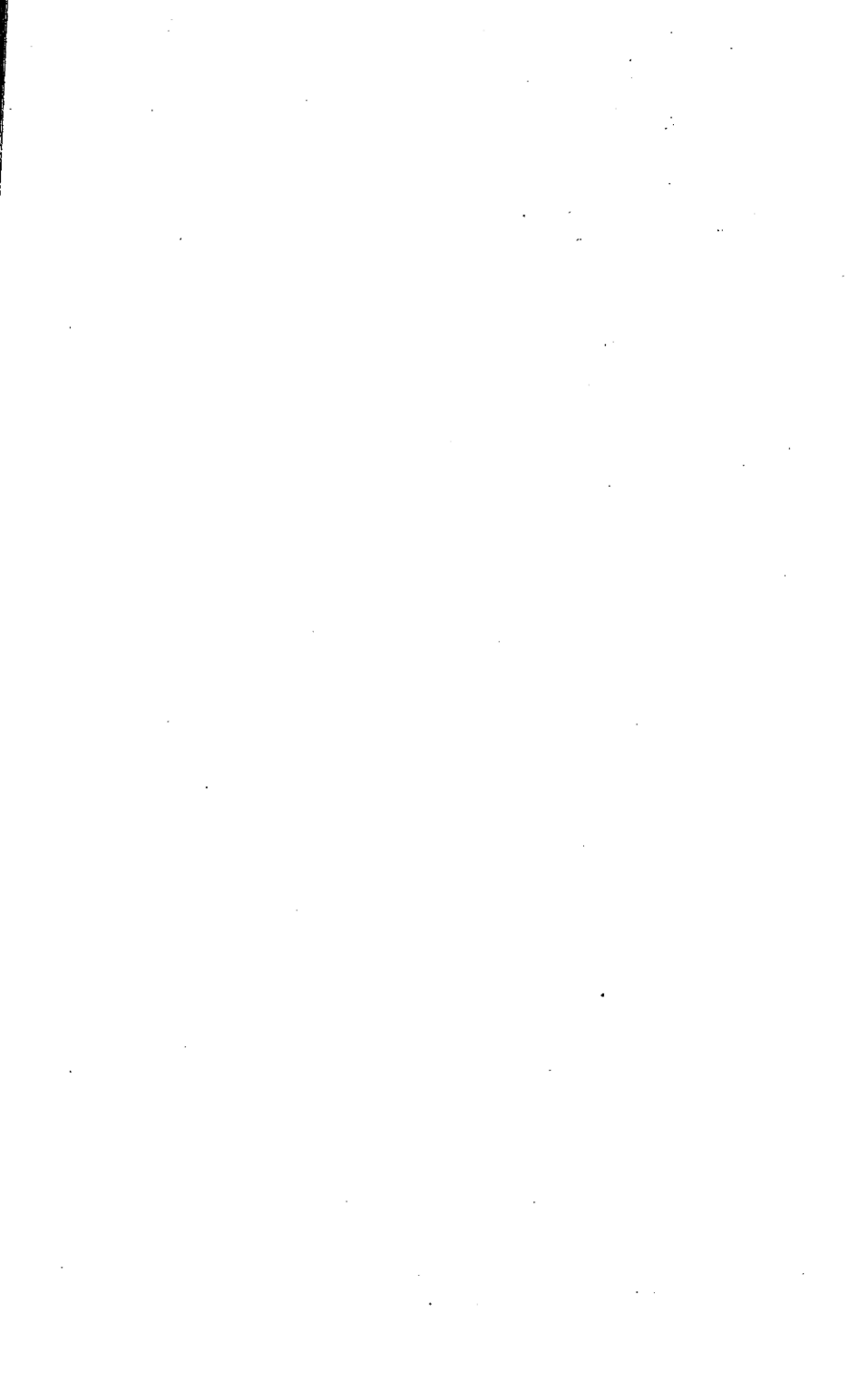

UNIVERSITY OF CHICAGO

57 873 099

449825

אדני כסף

פרושים על נביאים ראשונים ואחרונים
לרבי יוסף אבן כספי.

הוצאתו לאור בפעם הראשונה ע"פ כתב יד יחיד באוקספורד,
בהוספות מ"מ וצינונים והערות.

אני

יצחק הלוי לאסט.

חוברת ראשונה

נביאים ראשונים וישעיה.

לונדון

התרע"א

אדני כסף

פרושים על נביאים ראשונים ואחרונים
לרבי יוסף אבן כספי.

הוצאתו לאור בפעם הראשונה ע"פ כתב יד יחירי באוקספרד,
בהוספות מ"מ וציונים והערות

אני

יצחק הלוי לאסט.

חוברת ראשונה

נביאים ראשונים וישעיה.

לונדון

התרע"א.

„ארני בסף“

אלה אציב למוזרת-כבוד ליד ידי הרב החכם הכולל הבלשן

כמו"ה משה גאסטר הי"ו

במלאות לו חמשים וחמשה שנים לימי חייו (בר"ח אלול שנת תרע"א).

ה"ן רבות עשית, רבות פעלת ויצרת בקרב שנים הללו,
בחכמה, בדעת ובתבונה. גם מלחמות רבות נלחמת — ותוכל, ועוד
כהנה מספר ימיד ימלאו בשנות שלום וחיים, ועוד תהיה לנו לעינים.

ממני מכבדו ומברכו

המו"ל.

This volume contains an hitherto unknown commentary on the Prophets by R. JOSEPH IBN KASPI who flourished in the XIIth century, and whose works it has been my good fortune to recover from the dust of ages.

It is an important contribution to the history of Biblical Exegesis, and reflects the profound philosophical mind of one of the great Spanish scholars. It is printed from the unique MS. in the Bodelian Library Oxford, and I have to thank the authorities for having placed it at my disposal with their usual liberality.

No less deep felt are my thanks to the Trustees of the Montefiore Endowment and especially to Mrs. A. SEBAG MONTEFIORE and to Messrs. R. SEBAG MONTEFIORE, JOSHUA M. LEVY, and Mr. EUSTACE A. LINDO, for the encouragement which they have given me in the continuation of my studies of the works of KASPI, and for the facilities which I now enjoy at the Montefiore College, Ramsgate. The work is dedicated to The Haham The Rev. Dr. M. GASTER as a token of gratitude for his un-failing assistance.

My deep felt gratitude is also due to our Secretary Mr. PAUL GOODMAN, for his kindly interest in my efforts.

I. L.

2, Montefiore College,

Ramsgate.

Iyer 5671.

פתח דבר.

הרשוני לומר לפניכם דברים אחדים בראש ספרי זה,

הלא ידעתם אחי חכמי לב, אדונים נכבדים, אותי ואת פעולתי לפניכם, ידעתם את „כלי כסף עשרה" ועוד כלים שנים „ככסף משנה" שאספתי ונתתי לכם, ואת המאירי „מגן אבות" בדברו שהמצאתי לפניכם, וכעת שבתי אל הכסף, כי הריון ולידה של הספר הזה נתגלה ע"פ סבה שנוכל קרוא בשמה ילד פלאי, כי הכ"י היקר הזה אדני כסף, נתגלגל בגלגול מחילות ממצרים ועד הנה, ע"י המו"ס הידוע מר י. ליפשיץ בלונדון, הוא הביאו מדמשק, וקנהו מידו אוצר הבודליאני, היפלא איפו בעיניכם, כי לא יכולתי להעלים עיני ממנו מבילתי הסיע גם אדני כסף אלה להשלים הבנין? אחרי כי הכ"י הזה מכיל פרושים על נ"ר ישעיה ירמיה יחזקאל תרי עשר, ועם הספרים ההלכוא לפני ככל כלי כסף יהיו הבאורים שלמים אתנו על תנ"ך כולו (וולת תלים).

ואשר ע"כ לא נחתי ולא שקטתי עד שהעתקתי וטהרתיו והצבתי לו ציונים ומ"מ, ובעמל רב יצרתיו אף עשיתיו, ועד כה עזרני ד' לגלות אורו ולהביא גם אדני כסף וחשוקיהם כסף מנחה לספרתנו, והנה אם כי הבאור הזה תוצאותו מימי קדם, וערך שמונה מאות שנים חלפו עליו, אבל כל משכיל מבין ימצאהו קנקן ישן מלא רוח חדש המרחף על פניו, כח עלומים כהן, לא יכוש לדבר עם המבאורים חדשים מקרוב באו בשער, כאלו היום נברא והיום נוסד.

אדמה כי רק הבוערים בעם וחנפי לב ישימו אף ובסתר רעם יאמרו: אמנם לא נשבע כסף, אבל מהכספי הזה, דיינו, אולם חכמי ספרתנו ואוהבי הכספי ימחאו כף וישישו בשמחה לקראתו כי ימצאו בכל עמלי שעמלתי ואספתי והוספתי בזה, תבנית אדם בבנין שיעור קומה שלימה מהחכם הגדול הזה ר"י אבן כסף, ולא רק רשימות קטיעות מלוקטות אחת הגה והנה, כי אם קובץ כל ספרי מחבר קדמון, יתן עדיו על רוחו ועניניו ותכונותיו ודרכי באוריו, וחומרים יקירי ערך יהיו בידכם חכמים, לענות ולעבוד בהם.

ידעתם גם אני את הקוצים והברקנים בדברי המחבר הזה לפעמים אשר ישימו מועקה וקוץ מכאב בנפש היפה, כאשר לא כבש מעולם יצר הלצון והתלוצץ ורגז ושחק — ואין נחת לנו, אולם זאת אשר נעשע לו וסר עונו והטאתו חכפר, הנה הרמב"ן ז"ל יצק זהב רותח בפי „הראב"ע הגדול" בנגעו ברמזיו וסודותיו בדברים העומדים ברומו של עולם, ואנחנו נצק כסף רותח-פושרין, בפי „הראב"ע הקטן" הכספי הזה, ונסלח לו,

יהושע.

אמר יוסף אבן כספי אחר שקדם לנו בתורה מין אחד מפירושי ספרנו המכונה אדני כסף והוא הוא חלק מספרנו זה כמו שכתבנו בזה, נמשיך זה המין ג"כ בנביאים ואתחיל בנכסף בעזרת השם.

א. (א) ויהי אחרי מות משה. מהסכמת העברי הוא לכתוב וי"י⁽¹⁾ בתחלת ספר וספור ואיננו תמיד לעצוף וכן יכתבהו באמצע הדברים ללא ענין וכבר מצינו מהם לאין מספר. עבד י"י. ואחר משרת משה ראוי שנדע כי עבד הוא תאר פחות מתאר משרת אבל מעלה גדולה היא למשה בהיותו עבד השם יותר ממה שהוא ליהושע בהיותו משרת משה. גם אין מן הנכון שיכונה יהושע עבד משה, גם אין ראוי שיכונה⁽²⁾ בכ"אן עבד השם אבל ראוי בסוף הספר (כ"ד כ"ט). גם היות משה מכונה עבד יי, יותר מעלה לו זה מהיותו מכונה מלך ישראל. (ב) לבני ישראל. כאלו אמר ר"ל לבני ישראל. (ג) רגלכם. או רגליכם וכף או כפות הכל נכון ואחד בענין. והקש ע"ז בכל מקום. (ה) לא יתיצב איש לפניך. הטעם להלחם עמך אבל כולם יפלו לפניך. (ז) ממנו. כנוי אל ככל⁽³⁾ ונכון ג"כ לתורה כי היא ספר וגם היא גשם⁽⁴⁾. למען תשכיל. פעל משם ההשכל אשר ידע ענינו מי שיודע ספר המדות לארוסמו⁽⁵⁾, ובכלל כי העקר המכוון בכאן בזאת ההצלחה הנזכרת פה, נמשך עם ההשכל והוא לכבוש הארץ ליהרר בשכל בענינים המעשיים, ואם מדיעת התורה אין ספק שג"כ תושג ההצלחה בשכל האמתי שהוא העיוני. (ט) כי עמך י"י אלהיך. נכון זה אע"פ שהמרבר היה האל ית'. (יא) בעוד שלשת ימים. כל הגבלת זמן עם מלת עוד אם שתהיה לפניו כמו זה, ואם אחריו כמו לימים עוד שבעה (בראשית ז' ד'), הטעם שיהיה מספר הנזכר הוא היום המכוון, והטעם בזה ביום השלישי, והעד ענין יוסף (שם מ' י"ג כ'), ורחבעם (מ"א י"ב ה' י"ב). (יב) אמר יהושע לאמר. כן דרך העברי בבמה מקומות לזכור הפועל והשם ויותר נאות אצלנו. (יג) צוה אתכם משה עבד י"י לאמר. כי שם לאמר דבק עם זכור את הדבר כי זכור מקור ואם כתב זכרו

⁽¹⁾ וכן הרד"ק בזה. ⁽²⁾ בכ"י שיהיה. ⁽³⁾ הבאור מביא פי' זה לדעת חכם אחד. ⁽⁴⁾ וכן הרד"ק בפי' השני.

אקוה כי תתמכוני גם עתה חכמים, גם נדיבים נטולי בסף, כי לא דבר רק וקל הוא העתקת ספר כזה והוצאתו, קחו כזה הכרך הראשון, אשר יכיל בקרבנו נ"ר וישעיה, ינעתי בו לפי מסת חילי בהערות נחוצות למקומן ולשעתן, בחרתי ניר נאה ודפוס יפה כתבנית החלקים הראשונים, והעבודה רבה, וההוצאה מרובה,

הכרך השני — מביל ירמיה יחזקאל ת"ע — עומד בנקרת הצור צופה ומביט לדעת מה יעשה באחיו הגדול, אם יראה פנים מאירות, פנים של שמחת האספף בסף ממש, או ימהר ויבוא אחריו, ואם יראה פנים של רעם וסתר זעם, או אמנם יגדל הבאב, וישבר הלב, ובלי חמדה וחשק, הלא טוב לו כי ישוב—דמשק, ואמנם הואילו ידידי, זה אוהבי מאז, הרב החכם ר' חיים בראדי הי"ו, וזה החדש רבשתי לי הח' דק' אפמאוויצער נ"י לעזור לי בהג"ה ובכמה הערות אשר בשמם קראתי, אולם מרוב טרדותם בשלהם, ומפני רב המרחק בינינו, נתרבו—לדאבון לבי—הרולי השניאות, וגם רפו ידי ועיני שמרדה כהה ולא תטיב גהה, ע"כ משגיאות ומנסתרות הואילו ונקוני, ולכף זכות תדינוני, וזאת שאלתי מקוראי הספר הוה כי ישימו לבם לעיין בהערות של זקן בית ספרתנו החכם הנעלה פראפ' כאכער הי"ו, כי ברכה בהן.

י. ל.

רמסגט, צום הרביעי לשנת תמלאם כסף.

אלה דברי הח' שטיינשניידער שכתב משפט על הכ"י הוה,

Steinschneider. Ersch und Gruber II S. 61.

"ספר המשל" ursprünglich „ארני כסף“ Buch des Gleichnisses, scheint eine Art Ergänzung zu N I über die übrigen Bücher der Schrift zu sein, eine Art Grundwerk, nach dessen Analogie die logische und speculative Exegese überall angewendet werden könne.

בעצמה אינה בצורה כ"כ¹). ומענה אחרת וכי נפלה וגו' ויותר מופלג אמרה וגם נמנו. ואמרה (י) כי שמענו. הוא נתינת סבה פועלת ומניעה אל נפילת האימה וגם הנמנות. (יא) ולא קמה עוד רוח. הפלגה נכונה בעברי ובהגיון. מפניכם. מסיבתכם. (יב) כי עשיתם עמכם חסד. אין זה מענין השבועה, רק [ע"כ] ועשיתם גם אתם. (יג) והחיותם. והנה יותר מפורש והצלחתם. וגם אין הכונה בזה לנצה. (יד) דברנו זה. וכן אמרם עוד (כ) ואם תגידי, הכל רומז לענינם עתה בהיותם נחבאים שם וגם עוד שלשת ימים בהר, לפי שא"א זה שיועד אלא מצדה ואם יודע היה אפשר שיויק להם מכמה פנים²). (יז) ויאמרו אליה. שב להאריך ולפרש הדברים שהיו ביניהם לבניה, וכן קצרו באמרם בהחלם נקים אנחנו ואחר ישוב לפרש, וכן ישוב לאמר ותשלחם וילכו (כא). משבעתך הזה. ה"ז רמז לשבועה שהיא לשון נקבה³ וכן אמר השבעתנו וכן הורדתנו בו לה⁴ והנהוג יותר השבעתנו הורדתנו, אבל הכל נכון מטבע האפשרי, וכבר בארנו מטבע ההגיון איך נכון על כל זכר לשון נקבה וכן הפך זה. (יה) הנה אנחנו באים. היותר נכון אצלי שהטעם על בואם עם יהושע לכבוש יריחו⁵). (יט) דמו בראשו. דמו בראשנו. כן מוסכם בעברי. אם יד תהיה בו. לרעה. (כד) כי נתן. זה כמעט האחר שכבר פרשנוהו, וזה המאוחר עד על פירשנו הקודם⁶).

ג. (ב) ויהי מקצה שרשת ימים. סוף יום השלישי. (ד) למען אשר תדעו. דבק בטעם עם כראתכם (ג) ואם גם לתכלית זה הנה הוא שיהיה ביניהם רוחק אם אלפים אמה או יותר או פחות. ואמרו כי לא עברתם, הוא נתינת סבה פועלת ומניעה לזה הסדור. (ה) התקדשו. סוג ענינו זמון והכנה. נפלאות. שם מאמר המצטרף והעד ויפלא בעיני אמנון (ש"ב י"ג ב') ואין בין שם אות למופת⁷). (ה) קצה מי הירדן. הקצה הראשון להם אז. (יא) ארון הברית ארון כל הארץ. הטעם מארון כל הארץ, וכן והנבואה עודד הנביא (דה"ב ט"ו ח'), וחלילה שימצא חסרון שם⁸). ואמרו בכאן עבר כמו שיאמר עליו הולך אחריהם⁹). (יג) המים הירדים מלמעלה. הטעם כל המים [היורדים] מלמעלה. (יז) הכן. מקור, וכן הדין ונכון כמו שנכון אם אמר מוכנים.

¹ אשר ע"ב ידעה ושערה כי ינצחם. ² ופרושו זה מתנגד להרד"ק והרלב"ג. ³ עיין בן מלך. ⁴ ר"ל שאמר לה לשון זכר בקמץ תחת התי"ו וכן הורדתנו ציר"י במקום חיריק. ⁵ ור"ל לא לארץ כנען בכלל. ⁶ שפי' בפסוק ט'. ⁷ עיי' סירת כסף עמוד 11—12. ⁸ נגד הרד"ק שמפרש שם חסר הנסמך. ⁹ ע"פ מה שיאמר לקמן ו' ח'.

היה ג"כ נכון, ואולם י"י אלהיכם וגו' עד (טז) ויענו את יהושע, הכל דברי יהושע להם כמו שמחויב מן המלות, א"כ אמרו את הדבר אשר צוה אתכם הטעם המכוון שאני אומר לכם לא המלות, וטעם לאמר, לאמר יהושע להם, וטעם (יז) בעבר הירדן, אותו העבר שהיו יושבים שם היום כי עדין לא עברו את הירדן, ולכל נהר שני עברים, כל גבורי החיל, כאלו אמר ר"ל כל גבורי החיל, (טז) עד אשר יניח, זה המין מהמין שהוא מגביל ומיוחד הדבר ואין עוד— כמו שיפרש בכאן. **ב.** (א) מרגלים, שם נגזר משם רגל שהוא דמיון ראשון, אבל

מיוחד זה התאר בהסכמת העברי לאנשים הולכים רגליים לתור ולחקור, חרש, מטעם חרשות והטעם בהניח ⁽²⁾. וזה התאר הוא בערך לבני הארץ שלא יהיו שומעים ומרגישים במרגלים האלה, לאמר, הטעם ואמר להם לכו ראו את הארץ, וזנה, כפשוטו וגם כן הן רוב האושפיות מצורף שעשו זה לתחבולות הסתר סודם, גם לא ידענו מי היו אלה ⁽³⁾, וכן פי' ויתנו את הילד בזונה (ויאל ד' ג') כאשר אפרש, כי הזונה והיין העים. (ג) אשר באו לביתך, לפי המוגד והאמור למלך, לחפר, סוג ענינו הוא להשיג תוך איזה דבר, (ד) ותצפנו, לחנם מרחו בזה הקודמים כי כן נכון לרבים לומר כל לשון יחיד כמו לשון רבים וכן הפך זה, ר"ל ליחיד כל לשון רבים כמו לשון יחיד ⁽⁴⁾ וזה ידוע ליודעי ההגיון, והמשל היותר נמרץ כתיב ויקח חזקיהו את הספרים וגו' ויפרשהו חזקיהו לפני ה' (מ"ב י"ט יד), ובישעיה כתיב ויקראהו ויפרשהו (ישעיה ל"ז י"ד), וכבר הארכנו ע"ז במקום אחר ⁽⁵⁾, ואולם זאת ההצפנה היתה לפי הנראה כאשר הרגישה שהמלך דורשם ואולי תיכף בואם כי שערה האפשר, (ה) בחשך, על הכח הקרוב וכן ויהי השמש לבוא (בראשית ט"ו י"ב), ואם גם זה יצדק על הכח הרחוק מאד מאד, (ו) והיא העלתם הגנה, היותר נכון שזאת ההצפנה המופלגת ⁽⁶⁾ היתה אחר שליחות המלך, בפשתי העץ, או עצי פשתים הכל נכון וכן תולעת שני (שני תולעת ⁽⁷⁾) וזה ראוי בכל המצטרפים, (ז) והאנשים רדפו, כפי מחשבתם ⁽⁸⁾, אחרי כאשר יצאו, הוא הפלגת הסמיכות כי יש אחרי ואחר שנכון היותו רחוק, וזאת הסגירה היתה כי אמרו בני יריחו שאולי עדין הם בעיר, (ט) ידעתי, זה מין אחד ממיני הידועה, והנכון אצלי בכאן שהיא כונה בזה לאמר שהארץ

⁽¹⁾ ר"ל ולא נמצא כזה יותר וכן נסחו של המחבר כמה פעמים, ⁽²⁾ ר"ל במנוחה והשקט, ⁽³⁾ ר"ל אלה המלאכים מי המה, וזה בעוקצו ר"ל שנפרדו לבקש תאוה, ⁽⁴⁾ וכן רש"י, ועיין רד"ק ובאור, ⁽⁵⁾ עיין משנה כסף ח"ב עמוד 20, ⁽⁶⁾ ר"ל הגנה, ונגד הרד"ק, ⁽⁷⁾ וכן הרד"ק וכן מלך, ⁽⁸⁾ לשון חרד"ק, והראב"ע כפ' בשלחי

זה הלשון מונח על העדר התנועה, וכן וישבת ביום השביעי (בראשית ב' ב'). (יד) ויאמר לא. המעם לא באתי לדבר על מה שאמרת, ר"ל לא לעזור ולא להזיק בענין המלחמות, אבל לא באר לאיזה תכלית בא. ואולם אמרו (טו) של נעלך וגו'. אין זה מקום באורו. נעלך או נעליך⁽¹⁾ הכל אחד, ומי שיבקש בזה דיוק הוא מכון כונות לא כון במ אומרם, וכבר זכרנו זה כף רגלכם⁽²⁾.

ז. (א) ויריחו סגרת ומסגרת. המעם ועם כל זה ויאמר יי אל יהושע ראה נתתי בידך וגו' ואם כלם גבורי חיל, (ג) פעם אחת. המעם בזה אחת במספר, ואין כן הכל⁽³⁾ לכד יהושע פעם אחת (יהושע י' ט"ב). (ה) ועלו העם איש נגדו. כי אחר שהחומה נהרסת אין צורך לאיש שיסב את החומה להכנס בשער העיר: (ו) והחלוץ יעבר. זה רומז לארבעים אלף חלוצי צבא שקדם זכרם (ד' י"ג), ונכון זה כמו שהיה נכון אם אמר והחלוצים יעברו. וכן ה מא סף שם כלל לאנשים היו ידועים לזה ולא באר מספרם כי אין נכון שיהיה איש אחד לכד. (ח) וארון ברית ה' הלך אחריהם. כמו שקדם מצד שהכהנים ישאוהו, וכבר זכרנו כמה פעמים תנועת החלק מצד הכל, וכן הנה ארון הברית אדון כל הארץ עבר לפניכם (ג' י"א), ובכל אלה טפורש כי הכהנים נושאים אותו. (טז) כי נתן ה' לכם את העיר. זה בבח יותר קרוב מן השנים שכבר קדם זכרם⁽⁴⁾. (כו) בבכרו ייסדנה. מטעם המקום ראוי שנבין זה על ההעדר, וכן מה שיפרש עוד על חיאל [בית] האלי (מ"א ט"ז ל"ד). אבל הלשון סובל גם המציאות⁽⁵⁾:

ז. (א) וימעלו בני ישראל. וכן חטא ישראל (פסוק י"א) עם מה שפירש בזה בצדו ויקח עכן וגו', זה מבואר ליודעי ההגיון מטבע הסתמיות, ואולם על כ"ו הספור יש שאלות ותשובות רבות ורבות וכולן סודות, וכן יש סודות רבות בכבוש העם אחרי ספור⁽⁶⁾ החרם, ואין כאן מקום באור זה וימצא בנביע. (יד) אשר ילכדנה. זה היה אם באורים ותומים ואם במין מה ידוע אצלם ממיני הגורלות.

(1) ר"ל במרע"ה כתיב נעליך (שמות ג' ה') ופה נעלך. (2) לעיל א' ג'. (3) וכן לקמן כ"ג ג' מביא לשון המקרא הכל וליתא לפנינו, ועיין רד"ק שם בפ' י' שהרגיש בזה ובאור, וגם בת"י העיר בשינוי זה, כי פה תרגם, זמנא חדא" ושם אמר "בזמנא חדא". (4) הנזכרים בפרשה ב' פסוק ט' וב"ד. (5) ר"ל כי אות כ"ת תורה על המציאות דבר הבא עם דבר אחר, וא"כ מעם בבכרו בהיותו עוד בכורו בחיים ובמציאות (ובטרם יגמר בנין העיר ימות הוא ואחיו). בכ"ז נראה כי במקום הזה יש לפרש את הבי"ת על ההעדר, ר"ל בהעדר בכורו ובמיתתו, ועיין רלב"ג. (6) בכ"י סדר.

ד. (יג) בארבעים אלף, הכ"ף לקרוב. (יד) כל ימי חייו, היותר נאות שיהיה הכנוי בכאן ליהושע כי עליו הוא המכוון בכאן. (יה) אל החרבה, הנה גם היא חרבה במקום שנתקו משם כמו שקדם (ג' י"ז) ויעמדו הכהנים, אבל היתה החרבה בכאן יותר על דרך האמת. (כב) ביבשה, יותר מופלג זה מן חרבה, ואולם הדבור על ענין זה הפלא ימצא בגביע, כי בכאן כמה ענינים נעלמים אין מספר להם. (כג) מפניכם ואחר מפנינו, כי בכאן היה יהושע הפועל מטעם השם, ושם היה משה הראש. (כד) למען יראתם, על תמורת הענין בזהו ובעתיד¹).

ה. (ב) בעת ההיא, זמן לא הגביל יום ושעה. צרים, חוקים כצור, ושוב, כבר הודעתוך במקום אחר² כי זה הלשון בעברי אינו תמיד על השנות התנועה, לכן אין ללעזו טרנאר³, וכן ויען בעברי אין ללעזו רשפונדרי⁴ ואע"פ שיהיה גם כן, הנה נכון שיהיה על ההתחלה מצד ההגיון וכן שנית, וזה ענין דק. (ד) וזה הדבר, הנה וזה הדבר נכון אם על העצם ואם על המקרה כמו שם הנמצא, ולכן פה על העצם כאלו אמר וזה הנמצא וזה העם, ומי שידע ספר מה שאחר המבע ידע זה, וכבר קדם על המקרה באמרו וזכור את הדבר (א' י"ג), וכן וזה הדבר אשר הרים יד במלך (מ"א י"א כ"ז), ורמו באמרו וזה הדבר אשר מל יהושע על הבא אחריו ברחוק והוא (פסוק ז') ואת בניהם וגו' כי השאר היה להצעה. (ז) הקים, שהקים⁵, כי זה כתב הכותב⁶ באור ותנאי עם הנושא. (ח) וישבו תחתם, אין הכרח שלא וזו כלל ממקומם המיוחד ונצבו כמו אבן, כענין אמרו ונפלה חומת העיר תחתיה (ו' ה'), והער שבו איש תחתיו (שמות ט"ז כ"ט) עם מה שקבלנו בפרושי רז"ל⁷, חיותם, כי קודם זה לא היו חיים על השלמות, וכן וימרחו על השחין ויחי (ישעיה ל"ח כ"א). (ט) היום גלותי, הנכון שיהיה זה רומז על הרחוק, כלומר על מה שנכנסו והחזיקו בארץ, ולא כן דמו המצרים⁸, כמו שלא דמו הרעים בכבוש גדעון באמרם הכף זבח וצלמונע עתה בידך (שופטים ח' ו'), ולכן חרפת דבוק עם הפועל בכאן, כמעט אל תראו חרפת אנוש וגו' (ישעיה ג"א ז'). ואולם גלותי כמו סבותי כי שרשו גלל, ר"ל סבותי אותה מעליכם, כמעט ויגל את האבן (בראשית כ"ט י'). (יא) מעבור, שם מונח בעברי על הבר הישן, ותבואה שם מונח על החדש. (יב) וישבת המן,

¹ ועיין רד"ק. ² עיין עשכ"ב II עמוד 40 בפ' רות כ' ו' בהערה שם.
³ Répondre (4), Tourner (5), וכן רש"י ורד"ק. ⁶ בכ"י הכותבת, ⁷ אלפים
אמה, עירובין כ"א, ⁸ וכן הרי"א והרלב"ג.

וימצא הכל בגביע. (יט) וזנבתם. תנועה לפעל מה מהזנב לפי המובן מטעם המקום והוא הדין בהיפך, וכבר התבאר זה התנועה בספר המאמרות. (כא) לא חרץ לבני ישראל. רמז לפועל לא נזכר, והטעם עם כנען אליו רומז כנוי לשוננו¹, כטעם לא יחרץ כלב לשונו (שמות י"א ז') אבל לא יש הוא מבני ישראל. (כד) כהוציאם. הכנוי לפועל. (לה) ואת כל הנפש. כטעם תן לי הנפש (בראשית י"ד כ"א), וכבר בארנו זה ואת כל הנשמה החרים (פסוק מ'). (מב) פעם אחת. ידוע ליודעי החכמות שתוף אחד ואחת.

יא. (יח) ימים רבים. חסד להזכיר מספרם, ואין זה חובה, ובמקומות יפרש זה והוא חסד. (כא) כאשר צוה ה' את משה. דבק בטעם עם הקרוב והרחוק ר"ל עם ימים רבים². (כב) לא נותר ענקים. נכון זה כמו שנכון אם אמר לא נותרו ענקים וכמו שאמר נשאר.

יב. (ז) אשר הכה יהושע. נכון ג"כ אם אמר אשר הכו יהושע ובני ישראל.

יג. (א) בא בימים. כטעם אנשי מדות (במדבר י"ג ל"ב)³ וכתוב ג"כ בא באנשים (ש"א י"ז י"ב).

יד. (י) הנה החיה ה' אותי. גם זה מבואר. (יב) ועתה תנה לי את ההר הזה. למעלה [בתיב] ויעל משם אל יושבי דביר (ט"ז ט"ו). הנה כבר זכר כי יהושע לכד כ"ז כי הוא המניע הראש והרחוק, ועתה ישוב לפרש כי כלב היה מניע קרוב, וגם זה נכון מצד שהמקום יש ממנו כולל ומיוחד.

טו. (יה) ותסיתהו. הכנוי לעתניאל אישה. ותצנת. מונח על התנועה אל המרכו. (יט) ארץ הנגב. המקום ההוא לעולם יבש כי שם שפל הרום.

יז. (יד) מדוע נתת לי נחלה גורל אחר. זה מבואר במה שקדם שבעבור שחצי שבט מנשה לקח נחלתו מעבר הירדן ממלכת עוג, לכן היו אפרים וחצי מנשה האחד מעורבים יחד בא"י כמו שמפורש ערים האלה לאפרים בתוך ערי מנשה (פסוק ט'), עד שאפרים וחצי מנשה הנשאר, לא נחשב רק שבט אחד לפי חלוקת הארץ, כי אחרי

¹ ר"ל כנוי הוי"ו של לשוננו רומז אליו אל עם כנען, ועיין רד"ק שבחר ג"כ בפיו זה אלא שבמקום „איש מהגוים" כתב מחברנו „עם כנען". ² ר"ל כאשר צוה וג' מוסב על הקרוב (למען החרים וג' בפסוק שלפנינו), על הרחוק (ימים רבים וג' פסוק י"ח), וכמ"ש מעט מעט אגרשנו מפניך וג' שמות כ"ג. ל'. ³ ר"ל שמשמש בלשון רבים להורות על ההפלגה, על הזקנה הוא אומר ימים (ל"ד), ועל גובה הקומה—מדות (ל"ד) ועל הקבוצ והחברה—אנשים (ל"ד).

(מו) ישרף באש. יש בכאן שאלה ותשובה ואין כאן מקום באור זה. (יט) בני. קראו כן כדי שיודה. (כ) אמנה. כמעט אמן. והכונה על היות ענין אמת ודאי, וכן גם אמנה אחתי (בראשית כ' י"ב). (כא) האהל. גכון בהגיון שתיים הודעות או שלש ויותר¹). (כג) ויצקם. שרשו צוק והרגש להדגיש המלה כמו וילנו (ג' א'), ומעם זה מענין צוקה שהוא תנועת הדבר לרחקו למקום או לענין אחר, וכן ויצקו את ארון האלהים (ש"ב ט"ו כ"ד). (כה) יעכרך יי. זה הגדה וספור והעד ביום הזה.

ח. (כ) ידיים. מקום, עם שנכון להיות זה כפשוטו כי היו רפה ידיים²) ולכל אבר. והעם. הנה הוא ישראל, והרודף הוא עם העי. (כב) בתוך. כמו אחר אחר בתוך (ישעיה ט"ו י"ז).

ט. (ד) ויעשו גם הם בערמה. מכמה צדדים נכון זה הלשון ליודעי ההגיון והיסוד בזה שם דומה, וזה כי על כל פנים נתדמו אלה בסוג המעשה, ר"ל שכולם עשו כן, כל שכן שכל מעשה המלחמות הם בערמה, א"כ נתדמו בסוג הערמה ג"כ, ויצמירו. ממעם ציר ושלוחים והמית"ת כתי"ו ההתפעל. (ט) ואת כל אשר עשה במצרים. לא רצו לזכור רק המעשים הרחוקים כאלו לא שמעו עוד פלא הירדן להיותם מארץ רחוקה. (יב) זה לחמנו חם. שמו בעלי המסורות³) זקף קמן בשם לחמנו, כי זה לחמנו הוא הנושא, וחם הצמידנו אתו הוא הנושא, ומעם הצמידנו מצידה. (יד) ויקחו האנשים מצידם. לקחו ראייה מענין הצידה⁴) ומיתר הדברים שהם מארץ רחוקה, ומעו במה שידוע מספר ההמעאה והיא הנקרא מעות המשיג ועקרו שהגדה הכוללת המחייבת אינה מתהפכת תמיד, ואת פי יי. זה רומז גם לשאול באורים ותומים, כי בזה יודע האמת מבלי הקדמות והקשים. ואין לתמוה אנה היה יהושע, כי לא נזכר בזה, כי אין לנו מכותבי הספרים רק חסד במה שיכתבו, אבל עכ"פ כתב אח"כ ויעש להם יהושע שלום. (כ) זאת נעשה להם ונחיה אותם ואחר כתיב יחיו (כא) ואח"כ (כו) ויצל אותם מיד בני ישראל. וכמו זה על רחב בשינוי לשונות, וכבר הערנו ע"ז לעיל (ב' י"ג) והאירנו המאיר לעולם כלו, ⁵) ודי בזה משל, ובאור יותר ימצא בגביע.

י. (יב) אז ידבר יהושע. אם דבר יהושע אין ראוי לי לדבר

¹) והרד"ק בשתיים, ומהנמצא לקמן ח' ל"ג. ויקרא כ"ו ל"ג, מיכה כ' י"ב, וכן ת"י ולא הוה בהון חילא, ²) לפנינו כתיב רביע, ³) כפי הראשון לרד"ק, ⁴) העירגי ידידי הח' בראדי כי כונתו להמורה (כפ"י לשלישי) בבארו את בריאת ההעדר: כמו שיאמר במי שיכול להציל איש מהמות וכי' יאמר עליו שהוא הרגו', וכאן בהפך: החיו אותם במה שלא הרגום.

נכון ג"כ אם אמר ויברכו בני ישראל אלהים. (לד) ויקראו בני ראובן כמעט ויקרא לו ה' שלום (שופטים ו' כ"ד). והנה לא באר בכאן שמו כי נראה שהיה ארוך¹) מורכב משמות ארבעה וחמשה, והעולה² כי עַד היא בינתינו כי ה' האלהים, ואולי טעם זה השם המונח לוה המובח כמעט שם בן שנים עשרה או בן ארבעים ושנים כמ שזכר המורה³).

כג. (א) מימים רבים, גם בזה לא פורש. (ג) כי ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם, וכבר קדם וילחם יהושע⁴). ובן ה ב ל (?) לכר יהושע (י' מ"ב) והכל אמת. (ט) ואתם. קריאה. (יד) בדרך. כמשמעו כמעט כי לא עברתם בדרך⁵) (ג' ד'), כי המת הולך לבית הקברות בדרך ובמסלה. וידעתם בכל לבבכם. זה הוא מן הידיעה בטוב ר"ל המושכלות והמוחשות.

כד. (ו) וירדפו מצרים, ואחר עלי, (פסוק ז'). ויבסהו, ובן בתורה ויאמר מצרים (שמות י"ד ג"ה) והכל נכון. (ז) ותשבו במדבר ימים רבים. זה ידענו ממקום אחר שהיה כמו ארבעים שנה, וכבר קדם במקומות אחרים זכרו ימים רבים על שנים מעטות (דברים א' מ"ו), והכל נכון אחר שרבים הוא ממאמר המצטרף. (ט) וילחם בישראל. ועוד כתיב יי נלחם (שמות י"ד כ"ה). הוא נלחם בם (ישע' מ"ג ו') ואין ביניהם סתירה אצל יודעי ההגיון, כי המלחמה תאמר על דבור⁶), ולכן יפרש בזה וישלח ויקרא לבלעם בן בעור לקלל אתכם, וכן לא בחרבך ולא בקשתך (פסוק י"ב) וכבר אמר יעקב אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי (בראשית מ"ה כ"ב), והכל אמת ובאור יתר ימצא בגביע, (טו) בחרו לכם היום, ובן לא תוכלו לעבד (פסוק י"ט), אלה דברים נאמרו בצורה מיוחדת מפני המדבר, וכבר התבאר זה בספר ההמעא ורבים מזה המין בכל הנביאים. (כה) וישם לו חק ומשפט, כמעט שם שם

¹) דלא כרש"י ורד"ק ות"י שחסר תיבה אחת עד, ור"ל השם לא נזכר כאן ונראה שהיה ארוך והוראתו היתה: כי עד וכו', וזה לא משמע ממלת עד בלבד.
²) העולה מן השם, כלומר פירושו והוראתו: כי עד וכו', ³) מו"נ פס"ב לראשון.
⁴) צ"ל וילחם עם לבנה (ו' כ"ט) או וילחם בה (י' ל"א) ⁵) אולי כונתו ע"ד שפירש"י שם, בדרך"ך כמו, בענין"י, או כונתו גם שם ג' ד' נגד רש"י ור"ל דרך כמשמעו, והכונה הדרך הידוע, ⁶) כונתו כי ד' לא יעשה מלחמה בכלי קרב ובב"ז יצדק לאמר עליו כי נלחם הוא, כי עושה הוא מלחמה בדברו ובגזרתו, וכן יצדק לומר על בלעם שנלחם בישראל אע"פ שלא הריק חנית ורמח אם יראה, כי נלחם עמהם בדבור (בדבורו של בלעם), וזה מפורש כאן באמרו וילחם בישראל וישלח ויקרא וכו' השליחות הזאת היא מלחמתו,

אלה כתיב ויותרו בבני ישראל אשר לא חלקו את נחלתם (י"ח ב'). (טו) אם עם רב אתה. זה הקודם בהקש התנאי המתדבק והוא מבואר בעצמו, ולכן נכון זה כמו שהיה נכון אם אמר אחר שעם רב אתה, וכן אם מזרע היהודים מרדכי (אסתר ו' י"ג) כמו שמפורש במקומו. ובראת לך. וכן ובראתו (פסוק י"ח) הכל מסוג ענין זה השורש, והמעם בזה היות תנועת הכריתה בשלמות גדולה¹. כי אין לך. מטעם ולא אין לבוא (יהושע ו' י"ג), ואין ברגלים (משלי י"ט ב'), כלומר מהיר ונחוץ ההר הזה לך כי הוא צריך לך. (טז) לא ימצא לנו. לא יהיה נמצא בדינו, כמו שיסמוך לזאת הסבה והיא ורפב ברזל בכל הכנעני, ולכן הכנעני יושב העמק ימנענו מעלות אל ההר להוריש משם הפרוי והרפאים, ולכן השיבם יהושע הנה באמת לא יהיה לך גורל אחד לבד אבל רבים, וזה כי ההר הנוכח יהיה לך או ימצא בידך בעזרת השם, כי יער הוא ובראתו והיו לך תצאתיו, ולא ימנעך מזה הכנעני יושב העמק כי תורשינו בע"ה. ומעם כי רכב ברזל לו, כי חזק הוא, אין מעם מלת כי בכל העברי כמעט אע"פ, גם אין הכרח תמיד שתהיה נתינת מעם למה שקדם כמו שנמצא רבים שהם הנדיות פשוטות, והנה בכאן כי הר יהיה לך כי יער הוא, כי תוריש, וכל אלו הגדרות פשוטות, וכן ויאמרו אל יהושע כי נתן ה' בידנו (ב' כ"ד), ולכן מעמו בזה אשר רכב ברזל לו, אשר חזק הוא.

כב. (ג) זה ימים רבים. גם פה לא באר כמה. (ב) והוא איש אחד לא גוע. כאלו אמר והוא איש לא גוע בעונו אחד כלום' שיחייב לבדו. (כב) אל אלהים. כמו כי יודע אלהים (בראשית ג' ה')². אל תושענו. רמו לשם ית' כאלו הוא לנוכח, כ"ש שיתכן היותו לנסתר אחר שמצאנו אמרו על השם ואם ככה את עושה לי (במדבר י"א ט"ו). (כד) מדאגה. שם מונח בעברי על היגון מענין עתיר אפשר. (כה) תבנית המזבח. א"כ שם המזבח היה מונח לזה דרך שם מסופק כמו שם אדם על המדבר, ועל הנעשה מעץ או אבן בתבנית המדבר, או כמ"ש ארוסמו' במקום אחד על הפילוסוף ועל האדם שאינו פילוסוף. ויש בכאן עדות ואמנה לדעת המורה³, ואין כאן מקום זה. (לא) או הצלתם. רמו ליום זה וכן נכון. (לג) ויברכו אלהים בני ישראל. היה

¹ ועיין בדוגמאות מהכ"י שרשות בסף הנדפס ממני Quart. Rev., July, 1907 שרש באר. ² אולי עפ"י הת"י. ³ ר"ל לענין קרבנות מו"נ פל"ב משלישי

ב. (א) ויעל מלאך יי. זה היה איש נביא⁽¹⁾ כי שם מלאך ינור ממלאכה שהוא דמיון ראשון ושעמו כמו עשה מלאכה הוא (מ"א י"א כ"ח) כמו שאמרנו ששליח טעמו עושה שליחות, ולכן כל מלאך עושה מלאכה, אם מלאכת אדם וולתו כמו ועשי המלאכה אשר למלך (אסתר ט' ג') ואם עשה מלאכת יי (ירמיה מ"ה י'). ולכן כתיב ויאמר חגי מלאך יי במלאכות יי (חגי א' י"ג), ואין טעמו משליחות רק ממלאכה, ויותר מבואר וישלח יי [איש] נביא אל בני ישראל (י' ח'), ויבא איש נביא⁽²⁾ אל עלי (ש"א ב' כ"ו), ויותר נעלם ויאמר יי אל בניי (י' י"א). הבבים. על שם סופו. אעלה אתכם. כבר הודעתוך איך מצד החכמה נכון לומר על כל עברי לשון עתיד והפך זה, ולכן נכון זה כמו שנכון אמרו עוד אנכי העליתי (י' ח'). (ג) לצדים. מטעם לצודר נפשות (יחזקאל י"ג י"ח)⁽³⁾ והטעם למוקש. (ו) וישלח יהושע את העם. כתב זה כותב ספר שופטים להצעה לזווג אל זה ויקם דור אחר, ויעשו בניי את הרע. וזה למרו הנביאים ממנהג התורה. (ז) אשר לא ידעו את יי. כמעט ובני עלי בני בליעל לא ידעו את יי (ש"א ב' י"ב). (כ"ב) למען נסות בם את ישראל. כמעט למען אנחנו הילך בתורתך אם לא (שמות ט"ז ד'). וזה דבק עם מה שלפניו. כלומר עזבם יהושע במוותו למען נסות בם. ואמרו (ג' א') אלה הגוים, רמו לבא אחריו ברחוק ר"ל חמשת סרני פלשתים. ואמרו (ב) רק אשר לפנינו לא ידעום, הטעם על ישראל שהיו בזמן יהושע כי יי נלחם להם, אם בצרעה ואם באבני ברד, כמעט ואתם תחרשון (שמות י"ד י"ד)⁽⁴⁾ ואולם בכ"ז יש שאלות רבות והבאור ימצא בגביע.

ג. (יז) בריא. אין ענינו שמן⁽⁵⁾ וכן הבריאות (בראשית מ"א ד'), והעד כי כן הוא בשבילים (שם שם ה'), אבל ענינו שלימות הגשם לפי המין. (יח) הפסילים. המקום שהיו פוסלים שם אבנים. (ב) המקרה. שם דמיון ראשון כמו תקרה בלשון רז"ל, כי אמרו ימך המקרה (קהלת י' י"ח)⁽⁶⁾ הוא שם נגור. (כב) הנצב. הוא העץ שהוא בית יד החרב כי הוא מציב החרב. הלהב. הוא החרב כי הוא עשה⁽⁷⁾ להם כמו הלהבה. ויצא הפרשדנה. נכון מאד כי ויצא בכאן כנוי לפרשדונה⁽⁸⁾ ושרשו פ ר ש ד והוא אם מטעם פרש, ואם שענינו מענין סיף או דבר

(1) בס"ע זה פנחס, ועי' רד"ק ורלב"ג, (2) בקרא „אלהים". (3) הרד"ק בשם י"מ. (4) ור"ל ישראל שהיו בימי יהושע לא ידעו מלחמה כי ד' נלחם להם, ובא לבאר את אשר לפנינו (בימי יהושע) לא ידעום מדרכי המלחמה. (5) נגד תרגום, רש"י רד"ק ואחרים. (6) מתנגד לכל המפרשים ששרשו קרר, וכן נגד המסורה. (7) בכ"י עשו⁽⁸⁾ ר"ל הפרשדנה הוא נושא המאמר.

לו חק ומשפט (שמות ט"ו כ"ה). ואמר המורה¹) וכל הנהגה ינהיג האדם בה זולתו תקרא חק. (כו) כי היא שמעה. די בזה הערה להבין כמה דברים בתורה ונבניאים. (כט) וימת יהושע בן נון עבד יי. בזה היה נכון ליהושע כותב זה הספר שיכנה עצמו בזה התאר הנכבד, לא בתחלת ספרו אצל משה רבו ורבנו. (לא) ויעבד ישראל את יי. היה נכון ג"כ אם אמר ויעבדו ישראל. (לג) ואלעזר בן אהרן מת ויקברו אתו. זה הוא סוף כל אדם, וכן תכלית חומש בראשית וימת יוסף (בראשית נ' כ"ו), ואם קדם ויצא יוסף בכל ארץ מצרים, ויצבר יוסף בר כחול הים, וילקט יוסף את כל הכסף. וכן תכלית כל התורה כולה וימת שם משה, אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, עם פי' הרב שאמר²): והענינים הנקראים פרדם הם בכלל התלמוד. יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו.

שופטים.

א. (א) ויהי אחרי מות יהושע. כענין ויהי אחרי מות משה (יהושע א' א'). וישאלו בנ"י ביי. לפנחם באורים ותומים. וע"ז כתוב ויאמר יי יהודה יעלה. (ג) ויאמר יהודה לשמעון אחיו. וכן וילך אתו שמעון, וכן ויעל יהודה, הטעם בכלם עם יהודה ושמעון, וכן הטעם באומרו תמיד ישראל, שהוא כמו בני ישראל. (ה) את אדני בזק. שם היחס כמו עברי, מצרי ומעמו כמו ארון ורבים כן. (ז) שבעים מלכים. זה הוא הנושא בגזרה הזאת כי הטעם אשר בהונות, כי הוא מורכב הרכבת באור ותנאי, והנשוא הוא אמרו היו מלקטים תחת שלחני. והנה אמרו בהונות ידיהם ורגליהם מקוצצים נכון, וכן היה נכון אם אמר מקוצצי בהונות ידיהם ורגליהם וגו', או אם אמר מקוצצים בסתם והקש ע"ז. כאשר עשיתי כן שלם לי אלהים. זה רמיון במין קרוב, ואין כן כאשר עשו לי כן עשיתי להם (שופטים ט"ו י"א). (ח) ואת העיר שלחו באש. נכון הלשון בהגיון כגון אם אמר ואת האש שלחו בעיר. ואמרו באש להכרה כי כתי' עוד ואת כל משפחתו שלחו (פסוק כ"ה) בסתם, ואין מעמו באש. (יט) ויהי יי את יהודה. זה ענין יקר והעירו המורה (פי"ח משלישי) ובאורו ימצא בגביע. וכן עוד ויהי כי חזק ישראל (פסוק כ"ח). (כג) ויתירו. מטעם ויתרו את ארץ כנען (במדבר י"ג ב').

¹) העירי הח' דק. אפטאוויצר על מקומו במו"נ פ' מ' לשני ופע"ב לראשון ואם לא ממש בדבריו פה, ²) הרמב"ם הלכות ת"ת הי"ב.

ד. (כ) ותמש המלחמה. ותעזוב¹ מצד ישראל, הפך והייתם לאנשים ונלחמתם (פסוק ט'). (ג) למה נגפנו יי היום. על הסבה הפועלת. (ד) ושם שני בני עלי. זה יותר עצמי בספור הוזה ממה שנוכר מזה בתחלת הספור². (ה) במדבר. שם משותף וענינו פה כמו בדבור כמעט ומדברך נאווה (שיר ב' ג'³), וזהו כענין והכה ארץ בשבט פיו (ישעיה י"א ד'). (יא) נלקח. ועוד כת' נלקחה (פסוק י"ז) והכל נכון והקש ע"ז. (יג) מצפה. תאר לעלי וזה ענין גורה נפרדת כאלו אמר והוא מצפה. על ארון האלהים. זה ענין נכבד לעלי, כי לא היה חרד על בניו וישראל כלו, רק על ארון האלהים שהוא העיקר מצד הספר שבתוכו, וכן עוד יהי כהוכירו את ארון האלהים ונ' (פסוק י"ח). (טו) ועיניו קמה. נכון בעברי ובהגיון כמו ועיניו קמו, ויש בכאן חיוב ושלילה כמו בתולה ואיש לא ידעה (בראשית כ"ד ט"ז). (יז) המבשר. משותף לטוב ולרע, אבל לטוב ממין האפשרי על הרוב. ודע כי עיקרו מטעם בשר, כי אין לנו בשרש אחד [רק] מן ענין אחד בכל העבר⁴. ונאמר מבשר על התנועה לבשר, אם להרבות או לחסר, כמו הצמיחה והחסרון והתנועה לשחרות וללובן באיכות כענין תשרש תפאר, כי היחסים משתנים כמו סורה ממני⁵, סורה אלי (שופטים ד' י"ח), בתנועת האנה כמו שכתבתי בקצור ההגיון, והנה כת' שמועה מובה תדשן עצם (משלי ט"ו ל'), ומצאנו ורוח נכאה תיבש גרם (שם י"ז כ"ב), ורי בזה משל והקש ע"ו תמיד. (יח) והוא שפט. זה גורה בעצמה, אין לה יחס כלל לנפילתו. (יט) ללת, שם נגזר מטעם יללה שהוא שם דמיון ראשון, ונשמט פ"א הפעל כמו רד מאד (שופטים י"ט י"א) ורכים כן, ותשמע את הישמועה. לזאת האשה נתחברו תוגות רבות, אבל על כל פנים היה ארון האלהים בכללם וראשון לכלם, וכן עוד גלה כבוד מישראל, והעיקר ותקרא ותאמר גלה כבוד מישראל (פסוק כ"א ויכ"ב) ואין הכרח—כמו שאמרנו פעמים רבות — שיפרש כותב הספר תמיד לא הפועל ולא הפעול.

ה. והנה רגון נפל. אין זה פלא בעיני יי, ואם הוא פלא בעינינו, והשם הפילן, ואם לא נכתב זה, שתה בני עתה בכום של זכויות, ועוד תשתה בגביע כסף. (ה) על כן לא ידרכו. זכר לדבר, וכמוהו רבים. (ו) וישמם. מטעם שְׁמָם. (ט) וישתרו. כמו

¹ ורש"י ותתפשט, וכן ברד"ק, ע"פ ת"י ואתרמישו², ר"ל ב' י"ב, ³ הרד"ק בשם אביו, ⁴ ר"ל ועיון שרשות כסף כ"י באורך בשרש בשר, ⁵ כן בכ"י וצ"ל תהלים ו' ט, קי"ט קמ"ו, או איוב כ"א י"ד, כ"ב י"ז.

אחר מחלקי הבטן, ומה נוכל להנבא אחר שאין בידינו — כמו שאמר המורה — מלשון העברי כי אם מעט. (כג) ויצא אהוד המסדרונה. זה נדע ענינו, אחר שבידינו שמוש סדר¹, וזה היה אכסדרה שהיא סדורה לפני העליה. (כה) בוש. מענין בושש. (כח) את מואב. כאלו אמר ר"ל את מואב, (לא) במלמד הבקר. הוא הדרבן המלמד המרגיל הבקר לחרוש, וזה כמעט בלחי החמור (ט"ז ט"ז) וכן וירד אליו בשבת (ש"ב כ"ג כ"א) וכת' הוא עורר את חניתו על שלש מאות חלל (שם).

ד. (א) ואהוד מת. לא חשש לכתוב ושמגר מת כי לא היה שמגר רק כמו תפל.....
.....(חסר).....

שמואל א.

ג. ....ובנמשך לזה ממלחמת ישראל הנוכרת סודות גדולות וימצא בגביע. (יג) להם. לעצמם, כמעט האתי הם מכעיסים וגו' (ירמיה ז' י"ט), והשם אינו חפץ במות המת כי אם בשובו (יחזקאל י"ח כ"ג), ואם כתב כי חפץ יי להמיתם (כ' כ"ה), ואין פה מקום הרבוב ע"ו. כהה. חסר הפעול והוא פנים², וזה הפך יאר יי פניו (במדבר ו' כ"ה). (יד) בזבח ובמנחה. כי זו היא אמונתם ואומנותם, (יה) יי וגו'. זה היא גזרה נפרדת בעצמה כמו שהכריעו אנשי כה"ג³) שקבלו כל ספרי הקדש מהנביאים עושי הספרים ולכן אין אחריהם כלום בכל התורה והנביאים. (יט) ולא הפיל, הרמוז לשמואל וליי⁴), רק שהאחד קרוב והאחד רחוק. (כא) ויוסף יי להראה בשלה כי נגלה וגו', אין אמרו כי נגלה וגו' נתנית טעם וסבה אל ויוסף, כי זה הלשון נכון מאד לפי העברי וההגיון ואע"פ שעדיין לא דבר יי עם שמואל, אבל אמרו כי נגלה הוא פירוש לתוספת באור למה שאמר ויוסף יי להראה בשילה, ויש בכל זה הספור סודות וימצא בגביע, כי אין עתך בני היום עת דודים.

¹ איוב י' כ"ב וכן ת"י לאכסדרא. ולדעת ידידי הח' בראדי אין כונתו לומר שנמצא שרש סדר פעם אחת במקרא, אבל ר"ל שאנחנו מכירים היטב בשם השרש הזה משמוש שמשו בו רז"ל הרבה. ² וכן פירש"י, הכהה פניהם. ³ ור"ל הנגינה ז"ק, שמורה כפירש"י ורד"ק בשם המדרש, אדון הוא מר הוא וכו'. ⁴ ועיין רד"ק.

זה יותר ימצא בגביע. (יג) ולא יספו עוד לבוא. מבואר שזה אין מעמו לנצח, וכן ולא יספו גדודי ארם (מ"ב ו' כ"ג), ובאו אחר שנה אחת כמו שמפורש שם, והבן זה. (יח) ויבן שם מזבח. כענין מזבחות אבותנו ע"ה.

ח. (ג) ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו. יש לתמוה איך לא נשמר מזה שמואל, וכבר ראה וידע מה קרה מכמו זה לעלי, והתשובה, כי נכון שלא נתאמת זה אצלו, כ"ש כי אלה הענינים המגונים לא היו מפורסמים כעניני מעשה בני עלי, ועוד שאותם המעשים הידועים רעים לכל, ולא כן מעשי אלה בני שמואל⁽¹⁾, ואיך שיהיה, הנה היו בני שמואל יותר ראויים למנהיגים מיתר בני דורם לפחיתותם, כמעט הבו לכם אנשים חכמים (דברים א'²), וכן הוא הענין בכל דור וזמן. (ו) וירע הדבר. מבואר בתורת משה הקדושה כי צונו השם על ידו בכונה ראשונה למנות שופטים בכל שערנו, ולמנות מלך מצוה ג"כ כענין הקרבן⁽³⁾, ואמר הנביא ואתן לך מלך באפי (הושע י"ג א'), ואיך שיהיה אין ראוי לפי התורה שיהיה לעמנו מלך לשופטם⁽⁴⁾, ובאור זה יותר ימצא בגביע. (ז) כי לא אתך מאסו. גם בזה עיון ובאורו ימצא בגביע. (ט) והגדת להם משפט. קצר בכאן כותב הספר, שאין ספק שהשם סדר לו עתה כל הכתוב אח"כ, ולא הוסיף שמואל מדעתו. (כא) וידברם באזני יי. ואם באמת כבר שמעם השם, וכן ויגר משה את דברי העם אל יי (שמות י"ט ט'), ואין כאן מקום באורו. ז. (א) גבור חיל. תאר לקיש האב הקרוב לשאול, כי עליו עיקר הכונה, וכן זכריה בן ברכיה בן עדו הנביא (זכריה א' א'). (ב) וטוב. בצורה, כי זה טוב לבני אדם, וכן בחוריכם הטובים (ח' ט"ז), ובתי רך וטוב (בראשית י"ח ז'), וענין אחר טוב לפני האלהים (קהלת ז' ב'), וגם גדר ארוסו' בספר המדות הטוב במוחלט. (ד) ולא מצאו. וגם ואין הכל נכון. (ז) ויאמר לו. זה האומר היה הנער. (יב) ותענינה אותם. הפליגו רז"ל שאמרו מכאן שהנשים דברניות הן⁽⁵⁾. (יז) זה יעצר. כי המלך המושל עוצר העם מכמה פנים⁽⁶⁾. (כד) הנה הנשאר. זה האומר נכון מאד שהיה שמואל, והמעם הנה זה החלק כבר נשאר מחשבון הקרואים, ועתה שימנו לפניך, כי למועד הזה

(1) וכבר הרגישו חז"ל ואמרו כי בני שמואל לא חטאו וכ' (שבת נ"ו).
 (2) אולי ר"ל עפ"י מאמרם ז"ל עירובין ק', נבונים לא מצא, (3) ר"ל רק מפני ההכרח ההרגל בדעת המורה, (4) ועיין משנה כסף עמוד II 284, (5) ברכות מ"ח, ילקוט שמואל סימן ט', רב אמר שהנשים דברניות הן, ושמואל אמר כדי להסתכל ביפיו, (6) רש"י ורד"ק.

בסמ"ך כי היו המחורים נסתרים, כי לא היו יוצאים חוץ מהמקום ואלו יותר קשים, ואולם הדבור יותר על באור כל זה וכל הנמשך מזה הספור, עד שבת הארון בקרית יערים, אין זה מקום באורו כי יש בכל זה סודות וסודות וימצא בגביע.

ו. (ג) ויאמרו אם משלחים, אין לנו להעמיק לדעת דעות הקוסמים וכהני הבמות, והקש ע"ו, אבל דע כי אמר ארוסמו' שכל הנחותיהם הן גזרות ממין האפשר על המעט, והעיד הכתוב. ע"ו גם מפיהם, כי אמרו אולי יקל ידו מעליכם, וביאור זה יותר ימצא בגביע. (ז) פרות, עלות, עלות תאר לפרות כמו עלות ינהל (ישעיה מ' י"א) מצד היותם פעולות כי הזכר כבר עלה עליהן, וזה הוא ענין כל שם נגזר, ר"ל שיתואר אם מצד היותו פעול או פועל והקש ע"ו, ואולם בחרו באלה הפרות שהולירו עתה בנים ויושבו הבנים מאחריהם הביתה, ולא ראו אנה יושבו, קרוב לדעת סביות ומעמים לזה ואין זה מקומו. (יב) וישרנה הפרות, מי יתן וחכמו נכבדי אנשי בית שמש כמו אלה הפרות⁽¹⁾. (טו) ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון יי, אמר בארון ולא את הארון, להעירנו כי ראו יותר מן המחויב⁽²⁾, כמעט ולא יראו כבלע את הקדש (במדבר ד' כ'), ואולם אין לתמוה כי גם הכה יי בפרות, ר"ל שכבר מתו, ואם היו צדיקות, כי כתב עליהן לוי⁽³⁾, (כא) וישלחו מלאכים, על כמו זה אמר החכם: השמר ממי שיועץ על פי דרכו⁽⁴⁾.

ז. (ב) וירבו הימים והיו עשרים שנה. זה הבאור הוא תסד מכותב הספר, ולא יעשו עמנו החדר הזה תמיד כותבי הספרים, ויגהו. מטעם נהי⁽⁵⁾. (ג) ועברוהו לבדו, וכן ויעברו את יי לבדו (פסוק ד'), כמו שאמר המורה (פ"ו מג') כי המהדרין שבהם היה דעתם להיותם אמצעיים בינם ובין השם, ואם אח"כ שבו יותר שומים מופלגים ושכחו הראש לגמרי. (ה) וישאבו מים וישפכו, לרחוץ מקום קבוצם וגם פניהם ויריהם להתרשם בנפשותם על היותם רחוצים מצואתם, כמעט ורחצו את ידיהם (דברים כ"א ו'), בעגלה ערופה, ומזה הסוג רבים בתורה ובנביאים, (ט) ויענהו יי, אין צורך או חובה לפרש מה ענהו. (י) ויהי שמואל מעלה, יי פעל כל זאת ובאורו ימצא בגביע. (יב) ויקח שמואל אבן, כענין מצבת יהושע (כ"ד כ"ו), והכל לזכר להם ולבאים אחריהם, וכן ענין יעקב, והעד י"ב אבנים שהקים יהושע בגלגל (יהושע ד' ח'), גם תבנית המזבח מבני ראובן וגד (שם כ"ב כ"ח), ובאור

(1) אולי ר"ל ע"פ הדרש מלשון שירה (ע"ו ע"ב). (2) ועיין סוטה ל"ה, ובמ"ד פ"ד. (3) אולי ר"ל שהעלו עולות לז', פסוק י"ד. (4) חמד לצון על שליחת הזה כדי להתפטר ממנו. (5) וכן חכמו מנחם.

ורמו זה דוד במזמור כאשר בא אל בת שבע, עם מה שהעירנו בענין מהכותב מלכים, ואלה כולם ענינים אין ראוי לגלותם פה וימצא בגביע. כי עתה הכין יי. וכן (יד) ועתה ממלכתך לא תקום. מבואר שזה שתי עתות, כי ה' עתה לקוח רחב¹ בעברי ובחכמות כמו שבאור ארוסמו' בס' השמע. (יה) הצבעים. סוג לחיות המורפות כמו שהעית סוג לעופות הטורפים. (כב) מלחמת. מוכרת ורבים כן.

יד. (ג) ואחיה בן אחטוב, זה בא להקדמה כמו שזכרתי רבים כי עוד עתיד לאמר ויאמר שאול לאחיה (יח), ויאמר שאול אל הכהן אסוף ירך (יט), וכן וישאל שאול באלהים (ל¹). (ט) אם כה יאמרו. אין כל האותות והמופתים הנזכרים בספרי הקדש ממין אחר, ובאור זה בכלל ופרט ימצא בגביע, אבל מבואר בכאן כי המונח הראשון מורה חריצות וגבורת לב, והשני הפך זה, וכבר קדם לנו כמו זה הלקיחה. (יב) המצבה. כמו מצב. (כד) ויאל שאול. מטעם לאלה ולשבעה (במדבר ה' כ"א). (כו) הלך רבש. שם דמיון ראשון או נגזר כי הכל נכון. (ל) אף כי לוא אכל. כל שכן אם אכל כי עתה שלא אכל לא רבתה מכה. (לד) לאכל אל הדם. [על²] מה שכת' בתורה לא תאכלו על הדם (ויקרא י"ט כ"ג), וענין זה שהיו שוחטים ארצה ואוכלים שם סביב הדם כמנהג אנשי הצאבה כמ"ש המורה (ס"ב מג'). לכן רצה שאול שיהיה הוא עצמו השוחט במקום ידוע אצלו בתחומו, ורבים מהעם עזבוהו ותכפו היו נעתקים משם והולכים לתחומם לאכול הבשר איש על מקומו. ויגשו כל העם איש שורו. והוא הדין שיהיו גם גדי. ואיל וצבי ויחמור אם היו להם, והקש ע"ז. (לה) ויבן שאול מזבח וגו'. רמז במלת א ת ו למזבח³, והטעם העירנו שזה המזבח לא לעולה ולא לזבח (יהושע כ"ב כ"ח), כענין מה שקדם על שמואל ויבן שם מזבח ליי (ז' י"ז), ורמז לנו הכתוב בזה, כי נתעורר שאול מעט מכלל מה שאמר שמואל לו נסכלת (י"ג י"ג), ויותר מפורש עוד בדברי שמואל לו בעון עמלק, ובאור יותר ימצא בגביע. (מא) ויאמר שאול אל יי אלהי ישראל, יותר מופלג מזה ויאמרו בני ישראל אל יי⁴ (שופטים י' ט"ז), וכת' בספר יוסיפון⁵ שהמתפלל הנה הוא עם אלהיו מדבר, כ"ש כי פה היה אחיה שבידו היה האורים והתומים כמ"ש הבה תמים שהוא תואר לכל האורים והתומים והכל מטעם עלמות⁷).

¹ ר"ל שהעתה אינו מצומצם על רגע ההזה, לקוח רחב, ועיין לקמן י"ד ט' בסוף דבריו, וע' גם רש"י שהרגיש בזה, ² וכן גם הרד"ק. ³ ועיין משנה כסף II עמוד 235 ע"פ זה, ⁴ רש"י ורד"ק. ⁵ ור"ל לשון תפלה, ⁶ מאמר ראשון פ"ג, ⁷ כן כבי' וגראה שצ"ל אמת וכן ת"י בקשומט.

היה שמור לך כאשר אמרתי העם קראתי, והנה אע"פ שנכון בעברי ובהגיון לאמר שמור לך [גם] אם היה במקרה, הנה בכאן היה בעצם כי יי גלה את אוזן שמואל יום אחד לפני בא שאול כמו שקדם. (כו) ויעבר, נכנס זה בנתיים להעירנו על נחוץ ההעברה.

י. (ה) והמה מתנבאים, מבנין התפעל וממאמר שיתפעל. (יב) ומי אביהם, רמז לאותם הנביאים, כי אין המעלה תמיד מאב לבן נוסעת, והער משה ושלמה. (טז) אשר אמר שמואל. המעם ואת דבר המלוכה אשר אמר שמואל לא הגיד לו. (ב) וילכד, כענין מה שכתב ביהושע (ז' ט"ז¹), כמו שהעיד עוד באמרו וישאלו עוד ביי (פסוק כ"ב). (כא) וילכד שאול. קצר, כי הענין ויקרב את משפחות הממרי לגברים וילכד שאול.

יא. (א) ויעל נחש, יתכן שזה היה קודם בזמן לבחירת שאול כמו שיאמר עוד ותראו כי נחש וגו' (י"ב י"ב), ואם אפשר שאמרו ותר או וגו' היה כי הוגד להם התעוררות נחש עם עצתו. (ז) ויפל פחד יי, הוא הפועל לכל. (ח) בבוק, שם מקום. (י) ויאמרו, אנשי יבוש אמרו זה לאנשי נחש, וזה היה דרך תחבולות נכון. (יב) שאול ימלוך עלינו. בתמה באלו כתב השאול ימלוך עלינו. (יג) ביום הזה. וגם לא לעולם לסבת זה, וכן ביום הזה לא אמייתך (מ"א ב' כ"ו).

יב. (ג) ואעלים עיני בו, המעם היום כדי שלא יבוש ממנו היום². (ו) יי אשר עשה, זה באור מי הוא זה יי שקדם זכרו³, להעיר לב העם ההוא לטוב. (יג) והנה נתן, זה נמשך מההקש התנאי, ואם הוא קודם בסדר, שהמובן אם תיראו הנה נתן יי עליכם מלך כי ימצא צאן ורועה, ואם אין, גם אתם גם מלככם תספו, כי לא ימצא לא צאן ולא רועה. (טז) ובאבותיכם, כמו שהיה עם אבותיכם⁴ ביד סיסרא וחבריו שקדם זכרם. (טז) גם עתה התיצבו, אין זה מקום באורו. יג. (א) בן שנה שאול במלכו, בא זה הלשון נאות על שאול, כי

על דרך האמת לא מלך כי אם קצת שנה אחת, ואם דרך עראי נחשבו לו שנתים. (ד) נציב, שם נגזר ממעם מצב ומעמד. (ו) נגש. המעם נדחק. (ח) למועד אשר שמואל, אשר אמר שמואל זה שוה המעם עם אמרנו למועד שמואל כשבא הלמ"ד לסמיכות. (יג) נסכלת, יש בכאן שאלה ותשובה מצורף למה שנתחזק עוד יותר בעון עמלק⁵).

¹ ור"ל וילכד פרושו אע"פ שלא היה שם, ² וכן הרד"ק בשם אביו, ³ באור, בשם יש מפרשים, ⁴ כת"י, ⁵ נראה שר"ל כי מצאנו אצל שאול שהיה אצלו תכלית הקרבנות בפשיטות לעשות נחת רוח למקום, וכן מיהר פה להקריב, ובגלוי הראה דעתו כזה בעמלק באמרו (ט"ו ב"א) ויקח העם מהשלל וגו', וע"ז רמז דוד (תלים נ"א י"ח) כי לא תחמוץ זבח וגו'.

מותו. אין הכונה בזה כי ביום מותו ראהו. אמנם יש למען כי הנה כתי' על שאול עוד ויתנבא גם הוא לפני וגו' (י"ט כ"ד). והתשובה בזה מפנים, האחד שאין הכרח מזה ששמואל ראהו כי לפני אינו מחייב זה, והערך כי לא נזכר שם שדיבר עמו כלל, והשני כי הכונה פה שיבא שמואל אליו לראותו, וכן כתיב לא אוסיף עוד ראות פניך (שמות י' כ"ט¹). (לה) כי התאבל שמואל. יש לתמוה איך ראוי לחכם להתאבל במה שהוא רצון השם כ"ש במה שאין לו תקנה. אולם ענין התשובה אין זה מקומו.

טז. (ב) עגלת בקר תקח. בזה דברים רבים עמוקים ודקים ובאורם ימצא בנביע. (ז) כי מאסתיהו. לשוא מרח הח' גנאח כי אמר שזה הכנוי רומז לשאול² בעבור שקדם עליו ואני מאסתיו (פסוק א') כאילו השם ית' לא מאס איש רק שאול ומי יתן וכן היה. כי לא אשר. המעם אין ואפס³. לעינים. לצבעים ומראה הגשם, כמעם כמות עינים (בראשית כ' ט"ז). וזה השם משותף, וכבר כתב ארוסמו' בס' הנפש וס' החוש והמוחש שהמראים ר"ל הצבעים הם מיוחדים לחוש הראות וכלל המכוון בזה שהאדם יראה לחיצון הגוף הנראה והשם ית' יראה לפנימי שבו ר"ל לציור הפנימי. (ט) ויאמר. גם בזה לא בחר. זה האומר היה שמואל גם השם וכן הענין בכל האמירות האלה אבל שנה הלשוניות להעירנו. (י) שבעת בניו. עם השלשה שקדם זכרם. (יא) שאר. עבר מן הקל כמעם נשאר. (יב) יפה ענים. מראה, ואחר שכתב בזה וטוב ראוי שהוא כמ"ש עוד עליו (י"ז מ"ב) יפה מראה, א"כ עינים כאן מענין עינים הייתי לעזר (איוב כ"ט ט"ז). (יג) ותצלח רוח יי. וכן היה לשאול (י"א ו'), וכן ראוי לכל אדם בדומה לזה. (יד) ורוח יי. או רוח אלהים בסתם הוא רוח טובה על הרוב, כי נמצא עוד והיה בהיות רוח אלהים על שאול (פסוק כ"ג), שהכונה על רוח רעה, והקש ע"ז. (טז) יאמר נא אדננו. המכוון בזה הנה עבדיך לפניך תצוינו ונבקש איש יודע נגן. (כ) חמור לחם. זה נכון בעברי ובהגיון כמו נאד יין, כי הכל ממאמר לו.

יז. (א) באפס דמים. שם גבול⁴. (יה) ואת ערבתם. משכונם, ממעם עורב ערבה (משלי י"ז י"ח), כי הנלחמים העומדים במחנות

¹ וכן מביא הרמב"ן שם בשם שמות רבה (פ"ח) אני איני בא אצלך אתה בא אצלי. ² ס' הרקמה הוצאת ג"ב עמוד 110 וכן הר"ק והרלב"ג בשם י"מ. ³ לדעתו מלת אשר היא כמשמעה (ולא — כאשר), ומעם הכתוב: את אשר יראה האדם הוא — לא, ר"ל אפס ואין. ⁴ ר"ל אפס מלשון אפסי ארץ וכאלו כתוב בגבול דמים.

(מו) ירשיע. זה השרש בכלל ענינו תנועה חזקה,¹ וזה הוא ענין בני הומן, והעד והרשעים כים נגרש (ישעיה נ"ז ב').

טז. (ב) פקדתי. זה השרש בכלל שם נדרף עם שרש זכר. אשר שם לו בדרך. אין הכרח שיוכיר הפעול, והמעם לב או יד. (ד) בטלאים. שם מקום² כמו בבזק. (ה) וירב. כמו ויארב³. (ז) בואך שור. כמ"ש בואך עזה (שופטים ו' ד'), בואך מנית (שם י"א ל"ג). (ט) והמשנים. כמו שפרשתי ופר השני (שם ו' כ"ה). (יז) אם קמן אתה. המעם שראוי לראש שידקדק בפעולותיו כי כל העם מבימים למעשיו ולומדים מהם, וזו היא אחת מהכונות שנתן המורה בחטא משה ואהרן⁴. (כב) החפץ ליי. כבר האריך בזה המאיר לעולם כולו (מ"ג פל"ד מג'). מוכ. משרת לשנים ונכון גם לארבעה וחמשה, וכבר קדם לו כמו זה על אמרו תציג אותו לבד⁵. (כג) כי חטאת קסם מרי. הנה מלת המציאות היא בכח באלו הגזרות כי המכוון הוא מרי הוא הפצר אבל עכ"פ הנה הנושא מרי והפצר כלומר המרי ר"ל מרי פי השם הוא חטאת קסם שהוא עון פלילי וכן הפצר הוא און ותרפים שהוא ע"ז. ומעם הפצר התחזק האדם במנהגו והטפל ברעתו כמ"ש המורה (מ"ג פל"ב מג') להרגל ולגדולים משפטים אחרים, וכן קרה לשאול. אמנם באור זה כלו עם תת סבה ומעם בענין דוד, ימצא בגביע. (כו) בכנף מעילו. כנוי לשמואל. (כח) קרע. אין זה בענין קריעת בגד השילוני (מ"א י"א ל'), והענינים מבוארים עם הברל הלשונות. (כט) וגם נצח ישראל. זה הוא האל ית' כי לו הניצוח והנצחות. לא ישקר. זה נמשך ופרוש למה שכתב בתורה לא איש אל ויכזב (במדבר כ"ג י"ט). ואולם רבים הם השאלות והספקות אשר בענין זה וגם לפנים באמרו נחמתי כי עשיתים (בראשית ו' ח'), הכל נמצא בגביע עם ההתר. (לב) מערנת. במעדרנות כלומר לאט ובמתון דרך מלך רך וענוג כ"ש עם חשבו שנמלט מהמות כמ"ש אכן סר מר המות. (לג) וישסף. מטעם בשצף קצף (ישעיה נ"ד ח'). ואין ספק ששמואל עצמו הרגו ושחטו כמו שעשה אליהו לעובדי הבעל (מ"א י"ה מ'), וזה הוא שלימות מופלג לחכמים, ור"ל אשר לא נכחד מהם דבר אמת אמרו אמר לו תא ואשחטך⁷. ויותר ביאור ימצא בגביע. (לה) עד יום

¹ ועיין עשכ"כ עמוד 113 וכן בקהלת בפירוש. ² וכן הרד"ק. ³ הרד"ק. ⁴ שמונה פרקים פ"ד. ⁵ שופטים ו' ה' שמוסב ומשרת לשנים, לכל אשר יכרע וגו'. ⁶ ועיין ערוך השלם ערך שצף. ⁷ כקשתי ולא מצאתי גם שאלתי לחכמים ואין מגיד לי. ולא די זה הצער אלא שהוא כופל דבריו אלה גם שם במ"א י"ח מ'. ועיין בילקוט בזה ס' קכ"ג, ובמדרש איכה ע"פ והשב לשכנינו, ופדר"כ כ"ו א'. איכה רבתי ד' כובער עמוד ע' ומדרש שמואל פ' י"ח אות ו'. ועיין גם ברלב"ג פה.

דוד בשתי בנותיו באחת בכח ובאחת בפועל. (כט) ויאסף שאול. הנה מלת ויִּוּסַף ומלת עוד מבואר בבאן שהם מענין הדומה במין קרוב, כי כבר קדם ויגר מפניו (פסוק ט"ו), ואין זה כן תמיד, כי הדומה יש בסוג רחוק מאד.

ימ. (ג) ועמדתי ליד אבי. כוון בזה שישמע דוד דבריו אם יוכל. (ד) מעשיו טוב לך. נכון זה כמו שהיה נכון אם אמר טובים. (יג) ותקח מיכל. כ"ו עשתה כדי שיתמהמהו עבדי שאול בבואם הביתה, ויהיה זמן לדוד להתרחק בברחו. (ב) להקת. הפוך מן קהלת וליחוד וכבוד הונח זה לקבוצ' הנביאים בשם מיוחד, ואולם מאלה ההפוכים אשר בדברים הקלים תתעורר אל מה שתמצא מזה בדברים החמורים. (כה) ויפשט גם הוא את בגדיו. המעם בגדי המלחמה כמו שריון קשקשים והדומה לו, כי לא יוכל לשאתם בעת ההתבודדות העיוני, כ"ש בהתבודדות הנביאיי. ואמרו ויפול ערום. ר"ל במעט לבוש, וכן כאשר הלך עבדי ישעיה ערום (ישעיה כ' ג'), ובאור כ"ו יותר ימצא בגביע.

כ. (ג) כפשע. כמו בסמ"ך ממעם פסיעה. (ה) הנה חדש מחר. נכון זה הלשון במקומות על ראש המולד, כי אז חדש לירח, אבל אין זה יש מאין. (ז) שלום לעבדך. הנה שלום לעבדך. (י) מי יגיד לי. המעם אם כה יאמר טוב. (יא) לכה ונצא השדה. כמו ששבחו רז"ל כשהן יועצין אין יועצין אלא בשדה (ברכות ח'): וכן ויקרא לרחל וללאה השדה (בראשית ל"א ד'). (יב) יי אלהי ישראל. שבועה כאלו אמר ביי. מחר השלשית. כי מחר יצדק על השני או הרביעי וחמישי ויותר, וזה כמו כי מחר נמות (ישעיה כ"ב י"ג), והיה [כזה] יום מחר (שם נ"ו י"ב). והנה טוב אל דוד. שיענה אבי טוב עליך. (יג) כי ייטיב אל אבי. כי יהיה טוב אצלו שירע לך. (יד) ולא אם עודני חי. הנה מלת אם וגם מלת לא מהסכמת העברי לנפול בענין אינו ע"ד הסכמת הלעז, כי יאמרו זה דרך שבועה, והשבועה אם קצת תמה ורבים כן. (טז) ויכרת יהונתן עם בית דוד. סיפר לנו כותב הספר, כי כן כרת יהונתן ברית עם בית דוד שלא יכרת חסדו מעם ביתו אחריו אם ימות קודם יהונתן. ואמרו ובקש כמו ויבקש, כי זה היה מדברי יהונתן לדוד, בזה שהתפלל לשם, שהוא מבקש דם דוד מיד אויביו, כמעם ודמו מידך אבקש (יהונתן ג' ב'), ר"ל הוא יבקש. ולא היה מן הראוי שיהונתן יזכור אביו בפרט, גם העיקר היה על היועצים רע לשאול. (יח) ונפקדת כי יפקד מושבך. הכל ממעם זכירה. (יט) ושלשת. שמוש פעל ותנועה מהימים והמעם תהיה נחבא שלשת ימים. תרד מאד. שיתחבא במורד ידוע אצלם. ביום המעשה. המעשה שקדם זכרו

צריכים להוצאות וכי יחסר להם כסף ישימו משכון לצורך צידתם, ולכן מסר ישי כסף לדוד לפדות משכונם, או לדבר עם המלוים שיתנו לו אחד מהם או מנעריהם שיבא עמו לקחת כסף. (כ) וישא. נכון שיהיה מעמו וישא רגליו או המעם וישא איפת הקליא (פסוק י"ז) ויתר הענינים. המעגלה. המחנה, כי הם חונים בעיגול¹). והחיל היוצא. הנה החיל הוא הנושא והכונה היה היוצא, כי זה הוא הנשוא. (כא) ותערך ישראל. נכון זה וכן ויערך ישראל, ויערכו ישראל ורבים כן לאין מספר. (כט) הלא דבר הוא. כמעם המלך צוני דבר (כ"א ג'), כלומר האם לא באתי לדבר הכרח במצות אבי. (לד) ונשא זה. היותר נאות שיהיה זה רמו לארי לבדו. (לט) ויאל. וירצה כמו ויאל משה (שמות ב' כ"א). כי לא נסה. ובהפך זה אמר ג"כ כי לא נסיתי, והכל נכון וישר אצל יודעי ההגיון המישר הדורים, ובאור זה בקצרה, כי הראשון הוא נתינת סבה בכונה שנית שהוא עונה בפעם מה מענין מה שבמקרה, והשני הוא בכונה ראשונה שהוא נמנה ממה שבפעם, והדומה לראשון ויחשביה לזונה כי כסתה פניה (בראשית ל"ה ט"ו), והדומה לזה רק שפתיה נעות וגו' ויחשבה עלי לשכרה (ש"א א' י"ג), והקש ע"ז ויתגלו לך סודות מספקות עמוקות. (מב) ואדמני עם יפה מראה. אין ענין זה דמות איש מלחמה אשר יאכלנו חורב ביום וקרח כלילה²). (מג) באלהיו. בנוי לפלשתי³), וזה עד נאמן לנמית המפרשים מדרך הישרה שאמרו כי מה שכתב ב' א' ה' י' הוא דרך בזיון.⁴) ובמקום אחר הארכתי ע"ז. (מד) לכה אלי. כמו סורה אלי (שופטים ד' י"ח). (מו) כי לא בחרב. כמעם לא בחרבך ולא בקשתך (יהושע ב"ד י"ב), וכן אמר יעקב בחרבי ובקשתי (בראשית מ"ח כ"ב). (נה) בן מי זה הנער. וכן בן מי אתה (פסוק נ"ה). כי המלכים לרוב מרדותם לא ישימו לב לפרטים, כ"ש עם היות רוח רעה לשאול (ט"ז ט"ו).

יד. (ה) ועוד לו אך המלוכה. דרך כעס כאלו אמר הנה עוד נתתן לו המלוכה, כי לא ראינו שהרגיש שאול במה שעשה שמואל. (ו) ויתנבא בתוך הבית. זה מהפלאות שתוף שם נביא, וכבר כתב ארוסמו' כמו זה על בעלי רוח רעה ועל הנכפים. (יט) והיא נתנה. די בזה משל לך בכל התורה והנביאים ממה שאמר בזה שמרב נתנה לשניהם לאשה אבל זה משני צדדים, האחד בדבור ובכח והשני במעשה ובפועל, ועל הכח אמר עוד לדוד בשנים תתחתן בי (פסוק כ"א). וכ"ז ידוע ליודעי ההגיון, ובכלל הנה יצדק לאמר ששאול התחתן עם

¹ (וכן הרד"ק. ² בלשון הרד"ק. ³ וכן ת"י בטעותי. ⁴ ס' השרשים אבן גנאח שרש אלה עמוד 32, וגם רי"ל כו"ר פ"ז אות ג' שקלל אלהיו של דוד.

אחימלך לזכור בענין האשה רק נערי, כמו שקדם לנו באמרו ולנער עם עבדיך (שופטים י"ט י"ט). וכן בתורה וירדו כל עבדיך (שמות י"א ה), אבל דוד אמר לנו וכלל גם עצמו כי הכיר כוונת אחימלך והוא שבה לאל אינו חושש בזה, ויש אחרים כמוהו. (ה) ושם איש מעבדי שאול. להקדמת הידיעה למה שעתיד לזכור עוד כמו שכתבתי ברבים כזה. (טו) חסר משוגעים אני. בתמה.

כב. (ו) כי גודע דוד. המעם היה גודע לרבים איפה הוא. (ז) וכל עבדיו נצבים עליו. נכון זה הלשון מאד מצד היותו יושב ועבדיו מעומד כדרך כל מלך וגדול עם מה שלמטה ממנו במעלה וע"ד דברה תורה כלשון בני אדם נאמר בהשם ית' וכל צבא השמים עומד עליו (מ"א כ"ב י"ט), שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה י' ב'), להתיצב אל יי (איוב ב' א'), ואין זו מקום באור עוד. (ז) גם לכלכם. דרך לעג. כמו שקדם לנו באמרו לבו וזעקו (שופטים י' י"ד). (ט) והוא נצב על עבדי שאול. אין זה נצב בערך לעבדי, כי גם הם היו נצבים לא יושבים, ואמרו על נכון כמו שהוא, כמעט ויבאו האנשים על הנשים (שמות ל"ה כ"ב), מצד היות העולם כדורי, ובכלל כי מצד זה נכון בעברי ובהגיון ליחס לאנשים מינים רבים שונים מיחסים ומתנועות מתחלפות כמו עליה וירידה ונפילה וזולת זה, וזה ענין דק. וישאל לו כיי. זה היה אמת ואם לא נכתב לפני¹, והעד כי כן הורה אחימלך, ורבים כן בתורה ובנביאים. (טו) היום החלתי לשאול לו באלהים, זה היה הדבר היותר רע בעיני שאול כי זה מזיק בעצם לכונתו. בעברו דבר, כמעט ואין דבר (כ' כ"א), וכבר פרשתיו. (יז) ויאמר המלך מות תמות. יש בכאן שאלה איך לא נזכר לעולם אח"כ זה העון בענין שאול לא בספר זה בזכרו מותו, וגם אח"כ בזכרו שהמית הנבעונים, וגם בדברי הימים זכר על מותו עון עמלק ובעלת אוב (דבה"א י' י"ג), ולא זכר זה, עם שמבואר שזה היה עון חמור מאד, ואולם באור זה אין זה מקומו. (כג) כי אשר יבקש את נפשי. הנה הנושא בזאת הגזירה הוא בהכרח אמרו אשר יבקש נפשי, כי מלת אשר הוא מה שיקרא בהגיון דבק במקיף כאמרנו אשר ילך הוא ראובן או זה ההולך הוא ראובן, כמו שהתבאר במקומו בהיות בפועל נושא, ולכך הנושא יהיה בכאן אמרו יבקש את נפשי, ונכון זה כמו הופכו אחר שהדברים מצטרפים, כי אמר דוד שנפשות שניהם דבוקות וקשורות והן כנפש אחת, וכ"ז ידוע ליודעים דבר.

¹ וארז"ל שלשה אמרו אמת ונאבדו מן העולם דואג וכו', מובא ברמב"ן (בראשית ב' פסוק ט') והוא "מדרש מעשה תורה".

וישבת בסתר ונחבאת. (ב) צדה. לצד, כלומר לצד מה. (כא) קחנו. הכנוי לנער. ואין דבר. כמו ואל תעש לו מאומה (בראשית כ"ב י"ב). (כו) ולא דבר שאול מאומה. הטעם מאודות דוד כי לא היה שם. מקרה. אין זה מכל צד מטעם מה שבמקרה הירועה כמו מקרה הוא [היה] לנו (ו' ט'), ואם תלכו עמי קרי (ויקרא כ"ו כ"א). אבל הטעם בכאן בא לו חולי מה ושער איזה חולי. בלתי מהור הוא כי לא מהור. הנה מהור הראשון הוא שם נגור, ועם מלת בלתי הוא שם בלתי נשלם.¹ והשני הוא עבר מפעל קל בגזרת פעול, וזה שלילה מוחלטת, כלומר לא מהר הוא את עצמו ואין לבוא עם המלך אל שלחן כי אם נקי הגוף והלבוש. (כט) והוא צוה לי אחי. כמעט ויצו אל יוסף (בראשית ג' ט"ז), כאלו אמר שלח לי ביד מלאך אחי, אם נא מצאתי חן בעיניך. (ל) נעות המדרות. כל אחד שם דמיון ראשון מטעם עוות ומרד, וזה נכון אם שיהיה בן מוכרת או סמוך, והנה נמצא בן מות (פסוק ל"א), בני מות אתם (כ"ו ט"ז). (לג) כי כלה היא. שלמה היא בתכלית, וכן עשו כלה (בראשית י"ה כ"א), כמעט שלם עון האמורי (שם ט"ו ט"ז). (לה) ונער קטן עמו. כי הגדול אולי יכיר סודו. (לו) והוא ירה החצי להעבירו, כנוי להעבירו הוא לנער, וכונת המורה² שמצורף להכונה בזה להעביר גוף הנער, הנה הכונה ג"כ על דעת הנער, וזה כי העברת הגוף היתה כדי שיוכל יהונתן לאמר באמת הנה החצים ממך והלאה וישמע זה דוד, אם היה שיפגעו אנשים ביהונתן ולא יוכל לדבר עם דוד, כי לתכלית כל זה נעשה זה האות ביניהם, ר"ל הסימן שלקחו להם ביניהם, והפליג המורה שירמוז גם בזה להעביר דעת הנער כי גם זה היה הכרחי, וכן כתוב והנער לא ידע מאומה. (מא) עד דוד הגדיל, עד שדוד הגדיל הבכי, כמעט עד עקרה ילדה שבעה (ב' ה') כמו שפרשנו.

כא. (ב) מדוע אתה לברך. גם זה כמעט בתולה ואיש לא ידעה (בראשית כ"ד ט"ז). (ג) המלך צוני דבר. אם כחש דוד, או איך יתכן שיכחש, הנה יש בזה שאלה ותשובה בכלל מקומות יותר מחמש עשרה בתורה ובנביאים מזה המין, ואין כאן מקום זה הענין. אלמוני, נעלם, כי כן ענין אלמנה, וכן שם עלם ועלמה. (ה) ויען דוד. אין לנו לדקדק מאד בזה, כל שכן שאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש, ואולם טעם הנערים בכ"ו נערי דוד כמו שזכר ואת הנערים יודעתי, וכונת אחימלך היתה גם על דוד, אבל דרך מוסר לא רצה

¹ ר"ל בלתי מהור כי מהרתו לא נשלמה כי לא פהר עצמו. ² ר"ל רוכה הקשת.

כה. (א) וימת שמואל. ויקם דוד. נכון כ"ז מאד, ואם אינו הכרח שבעבור שמת שמואל הרחיק דוד נדוד ללכת אל מדבר פארן, כי אין לו מעתה להועץ עמו או לשבת עמו כמו שקדם. (ב) והאיש גדול מאד. בעושר, כמו ברוזלי (ש"ב י"ט ל"ג), כי זה השם הוא משותף למינים רבים, והיותר יקר במעלת הנפש העיונית כ"ש הנביאית⁽¹⁾. (ג) ויהי בגזו, כאלו אמר ויהי הזמן או הענין שהיה גזו צאנו בכרמל. (ג) ושם האיש נבל. כ"ז הפסוק עם רב פרטיו הכרחי להצעות ולהקדמת ידיעה למה שעתיד לזכור בכל עניניו. כלבי. שם יחס מכלב⁽²⁾. (ו) כה לחי. כזאת יהיה לאדני לחיים ארוכים⁽³⁾. (ח) נעריך. נערי נבל הרועים, הנערים, נערי דוד השלוחים אליו. כי על יום טוב בנו. יום נבל בגזו את צאנו, כי היה מנהגם לעשותו יום משתה ושמחה ויום טוב להטיב את לבם כמו שיפרש אחר כן כמשתה המלך (פסוק ל"ו), וכל אדם לעת כזאת ראוי לו להתנדב ולתת לעניים וזולתם. לעבדיך. הנערים השלוחים ויתר בני בית דוד, וחשש דוד לכבוד עצמו ואמר על עצמו תאר בן לא עבד. (ט) וינחו. מנוחת תנועת הדבור כמו שפרש המאיר לארץ⁽⁴⁾. (יא) ולקחתי. בתמה. (יד) ויעט בהם. מטעם שהוא סוג לעוף מורף ומזיק. (יז) מדבר. מדבר, כמו מדבר אליו (במדבר ז' פ"ט), שמעמו מתדבר. (יח) עשויות. כמעט לעשות אותו (בראשית י"ח ז'), ועשי ענות (שם ו'), שזה השם נכון בעברי ובהגיון, על עצם ועל מקרה. (כ) לקראתה. נכון זה בעברי ובהגיון ואם הם לא ידעו באה. כמו שנכון ותבאת לקראתי (פסוק ל"ד). ותפגש אותם. גם זה הלשון נכון אם על עצם ואם על מקרה, וכת' ויפגשו יי (שמות ד' כ"ג). (כא) ודוד אמר. כבר. לשקר. לחנם ולריק. וישב לי רעה. זה הלשון נאמר על קנין הרע או אל העדר הטוב ושניהם היו בזה כי נבל חרף דוד באמרו מי דוד וסי בן ישי. (כב) לאויבי דוד. דרך כנוי, וכן בראשי האנשים ההם (כ"ט ד'). משתין בקיר. רמז לכלב והוא הפחות שבבעלי חיים שבבית שום אדם. (כד) בי אני אדני העון, המעם בי אדני, הנה אני העון, ואמרה עון שם רמיון ראשון⁽⁵⁾ כמו שם נגזר כענין מה שזכר ארום⁽⁶⁾ המעה הכאת האדון, וכוזה במפרי הקדש למאות ולאלפים, והעולה מכל זה היא שאמרה פנה בי אדני והטה אונך לדברי, הנה אני הוא החוטאת, ועתה תדבר נא ומענה רך ישיב חמה, כ"ש בהתודות המתחנן שהוא החוטא והאשם, ואם אח"כ התנצלה

⁽¹⁾ ועי' כ"ז במו"נ פמ"ה משני, מדרגה ב', ⁽²⁾ כת"י, ⁽³⁾ כת"י, ⁽⁴⁾ מו"נ ח"א פס"ג ע"פ זה, ⁽⁵⁾ עי' רד"ק.

כג. (ו) ויהי בברח אביתר. אפוד ירד בידו. ראה הפלגת ספרינו הקדושים כי פעם יקדים בם ספור מה להקדמת ידיעה למה שעתיד לזכור כמו שכתבתי, ופעם יאוחר זה, להורות ענין מה שכבר קדם, ופעם יניח ספור מה להורות על הכל, ר"ל העבר והעתיד. כמו זה, וכן ושאל נתן את מיכל בתו לפלמי (כ"ה מ"ד), וזה כמשמעו. (יב) היסגרני. הירד שאול. גם לזה יאמר אין מוקדם ומאוחר והושם שני הסדר להעירנו⁽¹⁾, והנה כתב ויאמר יי ירד, ואח"כ ויחדל לצאת (פסוק י"ג)⁽²⁾, וכל אלה הענינים ובאורם ימצא בגביע. (יד) ולא נתנו אלהים בידו, כי הוא ית' הוא הפועל לכל, וכבר קדם לך, כי שלחך יי (כ' כ"ב) ביותר נפלא מזה, ודי בזה במקום הזה. (טו) וירא דוד כי יצא שאול. כמעט ותרא דלילה כי הגיד לה את כל לבו (שופטים י"ו י"ח), כלומר הכיר והבין ושער, ויש לזה המאמר קצת יחס עם הקודם לו בסדר, וגם עם המאוחר לו שהוא נשנה, ר"ל אמרו ודוד במדבר אף בחורשה, וגם לזה, ר"ל אמרו ודוד, יש יחס וצורך למה שיבא אחריו ויקם יהונתן ואמר בכאן יצא, וכבר קדם ויחדל לצאת, והכל אחת ונכון אצל חכמי ההגיון. (טז) באלהים. דרך שבועה. (יז) וגם שאול אבי יודע כן. זה מין אחד ממיני סוג הידיעה. (יח) כי אמר אלי. דוד, כלומר כי דוד בהיותו באהבה עם שאול, היה אומר לו כי הוא עושה ענינו בערמה⁽³⁾. (יח) וירד הסלע. זה הלשון נכון מפנים שלשה. האחד כי נכון שהיה הולך מצפון אל דרום וזה יקרא יורד לפי שגבה הישוב בצפון כמו וירד מצרימה (דברים כ"ו ה'), והשני שיהיה המעם במורד הסלע כמו וירדתי על ההרים (שופטים י"א ל"ז), והשלישי שנכון שיהיה מעמו וירד מהסלע לא אל הסלע, כמו שבארנו בסוג התנועה. (כח) ומלאך בא. אחד מעושי המלאכה אשר למלך או לישראל.

כד. (ד) להסך את רגליו. לשון נקיה, וכבר זכר זה המורה ובאר⁽⁴⁾. (יא) ואמר. מי שאמר, כי אין חובה לזכור הפועל. וכן ותחם עליך. (יב) כי אין בידי רעה. תכונה רעה בנפש. (יד) כאשר יאמר משל הקדמני. כך היה נהוג מקדם לומר איש לרעהו בהיותם מריבים יחד. (יט) ואתה הגדת היום. נכון זה הלשון מאד מצד המעשה שעשה, כמעט הודעת (מ"א א' כ"ז), ואם לא אמר זה בדבורו החיצון, וכן כי הגדת היום (ש"ב י"ט ז').

(1) ויותר נכונים דברי רז"ל יומא ע"ג. (2) וגם הרי"א שואל קושיא זו ומשיב, כי דוד שאל רק אם היה בדעתו של שאול ובעלי קעילה לירד ולהסגיר וכו'. (3) וכן הרי"א מבלתי הזכיר שמו, (4) ח"א פכ"ח.

אותה כאן בא שתו להפלגה כמו שהעירנו באמרו לאברם העברי (בראשית י"ד י"ג)⁽¹⁾, והדומים לו. והוא היה לאבן. ר"ל גוף נבל שלא היה עושה תנועה כלל. ודי בכל זה הלשון הערה עם מה שכתב אח"כ ויהי כעשרת הימים ויגף וגו'. (ל"ט) וישמע דוד. אין לנו להנבא איך שמע גם אין חובה לכותב הספר שיכתוב זה. (מב) ותמהה. זה הפלגת החריצות מן הכבודה ההיא הנעימה⁽²⁾. (מד) ושאל נתן את מיכל. המעם לכן לא היו עמו רק אחינעם ואביגיל, וגם זה הלשון משרת להצעה ולהקדמת הידיעה למה שיוכיר עוד ענין אבנר על מיכל (ש"ב ג' י"ג). אולם אין מחקי להאריך בשאלות ותשובות ע"י והדומה לזה איך עשה זה שאל וגם פלטי, או איך החזירה דוד, כי הם ידעו מה שעשו, ואם היה בזה עון לשאול יהיה עם עון עמלק וחולתו, ואם על פלטי מה לנו ולו ושמנו יורה עלי⁽³⁾. ואם על דוד והיה זה כענין בת שבע היקרה.

כז. (ג) וירא כי בא שאל. זה יותר נאות ממה שכתוב לפנים וירא דוד כי יצא שאל (כ"ג ט"ו)⁽⁴⁾. (ה) במעגל. גם זה מטעם עגול והעד והעם חונים סביבתו. (ה) פעם אחת. במספר, לא כענין לכד יהושע פעם אחת (יהושע י' ט"ב), והעד בזה ולא אשנה לו ולכן אין זה כמו בתולה ואיש לא ידעה (בראשית כ"ד ט"א). (ו) יגפנו. על המיתה במקרה כמעט פן תגף באבן רגליך (תלים צ"א י"ב). או יומו יבא ומת. זה מיתה הטבעית בהכלות החום והלחות. או כמלחמה. מצב שגורת הכל תשנה גורת החלק כי האחרים על ענינים מיוחדים לו לבדו. (יב) כי תרדמת יי. כמעט [ויפל] פחד יי (י"א ז'), לחרדת אלהים (י"ד ט"ו), ולזה הוראות רבות לא אחת⁽⁵⁾ והכל אמת. (יג) רב המקום ביניהם. לחכמה. (טו) אל אדניך. נכון בעברי כמו אם אמר את אדניך, ונכון ג"כ מה שיאמר עוד על אדניכם, ואין בזה ובזולת זה תמורה. כי בא אחד העם. כמו שקדם ואמר להרגך (כ"ד י"א), והכל היה אמת. (יז) ויכר שאל את קול דוד. ואחריו אמר דרך שאלה הקולך זה בני דוד, כי ההכרה והידיעה על מדרגות רבות וכבר פרשנו כמו זה⁽⁶⁾ כענין רבקה כי ראתה יצחק פעם ראשונה. (יט) ירח מנחה. כי

(1) עיין משנה כסף II עמוד 50, ע"פ זה, (2) כי לא ישרה נפשו בזאת הנעימה, הנה גם ר"ל לא נחה דעתם ממנה ודרשו ע"פ וזכרת את אמתך שפיל ואויל וכו' מגילה י"ד, ועיין ילקוט ס' קל"ד. (3) עיין סנהדרין י"ט. (4) כי שם פי' וירא הבין או כפי' הר"ק שם הכיר, ופה וירא כי בעיניו ראה. (5) ר"ל או להגדיל כמו הררי אל, או כי היתה סיבה מאתו ית'. (6) עי' משנה כסף II עמוד 66

קצת כי בן ראוי. (כו) והושע ירך לך. זה הוא הנמשך מן השבועה כלומר חי יי, כי ירך תושיעך לעולם כי אויבך יפלו לפניך לעולם כי חלשים ופחותים המה כמו נבל. (כו) ונתנה. כמו ונתת. (כה) לפשע אמתך. על דלות המנחה¹) והעד לפשע²) אבל למעלה אמרה העון ולא הפשע. (כט) ויקם אדם. רמו לשאול, ואין ראוי לזכרו, שהוא מלך, וכן עליו ועל בניו ושריו ועבדיו אמרה אויבך, ובתיב גם במדעך מלך אל תקלל (קהלה י' ב'), בצרור החיים. בעזה"ו³) וכן מה שאמרה בת שבע יחי אדני המלך דוד לעלם (מ"א א' ל"א), כי לא שקדו אביגיל ובת שבע בעיון במה שאחר, רק בענין אחר, ומי יתן וידעו זה הגברים. ומעם את יי אלהיך. כאמר ואתם הדבקים ביי אלהיכם (דברים ד' ד'). (ל) והיה כי יעשה. הנה הנמשך לזה וזכרת את אמתך. (לא) ולא תהיה זאת. היא הגדה מוכחת דבקה בענין עם הקודם, ומעם ולהושיע, הלמ"ד בזה בענין למ"ד לפוקה וחבריו שכלם דבקים עם ולא תהיה זאת לך, כי זאת רמו לפעולה שדמה לעשות ר"ל שיהרג את נבל וביתו, כלומר זה לא יויק ולא יועיל לך, והמעם שזה לא יושיעך, אבל ירך ומעלתך תושיע לך מבלי זה, כי יעשה יי לאדני. (לב) אשר שלחך. זה מה שבעצם כמעם לא אתם שלחתם אתי הנה (בראשית מ"ה ח'), ולא כן לך כי שלחך יי (כ' כ"ב), וכן וישלחני אלהים לפניהם (בראשית מ"ה ז'), וכבר העיר המורה ע"ז (מו"נ פמ"ח משני) ויש בזה דיוק דק. (לג) כלתני. כמעם לא יכלה ממך (שם כ"ג ז'), וכל שרש כלה סוג ענינו אחר. והושע ידי לי. כמו שקדם לה והושע ירך לך (פסוק כ"ו). (לד) חי יי אלהי ישראל. גם זה ידוע ליורעים ומה לעני שאינו יודע. (לה) שמעתי בקולך. די לחכימא ברמיזא. (לו) ולא הגידה לו. אחשוב כי זה היה כדי שלא לצער היום טוב שלך⁴), אבל נכון כי לענין אחר נתכונה⁵). (לו) ותגד לו אשתו. כנה כותב הספר

(¹) וכן הרי"א, (²) ר"ל כאשר רצתה אביגיל להכנס בדברים עם דוד אמרה אמנם בי אני אדוני העון (פסוק כ"ד), אבל אח"כ הלא אמרה ואני אמתך לא ראיתי וגו' וא"כ לא עותה על דוד ולא חטאה נגדו ומה מעם א"כ שבקשה שא נא לפשע אמתך? ע"כ מפרש על מה שפשעה בדלות המנחה, וע"כ בראשונה אמרה עון (גדול מנשוא) ואח"כ פשע (קל בערך). כן הסביר הח' בראד"י. (³) ואם כי רז"ל דרשו על חיי העזה"ב (שבת קנ"ב). וכן כל המפרשים פה אחר, הנה ע"ד הפשט נכון ג"כ שהיתה כרכתה לחיי העזה"ו בהשגחת השי"ת עליו, וכן פ' הרב המלבי"ם במחברנו, והבטוי הזה ר"ל "צרור החיים" היה שגור גם בין ההודים שאמרו על שופט צדק "צרור בצרור החיים" (עי' רוזנברג אוצר השמות עמוד 16). (⁴) וכן הרי"א, (⁵) כדי שתפעול עליו הבשורה כמו שהיה באמת, ואם אמרה בשעת שכורתו שיכור אינו מרגיש, הסביר הח' אפסוויצר,

המתנכר והמתעלם משים עצמו שיתחפש, וכן התחפש ובה במלחמה (מ"א כ"ב ל'), והעד יחפש אדם (משלי כ"ה י"ב), ובמקום אחר שם יסתר אדם (שם פסוק כ"ח) ^(י) אם יקרך עין, כמשמעו כלומר ששואל לא יחשוב לה עון בדבר הזה, (יא) ותאמר האשה את מי אעלה לך, כי כל אשה קלה להתפתות, ואולם באור כ"ז לא אוכל, כי לא נדע אנחנו היום אופני המלאכה הזאת, ואולם אם יש בה דבר חכמה או אמת איך אסרתו התורה ולמה? ואין זה מקומו, (יז) ויעש יי לך, על הפעל הקרוב מאד, (יט) אתה ובניך עמי, דמיון בסוג המות, (כב) ועתה שמע נא, נכון לאמר זאת ההשואה, ואם אין הכל אחד במין, (כג) ויפרצו, נכון בעברי כמו שהוא ענין ויפרצו ע"ד כבש כשב וכן שלמה שמלה וגם נכון בכמו זה סוג ענין שרש פרץ שהוא חוק תנועה לנצח, (כד) ותובחנה, זה השרש על השחיטה, ותפחה, כינוי לנלוש, (כה) בלילה הוא, כמו (הוא²), כמו שכתבנו לפנים על וימלט בלילה היא (י"ט י').

כט (ג) ולא מצאתי בו מאומה, פרשתיו, ויותר מבואר כי לא מצאתי כך רעה (פסוק ו'), מיום נפלו, כמעט על פני כל אחיו נפל (בראשית כ"ה י"ח), טמעם משכן⁽³⁾ כמו שקדם לנו שדרך העברי לזכור חלופי תנועות ומצבים, ודרך אחרת כי לא יהיה אחרי נפלו (ש"ב א' י'), (ד) אדוניו, שאל, בראשי האנשים ההם, ולא בראשינו דרך בנוי כמו שקדם לנו, (ו) חי יי, נשבע אביש בשם הזה לדוד כדי שיאמין זה יותר, (ז) ואור לכם, כמעט ויאור להם (ש"ב ב' ל"ב), ויזרח לו השמש (בראשית ל"ב ל"ב), ויותר נהוג לך לך (שם י"ב א'), קח לך (שמות ל' כ"ג), קחו לכם (שם ט' ח').

ל (ח) ארדוף, הארדוף, (י) פגרו, פעל מפגר טובם (ישעיה י"ד י"ט), ר"ל עשו עצמם כפגרים מתיים⁽⁴⁾ כי לא רצו לעבור כי נפל לכם, (יב) ותשב רוחו אליו, אין זה כמו ותשב נפש הילד אל קרבו (מ"א י"ז כ"ב), כי לא אכל לחם, נתינת טעם למלת ותשב, וכן כי עצר עצר יי (בראשית כ' י"ח) למלת וירפא, (יג) היום שלשה, נכון זה כמו שנכון אם אמר שלשה ימים, (טו) השבעה לי באלהים, אין צריך שיכתוב וישבע לו, (כב) עמי, נכון כמו שנכון אם אמר עמני, (כה) וישמה לחק, כמעט שם שם לו חק ומשפט (שמות ט"ו כ"ה).

⁽¹⁾ גם זה כונן נגד אבן נגאה בשרשיו חפש שעשהו ענין אחר, ⁽²⁾ לפנינו הלא זה הוא בתיב, ⁽³⁾ בפרש"י ור"ק נפל—שכן, ואולי צ"ל שכן, ⁽⁴⁾ וכן נראה מת"י דאיתמניעו מלמזיל וכו'.

כן דעות בני האדם אז. כ"ש שאול¹). (ב) אל יפול דמי ארצה. הנה זה כאלו נהרג והתפלל שלא יפול דמו ארצה להתכסות שלא יראהו השם אבל יפול במקום שיראה לו ית' תמיד כמעט על צחית סלע וג' (יחזקאל כ"ד ז'). כאשר ירדף. הרודף²), מי שיהיה, כי הקורא הוא הנרדף. והמעתיקים הסכימו שהוא הפרדיץ³), וכן פרשו קורא דגר ולא ילד (ירמיה י"ז י"א), ומנהג זה העוף לעמוד בין ההרים, ולי נראה שהוא העוף הקורא בהרים תמיד קוגול בלע"ז. (כא) תחת אשר יקרה. זה נמשך עם לא ארע לך עוד, כי אמרו הנה הסכלתי ואשגה וגו'. הוא הגדה אחרת.

כז. (א) כי המלט אמלט. בקיצור נכון כמו שהיה נכון ביותר קצור מזה כאמרו אין טוב באדם שיאכל ושתה (קהל ב' כ"ד), שמעמו משיאכל וגו'. (ב) אכיש בן מעוך. הנראה הוא שאיננו אכיש הנזכר לפני⁴). (ג) ואביגיל אשת נבל הכרמלי. הפליג כותב הספר הזה בשקדו בזכרו אביגיל בכל מקום. אחר שלקחה דוד בקצת תחבולות, לתארה באשת נבל להעירנו כי בזה אבק סמין ענין בה שבע, ואם הכתוב לא האריך בזאת, ואיך שיהיה הנה יי הטוב מחל הכל לדוד משיח יי ועבד יי. (י) אל פשטתם. כמשמעו דרך שאלה כאלו אמר הלא פשטתם היום או אם לא פשטתם. וענה דוד על נגב יהודה. כאלו כתב אבל על נגב יהודה וגו'. כי אכיש שאל שני קצות הסותר בכח כדרך כל אם, לא, והלא, וכן כשינוח החיוב לבד בפעל כמו שקדם לנו. ודוד השיב אבל פשטנו על נגב יהודה וגו'. וכל אלה הקצורים בכאן לפי העברי וההגיון. (יא) לאמר כה עשה דוד. הטעם שיאמרו כה עשה דוד, כי אמרו וכה משפטו וגו'. היא גזרה אחרת.

כח (ב) לראשי. כן ראוי בארץ ההיא, כי מנהג עבדי המלך להתיז ראש מלכים ולשאתו לאויביו, כמו שמפורש באיש בושת (ש"ב ד' ז' ה'). (ג) ושמואל מת. וכן ושאל הסיר וגו' כ"ז הצעה והקדמת ידיעה למה שעתיד לזכור עוד בענין בעלת אוב והעלהתו את שמואל. ואמרו ברמה ובעירו שהוא עיר, ונכון זה הלשון מאד לפי העברי וההגיון כאמרנו עד"מ ראובן הוא במין האדם ובמדבר. (ה) וירא ויחרד לבו. כי לא במח ביי ע"כ נפל. (ח) ויתחפש שאול. הנה פרושו בצדו באמרו וילבש בגדים אחרים כי

¹ עיי' לעיל י"ג י"ג הערה 4, 3) וכן הרד"ק. ² רש"י ורד"ק. ³ לפנים כ"א י"א. מפני שקשה לו הלא פחד דוד ממנו בשנותו את מעמו, ולא נחא לו מה שבארו בזה הרד"ק וגם הר"א בסגנון אחד.

(ו) הטובה הזאת. רמז למובן סכח אמרו ועתה תחזקנה ידיכם.
 (ז) וגם אתי משחק, כל זה לשון נמרץ להעירם כי יהיו לו לבני חיל.
 (ח) ושנים שנים מלך, כמו אביו¹ (כא) על ימינך או על שמאלך.
 המעם שישב מאחריו ללכת לו לדרכו. אחד מהנערים. נערי אבנר.
 זקן לך. כדי שיהיה בטוח שלא יזיק לו. (כב) ואיך אשא פני. המעם
 איך אוכל להרים פני וראשי לפני יואב אחיך אם אמיתך, אבל אכוש
 ממנו ויפלו פני. (כג) כי לולא דברת. המעם מה שדבר ואמר יקומו
 נא הנערים. וזה כאלו אמר לו למה תאשימני בזה כי תאמר אלי
 הלנצח תאכל חרב ואתה הסבות והעירות מדון. (כד) ולא יספו עוד
 להלחם. באותו המעמד, כי עוד כתיב ותהי עוד מלחמה אֲרֵכָה (ג' א').
 (לב) ויאר להם. כמעם ויזרח לו השמש (בראשית ח' ל"ב), וכן וילך לו
 (שמות י"ח כ"ז), ורבים בן כי זה הוא דרך העברי.

ג. (ג) ומשנהו. אחר בזמן, כי יש בסדר ומדרגה². כלאב
 לאביגיל אשת נבל. נכון שנקרא בן דרך צחות זכר לנבל
 שהיה כלבי. (יד) תחתיו. כנוי לאיש בושט כי אבנר תחת אדנותו
 וזה כענין ואת כי שמית תחת אישך (במדבר ה' כ'), האשה המנאפת
 תחת אישה וגו' (יחזקאל ט"ז ל"א). למי הארץ. דרך התפארות כלומר
 למי כל הארץ רק לי לכן ברתה וגו' ואסב לך כל הארץ. (יז) וישלח
 דוד מלאכים. זה יעץ אבנר לדוד ואם לא פורש. (יח) הושיע. מקור.
 (כד) ויבא יואב. ולא ענהו המלך כלל וגם זה מחכמה. (כז) בשלי.
 במעות או בהמעאה כמעם על השל (ו' ז'), לא תשלח אותי (מ"ב ד' כ"ה).
 וכן ענין עד כי יבא שילה כמו שפרשתי במקומי³. (כט) בית אביו. לא
 בית אמו כי צריה היתה אחות דוד. (ל) ויואב ואבישי אחיו. כלל
 בזה אבישי ואם לפנים לא זכר רק יואב מפנים רבים כמו שהעירונו
 על ענין שכבם⁴. וכן בענין בני נדעון ואבימלך (שופטים ט' כ' ג').

ד. (ב) היו בן שאול. כמו לבן שאול. (ג) ויברחו הבארתים.
 לא זכר למה כי אין זה חובה. (ד) וליהונתן בן שאול. נכנס זה
 הפסוק בנתים לרמוז כי לא היה לאיש בשת עוזר מבני בית אביו כי
 לא נשאר עמו רק זה הנער עם היותו נכה רגלים, וגם זה ישרת
 עוד להצעה למה שיובר עוד בדבריו עם דוד. (ו) ויָהָה. לזכרים נכון
 כמו והמה מצד העברי וההגיון. לקחי חטים. עשו זה לתחבולה כדי
 שישקדו בבית. (ז) ויבאו הבית. שב להאריך אחר שזכר המכוון בקצור
 ורבים בן לאין מספר. (ח) איבך. היותר נאות שירמו אל שאול בפרט.

¹ וכן הרי"א, ² ר"ל כמו משנה למלך ובדומה, ³ משנה כסף II בראשית
 מ"ט י, ⁴ משנה כסף II בראשית ל"ד כ"ה.

(כו) וישלח מהשלל. זה היה חכמה מדור בעת הזאת וכן היה בחכמה מה שקדם אמרו תמיד כי מי שלח ידו במשיח יי (כ"ו ט'), חולת זה מדבריו ומעשיו גם לפניו וגם אחרי כן.

לא (ג) וימצאהו. כמעט המצאתני אויבי (מ"א כ"א ב'), כמעט וישיגהו. (ד) כי ירא מאד. משלוח ידו במלכו.

שמואל ב.

א. (ט) השבץ. מין חולי דבק. (יב) ועל עם יי ועל בית ישראל. שתי הודעות לדבר אחד, כמ"ש אחרים¹, וזה נכון בעברי ובהנין, וכן כתי' לצות אתי נגיד על עם יי על ישראל (י' כ"א). (יג) אי מזה אתה. הנה כבר אמר זה בדבריו עמלקי אנכי (פסוק ה'), אבל רצה לפרסם הדבר להעומדים אתו או, גם לאמת הענין יותר כי בן ישראל לא יעשה כזאת הנבלה. (יח) על ספר הישר. הנה כמו זה הלשון כתב על עמידת המאורות (יהושע י' י"ב) ויראה לנו כי שם אינו רמז רק על אמרו עד יקום גוי אויבי, והענין כי היה אצלם ספר מודיע דרכי המלחמות כמו שהוא נמצא לאומות מהחכמים ביתר ההנהגות המעשיות, וזה הספר היה נקרא בעמנו ספר הישר כי היה מישרים בהנהגות השכל המעשי. והמעט בזה כי בני יהודה וכלל ישראל הנה כבר למדו דרכי המלחמות, ועתה זה העם שהוא עם צבי הנה על במותיו חללים חללי חרב ואיך נפלו. (כא) קָרַי. כמו הרים. אל מל ואל מטר דרך קללה מענין מלאכת השיר, ושדי תרומות. ואל שדי תרומות, כלומר לא תצמח שם תבואה ופרי. בלי משוח בשמן. על כן נגעל, הפך משחו מגן (ישעיה כ"א ה'). (כב) מדם. זה היה לפניו. (כג) בחייהם. דבוק עם הנאהבים והנעימים כי יש בו זקף, וגורה אחרת היא ובמותם לא נפרדו. (כד) המלבישכם וכן המעלה פועל בצד מה, ר"ל מצד היותו נלחם עם האויבים, (כה) במותיך כנוי לישראל כמו שקדם. (כו) מאהבת נשים. נכון שיהיה אהבת בכאן סמוך לפועל ופעול ויצדקו יחדיו²).

ב (ג) העלה דוד איש וביתו. זה היה דבר ראוי בעת הצלחתו אחר שעמדו עמו בשעת דחקו. בערי חברון. נכון מאד בעברי ובהנין.

¹ כן בכ"ו ואולי יש להוסיף, "במקומות" אחרים. ² אולי לפי פי' הרד"ק בשמו ובשם אביו, ור"ל כמו אהבה שהנשים אוהבות, או אהבת אנשים לנשים.

נכון זה הלשון ואם לא היתה שם מנחה כמו וישלח מלך צור את עבדיו אל שלמה (מ"א ה' ט"ו). (יב) וידע דוד. גם זה אחד ממניי הידיעה כמו שקדם לנו. (כא) וישאם, כמשמעו⁽¹⁾ ואין חובה שנפרש לאיזה מקום נשאם כי מוכן מן הענין שלא נשאום לאוצר בית יי רק לאשפות ולדומן או למאכלת אש והרומה לזה שיהיה לאבור. (כג) ויאמר לא תעלה, די בזה משל לתת לפתאים ערמה. (כד) קול צעדה, קול נענוע הענפים היותר גבוהים כי הם המתנענעים והמשמיעים קול יותר בסבת הרוח ולכן נקרא העליון אמיר, ונקראו האחרים שיח ושיחים, וכן נאמר עלו בשרותיה (ירמיה ה' י'), ממעם שיר⁽²⁾, או תחרץ, מסוג ענין יחרץ כלב (שמות י"א ז'), והכל מענין חריצות ומהירות התנועה ולכן נקרא הכסף חרבי בעברי חרוץ ויקרא המורג בעל פיפיות חרוץ (ישעיה מ"א ט"ו), מצד היותו רב גורים גורים כי סוג התנועה כולל גם לאיכות.

ו. (א) ויוסף עוד דוד. כבר הודעתך כי לשון ההוספה נכון מכמה פנים כמו שם הדומה שנתבאר ענינו כמה שאחר המבע, כ"ש שנכון זה מצד מה שמבואר מכח מה שקדם ממלחמותיו עם פלשתים כי אז קבץ ובחר אנשים נבחרים להלחם. (ב) אשר נקרא שם שם יי צבאות. זה הלשון יותר מופלג בדברי הימים (דה"א י"ג ו')⁽³⁾ ובאור זה ימצא בנביע. (ז) על השל, המעות שעשה כמו בשלי (ג' כ"ו) ואולם באור זה אין כאן מקומו. עם ארון האלהים. אין אמרו עם כולל כלל על וימ⁽⁴⁾. (ח) ויחר לדוד. חלילה שחרה לדוד פועל השם, אבל חרה לו פעל עזא שעשה שהשם פעל בו מה שפעל. (כא) על עם יי על ישראל. גם אלה שתי הודעות לנושא אחד כמו שזכרנו דומה לזה (לעיל ב' י"ב). (כב) ועם האמהות, אבל עם האמהות. (כג) עד יום מותה. גם זה מן המין האחד שאמרנו במלת עד. וכ"ז מבואר לחכמי ההגיון מצד כח תחת) ההפכיות⁵.

ז. (ג) ויאמר נתן וגו' כל אשר בלבבך, כאשר כבר זכרתי זה בכלל שאלה כוללת והיא, אם נכון לנביא שיכונן, אמנם היתר הכל ימצא בנביע. (ז) אל אחד שבטי ישראל. כמעט אחד העם (בראשית כ"ו י'), כלומר איש אחד משבטי ישראל, והכונה אחד הרועים כמו שיפרש אשר צויתי לרעות. (יא) ולמן היום, אע"פ שזה בתחלת

⁽¹⁾ נגדה נא לכל המפרשים לשון שרפה להשוות לדבה"י, אבל גם ר"ל מפרשים מלשון גמילה, ⁽²⁾ כ"ז לדעת מהבירנו בספרו הגדול שרשור כסף כ"י להשוות כל השרשים בסוג אחד, ⁽³⁾ עיין פרושו שם עשכ"ב II עמוד 50, ⁽⁴⁾ רק ר"ל בעמדו עם ארון האלהים, ⁽⁵⁾ מלות הגיון שער ד': נקראם תחת המתהפכים.

ואם יצדק על שניהם. (י) בעיניו. לפי דעתו, כמעט דרך אויל ישר בעיניו (משלי י"ב ט"ו), הוי חכמים בעיניהם (ישעיה ה' כ"א). אשר לתתי לו בשרה. המעם הרגתיו בעבור לתת לו בשורה, כלומר שכר וגמול בשורתו כמעט לא תלין פעלת שכיר (ויקרא י"ט י"ג).

ה. (ד) ארבעים שנה מלך. לא חשש לשים במספר עוד ששה חדשים (ב' י"א). (ו) ויאמר לדוד. זה האומר היה עם היבוסים והנה ספור זה כתבו כותב דברי הימים בנוסח יותר מבואר, ולא תפלא אם יש הבדל בין כותבי הספרים, כי רבים היו כותבי המאורעות כמו שמבואר ביוסיפון, ואיך שהיה הנה הענין בזה כי במקום ידוע קרוב לשער עיר ירושלים היתה רחובה אחת גדולה ששם צנור מים לשתות לכל הבא, ושם היו שוקדים תמיד עורים ופסחים וכל האמללים, כמו שהוא נמצא תמיד ברוב המקומות, ולכן כאשר דמה דוד ללכת לירושלים היו היבוסים מחרפים אותו ואומרים לו צא נא תחלה והלחם עם אלה האמללים עד שתגע בצנור שברחובותם ואחר נח לך לבוא אלינו, וזה כאלו אמרו לא יבא דוד הנה בשום פנים. כי זה התנאי היה בעיניהם כמו על מנת שתעלה לרקיע. וזה כי לא תוכל אותם, כי הם במקלותיהם ינצחוך שהם עם רב ואיך תוכל לנו גבורי חיל העיר, וזה כמ"ש ירמיה אנשים מדוקרים איש באהלו יקימו (ירמיה ל"ו ו'), וכן היה כי לא לכד דוד עתה רק מצודת ציון. ומעם ויגע בצנור כמו הנוגע באיש הזה (בראשית כ"ו י"א), כלומר מגע להזיק כמו כל מכה יבוסים (פסוק ח'). והמעם שישחית הכל, והעולה מזה הלשון הוא שהכריזו כל מכה יבוסים, וברברי המים כתב שיהיה לראש ולשר (דבה"א י"א ה'), ואין זה הכרח שדי בהכרזה, א"כ היה כמו שיכריזו היום לתפוס איש, לפרסם שרצון המלך כן הוא. ולא יוכירו לו תנאי גמול, ומעם ע"כ יאמרו עור ופסח וגו'. כי זאת החרפה היתה שומה מהיום והנה על פי דוד, ולכן היה כל עור ופסח מאז מעורר לו השחורה בראותו אותו ולכן יאמרו עבדיו ובני ביתו בראותם עור ופסח עברי או זולתו קרב אל בית דוד, אל תקרב הלום ואל יבא אל ביתו. וידענו מזה שהפליג דוד ששם מפבישת באוכלי שלחנ¹). (יא) וישלח חירם מלך צר. להקריב מנחת העצים והחרשים לפניו, כענין אהור עם אנשיו לפני עגלון (שופטים ג' ס"ו), וגם היה

¹ עם היותו נכה רגלים.

יא. (ב) מעל הנג. (בב עם הרחוק¹). (ג) וידרש. כמעט ודרשת וחקרת (דברים י"ג י"ד), כלומר לדעת מי היא. ויאמר. השליח²). (ד) מתקדשת. היתה מתקדשת כשהיתה רוחצת שקדם זכרו³), וזכר זה לסבות. (ו) וישלח דוד אל יואב. כתב החכם שמואל כותב זה הספר כמה פרטים בכ"ז הספור עד סופו להערות רבות ואין צורך לנו להאריך בפרושם כי שבח לאל ידועים אלינו אלו הסתרים מבית הסתרים יותר מסתרי תורה.

אמר אבן כספי אע"פ שאין זה מכונת ספרנו זה, אומר מעט. דע כי עון שאול גדול מעון דוד, ואין ספק אצלי שדוד חטא, כי לא נוכל להכחיש הכתוב שאומר וירע הדבר אשר עשה דוד בעיני יי, ואמר לו נתן מדוע בזית את דבר יי לעשות הרע בעיניו את אוריה הכית וגו', ועל כל פנים עבר על לא תרצח ולא תנאף ולכן נענש על שניהם כמו שאבאר עוד, וכן הודה הוא על עצמו ואמר חטאתי ליי (ש"ב י"ב י"ג), כל שכן כי הוא בספרו העיד ע"ז ויחד מומור כאשר בא אל בת שבע, אבל לא אמר כאשר הרג אוריה, וכתב כותב ספר מלכים אשר עשה דוד את הישר בעיני יי ולא סר וגו' רק בדבר אוריה (מ"א ט"ו ה'), וכל אלה הענינים סודות ואין ראוי לגלות ערוה. אבל אומר כלל אחד כי שבח גדול ותפארת עצום יש לשלם כי ייוחס לו עון או עונות יחידים, והעד משה אדון השלמים, כי בלא כלום א"א אחר שאינו מלאך, ואוי למי שכלו עון ועברה, ודי בזה לפי הכונה בספר הזה. (כא) ואמרת גם עבדך אוריה מת. זה היה צחות גדול מיואב וכבר הבין הוא המעשה או שמע. (כב) וילך המלאך. גם זה היה ערום וידע והבין מדברי יואב מה שהיה המכוון ומהר לומר העיקר, ואם לא עלה ע"ז חטת המלך. (כה) וחזקה. זה צווי מיוחד מדוד למלאך הזה שיחזק את יואב בדבריו מאת דוד.

יב. (א) שני אנשים. מבואר מזה כי מנהג השם לדבר עם נביאיו במשלים, וכן הנביאים עם בני אדם יחיד או רבים וכמו זה דברי הנביא לאחאב (מ"א כ' ל"ט). (ד) הִלֵּךְ. שם נגזר כמו אורח והם שמות נרדפים. (ה) ואספה לך כהנה וכהנה. אינו רומז אל הנשים, כי שבח לאל הנה יש לו רוב, ולא מן העמים⁴), אבל

¹ ר"ל דוד ראה מעל גגו אשה וגו'. ² ולא כדר"ק. וכן הר"א כדברי הכספי. ³ וכן הר"ק. ⁴ ר"ל שיוסיף לתת לו עוד עמים כמו שנתן לו ישראל ויהודה.

פסוק אין הכרח שלא יהיה רבוק בענין עם מה שלפניו וכן עם מה שאחריו וזה מבואר. והגיד לך יי. המעם היום על ידי, כי בית יעשה לך יי. כמו שכתוב אח"כ בית אבנה לך (פסוק כ"ו), וכן מעם ויעש להם בתים (שמות א' כ"א), וכן כתי' ואשר עשה לי בית כאשר דבר, וכן ונאמן ביתך. (יש) למרחוק. למה יעד' לו עתה לעתיד כמ"ש ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם שהמעם לעתיד זמן רב, וכן היה עד צדיקו כמו עשרים מלכים וגם היו כעשרים כהנים גדולים, ואם סר און, הנה שב קצת בבית שני ועוד ישוב בבית שלישי בעזרת יי. (כג) אשר הלכו אלהים. ובדברי הימים (דבה"א י"ז כ"א) כתי' אשר הלך האלהים, והכל נכון איך שיהיה פירוש אלהים, ואין ספק שהשם ית' הוא היה ההולך והראש, ולחנם דקדק א"ע במה שכת' ברא ולא כתי' בראו, וכבר הארכתי ע"ז בספר גביע כסף. גוים ואלהיו. כנוי למצרים, וכאלו אמר מגוים ומאלהיו, ולכן אמרו לאלהיו⁽²⁾ אינו דרך בזיון. וכן ויקלל הפלשתי את דוד באלהיו (ש"א י"ז מ"ג), וכבר הארכתי ע"ז במקום אחר.

ח. (ית) ובני דוד כהנים היו. אין הבדל בין זה ובין שיאמר ככהנים ממעם הוא הוא והדומה. והמעם כי לא היו מרודים ועסוקים בעסקי הומן כמו האחרים הנוכרים אבל במלנין מעוננים, ואולי היו שוקדים בעיון בתורת יי בדרך הכהנים כי כן היה גם מנהג אביהם דוד, ואיך שהיה הנהגה כן היה החיוב לו ולהם.

ט. (ג) חסד אלהים. שעושה חסד לאוהביו לאלף דור, וגם אין מנהג בני אדם ברוב לעשות חסד לבנים אחר מות אביהם הנכבד. נכה רגלים. תאר לרחוק⁽³⁾ (ד) בלו דבר וכן מלו דבר רמו לעמיאל. (ו) מפיושת. קריאה! (יא) ומפיושת אכל. גם זה מדברי ציבא. והמעם יהיה אוכל על שלחני עם כל זה כאשר ירצה, כמו שיעשה אחד מבני המלך.

י. (ד) מדויהם. לבושיהם. שתותיהם. עגבותיהם. (ה) עד יצמח זקנכם. זה גם היום הכרח לפי מנהג הארץ ההיא שלא ילכו שם מגלחי זקן רק הקדשים המוכנים למשכב זכר.

⁽¹⁾ כן בכ"י, ונראה לי שצ"ל למה שיעד לו וכו'. ⁽²⁾ כונתו לחבוק א' י"א, ולעומת אבן גנאח בשרש א"ל ה שאמר שהוא ע"ד בזיון. ⁽³⁾ בכ"י לרחוק. ור"ל לרחוק למפיושת ולא ליהונתן.

חכמה (מו"ג ח"ג פ"ד), (ד) והתחל. גם זה המאמר שיתפעל אם שיהיה הוא הפועל או זולתו. (יג) כי לא ימנעני ממך. אין אני מעמיק בזה כלל, כי באמת לא לסדה התלמוד והגמרא¹, ואיך שיהיה, הנה היא דברה על נכון לדחות הענין. (טו) וישנאה אמנו. גם בזה אין אני מעמיק כלל לדעת מה זה ועל מה זה כי לא נביא אנכי. (כו) ויפרץ. נכון כמו שהוא, ונכון שיהיה הפוך². (כו) ולא. ואם לא. וזה ג"כ הקש תנאי שהקודם מבואר, ומעמו כאלו אמר ואחר שלא הלך אתה עמנו ילך נא אתנו אמנו. (לא) קָרָעִי בגדים. נכון כמו ובגדיהם קרועים. (לה) הנה בני המלך באו. ואחר זה כתי' ויהי ככלתו לדבר והנה בני המלך באו, והכל אמת ונכון אצלי ואצל הבקיאים בעברי ובהגיון. (לו) ויתאבל. רמו אל המלך שקדם וזכרו. (לט) ותכל. אין בזה חסרון שם³ ולא במקום מכל ספרי הקדש וחלילה, כי א"כ לא יהיה ספר ותורה. אבל מן האפשר הוא לכל זכר לשון נקבה וכן הפך זה כמו שאמרנו כמה פעמים. כי מִת. היותר נכון אצלי שיהיה זה נתינת מעם וסבה לנחמה⁴.

יד. (א) וידע יואב, גם זה אחד ממניי הידיעה כמו שהעירונו כמה פעמים. והיה זה הענין כמו שארו"ל אין מרצין את האדם בשעת כעסו (ברכות ז'). (ב) אשה חכמה. גם זה בארו המורה בשתוף חכמה. (ז) גם את היורש. לא היה זה התואר מדבריהם רק מדבריה, וכן גחלתי אשר נשארה. (ט) עלי אדני המלך העון. זה היה כדמות תרעומת מצדה על המלך שדחה לה הזמן. ואולי בין האי ובין האי ומת בנה הנשאר, לכן. (י) ויאמר המלך. שיבא תיכף. האיש המדבר אליה תני את מכה אחיו. לכן השיבה לו עוד כי גואלי דם המת הם רבים ואיך יבואו כלם לפניו, לכן יתן עצה אחרת לזה שלא ישמידו הבן החי. לכן נשבע המלך, וזה בטחון גדול שכל אדם ישמר סלגעת בבנה, וגם ע"ז השבעה [לא] במחה זאת האשה על המכוון בנמשל. לכן (יב) ותאמר האשה. מעתה היה מקום לה שתעיר את דוד על הנמשל המכוון. (יג) ומדבר. כמעט וישמע את הקול מדבר אליו (במדבר ז' פ"ט). את נדחו. רמו לאבשלום, והכונה בזה כי אמרה לו איך חשבת כזאת על עם אלהים כי יהרגו את בני בעבור שהרג את אחיו, והנה דבר הזה קרוב למעות מצד שאינך משיב את בנך אבשלום הנדח טמך. (יד) כי מות נמות. זה נתינת מעם וסבה איך

¹ סנהדרין ס"א, ועוד, ² כלעיל ש"א כ"ח כ"ג, ³ נגד כל המפרשים שחסר נפש, ⁴ כמו לעיל י"ב כ"ג.

זה ממין הדומה בסוג, והמעם בזה טובות. (ט) את אוריה החתי, וזכרו ראשון ואם היה אחרון בזמן, כי הוא ראשון במדרגות הרע, וגם שב לזכור ואותו הרגת בחרב בני עמון כי זה היותר קשה, כי אוריה היה נלחם בעמון מלחמות יי גם במצות דוד מלכו, והוא היה סבה שיהרג על ידו. וכן זכר לו תחלה עונש ההריגה והוא אמרו ועתה לא תסור חרב מביתך עד עולם והמעם זמן מה, וזה על ענין אבשלום שהרג את אמנון ודמה להרוג דוד וגם שלמה הרג אדניה, ואחר זה זכר עונש הנאוף באמרו עקב כי בזיתני וגו'. (יא) כה אמר יי, והמעם על מה שעשה אבשלום לפלגשי דוד, והכל מדה נגד מדה, וכן אמר איוב אם נפתה לבי על אשה (איוב ל"א ט'). (יד) אפס כי נאץ נאצת. הנכון אצלי יותר שזה נתינת מעם וסבה אל מה שקדם לא תמות, כלומר בזכות שכל ימיו נאץ את אויבי יי, אם מישראל ואם מזולתם¹, וזה כמעט אמרו הלא משנאיך יי אשנא וגו' (תלים קל"ט כ"א) וכבר העיר המורה (ל"ו מראשון), מי יקרא איוב יי, וארז"ל השלמים איוב באיוב נתחלף לו (ב"ב כ"ב). ואלו סודות עצומים וימצאו בגביע. בדבר הזה. דבק עם הרחוק, ר"ל עם ולא תמות, כלומר לא תמות בעון זה, ואמרו גם הכן הילוד וגו', מוסב על הענשים. (טז) ויבקש דוד. כל ערום יעשה בדעת ועשה רעה לעצמו (יט) ויבן דוד, גם זה מצד טוב ההרגש המחשבי שזכר ארוסמו' בספר המופת. (כד) וינחם דוד ויבא אליה. אין לך נחמה גדולה מזאת לו ולה. ויי אהבו. אין זה בשוה עם אמרו אברהם אוהבי (ישעיה מ"א ח'), אם לא שידבר על העתיד². (כה) וישלח ביד נתן. אין חובה שיכתוב השולח. בעבור יי. כי אהבו, ואין הבדל בענין בין יי אהבו, ובין ידידה, אבל ביניהם הקדימה ואחור, וכן הרדפת שמות והקש ע"ז. (לא) במגרה ובחרצי הברזל. כל אלה הבית"ם בית"י הכלי³, כי שם אותם בנחשתים. אבל זה עביר אותם במלכו, המעם שצוים לעשות לבנים עם היותם אסורים בנחשתים⁴. יג. (ב) להתחלות. עד שהתנועע אל החולי. כי בתולה היא. זה סבה פועלת תשרת למה שלפניו ולמה שאחריה. ויפלא בעיני אמנון. רב בזה פירוש ועד נאמן למה שפרשנו בשם פלא שהוא שם נאמר לעולם בצירוף והקש לפי איש ואישים. לעשות לה מאומה. לפי המכוון. (ג) איש חכם מאד. כבר הודיע המורה שיתוף שם

¹ וזה פירוש חדש, שושנה סוגה בחוחים כמשט הפסוק. ² ועיין דבריו שם בישעיה מ"א ח'. ³ כמו"ג ח"ב פ"ל. בראשית ב"ת הכלי. ⁴ באור חדש, אולי להמתיק מעט אכזריות החמה.

טז. (ב) מה אלה לך, אינו כמו שאמר עשו ליעקב מי אלה לך (בראשית ל"ג ה'), ומענין כל אחד ותשובתו יובן (ד) הנה לך. וזה ראייה כי היה לדוד תוחלת לשוב למלכותו, ואיך שיהיה הנה רצה להראות לבן (יד) וינפש שם. על תנועת ההתפעלות בקבול נפש, ואין הברל בין זה הלשון ובין אמרנו ויתנועע אל הנפש או מתנועע הנפש אליו או ותשב הנפש אליו, וע"ד דברה תורה כלשון ב"א נאמר זה בשם ית' והוא הפלגת ההעברה, ולכן אין יותר זר אצלי ותקצר נפשו בעמל ישראל (שופטים י' ט"ז). (יה) איש ישראל. כאלו אמר ר"ל איש ישראל, (יט) והשנית, כאלו אמר ונניח בחירת השם והעם, אבל מחויב לי זה מצד אהבתי עם אביך, (כא) נבאשת במשמעו.

יז. (ג) כשוב הכל, כשוב כל דבר, האיש אשר אתה מבקש. דבק עם הרוחק ר"ל עם המלך לברו, כלומר כי עצתי זה נכונה כי הוא האיש אשר תבקש לבערו לכן והכיתי אותו לברו, אבל כל העם אין אתה מבקש לבערם לכן כל העם יהיה שלום כמו שיעצתי ואשיבה כל העם אליך. (ו) הנעשה את דבריו אם אין, בזה הפרוש שני חלקי הסותר בדרוש המוגבל כמו שהמשילו החכמים בכל אדם חי ואין כל אדם חי, (2) ופעמים יסתפק בזכירת האחד, (ז) לא טובה, שם בלתי נשלם כמו לא מזהרה (בראשית ז' ב'). (י) והוא גם בן חיל וגו' המס ימס, כמעט וימס לבב העם (יהושע ז' ה'). ואין ספק שרמו אל השומע (פסוק ט'), שיהיה רושם גדול בכל המחנה, כמאמרו [כלב האריה] אם למות אם לחיים, כמו שרי הצבאות (דה"א כ"ז ג') (3). (יא) ופניך הלכים בקרב, כמעט פני ילכו (שמות ל"ג י"ד). (יד) ויי צוה להפך, וכבר קדם כי אשר בחר יי (ט"ז י"ה), והכל אמת ואין זה מקום באורו, גם יש שאלה א"כ נזר השם על חטא אבשלום בשכבו עם פלגשי אביו כמו שקדם בספור בת שבע(4), ועתה גזר להביא על אבשלום הרעה, וזה נכלל בענינים אחרים וימצא בגביע, (טז) אל

(1) ר"ל שענה לו: החמורים לבית המלך וגו' והלחם וגו', (2) ואולי צ"ל ואין כל חי אדם כמבואר בהגיון, (3) כוונתו לפרש בפרש"י, כי מלות והוא בן חיל תסובנה על השומע בפסוק שלפ"ו, ולא כרד"ק שכתב על בן חיל שהוא אחיהופל, ולא כרלב"ג והר"א שמוסב על דוד, וכונת הכתוב: בנפול במחנה איש, יעשה הדבר הזה רושם גדול וכל השומע ימס לבו אפ"י אם יהיה אמיץ לבו בגבורים ולו לב האריה, ואח"ז בא לפרש ענין בן חיל ואמר שהוא שר צבא נאמן לאדוניו להיות עמו אם למות ואם לחיים, (4) כמו לעיל י"ב י"א, ועיין ברד"ק שם.

הוא מעות אם יהרג הרוצח לאחיו כי מה זאת נקמה לאב ולקרובים, הלא יוסיפו רעה כמו שקדם וכבו את גחלתו. ולא ישא אלהים נפש. כמו גוף כאשר זכרנו רבים, כלומ' ולא ישא אלהים פני נפש, כמעט אשר לא ישא פנים (דברים י' י"ז), הנאמר עליו ית'. וחשב מחשבות לבלתי ידח. המעם חייב טבע המציאות שיקוים בענין ההולדה, גם שמירה לגדחים ולאובדים עד שישאר האדם קיים במין ואם הפרטים יאבדו וימותו, כמו שקדם כי מות נמות. (טו) כי יראני העם, אינו נתינת טעם וסבה, רק כמו כאשר או אשר, כמ"ש על אמרו כי רכב ברול לו כי חזק הוא (יהושע י"ז י"ח), ורבים בן לאין מספר. והעולה מזה שרבים מבני עמה אשר גלתה להם סוד מהלכה, היו מיראים אותה שהמלך יחרפה, והיו מלעיגים עליה כי היא תהיה מדברת למלך על בנו, לכן אסרה היא כי הסכלים בהם חשבו שזה נמנע, ואני שערתי שהוא אפשר ולכן אולי יעשה המלך. (טז) כי ישמע המלך. במשל כי בן יעשה בנמשל כאשר אגלנו לו, וזה הוא ותאמר שפחתך יהיה נא דברי אדני המלך למנחה. כלומר למנוחה לעצמו לעשות בן על בנו אבשלום. (יט) אם איש. המעם רק יואב שתפרוט אחרי כן¹). (כא) הנה נא עשיתי. גם בזה כתיב וקרי במלת עשיתי והכל צדקו יחרינו.

טז. (ה) ושלח את ידו. דרך כבוד וחיבה, ולפי זה הענין היה אמרו ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו (שמות כ"ד י"א). (ז) ויהי מקץ ארבעים שנה. אין לנו צורך לכונת נקודת זאת ההתחלה ואולם בא זה ההעלם בדברים הקלים כדי שנתעורר במקומות החמורים. (ח) ועברתי את יי. כמעם והיה יי לנו לאלהים (בראשית כ"ח כ"א). (יא) ולא ידעו כל דבר. המעם מן המכוון לאבשלום. (יד) כי לא תהיה לנו פלטה. בטוב בעיר אם לא נברח. (טז) ברגליו. כמעם וינס ברגליו (שופטים ד' ט"ז), כי לא עת לרכוב על סוס. (יח) ברגלו. אינו אחד במין עם האחר כי זה כמעם ויעל ברגליו עשרת אלפי איש (שופטים ד'), ואם הכל אחד בסוג. (יט) את המלך. רמז לאבשלום שהוא מלך היום בעונות. (כ) חסד ואמת. זה גורה נפרדת לעצמה. (כד) ויצקו את ארון אלהים. המעם הניעוהו ודחקהו למקום מיוחד כמו ויצקם לפני יי (יהושע ז' כ"ג), ושם פרשתיו. (לא) הגיד. מי שהיה. (לד) ואמרת לאבשלום. היותר נאות אצלי שמוזה יתחיל הנמשך מזה ההקש התנאי. ומעם וי"ו ואני עבדך, כי יותר וי"ן למאות ולאלפים בזה הספור ובזולתו שאינם לעמף כלל.

¹ וכן הרד"ק.

עם עצמו ועם חברו ורואה הדין כי הם אשמים. (יב) ודבר כל ישראל בא וגו'. בעבור היות המדבר והמדובר לו ממאמר המצטרף, עד שהדבור שהוא הפעולה בא מן האחד לאחד איך שיהיה ויתהפך התאר⁽¹⁾, לכן נכון כל הפוך לשון בכל שני המצטרפים, כמו שהעירותי על אמרו אשר יבקש נפשי יבקש את נפשך (ש"א כ"ב כ"ג), ואחרים רבים, ואיך שיהיה, הנה ישראל בכאן הוא המדובר לו, כי אמרו ודבר סמוך אל כל ישראל, והמלך וביתו הם המדברים ושולחי הדברים, (יה) וצלחו. זה השרש מונח על כל תנועה חרוצה. (כד) לא תמות. אין המעם לנצח. (כה) עשה רגליו וכן עשה שפמו. כמשמעו, וכן היה נכון אם אמר ואת בגדיו לא עשה בעבור המנע הכבוס. ובכלל כל זה השרש מונח על כל מציאות עצם או מקרה בעצם, וכבר הארכתי ע"ז במקום אחר⁽²⁾. (ל) ויאמר לו המלך. מאד הפליגו ע"ז רי"ל⁽³⁾. (מא) וכמהן עבר עמו. להיות זה עיקר לפי המקום, ודומה לזה ויבא וירבעם וכל העם (מ"א י"ב י"ב)⁽⁴⁾, וכן ויבאו בני ישראל [לשבר] בתוך הבאים, (בראשית מ"ב ה'), וכן לפי דעתי ויבוא גם השמן בתוכם (איוב ב' א'), ואין זה מקום באורו, וגם חצי עם ישראל. המעם קצת עם ישראל כי זה השם⁽⁵⁾ פעם מדוקדק ופעם לא, כי אין עיקר טעמו רק חלק. (מג) על איש ישראל. נכון זה בעברי כמו אל. אם נשאת נשא לנו. אם תרומה תרים לנו, אם מענין דורן ומנחה⁽⁶⁾, ואם מהרמה והגדלה אחרת⁽⁷⁾. (מד) ולא היה דברי ראשון. אין זה בתמה⁽⁸⁾ אבל הוא דבק עם הקלמני⁽⁹⁾.

כ. (ד) ואתה פה עמוד. אחר שלשת ימים. (ה) והוא יצא ותפל. הכל רמז לחרב⁽¹⁰⁾, כלומר והחרב יצא מן תערה בתנועת עמשא ותפול לארץ, לכן מיהר יואב להורגו. (יב) כל הבא עליו. שכל הבא עליו עומד. (יג) הגה. הוסר. (יה) דבר ידברו בראשונה המעם מקדם שמענו באבל זה מקומנו, כי הלוחמים ישאלו לשלום או יעמדו בויכוח ומענות משאלות ותשובות ובוה הדרך ישלימו חפצם ויעשו שלימות לנפשם כראוי, ואתה מבקש להשחיתנו מבלי שתקדים לנו טענה עם היותנו יהודים כמון.

(1) ר"ל ודבר כל ישראל בא אל המלך כלומר ודבר המלך בא אל כל ישראל רק שנתהפך התאר מן המדובר לו אל המדבר. (2) ע"י משנה כסף זו בראשית י"ב ה'. (3) שבת נ"ו: כי קבל דוד לשה"ר. (4) ככ"ו וכל איש ישראל. (5) ר"ל חצי. (6) כפי' הרד"ק ות". (7) וזה שהוסיף נופך משלו. (8) נגד פרש"י. (9) ר"ל כי הם הקילו בכבודם על שלא היה דברם (כלומר איש ישראל) ראשון להשיב את המלך. (10) נגד רש"י והרד"ק שפ"י יצא על יואב.

תלן הלילה. כי עדין היה ירא שמא תעשה עצת אחיתפל ולכן אמר פן יבלע למלך, כי פן בעברי כמו אפשר ושמא, והעד שכתב אח"כ קומו ועברו מהרה (פסוק כ"א). (בב) עד אחר לא נעדר. כמעט לא נשאר בהם עד אחר (שמות י"ד כ"ח), ולתכלית הבאור אמר כאן אשר לא עבר את הירדן. (בג) ויחנק. אין לנו הכרח בזה ובשום שמוש פועל רמו לפעול מה היה הפועל והמניע ומי היה, ר"ל הקרוב לו, אבל מן הענין יש לנו שעורים ואומדים. והיותר נאות בזה שהוא חנק עצמו כענין מה שנזכר בספרי הרפואה מכעלי השחורה בצוק העתים.

יח. (א) וישם עליהם שרי אלפים. די בזה פירוש למה שכתב בתורה ושמת עליהם שרי אלפים (שמות י"ח כ"ד), וכן השאר, ולא מצא זה להחכם א"ע ז"ל⁽¹⁾. (יד) לא כן. הוא גזרה נפרדת כלומר לא כן עשית. אחילה לפניך. כאלו אמר הוחיל לי מעט ואקח שבטים להכותו ואתה תראה לי אנה הוא תלוי⁽²⁾. (טו) כי חשך יואב וגו'. זה נכון אם לנתינת טעם וסבה אל וישב העם מדרך, וכן נכון שיחיה טעמו כאשר חשך יואב כמו שזכרתי רבים. (יח) כעבור הזכיר שמי. דבק עם הקרוב ועם הרחוק והכל נכון יחד, והנה זה ספור כעצמו כי זאת המצבה אינה במקום הזה שמת אבל חיה ממנחגם להקים מצבות להזכרה למין ומין, ודי בזה משל לכל הקמת אבנים ומצבות שיש בכל ספרי הקדש. (כג) ויאמר לו רוי. כאלו אמר אחר שעל כל פנים כן רצונך, עשה כן דרך כעס, וכמה מזה המין בספרי הקדש שלנו, ר"ל שיבא לשון צווי ואם יחרה הדבר בעיני המצווה, וכבר דברה תורה כלשון ב"א, וכן דבר חשם לבלעם⁽³⁾ (במדבר מ' כ'). (כט) שלום לנער לאבשלום. דרך שאלה, ואם אמר השלום היה מפורש כמו שיאמר עוד לכושי (פסוק ל"ב). לשלוח את עבד המלך יואב ואת עבדך. כאלו אמר לשלוח יואב את הכושי עבד המלך, ואותי אני עבדך, כלומר כי קמו כולם לשלחנו שְׁגִינוּ, ואני הגדתי מה שידעתי ויבא האחר ויגד מה שידע.

יט. (א) וירגו המלך. כמעט ויחר לדוד על אשר פרץ יי פרץ בעווא (ש"ב ו' ח') ושם כתבתי ההכרח לפי זה הספר. (ה) לאט. כמעט לוטה בשמלה (ש"א כ"א י'). (ז) כי הגדת היום. המעם, בזה המעשה שעשית. וכבר זכרתי אחרים בזה. (ח) כי אינך יוצא. דרך תנאי כאלו כתיב כי אם אינך יוצא. (י) נדון. שהיה מתוכב איש איש

⁽¹⁾ ר"ל פו' הראב"ע בפירושו שם. ⁽²⁾ וכעין פירושו זה היה הנכון לפני הרי"א, ⁽³⁾ עיין כ"ז במשנה כסף י עמוד 163 ובהערה י.

הודענו כי משלמות האדם להכיר ערכו, וכבר כתב זה ארוסמו' בספר המדות. (ג) מושל באדם צדיק, זה הוא דבר השם, והכונה הצדיק המושל ביראת אלהים הוא מושל באדם, כי המלך המושל והמנהיג ראוי שיהיה כן, כמ"ש אפלאמון בספר ההנהגה, ודוד כן היה ענינו, ונניח ענין בת שבע עתה. (ד) וכאור בקר יורח שמש. זה דבר דוד שהיה מתעלם בהצלחתו ונפילת זולתו מי שהיה מאויביו ואויבי השם, והנה זאת המליצה קשה בדרך כל מליצה שהיא ממלאכת השיר, ולכן גנה אותה ארוסמו'. אבל המכוון מדוד בזה כי אמר שענינו טוב יותר מן הצמחים היותר נכבדים, וטובות הרשעים פחותה כמו הצמחים הפחותים, ולכן כ"ף וכאור אינו לדמיון רק לאמתות הדבר, כאלו אמר והנה אמת כי כאור בקר שיורח השמש שהוא בקר לא עבות מענין עבים, הנה מנוגה זה השמש בבקר ומן המטר והאדים והלחות שקדם בלילה שלפני זה הבקר, הנה אז יהיה רשא מן הארץ, ובכלל כי באלו שני הענינים יצליחו כידוע וזה הוא תכלית עליוס. אבל אין (ה) כן ביתי עם יָלָל, כלומר איננו רומה לזה דמיון במין קרוב, כי ענינו יותר נכבד, כי ברית עולם הוא. כי לא יצמיח. כלומר אין עניני צמיחה בדרך הצמחים האחרים שיש להם הפך וחלוף בקרימה או באחור, כמעט ולערב ימולל ויבש (תלים צ' ו'), ואמנם עניני שוקד בפועל תמיד. (ו) מונד. מתנועע מענין לענין הפך ברית עולם. כי לא. אשר לא. (ז) ואיש יגע בהם. להשחיתם. ברול. על חדוד הקוצים כי הם כברול נוקב. בשָׁבֶת. במקומם, וכל זה משל לענין דוד ממה שקרה לו עם שאול וסייעתו כמו שקדם לו מרשעים יצא רשע וידי לא תהיה בך (ש"א כ"ד י"ד). (ח) בפעם אחד. כמעט לכד יהושע פעם אחת (יהושע י' מ"ב), ואם אפשר שביניהם חלוף ברב ומעט, ועל כל פנים היה שם אחד ואחד מהשמות המשותפים כמו שהתכאר במה שאחר הטבע. (ט) ויעלו איש ישראל. נכון כמו שנכון ויעל. (יג) וחית פלשתים. זה השם מונח דרך השאלה לרמיונים רבים לסיעת פלשתים הרעים. (יד) ומצב. ומעמד. (יז) הדם האנשים. אין כאן חסרון כלל¹) כי הענין מובן בעצמו, כ"ש מצד שהוא מוסב²) על מעשותי זאת. (יט) ועד השלשה לא בא. המעם השלשה שנוכרו ראשונה, וכן מעם ואל השלשה לא בא. (פסוק כ"ג) (לט) שלשים ושבעה. ואם קדם כבר שלשים לכד, כי השלשים היו יותר שלמים בגבורה, וכמו

¹ אולי ר"ל שיהיה חסר מלת „אשחה" כמ"ש באמת כדה"א י"א ו"ט, או כוון לס' הרקמה הוצאת ג"ב עמוד 34, ² בכ"י מוצב.

כא. (א) ויהי רעב בארץ. ויש עיון בזה הספור ואין כאן מקום באורו. על אשר המית את הגבענים. אין ספק שזה היה אמת אחר שהוא כתוב בכאן, ואין חובה שיוזכר לפנים זה¹, וריבים כן בתורה ובנביאים. (ב) ויבקש, וכן עשה אחר שקדם אמרו אשר המית, ואין כן ויבקש שלמה להמית את ירבעם (מ"א י"א מ'). בקנאתו. על המרמה שעשו לעמ², ולא היה שאול חכם מיהושע. (ג) ויאמר דוד אל הגבענים. שב זה בעבור שארכו הדברים להפסיק בנתיים לסבת, (ח) אשר ילדה. רמז לזולת לא נזכרה, ונתיחסו אלה הבנים למיכל כי גדלו עמה, כמעט רבים שיש בכתוב, וספור זה הכתוב כי אע"פ שמיכל היתה אשתו ועמו, לא נמנע דוד מלמסור אותם הבנים למות. (ט) ויפלו. נפילה למות כמו ויפלו ביד דוד וביד עבדיו (פסוק כ"ב). (י) עד נתך מים עליהם. כי זולת זה נמצא ע"ד זרות³, כ"ש בארץ ההוא, וכבר קדם הלא קציר חטים היום (ש"א י"ב י"ז). (יא) ויגד לדוד. נכון מאד שזה היה סבה פועלת ומניעה אל וילך דוד. (יד) ויעשו כל אשר צוה המלך. באור כי מה שקדם וילך דוד ויקח היה הוא הפועל הרחוק. (טז) ויאמר להכות את דוד. כמעט ויאמר קין אל הבל אחיו (בראשית ד' ח').

כב. (א) וידבר דוד את דברי השירה הזאת. עת לשחוק ולשיר כי היום היה שלמות היותו ניצל מכף כל אויביו, וגם מכף שאול אחר שנמחה זרעו. (ד) מהלל אקרא יי. המעם אקרא שם יי מהולל, כלומר אתארהו בזה התאר בפועל⁴. (ה) ונחלי. וכן חבלי, הכל שמות מושאלים. (יא) ויעף. רמז לכרוב כמו שפרש המורה. (מ"ג מ"ט מראשון). (כב) מאלהי, מצד אלהי, כלומר מענינו או בעניני האלהות⁵. (כו) תתחסד. רמז לשם וכן השאר, והכל ע"ד דברה תורה כלשון ב"א, כי אלה התארים לו ית' מצד פעולותיו במקבילים לא מצדו כמ"ש המורה ז"ל. (פ"ד מראשון) (לא) אמרת אלהי. מונח בעברי למאמר גזור. (לה) מלמד ידי לקרב. כי כן רצה השם. ונחת. שרשו חתת⁶ כמו מפני שמי נחת הוא (מלאכי ב' ה'), והמעם נשכר קשת נחושה בזרעותי. (לז) וענתך. נכון מאד שיהיה ממעם ענוה כי זה הפלגה עם היות לוגבורת הלב במקום הראוי.

כג. (א) ואלה דברי דוד האחרונים. המעם סיום דברי השירה, כי אחרון ואחרונים ממאמר המצטרף, ונאום הגבר הוקם על. כבר

¹ נגד שאלת הר"ק. ² בכ"י עמו. ³ ר"ל שהמטר זר לבוא לעת קציר. ⁴ באור חדש, וכן הרלב"ג. ⁵ ובס' השרשים לאבן גאנח מפרש משורש נחת, והרד"ק בשרשיו שורש חתת ושורש נחת מפרש שני הפסוקים משורש תחת.

וביאור יותר אי"י¹). (לא) יחי אדני המלך דוד. נכון זה ואם היה קרוב מאד עתו למות. (לי) ויגדל את כסאו. אין בזה רק ריוח. (מ) ותבקע הארץ. גם זה מהפלגות העברי וכן נהוג ללעזות. (מו) וישתחו המלך על המשכב. כמו וישתחו ישראל על ראש המטה (בראשית י"ב ל"א)²). וכל ההשתחויות האלו היו לשם, כ"ש שבוה מפורש אחריו. (נ) ירא. עבר, או הוא תאר וחסר מלת ה' ה' שכן לחסרה לפי ההגיון.

ב. (ד) לאמר לא יכרת. זה השנות על לאמר הראשון בעבור שארכו הדברים. (ה) אשר עשה לי. אשר עשה לשני וגו'. הכל אמת רק האחד פועל קרוב והאחר פועל רחוק. ויתן דמי מלחמה בחגרתו אשר במתניו. המעם עשה רציחה מידי בואו, עם היות עדין חגורתו במתניו ונעלו ברגליו, כענין אמרו ולא נפתח אזור חלציו ולא נתק וגו' (ישעיה ה' כ"ז). (כ) כי לא אשיב את פניך. לא אמר זה בכח החרם. (כג) כי בנפשו דבר. מה לנו לבקש בזה מעמים ואין ספק כי שלמה לקחה לעצמו. ועזות גדול היה זה מאדוניה, ועל כל פנים לא היה בזה לבן חיל, גם נמצאת בו רעה בעיני שלמה, ודי לשלמה במעט מענה להרוג אח אדניה, כי כל הימים אשר הוא יואב חיים לא תכון מלכותו, ובאור זה יותר אי"י. (כד) ואשר עשה לי בית. כמו ויעשה להם בתים (שמות א' כ"א). (כו) ענתות לך. נהוג בעברי גם ללעזות לקצר ולזכור המקום לרמוז על האיש שהוא משם³). וביום הזה. זה יום רחב מאד, והכונה מימך על מה שעשית עד עתה. (כז) ואחרי אבשלום לא נטה. חלילה כמו שאמרנו פעמים רבות שיהיה בכל ספרי הקדש שם תמורת שם כמ"ש אכן גנאח שהכונה בכאן שלמה, והביא ראיה מפיוט משורר שב ור⁴). ואולם האמת בכאן כי אמרו והשמועה באה עד יואב, כלומר שמע מה שעשה שלמה לאדניה ואביתר, והוא דבק עם וינס וגו' כלומר כי בעבור זאת השמועה נס יואב. ואמרו כי נמה וגו' הוא מאמר כותב הספר נכנס בנתיב להפלגות נחוץ וזריות וזיווג הענינים להראותינו סכלות יואב. ואיך סִיכַל יי את עצתו למען הביא עליו ענש אבנר ועמשא. וזה כי אדניה ואבשלום היו אחי שלמה ונשמר יואב מנמות אחרי אבשלום ולא נשמר מנמות אחרי אדניה, וכבר היה ידוע אצלם בחירת שלמה מאת יי קודם צמיחת מלכות אבשלום. וכמה וכמה מאלה בתורה ובנביאים. ובאור כלל זה אי"י. (לב) את

¹ ר"ת אוצר ד' יבא. ² וכן הרד"ק. ³ ור"ל איש ענתות כמו שפ"י הרד"ק.

⁴ כונתו לט' הרקמה הוצאת ג"ב פרנקפורט 1856 עמוד 179 לשיר שמביא שם, ואם שלא הגיע עוד בזה לשכורתו של לומ.

זה כתבתי באמרו בן שנה שאול במלכו ושנתים ונו' (ש"א י"ג א'), וכן נהגו החכמים לעשות כמו אלה החלוקות.

כד. (א) ויוסף אף יי לחרות בישראל. אעפ"י שזה נכון בעברי ובהגיון ואם מעולם לא חרה אף יי כם, הנה מבואר כי כמה פעמים חרה אף השם כם עד היום בעונותם, אולם השאלה שעשינו ע"ז ועל זולת זה, איך יזכור הכתוב חרון אף להשם ועונש, ואם לא יקדים לספר שהשם פקד מעשיהם כמו שלמדנו משה על ענין המבול וענין סדום ובארו המורה. הנה תשובת זה ימצא בגביע. ויסת את דוד בהם. כמעט אם יי הסיתך בי (ש"א כ"ו י"ט), פתיתני יי ואפת (יזמיה כ' ד') מי יפתה את אחאב (מ"א כ"ב כ'), ואין זה יותר קשה מאמרו התעו אותי אלהים (בראשית כ' י"ג), למה תתענו יי מדרכיך (ישעיה ס"ג י"ז), וכבר האיר עינינו בזה ובוולת זה המאיר לארץ. (ט) ותהי ישראל. נכון זה כמו שנכון ויהי ויהיו. (י) ספר. שספר. ויאמר דוד אל יי. הנה יותר זר מזה ויאמרו בני ישראל אל יי⁽¹⁾. ואמר יוסף בן גריון בספר יוסיפון⁽²⁾ המסתפלת עם אל היו מדבר. (יא) ויקם דוד בבקר. בזה הפסקה נפלאה. והתשובה עליה ועל רבות כמות ימצא בגביע. (יב) כה אמר יי שלש וגו'. מכאן ועד סוף הספר סודות רבות ועצומות, והכל ימצא בגביע.

מלכים א.

א. (א) זקן בא בימים. כמו שאמר בואסי שכל המקרים הם בנו, חוץ מהזמן והמקום שאנו בהם (ב) ותהי לו סכנת. ממעם הסוכן (ישעיה כ"ב ט"ו) כלומר שומרת חפצי חדרך ושוקדת תמיד בביתך⁽³⁾. ושכבה בחיקיך. כשתרצה. והנה בזה שתי תכליות, הראשונה הנזכרת במקרה, והשנית בעצם. (ו) מדוע ככה עשית. על שום דבר, לכן גבה לבו ודמה למלך, מצורף להיותו טוב תאר מתחלתו כתאר בני המלך, ואמר כן גם בעבור אבשלום. ילדה. היולדת אמו. (זא) חטאים. חסרים מכל טוב, כי כל שרש חטא היא ממעם חסרון. (כד) אתה אמרת. דרך שאלה. (כו) אם מאת אדני. גם זה לשון שאלה. (כח) ותבא. כי רחקה מלפניו מעט לתת מקום לנתן, וכן ויביאה אל האדם (בראשית כ"ב י"ב) כאשר העירותיהו.

⁽¹⁾ שופטים י' ט"ו שהוא לשון תפלה. ⁽²⁾ יוסיפון מאמר ראשון פ"ג.
⁽³⁾ כונתו להטעים פי' זה שאמר הרד"ק: אין טעם לזה הפי'.

ד. (א) ויהי המלך שלמה, הטעם מלך על הלבבות כמו שהאריכו בזה הפילוסוף ובפרט ארוסמו' במוסרו לאלסכנדר. (ד) וצדוק ואביתר כהנים, ולפנים כתיב ויגרש שלמה את אביתר (ב' כ"ז), וכן ואת צדוק הכהן וגו' תחת אביתר (ב, ל"ה), א"כ הטעם בזה אך לא במדרגה אחת אבל היה אביתר נספח לצדוק כמו שגזר השם לעלי. ולכן יצדק אמרנו שאביתר לא היה כהן ויצדק אמרנו שהיה כהן ומי שהוא בקי בהגיון יודע סוד זה הסוד, ובאור זה הכלל אי"י. (ב) אכלים ושתיים ושמחים, ולא זכר אם היו עם זה חכמים ועוסקים בתורה ומפלפלים בחכמה, כי אלה היו מעטים כמו שהוא הענין בכל דור, מצורף כי ברוב יכתבו מה שהוא טוב להמון.

ה. (ג) בראים, אין הטעם שלמי השומן בלבד אבל גם הבשר והעצמות, ובכלל שלמי התבנית. (ט) ורחב לב, זה מהסכמת העברי, כי אינו כמו רחב נפש (משלי כ"ה כ"ה), כחול. דמיון לכל מה שקדם, והעד אמרו אחר כן ותר, וזה כי הפרטים הנמשכים מן החכמה ורחב הלב הם ממאמר החכמה, ואם חכמה ורחב ממאמר האיכות. (יא) מאיתן האזרחי, חכמים מפורסמים אצלם שהיו גדולים בחכמה כמו שהם מפורסמים אצלינו רבינא ורב אשי או ר' עקיבא וחביריו, גם כמו שהם ידועים אצלנו ואצל שאר האמות בזה אפלטון ואריסטו'. (יב) משל. משלי הפילוסוף. וכן שירו כמו שיר השירים והדומה לזה ממלאכת השיר ובתוכם סודות נפלאות. וכן (יג) וידבר על העצים, מבואר שהוא ענין חכמת הטבע, ובכלל באור מעשה בראשית ומ"מ, הנמאסים אצל המונינו בעונותם, וכן בעונותינו אברנו ספרי שלמה וספרי יותר חכמינו ונשארו עניני החכמות מיוחסים לאפלאטון ואריסטו'. (טז) וישלח חירם, אין הכרח שיוכור תמיד התכלית והפעול, וכי אם זכר בכאן הסבה הפועלת והמניעה לשלחותו זאת, ר"ל והוא אמרו כי שמע כי אותו משחו למלך וגו', וכן וישלח חירם וגו' (ש"ב ה' י"א), ויותר מבואר מזה וישלח תועי את יורם בנו (ש"ב ה' י'). ודרך כותבי הספרים לקצר הדברים, ובמקום מה יאריכו למען ילמד הסתום מן המפורש. (יז) מפני המלחמה אשר סבבה, וגדלו מרדותיו, והנה תמורת זה כתי' (דבה"א כ"ב ז') כי דמים רבים שפכת וגו', והפך זה (יח) ועתה הניח יי אלהי לי, עד תת, אין מלת עד בכאן להגביל

(1) ש"א ב' ל"ז ואמר ספחני נא אל אחת הבהנות וגו'.

אבנר בן נר. באור שני אנשים שקדם זכרם ואם הוא רחוק, ורבים כן. (לה) ימים רבים. ידוע שרב ורבים ממאמר המצטרף ופה פרש שהיו אלה שלש שנים. (לט) ויהי מקץ. זה מבואר שמעמו מיום השבועה הנזכרת, ואין כן בכל מקום. וראה הפלגה כי דוד אמר לשלמה כי נשבע לשמעני אם אמיתך בחרב, והנה יעבור על שבועתו אם יצוה לבנו שימיתו מצד העברי וההגיון, אבל לא כן יעשה אם שלמה ימיתו מעצמו. רק חשש דוד שאם ישתוק הוא, שלא ימיתו שלמה ולכן הוכרח שיאמר לו ועתה אל תנקהו וגו', ושלמה שהיה טוב השעור ואמור הדעת, התחכם לעשות לו מה שעשה. עם היות בזה סבה אחרת והיא שאם ירחק ממנו היה יכול לעשות כמה חטאים שלא יהיו ידועים לשלמה. וגם אין ספק אצלי, שגם עתה אם יארכו הימים מאר, ימצא לו מענה שבה ימות והכל בצדק, ועתה אמר הלא השבעתיך וגו' (פסוק מ"ב). (לו) וישלח המלך ויקרא לשמעני. זה בלי ספק היה אמת, ואם לא נזכר זה בכתוב לפנים, ועוד ראה המאמר הראשון משלמה לשמעני ר"ל אמרו לו ביום צאתך וגו' מות תמות. איך הוא שוה למאמר השם לאדם ביום אבלך ממנו מות תמות (בראשית ב' י"ז), אבל הברל יש בהוכחות אחר החטא, ובאור זה אי"י. (מג) ומדוע לא שמרת. לא היתה לו תשובה, ע"כ שתק. ויש אחרים כן, ובאור זה אי"י. (מו) והממלכה נכונה. כי מתו עתה כל האנשים שהיה לו צד פחד מהם לאיוו מענה שהיתה שם.

ג. (ג) רק בכמות הוא מזבח. נראה שבכאן היתה לו נטיה מה מחקות דוד ועם כ"ז נראה יי לשלמה שם. (מז) והנה חלום. דבק עם הבא אחריו ויבא ירושלים. כלומר ועדיין רושם החלום בפיו (?) ובדמיונו ולכן תיכף ויבא ירושלים. וכן והנה חלום הכתוב על פרעה (בראשית מ"א ז') בהשנות, אשר תיכף קרא לחרטומים ולא כן בחלומו הראשון. (יט) אשר שכבה עליו. להרחיקנו משמות הנשים האומרות ד מות הו ל כ י ם¹ כי כפאם שד ושדה²). (כב) ותאמר האשה האחרת. היתה אִם החי כי היא המתרעמת ועליה אמר זאת אמרת וגו' אבל ראה הפלגת צחות לשון ששני המאמרים היה המכוון בם אחר, ואם יש ביניהם הברל בהקדמה ואחר, אבל אִם החי היתה מוענת ראשונה על המת כי נפשה מרה לה על הזיוף והנבלה שנעשה בו בהשכיבו אותו בחיקה. (כז) תנו לה. בניו להראשונה.

¹ (ז' כן בכ"י. והחכם דק' בראדי אמר לתקן "במות הילדים". ולדעת הח' דק' אפסיווצר צ"ל "למות הולכת", ושניהם כאחד טובים לפי הכ"י המשובש, (ז' ור"ל שלא מת רק מפני ששכבה עליו.

באור אבן הקמחי שהכרובים שעשה שלמה לא היו ככרובים שעשה משה, אבל היה שנוי בזה וגם שנויים בענינים אחרים והכל נכון, וגם זה אי"י. (ט) אין בארון. מבואר מזה כי לא היו שם שברי לוחות גם לא ספר התורה, אבל היה זה בארון אחר, ואולי היה כל זה בבית אחר ג"כ¹). (כו) כי האמנם, אם אמנם דרך תמה. (לה) כי תענם. אינו לגמרי כמעט כי יחטאו לך, ובאור זה אי"י. (לז) ואתה תשמע השמים, כמעט באשר הוא שם (בראשית כ"א י"ז)²). (לג) אשר יחטאו לך. זה נתינת סבה פועלת, וטוב עשה כי באר זה, וארז"ל אין מיתה בלא חטא (שבת ג"ה), וכן עוד כתי' כי יחטאו לך (פסוק ל"ה), ואין חייב גמור שיכתב זה בכל מקום, רק נכון שיוזכר הסבה מוקדמת בכתוב, כמו שיאמר עוד כי יחטאו לך (פסוק מ"ו) ואנפת בם. (לט) נגע לכבו. אם שיהיה מטעם וינגע יי את פרעה (בראשית י"ב י"ז), ואם שיהיה מטעם לא תגע בו יד (שמות י"ט י"ג), הכל נכון והכל ענין אחד בסוג מטעם מגע. (מ) למען יראוך. זה נתינת סיבה תכליתית דבק עם וסלחת, כמ"ש דוד אביו כי עמך הסליחה למען תורא (תלים ק"ל ד'). (מד) כי יצא עמך למלחמה. יחד מין אחד מאשר תחת סוג המלחמה והוא שיהיה עמנו יוצא למלחמה על אויביו, כמעט כי תצא למלחמה וגו' (דברים כ' א), והפליג באמרו בכאן אשר תשליחם, ולכן לא זכר בזה שינגפו, ואם סמך לזה כי יחטאו לך, שנכון שהוא משרת גם לזה המין, כמעט מה שכתב בתורה ושב מאחריך (שם כ"ג מ"ו), וגם זה אי"י. (נב) להיות עיניך פתוחת. זה תפלה מיוחדת. (ס) למען דעת. זה סבה תכליתית. (פה) שבעת ימים ושבעת ימים ארבע עשר יום. כאלו אמר סך י"ד, וכל זה ממנהג העברי, וגם כן מנהג הלועזים להפליג בספור לתת רושם בנפשות השומעים והרואים הכתוב, ובכמו זה היה מה שכתב בתורה בקרבנות הנשיאים ובמלחמות מדין, כמ"ש בספר טירת כספ³). **מ.** (ח) והבית הזה יהיה עליון, זה מורכב הרכבת באור ותנאי, כי מעמו שיהיה עליון, ובאר זה יותר כותב דברי הימים שכתב והבית הזה אשר היה עליון (דבה"ב ז' כ"א), ובכמה מקומות יקרו לנו מזה מעיות. (יד) וישלח חירם, ראה הפלגה כי זכר זה אחרי כי לא ישרו בעיניו (פסוק י"ב), לסבות, האחת, לפרסם לו ולזולתו שאין אהבתו אותו אהבת תועלת, והשנית להבאישו ולהראות לו איך הוא

¹ בלשון הרד"ק. ² ועי' משנה כספ II ע"פ זה, ³ עי' משנה כספ I

ומן רק לתכלית ענין, כאלו אמר עד ששבה לשם היה התכלית כי נתן יי, וזוה רבים. (יט) והנני אמר, עיקר זה דיבור פנימי וציור ומחשבה. (כא) בן חכם. אין ספק שההערה לבנות בית לוי היא חכמה, גם אין ספק שהוא שמע מעבדיו גם מאחרים את חכמת שלמה, וכבר באור המורה שתוף שם חכמה. (כג) דבורות. נהוגות. (כו) ויהי שלם בין חירם, גם זה מחכמת שלמה. (כח) חליפות. זה גורה נפרדת בעצמה, והמעם והיו עושין חליפין תמיד. (כט) נשא סבל. על דרך רבה קשת (בראשית כ"א ב').

ו. (א) בחדש זו. הוא אייר¹ כי אז זיוה ואורה לארץ, וכן כתב באלפרגני² וזהה הארץ על היות השמש במלך, והפכו בול (פסוק ל"ח). למלך שלמה על ישראל. דבק עם הרחוק, ר"ל עם כשנה הרביעית. (ד) שקפים אפמים. אלה הם הפנים זה לזה וחבור שניהם יחד הוא הממוצע, וכן גר ותושב וזה מבואר ליודעי ההגיון. (ז) כל כלי ברזל וגו'. הנה לפנים כתיב ויפסלו בני שלמה וגו' (ה' ל"ב), א"כ הטעם בזה שהכל היה בא מן הפסילים מצומצמים כמו שאנו רואים תמיד גם בארצותינו אלה, ואיך שיהיה הנה אין כתיב בתורה לא תניף עליהם ברזל (דברים כ"ז ה') רק על המזבח, וכן העיד יהושע (ה' ל"א). (יא) ויהי דבר יי אל שלמה. אפשר שהיה גם זה בחלום ואם לא פורש, ואפשר שהיה המדבר הקרוב נביא או באחד מהמינים שכתב המורה (בפרק האחרון משני), אבל ראה כי זה היה יעוד למזכה על תנאי וחור בן, וזה נכון. ואע"פ שבמקום אחר לא היה כתוב השנות כנגד נגוד הקודם והולך נגוד הנמשך, ובאור זה הכלל אי"י.

ח. (ב) בירח האתנים הוא תשרי, ונקרא בן לפי דעתי שאו יתחזקו האנשים מאד לעשות מעשים כמ"ש עליו באספך את מעשיך מן השדה (שמות כ"ג ט"ז). (ח) ויארכו הברדים. הטעם כי שלמה והבונים האריכו, ולמה אאריך אני בבאור זה, והנה החכם אכן קמחי באר כ"ו, ואין כפירה אם לא נניח בזה גם כלל, כמו אם לא נניח גם ודבר זר כמה שקדם ביהושע ויעבר ארון יי (יהושע ד' י"א)³, כי אין לנו מספר ידוע בפליאות והנסים, ובאור כלל זה אי"י, וגם

¹ בכ"י סינ. ² Al-Fargani חכם ערבי ידוע, וקדמו חכ"ל (ר"ה י"א).
³ ע"פ דברי רז"ל כי הארון נשא את נושאו, והנה גם הרד"ק שם תמה מי הצריכם לזה הנס.

הכפירה הנקראת בעברי עון, אבל עלה לשיעור שהיה לו בעדו חסרון מה בהשנתו, ולפחות היו לו עתות¹) בעת זה שהיה שכלו בבח בעל עון, וזה נקרא בעברי חטא, כמו שבארנו במקום אחר, וכ"ו הראו לנו ר"ל (שבת נ"ו), כ"ש באמרם על שלמה שאמר אני ארבה ולא אסור (מנהדין כ"א:), ואולם מתוך גנותו למדנו שבחו והכמתו כי לא נזכרשיו לו רק בן אחד, וכן אמר ומי יודע החכם יהיה (קהלת ב' י"ט), ואלו היו בן כולם היה יותר רע. (ז) שָׁקֵץ. זה נאמר ע"ד האמת לא כפי מחשבת עובדיו. (יב) למען דוד אביך. הנה בכאן למען על הסבה הפועלת (יג) וכן למען דוד עבדי ולמען ירושלים. אמנם ראה הפלגה כי באמרו קרע אקרע היו שני דברים שבאו בסתם ולכן באר האחד אך בימיד לא אעשנה, ובאר האחר באמרו רק את כל הממלכה, וגם בזה ענין אחד דומה למה שכתב באחאב וחזקיה ויאשיה²), והכל אי"י. (יד) ויקם יי שמן. אין חוב שיבאר הפרטים וכן יאמר עוד ואת הרעה אשר הדרד (פסוק כ"ה). (טו) ויהי בהיות דוד. זה נמשך עד ויברח אדרד, והנה כל זה לא נזכר במקומו ולא במקום אחר כי אין זה חובה ואע"פ שלא כתב בזה רק ויברח הדרד היה נכון כי אין חובה שיודיענו הדבר בסבותיו בכל מקום. גכ ראה אמרו (טז) כי ששת חדשים וגו'. שאינו רק באור אל איך הרג כל זכר באדום, וכל אלה הענינים הם תחת כללים סודיים מאד והכל אי"י. (כג) ויקם אלהים לו שמן את רוון. בכאן באור הפרטים, וראה כי בהדרד לא באר וברוון באר, ואלו עשה הפך זה היה נכון, וכן אם לא באר באחד מהם או אם באר בשניהם, וכל הנותן בזה סבה, הנה הוא—כמו שאמר המורה—מכוון כונה שלא כוון בה אומרה ומועה, כי רוצה להשחית מכע האפשר שיסר האל עד שיחשוב שכל הדברים מחויב והכרחי, ואין זה אמת. ולכן בענינים האפשריים אם שיהיו מעשים או דבורים יעשה הפועל כחפצו פעם זה ופעם זה, עם היות האפשרי סוג כולל שלשה מינים, וכל זה מבואר ליודעי ההגיון והטבע, ויותר לבקיאים בתורה ובנביאים, וכבר העירונו על כל זה בפ' התורה, וזכור זה תמיד והמשל ע"ז ובאור אלה הכללים אי"י. (כה) ואת הרעה אשר הדרד. כלומר ועם הרעה מהדרד כי אשר כמו מן. וזה הדבר, כבר העירותיך על שתוף שם דבר כמו שהתבאר במה שאחר הטבע, לכן מבואר שאין הכרח שיהיה זה

¹) כן בכ"י, ולדעת הח' אפמאוויער צ"ל עוות, ²) באחאב מ"ב ח' ט', בחזקיה שם כ' ו'. וביאשיה שם כ"ב י"ט.

גדול הנפש ממנו, כי מתנאי זה שיהיה מעדיף לא מעורף, וכבר נודע זה אצל מי שיודע ספר המדות. (טו) ויתנה שלחים לבתו. נכון שיהיה זה אחר בטעם עם שלוחיה (שמות י"ח ב'¹). (כה) ושלם. מטעם שלימות, וכל ירש שלם אחד בענין שלימות.

י. (א) שמעת. היתה שומעת. ותבא לנסותו בחידות. כטעם דברי חכמים וחידתם (משלי א' ו'), ואין חובה שיכתוב בבאן מה היו. (ה) ולא היה בה עוד רוח. גם זה מהפלגת העברי וכן זה בלעז, ובאור זה הכלל אי"י. (ט) באהבת יי את ישראל לעלם. כי אהבת השם לישראל היה קודם בזמן ובסיבה ובמעלה, ועל כל פנים תקון הכלל קודם, וכן לא על המלך לברו וגו' (אסתר א' ט"ז). (יא) וגם אני חירם. אע"פ שאין זה מענין מלכת שבא, שם זה בנתיים להפלגת נחוץ וזריות זוג הענינים שהם תחת מין אחד. (כא) אין כסף. זה גזרה בעצמה עם היותה נמשכת עם מה שקדם אמרו זהב סגור, כטעם בתולה ואיש לא ידעה (בראשות כ"ד ט"ז). לא נחשב בימי שלמה למאומה. זה גזרה אחרת בעצמה² ורמו באמרו נחשב על הכסף. (כו) ומקוה. מטעם תקות חוט (יהושע ב' י"ח), וזה כענין ששברקמה ממצרים (יחזקאל כ"ז ז'³), כמו הסוסים.

יא. (ג) ויהי לו נשים. אמר אבן כספי. זה הכין לו בבחרותו בגבורות חכמות, כמו ששבח עצמו בספר קהלת (ב' ז' ח') ע"ז וזולת זה, ואז נאמר עליו ויחכם מכל אדם (ה' א'), א"כ חלילה שעשה זה דרך שמות והוללות, רק רצה לקבץ לו לברו הפלגת מספרים ממיני הקנינים החצונים כמו שהאריך שם, להעירנו על הפלגת חכמות רבות עם היותו יודע יותר מכל זולתו שדי באחת ובהכרחי, כ"ש שהוא היה אשר אמר ראש ועשר אל תתן לי (משלי ל' ח'), ובפרוש קהלת אאריך, ואולם ראה איך נותן תורתנו היה יותר חכם משלמה, כי אמת ששלמה עשה כל זה על צד החכמה, אבל נמה נמיה מה מצד שלא היה שכל בפועל תמיד מבלי הפסק כמשה רבנו, ואע"פ שאמר אף חכמתי עמדה לי (קהלת ב' ט'), ולכן כתב בבאן ויטו נשיו את לבו (פסוק ג'), שזה היה גם בבחורתו, כי אחריו כתיב (פסוק ד') ויהי לעת זקנת שלמה נשיו המו את לבבו. אבל מין הנמיה שהיה לו מצדן בבחורותיו לא עלה לשיעור שיהיה עובר אלהים אחרים שהיא

¹ ועיין משנה כסף יז שם, וכן מפרש הראב"ע שם, ² לדעתו אין כסף מוסב על שלמעלה: כל כלי הבית זהב סגור אין כסף, כטעם בתולה ואיש לא ידעה ומש"כ אח"כ: לא נחשב וגו' הוא מאמר בפ"ע, ונחשב הוא הנשוא, והנשוא הוא כסף במאמר שלפניו, הח' בראדי, ³ וכן הרד"ק והרלב"ג.

המעט ופעם על השובה וכל אלה סודות וסתרים והכל אי"י. (לג) יען אשר עזבוני וישתחוו וגו'. זה על הסבה הפועלת, ועתה ראה שזה נכון שירמזו לשלמה לבדו כ"ש לשלמה וסיעתו, והיותר ראוי בעיני שירמזו לעם, אם כלו אם רבן, כי אמת ששלמה היה העוזב הראש וממנו ראו וכן עשו שריו והעם כלו, כמו שמבואר בספר מלכים בכל ספורי המלכים, וכן אנו רואים תמיד בכל ארצותינו וזולתם, ואף בענין בעל הבית ובניו ומשרתיו ואשתו. (לד) למען דוד עבדי. מבואר שלמען זה הוא על הסבה הפועלת אבל זה על המעט כי ברוב הוא על הסבה התכליתית, אבל יען וביען כ"ש בגלל אינו רק על הסבה הפועלת. (לה) ניר. כמשמעו כמעט נירו לכם ניר (הישע י' י"ב), שהוא דרך השאלה⁽¹⁾, ואם אמר גר היה נכון, אבל לא אמרו, ובכ"ז והדומה לזה נמו המפרשים הקודמים. (לט) למען זאת. זה ג"כ היותר נכון שיהיה על הסבה הפועלת כי זאת רומז לחטאת שלמה והעם כמו שקדם יען אשר עזבוני (ל"ג). אך לא כל הימים. כי מחזקיה עד צדקיהו נשאר המלכות לדוד. וזע דוד. ואע"פ שגלו עשרת השבטים הנה רבים ורבים מישראל גשארו בארצותם והיו תחת ממשלת חזקיה, ומי שהוא בקי בכתובים ידע זה, כ"ש בבית שני, וכן יהיה עוד לנו לעתיד. ובאור זה אי"י. (מב) והימים אשר מלך שלמה. הנה ידענו מכותב מלכים וכותב דברי הימים ששלמה מלך מ' שנה כמו דוד, אבל לא הגידו לנו כמה חיי שלמה כמו שעשו ברוד שנתקיים בו דבריו ימי שנתינו בהם שבעים שנה (תלים צ' י'), ואני מפליא לאיזו סיבה השמיטו זה משלמה, ועל כל פנים הגידו לנו שהגיע לימי זקנה (פסוק ה'), ונראה לי שהיתה הסבה מצד מה שיעד לו האל ית' בתנאי מה והארכתי את ימיך (ג' י"ד). ובאור זה אי"י.

יב. (א) ויבא⁽²⁾ ירבעם וכל קהל ישראל. נזכר בזה ירבעם ביחוד כמו שנזכר כמהן בענין דוד (ש"ב י"ט מ"א), כמו שכתבתי שם, ונכון מאד שירבעם השיא זאת העצה והוא היה המניע בזאת התלונה, כי במה על נבואת אחיה, ועל הכל היה השם ית' המניע הרחוק, והעד הנאמן אמרו עוד כי היתה סבה מאת ה' וגו' (פסוק ט"ו), ומה תבקש עוד פי' רחב, אין לך מעתה רק שתמשיל על זה בכל התורה והנביאים, ובאור זה הכלל אי"י. (ה) לבו עוד שלשה ימים. בזה עד נאמן על הסכמת העברי במלת עוד עם מספר ימים ושנים,

⁽¹⁾ מן נר בציר"י, וכן הרד"ק, ולא כאבן גנאה. ⁽²⁾ ע"פ הכתיב ולא קרי ועי' פסוק י"ב.

מגע או פעל ביד, ודי אם יהיה פועל בלשון וברבור, וכבר קדם לנו פירוש שם מעשה ופעל, והענין שעשה ירבעם בכאן היה דבור לעג ובוז כנגד שלמה, כלומר שלא עשה מימיו גבורות רק מעשים של הבל, ואולם ראה כי אמרו בנה את המלוא, נזכר זה לפנינו (ט' ט"ו כ"ד), אבל לא קודם שסגר עיר דוד כלומר ציון והקס ע"ז, וגם באור זה הכלל אי"י. (כה) וירא שלמה וגו', ויפקד אותו וגו', זה היה לפנינו ע"כ גבה לבו, וראה איך שבח שלמה מה שאמר הוא בעצמו מפנק מנוער עבדו ואחריתו וגו' (משלי כ"ט כ"א). כי עשה מלאכה הוא, אם אמר כי מלאך הוא היה ג"כ נכון, בית יוסף. כל ישראל בכלל. (כט) והוא מתבסס בשלמה חדשה, היותר נכון שיהיה הכנוי בזה לאחיה, כי כן דרך הנביאים ללכת, וכן האדרת⁽¹⁾, ויותר מבואר מזה (פסוק ל') ויתפוש אחיה בשמלה החדשה אשר עליו, ולא אמר אשר על ירבעם כמו שיאמר לירבעם וגו'. ודע כי השלמים לא יחושו על קריעת בגדיהם, ואם הם נכבדים וחדשים, ובכלל לא יחושו על שום הפסד ממון כדי לעשות מה שהוא שלימות הנפש. ואמנם היו אלו המעשים מהשלמים, ואם היה די בדיבור לבר, כי הנה זה יותר מופלג להתרשם בנפשות הרואים והשומעים ובאלה אין תכלית בנביאים, ובוזה ועם יתר ענינים יעדיפו בעלי הנפש הנביאית על בעלי הנפש העיונית, ואין זה מקום זה אבל רציתי להעיר על כלל גדול ובאוריו אי"י. ואולם אמרו פה שלמה ושמלה⁽²⁾ הערה גדולה על הפוך השמות וכן כבש וכשב, ורבים בן בדברים הקלים המוסכמים בעברי, ובוזה יש מעטים ללעזות כמו שיר"א ריש"א, וכלל אחד אמר לך שרבים מעניני העברי שיראו זרים והם גלויים אם נשית לב לדמותם אל הנמצא ללעזות, וזכור זה מאד. וגם באור זה אי"י. (לב) עשרה השבטים והשבט האחד וגו'. כי נכון לחשבם אחד עשר מצד היות שבט לוי ליי לבדו, וגם נכון לחשבם שנים עשר וולת לוי כי יוסף נחלק לשנים, וכל הרומה לזה מאלו החלוקות נכון בין הנביאים וגם בין הפילוסופים, וגם עוד יאמר וולתי שבט יהודה לבדו (י"ב כ'), ותכף כתי' אחריו ויקהל את כל בית יהודה ואת שבט בנימין, וגם אחריו (שם פסוק כ"ג), יהודה ובנימין זכר עם רחבעם ויתר העם, שאין ספק שרבים מעשרת השבטים נמשכו אחר רחבעם, רק הכתוב פעם ידבר על הרוב ופעם על

(1) אדרת אליהו מ"ב ב' י"ג י"ד, (2) ולפנינו שלמה בבי' הפסוקים, וא"כ היה לו ניסוח בזה.

ההוא נשארו רבים ורבים מעמנו אף אחר חרבן בית ראשון. (ג) ונתן ביום. זה דברי כותב הספר, כאלו אמר דע כי זה האיש נתן ביום ההוא מופת ואמר זה המופת וגו'. ובאור זה אי"י. אמנם ביום ההוא מדקדוק, כי היה זה תבן, ולא כן המיד למאות, ולכך מדעתי אמרו ביום אכלך ממנו וגו' (בראשית ב' י"ז), הוא כמו זה. זה המופת. כבר קדם לנו שהמלכים טועים בלעז שם מופת שיתרגמהו מראוליו⁽¹⁾ כמו פלא, וחלילה, אבל לעזו דימושטראציאו⁽²⁾, וכבר באר המורה (?) שזה המופת היה מהאפשר בטבע וכדי הוא ז"ל לסמוך עליו, ומי יתנונו מצע תחתיו לעולם הבא. וגם זה אי"י. (ד) ותיבש. זה היה יותר נפלא⁽³⁾, וגם זה אי"י. (ו) ותשב ידי אלי וגו'. ותשב יד המלך אליו וגו'. אין הענין בזה כי נכרתה ידו והלכה והיתה במקום אחר, אבל הכונה בזה שוב פעולות היר. אם תתן לי חצי ביתך. זה במוחלט כי מה להם לשלמים לחצי בית מלכות או לכלל, כ"ש עם שבת בחברת הקעים, אבל לא אוכל לחם, הוא יחזור צווי מהשם לו עתה, אף בכלל המקום הזה שהוא מקום כולל. (ט) כי כן צוה אותי. לא באר מי היה זה. לא תאכל לחם ולא תשתה מים. אע"פ שזה כתיב בסתם, וכן עוד פעם אחרת (פסוק י"ז), הנה ענינו במקום הזה, והעד מה שמפורש תחלה, והמשיל ע"י, כי על הכל האירנו המאיר לעולם כלו, ומן הענינים הקלים יומשל בענינים החמורים. (יא) את הדברים. המעם כמו ואת הרברים וגו', וזה רומז ביחוד על מה שאמר לו אם תתן לי וגו', ובאור כל אלה הענינים אי"י. (טז) ויאמר לא אוכל. מעם לא אוכל בכל העברי או כל מה שהוא ממנו ומענינו וגם ללעזות, מונח לפעמים על האפשר בטבע, אבל הוא נמנע במקרה אם מצד הדת ואם מצד אחר, והעד כי זה שב ואכל ושבע. אמנם בזה הפסוק עם הפסוק הבא אחריו יש דיוקים רבים, וזה תחלת אמרו אתך ג' פעמים על ג' ענינים שאין דבר רע בלי ספק בחברת זה מצד עצמה כמו שהיה זה בירבעם⁽⁴⁾. ושנית אנה מנעו השם עד שאמר לא אוכל לשוב, כ"ש עם היותו מעיד כי דבר אלי בדבר יי וגו' לא תשוב ללכת בדרך אשר הלכת בה, שאותו הצווי היה ענינו שבצאתו מבית אל לא ישוב לארצו ארץ יהודה בדרך אשר בא בה אל בית אל, וכבר נתקיים זה כמו שקדם. והתשובה בקצרה לפי הראוי בספרנו זה אם על הראשונה כי

⁽¹⁾ merveille, ⁽²⁾ démonstratio. ⁽³⁾ ר"ל יותר נפלא מן האות האחר הוא קריעת המובת, כי אח"כ התפלל ותשב יד המלך והיה גם בתוך גס. ⁽⁴⁾ ר"ל שלא רצה לאכול אצלו.

כי אחרי כתב ע"ו כאשר דבר המלך לאמר שובו אלי ביום השלישי.
 (ז) תהיה עבד לעם הזה. אין הכונה שירחץ רגליהם או יחלוץ מנעליהם
 אבל פירושו בצידו והוא ודברת אליהם דברים טובים דרך ענוה
 ושפלות רוח, ויותר מופלג והיו לך עבדים וזכור זה להמשיל.
 (ח) ויעזב את עצת הזקנים וגו'. די בזה לנו מוסר. (יב) ויבא ירבעם
 וכל העם. ולפנים כתיב ויבאו ירבעם וכל קהל ישראל והכל נכון
 ואפשר בדבור, והמשיל ע"ו. (טו) כי היתה סבה מאת יי. וכן יאמר
 עוד (פסוק כ"ד), כי מאתי נהיה הדבר הזה ודי בזה משל לכל ספרינו
 הקדושים, וזה סבה פועלת. ואולם אמרו למען הקים את דבריו שהוא
 סבה תכליתית, די בזה משל גדול לכל ספרינו הקדושים וכן למען
 תצדק בדברריך תזכה בשפמייך (תלים נ"א ו'). וגם זה אי"י. (כ) ויהי
 כשמוע כל ישראל. הנה לא שמעו זה מחדש אחר זמן מה שקדם
 בסדר והמשיל ע"ו. (כו) ויאמר ירבעם בלבו. וגם בזה מבואר ענין
 ב ל ב ו כמו שהעירותי בפ' התורה, ואם כתב ואמר בסתם לא היה
 מבואר נגלה שהיה בלבו וכל המבינים יבינוהו. (כח) הנה אלהיך
 אשר העלוך. ובעזרא זה אלהיך אשר העלך (נחמיה ט' י"ח), ובתורה
 אלהיך אשר העלוך (שמות ל"ב ד'), הנה שלש לשונות שונות,
 והכל נכון וזכור זה. (לב) ויעש ירבעם חג בחדש השמיני. אין ספק
 שהמועים הראשיים שהיו עובדים הצורות היו מתחכמים בענינים ואם
 היתה חכמה לרעה ולכן אסרתה התורה כמו שהעירונו לפנים, אבל
 הראשונים היו רעים ואחרונים היו שומים ופתאים ואין ריוח ביניהם,
 ולכן כי בחרו עמנו הרעים צורת העגל שמהם למד ירבעם, וליחס
 לזה ההעלאה מארץ מצרים, הנה רמו בזה סבה אין זה מקום באורה.
 ואולם מה שבחר ירבעם לעשות חג בחדש השמיני שהוא מרחשון
 שאז מושל עקרב, יראה לנו שהיה זה לסבה אחרת¹,
 והכל אי"י.

יג. (א) והנה איש אלהים בא מיהודה. כן תארו בכל הספור
 הזה ר"ל איש אלהים כדי שנכיר בינו ובין האחר שזכר שתארו נביא,
 כ"ש שזה התאר יותר נכבד, והעיד שמשה תאר את עצמו כן (דברים
 ל"ג א'). (ב) מובח מזבח. מבואר שזה לשון קריאה, כי כבר קדם ויקרא.
 וזבח עליך. זה כמו שמבואר עוד ביאשיהו וגם את המזבח אשר בבית אל
 וגו' (מ"ב כ"ג ט"ו), כי אע"פ שנחרבו עשרת השבטים ונשא מלך אשור
 את העגלים כי היו מזהב, הנה נשאר המזבח והבמה, וגם בארץ

¹ סבות וטעמים רבים במפרשים, ואולי בהיותו אחר חג האסף כל ישראל
 בירת האתנים אולי יסירו גם אליו לבקר בהיכלו.

הכל נביא בשתוף השם, וכן ימשך הענין גם בסיפור ליאשיהו⁽¹⁾, ועדים על כל זה שכתב משה בתורתו אשר ברך איש האלהים וגו' (דברים ל"ג א'), וכתוב ויאמר ירמיה הנביא אל חנניה הנביא (ירמיה כ"ה ה'). אולם אמרו השיבו, הנה המשיב הוא הנביא והכנוי הוא לאיש האלהים, ואולם ויקרא רומז אל קורא לא פורש, ואין ספק שהיה השם ית' אבל הרחוק, ואמנם הקרוב היה מלאך, וכבר האיר עינינו המאיר לארץ בשתוף שם מלאך, ובכלל אין לעזוב בכל כתבי ספרינו אצל הבקיאים בעברי רק אנבריד⁽²⁾. ואולם מה שייחס אל המובן לשניהם עם שיחוד לנביא דבור ולאיש האלהים קריאה, הוא מופלג מאד ודע זה ג"כ. (כג) ויהי אחרי אשר אכלו לחם, אין ספק שאחרי הדבור הרמז לא אכל ושתה כלל אבל קודם זה כבר אכל ושתה מה שהיה ואולי בלה לאכול. (כג) ויחבש לו החמור לנביא, הטעם אשר לנביא, כאלו אמר חמור הנביא, וזה כי איש האלהים בא ברגליו והיו לנביא חמור וחמורים והשאל אחד מהם לאיש האלהים ללכת לו לדרבו ואליו רומז כני לו, ר"ל אמרו ויחבש לו, ולכן אין תמה מאמרו אח"כ חבשו לי את החמור שאין בעולם רק חמור [אחד]. אבל כמו שאמרנו, גם נכון שהיו לנביא בביתו חמורים ואם לא היו בביתו היו בעירו, וכן ושמת משענתי על פני הנער (מ"ב ד' כ"ט⁽³⁾). (ל"ב) ועל כל בתי הבמות וגו'. ראה כי זה נכון מכמה פנים ואם כלם יחד, וזה תחלה שהוא מוכן מבח מה שקדם⁽⁴⁾, ואחר כי אולי אמר זה ואם לא נכתב, ואחרי כי אע"פ שלא אמר זה כמעמד הראשון אולי אמרו לנביא בהיותם אוכלים ושותים, ואחרי כי יתכן שזה המובן נבא זה הנביא מעצמו ביחוד. וזכור זה והמשיל ע"ז ותבין כמה הערות יקרות מיסודות בנינים אני מורישך בזה הספר, ולא לחנם קראתיו אדני כסף. ובאור הכל יותר אי"י. (ל"ד) ויהי כהני במות, נכון כמו ויהיו.

יד. (ב) ונקדים. כמעט הנה יבש היו נקדים (יהושע ט' י"ב), והכל להתנכרות. (ה) כזה וכזה, רמז למה שיבא אחר זה. (ו) באה, והיא באה או כשבאה, קול רגליה, כמו קול צעדה (ש"ב ה' כ"ד). קשה. תאר למתואר לא נזכר ורבים כן לאלפים. (י) ועצור ועוזב

⁽¹⁾ ר"ל שם במ"ב כ"ג י"ז, Envoyed ⁽²⁾ ר"ל גם שם אין הכונה: הנער הידוע באילו אין בעולם רק נער אחד, רק הכונה על פני נער האשה, כמו כאן החמור—חמור הנביא, ⁽⁴⁾ ר"ל ולהסביר מה שאמר בכאן גם על כל בתי הבמות אשר לעתיד יבנו ובשמרון ע"י עמרי, מלבד נביאתו על המזבח אשר בבית אל המבואר למעלה פסוק ב'.

אתך אינו מונח בכאן בעצם ובכונה ראשונה כמו שיש לאלפים ולמאות, ואם על השנית⁽¹⁾ כבר מנעו השם גם מזה, כי מילותיו יתעלה משותפות וסובלות הכל יחד, ולא הוסיף זה מדעתו, וגם מה שהוא מובן מכה המלות או המאמרים הוא ראוי, כמו מה שהוא בפעל ויצדק עליו לומר הוספה ויצדק לא הוספה, אבל מצדדים מתחלפים כי מצד אחד לא וחלילה⁽²⁾, כ"ש שזאת השיבה המבוקשת בכאן תהיה כנגד כונת השם הכוללת, ר"ל שרצונו ית' שלא יתעכב בבית אל כלל, כי לזה התכלית בפרט צוהו שלא יאכל שמה, ואלה הענינים עמוקים והערות נפלאות ואין זה מקום באורם, כ"ש שלא יוכל להבין זה דרך עיקר ויסוד אלא מי שנתפלסף וידע חלק מה מן המצות שלנו הראשונות שהן יסודות תורתינו הקדושה שהיא מן השמים, ובאור זה אי"י, (יז) כי דבר אלי בדבר יי, הנה גם היה נכון אם אמר ודבר אלי בדבר יי, או וכן צוה אותי בדבר יי, כמו שאמר כמו אלה איש האלהים, כחש לו, זה לשון כותב ספר מלכים⁽³⁾, ולפי דעתי אין בכל ספרי הקדש שלנו ספור שיהיה בו כחש וכזב משום נביא, כ"ש וכ"ש שיאמרו בשם יי כמו זה, ולכן באר זה כותב הספר, וכבר כתבתי השאלות האלו העמוקות בספר כסף סיגים, ואולם ההתרה אי"י, (כ) ויהי הם יושבים על השלחן, בזה הפסקה נפלאה וכבר העירותי עליה בספר כסף סיגים בכלל האחרות הרבות אשר לא מצאו הקודמים את לבם באחת מהנה, ובפרט העיד זה החכם הגדול אבן עזרא על עצמו יעוין שם, ובאור הכל אי"י, אל הנביא אשר השיבו, כבר זכרתי שבעבור שהיו אלה השני אנשים נביאים וזוכרו תמיד בסיפור זה יחד, נקרא הראשון לעולם איש האלהים והשני נביא, עם היות שם איש האלהים תאר יותר מסונל משם נביא, ואם יצדק על

⁽¹⁾ ואם על השנית, ר"ל על השאלה השנית ששאל: „אנה מנעו השם גם מזה“, ר"ל מלשוב לבית אל, על זה יש להשיב כי אמנם לא צוה לו השם את זאת בפרוש, אבל דבריו של הקב"ה הם משותפים וסובלים את שני הצווים יחד, ובאמרו ולא תשוב בדרך אשר הלכת (פסוק ט') סובל המאמר הזה גם את הכונה שלא ישוב בדרך אשר הלך, אם כבר הלך לו מבית אל, ואין בזה הוספה על דבר ד', כי מה שהוא מובן מכה המלות ראוי לחשבו כדבר ד', כדבר שנאמר מפורש, ונוכל לומר עליו שהוא הוספה ושאיינו הוספה, אבל מצדדים מתחלפים, כי הוא הוספה מצד המלות ולא מצד הכונה, אבל מצד אחד לא וחלילה לומר כן, להוסיף על דבר ד' ולחשוב שאין כאן הוספה מצד המלות כי כן כון אומרם, כן ג"ל באור הדברים, כן הסבירו שני חכמים בסגנון אחד הח' דק' בראי, והח' דק' אפמאויצר, ⁽²⁾ „ולא וחלילה“ ר"ל כמו חס וחלילה, ⁽³⁾ וכן הבאור.

בלא חטא (שבת נ"ה). ואולם אל תפלא איך אלה המלכים כלם או רובם האחד יהרגו וישחית את האחר וביתו, ואם המנצח והמשחית רע וחוטא כמו המנוצח והנשחת, כי זה ענין בארוהו ישעיה וירמיה ובפרט ירמיה במה שאמר מפץ אתה לי וגו' (ירמיה נ"א כ'), וגם אמר שלמה כל פעל יי למענהו וגם רשע ליום רעה (משלי ט"ז ד'), ואלו סודות נפלאות ובאורם אי"י. (כא) או יחלק העם ישראל לחצי. אין ספק שזה לא דקדק במספר או במאזנים, והמשל ע"ז בקצת המקומות. (כה) וירע מכל אשר לפניו. זה ענין נפלא שכתב ע"ז שהפליג ברע מכל אשר היה לפניו, ולא שנקם יי ממנו רק שמלך ימים רבים ויהי בונה עיר ומת בשלום ומלך בנו אחריו, ואין ספק שאמת מה שכתב בתורתנו הקדושה לא יאחר לשנאו (דברים ז' י), וכן כתי' נוקם יי לצריו וגו' (נחום א' ב'), אולם בכ"ז תשובות ואמרות והכל אי"י. (לד) באכירם בכרו יסדה. זה הלשון קצר מאד כמו שנוכר ביהושע. ואולם על כל פנים הוא מאמר משותף סובל שני פנים, האחד המציאות, והאחר ההעדר, אבל ממה שכת' ביהושע מחויב מהענין אחר שאמר ארור האיש שענינו ההעדר. ובאור כ"ו אי"י.

יז. (ב) כי אם לפי דברי. הכנוי לאליהו ואין ספק שדברו יהיו מאת יי. (ד) ואת העורבים צויתי לכלכלך שם. פרושו בצדו, כי כן דרך כותבי הספרים בקצת המקומות ובוה הוא אמרו (פסוק ט) הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך, א"כ היו אלה אנשים נקראים בזה התאר, או שם זה להם שם עצם כמו עורב וזאב (שופטים ז' כ"ה)¹.

אמר אבן כספי, דע כלל אחד בקצור בכל התורה והנביאים, כי האמת הוא כמו שהנחילנו המורה, כי הדברים הנזכרים בכתוב שענינם נפלא ונשגב ר"ל בענינו, הם באחד משני מיני הנמנע והאפשר, אבל אין לנו מספר ידוע מה נכנס תחת האחד, ומה נכנס תחת האחר, ואע"פ שהמורה (בפכ"ד מ"ג), כתב: והשם לא ירצה אלא האפשר, שנראה מזה סותר להמצא הנמנע, וחלילה, כי כונתו בזה האפשר אצלו ית' לא אצלנו. ולכן הפלאים חלילה שיהיו אצלו פלאים כי לא יפלא בעיניו דבר, ולכן אין אני מרחיק כלל פ'י מי שיפרש היות העורבים האלה עופות ממש כמו ואת כל עורב למינו (ויקרא י"ד ט"ו), כמו שאין אני מרחיק כלל מי שיפרש שהארון היה נושא את הכהנים בקריעת הירדן². ובכלל אם כל המופתים

¹ כדעת ר' אבא בר מניומי, חולין ה', ² ועיי' דבריו למעלה ח' ח'.

בישראל. כמעט חזק וחלש כענין אמרו נשא ושפל ראש וזנב (ישעיה ב' י"ב), כאשר יבער. אין חובה לזכור הפועל. הגלל. מטעם גללי צאת אדם (יהזקאל ד' י"ב). (יג) נמצא בו. מדעתי הכנוי לאביה, ואין חוב שיפרש מה הוא הטוב הזה, כי כדי הוא לסמוך עליו. (יד) ומה גם עתה. כלומר שגם עתה יתחיל הכרת כי ימות הנער הזה כמו שאמרתי. (טו) ויתן את ישראל. הטעם יתננו באותה צרה שקדם זכרה. בגלל. לעולם על הסבה הפועלת. (יז) בסף. זה השם משותף. כי תחלת הנחתו טבע אחד כולל והוא מטעם הסתופף בבית אלהים (תלים פ"ד י"א) החבור, ולכן מצד הענין הזה נקרא כלי ידוע שהוא נדבק ברוב בחדר סף, כאמרו משכב וספות (ש"כ י"ז כ"ח), והספות והמורקות (מ"א ז' ג'), וכן מזה הצד נקרא מפתן הבית או המוזות סף, כאמרו בכאן בסף הבית, וכן שומרי הסף (אסתר ב' כ"א). (כא) העיר אשר בחר וגו'. זכר זה לצרף עם מה שיבא אחריו ויעש יהודה הרע וגו', להראותנו זדונם וכלמתם. (כד) וגם קדש. מוכן למשכב זכר כמו הקדשה למשכב המכעי, וזה מפורסם גם היום שם.

טז.

(טז) בין אסא ובין בעשא. עדיין לא נזכר בעשא שכונתו להשלים קצת מלכי [בית] דוד שמלכו בימי ירבעם, ואחר ישוב לומר ונרב בן ירבעם (פסוק כ"ה), ויזכור אז ענין בעשא, אבל זכרו בזה מעט לזווג ענין אסא עמו. (כג) חלה את רגליו. ואם עשה הישר בעיני יי.

טז.

(ג) אחרי בעשא ואחרי ביתו. הנה אמרו ואחרי ביתו תוספת באור כי בעשא מת בשלום. (ז) ועל כל הרעה אשר עשה. כמו אלה הווי"ם לאלפים, ועל אשר הכה אותו. הנה אשר בכאן רמז לאיש כמו שיש רבים, והטעם בזה על זמרי וזה דבק עם מה שקדם וגם ביד יהוא בן חנני הנביא דבר יי היה, כלומר כי ביד יהוא היה דבר יי על בעשא שיהיה בבית ירבעם, וגם בידו היה באור האיש אשר יכה אותו, כלומר יהוא ניבא הפעול והפועל, וכן כתיב אח"כ וישמד זמרי את כל בית בעשא כדבר יי וגו', וגם מצורף לזה כוון כאמרו אשר הכה אותו, כי בעשא הכה את בית ירבעם, ואלה סודות והכל אי"י. (יג) אל כל חטאת בעשא. זה הוא ענין פוקד עון אבות על בנים כמו שהעירו רז"ל בשאחזיון מעשי אבותיהן בידיהם (ברכות ז'), אמנם בזה שאלות ותשובות וכבר העירותי עליהן בספר כסף סינים. (יט) על חטאתיו. אין ספק שזה היה אמת ואם היה מאוחר בסדר, ויותר נפלא כי לא מלך רק ז' ימים ודי באותם ימים לחטוא את ישראל כל שכן שקודם זה היה שר מחצית הרכב, ובכלל אין מיתה

ורגלו האחר בסעיף האחר, והוא נומה לכל צד מצד כפיפות הסעיפים עד שיראה כפסח על שתי רגליו פעם נשען בימין פעם בשמאל, וכמו זה הדמיון היה בעמנו אז ברעותם כי גבר סכלותם ופתיותם, ודי עדות בענינם היום שהיה פתיות לא קשע כמה שיאמר אח"כ ויהתל בהם אליהו (פסוק כ"ז). ואולם רב לנו מאמרו ויהתל בהם כי נכון לנביאים לאמר מאמרים דרך משל ולעג וגזום ואין הכרח שיבאר בכל מקום. (כט) ויתנבאו. מבואר הוא ענינו אף על אלה נביאי השקר. (ל) וירפא את מזובת. כענין רפה שבריה (תלים ס' ד'), וידוע שהרפואה תאמר ג"כ על מלאכת היר. (לב) ויעש תעלה וגו'. וכן מלאו ארבעה כרי מים, זה הנביא היה יותר מפלג ממש (רבי), וגם זה אי"י. (לז) ועתה הסבות וגו'. מטעם סבה, כי הוא ית' הסבה והמסבב לכל, אף בצדדים, וגם זה אי"י. (מ) וישחמם שם. הוא עצמו. ולמה לא, כמו התישם, ומה לנו אחרי רז"ל הקדושים שאמרו אפי' יושב ועוסק בתורה אומרים לו תא ונשחטך⁽²⁾. (מה) והשמים התקדרו בעבים. מבואר שהשמים בכאן נאמר על האויר. (מו) ויד יי היתה. לא היתה לו בכאן נביאות⁽³⁾. וגם זה אי"י.

ימ. (ב) כה יעשון אלהים. הנה זה הלשון יהיה נכון גם לקדושים כמ"ש הלכו אלהים (ש"ב ה' כ"ג), נגלו אליו האלהים (בראשית ל"ה ז'). (ד) רב עתה יי. הנה כמו זה אמר יונה (יונה ד' ח'), וכבר באר זה ארוסמ' בס' המדות כי מחכמה גדולה הוא לאיש חכם כאשר יראה לנפשו המנע השלמות ממנה בעיונית, שזה הוא כלל מצות התורה הראשיות והיסודות, שיבחר המות מחיים, שלמה יבקש החיים ואריכות הימים, אם לא לאכול ולשתות ולשכב עם אשתו, ומה לו בזה הצרה המובישה. (ז) עגת רצפים. אפוייה ברצפים כמנהג דרך מהומת וכמו ביצה מגולגלת. (יא) והנה יי עבר. כמעט ויעבר יי אל פניו (שמות ל"ד ו'). (יח) שבעת אלפים. לאו דוקא, והטעם מתי מספר וכן המנהג גם ללעזות, מצורף לזה שעוד יזכור השקפת השם לטובה על שבעת אלפי איש ישראל במאורע שיוכר עוד (כ' ט"ז). (כ) לך שוב וגו'. זה נאמר דרך צחות.

כ. (ח) אל תשמע ולוא תאבה. גם בזה יעד שמלת אל ולא

(1) אולי ר"ל משה במעשה מלאכת המזבח שמות כ"ז. (2) ועיין לעיל ש"א ט"ו ל"ב ובהערה, והוסיף ע"ז הח' אפמאויצר, שאולי רמו למאמרם נכרי העוסק בתורה חייב מיתה (סנהדרין ג"ט.). (3) וכן הרי"א נגד קצת מפרשים, אבל גם הח"י מפרש רוח גבורה.

והפלאים הכתובים בתורה ובנביאים, או אם כל הספורים הפשוטים, הרי שלך לפניך⁽¹⁾. שים הכל מן הנמנע אצלנו ואין היוזק בזה. לכן אל תוחיל שאעשה פרושים למופתי אליהו ואלישע וזולתם, אך זכור הכלל ובאור יותר אי"י. (יב) מעוג. מרוטיל בלע"ז⁽²⁾. (יג) עגה. פוגאס"ה בלע"ז⁽³⁾. אך קח בני מוכר, כי עת ספור ועת רקוד, כי עתה היה די לאלהיו בעוגה אחת קטנה ובוולת לפתן. ולפנים היה אוכל לחם ובשר בבוקר ובערב בראשונה. וזה היה חכמה גדולה. ואולם כן עשיתי גם אני⁽⁴⁾. (טו) הוא והיא. כתיב וקרי היא והוא, וכ"ו להעירנו שהיו אוכלים בחבורה אחת יחד ובחבה פעם הוא ראשון ופעם הוא אחרון, לא לעולם הוא ראשון כאשר עשה בתחלה. ועוד להעירנו שלשון הזכר והנקבה נכון לו ולה. וראה הפלגה איך לשון הזכר נכון לנקבה או הפך זה, שכותב זה הספר עשה על השם ית' (פסוק י"ד), כתיב תתן וקרי תת, ואין זה יותר נפלא בתורה מאמרו לשם ית' ואם כבה את עושה לי (במדבר י"א ט"ו), ועל כל פנים הוא ית' מציאה אחת כמו נמצא אחד, והוא חכמה ודעת וכל הדומה לזה, ולמה אין נכון עליו לשון נקבה כמו לשון זכר, וחלילה שיהיה לא זכר ולא נקבה, וכמה האמתות מבוארות לבעלי העינים וכמה נעלמות מן העורים. (טז) לא חסר. לשון זכר ולפנים כתי' לא תחסר לשון נקבה והכל נכון. (יז) ולהמית את בני. ועוד להמית את בנה (פסוק כ'), והכל נכון בשנוי הפועלים לכמה פנים. (כב) ותשב נפש הילד. פירשתיו. ויחי. אין זה כמו ויחי על חזקיה (מ"ב כ' ז'). וגם זה אי"י. (כג) ראי חי בנג. אין זה כמו וחי הילד (ש"ב י"ב כ"ב), עם שנכון זה שפרושו חי בנג שהוא חי היום⁽⁵⁾.

יח. (י) חי יי אל וגו'. לא נשבע לשקר כלל, אחר שהסכמת העברי וג"כ הוא ללעזות שאלה המאמרים והדומים להם יאמרו דרך העברה וגוזמא ודי בזה משל לכל. (יט) ועתה שלח קבץ אלי וגו'. הפליג חכמה כי מהר מאד לאמר זה המאמר. (כא) על שתי הסעיפים. בן מנהג כל עולה באילן, כי להיות הסעיפים בלתי חזקים להשען עליהם הרגלים כי הם נכפפים, יעמוד האדם רגלו האחד בסעיף האחד,

(1) אני נותן לפניך את כל המופתים ואת כל הספורים לעשות בהם כרצונך ואם תחשוב את כולם מן הנמנע אצלנו אין בזה היוזק, אם רק תאמין שיש היכולת ביד ד' לעשותם. (2) Tortel, (3) Fougasse, (4) ועיין משנה כספ' i עמוד 32—33, (5) וחי הילד טעמו ישאר בחיים והוא פעל עבר; חי בנג, שקם לתחייה אחרי מותו והוא בעת ילד חי וזה תאר.

מענין דוד¹). (בה) רק לא היה כאחאב. כלומר לא היה מעולם, כמעט לא ימצא (ש"א י"ג י"ט). (בח) הראית כי נכנע. הגה כמו זאת החזרה בענין ישעיה וחזקיה (כ' ג' ד'), וכבר העירותי ע"ז בכלל הספקות שכתבתי בספר כ"ס. ואלו סודות נפלאות ומי חכם ויבין אלה והכל אי"י.

כב. (ג) הידעתם כי לנו רמות גלעד. המעם בכח קרוב מאד אל הפועל גם דבר על העתיד. (ו) את הנביאים כארבע מאות איש וגו'. כמו חנניה הנביא והדומים לו, וראה איך נשחמו מאלה הרעים סך גדול לפנים זה מעט, ועתה צמחו כרפותם²). (ה) לא יתנבא עלי טוב. זה המאמר הגיוני מדוקדק להיות אמצעי בין טוב ובין רע ואין כן בין חי ומת אם לא דרך העברה³). מיכיהו בן ימלה. פי' אלא יש אחד, כאלו אמר ר"ל מיכיהו בן ימלה, והפך זה האיש אשר אתה מבקש (?). עם מה שקדם לו המלך⁴). (ו) מלְבָשִׁים בגדים בגורן. המעם בגדי מלכות. (זו) עלה והצלח. דרך לעג, כמו איש גלוליו לכו עבדו (יחזקאל כ' ל"ט). ואולם במאמר זה יש ספק מה בכלל שאלה כוללת כתבתי בס' כ"ס. (כב) תפתה וגם תוכל. בזה באר כי היה אמצעי בינו ובין השם, רוח, ונוכר בלא אמצעי כאמרו אני יי פחיתי את הנביא ההוא (יחזקאל י"ד ט'), ואין ספק שהכל ע"י אמצעי וגם זה אי"י. (כד) אי זה. דרך או מקום. (ל) התחפש ובא. שניהם מקור, והמעם אני אתחפש ואבא, והנה עשה זה להתנכר כדי שלא ישימו לבם אליו כמו שזכור אח"כ, וכבר היה שלום בינם ובין יהושפט. ומעם בגדיך בגדי מלכות כי אין לך פחד מהם. (לב) ויועק יהושפט. וכותב דברי הימים הוסיף אחר זה ויי עזרו (רבה"ב י"ח ל"א), והכל אמת ובאור זה אי"י. (לט) והזונות רחצו. תאר לכלי זיין.

¹ ר"ל דוד עם אוריה. ² כן בכ"י ואולי צ"ל כפורתם או ככפלים.

³ יש אמצעי בין טוב ורע, דבר שאינו לא טוב ולא רע אבל אין אמצעי בין חי ומת. ⁴ ר"ל שאמר לו: עוד איש אחד.

גרדפות. (ט) כל אשר שלחת, ראה הפלגת הערה לשתוף השמות, ובכאן בפרט על מלת לי שהוא ממאמר לו הידוע ענינו בהגיון. והנה אמרו לך⁽¹⁾ מובל כי אני עבד לך, אבל ישאר הכל בידי וברשותי, לכן חלק בן הדר שתוף השם והוסיף לי תתן. (י) לשעלים, כמעט מי מדר בשעלו מים (ישעיה מ' י"ב), ומעט אשר ברגלי. כמו וכל העם אשר ברגליך (שמות י"א ח'), והמובן לאנשים החולכים עמו, אם ימלא חפנו כל אחד מהם מן העפר. (יא) ויאמר דברו וגו'. זה אמר אחאב למלאכי בן הדר כלומר דברו כרצונכם הרבה⁽²⁾, אבל אין ראוי שיתהלל חגר חרבו לצאת למלחמה כמו המפתח בשובו אחר שנצח. (יב) תפשו חיים, חיים תפשו, והענין אחד וכן המנהג ללעזות, וזה הענין ידוע בהגיון, ובאור זה אי"י. (כב) לך התחזק, עשה מערכות גדולות ושמירות גדולות לעירך וחומתך, וכן דבר בלעם למואב לכה איעצך וגו' (במדבר כ"ד י"ד), וכן השמר והשקט (ישעיה ו' ד'). (כה) ואתה תמנה, מה לנו לחקור טעמים בדברי הקוסמים והמעוננים והמנחשים השוטים שכולם הבל⁽³⁾, והתכלית יוכיח, (כו) חשפי, מטעם גלוי להראות, (לה) הכני נא, אין המעט הכאה למות רק הכאות מעשות עד שיעשה לו חבורה מה, וראה הפלגה כי זה האיש לא שמע אל הנביא שאמר לו זה בדבר יי ונענש, והשני הפליג שעשה בו פצעים שהם יותר רעים מחבורות, כי הכני שם משותף לכל, ואם עשה לו פצע אשר מת בו מה פשעו, אחר שהוא אמר לו במוחלט הכני נא, וכבר הארכתי ע"ז בפי' התורה, וזכור זה שהענינים האלה ראויים במקום ובמקומות מצדדים שונים, ובאור הכל אי"י. (לח) באפר, זה הוא כמו מסוה דק הנקבים כמו יריעת טאמים⁽⁴⁾, ונקרא אפר כי בו מנקים האפר והעפר, וכן מנהג הארץ ההיא עד היום כי יחושו בעיניהם, (מב) חרמי, תאר כמו ארמי, עברי, מצרי, וכן אשר לא נשא לשוא נפשי כמו שהוא קרי (תלים כ"ד ד').

כא. (ג) חלילה לי מיי, זה הקדמה מפורסמת לא מושכלת, וכלה רבות בספרים והנביאים כותבים הכל כדי שנבין מה בין המושכלות ובין המפורסמות, והבין זה מאד ובאור זה הכלל אי"י. (טו) כי אין נבות חי כי מת, כמעט כי מת אתה ולא תחיה (מ"ב כ' א'). (יט) הרצחת וגם ירשת, ידוע לבעלי העינים, כי זה היה יותר רע

(1) ר"ל מה שאמר אחאב לך אני, פסוק ד', (2) נגד כל המפרשים, וכן נראה מההגינה בפרשו, (3) ר"ל במה שאמרו להלחם במישור ולא בהרים, (4) כן בכ"י שהוא בלשון צרפת Tamis שהוא Sieb, נפה.

לחצי אין בצדו המצורף לו, וגם לא בכל הכתוב בזה. אבל אמת שברוח אליהו היה כפול בערך כל נביאי דורו, וגם זה הכפל אין הכרח שיהיה מדוקדק בשעורו או במשקל במאזנים, אבל המעם יתרון מופלג כמ"ש בצהרים וערבים ועצלתיים. ולכן היה הענין בזה כאלו אמר אלישע אני כוסף ושואל שיהיה אלי זה היתרון הגדול שיש ברוחך על כל רוח נביא. ובטוב אמר לו אליהו הקשית לשאול, כי זה כאלו שאל שיהיה שוה לו. אבל אמר לו אם תראה אותי לקח מאתך יהיה לך כן. ולקח שם נגור על משקל והסנה איננו אכל (שמות ג, ד'), הנה יהיה לך זה היתרון ששאלת ותהיה שוה לי וזה הפך והאנשים אשר היו עמי לא ראו (דניאל י' ד). ואולם נתקיים באלישע כל המכוון כמו שיעיד הכתוב אח"כ ואלישע רואה וגו'. (טו) נחה רוח אליהו. א"כ לא שאל אלישע שיהיה לו כפל רוח אליהו כמו שחשבו רבים⁽¹⁾, כי זה היה רב, ולא שתי הירות כמו שחשב א"ע וז"ל⁽²⁾, כי זה היה מעט, אבל שאל שיהיה כמוהו שוה לו, וזה ענין יקר, ואולם איך ענין כמו זה הלשון בתורה ובנביאים, הנה מצאנו כתיב בתורה לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו (דברים כ"א י"ז), ואמת כי אמרו בכל אשר ימצא לו מחובר הרכבת הגדה, אבל פ' שנים, שמעמו בכל מקום כפל המצורף לחצי, הנה אין כל אשר ימצא לו הוא החצי ולא כתיב שם בכל הספר החצי המצורף לו רק בכח, שזה החצי הוא חלק אחד מותר הבנים יהי כמו שיהיו. לכן מעם זה לתת לו פי שנים, וכן כתיב כי לקחה מיד יי כפלים וגו' (ישעיה מ' ב'), כלומר כפל רעות או רעות כפולות, וכן מעם ויסרתי אתכם שבע וגו' (ויקרא ל"ג כ"ח), עם היות כ"ז לאו דוקא, וזה כמעט ומשנה שברון (ירמיה י"ז י"ח), כלומר שברון כפול, וכן ומשנה בספ' (בראשית מ"ג ט"ז). ואמנם אמרו פי שנים בה יכרתו (נחום ג' י"ב), הנה היה אמרו בה מחובר חבור באור ותנאי שמעמו שבה, כמו שהענין בכאן שברוך, אבל שם נזכר בכתוב המצורף והמצורף אליו, מה שאינו כן בכאן. (יא) הלוך ודבר. אין ספק אצלי שאלה הדברים היו דברי הלכות וחכמות יקרות. (טז) פן נשאו רוח יי. אין ספק שאלה בני הנביאים היו חכמים גדולים אבל לא כאלישע כמו שקדם וישתחוו לו ארצה, ולכן ראוי לעיין מה חשבו אלה ומה דמה הוא, ומה דמו שהיה. וגם זה אי"י. (כ"א) ושימו שם מלח. כמעט ויורהו יי עץ (שמות ט"ו כ"ה), ולא פרש הכתוב אי זה מלח ואי זה עץ כי אין ראוי, אבל

(1) וכן גדולים מחז"ל סנהדרין מ"ז. (2) בפ' דברים כ"א י"ז, וכן פי' הריק"ם.

מלכים ב.

א. (ב) ויפל. הנה אביו ג"כ עשה הרע ולא נפל אבל זכר זה לקיים מה שארז"ל שאין מיתה בלא חטא (שבת ג"ה). ואין תמה על שלום אביו כי כבר נזכר גמולו בעבור הכנעו. (ח) ואזור עור אזור במתניו. כי משפט הארץ ההיא גם היום לשאת חגורתם חיצונית על כל לבושם וגם עתה נוהגים כן בארץ הזאת. (ט) שר חמשים. כמעט ושרי חמשים ושרי העשרות (שמות י"ח כ"ד). (יז) וימלך יהורם. זה היה אחי אחוזה ושניהם בני אחאב כמו שיפרש עוד, ולכן נתן מעם לזה כי לא היה לו בן כלומר לאחוזיה.

ב. (א) ויהי בעלות יי את אליהו. כבר פרשתיו, אבל אומר בכאן דבר אחד שאמונתי כך היא, והוא שמשנה רבינו היה ארון השלמים והנביאים ואחריו לא קם כמוהו, כמו שהעידה תורתנו. ואין קושיא מן הפליאות הנוראות שעשה אליהו שיראה שהם יותר מופלגים ממופתי מרע"ה, ובפרט כי החיה את המת וגם עלה השמימה במותו ומשה נקבר בארץ מול בית פעור, כי לכל זה יש סתרים וסודות, והתירם אוצר יי יבוא. אבל אומר כי אליהו ואלישע החיו את המתים כל אחד החיה אחר, ואמנם המית חמש מאות איש¹, ואלישע החיה ילד אחד והמית ארבעים ושנים ילדים (ב' כ"ה), והכל במצות השם². ע"כ נאמר כמ"ש ארוסמו'—וגם הוא משל מפורסם גם היום אצלינו—שהבטול קל מהקיום. ואולם מה שאמרו החכמים השלמים גדולי רבותינו ע"ה והם ר' אליעזר ור' יהושע באלה שני הילדים שהחיו אליהו ואלישע³, הנה הוא צ"ע והבן זה אם תוכל. (ט) ויהי נא פי שנים. כמה נבהלו ונבעתו המפרשים ע"ז כי לא שמו לבם להבין ספרינו הקדושים ע"ד ההגיון ולא יובן ספר בלעדיו ע"ד היושר, כי זה הוא סגלת המלאכה הזאת, ובאור זה בכאן שידוע כי המלות, מהם שהן מחוברות חבור הגדה, ומהם שחבורם חבור הרכבת באור ותנאי, ואולם המחליף מין במין הנה הוא מחליף חי במת, וכן ידוע לחכמים כי השם המצורף לפעמים יהיה בצדו המצורף לו ופעם לא, ובאלה רבות מחלוקות מישרות האדם, כי ישרים צרכי יי וצדיקים ילכו בו, לכן דע שאמרו בכאן ברוחך הוא מחובר הרכבת באור ותנאי כאלו אמר שברוחך, ואמרו בכאן פי שנים שמעמו כפל המצורף

¹ ארבע מאות וחמשים איש (מ"א י"ח כ"ב). ² והלא נענש ע"ז, עיי' ילקוט שם, ³ במס' גדה ע"י ועיין משנה בספ' i עמוד 14 והערה 3.

חובה, והטעם בכאן פ'עם אחת או תנועה אחת, וכן חסר באמרו אחת לאחת למצוא חשבון (קהל' ז' כ"ז), וכן באמרו אחר אחת בתוך (ישעיה ס"ו י"ז), אבל המתוארים אינם אחרים, ויזורר, זה תנועה מצד העמוש. (לט) ארת. סוג לכל העשבים, וזה כי האור והמראה סוג לכל מיני הצבעים, ומהעשבים יש ירוקים ויש אדמדמים וזולת זה, פקעת שדה. הם הפטריות בלשון התלמוד, ויפלה. זה השמוש מהסכמת העברי על חלוק הדבר הכדורי, כמו פלח רכב (שופטים ט' נ"ג), כפלח הרמון (שיר ד' ג'), וכן פלח ובקע בארץ (תלים ק"א ז'), כי יש מהעצים והקורות שנופל עליהם פולח, ויש בוקע, וכן עד יפלה חץ כבדו (משלי ז' כ"ג), וכן פקעת שדה הן על תכנית כדורי לכן ויפלה. (מד) ויתן לפניהם ויאכלו ויותרו, זה היה פלא גדול, ומדעתי זה ממין הנמנע כענין העמדת השמש ליהושע, וגם זה אי"י.

ה. (ג) אחלי אדני. הטעם תחנתי אדני יבוא ויגיע לפני הנביא אשר בשמרון. (ז) ויקרע בגדיו, אוי נא לנו היהודים האמללים, ואיך נעשה מלוכה! (יא) והניף ידו אל המקום. הטעם מקום הנגע, ע"ד רופאי אליל או הקוסמים והמכשפים. (יב) הלא ארחץ בהם. הטיב לפי דעתי אבן גנאח בפי' זה שאמר שמעמו האם אין אני רוחץ בהם תמיד, הטהרתי? (יג) דבר גדול, זה גזרה נפרדת בעצמה כי לכן שמו: בו זקף קמן, כלומר דבר גדול הוא זה הדבור הקודם זכרו, ואחר אמרו בתמה הלא תעשה מה שהנביא דבר אליך, כ"ש שאמר אליך וטהר תיכף. (טז) אם אקח, דע שהנביאים פעמים לוקחים ופעמים לא, והכל לסבות ידועות אצלם. (יז) ולא, כמו ואם לא, כמו ולא ילך נא אתנו אמנון (ש"ב י"ג כ"ו), אדמה, מעפר ארץ ישראל, ע"ד ואת עפרה יחננו (תלים ק"ב ט"ו), וזה היה הפלגת אמונת נעמן בקרושת עפר א"י לעשות ממנו מובח לעצמו, והשם צוה מובח אדמה תעשה לי (שמות כ' כ"ד). (כג) ויפרץ בו הפוך ויפצר (בראשית י"ט ג'), כמו שלמה שמלה, אבל כל אחד נכון בעצמו. (כד) העפל, מקום גבוה מאד בבית אלישע כדי שלא ידע אלישע מזה, ונשמר שלא יראה אלישע הנערים האלה. (כה) מאין נחזי, כמ"ש השם לאדם הראשון איכה (בראשית ג' ט'). (כו) לא לבי הלך, ר"ל הכח הנבואי לא נפרד, העת לקחת, הנה הכסף והבגדים היו למנה בכונה ראשונה בעצם, וזהו וכרמים וצאן ובקר ועבדים ושפחות בכונה שנית ובמקרה, וכמו זה אמרתי על תנה את נשי וגו' (בראשית ל' כ"ו), והמשיל ע"ז ואור לך, ובאורו אי"י. (כו) מצרע כשלג, הנה שתי גזרות נפרדות זו מזו, וכן מצרעת כשלג (במדבר י"ב י'), ואין בכאן חסרון כלל—כמ"ש אבן גנאח—אצל מי שהוא בקי בעברי ובהגיון.

מה שידענו מזה הוא שרובם מן הענינים יעשה הנביא בדברים סגוליים ידועים אצל הבורא לא אצלנו בעוננו, ואין הכרח שיכתוב זה בכל מקום והכל אי"י. (כג) ויתקלסו. זה השרש בכל מקום הוא ממעם שבה, והמלעיג על זולתו הוא כמשבח עצמו. עלה קרח. נראה שכן היה.

ג. (ד) היה נקד. בעל נקודים נקודים כלומר בעל מקנה צאן. (יב) וירדו אליו. מה טובה החכמה! ומעם וירדו שהלכו ברגליהם כעבדים. (יט) תכאבו באבנים. כמעם אך בשרו עליו יכאב (איוב י"א כ"ב), וראה איך המפרשים אולתם מפליאם בזה הלשון⁽¹⁾ בעבור הלועזים הנשחתים שאנו עושים. (כו) להבקיע אל מלך אדום. נראה שזה ומחנהו היה קרוב לו אז. (כז) בנו. הכנוי למלך מואב. וזה כי עשה מבנו עולה לאלהיו על החומה לפרסם בפני הצרים, וכל זה כדי שיחמול אלהיו עליו ויגוף את אויביו, גם כדי שאויביו ירחמו עליו וילכו, כמו שעתיד לזכור אח"כ. ובאור אלה הענינים אי"י. ויהי קצף גדול על ישראל וגו'. כי עמנו השומים התפעלו מזה, ויתעצבו האנשים מאד כי היו סבה להשחית זה הבן, ולכן ויסעו מעליו.

ד. (ב) מה אעשה לך. יש לשאול איך נבעת אלישע מזה המענה, ולמה לא היה נקל לו ולשם ית', שהוא הפועל הרחוק, להביא לה שמן ואם לא היה שם כלל, כמו שהיה שם מעט קמח. והתשובה בזה כי לא נדע, וזאת תשובה נצחת. והכל אי"י. (יג) בתוך עמי אנכי יושב. המעם בהניח⁽²⁾ גם בינונית וממוצעת, ע"כ אין לה דין ודברים עם זולתה. (כ) וימת. ראה מה אמר המאיר לעולם כלו בשתוף חי על בן הצרפתית⁽³⁾. אמנם ראה הפלגת חכמת כותבי הספרים הקדושים כי ע"ז הנער בן השונמית כתב (לב) והנה הנער מת, כמו שכתב על בן ירבעם (מ"א י"ד י"ב), ובאור כ"ז אי"י. (כח) לא תשלה אתי. ממעם בשלי (ש"ב ג' כ"ז), על השל (שם ו' ז'), עד כי יבא שילה (בראשית מ"ט י'), כאלו אמרה לא תמעה אותי, וזה שזה במעם עם מה שקדם אל תכוב בשפחתך, כי המעות והכוב כמו שמות נרדפים, וכבר העירותי ע"ז על קראה שמה שלה (בראש' ל"ח ה') מצד שהיה בכזיב בלדתה אותה⁽⁴⁾, וראה איך האמת—כמ"ש הפילוסוף—עד לעצמו ומסכים מכל צד. (לה) אחת הנה. חסר המתואר מן הכתוב שאין זה

⁽¹⁾ אולי נגד ס' השרשים שרש כאב: שהוא נאמר ע"ד הרחבת הלשון, או על מפרשים בני דורו וארצו, ⁽²⁾ ר"ל במנוחה, ⁽³⁾ מו"נ פ"א מראשון, ⁽⁴⁾ עי' משנה בסף II שם.

מז. (ז) והכיתה את בית אחאב. היותר נכון אצלי שכל זה גלה לו אלישע, ואם אין זה מחויב והכרחי. (יא) מדוע בא המשגע הזה. כמ"ש שלמה ותועבת רשע ישר דרך (משלי כ"ט כ"ז), אבל ראה הפלגה שעם אמרם המשוגע, הם נתנו לב לעשות ולקיים דברו. (כט) ובשנת אחת עשרה וגו'. בכאן שתי פליאות, הראשונה שלפנים כתי' בשנת שתיים עשרה שנה (ח' כ"ה), והשנית איך בא זה הפסוק כאן. והתשובה לראשונה שיום אחד בשנה חשוב שנה, וכן מנהג הלעווזות ולכן הכל נכון. והתשובה לשנית, שזה המקולקל אחזיה לא מלך [רק] בן שנה אחת ומת בחרב, כמו שכתב (פסוק כ"ז) בסכת חברתו עם יורם בן אחאב דוד, והנה כבר קדם שיוורם מלך שתיים עשרה, ולכן ענין זה הספור בכאן כאלו אמר כותב הספר ראו נקמת יי לשונאיו כי בשנה האחרונה ליורם בן אחאב מלך אחזיהו ותקף מת בסכת חברתו עמו. (ל) ותשם בפוך בעיניה. אם היה אבן גנאח בקי במלאכת ההגיון המודיעה דרכי יושר לדבור הפנימי והחיצוני, לא אמר שכוה הפוך¹, ולא זולת זה, כי באמת נכון זה כמו שנכון אם אמר ותשם הפוך בעיניה, וכן שלחו באש מקדשיך (תלים ע"ד ז'). (לא) השלום זמרי הרג אדניו. גם זה נאה ומקובל ונכון אצל הבקאים בהגיון ובפרט אצל מי שידע הוראת הוא הוא מספר מה שאחר המבע. (לז) והיתה נבלת איזבל וגו'. נכון שזה דברי יהוא ונכון שיהיה דברי אליהו, ואם לא פורש אבל הוא בכח דבריו.

י. (ט) צדיקים אתם. כלומר לא תחוש, שעשיתם רק צדק, וכן עשיתי אני ומצות השם הוא לנו. ומעם מי הכה את כל אלה, הלא יי הוא המכה. (טו) ויש. דברי יהוא כלומר ואם יש² תנה את ידך. (ל) ככל אשר כלבבי עשית וגו'. זה פי' הישר, למען לא נחשוב שהישר הוא בעבור האבירו הבעל ועובדיו, כי מה לנו לזה אחר שהוא קיים העגלים, ואולם השם גמלו על הטוב ועל הרע, גם לו גם לישראל עמו שנמשכו אחריו, כי הצור תמים פעלו. בני רבעים. מעמו על כל פנים כמו בנים רבעים³, כי אם היה רומז לחמשים, מה לרמז להם בלשון הזה, וכן מעם בני שלשים (בראשית ג' כ"ג). ודע שהמספרים האלה מהבנים הם לפי דעתי עם האב, וכן מבואר בכאן כי מלך יהוא האב ואחריו יהואחו ויואש או יהואש וירבעם הרי ארבע דורות, ואין ראוי לחשוב זכריה⁴, שיהיה בכלל ישבו לך

¹ בס' הרקמה הוצאת ג"ב עמוד 210 „משפטו ותשם הפוך בעיניה“.² וכן הרד"ק פי' ב'.³ הרד"ק.⁴ נגד הרד"ק שחשבו.

ו. (ה) והוא שאול. יותר קשה זה מכמה פנים מאשר אם היה שלו. (ה) פלני אלמני. כל אחד שם יחס כמו תחכמני (ש"ב כ"ג ח'), וכל שרש אלם הוא ענין אחד בסוג סתום וקשור. (לב) הלא קול רגלי אדניו. כמעט את קול רגליה באה בפתח (מ"א י"ד ו'), וכת' את קול הנער (בראשית כ"א י"ז). (לג) והנה המלאך⁽¹⁾ ירד אליו. בזה קצור נכון. והמעט והנה המלך אחריו בסמוך, כי ויאמר רמו למלך, והעד מה שכתב אח"ז ברדת המלך אליו (ז' י"ז).

ז. (ה) אם יחינו נחיה וגו', כן גם מנהג הרבובר ללעזות. (יח) ויהי כדבר איש האלהים. שב כותב הספר הזה לכתוב זה, להזכרה חזקה לזה הענין הנכבד. וכל מה שעשו הנביאים בספריהם הוצאו ממש רבן של כל הנביאים. והנה כזה גם בתורה וזה מעשה המנורה וגו' (במדבר ח' ד'), ומצרים מקברים וגו', (במדבר ל"ג ד'), ובאור הכלל הזה אי"י.

ח. (א) אשר תחיה את בנה. וכן אשר תחיה את המת (ה) ואין זה כמו תחיה יי אותי (יהושע י"ד י'). (ט) ויקח מנחה בידו. פני הספר יוכיחו שאלישע לקחה מיידו ואם לא פורש, ואין קושיא כי לא לקח מיד נעמן, כי לכל זמן ועת, וכן קרה לאברהם הראש, וכבר העירותיהו שם. (י) והראני יי. גם זה מדברי אלישע לחזאל, ואולם איך כל דברי אלישע בכאן נמלטים מן הכוב, הנה העירותיהו בכלל שאלה כוללת בספר כ"ס והכל אי"י. ואולם מה שאומר בכאן הוא כי גם לא כחש חזאל במה שהשיב שאלישע אמר לי חיה תחיה (יד), אבל מצד אחר, וכ"ז מסודות הלשון מצד ההגיון המישר הדורים. (יא) פניו. כנוי לחזאל והענין בזה כי הבין חזאל סוד דברי אלישע שצדק באמרו חיה יחיה ומות ימות, אבל משני צדדים, כי לולי זה מה לו לאיש האלהים לאמר לך אמור לו חיה תחיה, אבל להעיר ע"ז הסוד והוא ענין יקר מאד ואינו מכונת זה הספר. (יח) כי בת אחאב. זה נתינת סבה פועלת. וכן כי חתן בית אחאב הוא (כו), ודי בכל זה אוהרה ומוסר לנו אם יש לנו לב לדעת, ואולם פי' אמרו חתן⁽²⁾ בזה יש בו עיון. כי אולי לקח אשה מבית אחאב ואם לא נענש, ואולי נכון זה מצד אביו שלקח עתליה אמו, ואולי שם החתן לכל בני הבית שיאמר בצירוף וכל אלה הענינים נכונים יחד, וכותב דברי הימים כתב תמורת זה כי אמו יועצתו להרשיע (דהי"ב כ"ב ג'), והנה כמה שנוים בין אלה המופרים, וכבר העירותי ע"ז.

⁽¹⁾ בכ"י המלך. ⁽²⁾ ר"ל מה שאמר בפסוק כ"ז חתן בית אחאב, ועיין רד"ק שם.

רק פ"א כי הירייה תעשה בפ"א אם בחץ אחד או בחצים רבים כמו שנהוג שם, אבל מה שאמר לו קח החצים להכות בם ארצה, הכונה בזה קח החצים כלם מן האשפה והכה בכולם ארצה אחד אחד, ובכלל כי זה דומה לאות וראיה, כענין המלקקים אל פיהם (שופטים ז' ה'), כמ"ש שם, (כ) בא שנה, שבא בשנה ההיא, ורמז ב א אם למואב אם לגדוד ולגדודים. והכל נכון, (כא) ויחי ויקם על רגליו. היפלא מיי דבר, ואם בעינינו יפלא ונקל זאת בעיני יי, וגם תכף בזמן שנגע האיש בעצמות אלישע, ודעתי שהוא מופלג. (כג) למען בריתו את אברהם וגו'. זה נתינת סבה פועלת נפלאה היא בכל כותבי הספרים שיתנו כזאת וכזאת ממינים שונים, (כה) שלש פעמים הכהו, כי הכל צפוי והרשות נתונה, וזה, מזה והלאה התרפה ונתעצל.

יד. (ז) יקתאל. אין ספק שזה שנוי השם היה למעם ידוע אצלו, ואם לא פורש, כמו שהוא באמרו ויקרא ללשם דן כשם דן אביהם (שופטים י"ח כ"ט), ויראה שזה המלך שהיה הולך אחרי יי ולכן נצח ותפש סלע אדום וקרא שמה יקתאל שהוראתו קבוץ-אל, כמו בן יקא המשא (משלי ל' א'), ולו יקתת עמים (בראשית מ"ט י'), כלומר ששם נקבצו הוא ומחנהו שהם עם יי ולכן נצחו. (ט) תנה את בתך וגו'. בן הוא מנהג הארץ ההיא גם היום, ר"ל שהוכר תובע בַּחֲתָוִן, הפך ארצנו זאת. (יב) וינגף יהודה וגו'. יש שואלים איך נפלו המובים היום ביד הרעים, כי כזה היה גם בענין הגבעה. אמנם זה סכלות מן השואלים, ונניח שהם היו עד היום מובים, אולי עתה בזמן אלו המלחמות חטא ישראל גם עבר את ברית יי, אם במעשה ואם במחשבה, והשם יודע הכל ולא תוכרנה עתה כל צדקותיו אשר עשה, וכמה זה נראה לבעלי העינים, ואין הכרח שכותבי הספרים יכתבו הכל בכל מקום, ודי אם יכתבו כזה במקום אחד או בשנים, ואתה הקש ע", כ"ש כי הלא תראה כי אמציה עצמו לבדו היה אחריתו עדי אובד, ומה תבקש עוד, ודי לכל מעם וסבה בכל רעתו ורעת עמו במה שקדם אליו, אך לא כבוד אביו עוד העם מזבחים וגו'. (יג) ויפרץ בחומת ירושלים וגו'. זהו הפלגת רוע עמנו בחלוקתם ומה יעשה עוד נבוכדנצר. (יט) ויקשרו וגו'. כמו שקרה לאביו, ולא היה כזה בכל המלכים הנזכרים בזה הספר, ואולם עזריה לא נקם את אביו אמציה כמו שנקם אמציה אביו יואש. (כה) ביד עבדו יונה בן אמתי. די בזה משל שאין חובה להכתב הכל. ואולם זאת הנבואה מיונה אולי היתה אחת עם זמן נבואת ניונה ויהיה הכל נביא אחד,

על אִכְסָא יִשְׂרָאֵל, כי לא מלך רק ששה חדשים ומת בחרב¹,
וכן כתיב עוד על אבוד זכריה הוא דבר יי אשר דבר אל יהוא וגו'
זיהי כן. (ט"ו י"ב).

יב. (ג) אשר הורהו וגו'. זה נתינת סבה פועלת. (ט) ויאתו
הכהנים וגו'. היה נאות ונכון אצלם כ"ז לאלו שתי המניעות, אמנם
הראשונה היתה בכונה ראשונה והשנית בכונה שנית, וכמו זאת
הבחירה המסופקת כתב המורה בספריו בענין התארים הגשמים
שבאו בתורה והנביאים וכן בכתב החכמים באור סתרי התורה, וכן
יאמר עוד זכריה² על עון העדר מציאות נביאי אמת בבית שלישי
שאנו מחכים היום. (כא) ויקמו עבדיו וגו'. אלו לא היה נמצא אצלינו
ספר דברי הימים³, היינו מחפאים דברים אשר לא כן בזה הספור,
כי היינו מפליאים איך מת יואש החסיד בחרב, ובכלל אין כל
הדברים מפורשים בכל מקום והבן זה מאד מאד. ובאור הכלל הזה
אי"י. (כב) ויוזכר וגו'. ראה שהכונה בזה כי אלו היו המכים הקרובים,
אבל היותם רחוקים מאלה⁴, כמו שכתוב (כא) ויקמו עבדיו ויקשרו קשר
זיכו את יואש, והנה לשון קשר מורה על רבוי אנשים, כ"ש שעוד
אמר ויך את עבדיו המכים את המלך (י"ד ה'), ולא אמר את יהוהבד,
ובכלל פני הספר יוכיח, וכבר העירותי על כמו זה תחלה כאמרו
אשר טמאו אחותם (בראשית ל"ד כ"ז), וזכור זה מאד.

יג. (יז) חץ תשועה ליי וגו', אין זה שני ענינים נבדלים, אבל
הטעם שהשם יושע את ישראל מיד ארם ולכן שם התשועה הראשון
והשני הכל ליי מצד הפועל. (יט) ויאמר להכות וגו'. אין זה כמו
ויאמר להכות את דוד (ש"ב כ"א ט"ז), כי הטעם ויאמר איש האלהים
הנה אם הכית חמש או שש פעמים אז הכית וגו'. ואולם כאור ענין
זה כי הסבות כמו שידוע לבעלי החכמות על מינים לאין מספר,
ויש מהם אמתלאות חלושות מאד וסימנים, אבל ימנו על כל פנים
בסבות ובראיות, ולכן אם הכה זה המלך פעמים רבות מאד כאשר
אמר ורצה איש האלהים באמרו הך ארצה בסתם, הנה בזה ראייה
כי יצליח ויעשה מלוכה בישראל, כי זה הוראה על זריזותו וחריצותו
ז'חם לבו בענין המלחמות, וגם בזה השכיל ועמד על כונת הנביא,
ולכן כי לא עשה זה, היה הוראה על סכלותו ועצלנותו וע"ז קצף עליו.
ולכן ראה כי בירייה בחץ ובקשת שאמר לו ירה, לא היתה כונתו

(¹ ט"ו ח' ז, ² זכריה י"ג ד' ה', ³ כונתו כי שם בדה"ב כ"ד י"ז י"ח כ"ב
מבואר כי נהפך לבו לדעה, ⁴ שהיה גם מכים רחוקים, ר"ל אנשים שהם בו
את הריגתו ולא נגעו בו בעצמם,

בהגיון לחלק השמות המשותפים כשירצו לפרש אבל אין זה תמיד. והכונה בזה כמ"ש ארוסטו¹) — על ענין מבואר האמתית עד שסכלות נמורה הוא לכל חולק עליו — ר"ל שאמר ולא יחלוק בזה שום אדם משכיל אלא א"כ היה בדברורו החיצוני, ובישעיה (ל"ו ה') כת' אמרתי והכל נכון. ואולם לא יהיה אמרו אך דבר שפתים לחלק שתוף אמרתי, אבל הטעם: אמרתי שלשה המה ענינים מועילים לכל מלחמה, האחד דבר שפתים, כלומר טוב הדבור בטענות נצוחיות ומתק אמרים, והשני עצה בדבור הפנימי, והשלישי גבורה, ואין לחזקיה ולכם אחד משלש אלה, לכן על מי במחת וגו'.

ימ. (כד) קרתי. מטעם מקור, כלומר עשיתי תנועה במקורות מים (כו) היו עשב שרה. אין בבאן חסרון כ"ף הרמיון וחלילה, אבל נכון זה כמו שהוא מטעם שם הוא המבואר כמה שאחר הטבע, וכן הענין כל הבשר חציר (ישעיה מ' ו'), וכן כי האדם עץ השדה (דברים כ' י"ט), (זה) ונהג כלם פגרים מתים, לא היו כן המשכימים²). (לז) בניגוה, מפורש בתורה (בראשית י' י"א), כי הוא ממלכת אשור. (לז) ארץ אררט, מבואר מזה כי הרי אררט הכתוב בתורה הוא מתחום מחוז בבל ושנער אשר שם היו דור הפלגה.

כ. (ו) והוספתי וגו'. אין לנו בזה רק מה שגלה לנו הגדול מגדולי רז"ל שנכנסו לפרדס³). (ז) קחו דבלת תאנים, אמר א"ע ז"ל ואין במבוע התאנים לרפאות השחין ההוא כי ראוי על כל פנים ליחס בזה דבר נמנע במבוע, אבל יש מין שחין שיש במבוע התאנים לרפאותו והער אבן סיגא. ויחי. רמז לחזקיה, כמו עד חיותם (יהושע ה' ח'). ועתה ראה הפלגת הערה בכל התורה והנביאים כי ישעיה לא כתב זה בספרו⁴) — ואם היה זה בלי ספק אמת — אבל כל כותב יעלים וישמיש מה שיבחר לו, גם כותב זה הספר כתב שחזקיה שאל האות, וישעיה כתב שהוא מעצמו נתנו ולא זכר שיחזקיה שאלו, גם זה הספר לא יחס השיבה והנטיה לשמש רק לצל, וישעיה כתב בספרו צל ושמש, וגם בזה כתב ויכוח בין חזקיה וישעיה, ובספר ישעיה לא כתב זה, וכל אלה ענינים נוראים ובאור הכל ימצא בגביע. (טז) ויאמר ישעיהו אל יחזקיהו. יש לשאול למה בעם ישעיה. והתשובה מבוארת, כי הנה חזקיה כבר ראה צמיחת הצלחת זאת החיה הראשונה מפול עד סנחריב,

¹) הביא את דברי אריסטו כדי לבאר את טיב המבטא „דבור חצוני“ ואת ענינו, ²) בכ"י הקמים, ועי' להלן ישעיה ל"ו ל"ז, ³) דברי ר"ע יבמות מ"ט : ⁴) ר"ל שלא הזכיר (ישעיה ל"ח כ"א) כי עשה כדברו וכי הועילה עצתו.

אבל עכ"פ אמרו כדבר יי אינו דבק ביחוד עם ויעש הרע וגו', אבל רמז על מלך ירבעם שקדם, ואל כי ראה יי וגו' המאוחר.

טז. (ה) וינגע יי וגו'. כי ישאלוך השוטים מדוע נגעו יי, השיב להם כמ"ש הנביא בן גבהו מחשבות יי ממחשבותיכם (ישעיה נ"ה ח'). (ז) ויקברו אותו וגו'. ולא בן כתי' בדברי הימים¹). ונכון לפרש המאמרים בדרך הגיוני שאין ביניהם סתירה. (י) קבל עם. נגד העם כמעט נגד השמש (במדבר כ"ה ד'). (יב) הוא דבר יי וגו'. רמז לרחוק אל ויקשור עליו וגו', ומלכות זה לא היה מלכות כלל, ואולם יהוא הנזכר בכאן הוא יהוא בן נמשי אביהם הראש. (יט) בא פול וגו'. כזה התחילה הצלחת החיה הראשונה ואם העיקר והתכלית היה נ"נ, אבל צמחו לפניו פול ותגלת ושלמנמר וסנחרב וכל אחד היה הולך וחזק והכלל לכלם מלכות אשור, כמו שהתבאר אצל הבקיאים בספרים, כ"ש שכת' אח"ז ויבא מלך אשור מבבל וגו'.

יז. (יט) גם יהודה לא שמר וגו'. זה הצעה מה למה שעתיד לזכור עוד נפילת יהודה. (כו) את משפט אלהי הארץ. זה ענין גדול כל שכן עם אמרו לא יראו את יי, ואחר שהכם היה מורה אותם איך יראו את יי. (כח) ויהי מורה אותם. כל ענין מורה הוא ממעם הוראה, וכן בן סורר ומורה, כלומר סורר ממוסר אביו ועושה הוראה לעצמו²). כמעט והתברך בלבבו וגו' (דברים נ"א י"ח). (ל) את סכות בנות וגו'. הכל שם צלם ידוע להם. (לג) את יי היו יראים וגו'. (לד) אינם יראים את יי וגו'. כזה בתורה ובנביאים למאות והכל מבואר ליודעי ההגיון, ואיך שיהיה הנה אמרו את יי היו יראים וכל הספור הבא אחריו עיקר הוא לרמוז לעמנו הנשארים שם שרידים ופליטים, כי אע"פ שקדם ויגלם אשורה, ויגל ישראל מעל אדמתו, אין ספק שעל הרוב ידבר, והאמת עד לעצמו, כ"ש כי עוד כתיב בו מן חזקיה וגם בזמן גדליה שבאו אל ירושלים יהודים משומרון וסביביו, וכ"ז מבואר בכל השחתת הארץ, וגם לאלה הפליטים מעמנו אשר שם רמז באמרו עוד (מא) ויהיו הגוים האלה וגו' (הקל³). כותב הספר בלשונו בכל זה כי נשמעו בני עמנו עם יתר הגוים הבאים שם, וכולם היו גוים גמורים בעונותם, וגם אנחנו עונותיהם סבלנו אוי להם ולנו.

יח. (ב) אמרת אך דבר שפתים וגו'. כלומר דיבור חיצוני לא פנימי, לפי שאמרת סוג כולל לשניהם, וכן דרך העברי על הראוי

¹ בדה"ב כ"ו כ"ג כתיב בשדה הקבורה אשר למלכים. ² וזה אור חדש בבואר בן סורר ומורה. ³ הקל בלשונו וכתב גוים ולא בני ישראל כי גם אלה נשמעו בגוים ואלהם נחשבו.

דברי הימים כתב ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים (דבה"ב ל"ה כ"ב), ומה יש עוד.

כד. (יב) על מלך בבל. נכון בעברי וראוי שיהיה כן מצד היות העולם כדורי. (יג) כאשר דבר יי. נכון שישרת זה אל עשה שלמה כמו שכתוב בתורה¹) (דברים כ"ה מ"ט ג'), ואל ויקצץ כמו שנבא ישעיה לא יותר דבר (ישעיה ל"ט ו'). (יו) ויסב את שמו צדקיהו. גם זה בלי ספק למעם כמו שאמרתי על יקתאל (י"ד ז'). והענין בכאן לכונה שיהיה מלך צדק וישמור בריתו עמו, ואם לא עשה כן כמו שיתבאר עוד, וכ"ש בירמיה.

כה. (ז) ואת עיני צדקיהו עוד. רמז לנ"נ הרחוק ואם השם ית' יותר רחוק, וכל הספור הזה אפרש יותר בפרושי לירמיה. (ח) וארחתו ארחת תמיד וגו'. וזה היה טוב לו אם היה חכם ושוקד להגות בתורת יי יומם ולילה, יותר ממה שהיה טוב לו היותו מלך מלכים.

---

¹ ר"ל בכל בנין המשכן.

וכל ענינה הולך וחזק מאד לכבוש כל הארצות וגם א"י כלה, רק ירושלים לבדה נותרה בת ציון כסכה בכרם, ואיך היה מחכמה להראות להם אוצרותיו כדי שיספרו זה שמה ויפרסמו עשרו וכבודו וטוב הארץ בכל ממשלתו, ואם שלום לו עם זה עם המלך, הנה הלא יקום אחריו מלך חדש, או יהפך לבכו מחר או מחרתו ובפרט לסבה זה, ומי יודע אם לא היה זה אחת מן הסבות שהתאמץ בעבורן נ"נ לכבוש את ירושלים, כי נכון שהיה בזה כלל סבות רבות ואם בלי ספק על כלם היה חטאם כי לא שמעו לעצת ירמיה מפי יי כמו שמפורש בספרו, שמע דברי יי. זה מאמר יקר מאד ועוד אכתוב ענינים על כל הכתוב בזה בפ' ישעיה, (כא) וישכב חזקיה וימלך מנשה, כמה מזה המין גם היום, ר"ל היות לשלם בן סכל ורשע, וקרוב מזה היה רחבעם בן שלמה.

כא. (יג) הצלחת. היא הקערה עם המזון שבתוכה ונקראת כן כי היא מצלחת האוכל ממנה לטוב הזנתה, והמנהג להם וגם לנו לאכול כל מה שבתוכה וזה יקרא מחוי שהאדם מוחה ומקנח אותה ואחר הופכה על פניה, (טו) מן היום אשר יצאו אבותם וגו'. זה חבור סבות פועלות ראשונות ואמצעיות עד הפועל האחרון, (יח) וישכב מנשה וגו'. גם בזה יש שאלת שומים איך שכב בשלום כחזקיהו אביו הצדיק, ומי יודע אם כן היה, והעד הנאמן מה שהאריך יותר כותב דברי הימים, ואין אשם לכותב ספר מלכים, כי כתיבת שתי אלה הענינים חסד לא חוב גמור, ונניח שמת בשלום מי יודע מחשבות יי ודיניו, ובאור זה הכלל אי"י.

כב. (יד) חלדה הנביאה. אוי להם כי היו שואלים לנשים, וכבר באר המורה שתוף שם נביא, (כ) בשלום. הנה יבאר ענין זה השלום אח"כ כי הוא בפנים רבים ונכון זה, ואג הומת בחרב, ובפנים רבים הוא השלום הכתוב על צדקיהו בספר ירמיה, וגם זה אי"י.

כג. (י) בני בן הנם. בחרו זה המקום לעשות בו עבודת האש ויותר מפורש בירמיה (י"ט ה'). (יא) הסוסים, צורות, וכן מרכבות. (יג) שקץ. אין ספק שזה דרך לשון העברי כנוי לגנאי, וכן תועבת בני עמון, ונכון שיהיה כן תועבת מצרים (שמות ח' כ"ב), ואם בלי ספק לא אמרו משה לפרעה בזה הלשון, (יט) אשר בערי שמרון, כי שם עדין יהודים רבים. (כט) וילך המלך יאשיהו לקראתו, לא עשה זה ברצון השם או במצות אליהו ואלישע והדומים לו כ"ש שכותב

ספר

ישעיה.

ישעיה.

אמר יוסף אבן כספי, הנה חלקתי ספרי לעשרים מינים ועשיתי עשרים כלי כסף למען יהיה כל אחד מיוחד בצורתו ושרותו, ואחד מהם היה מטות כסף, ושם בארתי כונת כל ספר מכל ספרי הקדש שלנו, ואיך אכפול כאן להודיע כונת ספרי ישעיה עם ארך ראיות ומענות שכתבתי שם, ומי שירצה לעמוד על אמתת זה יעיין שם, ואז יחלוק עלי אם יוכל לסתור מענותי וראיותי. ואולם כלל הדבר בקצור ודרך קבלה, שזה הנביא כמו שהתודע הוא עצמו והודיע כונת ספרו זה בקצור עם שם מחברו כמו שלמדו מזה הפילוסוף, הוא, שקוה על יהודה וירושלים בימי עזיה עד סוף ימי חזקיה, וזה כי בסוף ימי עזיה מלך יהודה מלך מנחם על ישראל⁽¹⁾ ואז צמח הנבחר מלכות אשור עלינו, כי בימיו עלה פול⁽²⁾, וזו היא החיה הראשונה שהתחלטה פול ותכליתה נ"נ, אבל עיקרה עלינו היה שלמנאצר שהשחית עשרת שבטים, וסנחריב שהשחית כל ערי יהודה הבצורות, ונ"נ שהשחית ירושלים, ולכן עיקר חזיונות זה הנביא על יהודה וירושלים כמו שהעיד הוא, וג"כ עיקר נבואותיו בענין זאת החיה על סנחריב ונ"נ, ואם לפעמים יזכור ענינים מעשרת השבטים ובכלל מישראל, ולכ"ז מעמים מבוארים בספר מטות כסף. ולכן אין בזה הספר עוד תשועה לנו רק ע"י חזקיה מיד סנחריב וע"י זרובבל מיד מלכות נ"נ, כי קם כרש ובכלל החיה השנית. ועכ"ז כתבתי ראיות ומופתים הכרחיים בס' מטות כסף, ואחת מהראיות כי הכל מודים שאין בספר זה נבואה ליעוד חרבן בית שני, ואיך ינבא ישעיה על בנין בית שלישי, והנה מחויב שיהרס הבית קודם שיבנה, ומי שמיחס בספר זה הנביא כונות אחרות, הוא מכונן כונות לא כוון בהם אומרם, גם משימים ספק וחולשה באמונתנו בביאת משיחנו שאנו מחכים היום, מצד היות המקומות ההם סובלים קושיות וסתירות רבות, וגם נותן יד לנוצרים לפרש הפסוקים ההם על משיחם וזו כחם, ולכן בספר מטות כסף הודעתי המקומות והפסוקים המניחים יעוד משיחנו שיבנה בית שלישי חיוב הכרחי, שלא יוכל שום אדם לספק עליו, כמו שכתבתי שם שאין בס' פר

---

(1) מ"ב מ"ו י"ג י"ד, (2) שם פסוק י"ט.

הספר הזה, כי כל מה שידבר הנביא השם מדבר ואין ביניהם הפרש רק בין מדבר קרוב ובין מדבר רחוק, ולכן תיחסם המאמרים לשם או לנביאו שהוא שלוחו כי הכל אחד. כבד. שם נגזר והוא סמוך כי עון להכרה ולהבדל כמו שראוי ונהוג גם בעברי גם בהגיון בכל שם שהוא סוג וכולל ענינים רבים, מרעים, אין זה תאר לאבות⁽¹⁾ רק לזרע הנמצא היום שהם הבנים המשחיתים, עזבו, ליי ונאצו לקדש ישראל הכל אחד בענין ואין התחכמות בזה. (ה) על מה תכו עוד וגו'. המכוון מכ"ז הוא שהמריץ הנביא ואמר להם על מקום מה מכל אשר לכם תהיו מוכים מאת השם כי עוד תוסיפו לחטוא⁽²⁾, הנה הראש שהוא יסוד האברים החיצונים והלב שהוא ראש האברים הפנימים, הוא נגוע ומוכה, וגם כל אבריהם אח"כ גדולים וקטנים חיצונים ופנימים הסמוכים וגם קצוניכם החיצונים, והנה שם מתום משרש תום שהיא מסוג שלמות הדבר וכן כת' פרה אדומה תמימה (במדבר י"ט ב'). מריה, לחה, (ז) כמהפכת זרים, בבאן סמך הפעולה לפעול כמעט כמהפכת סדום⁽³⁾ לא כמהפכת אלהים⁽⁴⁾, (ח) כסכה בכרם כמלונה במקשה כעיר נצורה, שלשה דמיונים לענין אחד לחיווק ולהפלגה, וכלל הדבר השאיר ציון וירושלים יחידה ואין סביבותיה עיר, כי סנחרב תפש ערי יהודה כלם זולת ירושלים, כ"ש שנחרבו עשרת השבטים, ומעם נצורה שם נגזר ואין לנו להביט כלל בין פועל ופעול, ואיך שיהיה המעם הוא כמו שידוע גם אצלינו שעושים מבצר עומד יחיד על הר נבוה ותלול לשמירה להקמיד שם שומרים תמיד או אם יקרה להם פחד מאדם. (ט) כמעט, תאר לשריד, כי אנשי כנסה"ג ידעו שכן כונת מחבר הספר ואין לנו אחריהם ז"ל כלום בכל ספרי הקדש⁽⁵⁾ כסדם היינו. זה מענין שם הדמיון שהתבאר ענינו במה שאחר הטבע. ומה שיאמר עוד במחלש (י) קציני סדם, עם עמרה, הוא מענין הוא הוא שהתברר ענינו שמה, והכל נכון אצל יודעי העברי וההגיון, וגם אין קושיא אצל הבקיאים בעברי והגיון כי תחלה אמר שבעבור השארות השריד אין דמיון ביניהם ובין סדום ועמורה, ואחר יאמר כי הם סדם ועמרה, ואני לא אוכל להאריך שכל האריכות לא יועיל לסכלים ודי בקצור למשכילים, (יא) למה לי. זה שאלה על סבה תכליתית כלומר לאיזה תכלית אתם עושים זבחים, כי זה הוא לחנם, יאמר יי. נכון

(1) כפי' הרד"ק ונגד פי' הראב"ע, (2) א"כ קדם מחברנו כפי' הנכון הזה לפי' גזענ', (3) דברים כ"ט ב.ב, (4) עמוס ד' י"א, שם סמוכה הפעולה לפועל, (5) וכן הראב"ע.

ישעיה יעיד על משיחנו שאנו מחכים היום בדרך שלא יוכל שום אדם לספק עליו, ולא אוכל לשנות הכל בכאן. אבל מי שיחם לבבו, והיה בלבו — כמ"ש ירמיה — כאש בוערת (ירמיה כ' ט'), ילך ויעיין שם, ואם קצת מחכמי רו"ל פרשו מאמרים ופסוקים מספר זה הנביא על משיח, הנה לכל פירוש סתרים ואין זה מקומם, וגם בא בדבריהם ז"ל מאמר גמרץ והוא שכבר אכלוהו בימי חזקיה (סנהדרין צ"ט), וחלילה שנמצא רבים ואף יחיד מכלל רו"ל שכחש בביאת המשיח שאנו מחכים היום, לפי שזה הענין ראוי מן הדת וגם מצד החכמה, אבל לשונם היה נאות אצל מי שהוא בקי מופלג בעברי ובהגיון. לכן חי יי, כי כל האמתות שהם בכל ספרי החכמות ויותר מהמה הלא הם בכלל ספר התלמוד, אבל להפליג דקותם לא יראום ולא ימצאום בם רק דק העינים, ואיך יראום העורים לגמרי או הישנים, ולכן לבו חסרון דעת עמנו היו ספרי התלמוד לבו ולמאכולת אש. ודי בזה עתה, גם די בואת ההצעה לפי כונתנו בכאן.

א. (א) חזון. הוא ושם מחזה שמות נרדפים עם מראה. (ב) שמעו שמים. אין התחכמות בהיות זה הרבור חלוף דברי משה, כי הכל עולה לענין אחד ורבים כן למאות ולאלפים, וישעיה אמר עוד האזינו ושמעו קולי הקשיבו ושמעו אמרתי (כ"ה כ"ג). ומי יתן מעם בכ"ו, והקש ע"ו. ואולם נהגו הנביאים והחכמים להעיד על שמים וארץ להיותם כלל העולם הגשמי כמו העגלה והמרכו וכי הם נצחיים, מצורף לזה להראות כי אין בבני אדם עדים נאמנים וגם אין שומע ומבין דבריהם בם, בנים גדלתי. זה הוא מה שהשם דבר, והפליג צחות מליצה באמרו בנים גדלתי ורממתי, כי מנהגם היה שם להניח גם אלה התארים בשמות עצמים לבנים ולילדים⁽¹⁾. (ג) ידע שור קונהו. אלו הסגולות לאלו הבעלי חיים תמצאם כתובים בספר המועתק בעיני מחלוקת הבע"ח עם בני האדם⁽²⁾. לא ידע. לא התבונן. המעם לא ידע קונהו ולא התבונן בעליו, והכל כפל ענין במלות שונות. וגם בזה והדומה לזה שכל ספרי הקדש מלאים מזה אין התחכמות לתת מעמים וסבות רק השתגעות. (ד) הוי גוי חוטא. גם אלה דברי השם וכן כל

⁽¹⁾ דבהי"א כ"ה ד', גדלתי ורממתי עור. ⁽²⁾ הוא ספר אגרת בעלי חיים לר' קלונימוס ב"ק מוקירו ומוביחו של מחברנו.

האלמנה אבל הוא מיוחד ומצורף עם אויבי האלמנה מצד ענינה ומחלקתה עמם, וכן כתי' עוד וריב אלמנה וגו'. ואמנם בקות אלה היחסים איך הם מכמה פנים, לא יבין רק מי שהוא בקירותיך בלשון הקדש, ולכן יקרו מזה במקומות היקרים כמו מעשה בראשית וא"י. (יח) ונוכחה. כמו ועם ישראל יתוכח (מיכה ו' ב'), ואין ספק שאם יתוכחו יחדו ר"ל השם וישראל שהם ינוצחו ויודו על מעותם ויתודו, לכן אז אם יהיו חטאיכם כשנים וגו' וכל אלה המאמרים והדמויות ממלאכת השיר, כתולע, תולעת שני, ומעם כשלג, כי היא לבנה מאד בטבע, ומעם כצמר כי היא לבנה מאד במלאכה ר"ל אחר השטיפה והרחיצה. (יט) ושמעתם, במוחלט, אבל הכונה אלי, וכן ושומע לעצה חכם (משלי י"ב טו), וזה ענין נכון בעברי ובהגיון, והקש ע"ז. (כ) ואם תמאנו ומריתם. אין זה דבוק בטעם עם ומריתם כמו שהוא בענין בתאבו ושמעתם, אבל המעם ואם תמאנו לשמוע אלי. ואמר אח"ז ומריתם כלומר ומריתם פי. וזה כפל ענין לחזוק כמו בתולה ואיש לא ידעה (בראשית כ"ד ט"ז). (כא) איכה היתה לזונה, אין מליצות זונה ונאמנה הפכיות, אבל הענינים המחויבים מהם הם הפכיים, כי כל זונה היא בוגדה, וכזה רבים בתורה וכ"ש בס' משלי. (כא) סבאך, נקרא סוג ממשקה אשר ישתה, בלשון סבא כמעם זולל וסובא (דברים מ"ט כ'), ונסכאה שכר (מ' י"ב), בסובאי יין (משלי כ"ג ב'), וגם מסוג זה הענין נקרא שכר, מהול. אין לנו שמוש מזה השרש בספרי הקדש הנמצאים בידינו, ומה נוכל עשות, אחר שאין בידינו מלשוננו—כמ"ש המורה—רק מעט, ובכלל רק מה שנמצא כתוב באלה הספרים כי השאר אכדנו בגלותנו, ומה מאד הטיבו המביאים ראיה לזה והדומה לזה [מן הסוריאני] על העברי, כי העברי והסוריאני תחת סוג יסוד אחד. (כג) סוררים. ענין מיוחד למין תנועה מעוותת מבע"ח כנגד המישרים אותה, כמעם כפרה סוררה (הושע ד' ט"ז), ואמר דרך צחות המליצה סוררים לשרים. והנה היה ראוי לשרים שידרכו דרך ישרה כרצון השם המנהיג העליון. שלמונים, מונח בהסכמת העברי לחנפיות ואינו כמו שלומים¹. (כד) אביר ישראל, כן הוא ע"ד האמת, ואם אינו כן כפי מחשבת הדור הרע הזה, וגם יהיה כן כפי מחשבת השרידים היחידים שיהיה להם השארות אחרי אבוד הרעים, כמ"ש ואשיבה ידי עליך וגו'. אבל תחלה הוי אנחם מצרי וגו', והמעם בזה על אבוד עשרת השבטים

¹ נגד אבן גנאח בשרש שלם.

זה הלשון כמו שהיה נכון אם אמר כה אמר יי למה לי וגו', וכן ענין לכו נא ונוכחה יאמר יי, והמליצות שונות בהרבה מקומות שהענינים אחרים. שבעתי. דברי השם, כנה כפי מחשבתם שנמשכת אחר מחשבות השומים מעובדי הצלמים כמו שמבואר מן התורה והנביאים ומספר יוסיפון, שמחשבתם שהאלהות כלם אוכלים ושותים הזבחים. לא חפצתי. כמעט שבעתי, כי השבע מאכילתו אינו חפץ לאכול. (יב) לראות פני. כמו להיותכם נראים לפני, וכן דרך כל ספרי הקודש ולא נמצא כתוב שהאדם רואה פני השם, ואיך ימצא זה והנה כת' בתורה ופני לא יראו (שמות ל"ג כ"ג). רמס. כנוי לביאה וכנה אותה הביאה בלשון רמיסה, שהוא לשון גנאי כי כן היה ענינם ממעם מרמס רגליכם (יחזקאל ל"ד י"ט), מרמס כחמר חוצות (ישע' י' ו'). (יג) מנחת שוא. כי כל מנחתם כן הוא אחר ששוא ואין בלבבם, ואם לא אמר זה בפ' להערה גדולה, וכן הקמרת בעבור זה הוא תועבה אצל השם ואם אינו כן להם, וכן החגים והחדשים והשבתים והמועדים שהם נקראים מקראי קדש, ודרך העם להיותם נעצרים בם לפני יי כמעט עצרת הוא (ויקרא כ"ג ל'), אחר שאין סמוך שם עם העצרת, ולכן אמר לא אוכל. כמעט והביט אל עמל לא אוכל¹) (חבקוק א' יג), ולא יכול השם עוד לשאת, ואין להאשים הנביאים כי ייחסו לשם באלה הענינים בלתי יכולת, כי אין בזה לאות בחקו ית', כ"ש שיאמר עוד נלאיתי נשוא, ואין זה מקומו. (יד) חדשיכם. וכן חדשיכם, והמעם ראש חדש, כלום' עשותם חג ורבוי הזבחים בראשי חדשים. נשוא. להרים כי כבד הוא מאד כדרך כבד אבן (משלי כ"ז ג'). (טו) ידיכם דמים מלאו. מרציחות שעשו ואיך יביט השם לידים כאלה ואם יפרשום עד השמים ויתפללו כל היום אליו, כי זה דומה לטובל ושרץ בידו. לכן (טז) רחצו הזכו גם הסירו רוע מעלליכם. וכבר כתב זה המורה²) ר"ל שרחיצת הגופות ראויה אבל עם רחיצות הלבבות. הרע. להרע. וכן היטב להטיב, כלום' לצייר בדבור הפנימי הטוב ולעשות הטיב. (יז) אשרו. כל זה השרש מענין הדרכה בדרך. חמוץ. כ"ז השרש ממעם חמץ יין (במדבר ו' ג'), ומצד שכל דבר שיחמיץ מתחיל בו הפסד כמו שבארו הרופאים בחומץ היין לכן תארו העשוק בחמוץ. ריבו אלמנה. אין המכוון בזה כמו רב את יוצרו (מ"ו ט'). או כמו [מדוע] אליו ריבות (איוב ל"ג י"ג), או כמו ויריבו רעי גבר (בראשית כ"ו כ'), ובכלל אין פעל המריבה בכאן בשום פנים עם

¹ בקרא תוכל. ² מו"נ פל"ג משלישי.

ונשא, התרוממות מעלה גם בעיני כל העם, ונהרו, מלשון נהר ממש לשני דמיונים ר"ל למרובה ולמרוצה, (ד) ושפט, רמז להר, כלומר יושב בהר, לאתים, הם כלי החפירה בארץ, ובלע"ז אי שאדש¹, למזמרות, הם הכלים אשר בם יסירו הזמורות ולעזם פוראדורש², ולא דוקא חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, ישא, ירים, ולא ילמדו עוד מלחמה, כי לא יהיה צורך לזה כי שלום ושקט יהיה אז. והפך זה ראוי במקומות כמעט ללמדם מלחמה (שופטים ג' ב'), ללמד בני יהודה קשת (ש"ב א' י"ח), ודבר בעתו מה טוב, ולכן האשימם במקומות וזמנים ידועים [ואמר] והעם לא שב עד המבחו (ט' י"ב)³, (ה) בית יעקב, זה התחלת דרשה אחרת, וקרא הנביא לעמנו המקולקל, ואחר הפך פניו להשם ית' ואמר כי נטשת עמך וגו', ואחר הפך פניו להם ואמר בא בצור וגו', (ו) כי מלא מקדם, זה נתינת סבה עצמיות לנמישה זאת, והמ"ם שהוא כמעט מן, באמרו מקדם, הוא מין אחד מיוחד, כלומר מדרכי בני המזרח לירושלים ומדעותיהם, וכן וביילי נכרים ישפיקו כמ"ש המורה⁴, (ח) ותמלא ארצו כסף וזהב, אין שטות גדול מזה, והחכמה הנפלאה היא ההכרחי וכל בני הזמן שועים בבחינתם ר"ל בבחינת ההכרחי, וכל ברכות התורה אינו רק בהכרחי, וכבר בארנו זה בתורה להמלט מיד השוענים עלינו⁵, (ט) וישח אדם, אע"פ שזה השם הוא שם המין בכלל וכן וישח איש, אין הכונה רק עמנו אז או גם עמים סביבותם אשר השחית סנחרב, ואל תשא להם, זו שלילה מוחלטת ע"ד הגדה וספור, כאלו אמר ואין אתה מרים להם, הפך וישח גם וישחל, וכן אמר אח"כ נשא וישח שהם מתנגדים, (י) בוא בצור, דבור לנוכח עמנו, והטעם במערות הצור כמו שיבאר עוד, וכן בעפר טעמו ובמחלות עפר, וזה כלו כמ"ש על תגבורת החיה הראשונה עד שלקו על ידה עשרת השבטים וגם רוב יהודה ויושבי ירושלים ואם לא נכבשה, וגם לקו כל האומות כמו שיאמר עוד כי יום ליי צבאות וגו', אבל העיקר על סנחרב וגו'. (יא) עיני גבהות אדם שפל, עבר מפועל קל, ואם יהיה שם נגזר מחויב שיש בכאן חסרון מלת המציאות והיא, אם הוא או יהיה כמו שידוע ליודעים לדבר ואין שיהיה, הנה שפל בכאן רמז לעיני, ואם אמר שפלו היה ג"כ נכון, וכן כתיב עוד ועיני גבהות תשפלה⁶, (יב) ועל כל נשא ושפל, הנה אלו עם היות שניהם שמות נגזרים מבלי חסרון

¹ Aissadas, ² עיין להלן פירושו ותבין זה, ³ מו"נ ח"א פ"ז שמפרש חידושי המחשבות, וכן הראב"ע, ⁴ עי' משנה כסף יעמוד 239, ⁵ כן בכ"י וצ"ל ועיני גבהים תשפלה (ה' ט"ז),

ורוב יהודה וזלת הנושעים בימי חזקיה. ומעם היו הוי, לצרי ואויבי. ומעם אנחם, מלשון נחמה כמו כי נחם על אמנון (ש"ב י"ג ל"ט), הפך וימאן להתנחם (בראשית ל"ז ה'), וכן שרש זה מענין אחד בסוג, כי המתנחם מאבלו הוא מתחרט כי התאבל, וכן כל מקבל תנחומין ממה שעבר, וגם זה מתהפך. והקש ע"ז. (כה) כבור, בור ובורית דברים ידועים אצלם שבוררים הכתמים וגם הם דברים ברורים, והמעם שיצורף הכסף מן הסינים עד שישאר כסף נקי כמו שסיים ואסירה כל בדליך. (כו) במשפט, וכן בצדקה. הנה הלשון סובל שיהיו הפועלים כאלה השם או ישראל וגם הכל ביחד, אבל היותר נכון ועיקר בכאן הוא שיהיה רומז לישראל, שהפכו הוא ושבר פושעים וגו' כי פושעים וחמאים שני מינים, וגם כי כל אחד מהם רבים ורבים בעונותנו. (כט) כי יבשו, לנסתר, ואחר חמדתם ותחרו לנמצא, שכן דרך מליצות כל דורשי ברכים, מאלים, היותר נכון שיהיה כמו כאלה כי כנגד מאלים שב לומר כאלה וכנגד מהגנות שב לומר וכנגדה¹). ומעם המ"ם בכאן שהוא כמו מן, כענין מצד, ומפני, ומסבה. וכבר מנו חכמי הגיון אחד ממקומי הטעות וההטעאה ברכיו מיני הוראות מלת מן. וגם ארוסמו' כתב זה בענין דק מאד בתחלת השמע. (ל) נבלת עליה. כמעם אכלת יושביה (במדבר י"ג ל"ב). לפי דעתי², וכן כבד עון (פסוק ד'), קרעי בגדים (ירמיה מ"א ה'), אמנם דיוק יסוד זה התבאר בספרי הטבע. (לא) החסן, החזק, והוא תאר לצלם כי כן הוא גשמו שהוא מזהב או מכסף או מאבן, וגם עץ לא ירקב יבחר פעלו, מצורף לזה שכן ענינו לפי מחשבת עובדיו. ומעם והיה כמעם הוא הוא, ונכון מאד בעברי ובהגיון אמרו ובערו שניהם על החסון ועל פעלו שהוא הנמשל, וגם נכון על המשל ר"ל הנעורת והניצוץ, ואין מכבה. שלילה מוחלטת והמעם כאן מוכן, והוא, שאי אפשר שיכבנה שום אדם.

ב. (א) אשר חוה, זה כולו על הצלחת עמנו בימי חזקיה, ומי שירגז ויעשה קושיות משם או ממאמר בזה הספור כמו שיתמה על אמרו באחרית הימים, וכן ונהרו אליו וגו', וכן ולא ילמדו עוד מלחמה, הוא ישכב לבו אם ישכב על ממות כסף ואז בחלום ידבר בו השם ויגלה לו שאלו המליצות נכונות על חזקיה כמו על משית. (ב) נכון, קיים, כמעם כי נכון הדבר (בראשית מ"א ל"ב).

¹ הראב"ע וכן שד"ל בפ"י. ² עי' פירושו ע"פ זה משנה כסף ח.

שנאמר בלעז פיק"א פרי"מ¹) והמכוון בזה הפסוק נמשך עם הבא אחריו לבא בנקרת הצירים, (כא) מפני פחד יי וגו'. כמעט כספס והבם בחוצות ישריכו (יחזקאל ז' י"ט), ואף מה שהוא באלילים ובצלמים. (כב) חדלו לכם מן האדם וגו'. כל הנביאים מלאים מזה שעמנו המקולקלים היו נותנים שחדים ומבקשים עזר מיתר העמים וגם למצרים וגם לאשור נתנו יד, והמה השחיתם באחרית. אשר נשמה באפו. הנה כל אדם הוא כן, ר"ל אדם חי אשר עליו הכונה, לכן זה המין יקרא מורכב הרכבת באור באמת, ואין בזה ע"ד האמת באור ותנאי. והפליג לומר אשר נשמה באפו כלום' בחוטמו ולכן תפול משם בקלות, כמעט תצא רוחו יִשָּׁב לאדמתו וגו'. (תלים קמ"ד). ג. (א) משען ומשענה. להפלגה וכן דרך הלועזות. (ג) שר חמשים, כ"ש שר מאה ואלף, ונשוא פנים, הנה פעל הפנים הם מעצמו, ואולם פעל הנשיאה וההרמה הוא להם ולו, וזה ענין דק בלשון. ויועץ, זה פרשו המורה (פל"ד מראשון). (ד) ונתתי נערים, זה כת' ארוסמו' בארוכה בס' המדות ובאר הסבה מדוע ההנהגה בבחורים בלתי ראויה בשום פנים, א"כ קללה נמרצת היא. (ה) ונגש. ונרחק, כלום' שכל איש ירחוק האחר כמו שיפרש. (ו) כי יתפש איש באחיו בית אביו, כי זה ראוי ברוב לתת כבוד לכית אבות, ובכאן קצור לשון נכון בעברי ובהגיון כי הטעם ויאמר שמלה לך וגו'. וטעם שמלה בכאן שם מיוחד לכסות גדול הערך כמו והוא מתכסה בשמלה חדשה (מ"א י"א כ"ט), ולכן יאמרו בזה בני משפחתו הנה ידענו כי לך שמלה לכן קצין תהיה לנו, כי תִּלְבַּשְׁנָה דרך קצין ומנהיג לרבים, כמו שנאמר בלעז מאבר"ד²), והמכוון בזה כי דרך פלא וזרות יהיה אז כי ימצא מלבוש כבוד לשום אדם, והעד שגם לזה לא יהיה כמו שחשבו קרוביו, כי מכרוהו לצורך מחיתו או לקחוהו האויבים או שמהו במשכון, וטעם זה מכשלה, כמו שידוע בעברי ובהגיון שיוקח שם דמיון מקום שם נגזר, ורבים כן לאין מספר, והטעם תהיה תחת ידך. (ז) ישא, הטעם פה ישא קילו. חובש, כמעט זה יעצור בעמי (ש"א ט' י"ז). אין לחם, הוא יאמר להם יותר ממה שהעירוהו. (ח) כי כשלה ירושלים ויהודה נפל, גם זה שנוי מליצות לצרות, ומי שיתן בזה וכל הדומה לזה טעמים וסבות הוא מתהולל או מחולל, ואולם זה הפסוק הוא דברי ישעיה להביננו איך נכון שיהיה כל מה שקדם מן הדלות לישראל, כאלו אמר דעו

¹ Pick-haken, ² Tabart.

כלל, הנה הם מתנגדים אבל הם מצטרפים, ויצדקו כל שני מתנגדים לאמרם יחד בנושא אחד אבל משני צדדים, כ"ש בשני נושאים ולכן יסבול זה הכל יחד. ר"ל כי הנשא והשפל היא לנושא אחד, כמו גר ותושב אנכי עמכם (בראשית כ"ג ד'), שקפים אטמים (מ"א ו' ד'), כמו שידוע כי על האמצעי יתכן שירמוז בחיוב שני הקצוות כמ"ש על האדום שהוא לבן ושחור, וכ"ש שנכון בזה מצד היות השמות האלו ממאמר המצטרף, ולכן איש הגשם¹ האחד, אם שיהיה צמח או אדם או זולת זה יתואר כשהוא נשא ושפל, כלומר נשא בערך אל מה שתחתיו, ושפל בערך אל מה שעליו, כ"ש שנכון זה אם נניח בשני נושאים והכל צודק, והפלגת הנביא המדבר בכאן, כי לא תחשוב שהשם לא ישפיל רק הגבורים במעלה העליונה, אבל גם ישפיל המשנים והשלישים והתקיפים והעשירים, ובכלל כל בן יחס נשיאות רוממות אי זה שיהיה לו, אם רב ואם מעט עד שלא ישאר איש שיהיה מתואר בשום פנים בשום יחס רוממות. (יג) ועל כל ארזי, ועל כל הגבעות. נהגו הנביאים — והראם כן משה — לקרוא בני אדם בתאר שאר הגשמים מכל הנוכרים והרמוזים מסוג הגשם והצמח והחי, והוא דבור מדוקדק, כי כל אלה סוגים שבאדם הוא תחתם עד שנאמר בדרקוק כי האדם הוא חי הוא צמח הוא גשם. (יד) ושת, ושפל. היותר נכון שיהיה פעל עבר כי זה יותר טוב משנניח שתהיה בכאן בכח מלת המציאות. (יח) והאלילים, הם הצלמים שהיו עובדים בני עמנו וכל האומות, כי סנחרב ורעיו אבדום ושטפום במצות השם ובחפצו, ומעם כליל בכלל. (יט) ובאן, רמז לאנשים ולאדם שקדם זכרם, במערות צרים ובמחלות עפר. ראה הפלגת לשון הקדש — אוי לנו שאבדנוהו — כי מערות כמו נקרות (פסוק כ"א), ונקראו סדקי הצורים מצד שהם נעשים בטבע נקרות, כמו ושמתיך בנקרת הצור (שמואל ל"ג כ"ב), ממעם וינקרו את עיני שמשון² (שופטים ט"ז כ"א), ונקראו ג"כ מערות משרש ערה שהוא מסוג גלוי הדבר הסתום והנסתר, וכן את. מקרה הערה (ויקרא כ' י"ח), וכן וקיר ערה מגן (ישעיה כ"ב ו'). ואולם במה שנעשה בעפר במלאכה ע"י אדם שהוא עושה ברוב תמונה עגולה יאמר מחלה, מחלות, ששרשו חלל, בכלל הוא מלשון סבוב. (כ) לחפור פרות ולעטלפים, זכר אלה בפרט לפרסם הפלגת גנותם, ולכן נכון בעברי שהוא נקרא שרץ מיוחד פחות מאד. לחפור פרות, כמעם חפירות כמו

¹ ר"ל העצם היחיד. ² בקרא וינקרו את עיניו.

שידוע שיזיפי הקדקד הוא היותו נחלק מאד. פתהן. שם מונח בעברי לערות הנשים, ומעם יערה. יגלה, וזה כעין אמרו אגלה את נבלתה (הושע ב' י"ד). (יה) תפארת העכסים וגו'. הירידה¹) והאריכות לפרטים האלה, ראויה להמון אבל ליחידים די במלה אחת, וסוג זה הענין למד ממש רבן של כל הנביאים ע"ה. אבל הופסק הפסקים לשנים פרטים ושלשה וארבעה וחמשה, כי ידועים המינים להם מהסוגים. (כד) מק. ממעם המק בשרו (זכרי' י"ד י"ב). נקפה. ממעם ונקף סבכי היער (י' ל"ד), כנקף זית (י"ז ו'). מקשה. אינו הפך חלול, והעד בחצוצרות²), אבל זה התאר הוא בשטח החיצוני מהגשם. פתיגיל. אזור נאה ידוע אצלם. כי היותר נכון שיהיה שם כענין כויה³) כמו כי, עי, צי, ואחרים כן. וה"ה שיהיה נאות אם אמר ותחת יופי כי, אבל הפליג להעירו על שני מליצות ולכל שתוף שמות. (כה) מתיך. אע"פ שכל ב"א יקראו בזה התאר מצד הכח, כאמרנו מתי מספר (בראשית ל"ד ל'), לפי שגדר האדם המיוחד מְנַבֵּר, מְנַת, הנה בכאן היה העיקר על המתים בפעל, וכאלו אמר שהמתים מכס לא ימותו מיתה טבעית ע"ד יומו יבא (ש"א כ"ו י'), אבל ימותו מיתה ממה שבמקרה כמעט או במלחמה ירד ונספה. (שט). (כו) ואנו ואכלו פתחיה. ע"ד דרכי ציון אבילות (איכה א' ד'), וכנוי פתחיה לזאת הערה. ונקתה. ממעם נקיון שנים וחסר לחם (עמוס ד' ו'), ובכלל סוג הנקיון הוא מסוג ההעדר ולכן הוא פעם לטובה ופעם לרעה, והכל לפי הדבר החסר⁴) והנעדר ולפי המקבלים.

ד. (א) שבע נשים. ער"ט והטעם מספר רב. לחמנו נאכל. כלומר לא נעשה לך הוצאה, והטעם בזה שיהיה רבוי אלמנות ובחורות ואין [איש]. וראה כי לחמנו נאכל וגו'. אין עיקר הדבור אשר עליו נאמר והחזיקו וגו', וכן אל תאכלו ממנו נא וגו' (שמות י"ב ט'), וכן בשבט יכבה וגו'⁵) (י' כ"ד). (ב) יהיה צמח יי לצבי. גם זה על חזקיה, ומעם כיום ההוא בזה ובכל העברי פעם קצר ופעם רחב, ולפעמים הכונה בנושאים מתחלפים ולכן הכונה בזה, כי אע"פ שסנחרב השחית רבים ורבים הנה תהיה התשועה לנשואים ולא יעשה כלה כמו שיפרש לפליטת ישראל. (ג) והיה הנשאר בציון. כל הכתוב לחיים, גם זה מלשון כתיבה נהוג בעברי. (ה) מקראיה.

¹) ר"ל שירד לפרטם ולהאריך בזה. ²) ר"ל נאמר בהם ג"כ מקשה, והם חלולים חלולים, ³) וכן הראב"ע בשם אחרים. ⁴) ובכ"י המסור. ⁵) ר"ל כי אם צלי אש הוא העיקר, וכן ענין החזון שם ג' כ"ד העיקר לפסוק של אחריו: כי עוד מעט מועד וגו'.

שכשלה ירושלים וזהו כדרך כי עצר עצר יי וגו' (בראשית ב' י"ח),
 וכן עוד כי רוח ערצים כזרם קיר (כ"ה ד'), וכן כי על כל כבוד חופה
 (ישעיה ד' ה'), (ט) לנפשם, נכון שיהיה מעמו בכאן נפש לכד ואין
 זה הכרחי, להם, לעצמם כמעט כי מקללים להם וגו' (ש"א ג' י"ג),
 (י) צדיק, לצדיק, כי טוב, יהיו לו, מעלליהם, כנוי לצדיק שהוא סוג
 לאישים רבים כמו נסו ואין רודף רשע (משלי כ"ה א'), והפך זה
 וצדיקים ככפיר יבטח, כי האישים הרבים הנה המין והכלל יכללם,
 וכן שינה ואמר על הרשע ידיו ולו, והכל נכון בעברי ובהגיון,
 וכל אלה הענינים ממבע סוג האפשרי, וגם שינה בכאן ממה שכתב
 במשלי, כי לצדיק אמר לשון רבים, ואל הרשע לשון יחיד, ומי שיכוין
 בזה מעמים הנה הוא שומה גמור, (יא) ומעם אמרו ר ע, כי יהיה לו
 רע כמו שקדם כי טוב, וא"כ לא כוון המורה כבודו מונה
 במקומו⁽¹⁾ (יב) מעולל, נכון כמו שנכון אם אמר מעוללים, ונשים
 משלו בו, נשים ממש והוא הדין אנשים שוים לנשים שאין הדבר
 תלוי באשכים ובכחם, מאשריך, מדריכך, בלעז, רמו למאשריך
 והבליעה היא הפלגת בער הדבר והשחתתו, (יג) לריב, כמעט
 ריב ליי עם עמו (מיכה ז' ב), (יד) ואתם בערתם וגו', כלומר ואתם
 ראו סבלותיכם ומה תעשו בבא השם לשפוט אתכם, ואמר הכרם
 בסתם ובמוחלט, ואין המעט רק מיוחד ר"ל כרמי זולתם ובפרט מן
 היהודים האמללים, וכבר זכרתי רבים כ"ש שכתב משה בסתם כי
 יבער איש שדה או כרם (שמות כ"ב ד'), רק שעשה חסד וכאר אחריו
 ובער בשדה אחר, וה"ה לכרם, וגם ישעיה עשה כן שאמר בכאן
 גזלת העני בבתיכם, (טו) תטחנו, להפלגת ההתדכאות, ודיוק זה על
 הכנסת האצבע בעינים ותוך הפה כענין תטחן לאחר אשתי (איוב
 ל"א י'), (טז) יען, סבה פועלת, וטפף, מענין נטפו מים (שופטים ה'
 ד'⁽²⁾), והיה מטיף העם הזה (מיכה ב' י"א), כי המדבר יצא מפיו
 גיצוצת רוק לפעמים, כמ"ש מצד זאת ההשאלה כן יזה גוים רבים
 (נ"ב ט"ו), ומזה הצד נקראו הילדים והנערים טף כי כן
 מנהגם שפפספטים דברים תמיד קצתם עם קצתם
 בהבלים ושמויות, וזה מענין כונת אמרם ז"ל ומנעו בניכם מן ההגיון
 (ברכות כ"ח:), וכבר בארתי זה בקצור ההגיון שעשיתי, (יז) ושפת, אין
 הבדל בין זה ובין אלו אמר ועשה מספחת בקדקד בנות ציון שהוא
 אחד מן הנגעים הרעים, גם מה נכון בזה הלשון דבוק על הקדקד

(1) אולי במה שאמר במו"נ פ"ב מראשון „ועל הנאה והמגונה טוב ורע“.

(2) וכן פי' ר"א מבלגנצי: הלוך וטפוף שמן המר ובשמים.

תורת משה והמובן ממנה שהוא כלל המציאות. (יג) מבלי דעת. זה סבה פועלת עצמית. צחה, די לנו בזה לבדו לעשות משרש זה טנחי הלמ"ד השמנה בנינים כלם¹), והמעם שהצמא ייבש המון אותו העם. (יד) נפשה. די בזה עד נאמן שנפשה כמו עצמה, וכן כל שון ערבי נפסה כמו עצמו. לבלי חק. ידוע בעברי הוראת חק וגדר. (טו) וינבה יי. הפך וישח אדם, וזה הפלגות הפיכות, כי אם פה שני עצמים יחד, אחד יתנועע אצל מטה והאחר יתנועע אצל מעלה לא יפגשו לעולם. והכל למדו הנביאים ממשה באמרו הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד וגו' (דברים כ"ה מ"ג). אמר אדם ואיש. ע"ז העם במוחלט לבד. (יז) ורעו. ממעם מרעה. כבשים, שם מושאל לעניים ולעניים²). כדברם. ידוע שתוף שם דבר ממה שאחר הטבע, גם ידוע לבקיאים בלשון הקדש, ומי הוא זה? וחברות. ובחברות כלום' בבתיהם הנחרכים לפי מה שהיו. מחים. שמנים, והם הרשעים שכל ימיהם באכילה ושתיה. גרים. המתגוררים העניים. (יח) חמאה. מושכים החמאה. (יט) האומרים וגו'. היו אומרים זה לנביא כשהוא מיעד להם ביאת מלך אשור עליהם. והיה זה דרך לעג ובוז מהם כלום' לא נאמין, וכי יהיה, נתחכם לו, ומה יעשה לנו. (כב) הוי גבורים לשתות יין. זכר זה ארוסמו' בהודיעו גדר הגבורה האמתית. (כג) מצדיקי רשע. ומי יתן מעם כי אמר רשע לשון יחיד, ואמר צדיקים לשון רבים. (כד) לשון אש. הוא האוכל את חקש, וכן הלהבה הוא הפועל ברפיון החשש, כמעם תהרו חשש (ל"ג י"א). את תורת יי צבאות. תורת משה. אִמְכַת. שם מונח ביחוד לאומר הגוזר מכלל תורת משה, וזה כמו מנשה הרשע³) כמו שבאר המורה. (כה) כסוחה. שם נגזר כמו ושכלה אין בהם (שיר ד' ב'), והוא מענין קוצים כסוחים (ל"ג י"ב), כלומר כרותה. (כו) ונשא. השם ית' לגוים מלכי אשור ועמד. לו. כנוי לכלל הגוים. (כז) ולא נפתח אזור חלציו. דרך גבורים מופלגים כמעם איש חרבו על ירכו (שיר ג' ח'). (כח) כצר. תאר מונח לברול המחודד חזק מאד ממעם צור כמו חרבות צרים (יהושע ה' ב'). (כט) ויפליט. כן דרך החיות המורפות שבאשר יאכלו קצת יעזבו המרפה לעמוד לפנייהם ואחר כך ישובו לאכול, וכן דרך החתולים לעשות לעכברים. ומעם ואין מציל, כי כל אדם ירא מלאחזו

¹ בשרשות כסף כ"י מכאר אלה השמנה בנינים. ² וכן הר"א מבלגנצי.

³ שאר"ל סנהדרין צ"ט: שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי וכו', וכמו שבאר המורה בפ"נ משלישי.

המעם המקומות שהיו שם נקראים להועד⁽¹⁾. ועשן. המעם ענן ועשן ביום⁽²⁾, והמעם כרי שלא יכם שרב ושמש בחזקה, והפך זה צריך בלילה, וכן עשה משה⁽³⁾. כי על כבוד חופה. שהראוי והמנהג לעשות על כל כבוד חופה, כענין חופת חתנים וכן יעשה השם חופה מענן ומאש על כל מכוני הר ציון, וכן וסכה תהיה לצל, ולכן בא לכאן מלת כי לנתינת מעם לדבריו, כמו כי עצר עצר יי וגו' (בראשית כ' מ"ח).

ה. (א) אשירה נא, אלה דברי הנביא מענין מלאכת השיר ועשה משל פילוסוף' כאלו יש לאחר מאוהביו כרם כגבול נכבד וטוב ידוע שם היה נקרא קרן בן שמן, עם היות לאלה השמות הוראות מועילות וכן כל הנמשך לזה עד מהמטיר עליו ממר, וכוה נשלם המשל, ואחר באר הנמשל ואמר כי קרן יי צבאות בית ישראל וגו', ובא בקצור מופלג ועלינו לבחון חלקי המשל אם כל מלה שבו עושה הוראה כנמשל אם לא, כמו שבאר המורה⁽⁴⁾. ומדעתי היה המין הזה מן המין הראשון⁽⁵⁾, ואולם באור כזה אי"י. ויעזקהו. זה נמשך עם ויסקלחו שאין זה פעל מיוחד לעצמו, והמעם חופר בארץ ומוציא משם האבנים, וכן הביא החכם אבן קמחי חברים מלשון המשנה⁽⁶⁾ שהוא כלו לשון הקודש, ומכל שנמצא שם נעשה ממנו כל שמוש הבנינים כמו מן הנמצא בתורה ובנביאים. ויבן מגדל בתוכו. כן מנהג גם היום שם וגם אצלנו לעשות [מגדל] בכל כרם גדול ונכבד. וכן וגם יקב חצב בו. לעשות היין. (ד) מדוע. שאלה על הסכה הפועלת. (ה) ועתה אודיעה נא. כי בן ראוי אחר שאינו עושה פרי כמו שהיה מחוייב לו, כ"ש שהוא עושה פרי רע והעד באושים. וזה ג"כ משרת לנמשל. (ו) אצוה. מצות לא תעשה כי המצוה סוג למשפט. (ז) והנה משפת. לצדקה והנה צעקה. כל זה צחות השיר. (ט) באוני יי צבאות, זה דברי הנביא כלומר באוני אמר יי צבאות ואין כאן שום חסרון שם כלל⁽⁷⁾ אבל הוא מובן כעצמו. (יב) והיה כנור. והיה שם, ונמצא שם אלו הכלים עם היות יין משתייהם. ואת פעל יי לא יביטו. זה הוא

(1) וכן הרד"ק. (2) והת"י מחבר העשן למה שאחריו, ויאמר ה' קרוים בפרושו שהוא מעות נגד הנגינה, וע"ז העירני ה' בראדי שפשטא הוא ג"כ מעם מפסיק וא"כ מלת עשן עומדת בפ"ע ואפשר גם עם מה שלמטה, והח' אפסאוויער קורא גם התרגום ביממא-ואמטתא יחד. (3) שמות י"ג כ"א, ושמות מ' ל"ה, וא"כ הדבר ברור כי כימי ישעיה היה מפורסם בקרב ישראל ענין האש והענן המסופר בתורה" ואמר שד"ל בפ' לישעיה, נרמו בדברי מתברנו פה, (4) כפתיחה למו"נ. (5) שיאמר המורה שם, (6) מלשון עוזק תחת הזתים מנחות פ"ה: (7) נגד הראב"ע לפי גרסת הדק' פרידלנדר, ע"ש בהערה ז, וכן הר"א מפרש שחסר הנסמך.

גם היה מדבר עמי, כי אהיה קרוב לו. ולכן על הצמצו (י) ויעף אלי וגו'. וסר עונך וגו'. והתכלית שהיה משלוחי השם, ולכל זה באורים והכל ימצא בנביע הוא אשר ישתה אדני בו. (ה) ואמר הנני שלחני. גם בזה חשבו רבים להתחכם, כי זה הנביא הכין עצמו הפך משה וירמיה⁽¹⁾, ודמו לנבאת מעמים וסכות עצמיות לפי המקומות, ודעתי באי"י. (ט) שמעו שמוע ואל הבינו. אין זה ציווי גמור ע"ד שכן רצון המצווה ורבים כן. וגם השמן וגו'. ונכון יחד שיהיה גם השמן וחבריו צווי וגם מקור, והכל עולה לענין אחד, וכבר הודעתך שפן כמו אפשר, ולכל זה עיון ועיונים רבים והכל אי"י. (יב) ורחק יי את האדם. אין הכוונה גם אנשי צרפת או ספרד, אבל עקר זה על עמנו לבד, והנה האדם הוא סתמי, ואע"פ שהיה כתב כל האדם, לא יהיה חיוב על הכל לפי שתוף מלת כל בעברי. העוזבה. שם נגזר תאר לקהלה או לאומה. (יג) ועוד בה עשירה. כלום' ואם אח"כ נשאר שם העשירות הנה תשוב והיתה אותה העשירה לבער, כמו שהוא האלה והאלון שאינם עצי פרי וכל אדם לוקח מהם לשרוף. ומעם בשלכת. אינו מענין דמיון האלה והאלון, כי אין מלת אשר דבקה עם הקרוב לה. אבל המעם שיהיה עמנו זה לבער ולהפסד כי יושלך המעמד שבם אשר זרע קדש מעמד⁽²⁾, וזה על שם העבר, ואמר שם השלכה למעמד, כמעם השליכו משכנותינו (ירמיה ט' י"ח), וכן השליך משמים ארץ וגו' (איכה ב' א').

ז. (א) ויהי בימי אחז. זה כבר נתבאר יותר בספר מלכים כ"ש שספורי המאורעים אינם מעיקר כונת ספר ישעיה, רק הם מליצות על יעודים, אבל הוא כתב זה בקיצור מופלג, כדי שיוכן לשון נבואותיו, וכן עוד ויהי בארבע עשרה שנה (ל"ו א'), כמו שאפרש. (ב) נחה ארם על אפרים. כמעם ויבואו האנשים על הנשים (שמות ל"ה כ"ב), ואם הענין ההוא שם יותר נאות. והמעם נתחברו ארם ואפרים כנגד ירושלים. (ג) אתה ושאר ישוב בנג. אין הכרח לכותבי הספרים שיכתבו הכל בפירוש אבל אין ספק שהשם צוהו שיוליך עמו זה הכן, לפי ששמו יורה על התשועות שארית ישראל, כמעם שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור (י' כ"א), ואם לא כתב ישעיה שזה השם הונח לזה הילד להוראה זה כמו שעשה באחרים (ח' ג'). (ד) השמר. לחנם התחכמו הקודמים בפירוש זה⁽³⁾, אבל הוא צווי

(1) ר"ל שמשע ע"ה גם ירמיה לא רצו ללכת, שמות ג' י"א, ד' י"ג, וירמיה א' ו'. (2) וא"כ בשלכת מוסב למטה בשלכת מצבתם, וזה פי' חדש שלא היה לעולמים, (8) הראב"ע והרד"ק.

המרק מלפניו, וינהם, גם זה כנוי לאויב, (ל) עליו, כנוי לעמנו, ונבט, גם זה כנוי לעמנו, צר ואור, כמו שכתב צר וסביב הארץ וגו' (עמוס ג' י"א), ואולם בעבור שאנשי כנסה"ג שמו שופר ישר¹) בשם צר ושמו זקף קטן בשם אור כמו שהנהיגו כן צר וסביב הארץ (שם), הנה היותר נכון אצלי, כי צר ואור הוא כלל הנושא בזאת הגזרה, כמו שהוא צר וסביב הארץ (שם), והנושא כאן הוא חשך בעריפיה כמו שהנושא שם והוריד ממך עוץ, והפליג כי זכר צר שאין החשך כאן מצד לקות המאורות, רק מצד לקות העם, כי תחשכנה עיניהם. ומעם בעריפיה מענין קשה ערף²), כלומר המקומות החזקים והבצורים שיש לאומה הרעה הזאת, או האנשים הקשים שבה כי נאמר ערף עריפיה, ואם כל אדם בעלי עורף קשה. ו (א) בשנת מות המלך וגו', זה חלק גדול ממעשה מרכבה, ויש בזה סודות חתומות עם היות לי בזה דעות חדשות וכונות נוסות מדעות רבים מן הקודמים, והכל אי"י, מלאים, פעל יוצא בכאן. ההיכל, ד"מ לעגלת מן המרכבת והוא הגשם השמימי, (ג) עומדים ממעל לו, כבוד אבן תבון מונח במקומו, כי לו כנוי לשם היושב כי הם עומדים, לכן יאמר כי הם ממעל לו כמו שנ' בשאל היושב, וכל עבדיו נצבים עליו (ש"א כ"ב ו'), וכן כל צבא השמים עומדים על ימינו (דבה"ב י"ח י"ח), ורבים כן, (ג) קדוש קדוש קדוש, שלשה אלה תארים לשם ית', הפך מה שדמה אבן תבון, וגם ע"ד יותר דק מה שחשב יונתן³), אבל זה הבינו לנו אנשכ"ג, ואין זה מקומו, (ד) וינעו אמות הספים, כתנועת המסמר בהתנועע הספינה, או כהתנועע שחרות ראובן בהתנועעו, וכ"ו מובן לזוכרים מה שכת' בספרי המבע ולא יזכרו זה רבים, (ה) נדמיתי, אין בשרש דמה רק ענין אחד וידוע שדמה הוא מצטרף לדבר מה בהניח, וכל המקרא מלא מחסרון המצורף וכן נכון בהגיון, ולכן המכוון בזה נדמיתי ליתר ב"א⁴), כי השלם אין כמוהו בארץ, והעד ואל מי תדמיון אל (מ' י"ח), ובארו בכאן בצדו באמרו כי איש טמא שפתים וגו', ואולם אמרו כי את המלך יי צבאות ראו עיני נתינת טעם להתאוננו על היותו כאחד העם, טמא מחסרונות שהם עונות וחטאות כלומר כי אנכי היום עם כל זה ראיתי ראה מה את השם, ומה יהיה אם לא היו עמי אלה החסרונות כי אז באמת הייתי רואה אותו ראה עצומה,

¹ שופר ישר הוא העלוי, כלומר המונח לפני ז"ק ואתנחתא, וכן הנגינה אצלנו צר ואור, ובעמוס וסביב הארץ, וא"כ צדקו דברי המחבר, העיר הח' בראד, ² (זה באור חדש, ט' ת"י: קדיש בשמי מרומא עלאה וכו', ⁴) וזה באור חדש,

בני אבל שאלה (בראשית ל"ו ל"ה), אחר שנמצא משאול מטה (משלי ט"ו כ"ד), עמוקה משאול (איוב י"א ח'), א"כ שאלה הוא הפך למעלה כי בה העמקה, וה גב ג"כ ראוי לפי הלשון, וידוע בעברי כי שאלה ושאלה שוים בכל שמוש העברי, ואין תמוה להיות זה הנקוד משונה מכל השאר, כי כמו זה רבים ביחידות, ובכלל בא זה כדרך אם אסק שמים וגו' ואציעה שאול (תלים קל"ט ח'), ולכן נטו המעתיקים לנוצרים כי העתיקו שאול גהיגם. (יב) ויאמר אחז לא אשאל. גם זה ממין הדברים שלא יובנו מן הכתוב ויובנו מצד תנועת המדברים כמו שהתבאר בספר ההמעאה, וקודם כ"ז העירנו רז"ל שאמרו מפי סופרים ולא מפי ספרים¹). והנה השם אמר לא תנסו את יי אלהיכם (דברים ו' ט"ז), ואולם אחז אמר זה דרך בזיון, ולכן השיבו הנביא שמעו נא בית דוד וגו'. לכן יתן יי הוא לכם אות וגו', כלומר הוא מעצמו בולת שאלתכם. (יד) הנה העלמה הרה. זאת היתה לפי דעתי אחת מן העלמות אשר למלך אחז מהיותר חביבות אצלו, כי כן לכל מלך בארץ ההיא נשים רבות ופלגשים אין מספר, וצוה אותו השם ית' שהיא תקרא שמו עמנואל לאות ולסימן ולזכרון, כי השם יהיה עמם ויצילם מכף ארם ואפרים, ואין קושיא איך זה אות וראיה גמורה אצל מי שהוא בקי בכל מיני האותות והמופתים הכתובים בתורה ובנביאים, ואלה ענינים גדולים ואי"י. (טו) חמאה ודבש יאכל. זה הוא מזון נהוג לילדים שהאומנות יתנו להם זה המזון כי הוא דומה למזגם כמו החלב, וכשיגדלו יאכלום מצד היות להם ידיעה והכרה בין טוב לרע, ולכן זכר ישעיה זה והוריעו שזה הילד יחיה ויגיע לזמן שיאכל אלה המזונות לרעתו. וקודם שיהיה זה תעוב וגו'. וראה הפלגה כי זכר חמאה ודבש יאכל, כדי שנבין אמרו בכלל בטרם ידע הנער מאם ברע ובחור בטוב שזה פי' גמור אל והייתם כאלהים יודעי טוב ורע (בראשית ג' ה'), וכבר הודעתך שעיקר הנביאים הוא לפרש דבר התורה. (טז) תעוב הארמה. כי תשחת ארץ ארם וארץ עשרת השבטים על יד מלכי אשור כמו שמפורש במלכים, וגם יפרש אח"ז באמרו יביא יי עליך וגו' את מלך אשור. זה באור לימים הבאים שזכר, כלומר כי באותן הימים יבא מלך אשור להשחית אדמת שני המלכים האלה, וגם מלך מצרים יהיה בעכרם כמו שיפרש והיה ביום ההוא וגו'. ואמר עליך, כי הוא יראה הכל. (יז) הבתות, כמעט ואשיתו בתה (ה' ו'). הנעצוצים והנהללים, שמות עצים פחותים ידועים אצלם.

¹ ע'י' משנה כסף I עמוד 163.

בכונה ראשונה מן השם ית' לאחו שיעשה שמירות מעולות ובוה ישקוט ולא יירא, אבל לבד עם בטחו בשם ית' כי הוא הפועל לכל והעד כל התורה והנביאים, ובפרט בספר זה עוד לך עמי בא בחדריך (כ"ו ב'), כמו שאבאר שם, משני זנבות האודים. גם ד"מ נאמר כן לכוכבים בעלי הזנבות שהתבאר ענינם בספר אותות העליונות. רצין וארם ובן רמליהו. זה פי' למשל שני זנבות, והנה זכר בזה המלך והעם, והפך זה אפרים ובן רמליהו והכל צח ונכון. (ו) ונקיצנה. כמשמעו, כלומר נשימה קצה בחייה) כלומר שיהיה קץ כמו שיאמר עוד אשר אתה קץ. את בן מבאל. זה היה איש ידוע אצלם. (ז) לא תקום וגו'. זאת ההנחה או ההסכמה או המחשבה וכן כל מה שדומה לזה. (ח) כי ראש ארם דמשק וגו'. אין לו חלק ונחלה בירושלים כי להם נתן מהשם זה המלך כמו שהעיד משה על אדום ובני לוט (דברים כ' ט'). ובעוד ששים שנה יחת אפרים מעם. לא חשש זה הנביא לזכור השחתת דמשק ורצין כי נעשה זה [ע"י] שחר שנתן אחו למלך אשור כמו שמבואר במלכים, (מ"ב ט"ז ח'), אבל זכר מה שעשה השם לעמנו בעבור עוננו. ואולם מספר זה שענינו בסוף שנת ששים וחמש לא באר הכת' התחלתו, כי אי אפשר היותו מזה המאורע, וגם לא מימות אחו כי הוא לא מלך רק י"ו שנה, ואחר שמת אחו כמה שנים היה גלות עשרת השבטים. ובכלל לא בארו כותבי הספרים בהרבה מקומות גם בתורה גם בנביאים הגבולות מספר, וזה לסבות. וימצא בגביע. אבל לפי הנראה והנאות אצלי זה החשבון הוא מיום שמלך פול מלך אשור שהיה תחילת צמיחת תגבורת החיה הראשונה והתחלת מלכות זה היתה ידועה אצל ישעיה כ"ש אצל השם המדבר אליו. (ט) אם לא תאמינו כי לא תאמנו, הטעם אם לא תאמינו אתם ביעודי זה מאת השם, הנה הסבה בזה כי אין אתם נאמנים, וכל שרש אמן הוא מקוים. (י) ויוסף יי דבר אל אחו. אין בזה העברה² כלל אבל זה צח ואמת ופשוט כמו אם אמר ויוסף ישעיה דבר אל אחי. שאלה. כ"ו השרש מטעם שאול שאל האיש (בראשית מ"ג ו'), ונקרא הקבר שאול ושאלה מצד היותו שואל ומבקש תמיד לשוב אליו כל הווה, כמ"ש שלמה עליו הב הב (משלי ל' ט"ז), עם אחרים דומים לו. ואולם דעתי כי שאלה בכאן כמו כי ארד על

(¹) ר"ל שתקיץ נפש מלכה בה, ואח"כ נבקיענה, וכן אמר (פסוק ט"ז) אשר אתה קץ [בה]. וכן הראב"ע והרד"ק. (²) נגד הראב"ע ורוב מפרשים.

כמו שבאר יוסף אבינו הראשון (בראשית מ"ו ל"ב). (ד) כי במרם ידע הנער. אין לשאול למה לא הציע תחלה בזה ג"כ לומר אביו ואמו יקרא¹) כי לזה כמה תשובות ומי שהוא חי יבינם והמתים אינם יודעים מאומה. ישא, ירים, ואין הכרח שיוכיח הפועל. לפני מלך אשור. סוג, כי הגלות השחית דמשק ושלמנאצר² השחית שמרון. (ו) העם הזה. עם עשרת השבטים המכונים בשם אפרים כמו שקדם. השלם. נהר היה בירושלים, ומשוש. נכון זה, כמו שנכון אם אמר וששו רצין וכן רמליהו, ובכאן בחר ישעיה לזכור המלכים לבד. (ז) מי הנהר העצומים. פי' זה המשל הוא את מלך אשור, שהוא הנמשל. וב"ז הערה גדולה, וכן אמר דוד המים הזורנים (תלים קכ"ד ה'). (ח) וחלף ביהודה. הנה עיקר איבוד היה לעשרת השבטים, אבל דרך עראי יגיד עתה, כלומר אבל גם יחלף ביהודה, כי מלך אשור ר"ל סנחריב יתפוש ערי יהודה הבצורות דרך שימץ כי יעבור. ומעם עד צואר, כמעט צפו מים על ראשי (איכה ג' נ"ד), אבל עם זה ישאר שמו המורה עמנואל, שגם בזה יהיה קיים כי לא תשחת יהודה מצדו, א"כ היה שם עמנואל מין אחד מהוראה להמלט יהודה מיד אשור, גם לזה הזמן השני שבאר עתה, וכן יפרש עוד שם עמנואל, ואם למעלה לא נזכר רק אותו המאורע ר"ל מצד המלט יהודה מיד ארם ואפרים, כ"ש שבאר בזה באור מופלג שעיקר הוראת עמנואל כמו שהוא דבור העם שמדברים בעדם, ולכן סרה כונת הנוצרים מכמה מענות וזאת חזקה מאד³). (ט) רעי עמים. מטעם תרעם בשבט ברזל (תלים ב' ט'), ואלה העמים הוא סנחריב ומחנהו שנשחת ונפל בחשבו להחריב יהודה וירושלים, כי עמנו אל. והמעם באמרו התאזרו הפך וחתו, כי הם היו מתאזרים מטעם אזור חיל (ש"ב ד'), ולכן היה הנביא מלעיג עליהם כי באחרית יחתו ויבושו. (יא) כחוקת היד. הכ"ף⁴) לאמות, ורצה הנביא להודיע לנו באי זה צד ובאי זה מין מן הדבור אמר השם לו מאמרו, ואין חובה שיפרש זה תמיד, והנה מאמר השם לו הוא שיוחיר טובי העם לא האמרון קשר וגו'. אמנם נכנס בין הדברים האלה אמרו ויסרני מלכת וגו' כלומר והשם כבר יסרני שלא אלך בדרך ההמון בכלל, כמעט מה שאמר לירמיה ואתה לא תשוב אליהם (ירמיה ט"ו י"ט), וזה הפלגת הנביאים והשלמים שאנב גררא

¹) ר"ל בפרשה הקודמת (ז' ט"ז) שאמר במרם ידע הנער מאם ברע וגו'.

²) זכ: הרי"א בראיה זו. ³) כן היה לפני מחברנו הניסוח בכ"ף, וכן כתב א"לוי החכם E. N. Adler כי בהרבה כ"י באוצרו הניסוח כחוקת.

(כ) בתער. תארים רבים הונחו בספרי הנביאים לכלי השם כלי זעמו, ויתואר האויב בכלם כמו שוט ומטה ושבת ומפץ וחרב ותער וזולת זה והכל לענינים, ומעם השכינה כי היה נהוג אצלם להמצא ביד האומנים תערים מופלגים, והיו שוכרים למי שירצה לעשות מלאכת הגלוח בהם. בעבר הנהר. אשר בעבר הנהר כי אשור היה מעבר לנהר פרת, כמו שיאמר במלך אשור, שהוא פירוש למשל התער, ואמנם הראש והרגלים והזקן הוא מעמנו, ובפרט רמו באמרו הזקן שהוא הדרת פנים, על מה שהחריב סנחרב רוב יהודה וגם מהיכל יי כי נתנו לו דלתותיו (מ"ב י"ה ט"ז), אבל לא נכבשה ירושלים, וע"ז השארית והנותר אשר והיה ביום ההוא יהיה וגו', כמעט ביום ההוא יהיה צמח יי לצבי וגו' (ד' ב'), אבל בשני נושאים כמו שיפרש שם הנשאר בציון, ויפרש פה כל הנותר בקרב הארץ. (כג) ביום ההוא יהיה כל מקום וגו', המעם על ארץ עשרת השבטים כי מה שהיה שם ביוקר גדול מן השדות ומן הכרמים הנה עתה לא יהיה שם רק שמיר ושית, כי אע"פ שאחרי שלמנאצר נשאר שם רבים כמו שמבואר אצל הבקאים בספרים. הנה מהם אין יוצא לעבור מפחד האורכים המורים שם בחצים ובקשת, והוא הדין הפלטים מישראל יבאו שם בחצים ובקשת כי ילכו לעביר הארץ מעט, כי יפחדו מבא עליהם אויבים, ואף ההרים שאינם בעלי עבודה רק שיעשה בהם העדרה מה בכלי ידוע אצלם נקרא מעדר, והוא ראוי בהרים ואז יעלו בה עשבים מה, והנה לא תהיה שם יראת האויבים אשר מצד זאת היראה יהיו שמיר ושית, כי זה לא יעלה בהרים אבל יצמחו שם לעתות רחוקות לעדר במעדר ושם ישולחו שור ושה מעצמם מבלי רועה כי לא יוכל שום אדם להראות.

ח. (א) קח לך גליון גדול. כמה וכמה ענינים שונים יעשו הנביאים מאת השם להזכרה ולתת רושם בנפשות ב"א, ואחד מהם היה זה, והוא לקחת כתב או מקלף או מעור מעובד והיה נגלל ולכן נקרא גליון, או מגילה¹, וצוה שיהיה גדול עם היות הכתב קצר מאד כדי שלא יאבד, וגם זה יתן רושם יותר גדול בנפשות, גם צוה שיכתוב בחרט אנוש למען יעמדו האותיות ימים רבים, גם צוה שיחתמו בזה הכתב עדים נאמנים, וגם לתת עוד סימן והזכרה צוה השם כי שם בנו הנולד לו מאשתו—אשר קראה נביאה לסבות—יקראנו באלה השמות הארבעה עצמם ואם אינם משונים זה מזה בענין, אבל הם כפולים וההכפל בהם לחזק כדרך כל כפל

¹ שר"ל בפירושו לישעיה.

לו אור כלל, אבל הוא מאמר חשוך ופחות מאד. (כא) ועבר בה. בארץ ישראל, והמעם במשיל מלך אשור וישחיתם כמו שזכרנו ענין גלות עשרת השבטים וגם קצת יהודה. וקלל במלכו ובאלהיו, המעם יקלל עצמו במלכו ובאלהיו, כמעם ויקלל הפלשתי את דוד באלהיו (ש"א י"ז י"ג). ופנה למעלה, אם יבא לו משם עזר ואור, וגם (כב) יפנה למטה לארץ והנה בכלל צרה וחשכה, מעוף, מנחי העי"ן, וכן מועף והכל מענין מהירות התנועה לרעה כתנועת העוף, כמעם מחץ יעוף יומם (תלים צ"א ה'), וכן מעם מנודח, ומעם (כג) כי לא מועף, לאשר מוצק לה, כי מלך אשור סוג — כמו שאמרנו — מפול עד נ"נ וזרעו, ולכן אחר שאמר כי מלך אשור השחית ארץ עשרת השבטים אמר כי כאשר היה מעוף הוה כלו לא היתה צרה גדולה וגלות שלמה לישראל על יד מלך אשור, כאשר היוצק לה בעת הראשון, וזה כי פול ותגלת שהיו הראשונים הקלו ארצה זבולין וארצה נפתלי, כמעם להקל כל נכבדי ארץ (כ"ג ט'), כי פול השחיתם בממון, ותגלת לא השחית רק קצת הארצות ומעט, אבל האחרון הכביר. כלום' שלמנאצר וסנח-ב שעל אלה היה ישעיה מיעד כי עברו ושטפו בכל הארץ דרך הים ואצל הירדן גליל הגוים וזה מבואר, גם מבואר לחכמים איך נכון לומר ראשון לרבים וכן אחרון, גם ידוע שראשון ואחרון ממאמר המצטרף, והכלל העולה הוא זה, שעד עתה לא באו ישראל אל משבר, כי מה שקדם היה מצוקות לכד, אבל עתה נשחתו לגמרי, רק ירושלים לבדה כמו שקדם (פסוק י"ח) השוכן בחר בציון.

מ. (א) העם ההלכים בחשך, בעבור סנחרב, ראי אור גדול, וזה כי סנחרב שב לארצו בבשת פנים, (ב) הרבית הגוי, ההולכים בחשך שזכר, (ג) סבלו וכן שכמו וגו', הכל כגוי ליהודה, וכגוי העול והמטה והשבט הם סנחרב, כיום מדין, ע"ד נדעון (שופטים ז'), (ד) כי כל סאין סאן ברעש וגו', זה הוא הנושא והמעם על סנחרב ומחנהו ואמרו והיתה לשרפה מאכלת אש, הוא הנשוא, ואין קושיא מי"ו והיתה, כי כזאת בעברי הרבה לאין מספר, ומעם ושמלה מגוללה ברמים, ברם הנרצחים וההרוגים על ידם ובפתע פתאים נאבד הכל כאכול אש, (ה) כי ילד ילד לנו, כי בזכותו וע"י היתה התשועה הגדולה הזאת, וזה הוא חזקיה, כי כנבאתו זאת הנביאה אם בימי אחז ואם בתחלת מלכות חזקיה, הנה כבר נולד חזקיה, והיה עדין ילד, וגם בשעת מלכותו היה ילד כי לא היה רק בן כ"ה שנה (מ"ב י"ח ב'), ובכלל נכון מכמה פנים לומר יולד לנו ונתן לנו, שהם רומזים

(י) נגד כל המפרשים שפרשו מלשון עוף או אפלה.

יעירונו בהערות נכבדות שאין ראוי לשלם שיתדמה כלל לעם ולהמוון, וא"כ אמרו לאמר דבק עם כה אמר יי אלי, כלומר רק כה אמר יי אלי שאומר לא תאמרון קשר וגו'. ובאור זה כי מבואר מן הלשון וממבע הענין בעצמו שהיו ביהודה שתי כתות בקום סנחרב וכא רבשקה, כמו שהיה זה ג"כ בקום נ"נ, שקצתם היו אומרים שיתנו צוארם בעול מלך אשור, וקצתם היו אומ' היפך זה, וזה הוא אמרו לשני בתי ישראל וכלם מיושבי ירושלים, והנה זה הנביא יעץ לעמנו הפך מה שיעץ ירמיה, ויותר נפלא מזה שאף חזקיה עצמו נתן תחלה צוארו בעול מלך אשור, ולכל זמן כפי רצון השם. (יד) והיה למקדש. רמו באמרו והיה אל השם ית', והנה למקדש הוא חלק אחד, והפכו לאבן נגף ולצור מכשול לפח ולמוקש. ושני בתי ישראל, הם שני חלקי ישראל שהם כלם מיהודה וירושלים כמ"ש, והמעם שיהיה השם למקדש. ושמו תלשא במלת נגף, כלומר ויהיה ההפך לבלתי נשענים בו, כי יצאו מירושלים אל עמי מלך אשור כמו שמפורש בירמיה שעשו [כן] בבא נ"נ וכן מנהגם ברוב, ולכן זה המאמר כמעם כי ישרים רכבי יי צדיקים ילכו בס וגו'. (טו) צור העורה. חתים תורה. כעם השם וגם שלוחו הנביא כי ראה שאף רבים יהודים מיהודה יצאו והלכו לעמי סנחרב בימי חזקיה כי פחדו מצד שראו שגלו עשרת השבטים, לכן צוהו השם שלא יבא להם עוד התשועה מיד סנחרב, כי לחנם הוא עושה כן, כי אינם מאמינים. ופי' בלמדי, שם יחס וסוג כמו שרי, שרי, ההיכל לפני (מ"א ו' י"ז), ורכבים כן. (יח) הנה אנכי והילדים. מעם אנכי יעודו בדבריו, כי ניבא שישחתו עשרת השבטים ולא ישחתו בני יהודה וירושלים, וב"ז אותות ומופתים דרך שם משותף, כלום' הזכרות לשומעים וכן שמו ושמות הילדים⁽¹⁾ אשר נתן השם לזה הנביא, וזה הילד הנקרא מהר שלל חש בו לזכרון על אבור עשרת השבטים, והילד הנקרא שאר ישיב על השאריות יהודה ואם לא פורש, אבל די לנו ברמו זה, ואולם עמנואל היה בן המלך אחוז⁽²⁾, והונח כמו שקדם על היראות תשועת יהודה וירושלים מיד אים וזקת, ואם אנכי נראה ירמוו מעט על תשועתם מיד סנחרב. (יט) וכי יאמרו, מי שיהיה, כי אליכם בניו לאו זש הנשענים בשם חלק יהודה. הלא עם וגו'. המעם תשובו להם, הלא עמי וגו', כלומר א"כ נהיה דורשים אל המתים בעד החיים וזה שמות מבואר. (כ) לתורה ולתעודה. זה שביעה מן הנביא דרך הפלגה כי די אם נמן זה להתאמין, אף כי ישבע ע"ז הנביא. אין לו שחר. אין

⁽¹⁾ עיי' דברי הח' קרוים כפי' בזה. ⁽²⁾ כמו לעיל י"ז י"ד.

אשר אותם הכתיבים פרשו לנו הקודמים לפנינו על משיחנו, וכן ויצא חטר וגו', כי אם אנחנו נדלג על ההרים ונקפץ על המשיח חזקיה והמשיח זרובבל קודם שנתנבא לנו חרבן בית ראשון כ"ש בנין בית שני כ"ש חרבנו אנחנו, נניח שנתנבא בנין בית שלישי והמשיח ההוא, הנה כן הרשות לנוצרים לדלג על יעור משיחם באחרית בנין בית שני, וכבר הארכתי ע"ז בס' מטרות כספ, ושם כתבתי המקומות ששם יעור לנו על בנין בית ג' והמשיח שיבנה אותו בעזרת יי שלא יוכל שום נוצרי לחלק עלינו, אך שיהיה בקי בעברי ובהגיון, אבל על כל זה אכתוב בבאן בקצור. כי תמה אני איך יפרשו הנוצרים אלה היעודים על משיחם, וזה לסבות רבות וכבר זכרם הקודמים, אבל באחת או בשתיים אדבר, כי הם התאמצו על העלמה הרה, כי המעתיק העתיק להם וירג"י⁽¹⁾ כלום בתולה, ויעזבו העברי ויחזיקו בלטי"ן⁽²⁾, ואחר עזבו הלטי"ן והחזיקו בעברי, כי ידעו שכתב בעברי למרבה המשרה והמ"ם סתומה. והתשובה ביותר קצר שנוכל, הוא, שאין להשגיח כלל בכל ספרי הקדש אל המעותק אם לט"י אם ערבי או יוני או זולת מכל הלשונות, כי משה והנביאים כותבי הספרים ומדברי הדברים, לא כתבו ולא דברו רק יהודית⁽³⁾, וגם השם עצמו כשדבר במעמד הר סיני ומה שכתב על הלוחות וכל התירה מידו הכל כתב ומדבר יהודית, א"כ ישעיה לא אמר ורג"י⁽⁴⁾ אבל אמר העלמה, ולכן הכרח הוא לנו שנתבונן שרש עלם ותאר עלם ועלמה. הנה ידוע ליודעי העברי שזה השרש מענין תעלומה ונקרא זה המציאות בכללו עולם, כי ענינו מכמה פנים נעלם מעיני כל חי. ונקרא הילד והבחור עלם, מצד היותו נעלם מכמה פנים, כי לא נדע עדין מה אחריתו, גם ראוי לו לשבת בביתו נעלם, כ"ש הנקבה, ולכן תקרא עלמה דומה לתואר אלמון ואלמנה מענין אלם⁽⁵⁾, כי כן ראוי להם שיעמדו⁽⁶⁾ כמעט האנק דום (יחזקאל כ"ד י"ז), וכן נקרא נער נערה מצד היותם מתנערים תמיד, כי מצד רתיחת הנערות השקט לא יוכלו, וכאלה רבים לאין מספר מדויק לשון העברי, ובכלל הנה עלם ועלמה מינח לצעירי השנים, אם שתהיה הצעירה בתולה או בעולה וכן נער נערה, והעד

⁽¹⁾ virgo—Jungfer. ⁽²⁾ כי בעברי נקראה עלמה גם לבעולה, וכן הרי"א בזה. ⁽³⁾ לשה"ק. ⁽⁴⁾ virgo. ⁽⁵⁾ ר"ל לשון או מי ישים אלם. ⁽⁶⁾ ר"ל לעשות עצמם כאלמים,

על עבר, וזה ראוי יותר שנאמר בתחלת מלך חזקיה או אח"ז ד' או ה' שנים, כי ב"ד שנה למלכו בא עליו סנחריב, והנה בתחלת מלכותו התחיל למשול בעם בהנהגה מופלגת גם נראו סגולותיו וכחותיו בעצה ובגבורה, ולכן אמר בלשון עבר ותהי המשרה על ש כ מ ו, וכן בלשון עבר ויקרא וגו' כי אז קראו הקורא, ואולם תארו ישעיה באלו התארים ארבעה, שכל אחד שם מורכב כמו אבימלך, והיה אלה ארבעה [מורכבים כשמות בניו] שהיו שנים מהר שלל חשבו, והיה שם אחד שאר ישוב, וזה שאחד משמותיו היה פלא יועץ, ואיך שיהיה פלא אם שם נגזר ואם שם דמיון ראשון כי בעברי ובהגיון הכל נכון—והטעם שהוא יועץ נפלא ומופלג, גם קדם בדברי ישעיה יועץ וחכם חרשים, גם כת' בדברי הימים ויועץ חזקיה¹) (דבה"ב ל' ב'), כמו שאפרש עוד, והשם האחד אל גבור, ושם אל ענינו בכל העברי רק תקיף. והעד יש לאל ידי (בראשית ל"א ב"ט), והטעם בזה תקיף וגבור כאמרו וכל מעשה תקפו וגבורתו (אסתר י' ב'), וכן נאמר עליו עוד רוח עצה וגבורה (י"א ב'), ועוד מפורש בארוכה בדבה"י ויועץ המלך וגו' ובכלל עצה וגבורה למלחמה שעשה אז ויעוין שם הכל. והשם השלישי אבי עד, כי עד ענינו עולם כמו עמדת לעד (תלים קי"ב ט'), ואל לעד תזכר (ס"ד ח'), ור"ל אבי עולם, וידוע בהעברי וההגיון כי נכון לומר כן על חלק קטן מאד מן העולם, כי כתוב עולם לא העולם ולא כל העולם, ואף אם היו כתוב כן אין היוזק לפי העברת העברי בכמה מקומות ואף בשם עולם. והשם הד' שר שלום וזה מבואר ששלום היה לו ולעמו כי הניח יי להם מרעת מלכות אשור, כי לא נכבשו כמ"ש במלכים והיה יי עמו בכל אשר יצא ישכיל (מ"ב י"ח ז'), ויותר מופלג מזה וימרד במלך אשור ולא עבדו, ויותר בא בארוכה בדבה"י (כ"ט ול'), וכן ישוב להפליג רבוי משרה והפלגת השלום, ואמר (ו) אין קץ, להפלגה כאמרנו תמיד אין מספר, ואמר להכין אותה ולסעדה על זמנו, ואחריו עד צדקיהו עם שנכון הלשון הוזה לפי העברי והגיון גם על זמנו לבד. ואמר במשפט ובעדקה מצד עשותו משפט וצדקה. כמ"ש וידבק ביי לא סר מאחריו וגו' (מ"ב י"ח ו'). וגם אין קושיא באמרו ע"ז מעתה ועד עולם. ומעם קנאת יי צבאות, קנאתו לסנחריב כמעם אל קנא ונוקם יי (נחום א' ב').

אמר אבן כספי לא על הנוצרים תלונתי כי יפרשו אלה היעודים והדומים להם על משיחם, כי רק עלינו תלונתי

¹ בקרא ויועץ המלך.

אנשכה"ג באכרם לא הגדלת דשכרה, על שבת יהודה בהמלם ירושלים שלא נכבשה ע"י סנחרב, אבל נשרתו עשרת השבטים וכל ערי יהודה הבצורות, וגם שלחו למלך סנחרב דלהות ההיכל אשר בירושלים (מ"ב י"ח ט"ז), לכן על דרך האמת אין בכאן לזה העם והגוי רק שמחה חלושה מאד, ולכן יצדק ע"ז לומר לא ולו. וכן הענין בתורה באומרו אשר לא יעדה (שמות כ"א ה') וקרי לו, יותר מופלג מזה מה שכתוב עוד בישעיה לא צר (ס"ג ט'), כמו שאפרש עיד איש על מקומו. אח"כ יש להעיר ענין אחר על זאת השמחה וההצלה וההצלחה שהיו ליהודה ולירושלים או אם התמיד אם לא, כי היה קצת נחמה אם היה שתתמיד, לכן העירונו שאף זאת ההצלה החלושה לא תתמיד זמן, אבל עתה בזמן זה המלך חזקיהו הוא סוף ואחרית הצלחת וגדלת בית ראשון, כי הכף שמת הוא, מלך מנשה בנו וחמא והחמיא, נגזרה גזרה שתחרב ירושלים הנשארת ע"י מלך אשור כמו שמפורש במלכים ובדב"ה¹, וגם חזקיהו ידע זה בחייו כמו שגלה לו ישעיה והוא ענה כי שלום ואמת יהיה בימי (ל"ט ה')², ובכלל כי בשעה שמת חזקיהו עד שגלה צדקיהו וחרב הבית לגמרי, היה כלא היה כל ענינו כמו שמפורש בספרים, ולכן לא נבא ישעיה נביאותיו רק עד חזקיהו, כמו שהציע בראש ספרו בימי עזיה יותם אחז יחזקיהו, ואפשר שחיה אחר חזקיהו, כמו שאפשר שמת קודם חזקיהו, שעיקר הכונה הוא כי כתב בראש ספרי הנביאים זמן מלכיהם, להודיענו כונת ספריהם ובעבור שבנות ספר ישעיה היה ליעד השחתת עמנו מעט מעט ע"י החיה הראשונה בכלל, אשר זה החל בעזיה וכאלו סיים בחזקיהו כמו שאמרנו, לכן אמר בימי עזיה יותם אחז יחזקיהו, ולכן העירונו ע"ז הענין בעשותם כתיב וקרי במ"ם למרבה המשרה, וזה כי למרבה במ"ם פתוחה² ראוי שעב"פ היה עתה רבוי המשרה לחזקיהו ולעמו כמו שמפורש יותר בדב"ה¹, וידוע ממנהג העברי שהמ"ם מוכרח שתהיה בצורה פתוחה כשהיא בתחלת המלות או באמצעיתם, ולכן הוא הכרח כשנקרא בדבורנו החיצוני למרבה שנקראו במ"ם פתוחה, אבל נכתב במ"ם סתומה כמו שראוי להיות כל מ"ם שהוא בסוף ובתכלית השמות, ולהורות על המשרה הזאת לעמנו ולמלכנו שעתה היא סוף וחתום ותכלית, כתובה בצורה זאת, ומי שהוא בקי בלשון העברי ובצורת

¹ מתאימים דבריו גם לדברי הכז"ל שבת נ"ה. מאימתי תמה זכות אבות וכו' ור"א מימי חזקיהו שנ' למרבה המשרה וגו'. ² וכן הרד"ק מביא הקרי והכתיב כזה, ועי' מנחת שי,

הנאמן כי עלמה אינה מיוחד להורות על הבתולים, אמרנו לזכר עלם ולא נאמר לו בתול, כי זה השרש ר"ל הבי"ת והתי"ו והלמ"ד לא הונח בלשון העברי רק לנקבה, כי הזכר אין לו בתולים. וישעיה לא אמר הנה הבתולה הרה אבל אמר העלמה, וכבר פרשנו שהיתה אחת מן העלמות המוכנות למשגל אצל המלך כמו נצבה שגל וגו' (תלים מ"ה י'), וזה הענין שהיה או היה לו לאות ולזכרון בין עיניו עד שיונח לבבו הרגו כמ"ש וינע לבבו וגו', ואע"פ שאין זה מופת ואות הכרחי כמו שידוע אצל ההגיונים, הנה כמה מזה המין במקרא שאין ענינם רק הערה והזכרה כדמות סימן ואמתלא מה, אבל על כל פנים הוא מן הנמצא אז, לא מן עתיד, אף כי אחר אלף מן השנים¹). אמנם מה שהחזיקו מצד היות כתוב בעברי למרבה במ"ם סתומה, התשובה הוא היה יותר ראוי שתהיה כן המ"ם [מן] העלמה, אם היה שכונן הנביא לזה, והיא פתוחה מאד, כי למרבה אינו לאשה רק לאותו זכר הנאמר עליו ילד יולד לנו ולעם כלל, ואם אנשכה"ג עשו זה השנוי באות הזאת להעירנו על דבר מזה הילד והעם, [אבל] לא מאמו שלא ניכרה בזה.

ועתה ראה איך אידיעך אמתת הדברים, ואיך יהיה האמת עד לעצמו. דע כלל גדול — ואע"פ שאינו מכונת זה הספר — כי אנשי כה"ג העירונו עם ידיעת ספרי הקודש בכמה מינים גם בנקודים גם בטעמים גם בכתב וקרי, וזה האחרון הוא ענין יקר, ולא עמד ע"ז שום אדם לפני ששמעתי או ראיתי, אבל נטה א"ע שאמר בדרך קריאתם טעמים וענינים. וחלילה, אבל היה כונת אנשכה"ג שיהיה טעמים ופרושם בדרך כתיבתם ובדרך קריאתם, ואע"פ שיהיו מתנגדים הנה הכל יובן והכל צדקו יחדיו אבל משני צדדים. וזה ענין דק מאד ובמקום אחר אקבץ כולם, אבל אזכור בכאן מה שנמצא בשני מקומות בפרשה זו. כתיב לא הגדלת השמחה באל"ף וקרי בוי"י לו, ואלה מתנגדים בחיוב ובשלילה, וידוע ליודע ההגיון שאלה צודקים יחדיו בנושא אחד ובזמן אחד, אבל בשני צדדים, כמו שהמשילו במי שיש לו קול חלוש שיצדק לומר עליו שאין לו קול ויצדק לומר שיש לו קול, וכן באלף ורכבה מן המשלים. וזה הענין העידו לנו

¹ ר"ל כי ינבא לאלף דור לעתיד.

רק פרושים לדבריו, ולכן היה המוכן באמרו והעם לא שב עד המכה, הפך להעם הנם נהפך אל הרודף (יהושע ה' ב'), וכן כתב משמה ואין אומר השב (ט"ב כ"ב)¹. (יג) כפה. ענף חזק וקשה. ואגמון. הוא עֵלָה הגמא וקנה האגם שהוא רך ורפה, ונכון שהיה הכל בענף אחד כמו ראש וזנב. (יז) רשעה. היא הסבה הפועלת, ויהאבכו. אין לנו בידינו יותר מזה בשרש אבך, וענינו לפי מקומו נשחטה². (יח) איש אל אחיו לא יחמלו. זה יותר קשה מאדם מקדם וגו', כי בהיית האחים עוזרים זה לזה יכבימו יהד לעמוד כנגד האויבים. י. (א) הוי החוקקים חקקי און. שטרות וחתימות מזויפות. (ד) בלתי כרע. זה נמשך עם הפסוק הקודם כלום' מי יהיה לכם לעזר שלא הכרעו תחת אסיר ושלא תפלו תחת הרוגים, כטעם וישבו תחתם (יהושע ה' ז'), והמעם שלא תהיו אסורים והרוגים. (ה) הוי אשור שכמ אפי. כבר הודעתך שדברי הנביאים היו כענין דרשות הדורשים שלנו ושל הנוצרים כי ידרשו במקומות שונים ובענינים שונים וכזמנים שונים, ופעמים יאמרו ענין אחד כמה פעמים, אך ברוב ישנו המליצות, ולכן די לך בזה הערה בכל הנביאים, אבל השמר לך פן תחשוב כמו שיאמרו הנוצרים שנכון לנביא שיכתוב דבר שאין לו יחס כלל עם המוקדם לו או עם המאוחר ממנו, אבל אומר לך הפלגה שכל ספר וספר מכל נביא יש לו סדר מופלג והוא נכון אע"פ שנאמר³ וחובר בשעה אהת, כמו שהוא בענין אחד באחד מספרי ארוסמו', ומי שירצה לחלוק בזה יבא אלי. ואולם הביא ההכרח לנוצרים לומר זה, שהם אומרים שפרשת הנה ישכיל עבדי על משיחם, וכן פסוק הנה העלמה וגו', ואולם האמת עד לעזמו, והנה זה הנביא כאשר דרש יעוד חרבן ישראל ע"י שלמנאצר עם השלמת סנחרב לקצת ערי יהודה, ניבא נפילת סנחרב בזה ואמר הוי אשור וגו'.

והנה לפני תארו וקראו תער השכירה (ז' ב') ועתה יקראנו שבט אפו של השם, וכי בידו של סנחרב מטה זעמו של הקב"ה, וכן אמר ירמיה מפץ אתה לי (ירמיה נ"א כ'), והכל משלים שונים והענין אחד, כלומר כלי משחית לחבל. והנה רצה ישעיה בכאן לתת סבה לנפילתו, ואם היה שליח מהשם להשחית את ישראל, וכ"ז לקיים

¹ ור"ל כאשר ינוח עליהם רוח ממרום רוח עצה וגבורה ככת ידם, או להפכו פניהם אל הרודף להכותו, אולם ברפיון ידים ועצלתיים הם נסים ואינם שבים אליו להכותו ולהתגבר עליו. ² וכן הר"א מבלגנצי. וכן נראה כח"י. ³ בן בב"י ונראה שצ"ל: אע"פ שלא נאמר.

כתיבתו, ואיך הפליגו מיסדיו להיות הדבור החצוני חקוי הפנימי בכל מה שיוכלו, הוא יבין נפלאות מזה. ולא די בסימן זה לנו בכאן מצד היות זה האות סוף שמות, אבל מצד הוראת שמם ג"כ, כי נקרא מ"ם סתומה כמטעם סתמים וחתמים (דניאל י"ב ט'), ולחתום חזון (שם ט' כ"ד), וכאמרנו הכל הולך אחר החתום, שזה השם ענינו סוף, והפך זה מ"ם פתוחה מטעם פתח דבריך (תלים קי"ט ק"ל), מטעם התחלה, וידוע שבתחלה וסוף הן שתי נקודות התנועה, וכן היה חוקיה בהצלחה, וכלל הדבר שבא לו שתי ההערות הודיענו ששמחתם בהצלחתם זאת היתה חלושה, וכי בזה היה סוף ותכלית טובת עמנו, כמו שאפרש עוד כאמרו הצדיק אבד וגו', וזה אם שנאמר שזה לקוח⁽¹⁾ עד שוב בנין בית שני כ"ש בית שלישי, ואם שנאמר שענין בית שני לא היה שלם בבית הראשון כמו שידוע כי רק הפחותים עלו, וגם לא היה שם אורים ותומים ונביאים וזולת זה משלמיות בית ראשון. מדעתי שבאנו עד כונת מחבר הספר גם בתורה גם בזה. ולא נקרא אנחנו זה פירוש, אבל נקראהו כונת השם, וכן מחשבתי בכל מה שאכתוב בכל התורה והמקרא, ודי באמת. יעד לעצמו, וגם בשחק יעד נאמן סלה. וכזה נשלם המבואן ממני בענין זה. (ז) דבר שלח יי ביעקב. רופא אומן יקרא מי שיהן סבות, כי אמרו שלח על יעקב ונפל על ישראל, והקש ע"ז כי לא אוכל לכפול הדברים תמיד. (ח) וידעו. המטעם ידעו היעמדו דבריהם אשר בגאווה ובגודל לבב היו אומרים לבנים נפלו וגו', כלומר כאשר התחילו לנפול ביד פול ותגלת או קורם זה ע"י שאר האויבים, ובעבור שאמר העם כלו כתב אחריו אפרים ויושב שמרון, כאלו כתב ר"ל אפרים ויושב וגו'. (יב) והעם לא שב עד המכהו. אלה שתי סבות שהמיתו אבותינו, כי המכהו רמז לצר הצורר אשר בשעריהם, אם מצרים ואם אשור או זולתם, וכל ספרי הקדש מלאים מזה, גם המורה כתב כ"ז באחת מאגרותיו, ושיחתו צריכה לימוד, אבל שתיים הנה שהן רצופות לעולם⁽²⁾, והן חכמת האדם מאור האלהי, וכבר היה הראש האומר זה משה רבינו, ואין דברי הנביאים

⁽¹⁾ ר"ל לקוח על הזמן, וכן לשון מחברנו כמה פעמים, עיין ש"א י"ג י"ד ובהערה 1.

⁽²⁾ ור"ל כי מהנכון לאדם ולהעם כולו שבכל בטחונם בסבות הסבות, שיכונו גם עצמם בכל אשר יהיה לאל ידם להיות עוזר למי בעצמם ובכחם, בן למדנו מאבותינו וכן הורנו חכמינו ומורינו כבילתי לסמוך על הנס, ואלה הנה שתי הסבות וכן פ"י ללמדם מלחמה (שופטים ג' ב'), וכן ללמד בני יהודה קשת (ש"ב א' י"ח) ע"ש.

לעמד. כלומר עדין היתה שעה שהיה סנחרב עומד בנב עיר הכהנים הסמיכה לירושלים, ומשם ראה הנבעה וההר מירושלים והוא הניע ידו עליהם כמעט אחר־כך ראש הניעה (ל"ו כ"ב) דרך בון, אבל השם יסחיתתו כמו שיאמר הנה האדון יי צבאות וגו'. (לד) ונקף, עבר מהכבד הדגוש והוא רמו לשם ית'. באריה. תאר כולל וסוג לברזל חזק או לדבר מה חזק מה שהיה.

יא. (א) ויצא חמר. זה דבק כמעט עם נפילת סנחרב בי בימיו ובזכותו היתה זאת, ואין בכל זה פרוש, אבל אומר שכונת ישעיה היתה בזה על חזקיה לבד ועל התשועה ההיא, וזה נמשך מכאן עד שסיים כי גדול בקרבך קדש ישראל, וכבר קידמנו בזה הדעת טובים ממנו כמו ר' משה הכהן וא"ע⁽¹⁾ (והמורה⁽²⁾), אבל עכ"פ אעשה חזק לדבריהם כמו שהא-כתי בזה בס' מ"ב. ואפרש הצריך בזה לפי כונת זה הספר. ואומר כי חמר הוא ענין מיוחד מן השתילים יוצא מן הגזע, וכ"ו נראה לחוש חוץ מן הארץ. ואמנם נצר, הוא פורה מן השרש, ושני אלה תחת הקרקע, ואלה דיוקים מופלגים לארבע שמות שבכאן. (ג) לא למראה עיניו. כי באמת אין לדיין מריני הזמן רק מה שעניו רואת ואוניו שומעות, ולכן יחמאו לפעמים כמו שמפורסם וישפטו רבים אף למות שלא כדיו. ובכלל כי הכח הנבואי יותר נכבד מאד מהכח המרגיש ולכן שובח אלישע ונאמר עליו כי הוא יגיד למלך את הדברים אשר תדבר בחדר משכבך (מ"ב ו' י"ב), וראה הפלגת מה שצריך לדקדק בלשונות, שאלו הלשונות, ר"ל אמרו לא למראה עיניו נכון להניחם לגנאי מופלג, והונחו פה לשבח מופלג. (ד) בשבט פיו. ע"ד השאלה כמעט בשום לשון תחבא (איוב ה' כ"א). (ה) אזור מהניו. כמעט כאשר ידבק האזור וגו' (ירמיה י"ג א'), והנה המתנים הם קודמים בסדר בנוף האדם מן החלצים כשנחל מן הראש בשהוא הראוי, וכן ראוי שיהיה הצדק קודם בסדר הלימוד לאמונה בדעות השכליות, וג"כ החלצים הוא המקום השפל ששם אזור החרב כמעט ואשר חרב גאותיך (דברים ל"ג כ"ט), וכל אלה ענינים דקים. (יג) וסרה קנאת. כי קודם חרבן עשרת השבטים היה מחלוקת ביניהם ובין יהודה, ועתה הנה הנשארים מעשרת השבטים בארצם, כי רבים נשארו שם הרבה מאד, כלם באו לירושלים

(1) הראב"ע מביא גם את הר"מ הכהן ושניהם מפרשים על חזקיה, והעירני הח' בראדי לעיין דברי הח' רש"א פוונאנסקי בספרו על ר"מ הכהן צד 140, (2) מו"נ בפ"א מג', ולפי פי' אפודי מוסב על משיח.

השרש המינח שאין מיתה בלא חטא, ואלו סודות וענינים דקים לא יבינים הכל. (ו) בנוי חנף, ועם עברתי, זה הוא ישראל. (ז) לא כן, וכן לא מעט, הם שמות בלתי נשלמים. (יב) יבצע, ישלים, זה סבה שנית לנפילתו, ועוד יאמר בזה על נפילת מלכות נ"נ. (יג) ועתידתיהם, מטעם להיות היהודים עתידים (אסתר ג' י"ד), ור"ל מה שהכינו וזמנו לעצמם מהקנינים החצונים. (טו) היתפאר הגרון, זה דברי הנביא לפרסם סכלות סנחרב וכל מלך בשר ודם אם יתנאה, שאין לו כח רק מהשם ית', ולכן עשה משלים לזה מהדומים, ובעבור שקרא סנחרב שבט נם מטה אמר כהניף שבט את מרימיו, והטעם כאלו אמר כמו שתראו שיניף זה השבט את עוזריו וגבוריו, לא עץ. הוא שם בלתי נשלם, כלומר מטה וקש⁽¹⁾. (יז) שיתו ושמירו, כינוי לסנחרב, וכן (יח) יערו וכרמלו, וטעם ביום אחד מבואר שהיה בלילה אחד, (יח) כמסם נסם, והיה אשור ומחנהו כאשר ימם נושא הנס, כי אז יפול כל המחנה וימותו כולם⁽²⁾. (כא) שאר ישוב, הטעם שארית יעקב ישוב אל חזקיה המתואר באל גבור בשתוף השם, וזכר בכאן אלה התוארים לומר כי מכהו שקדם זכרו, שהיו ישראל נשענים בתקפו וגבורתו, אינו תקיף וגבור רק בזכות חזקיה וכי רוב העם בטח בו ובכחו נמלטו, ולא פתחו העיר לסנחרב ורבשקה, אמנם היה בומח בהשם ונשען עליו, וגם רמז בזה כי לכן קרא שם בנו שאר ישוב, ואם לא באר זה למעלה, (כד) בשבט יככה, כי תפש ערי יהודה גם נתנו לו דלתות היכל יי וממון. וטעם בדרך מצרים, כמ"ש וישימו עליו שרי מסים (שמות א' י"א), וכן עשה סנחרב כמ"ש וישם מלך אשור על חזקיה וגו' (מ"ב י"ח י"ד)⁽³⁾. (כ"ה) תבליתם, כנוי לאשור מטעם הבל הוא (ויקרא י"ח כ"ז). (כו) עליו, כנוי לאשור, ומטאו, וכמטאו על הים, כאשר היה קריעת י"ס, כמו שסיים ונשאו בדרך מצרים, והטעם, ישאחו לרוח כמו שנשא על מצרים שכתוב שם סוס ורכבו רמה בים (שמות ט"ו א'). (כז) סבלו, הכנוי לאשור הפועל והנותן סבל על שכם יהודה וכן על צוארו, והפליג מליצה נמרצת ואמר וקבל על מפני שמן, כמו שומן והכל ענין אחד, והנה ידוע כי כל העול מחבל ומפסיד שומן הצואר וזה יהיה הפך הטבע כי השומן אשר בצואר יהודה ישחית את עול סנחרב. (כח) בא, סנחרב, וזכר מקומות רבים שעבר עליו סמוכים לירושלים ושטף הכל. (כט) לָנו, מטעם מלון, (לא) העיו, נאספו, (לב) עוד היום בנב

⁽¹⁾ כן בב', ונראה שצ"ל לאיש, ור"ל כהרים המטה את אשר איננו עץ, רק את האיש האוחז בו, ועיין קרוים בפרוש, ⁽²⁾ בלשון הרד"ק, ⁽³⁾ וכן הרד"ק.

(שופטים ה' ל"א), (יא) ועל רשעים עונם, זה קצור גדול להת כבה לנפילת מלכות נ"ג ואם קראו השם עבדי (ירמיה כ"ה ט'), והנה עונם מונח בכאן בסתם ופרוש עונם בכלל וגם בפרט מה שעשו לעמנו ולמקדש. (יב) אוקיר אנוש מפו, גם זה אנוש ואדם מן בני כשדים והטעם שלא יקחו בני מדי שום ממון לפדיון, (יז) את מדי, ואין צריך לומר פרס כי הכל תחת סוג אחד, והנה דבר מאד בדברים סתומים ועתה יפרש מי הוא זה המשחית בבל, ובפרט באר פסוק שהיה יותר סתום והוא אוקיר אנוש מפו, במה שאמר אשר כסף לא יחשבו, וכן פרט בפרט ועולליהם ירומשו וגו', באמרו וקשתות נערים תרמשנה, והנה הנושא בזאת הורה הוא וקשתות, ולכן יש בו מרחא, וזה כאלו אמר והקשתות תרמשנה הנערים, כלומר הקשתות מכני מדי, (יט) והיתה בבל, אין בזה הפסוק רק גזרה אחת כאלו אמר ובבל צבי ממלכת תפארת וגו', תהיה כמהפכת אלהים סדם ועמרה, ולכן בא זה הלשון כמ"ש במלכים והבית הזה יהיה עליון (מ"א ט' ח') אך בדב"ה"י כת' והבית הזה אשר היה עליון (דה"ב ז' כ"א), כן בכאן טעמו שהיא צבי וגו', (כ) יהל, יאהל, ערבו, מטעם טשא בערב (כ"א י"ג), כי דרכם לשומט בארצות ולשבת חוץ לעיר באהלים, (כא) ציים, וכן אחים, מיני בע"ח מדברים, ושעירים ירקדו שם, דבר הכתוב כפי מחשבת השוטים מבני הזמן המאמינים מציאות השדים במדברות ובחרבות ויאמרו שהם נראים בתמונת שעירים, וגם נקראו כן מצד שכל אדם ילבש סער מהם כ"ש כי יראם לפי רמיונם¹) וכן האימים. (כב) באלמנותיו, נטו המפרשים בכל ספרי הקדש המיחסים תמורות וחלילה בדבר זה, ובפרט אמרו בזה שהלמ"ד תמורת רי"ש, אבל אמרו אמת בענין שאין ספק שהמכוון מן הענין הוא ארמנותיו אבל תארו בבאן באלמנות מצד היותם חרבות כטעם היתה באלמנה (איכה א' ב'), ואין הבדל בין הדומה ובין ההוא הוא, וכמה נטויות ישו מזה בהעלם, ומזה הסוג כמו מה שיפרשו באמרו שימו לך תמרורים (ירמיה ל"א כ'), שלעזו ופרשו כמו ציונים, ואמת שהנושא הוא הוא, אבל תארו הציונים בשם תמרורים, מצד היותם מרים כמו שאפרש במקומו.

יד. (א) כי ירחם יי, כי עמנו היו כבושים תחת מלכות בבל, ובקום מדי עלו לירושלים ונבנה בית שני, (ב) והתנחלו, הטעם שבית ישראל ינחלו הגרים ורבים מיתר העמים, ואין קושיא מלשון

¹ דברי הראב"ע ויקרא י"ז ז'.

והיו בהסכמה אחת עם יהודה כמו שמפורש בספרים, ואין אני מדבר עם מי שאינו יודע ספר, (יד) ועפו, מטעם עיף ויגע, והטעם בכתף ישאו, כלומר כי פלשתים ישאו משא ישראל על כתף עד שיהיו עיפים, כי יהיו לישראל נושאי סבל וחומבי עצים, (טו) והחרים יי לשון ים מצרים, כמה מאלו הגזמות בישעיה וזולתו לאין מספר, וכבר זכר כ"ו המורה והעולה מן הכל הוא שיהיה מהלך ישראל לירושלים דרך מצרים בקלות, ופי' בעים, בחזק, כמו שיבש הרוח את ים סוף.

יב. (א) אידך יי, כמעט ותן לו תידה (יהושע ז' י"ט), כי חייב אדם להתודות לשם ולהצדיק על עצמו דינו ית' ולהתפלל לו כי ישיב אפו ממנו וינחמנו כמוכה שיעשה לו, כי עזי וזמרת יה, פרשתיו בתורה, והוא אחד ממה שימנה בסוד ד' רק ליראי' ית'. (ג) ושאתם מים, בשמחה בכמה מקומות לאין מספר גם על שפע המוכה גם על שפע הרעה בא בנביאים לשון מים, (ו) קדוש ישראל, הוא קדוש ישראל. **אמר אבן כספי** לא אוכל לכפול יום יום בכל ספר וספר דברי, אבל דע שבמופתים וטענות וראיות נגלות שאין

בהם ספק חזקתי ורעות זאת הכונה שכתבנו, כי זה, כמו מה שקדם הוא על חזקיה והכל כתוב בס' מטרות כסף ויקחהו משם מי שירצה ויכסוף לדעת אם האמת כן אם לא.

יג. (א) משא בבל, זאת הנבואה עד ששים וטאטאטיה במטאטא השמד (י"ד כ"ג), היא על נפילת מלכות נ"נ וזרעו שהוא סוף החיה הראשונה, והיה זה בקום החיה השנית מלכות מדי כמ"ש אח"כ הנני מעיר עליהם את מדי (פסוק י"ז), וסמך זאת הנבואה אל מה שקדם כי הכל סוג נפילת מלכות אשור והכל סוג התנשאות עמנו, ולכן טעם משא בבל נפילת בבל, כמו משא מואב משא דמשק, רק כי המפילים מתחלפים, כי המפיל בבל היה מדי ופרס, והמפיל מואב ודמשק והשאר היה מלך אשור כמו שנבאר, (ב) נשפה, גביה, להם, למדי, וראה הפלגה מדרך הנביאים כי הם ידברו הרבה והרבה בלשונות סתומים וחתומים, ואחר יאמרו מלה או מלות ברמזיה לכאר ולהעיר על הסתום, ואלה ענינים יקרים והנמצא בספר הזה הרבה, (ג) עליוני גאותי, ר"ל השמחים בגאווה שנתתי להם, (ו) כשד משדי יבא, זה יעד נאמן לפי' א"ע (שמות ז' ג'),—כביד המורה (מ"ז פס"ג מראשון) במקומו מונח—כי שדי נגזר מן שד והוא תאר כמו דוי, אמנם הפליג זה הנביא באמרו כשד משדי, שיה אין לו רפואה, (ז) כל ירים, מבני בבל, (ח) ונבהלו, זה גזרה בעצמה, והאחרת צירים וחבלים יאחזון, פני להבים, מחוס הבהלה והכאב, (י) בצאתו, הפך כצאת השמש בגברתו

צבאות. עיקר זה ישוב על סנחרב, והער (כה) בארצי והרי, אבל נוגע גם לנ"נ, כי הכלל מלכות אשור, וזה היה המרצת לשון נבכר לזווג ולצרף הענינים שהם תחת מין אחד או תחת סוג אחד הפך מה שיחשבו הנוצרים בספרי הנביאים, ודי בזה טענה עליהם. והפליג לומר בארצי והרי, שהכונה גלילות ארץ ישראל, ואם כי כל הארץ שלו ית', כי מבואר שהיה סנחרב בנבול לבנה ולכיש כי היכה כל הממנה. (כו) על כל הארץ, וכן על כל הגוים. המעם מלכות אשור. הנמיה. היא הנמיה. (כח) בשנת מות המלך אחז. למה יער זמן בזה וכן מה שקדם בשנת מות המלך עזיהו וגו'. וזולת זה בהנבלות זמן שנהגו הנביאים, הנה העירונו ע"ז המאיר לעולם כלו והכל באי"י. (כט) סֶכֶךְ רמז לאחד ממלכי אשור שמת, ואמרו אל תשמחי וגו', אינו חייב שנמצא כתיב — לא במלכים ולא ברכבי הימים — מי ממלכי אשור הכה את פלשתים אם היה הנגלה או שלמאנצר, ודי לנו במה שאמר ישעיה בזה, וגם אין הוכה שזה אמר ישעיה בעבור אחז, מפני שהתחיל בשנת מות המלך אחז, ובאור זה אי"י. משרש נחש, מלכות אשור. יצא צפע. הוא סנחרב. (ל) ורעו בכירי דלים. המעם אבל ירעו בכורי דלים, וזה על ירושלים, כי סנחרב לא החריבה כמו שהחריב ארץ פלשתים. (לב) מלאכי גוי. שלוחי גוי ההולכים אנה ואנה, והמנהג לשאול להם הדשות. ציין ישראל ככלל, כי השאר נחרב גם ע"י מלך אשור.

טו. (א) משא מואב. גם זו על נפילתם ביד סנחרב. בליל אינו סמוך. נדמה, לכל הנופלים⁽¹⁾. (ג) ירד. מהבית והבמית שעלה. (ד) יריעו. מענין תרועה על השבר, נפשו ירעה לו. כמו נפשה מרה לה (מ"ב ד' ב"ז), וכן כתיב ואל ירע לבבך (דברים ט"ו י'). (ה) לבני דברי הנביא כנגד מואב כאלו הוא מתאונן וזה צחות הגליצה בריחיה. הנברחים ממנה. עגלת. אינו סמוך, ומעם עגלה שלישיה כמו עגלה כושולשת (בראשית ט"ו ט'), חרב שלישתה (יתקאל כ"א י"ט), וזה על הפלגת החזק יותר מבפל השניות. (ו) כי יבש חציר. ראה הפלגת לשון הנביאים שאין זה סבה ועלה למה שקדם היות מי נמרים משמות, אבל הוא הפך, ורבים כן. (ז) יתרה עשה. אחר שבעלי המסורת שמו זקף במלת עשה, ראוי שנדון זה גזרה בפ"ע, והמעם שבעבור שראה מואב אבורו, עשה השארות והותרות מה שיהיה בו אם יוכל, כמעם כי יש לנו מממנים בשדה (ירמיה מ"א ח'), וכן כמו

(1) ר"ל לפי דעתו בכל שרש זה ענין דמיון.

התפעל אצל מי שיודע שכל פועל מעולם השפל הנה הוא מתפעל, או אמור כל מניע הוא מתנועע, ואלו הענינים לא יובנו רק לחכמים, ובמקום אחר הארכתי יותר, (ד) מדהבה. נכון שיהיה ממעם זהב. (ו) מבת. שש בלתי סמוך כמו מבה. בלתי סרה. מעמו כמו קיימת ושוקדת. מדרף. תאר לאף כלומר ברדיפה והמשכות מבלי שיחשך וימנע כלל. (ח) גם ברושים. גם זה להפלגה, ר"ל אמרו שהברושים והאיוזים שמחו, אבל האמת היה כי לא נכרתו העצים אח"כ כמו שהיה בזמן נ"נ, שהוא עשה בנינים נוראים בביתו והיכול, גם בנה עיר בכל כמו שידוע לנו ליודעי ספרי הקודש. (ט) שאול. הקבר, והערד הורד שאול גאונך (פסוק י"א), וסמוך לו תחתיו יצע רמה ואין רמה בגהינם רק אש וגפרית ומי שהלך לשם ידע זה, וגם לא דברו הנביאים הרבה על הנפש, כי לא היה דבורם רק לכלל העם והעמים. מבסאותם. כי המלכים נקברים על כסאות דרך כבוד, והפליג לומר שכלם יקומו עם היותם רפאים ומתים, והפך זה מתים בל יחיו רפאים בל יקמו (כ"ו י"ד). (יב) הלל בן שחר. הוא כוכב גדול מאד נראה בשחר. חולש. ממעם ויחלש יהושע (שמות י"ז יג), והיה נכון בהסכמת העברי לאמר גם עם קשר על. (יה) כל מלכי נזים וגו'. כלומר עתה היה, כי על הרוב היה מנהגם כן⁽²⁾ כמ"ש ויקבר בגן ביתו (מ"ב כ"א י"ח). (יט) ואתה השלכת מקברך. די לנו כי בישעיה עדות כי נ"נ או בלשאצר הושלך מקברו ונסחב ע"י מדי ופרס⁽³⁾, ואם אינו כתוב במקום אחר ורבים כן. כנצר נתעב. כי כל עיבד האדמה בראותו נצר אילן או כרם נתעב ונאלח יעקרהו ויוציאהו מתחת הקרקע שהוא דבוק בו עם השרש, כמו שקדם ונצר משרשיו יפרה (י"א א'). וכבר אמרנו ששני אלה ר"ל השרש והנצר הם תחת הקרקע. יורדי אל אבני בור. הוא תאר לההרוגים ולנרצחים, וזה כי המנהג בכל מקום כאשר ימצא הרוג ונרצח בדרך שיקבר שם ויקומו עליו גל אבנים גדול, וכן נעשה לאבשלום (ש"ב י"ה י"ז), ולכן נאמר אבני בור. והנה זה משל שני כאלו אמר וגם כמו לבוש הרוגים שכל אדם משליך אותו ככלי אין חפץ בו, וכן משל אח' כפגר מובס מתגולל בדם כמו עמשא (ש"ב כ' י"ב). (כא) הבינו לבנינו מטבת. זה חלק מהשאלה הכוללת הנרמזת בתורה פוקד עון אבות על בנים (שמות כ' ה'). (כד) נשבע יי

(1) כן בכ"י, ואולי ר"ל עתה ישכבו בכבוד, אחר מותו. (2) וכן הרי"א כלשון זה, (3) וכן הרי"א: אולי בבוא הפרסים להחרים את בבל ראו קבורת נ"נ וכו' ובסדר עולם פכ"ח אויל מרודך הוציאו מקברו.

מקומות קיבוץ עשבים כמו אחו. שרוקיה. ממעם נמעתין שורק (ירמיה ב' כ"א). שלחתיה. הם פארות המשולחים מהנפנים וכ"ז השאלות ומליצות ממלאכת השיר. (יא) על כן מעי. גם זה דרך לעג מהנביא. (יב) ולא יוכל. כי מת לבו בקרבו. (יג) מאז. מקדם. (יד) בשלש שנים כשני שכיר. היה מנהגם ברוב כשישכור אדם עצמו, שיעשה תנאי לשלש שנים, וכן כת' בתורה כי משנה שכר שכיר (דברים ט"ו י"ח), ואין קושיא מאמרו עוד (כ"א ט"ז) בעוד שנה כשני שכיר, כי אין הכרח שיהיה כל כ"ף הדמיון מצד אחד, ואותו הדמיון הוא מצד היותם מצומצמת, והמשל לחילוף דמיוני הכפ"ן זה בצד זה ענה כסיל כאולתו (משלי כ"ו ד'), ואם יהיה הדמיון בענין אחד הנה יהיו סותרים, ובמקומו יפורש. (יד) ושאר מעט. והשארות יהיה מעט מועיר. לא כביר. שם בלתי נשלם, והוא חזק אל מעט והכל אחד, כמו בתולה ואיש לא ידעה (בראשית כ"ד ט"ז).

יז. (א) משא דמשק. גם זה על נפלם ביד סנחרב או שלמנאסר כי הכל מלך אשור. מוסר מעיר. שלא יהיה עוד עיר. מעי מפלה. נתיצת מפלה. (ג) ונשבת מבצר מאפרים. כלל אפרים עם דמשק, כעבור שנתחברו יחדו בימי אחז להלחם על יהודה, ושניהם נשחתו ע"י מלכי אשור, ולא כן יהודה. (ג) ושאר ארם. ושארית ארם. ככבוד בני ישראל. אפרים ועשרת השבטים. (ד) והיה. יעקב. (ה) בעמק רפאים. מקום ידוע שם רחב ידיים. (ו) כנקף זית. כנקיפת הזתים כי האדם יפילם כשיכה במטה, ועכ"פ ישארו שם אחת ושתיים וכ"ש בראש הענף הגבוה המתואר באמיר, כמעט עלו בשרותיה (ירמיה ה' י'). (ז) ביום ההוא ישעה האדם. עיקר זה על הגולים ועל הפלמים מעשרת השבטים כי יכירו ששקר נחלו בעברם הצלמים. (ט) כעזובת החרש והאמיר. המעם כמו שיעזוב האדם אחר מן הענפים שהם גבוהים ללקוט הפירות משם. אשר עזבו. המעם ערי מעוזו אשר עזבו. מפני בני ישראל. כמעט כי מלאה הארץ חמם מפניהם (בראשית ו' יג), כלומ' בסבתם ובעבור עונם. (י) כי שכחת. לנוכח ישראל. על כן תמעי נמעי נאמנים. אין זה העיקר רק וזמרת זר תורענו, כלומר ע"כ יבא עליך זה העונש, כי אף אשר תמעי נמעי נעמנים, הנה יהיו כאלו זמרת זר תורענו, כי יעשו באושים ואמר בגפנים זרע כי כן נכון בעברי והם ידעו זה, ודומה לזה אל תירא עמי יושב ציון מאשור בשבט יככה וגו' (י"ד), ואולם זה המין מן הלשון הולך ע"ד מה שיצדק בהתחבר ולא יצדק בהפרד ורבים כן. (יא) תשגשגי. ממעם ישגא אחו (איוב ה' י"א), ורבק עם

זה הענין ופקדתם על נחל ערבים ישאום, כלומר חפציהם וממונם הנה ישאום על נחל הערבים להצילם מיד השוללים ולשאתם באניות חוץ לארץ ההיא, ומעם הערבים כמו וערבי נחל (ויקרא כ"ג ט'). ואליהם, שם מקום, (ט) נוספות, המעם רעות נוספות, כמו אספה עלימו רעות (דברים ל"ב י"ג), לפליטת מואב אריה ולשארית אדמה, זה האריה הוא סנחרב כי היה כאריה משחית, והמעם שארית יבוא על פליטת מואב ולשארית אדמתו.

טז. (א) שלחו כר מושל ארץ, המוב בזה מה שאמר אבן גנאח שהוא הצעיר מן הגמל, ויקרא מושל ארץ לרוב תנועתו ומרוצתו עליה, והכונה איש רוכב עליו לבשר אל ירושלים נפילת מואב אויבם כמעם אל תגידו בנת (ש"ב א' כ'), (ב) והיה, שב אל מואב, מעברות, כי יהיו עוברות לארץ, (ג) הביאי עצה, כ"ז דרך זכירת רעתם שעשו כבר, כי בבא לישראל צרות מאויבם והיו בורחים למואב נדחי ישראל להחבא שם, הם היו מגלים אותם, הפך לא תסגיר עכד אל אדניו (דברים כ"ג ט"ז), (ד) מואב, דבק עם בך, כאלו כת' ר"ל מואב, או יגירו נדחי בך מואב, וכ"ז דרך צחות מליצת הנביאים, ודרך לעג בעבור היות מואב עתה חרב ונדח ואין לו בארצו ישוב, שיוכל להחבא ולהסתיר, לכן יאמר עליו כי אפס המץ כאלו אספת אתה המץ, וזה נתינת טעם ללעג הנביא, וקרא מואב מץ שם נגזר ממעם מיץ חלב (משלי ל' ל"ג), כי הוא היה מוצץ כל סביביו וכן שר, שם נגזר כמו טוב ממעם שוודר, והמעם בכ"ז כי נשחת מואב מפני סנחרב, (ה) והוכן בחסד כסא, כאלו אמר אבל לא כן יהודה, וטעם בחסד הסבת חסד ואמת שהיה לחזקיה המושל כמעם חסד ואמת יצרו מלך (משלי ה' כ"ה), (ו) שמענו גאון מואב, ישוב עוד להליץ נפילות מואב, כי ההפסק שעשה בזכירת ענין ישראל היה לענין מבואר, כמו שקדם ג"כ שלחו כר וגו' כי מואב ועמון הצרו לנו מעולם, ולכן יאמר להם הנביא כי הם יפלו ביד סנחרב ולא כן יהודה, וגם זה ראיה גדולה נגד הנוצרים כי דברי הנביאים מתיחסים הפך מה שיאמרו הם, לא כן, שם בלתי נשלם כמעם כן בנות צלפחד דברת (במדבר כ"ז ז'), כלומר כן הוא חוץ לנפש כמו שהוא בנפש ובדבור החיצוני שזה הוא גדר האמת, ואמרנו לא כן, טעמו לא כן הוא חוץ לנפש, ומעם בדיו, על דבריו שהיה אומר, כמו ענפים יוצאים משרש הלב, והכונה שהיה מתפלל להנצל מכף סנחרב, (ז) לאשישי, הם יסודות הקיר, ואעפ"י שקיר חרשת הוא שם עצם לעיר ידועה להם, נכאים, תאר לקינות ודברי אבל, (ה) שדמות.

אשכלות הענבים והשבלים מן התבואות, ובכלל לכל צמח ופרי שאינו מבושל לפי שולזלים אוכלים אותם, והנמישות הם הענפים, והטעם לא יניח שיתבשל הפרי, והכל משל לאבדן סנחרב ועמו בלא יומן, ועליו ועל עמו שהיו כלם פגרים מתים, אמר (ו) יעזבו יחדיו וגו'. וטעם וקץ ותחרף, שמוש פעל הקיץ והחורף. ולכן (ז) בעת ההיא. הנה זה הגוי הנוכר למעלה גוי ועם ממושך ומורט, כי יראו נפלאות השם שהוא ית' השחית את הארץ המכונה צל צל כנפים המציקה להם, וגם אח"כ השחית את סנחרב המציק לכל העולם, והוא ית' המושיע ירושלים ויהודה, ולכן יובל שי ומנחה להשם צבאות על הר ציון מזה העם, כי אמרו עם ממשך וגו' טעמו מעם⁽¹⁾ כמו ומעם נורא, וגם הם עצמם יהיו שי ומנחה⁽²⁾, כי הם עצמם יבאו לעבוד את ישראל והמקדש, כ"ש שישאו כסף ומנחות למקדש.

י (א) משא מצרים. גם זה על נפילתו ביד סנחרב. ונעו אלילי מצרים. זה פי' למה שכתב בתורה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים (שמות י"ב י"ב). (ג) האמים. מין תועבות ידיעות אצלם. (ז) ערות. משרש ערה, וכלל זה השרש הנלות והראות, ואם הקודמים עשו בו ארבעה וחמשה ענינים⁽³⁾, ואם בעל נפש אתה תבין שאין בו רק ענין אחד לבד, ולא אוכל להאריך תמיד, והטעם, הבריאות הנמצאות הנגלות והנראות על היאור⁽⁴⁾, ר"ל על פי היאור ושפתו, ואלה הנמצאות הם עשבים וצמחים על מינים רבים, וכן יאמר וכל מזרע היאור, שמזרע שם סוג, וגם אין הטעם שיוזרע בתוך היאור רק סביבות היאור. (י) עשי שכר. הוא מטעם ויסכרו (בראשית ח' ב'), לא שיש בכאן תמורת אות באות חלילה, וראה כמה רחוק עניני מענין המפורשים הקודמים כי החכם אבן קמחי אמר שזה ענין אחר, וזולתו אמר שהב"ק תמורת גימ'ל⁽⁵⁾, כאלו כותב הספר שתה שיכור. וטעמו עצרה אשק"ל בלע"ו⁽⁶⁾, כטעם עצור בחצר המטרה (ירמיה ל"ג א'), הפך פומר מים (משלי י"ז י"ד), וזה היה להניח שם דגים לצודם, וזה נהוג בכל גלילותינו, ובפרט באגמים אגמי מים, ובעבור שנכון שזה השכר היה נעשה לעצור שם הדגים, סמך אגמי אל נפש, כטעם ישרצו המים שרץ נפש (בראשית א' כ'), כלומר באגמי נפש, כי יש אגמים שאין

⁽¹⁾ כגרת השבעים. ⁽²⁾ זה פרוש אחר ור"ל יובל שי את עם נורא בעצמם לעבודת ה'. ⁽³⁾ ס' השרשים לאבן גנאה שרש ערה. ⁽⁴⁾ וכעין זה מפרש הר"א מבלגנצי. ⁽⁵⁾ אבן גנאה שרש סכר, וכן הראב"ע פה מביא פי' זה. ⁽⁶⁾ escluse, וכן ר"א מבלגנצי.

זה ובבקר זרעך תפריחו, והמעם אם כי יהיה זה מה יועיל כי תיכף נדקציר ביום נחלה וכאב אנוש, וזה כמעט בבקריציך וחלף וגו' (תלים צ"ו), וגם זה ממין הלשון שקדם באמרו ע"כ תמעי וגו'. (יב) הוי המון עמים רבים. אחר שדרש להם נפילת עשרת השבטים עם ארם ודמשק, ישוב לדרוש פעם אחרת נפילת סנחרב כמו שקדם פעמים רבות בדרשות אחרות כדי שלא יחשב שהצלחת זאת החיה הראשונה היא לנצח. (יג) וגער. השם. בו. כנוי לסנחרב ועמו שהיו בלילה אחת פגרים מתים, ועליו אמר זה חלק שושנו וגורל לבזנו, כמעט הנוגע בכס נגע בכבת עינו (זכריה ב' י"ב), ואמר ירמיה כל אכליו יאשמו (ירמיה ב' ג').

יח. (א) הוי ארץ צלצל כנפים. זאת הארץ אשר מעבר לנהרי כוש היתה ידועה אצלם, וקראה צלצל כנפים על היות שם אניות וספינות רבות שבהן קלעים עושים צל, כי היא יושבת על נהרות רבות, כמ"ש מעבר לנהרי כוש, ולכן עוררה לשלוח בים שלוחים באניות קלות עשויות מכלי גמא, כי כל הנהרות הולכים אל הים, ולכן ענינה שתמיד שואפים אותה הנהרות כדרך כל עיר יושבת על הנהר, וקרא זה הגוי גוי ממושך וממרט, מפני שענינו שמעט מעט פעמים רבות ישובו ויבזו נהרות את ארצו, אבל עם כ"ז הם עם נורא ועז, והעולה מזה שזאת הארץ, כלומר שהיא בעבר הרחוק כלומר מהנהר והלאה, היה העם שבה לרוב גבורתו וגאותו וגאונו שולח תמיד שלוחים ומלאכים אל גוי ידוע אצלם שהיה יושב מעבר הנהר, והנה כי אותה הארץ היתה מעבירה ומציקה אל זה הגוי יום יום, והשם רצה שסנחרב ישחית הארץ ההיא, ולכן התנבא גם על זאת הארץ, ואמר הוי ארץ וגו' אבל אח"כ יפול סנחרב, ויתנשא השם ית' כי יושעו ירושלים ויהודה, ואמר על זה (ג) כל ישבי תבל וגו'. ואמר הנביא (ד) כי אמר יי אליו וגלה לו סודו שרצונו ית' שישקוט ויביט במכוננו כמעט ממכון שבתך (דהי"ב ו' ל"ג), כלומר שיביט בבל זה הזרן שיעשה סנחרב ומה שהוא עושה ומצליח, ולכן יכרתהו ויאבדהו כמ"ש וכתת הולולים וגו'. ואולם אלה הדמיונות שאמר כחם צח וגו' מעם ענינם שהם סבות עזורות לבשול התבואות והפירות, כאשר נוהג באביב כי אז הזמן חם וצח עלי אור, כלומר עם אור שמש חזק, וכן עם טל, וכן חם קציר, וכ"ז משל כי כמו זה היה ענין סנחרב עד שיהיה קרוב לעשות פרי וקרוב עת הקציר, רק שהשם יביט לזה, והנה הוא ית' (ה) לפני קציר וגו', כלומר כי מרם נשלם הפרח ושכסר הגמל יהיה נצה, אוימהר וכתת הולולים, זה סוג אל

כ. (א) בשנת בא תרתן אשדודה. גם זה מענין נפילת מצרים ביד מלך אשור, וזכר זה ביחוד לפי שזאת ההתחלה ר"ל כי כבש סרגון אשדוד שהיא סמוכה ממש לגבול מצרים, היה זה תחלת נפילת מצרים וכוש ביד מלכי אשור. ונראה לי כי שם תרתן הכתוב כאן וכן בספר מלכים בענין שנחרב ורבשקה (מ"ב י"ה י"ז), הוא שם אב יחסיי לעם רב, כמו שיש היום בכל ארץ הישמעאלים כזה וכוה רבים. ומוזה יצא מה שנקרא היום בני ארץ אשור תר תר. (ב) לך ופתחת השק מעל מתניך. זה הוא אחד מהמקומות שאני נוטה בם מדעת המורה⁽¹⁾, כבודו במקומו מונח. ודע בקיצור כי דעתי היא יסוד היה בהקיץ ועשה זה לתת רושם בנפשות הרואים כמו שיש כזה לאין מספר בנביאים. והנה אמרו ערום, מה יהיה כי נבינהו בפשוטו ערום ממש במוחלט והנה כן היה אדם הראשון גם הכבודה חוה בהיותם כג"ע. כ"ש שאין הטעם בזה ערום גמור, רק במעט בגדים, והעד כי פרוש לנו ואמר ופתחת השק מעל מתניך, ואע"פ שהיה כתוב בזה ופשמת את בגדיך, היה נכון, כמו שהיה הענין אצל שאל ויפל ערם (ש"א י"ט כ"ד). וכל זה מבואר לזוכרים תמיד ענין העברי ופנות ההגיון. ולא אבין מה הביא את המאיר עינינו ז"ל לפרש זה כן וגם אחרים שכלל באותו הפרק. וכלל הדבר בכאן אומר כי פתחת השק מעל מתניך, כי היה דרכו לשאת שק במתניו דרך הפרושים המענים גופם, כ"ש בעת תכופות הצרות כמו שמפורסם בספורים, ואם היות השק דבק לבשרו מבית היה נושא אזור על לבושו העליון כמנהג הארץ ההיא כמו שמפרש בענין אליהו (מ"ב א' ה'), והנה זה האזור בהכרח מדביק השק במתניו ולכן צוהו שיפתח השק מן מתניו כלומר השק שהיה אסור במתניו מצד האזור, כטעם ויפתח הגמלים (בראשית כ"ד ל"ב), הפך ויאסור את רכבו (שמות י"ד ו'), ובתיב מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם (איוב י"ב י"ח), והטעם כי בפתחו והתירו חגורו היה נופל השק הדבוק למתניו וישאר לבוש לבד עם הבגד העליון. ואולם יח"פ. הוא גמור לפי מנהג הארץ ההיא אחר שחלץ נעליו כי אין מנהגם לשאת בתי שוקים כלל. (ג) אות ומופת. כענין רבים ממה שאמר יחזקאל אני מופתכם (יחזקאל י"ב י"א). ואמנם שלש שנים, הוא דבק עם אות ומופת על מצרים, כי כן הורו לנו אנשכה"ג כי שמו אתנח בשם ישעיה וזקף בשם מופת, כאלו אמר כי הליכת ישעיה

⁽¹⁾ מ"ג מ"ו משני שהיה במראות אלהים.

בם דגים ולא בעל נפש חיה. (יז) לחגא. סוג זה השם והשרש ענין תנועה ויש לשמחה ויש לתונה פחד ורגז, ר"ל שסוג אחד יש תחתיו מינים מתנגדים, וכן הוא שם תנועה, ולכן המיב א"ע לפרש אח"י⁽¹⁾ (?) כל אשר יזכיר אותה וגו', והמעם כי יראה מצרים שנפל ביד סנחרב ולא כן יהודה וירושלים, ועל מצרים אמר מפני עצת יי צבאות וגו'. (יח) ביום ההוא. המעם כי יודו ויתודו ליי אלהי ישראל וישיבו לדתו וללמוד תורתו, ולכן יצטרכו שילמדו לשון הקדש. ואמר שפת כנען על שפת יהודה כי מכנען היה תחלה, כמ"ש על אביגיל אשת נבל הכרמלית (ש"א כ"ז ג') אחר היותה לדוד, ואולם גם בכנען היו מדברים כלם או רבים עברי, ובכ"ז הערות וסודות כי שיחות הנביאים והחכמים צריכים תלמוד, ונשבעות ליי, שהוא השם המיוחד לו בלשון הקדש, ואולם אמרו חמש לאו דוקא, ובכמה מינים יזכרו מספרם לסבות רבות, ובאור זה הכלל אי"י. עיר ההרם יאמר לאחת, המעם כי מצרים יחרסו אחת מעריהם אלה לבנות שם מזבח גדול ומצבה לשם ית"י⁽²⁾. (כ) מושיע רב. וגדול, והמעם בזה כי אחר ששבו מצרים לתורת האל הנה השם יעשה להם כמו שיעשה ועשה ליהודה כמו שיפליג עוד ונודע יי למצרים וגו'. וזה המושיע הגדול הוא מלך מדי שהשחית מלכות אשור המשחית מצרים וזולתו, וכן קרא השם כורש משיחו. (כג) תהיה מסלה ממצרים. כ"ז נמשך עם מה שקדם ברמז מהגברת החיה השניה ברצון השם, והיא תסיר יד הרשעה מעל כל האומות, ומעם אשורה. ארץ אשור שהוא סוג לבבל ולכל גלילותיה וכבר תמצא בעזרא (י' ב"ב) שכנה מלך מדי ג"כ מלך אשור, אחר שכבש אותה וכן ראוי. והנה עתה יהיה שלום בין אשור ובין מצרים, כי בני מדי לא עשו להם רעה, אבל עכ"פ עבדו מצרים את אשור, כי מצרים היו נכנעים תחת אשור ומלכו שהוא מלך מדי, וכן היו ישראל ג"כ כמו שידוע לבקיאים בספרים, לכן (כד) ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה. כלומר עם שלישי, כי שלשה עמים יזכר פה, ולכן אין זה כמעם עגלה שלישיה (ירמיה מ"ח ל"ד), עגלה משלשת (בראשית מ"ו ט'). (כה) ומעשה ידי אשור. כי היו עובדים אותו בימי מלכות כרש ודריוש כמו שמבואר למי שהוא בקי בספרים, והפליג כי אמר ונחלתי ישראל, כי הוא נחלת אבות.

⁽¹⁾ ופרושו בזה לא נמצא לפנינו, ואולי ר"ל מה שפרוש אח"י אדמת יהודה?

⁽²⁾ וזה באור חדש.

יאמר למלך בלשאצר או לכלל גבוריו או לכל אחד מהם, אתה אריה, הנה אנכי עומד תמיד יומם ולילה על מצפה יי כי הוא שלחני לעמוד בזה על יד ישעיה, ולכן אודיעך כי (ט) הנה זה בא וגו', כלומר בני מדי, וגם עוד ענה ואמר זה המצפה, נפלה נפלה ככל וגו'. ומעם הכפל לחזק. ואמרו שָׁבֵר, רומז לשם שקדם זכרו כי הוא המשבר הרחוק. (י) מדשתי וכן גרני. גם זה דבר המצפה שהוא שלוח השם ושלוחו כמותו, ומעם בן גרני, איש גרני, ופרט גרני כי בגורן תעשה הדישה. אשר שמעתי. גם זה בנוי למצפה או לישעיה והכל ענין אחד. (יא) משא דומה וגו'. עתה ישוב לכונת הפרק שקדם ר"ל הגברת סנחרב ומלכות אשור על האומות, והנה דומה הוא מבני ישמעאל (בראשית כ"ה י"ד), והיה זה הגבול קרוב לשעיר לפי דברי זה הנביא. (יב) אם תבעין בעיו. מצינו בספרי הקדש נבעו מצפינו (עובדיה א' ו'), שיראה שהוא ענין הגלות והראות וכן נכון זה. (יג) משא בערב. גם זה נשחת ע"י סנחרב ועדין יקרא בלשון הגרי אל—ערב, והוא עם שוכן במדבריות, והם נקראים קדר בלשון הקדש, מטעם הקדרים (איוב ז' ט"ז), להתבודדם בשמש. (יז) ימעמו. יהיו מעמ.

כב (א) משא ניא חזיון. זה עמק ירושלים, כי שם נמצא חזיון ונביאים, וזאת המליצה ג"כ נמשכת עם מה שקדם, כלומר על ביאת סנחרב בארץ, כמו שקדם זכרו וכבש ערי יהודה וזלת ירושלים, ולכן יוכור שבנא ואליקם כי היו גדולי חוקיה. כי עליית כלך לגנות. מפקד, כמעם ויעל על גג המגדלות (דה"ב ל"ב ה'). (ב) לא חללי חרב ולא מהי מלחמה. כי לא יצאו למלחמה עם סנחרב אבל ברחו כלם, ולא כן עשו יושבי ירושלים כי חזקיה וישעיה אמצו לבבם כמ"ש בדה"י ויסמכו העם וגו' (שם פסוק ח'). (ג) מקשת. ממשוך בקשת, ומעם אסרו, כמעם וידך לא אסרות (ש"ב ג' ל"ד), וב"ז לרוב סכלותם ומרד לבבם וגם זה ממין והעם לא שב עד המכהו (ט' י"ב). (ד) על כן אמרתי. זה דבר ישעיה על עצמו ולא היה דרך לעג כמו מה שקדם על שאר העמים. (ה) ושוע. צעקה מן האויבים. (ו) ועילם. אחת מן העירות הגדולות אשר למלכות אשור כמו שקדם עלי עילם (כ"א ב'). וקיר. הטעם ויסודות קיר ירושלים, כי הסגן מבני אשור הוא המגלה היסוד מבתי יהודה ומהערים העומדים טמון בארץ כמו שכת' ערות יסוד (חבקוק ג' י"ג), וכן כתיב ויסודותיה אגלה (מיכה א' ו')¹.

¹ לפנינו: ויסדיה, אבל בכ"י אחד נמצא ויסדותיה, העירנו ע"ז הח' אפסוויצר.

ערום ויחף הוא אות ומופת לשלש שנים על מצרים ועל כוש, כמעט מה שנאמר בשלש שנים כשני שכיר (ט"ז י"ד), ואין לשאול איך זה מורה מספר שלש שנים, כי אין הכרח שיהיה האות והמופת על כל פרטי מצרים וכוש.

כא. (א) משא מדבר ים. מכאן עד משא בערב וגו' ליעד חרבן בבל, כמו שיבאר אח"כ נפלה נפלה בבל (פסוק ט'), וכבר נתתי טעם לסמיכות פרשת הוי המון עמים רבים (י"ז י"ב), שהוא ג"כ על נפילת מלכות אשור וכן הענין בכאן, וזה כעבור שזכר הצלחת מלכות אשור, היה זה כאלו אמר עתה אל תחשוב שזה יהיה לעולם, אבל גם הוא יפול באחרית, כמ"ש ירמיה ומלך ששך ישתה אחריהם (ירמיה כ"ה כ"ו), ובכלל כי זאת הנפילה לבבל ולכלל החיה הראשונה היתה בימי מלך בלשאצר בן בנו של ג"נ. מדבר ים. הארץ ההיא מאשור נקרא אצלם מדבר ים, לפי דברי ישעיה, וכדי הוא לסמוך עליו. לחלוף. כמעט חלף רוח (חבקוק א' י"א), כי מתנועע הולך וחולף וכ"ש הרוח הממהר. ממדבר בא. מדבר ארץ מדי, וכן מארץ נורא שיאמר אח"כ. (ב) הבוגד בוגד. כי כל המלחמות יעשו ברוב דרך ערמות ובגידות, כ"ש זאת שבני ביתו של בלשאצר התיוז ראשו ושלחוהו למלך מדי כמ"ש ביוסיפון, א"כ נשחת זאת המלכות בשתי סבות, והאחת הבוגד בוגד, והשנית כמו שאמר והשודר שודר והוא מלך מדי. כל אנחתה השבתי. כנוי למדי, כי היתה נאנחה על הגברת החיה הראשונה שהיתה מויקה גם לבני מדי. (ד) נשף חשקו. וכן שם לי. גם זה כנגד שהיה בלשאצר נקטל בלילה, והטעם הלילה שחשק בו בלשאצר לשמוח ולשתות עם שגלתו ועבדיו. (ו) כי כה אמר אלי וגו'. זה צחות המליצה כאלו אמר יאמר השם לי, כי כנגד הצופה שהיה מעמד בלשאצר כמו שקדם צפה הצפית, שהוא יעמוד מצפה אחר ושוה יבשר להם בשורות רעות, והפליג לתאר זה המצפה בלשון פעל הדגוש לחזק, כמבע בנין הדגוש אצלי, כמו שהגדלתי להפליג במקום מיוחד לזה. ובכלל כי הטעם בזה, כי זה יראה בהפלגה ולא יעלם האמת מחמלתו על בלשאצר ועמו, ולכן יאמר אשר יראה יגיד וכו'. (ה) ויקרא אריה. אחר שיש טרחא במלת אריה ואחר כתיב על מצפה אדני אנכי עומד וגו', עם הטעמים הכתובים מידם אין לבחירתנו בזה פי'. וכונת זה כי המצפה שקדם זכרו הוא קורא לבלשאצר וכלל גבוריו, וקראם אריה, כי בן תאר הגבור, וזה דרך לעג כי היה מתהלל בגבורתו, וזה כענין מה שאמר נעל¹) צא נא עתה והלחם בו (שופטים ט' ל"ח), ולכן זה המצפה

(¹) צ"ל זבל.

מצרים כן בנפילת צר. (ז) יבלוה. עתה יובילוהו. (ח) כנעניה. הכנענים הם היו מורגלים להיותם משוטטים רוכלים בכל הארצות והיו פחותים, ולכן הפליג שגם אלה הנרים בצר היו נכבדים. (ט) יי צבא' יעצה לחלל. זה יורה כי מה שקדם מי יעץ זאת לא היה שאלה על ספק אבל כן מליצת השיר וכן מי מלל (בראשית כ"א ז'), וכ"ש מי נתן למשסה יעקב וגו' ואחריו הלא יי (מ"ב כ"ד), ורבים כן והקש ע"ז. (י) מוח. חזק ולפי שהחגורה היא לחזק המתנים לכן נקראת מוח, כמ"ש ולמוח תמיד יחגרה (תלים ק"ט י"ט). (יג) הן ארץ כשדים. זה מלכות אשור שהחריבה את צר, ומעם זה העם לא היה. כמו זה העם לא היה מעולם, כלום' גוי עז ומצליח כי היא החיה הראשונה, וכן כתי' לא היה כאחאב וגו' (מ"א כ"א ב"ה). יסדה. הכנוי לצר. לציים. המעם ששם ירבצו ציים כי תהיה שממה. בחוניו. אין בזה השרש רק ענין אחד, והמעם מה שהוא בחון ובדוק ומנוסה שהוא חזק מאד. ומעם הקימו, עוררו לבני אשור, והכונה תנועה והעתקה ממקומם ומעמדם כמו שסיים שמה למפלה. (טו) שבעים שנה. זה קיום מלכות נ"נ כמו שמפורש בירמיה. ומעם כימי מלך אחד. לסכות רבות כי ימי שנותינו בהם שבעים שנה, והיה נכון לומר כימי איש אחד, אבל היה נכון לומר מלך, בעבור היות הענין על מלך אשור. וגם נכלל בזה אותו ואת בנו ובן בנו, וגם הכל מצד מה יקרא מלך אחד, אצל מי שיודע שתוף אחד. כשירת הזונה. פי' זה בצדו אחריו. (יז) לאתננה. לזנותה. זה נמשך בהכרח אחר שהמשילה לזונה. כמו שאמרנו על משל היתד ועל משל השור (כ"ב כ"ד), והקש ע"ז. (יח) קדש ליי. כי תביר נפלאות השם כי גם בשובה תשוב ירושלים בבית שני. לישבים לפני יי. בכלל, וגם בפרט לכהנים משרתי יי, כי ממנחתם ותשורתם יאכלו ענוים וישבעו. ומעם ולמכסה עתיק. ולכסות בבגדים זקני הכהנים¹ בגדי כבוד ותפארת וכסות להם כי הם צריכים יותר לזה.

כד. (א) הנה יי בוקק הארץ. אחר שספר פרטים מעמים שנשחתו ע"י מלכות אשור, ישוב עתה לסיים בכלל זה, כאומר כללו של דבר, ויצרף לזה תוכחות לישראל שגם הם נשחתו מצד זה המלכות עד שנחרב, רק שנמלטה ירושלים מידו, ובזה הכלל ימשוך הנביא דבריו מעתה עד ויהי בארבע עשרה שנה (ל"ז א'). (ב) כנשה. כמו כמולה, כמעם והנושה בא לקחת (מ"ב ד' א'). ואמרו כאשר נושה בו, הוא

¹ וזה באור חדש למכסה עבד הכהנים הזקנים.

(ז) שת שתי השערה. המעם דיק או אש לשרוף. (ח) ויגל. סנחרב. ותבט ביום ההוא. הנה כל אלה החזוקים ראית לעשות, והעד הנאמן כי בדברי הימים ויועץ המלך (דבה"ב ל"ב ג')¹, אבל עם זה שיביט אל עשיה ושיראה אל יוצרה, כמו שקדם לנו אמרו שני דברים והעם לא שב עד המכהו וגו' ואת ה' צבאות לא דרשו, ע"ד מליצת אמרו בענין אחר ויקחו האנשים מצידם ואת פי יי לא שאלו (יהושע ט' י"ד), ואיך שהיה הנה אמרו (יא) ולא הבטתם אל עשיה וגו' אינו אומר זה בעצם אל חזקיה, רק להמון עמנו, כי חזקיה עם עשותו אלה החזוקים, אמר ועמנו יי אלהינו לעזרנו (דבה"ב ל"ב ח'). (יב) ויקרא יי, כי אבל גדול היה בכל ארץ יהודה וגם בירושלים כי נכבשו ערי יהודה וברחו אנשים ונשים לירושלים (יג) והנה ששון ושמחה. והכל היה ברגע אחת אבל בנושאים מתחלפים, וזה כי רבים לצים ומשוגעים אמרו כן. (יד) עד תמותן. גם זה המין ממלת עד שהוא מסוג הקצת. שהוא בהנחה כידועה ליודעי ההגיון, וכן לא היה לה ולר עד וגו' (ש"ב ו' כ"ג). (ט"ו) על שבנא וגו'. אע"פ שזה הספור לא נמצא במקום אחר, רב לנו בזה כי מבואר מזה שהוא היה מתגאה מאד בהיותו גדול בבית חזקיה ובאחרית השליכו חזקיה מעל פניו וגלה לארץ אחרת אם למלך מצרים ואם לזולתו, והוא כנוי ארניך (פסוק י"ח), והקים תחתיו אליקים, ואולי היה שבנא יועץ להכנע לרבשקה וסנחרב. (כד) ותלו עליו. זה נמשך בהכרח אחר שהמשילו ליתר כמ"ש בקרן וקרנים אחר שהמשילו לשור וראם (דבדים ל"ג י"ז). הצאצאים והצפעות. הם שמות לבלים ידועים אצלם. (כה) היתר התקועה. הוא שבנא. ואמר במקום נאמן שמעמו קיים, כי כן היה באותה שעה גם היה לנצח כפי מחשבתו והקש ע"ז. המשא. שם דמיון ראשון תמורת שם נגזר, כלומ' הם הכלים התלויים על היתר ההוא.

כג. (א) משא צור. יראה לי אמרו עוד בזה שבעים שנה, כמו שיאמר ירמיה, כי לקחה צר תחלה ע"י סנחרב ונ"ג כלה הדבר והכל ממלכות אשור לכן הענין אחד. תרשיש. כי משם עוברים ושבים דרך אניה בלב ים אל רומי, כמו שנהוג גם היום. (ב) מלאך. הכנוי לצידון, והמעם מלאו אותך בסוחרים וסחורות. (ג) שחר. הוא יאור מצרים ועפרה שחור. (ד) בושי צידון. כי חרב צר, ובהיותה על תוקפה היה צידון אומר לנו הים ומעוז, ולא נצטרך להרכות בנים. (ה) יחילו. רמו ליושבי צידון, כי כמו שחלו ונבהלו בשמעם מפלת

¹ וצ"ל ויועץ עם שריו.

ובס' ההמעאה, והמעם כי לימים רבים יזכרו אלה הנופלים כי דבר נפלא היה נפילת מחנה גדולה בלילה אחד.

כה. (א) כי עשית פלא. לירושלים להושיעה מכל הערים. אמונה אמן. הפלגת קיום. (ב) כי שמת מעיר. זה נפילת סנחרב ומלכותו ומחנהו שם, ומעם מעיר, אחר שהיה עיר, ומעם ארמון זרים מעיר. הארמון שהוא בתוך העיר כנהוג, כמ"ש ומגדל עז היה בתוך העיר (שופטים ט' נ"א). (ד) כי רוח עריצים כזרם קיר. זה נתינת מעם איך נופל לשון מחסה כזרם על היותו ית' מציל ירושלים מבני אשור, וזה כמו כי עצור עצר יי (בראשית כ' י"ח). (ה) בציון. מקום ציה והנה החרב והחם קשה מאד בזה המקום. וכן בצל עב. ומעם זמיר עריצים יענה. המעם גם תכניע זמיר העריצים שיענה וישיר, והמעם שישבית שמחת מחנה סנחרב. ומעם (ו) משתה שמנים. משמן ושומן והכל סוג אחד, וזה כבד מאד לאסמטומכא וכ"ש כי יהיה שם שמרים, ומעם מִן־קִקִּים. שמרים גמורים. והמעם כי בן עשה יי למחנה אשור בלילה ההוא. (ז) ובלע. השם ית' כמעם כבלע את הקדש (במדבר כ' כ'), והכל סוג כסוי והעלם, וקשר זה עם פני כמעם ופני המן חפו (אסתר ז' ח'). ומעם הלום. מענין לומה בשמלה (ש"א ב"א י'), וכן המסכה הנסוכה והענין אחר, שכל שרש נסך הוא ג"כ תחת סוג כסוי והסתר, והקש ע"ז. (ח) ומחה. כמעם כאשר ימחה את הצלחת וגו' (מ"ב כ"א י"ג), וזה לשון מיוחד בעברי לענין העדר דבר שבו לחות כמו מוחק. וחרפת עמו. כנוי הפעול, ואמר כנוי לעמו הנזכר יושבי ירושלים. (י) ונדרש מואב. זכר זה בפרט כי היה לשכים בעיני ישראל תמיד ועתה יהיה נכנע תחתיו. מרמנה. דומן ואשפה. (יא) ופרש ידיו. יושב ירושלים¹, ויהיה בקרבו כנוי למואב, וכן גאותו. אבל ארבות ידיו. כנוי ליהודה, כי בין שתי הידים והזרועות נעשה כמו אֶרְבֵּה². (יב) חומתיך. כנוי למואב. השם. רמו ליהודה, ועל הכל השם ית' כמו שיאמר עוד עליו ית' כי השח וגו' (כ"ז ה').

כו. (א) חומות וחיל. כמעם חל וחומה (איכה כ' ח'). (ב) שערים. שערי עיר ועיר מערי יהודה כ"ש ירושלים. גוי צדיק. עם יהודה, וכן בלי ספק הגוי גם צדיק (בראשית כ' ז'), והמעם בזה כי שערי ירושלים עמדו סגורים מפני פחד אויב, ורק עתה עלה סנחרב מעל הארץ ועזב ערי יהודה שכבש. (ג) יצר. אין בזה השרש רק ענין אחד מטעם יצירה, כחומר ביד היוצר (ירמיה י"ט י"א), והמעם צורה

¹ נגד כל המפרשים שלנו שהוא השם ית'. ² זה לפי דרכו בשרשות בסף ליחד כל שרש בסוג אחד, אבל גם הראב"ע מביא זה בשם מפרשים.

הלוח, כי בו כנוי לאשר שהוא רומז לאיש, כלומר כמו האיש אשר המלוה נושה בו, א"כ זה האיש הלוח, וכן כתיב לא נשיתי ולא נשו בי (ימיה ט"ו י'), ר"ל לא הלוייתי מהם ולא הלוו הם לי, ואמנם נקרא ענין ההלואה נש ה ממעם תשי (דברים ל"ב י"ח) ותנשני (מ"ד כ"א), ור"ל שכחה, כמעט נשכחתי כמת מלב (תלים ל"א י"ג), כי כן הוא ענין הלוח מכמה פנים, והמלוה פועל ומניע לו בזאת השכחה. א"כ אין בזה השרש רק ענין אחד. והפליג ישעיה כי זכר תחלה ג' זוגות ושם הפחות ראשון בסדר, ואחר הפך הענין בג' זוגות אחרים. (ד) אבלה. הוא מענין סוג ההפסד וההשחת, ונקרא המתאונן על מתו אבל, כי הוא משחית נפשו, ר"ל עצמו, וכן אך בשר עליו יכאב ונפשו עליו תאבל (איוב י"ד כ"ב), כי אמר יכאב כמעט וכל חלקה טובה תכאיבו באבנים (מ"ב ג' י"ט), ואין בשרש כאב רק ענין אחד. ואמר נפשו כלומר עצמו, ואמר תאבל לשון נקבה, כמו נפש כי תגע (ויקרא ה' ב'), ורבים כן. מרום, תמורת שם נגור. (ה) תחת ישיבה. היושבים עליה, וזה כמעט וישבו תחתם (יהושע ה' ח'), לא כמו נפשו תחת נפשו (ויקרא כ"ד י"ח), ואם הכל שב לענין אחד. (ו) אלה. ממעם לאלה ולשבעה (במדבר ה' כ"א), כי היו נשבעים לשקר. חרו. שרשו חרה ממעם והעצמות יחרו (יהוה כ"ד י'). (ז) קרית תהו. על שם סופו וגם היה אז תהו ע"ד האמת. (יא) ערבה. ממעם התערב (לוי ח'¹), וכמו לא יתערב זר (משלי י"ד י'), אבל גם זה השרש ענין אחד. (יב) נשאר בעיר שמה. אמר נשאר על שמה שהוא העיר, כי כן דרך העברי. ושאייה. ובשאייה. (יד) המה. אבל המה כלומ' העוללות הנשארים, ואלה הם פליטי ירושלים בימי סנחריב. (טו) בארים. כמעט אשר אור לו בציון (ל"א ט'), כפשומו, כי כתי' תוקד על המזבח (ויקרא ו' י'), וכן הנרות². באיי הים. המעם וגם באיי הים, יהיה שם יי וגו'. (טז) מכנף הארץ. גם זה מענין התשועה שזכר. צבי לצדיק. היא השארית שקדם זכרו, כמעט גוי צדיק שיוזכר עוד (כ"ו ב'), והראש חזקיה. רזי לי, כי ישעיה לא גלה סודו שתמלט ירושלים בפעם הראשון שעלה סנחריב עד שבא רבשקה, והמיב ישעיה שאמר רזי, כי זה ראוי שיהיה סוד מכמה פנים. (כ) כמלונה. כי תתנועע במעט רוח גם תעתק ממקום למקום, ובצד אחר מן הרמיון כמלונה במקשה (א' ח'), (כב) ומרוב ימים. כמעט אחר רוב ימים, וכבר זכר אריסטו' אלה הפנים ממלת מן בראש השמע,

¹ ונראה שצ"ל תתערב (משלי כ' י"ט). ² ר"ל יאירו שבעת הנרות (במדבר ח' ב').

תפלות ארוכות וביום טובה תפלה קצרה כתפלת הדרך. פקדון. זכרו בני יהודה אותך. צקון. כמו יצקון¹, והטעם שפכו לפניך שיחה ותפלה, ויותר מפורש בחזקיה (דה"ב ל"ב כ'). מוסרך למו. כי מוסרך למו, כי היו בצרה גדולה מסנחרב כמו שיפרש. (וי) כמו הרה וגו'. וכן אמר חזקיה לישעיה (לו ג'). (יה) כמו ילדנו, כאלו ילדנו רוח, כי כל תחבולותינו ופעולותינו היו רוח והבל, כי כל מעשינו שנתחכם להושע מסנחרב כמ"ש ויועץ חזקיה וגו' (דה"ב ל"ב ג'), הנה לא נעשה בארץ ישועות לנו, ולא נפלו בני אשור, אבל רק אתה עשית, וזה אמת שאין אחריו כלום. (יט) יחיו מתוך. ישראל שהיו מתים בגלות, שפעל השם להם, כמשל [מתין] יחזקאל, כמו שמפרש הוא עצמו בסוף דבריו². ואין לנו פי' בדברי שום מחבר ספר, רק מה שעשה הוא, כי זה יהיה ספר אחר, ואיך שיהיה, הנה עם כ"ז הרשות בידינו לצרף לזה יעור תחית המתים³, שאין בה ספק אצל הפילוסופ' היהודים יותר מזולתם. אורת. משרש אור, ואע"פ שהמפרשים עשו בזה ששה ענינים נבדלים⁴, דע כי אין בזה רק ענין אחד אורה ממש, והאש נקרא אור מצד היותו מאיר, ויש לו אור כמו שמפורסם במה שאצלנו, וגם רבותינו השלמים אמרו על הירקות למה נקרא שמן אורות מפני שמאירות את העינים (יומא י"ח:). ואולם לפי דעתי סמך בזה מל לאורות שהוא קבוץ אורה, להודיע כי אינו רק היות מטר חלוש מאד, ולכן הורה על יום צח, ומה מאד הפלינו חזו"ל שאמרו על שעתיד הב"ה להחיות בו את המתים (סנהדרין נה.), וכמו שהובן אצל המורה יעוין בספרו. וארץ. ולארץ. תפיל. רמו לשם ית'. ואמר רפאים שכן הם אחרי נפלם. (כ) לך עמי בא בחדריך. כן עשו בירושלים בבא רבשקה עד שנפל מחנה אשור, ואין ספק שזה יעץ ישעיה לחזקיה כמו שיעץ כמו זה לאחו באמרו לו השמר והשקם (ז' ד'), וגם אין ספק שהשם ית' צוה לישעיה הכל, והוא ית' צוה לדוד הסב אל אחריהם (ש"ב ה' כ"ג), ובזה ענינים רבים וארוכים, והכל אי"י. עד יעבור זעם. סנחרב, וכ"ש מן השם שהוא הפועל הרחוק מהכל, כמו שקדם ומטה הוא בידם זעמי (י' ה').

¹ כלומר עתיד לרבים בשביל הברת — ון, ושכח כי נמצא כזה גם בעבר (דברים ח' ג', ט"ו). העירני ע"ז הח' בראדיו. ² במה שאמר בפסוק כ': לך עמי וכו'. ³ וכן צרפו רז"ל סנהדרין צ. וכן הראב"ע והרד"ק. וע' הרי"א בזה. ⁴ ס' השרשים שרש אור.

בחומר, ומעם סמוך. כך, כמו כך במוח. תצר. כנוי לשם. (ד) כי ביה יי. בכאן חצי השם הנכבד ושם שלם זה אחר זה, ואין יודע עד שליש למצוה, והאיש אשר ימצא בידו הגביע אולי ידע עשיריה. (ה) כי השת. רמז לשם כי הוא כמו שאמרנו הפועל הרחוק לכל. (ו) ישר. הקריאה לשם מאת הנביא, ולכן בו געיא כמו אחותינו את (בראשית כ"ד ס'), ושם געיא כמעט אם יגעה שור על בלילו (איוב ו' ה'). תפלם. כנוי לשם וענינו בעברי לשקול הענינים במאזני צדק, והכונה כי בקש הנביא מהשם במוחלט שהוא יפלם מעגל צדיק כמעט הדריכני באמתך (תלים כ"ה ה'), ואלו הבקשות יש להן סוד וכן הפכך כמו למה תתענו יי מדרכיך (ס"ג י"ז), והכל אי"י. (ט) צדק למדו ישרי תבל. זה אמר ישעיה לסבות רבות צודקות יחד כדרך רוב מאמרי הנביאים, אבל האחת המפורסמת בכאן היא ע"ד והנשארים ישמעו ויראו (דברים י"ט כ'). (י) יִחַן רשע. גם זה אחד מסודות כתבי הקודש ר"ל לכתוב מאמרים שלא יזכרו רק בתמה, וגם זה דרך הגיוני ונכון אצל בעלי ההגיון, ואולם אין זה בספרי החכמות אלא א"כ מפורש בכתוב מלת התמה, כמו הה"א או זולתו, אבל הנביאים הסכימו לעשות כן, ובכלל לדבר ולכתוב בכל מיני שתוף מובן שהם רבים לאין מספר, וכ"ז להסתיר הסודות שם, כי אין ראוי לגלותם לכל, כי יזיק להם ולשרידים אשר יי קורא, ובוה הסכימו כל הפילוסופים, ועל כלם הפליג אבן סנה, שאמר שאין ראוי לגלות להמון שאין השם גשם, אבל אין כן דעת תורתנו, וכבר באר זה המורה אבל בצד, ואלה ענינים יקרים מאד, והכל אי"י. (יא) בל יחזיון. רמז לרשעים שקדם זכרם וגם זכרם אח"כ, והם הרעים שהיו בירושלים שהיו אומרים לפתוח ולהמסר לסנחרב. ואחר בל יחזיון אמר יחזו. תאכלם. האש תאכל צריך. (יב) תשפת. כמעט שפות הסיר (יחזקאל כ"ד ג'). כי גם כל מעשינו פעלת לנו. כלומר אתה הוא הפועל הרחוק לכל, ודי בזה גלוי סוד רמז בתורה על ענינים מפורסמים, ואת כל אשר עשים שם הוא היה עשה (בראשית ל"ט כ"ב), כלומר הוא ית' היה הפועל והמניע לכל. (יג) בעלוננו. משלו עלינו בעל כרחנו, אבל אנו לבד כך וגו'. (יד) מתים בל יחיו. רמז אל האדונים קדם זכרם, וכן היה אף בחייהם כ"ש כי לא יזכו לתחית המתים, וכבר פרשנו שם רפאים. (טו) יספת לגוי. עם יהודה. נכבדת. כמעט ואכבדה בפרעה (שמות י"ד י"ז). (טז) יי בצר וגו'. זה קריאה מן הנביא לשם עם צחות דבור, כי מנהגינו אשר בצר לנו נתפלל מאד

מתהפכים בנושא, ר"ל שאם יחזיק ישראל בשם יהיה שלום לו, ואם לא יחזיק בשם לא יהיה שלום לו, וכ"ז רמז ישעיה בלמדו זה מתורת משה, וכמה דמיונים שם, ובפרט אשר אם יוכל איש למנות (בראשית י"ג ט"ז), ואלה הענינים הגיוניים דקים יעמידנו על סודות נפלאות, כמעט מה שאמר דוד גל עיני ואביטה וגו' (תלים קי"ט י"ח), ואם יבין זה מי שאינו יודע המלאכות הפילוסופ' יבא ויפתח⁽¹⁾ ונראה מה בפיו. (ז) הבאים, הטעם הימים הבאים, כלומר אחרי נפילת סנחרב, ירשש, על התנועה לעשות ירשש. (ז) הבמכת מכהו, גם זה דברי הנביא, ואמר מכהו שטעמו מכה שלו, על הפועל מלאך המות עושה מלאכתו, וכבר הודעתך כי שמות הבינוני והפעול הם כולם שמות נגזרים ותארים, והעולה מזה הוא שהשם לא הכה את ישראל כמו שהכה שאר האומות, (ה) בסאסאה, הטעם אבל בסאסאה וגו', כמעט ויסרתך למשפט וגו' (ירמיה ל' י"א), כלומר ביסורין ותוכחת, ומעם זה הלשון כמו מליצת 'הו"ל במדה שאדם מודד בה מודדין לו (סוטה ח'). ומעם בשלחה, בהיותה משלחת עצמה להפקר ולעונות⁽²⁾, כמעט נער משלח (משלי כ"ט ט"ז), תריבנה, לנוכח השם, ואין לתמוה על שני הרמוזות פעם לנוכח פעם לנסתר פעם ליחיד ופעם לרבים, כי הכל נכון מאד וצח במליצה גם לפי העברי ולפי ההגיון וכ"ש לדורשים, ומעם תריבנה תעשה אתה השם מריבה עם זאת העדה, כמעט תריבה⁽³⁾ על מי מריבה (דברים ל"ג ח'), והעולה מזה כמעט כי אם עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אלהיכם (נ"ט ב'), אבל זה אעפ"כ לא עשה בם רק גערות ולכן אמר תריבנה, ואמר נגד השם הגה ברוחו הקשה, כי זאת הרוח קשה מאד כמעט רוח קדים חרישית (יונה ד' ח'), ותאר הרע ברוח קדים קשה, ופ' הגה מסוג יצאה, וכן כל ירשש זה אין בו רק ענין אחד כמו שהודעתך, שכן דעתי בכל התורה והמקרא, ואין ביניהם רק קרוב אל דיוק א"ח בשמות הנרדפים, ואין זה מקום באורו. (ט) בזאת, רמז לבא אח"ו, כל אבני מזבח, ידוע שאין בכלל זה מה שהוא לשם, כי עליו כתיב ואם מזבח אבנים תעשה לי (שמות כ' כ"ה). גר, סיד, (י) כי עיר בצורה כדך, הטעם בן הוא עתה בעונותינו, וכלה, הרמז לעגל, והשם הוא המכלה הרחוק, (יא) מאירות, כמו שהודעת כי אור ואורה הכל ענין אחד, ולכן נאמר ולא תאירו מזבחי חנם (מלאכי א' י'), על הדלקת האור והאש, וכן הענין בבאן, והפליג מליצה כי בעבור שהכל יבש עד

(1) בכ"י ויפתח, (2) וזה באור חדש, (3) בכ"י תריבנה.

כז. (א) לויתן וגו'. ועל לויתן וגו'. הטעם מיני מלכים מיוקים גדולים ועצומים וסנחרב מכללם. אבל התנין אשר בים יותר נראה שרומז בפרט לפרעה מלך מצרים, והכל השחית סנחרב, ואלה השמות ר"ל לויתן ונחש ותנין הם נכונים בלשון אשר הוא הוא, והאחד והדומה שהתבאר ענינם במה שאחר הטבע, ובוה הערות סודיות ואי"י. (ב) כרם חמר⁽¹⁾. נחמר ומוב, ומעם ענו, כמו ותען להם מרים (שמות ט"ז ב"א), וכן אשירה נא לירידי (ה' א'), וזה הפך ואשיתהו בתה (ה' ו'). (ג) יפקד. רמז לאויב⁽²⁾. לכן לילה ויום אצרנה. (ד) מי יתנני. אין זה כמו מי יתן והיה לבכם (דברים ה' ב"ו), ר"ל שזה מכל הצדדים, אבל הכל תחת סוג ענין אחד, ואיך שיהיה, הנה הענין בזה דרך מליצת שיר, כאלו השם שואל דרך מתוכח עם ישראל וכל העולם, כמו מי נתן למשסה יעקב (מ"ב ב"ד), כלומר מי יתן לי שזאת הכרם תהיה שמיר ושית מצד מלחמות האויבים הצרים עליה כמו שקדם ועלה שמיר ושית (ה' ו'), ואולם אמר השם כנוי יתנני לעצמו, כי הוא הפועל לכל. אפשעה בה. ואפשעה, מטעם כפשע ביני ובין וגו' (ש"א ב' ג'), מענין פסיעה, כי כל מצית אש בשדה או כרם כן הוא עושה, והטעם אעשה בה פסיעות ואציתנה. (ה) או. אין הכרח מזאת המלה שכבר קדם חלוקה אחרת, כאמרנו זה המספר זוג או נפרד, וכן זה בכאן בענין זה, אבל כלו הוא התחלה, ולכן מיסדי ההפטרות עשו בזה ראשית⁽³⁾, ובכלל זה תשובה לשאלה כמו שהוא מבוארת באמרו הלא יי זו חטאנו לו וגו', והמשיב הוא ישעיה, וגם ע"ד האמת השואל הוא השם ית' כי הוא ית' ושלוחו כמותו, וכל אלו המליצות צחות ונכבדות כאלו התנצל השם על עצמו כי אינו כשאר מלכי בשר ודם שתכונת הכעס גוברת בהם ומשחיתים בבני עמם מבלי טענה וזכות, וכבר נאמר במקום אחר כי לא אחפוץ במות המת וגו' (יחזקאל י"ה ל"ב), לכן כאלו אח"כ התוכח עם ישראל ואמר דרך שאלה מה הסבה כי ישראל בצרה ואינם בשלום לעולם, לכן השיב הנביא אם יחזיק ישראל במעויו כלומר בשם שהוא עו, במעם עויו ומעויו וגו' (ירמיה ט"ז י"ט), אז יעשה השם שלום לי, כלומר לי ולעמי, כי דרך הנביא לדבר נגר כל העם, כי הוא כולו, והמובן מזה כי ישראל לא יחזיק במעו השם לכן הוא בצרה, וכלל הדבר, כי בכאן מחייב למתחייב דרך אחד בטבע ר"ל שהקודם והנמשך

⁽¹⁾ לפנינו בקרא חמר. ⁽²⁾ רבי משה הכהן מביאו הראב"ע. ⁽³⁾ לפנינו הפטרה מן הבאים פסוק ו'

וזה כמעט ידיו רב לו (דברים ל"ג ז'), והפך זה מגן אם יראה וגו' (שופטים ה' ח'). ואמר משיבי, הפך והעם לא שב (ט' י"ב), ואין אמר השב (מ"ב כ"ג). (ז) נבלעו מן היין. כמעט עברו יין (ירמיה כ"ג ט'). הפך הראוי, ר"ל שהראוי שהאדם יהיה פועל ביין לא מתפעל ממנו, לכן נאמר שתוי להפלגה, וכן כתיב יין ידליקם (ה' י"א). בראה, שם נגזר תאר לנביא או לענין הנראה והכל אחד. (ח) קיא צאה. הראשון מונח ליוצא מהחור העליון, והשני מונח ליוצא מהחור התחתון, ומי שהוא בודק בחורים לא יתנאה, והכונה בזה כמ"ש המורה (מו"נ פ"ח מג') שכל ענינם מאכל ומשתה גם, עד שיחיה כל שולחנות מלאו קיא צואה, וכן ענין הישמעאלים היום. (ט) את מי יורה דעה. והמעט שהתינוקים היו טובים מהגדולים, וגם כי לקמנים עדין יש להם הכח מה שאין כן בגדולים כי כבר נשקעו ונמבעו, וגם עם זה היו רבים מהם שוכרים רב ללמד לתינוקים, ביניהם והם לא ילמדו כמנהגנו היום. (י) כי צו לצו. אין זה רמז לתינוקים¹, והער אמרו אח"כ על כללם והיה לכם דבר יוגו' כמו שאפרש עוד. ידבר, המדבר. כי אינם מכירים לדבר יהודית כמונו היום שאין אחד ממנו יורע לשון הקדש כלל, ר"ל שלא יבין רק הלעז בעיון גם. וזה הפסוק דבק עם הבא אחריו (יב) ר"ל כי האיש אשר אמר להם זאת המנוחה וגו' כלומר לדעת דעה ולהבין שמועה, הנה הוא מדבר בלשון שאינם מכירים, ואם יכירוהו, הרי הם כאלו לא הכירוהו. כי לא אבו שמוע. לדבריו. (יג) והיה להם דבר יי וגו'. עיקר זה היה ספר תורת משה וכל דברי הנביא משם נודעים, והכונה בזה, כי בעבור שאינם מבינים או הם קיני ההבנה עם היותם פונים רוב ימיהם להבלי הזמן או לתאות נפשם, וכשיודמן שיפנו אל הלמידה, לא ילמדוה רק מעט וגם זה בסירוגין והפסקות ושלא על הסדר, ואין כל זה צריך באור יותר, כי כן ענין כלנו היום אין נקי שבח לאל. (יד) משלי העם הזה. אין ענין שרש זה רק אחד ממעט ממשלה ונקרא ממשיל משלים, שאלה המאמרים עשירים על כל המאמרים, כמעט כי נגידים אדבר (משלי ח' י"), ואלה אחרים, וזלת בני אפרים שקדם זכרם, וזה כי אלה היו קצת יושבי ירושלים כמו שקדם, שכתות רעות היו שם גם בזמן חזקיה. (טז) אבן אבן בוחן. אחר שאמר אבן בסתם, שב לבאר שהיה אבן בוחן, כלומר ברוך ומנוסה שהוא חזק, כמ"ש הקימו בחיניו (כ"ג י"ג). מוסד מוסד. נכון

¹ נגד הרד"ק.

שהסעיפים יפלו לארץ מעצמם והם כלים מאליהם ואין צורך לאנשים שיעלו באילן לכרות הסעיפים במזמרות, אבל הנשים והמף ילקטו אותם בארץ, והעולה מזה היותם כרמשים וכדגים שנאחזים, ולא היה מהם נודד כנף, וזה לרוב סכלותם, כאשר נתן הסבה כי לא עם בינות הוא וגו', וכמו שהעיר משה ע"ה בהפך זה באמרו ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה (דברים ל"ג ז'), וזולת זה לאין מספר. (יב) יחבט. כמעט חובט חטים (שופטים ו' י"א), וכן אמר משבילת הנהר. כמעט שבולת מים (תלים ס"ט ט"ז), וכן כתיב על מים, תשמש ספיחיה (איוב י"ד י"ט), כמעט ספיח קצירך (ויקרא כ"ה ה') בתבואות, והכל נכון בשתוף השמות, והכונה בזה כי ביום הושע יהודה וירושלים מיד סנחרב, אחר כל הצרות שעברו עליהם, יתעוררו היהודים שברחו למצרים וישובו לירושלים, וכן מפורש בכתובים, וכן יפרש אח"כ.

כח. (א) הוי עמרת גאות, זה דרשה אחרת, אבל הכל מכלל הכונה האחת, והוא להוכיח את ישראל מעונותיהם ולדבר להם על אבדן עשרת השבטים ביד מלכי אשור, רק ביום ההוא ימלט יהודה כמו שיאמר (פסוק ה') ביום ההוא יהיה יי צבאות לעמרת צבי וגו', כלומר כי שלמנאצר לא השחית בכלל שבט יהודה ובנימין, רק בעבור שגם אלה שני השבטים ביין שגו וגו', לכן באחרית, וכשלו גם הם אחר ונלכדו ע"י סנחרב זולתי עיר ירושלים, וגם בירושלים עצמה היו כתות רעות כמו שקדם, ולכן יאמר (יד) לכן שמעו דבר יי אנשי לצון וגו' אשר בירושלים. יציץ. המעם ויצא פרח ויציץ ציץ (כמדבר י"ז כ"ג). שמנים. מטעם שמן ושומן, כי זה כל תאותם. (ב) הנה חזק ואמץ. המעם מלך אשור שהוא החיה הראשונה, ובפרט שלמנאצר והוא היה שליח השם ית' בלי ספק אף מלאך מות. שער. כמו סער כמעט שער קטב אצל הכרד מצד הנכרת החום. (ד) בכפו. היותר נאות אצלי שהבנוי אל הרוא ה, ודרך כל אדם כי יראה תאנים טובים מבושלים עד"מ, שהוא תאב לאכלם, ותכף יעלה על האילן עם סל קטן כנהוג ללקוט ולאספסם בסל כדי שיאכלם יחד אחר רדתו כמתון, כי כן המנהג לכל לוקמי הפירות, אבל לוקט הבכורים תגבר תאותו עד שלא ימתין בכדי שיעשו, אבל בעודה בכפו יבלענה, וכן חפץ זה האויב מאד לכלות את עשרת השבטים, ויי שלחו. (ה) ולצפירת. אין בשרש צפר רק ענין אחד והוא סוג מהירות התנועה אם ישרה או סבוכית, וכן היא תנועת המצנפת כשיוכרך בראש כידוע, ולכן נקרא העיף צפור כי הוא מהיר התנועה, וכן ישב ויצפר (שופטים ז' ג'). (ו) ולגבורה משיבי מלחמה שערה. למשיבי,

שובר ובמה שזכור אח"כ, (כו) ואופן, ולא אופן, כי אפשר במלת לא שתשרת אחת לאלף, (כת) לחם, המעם מה שעושים ממנו לחם והוא החמה, והמעם יודק, ברחים לעשות קמח, מה שלא יוכל להעשות בדישה, והמם גלגל עגלתו, גם זה על הלחם, וכל שרש הו"ם והמ"ם היא ענין אחר, ר"ל בין אמרו הם אותם ובין אמרו המם ולא יזכור הפועל כי די במה שזכר לחם, והמעם בזה כי מלת לא ר"ל באמרו כי לא לנצח, נמשך עם והמם גלגל עגלתו, ר"ל כי לא יוכל להתמיד לעולם בחמים ענין הדישה והממות גלגל העגלות, וגם פרשי הגלגל הזה לא ידוקנו בשום תמידות, ולכן הכרח הוא בדקיקה שיושם ברחים וישחקם וימחן שם עד אשר דק, ותאר חריצי הגלגל ישנו בפרשים, כי כל שרש פרש ממעם הפרש והכדל אם בכמות הענינים ואם באיכותם, וכ"ז מבואר פשוט ונגלה לבקיאים בעברי ובהגיון, (כט) גם זאת, רמז למה שקדם מהצלחת סנחריב ואחר נפילתו, כי זה פי' המשל, כלומר כי כמו שהענינים מוגבלים מצד הזמן והמקום ולפי הנושא כמו שאמרנו שהיא לדוממים הכרחיות, כי בן גזר השם ית' כ"ש לענין חי מדבר, ובפרט שיהיה עם אחד פועל בעם אחר, כמו שקדם.

כמ. (א) הוי אריאל, גם זאת הדרשה ממין מה שקדם להוכיח את ירושלים כי רב לה לקות בהחרב סביבותיה מערי יהודה בפרט, גם קצץ חזקיה דלתות ההיכל, וקרא ירושלים או ציון אריאל כמ"ש קרית חנה דוד, והוא כאלו אמר ר"ל קרית חנה דוד, והוא שם מורכב כמו אבימלך, והכפל לחזק כדרך כל כפל. ספו שנה על שנה, המעם בזה כי יהיו להם צרות תכופות שנה אחר שנה, ולכן יצטרכו להוסיף שנה אחר שנה לעשות זבחים, כי הזבחים יקראו חגים כי כן יעשו יותר בזמנים שהם חגים, כמעם אסרו חג (תלים ק"ה ב"ז), ואמר ינקפו לשון גנאי לסבות, והוא לשון סוריאני, מאמרו וערפתו (שמות י"ג י"ג) ותנקפה⁽¹⁾, והסוריאני והעברי והערבי מיסוד אחד המה, וזה בענין אמרו זובח השה ערף כלב (ס"ז ג'), (ב) והיתה לי כאריאל, זה דבר הנביא בעדו, וגם נכון אצלנו שהוא ג"כ בעד השם, ונכון לומר על השם לשון והציקותי כמעם ותקצר נפשו בעמל ישראל (שופטים י' ט"ז), וכמו בכל צרתם לו צר (ס"ג מ'), והכל נכון ע"ד השורש הכולל המונח דברה תורה כלשון ב"א, (ג) כדור, שם דמיון ראשון או נגזר והכל עולה לענין אחר, מצב, תאר לְדִיק והדומה לו, מַצֵּרֶת.

(1) לשון ח"א וירושלמי.

כי הראשון שם דמיון ראשון, והשני נגזר כמו הלוח הלוח (כ"ה ד'), וגם נכון מאד ששניהם שמות דמיונים ראשונים או שניהם נגזרים ויהיה לחזוק. המאמין, אבל המאמין לא יחוש. כמעט אם יתמהמה חכה לו (חכוק ב' ג'), (יו) ויעה, פועל מענין היעים (שמות ל"ה ג'), וכתר מים, שנעשה להסתיר מהמים הנה אותו ישמפו אבני הכרד. (יה) וכפר, כל שרש כפר הוא העלם והסתיר. והייתם, כמה מאלה הווי"ם לאלפים, שאין מעם הו"ו תמיד לפי הסכמת העברי לעטוף, והעד הכתובות בראש הספורים או הספרים, וכן הענין במלות כי שאינו תמיד לנתינת מעם כמו שיחשבו רבים, והעד מה שנמצאהו בתחלת הספור, (יט) הבין שמועה, אין זאת השמועה כענין הנזכרת למעלה (פסוק ט'), כי זאת כמעט ושמועות יבהלו (דניאל י"א מ"ד), (כ) כי קצר המצע, זה משל צח, ודומה לזה נהוג אצלנו שנאמר, כמו הפרד"א, ר"ל שמסתיר ראשו בחור וכל גופו לחוץ, והמשל בזה מהנביא כי דרך כל מצע ומטה שיתר האדם בו להשתרע, כלומ' שהיא ארוכה ורחבה עד שתעדיף עליו מכל צד, וכן כל דבר מכסה שתכנס את האדם בתוכה להסתיר, וענין אלה היה הפך כי היה סתרים כזב ושקר, ולכן מצאם האויב והכס הנה זהנה, (כא) כי בהר פרצים יקום יי, זכר הנביא למשל ודמיון שתי ישועות גדולות שעשה השם לעמנו, האחת לדוד בהר פרצים (ש"ב ה' ב'), וקודם לה ליהושע בגבעון (יהושע י' י"ב), ולכן יאמר שבעת הצרה הזאת שקדם זכרה, יעשה השם שלישית לחזקיה, ואין ספק שעשה מעשה זר ונכרי בהפילו מחנה שנחרב כמו שמפורסים, (כד) הכל היום וגו', זה משל יקר שעשה זה הנביא, וזה המשל סוגו הוא שלכל דבר זמן ומקום וגבול, אבל תחת זה הסוג מינים רבים צורקים יחד, ואלו הם סודות גדולות, ואחד מהם הוא כמה שאנו בו מהצלחת עם ונפילת עם והוא המין השני מן הרעות שזכר המורה, וזה ישלם מצד הפועל ומצד המקבל, ולכן אמר משה במקבל כי לא ש..... ע אמרי¹), ואמר יחזקאל בפועל עד בא אשר לו המשפט ונתתיו (יחזקאל כ"א ל"ב), ואלה הענינים כלם מסתרי התורה, והכל אי"י, (כו) ויסרו למשפט, מטעם שם לו חק ומשפט (שמות ט"ו כ"ה), מה יהיה משפט הנער (שופטים י"ג י"ב), אלהיו יורנו, ידוע שתוף אלהים, ואיך שיהיה, הנה כבר ידוע שהאל העליון הוא הפועל לכל, ועכ"פ אלהיו בכאן המעט והמורה לעובר האדמה במה

¹ בן בכ"י ולא ידעתי לכוון מקומו, ולדעת הח' אסמאויצער כונתו לדברים ב"ח מ"ה: כי לא שמעת בקול ה'.

מלמו מידם, יחורו, יתלבנו כדרך הביישן כאמרם ז"ל (ב"מ ג"ה:), מלבין פני חברו ברבים, (כג) ילדיו מעשה ידיו, כמ"ש השם עלינו על בני ועל פעל ידי תצוני (ישעיה מ"ה י"א), ואמר ילדיו בכנוי הנסתתר רמו לאברהם כי כן הוא, אבל השם הוא האב והפועל הרחוק, ומעם כי לתת סבה למה שקדם לא עתה יבוש יעקב וגו', כלומר כי יהיה זה בעבור שהשם רואה ישראל מקדישים שמו ואומרים קק"ק עם היותם מבינים הבנה גמורה מה שהם אומרים.

ל. (א) הוי בנים סוררים, גם זה תכחת מוסר עוד לאנשי לצון ולכתות הרעות שזכרנו שהיו בירושלים אף בימי חזקיה כמו שבארנו, למען ספות חטאת על חטאת, כמעט מה שקדם ספו שנה על שנה, ר"ל מענין הוספת ענין על ענין וכן למען ספות הרוה (דברים כ"ט י"ח). (ב) ההולכים לרדת, זאת היתה אחת מעצתם הטובות לפי מחשבתם כמו שקדם לסתיר עצה וגו', (ה) בצען, הוא צען מצרים הנקרא היום אלקאהרא שפרשו הרמה והנשאות, ושם מושב המלך, ולכן היו שרי ישראל באים שם לבקש עזר מן המלך כנגד מלכי אשור, וכן חנם, שם מקום ידוע אצלם אם מכלל צען אם לא, (ה) כל הבאיש, בכלל הוביש, ר"ל כולם הובישו שריו ומלאכיהו, והם כי נשאו עיניהם אל מצרים שלא יועילו להם, כל' לעצמם ואיך יועילו לישראל וזולתם, לכן (ו) משא בהמות נגב, קרא בני יהודה בהמות כי כן היו, וגם אנחנו כלנו היום כן שבח לאל, כמעט נמשלו כבהמות נדמו (תלים מ"ט כ"א), אבל יחד אותם בסמיכות אל נגב, כי היו בהמות במכון בכאן מצד היותם פונים אל עזר מצרים שהיא נגב לארץ יהודה⁽²⁾, ותאר מצרים ארץ צרה וצוקה כי ארץ רעה היא מצד אנשיה, כמו שיבאר לביא וליש וגו', ואלה התוארים לבני אדם הרעים שהם צבועים ממש בעינים, ישאו, רמו לבני יהודה הבהמות שזכר, כי היו נושאים דורנות ומנחות למלך מצרים למען יהיה להם לעזר, וא"כ יהיו בהמות עם בהמות, ר"ל בהמות נגב עם עירים וגמלים, דבשת, נקראות חטוטרת הגמל לרוב חלקתה ושמינותיה וכן מצד יחס דבש⁽³⁾, (ז) לזאת, כנוי לקהלת מצרים כלומ' כי בעבור שענינם הבל וריק ובטול והעדר כח, ואין להם רק גאווה וגאות במקום שבתם, לכן קראתי שמם רהב

⁽¹⁾ וכן דראב"ע הוצאת פרידלנדר, ע"פ הגירסא שם הערה 1 מלאכים.

⁽²⁾ וכ"ז באור חדש, ⁽³⁾ ר"ל גם דבש הוא שמן וחלק, וא"כ מצינו חבר לדבשת ע"פ דרכו בשרשיו.

ממעם וצרת, ואין בשרש צור רק ענין צורת הבית.
 (ד) והיה כאבק דק. זה היה אחר זמן מה שקדם כי יפל מחנה
 סנחרב. (ט) התמהמהו ותמהו. עתה ישוב להוכיחם על סכלותם, ולו
 היה ההכפל אלף פעמים לא היה מותר ועדיין לא
 הועיל, ובפרט היה מוכיח וגוער עתה בני יהודה אנשי לצון,
 ובכלל כתות רעות רבות שהיו שם שלא היו בומחים בהשם שיוכל
 להושיעם מיד סנחרב באחרונה, כמו שלא הושיעם בראשונה, עד
 שהוצרך חזקיה לקצץ דלתות ההיכל. ואולם התמהמהו ממעם אם יתמהמה
 חכה לו (חבקוק ב' ג'), ואינו ענין תמה, וכן השתעשעו ושעו משרש
 שעה ומענינו, ר"ל ממעם ואל קין ואל מנחתו לא שעה (בראשית ד' ה'),
 כלומר ההשקפה וההשנחה לדבר, והמכוון בזה כי עוד יראו פליאות
 שיעשה השם להם כשיצילם מיד סנחרב, ואותם הסכלים שכרו בלי
 יין ששתו, כלומר שהם שכורי הדעת. ומעם נעו כי כן דרך השכור
 להתנועע. (ו) רוח תרדמה. גם זה מליצת שיר לתרדמת ההבנה. את
 הנביאים, כאלו כתב ר"ל את הנביאים, כי אלה וכן החזוים שהם
 שמות נרדפים ראוי מכמה צדדים לתאר אותם כְּשָׁרִים, ראשי העם,
 ועיני העדה, והמכוון בזה על נביאי השקר שהיו בם, ויותר מפורש
 בירמיה. (יא) ותהי להם חזות הכל. זה הפלגת מליצת שיר עם
 הוראות נכבדות בענין שוכר שתי חלוקות רעות והאחרונה יותר קשה,
 (יד) להפליא. זה נאמר לשני ענינים יחד, האחד פליאה לרעה ולאבוד,
 והאחד לטובה כי תהיה תשועה מסנחרב באחרית, ויראו כל
 העם הזה, עם ישראל שאין חכמה רק לשם ית'. (טו) הוי
 המעמיקים. גם זה מסכלות עמנו, ומעם לסתר עצה. כי היו נועצים
 בסתר ובהעלם מישיעיה וחזקיה ורעיהם להכנע לסנחרב ורבשקה, או
 לשלוח למצרים לעזר. (טז) הפככם. המעם כי מאמרם זה הוא הפך
 הטבע והפך הראוי, כי אנחנו ביד השם ובערך לשם כענין החמר
 ביד היוצר, ואמנם אמרו מלת אם אינו רק לתנאי מבואר בעצמו,
 כמו שידוע בחגיון. (יז) ושב לבנון לכרמל. כל זה יתרון, כי הלבנון
 אין בו עצי פרי כמו הכרמל, וכן הכרמל מעט הצמחים והעצים
 בערך יער. (כא) מחמיאי. אלה תארי שוקדי עון. בדבר. בדבור,
 והמכוון בזה נביאי השקר שהיו בם החזוים מהתלות ומדברים חלקות
 ואלה ישימו מוקשים לנביא השלם המוכיח בשער, ששם מושב העם
 והזקנים. צדיק. מי הוא צדיק ושומע לעצת ישעיה וחזקיה. (כב) אשר
 פדה את אברהם, כמעם אשר פדה את נפשי מכל צרה (ש"ב ד' ט'),
 גם ידוע כי היה [אברהם] עצור תחת מלך כשדים והשם הפועל לכל

כמעט עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים (משלי כ"ג ה'), וזה השאלה על בריחת הדבר והכתלקו⁽¹⁾, וכן היו הנביאים כמו שקרה לאלהיו ווולתו כי היו ישראל הורגים אותם או מואסים בהם, לכן יאמר כי עתה לא כן יהיה, ר"ל באחרית חזקיה, אך ישמעו לעצת מוריהם ויהיו צניניהם נשיאות להם ושומעים דבריהם כי נעמו, [לכל] אשר יאמרו להם. (כא) מאחר־ך, הוא הפלגה אפי' מאחר־ך כי יגיעו הדברים לאזניך אם מהנביאים עצמם ואם מפי מגידים מהם⁽²⁾, כ"ש אם יהיו עיניך רואות את מור־ך עין בעין. (נד) כליל. כמעט כליל (איוב ו' ה'), והוא סמוך אל חמיץ שראוי למאכל אדם וזה לרוב התבואות שם. (נה) ביום הרג. מה מאד הטיב א"ע שאמר כי אלה פרטי המקרים והפגעים הרעים שיהיו להפלגת המטר שהוא מאד־י גם כלליי והפליג לומר כל זה בבשורה, אבל יותר בשורה במה שיאמר עוד וברר ברדת וגו' ואלו ואלו דברי אלהים חיים, שאין סתירה ביניהם כלל וזה ענין סוד כולל, ובאורו אי"י. (נו) הנה שם יי. גם זה מענין מה שקדם על נפילת סנחרב והושע חזקיה ויהודה. משאה. הרמתה כי כן תנועת האש למעלה. (לא) יחת. שרשו חתת. יבה. השם ית', והמוכה הוא אשור. (לב) והיה כל מעבר מטה. המעם כל מקום אשר יעבור מטה מוסדה אשר יניח יי על סנחרב יהיה שם בתפים ובכנרות. וזה לאויבי סנחרב כי באבוד רשעים רנה, אבל להם ר"ל לסנחרב ועמו, במלחמת תנופה נלחם בהם, וא"כ אלו ההפכים צודקים בשני נושאים, וכן נכון עם זה שתהיה הכונה בכל במחנה אשור אבל בשני זמנים כי ביום היו שם תפים וכנרות, וכלילה נלחם יי בהם והיו כולם פגרים מתים, והכל נכון ואמת כי משפטי יי אמת צדקו יחדו. (לג) למלך. המעם למלך הרמוז והוא סנחרב. העמיק הרחב. אלו שני מיני רחקים מהדבר הגשמי ר"ל עמוק ורחב, ואין חובה לזכור כאן אורך. מדרתה אש ועצים הרבה. זה ענין מיוחד וענין אחר נשמת יי כנחל גפרית, והמעם בהכנוי לאותה מדורה, וכל אלה הדמיונים יהיו לרשעים לעולם הבא.

לא. (א) הוי הירדים למצרים. כ"ז מבואר ממה שקדם וכן עשו בתגבורת החיה הראשונה פעמים רבות, ולא שעו. זאת השלילה הכרחית אחר החיוב הקודם, כמו שצריך באמרו והעם לא שב עד המכה ואת יי (ט"ב), ואין כן וחיו ולא ימיתו (במדבר ד' י"ה), או ולא זכר שר המשקים וגו' (בראשית מ' כ"ג). (ב) וגם הוא חכם, הכנוי

⁽¹⁾ וכן הר"א מכלגנצי. ⁽²⁾ וזה באור חדש ויקר.

הם שבת, וכבר זכר המורה שכמה מקומות יש שיקרא ענין אחד בשמות רבים יחד. (ה) בא כתבה, מצות השם לישעיה. חקה, חק אותה, ותהי ליום אחרון, כמעט ותשחק ליום אחרון (משלי ל"א כ"ה), כלומר למען יעמדו ימים רבים, כי אחרון ממאמר המצטרף. והכונה בזה שצוה השם לישעיה שיכתוב זאת התוכחה הקודמת בכללה על לוח שיהיה אתם תמיד כמו שעשה משה בסוף ימיו וממנו למדו כל הנביאים. (יג) נבעה, הנכון שיהיה שרשו בעה מלשון גלוי כמו ויסדיה אנלה (מיכה א' ו'), או סדק וברק שיהיה בחומה שנשבה כי גם ע"ז יאמר לשון גלוי, (יד) ושברה, אין הכרח שיוכור הפועל, מגבא, מקום מקוה המים. (טו) בשובה ונחת, זה דבק עם אמר וגו' ור"ל השם אמר בשובה ונחת וגו', ומעם בשובה כמו שרמזו על אמרו משיבי מלחמה שעה, ⁽¹⁾ וכמו שקדם השמר והשקט, ובכלל שלא יצאו למלחמת תמיד על סוסים כנהוג, וכן עשו עתה, וכמ"ש יי ילחם לכם (שמות י"ד י"ד). וגם בכלל אמרו בשובה ונחת לעשות תשובה ומעשים טובים ותפלה והתבדדות בעיון ⁽²⁾ וכן הוא האמת בלי ספק. (טז) ננום, המיב אבן גנאח — אע"פ שאינו הכרח — שאמר כי ננום מטעם שאו נם, ויהיה בזה שתוף כמו שיש רבים, ומדעתי שזה הולך ע"ד האחד שבא אח"י, כי הענין אחד, אבל הם בנושאים מתחלפים כמו שמבואר, כי הם אמרו על קל נרכב, והשם אמר לא בן הדבר, אבל שכנגדכם יהיו קלים ולכן ננום, ואע"פ שהוא מן הקל ⁽³⁾ הנה הוא יוצא. ותנוסון, בודד, וכזה רבים לאין מספר והמעם שהם היו אומרים על סוסינו ננום את שכנגדנו ר"ל נשים אותם נסים, והשם אמר לא בן הדבר אבל אתם תנוסון. (יז) מפני גערת אחד, זה הלשון נכון, וזה ענף מן המאמר הנכבד היקר מפז וזה רב והוא אמרם ז"ל אין מוקדם ומאוחר בתורה, (פסחים ו':) ולא יבינו זה רק יחידים. (יט) לקול זעקיק, מבואר מזה שראוי לעמנו להתפלל לשם בקול רם וכן כת' משה הראש ותעל שועתם וגו' (שמות ב' כ"ג), כשמעתו, כי ישמע לקול זעקתינו כ"ז שצריכה, וכן כתוב דרשו יי בהמצאו (נ"ה ו'). (כ) ולא יכנף עוד את מוריק, המעם הנבונים החכמים המורים אותך בדרך הישרה, וכן היה ישעיה שהיה מיעץ להם שלא ילכו אל מצרים לבקש עזר, וגם יעצם באחרית שלא יכנעו לסנחרב לתת לו מס, והמכוון בפועל כנף

⁽¹⁾ עיין לעיל כ"ה ו', וזה באור חדש, ⁽²⁾ וכן הת"י, ⁽³⁾ ר"ל ננום.

הלבב, שהוא דבור פנימי, והבקיאות בלה"ק שהוא דבור חיצוני, כמו שיעד עליו כי מלאה הארץ דעה את יי (י"א ט'), אבל הסכלים אומרים לרע טוב. וגם זה מענין זה הפרט שאמרנו מענין סנחרב כי היו רבים ביהודה שהיו מנשאים את סנחרב ואומרים להכנע לו, ורבים למלך מצרים, כי היו קוראים לו נדיב ושוע, ובכלל כי היה הוא בעיניהם גדול ונכבד כי לא היו משגיחים רק למה שעניניהם רואות ואזניהם שומעות מגדולתו והבהלותיו, כ"ש מחכמת דברי רבשקה וגזמותיו ומעוצם מחנהו, ולכן אמר בכלל (ג) ולא תשענה עיני ראים וגו', אבל (ד) לב נמהרים יבין לדעת, ואז יקרא מלך אשור ומלך מצרים נבל וכלי, פחות ונבזה, כי ידעו גדרי השמות על אמתתם, וזה כלל כל החכמות והמלאכות העיוניות. (ה) שוע. מונח בעברי למדת הנדיבות, ונקרא זה שוע איש שכל בני אדם ישועו ויצעקו אליו שיתן להם, כי ידוע אצלם שיתן ויחזור ויתן, אבל לכלי לא יצעק איש, ועתה ראה מה בין דרכינו ודרך הספרשים הקודמים, ועל כל אלה הענינים עמדנו מצד ששקדנו כפי עניות דעתנו על הבקיאות בלה"ק ועל מלאכת ההניין המישר כל לשון. (ו) כי נבל וגו'. פרוש הנביא גדר הנבל וגדר הנדיב, וזה ידעו בני עמנו בימי חזקיה כי חכמו מאד מצד שהיה להם שלום ושקט, וגם הוא הנהיגם להיות בתורת יי חפצם. (ז) באמרי שקר. הבי"ת בי"ת הכלי¹, כבי"ת ויעשהו במקצעות (מ"ד י"ג), ואין כן בי"ת ובדבר (דברים א' ל"ב). (ט) נשים שאננות. גם זה ממיין מה שכבר זכר פעמים רבות ר"ל תוכחות לבני עמנו ובפרט בני יהודה שנכבשו ונחרבו רוב עריהם גם יושבי ירושלים לקו, כמו שמפורש, וזה כמעט יען כי גבהו בנות ציון (ג' ט"ז), ורוב הרעות מהן באו. (יא) פשמה. המעם להפשיט הבגדים. וערה. ממעם ערוה ועריה והכל מקור או צווי כי הכל נכון. וחגורה על חלצים, לא אמר שיחגרו שק, א"כ אין זה מעיקר הכונה, וכן אל תאכלו ממנו נא (שמות י"ב ט'), ורבים כאלה, ולכן המעם אבל חגורה על חלצים כי אין ראוי ונהוג לגלות הערוה. (יב) על שדים. בעבור שזכר הנשים זכר שדים כמעט שדים ורחם, (בראשית מ"ט כ"ה), כי הם חברים, וזכר בזה שדי הנשים, כי הם יראו בהיותם ערומות, אבל יהיו חגורות על חלצים ולכן לא יראה מהן יותר, והמעם שהיו סופדים ומתאבלים על השחת שדי הנשים כמעט קללת שדים צמקים (הושע ט, י"ד), הפך שדים ורחם.

¹ עיין מו"ג פ"ל משלישי.

לשם ית', שאין נכון וחכם כמוהו, והטעם שהוא ית' ידע מחשבתם הרעות, ולכן הביא להם רעה ונתנם ביד מלכי אשור, וחלילה שרז"ל סתרו דברי הנביאים במה שאמרו אין דבר רע יורד מן השמים^(א), ובאור זה אי"י. (ד) כי כה אמר יי וגו'. כלומר אבל באחרית יציל יי ית' את ירושלים. (ה) עפות, מטעם יעוף. פסוח. מטעם ופסחתי (שמות י"ב י"ג). וראה הפלגת דיוק לשה"ק ואיך כל מלה ומלה תורה ענין נכבד, שזה השרש ר"ל פסח אינו מענין חמלה ולא מענין דלג וקפוץ כמ"ש המפורשים^(ב) אבל זה הענין הוא מין אחד מיוחד מאד תחת סוג מנוחה והעדר התנועה, ובעבור שאמר ועברתי בארץ מצרים (שמות י"ב י"ב) שהיא תנועה מקומית בתאר מיוחד נקרא עובר ע"ד דברה תורה כלשון ב"א, ואמר כי הפך זה יעשה השם על ישראל, אך בתאר מיוחד יקרא השם ית' בו פוסח, ואלו סתרי תורה שהעירוני עליהם מיסדי הלשון הקדש ע"ה, ועל כלם מרע"ה ועל הכל יתגדל האל ית' כותב התורה ונותנה. (ו) שובו, אלי. העמיקו סרה. הם בני ישראל, ואין בזה חסרון כלל כי הוא מובן בעצמו, וראה הפלגת לשון שאין שובו מצורף לאשר העמיקו וגו', אבל לדבר אינו בכת' וכאלה רבים. (ח) לא איש. לא אדם. שמות בלתי נשלמים, וכבר זכר אריסמו' את אלה. (ט) וסלעו. וחזקו שהוא כסלע. אור. כפשוטו על הנרות מן המנורה. ותנור. על המזבח ובכ"ז הערות, והכל אי"י.

לב. (א) הן לצדק ימלוך מלך. זה היה חזקיה כי היה פלא יועץ ואל גבור, ובזכותו נושעו בני יהודה וירושלים, ולא נמסרו לעבודת סנחריב כי במחו בשם ית' ובעצת שלוחו. ובכלל כי הוא היה מלך אוהב צדק ומשפט וכן שריו, ולמ"ד ולשרים נכון בעברי כמו לאשר העמיקו (ל"א ו'). (ב) והיה איש. זה אינו מונח בצד עצמו כמו שהמשלנו באמרנו ראובן הוא איש עשיר, והטעם ויהיה זה המלך שענינו כמחבא רוח, כלומר שיתחבאו בני יהודה בו כמו שיתחבא כל אדם מפני רוח קשה ויהיה ג"כ סתם זרם, ויהיה ג"כ כפלגי מים במקום ציה, ויהיה ג"כ כצל סלע חזק בארץ עיפה ויבשה וצמאה, וכל אלה כפל דמיונים רבים לחזק, גם נכון למצא לכל אחד ענין מיוחד. (ה) לא יקרא עוד לנבל נדיב. כי עתה יהיו חכמים בהבנת

(א) כונתו על מאמרם ו"ל מדרש איכה ע"פ מפי עליון לא תצא וגו' א"ר אלעזר משעה שאמר הקב"ה ראה נתתי וגו' לא יצאה וגו'. ובשעת ההגה"ה העירוני ידידי המופלג ר"מ גרסבערג על מקורו בב"ר פנ"א א"ר חנינא אין דבר רע יורד מלמעלה. (ב) רש"י פה וכן שמות י"ב י"ג.

ויאכלו שלל מחנה אשור, אבל אחר שיהיו פגרים מתים, שאין ספק שנזעקו בני יהודה הקרובים אל לכיש ולבנה לשלול שלל מחנה אשור, כמו שעשו פעם אחרת בענין ארבעה המצורעים אחר שברחו להם מחנה ארם (מ"ב ז' ז' ח'), והכל כי השם נלחם להם. כמשק. וכן שוקק, פועל משרש שוק ומשם שוק⁽¹⁾. וגבים. הוא מין ארבה כמו גבי (עמוס ז' א'). (ו) עתך. כינוי לציון ויהודה, וכן כינוי אוצרו, וכן זרועם שקדם זכרו, וכל אלה השנוים נכונים בעברי ובהגיון, ואולם אלו השמות צריכים פירוש ארוך ואי"י. (ז) הן אראלם. גם זה מכונת הפרק ר"ל הצרה שהיתה ליהודה מפני סנחרב ונושע באחרית, ומעם אראלם אראל שלהם⁽²⁾, וזה כלל למלאך העוזר לישראל והיה מלאך אחד במצות השם והוא הנאמר עליו ויצא מלאך יי ויכה במחנה אשור (ל"ז ל"ו), ואותו נקרא בלי ספק מלאך המות, או מלאך מלחמה, הפך מלאכי שלום הנאמר כאן, וכבר הודעתוך שם מלאך שאין ענינו בשום מקום כמו שילעווהו אנגיל, אבל הוא משרש רבעי, כמו שם מלאכה שהוא שם דמיון ראשון מה שהוא שם נגזר, ונקראו השכלים הנפרדים שלועזים אנגיל ש בתאר מלאכים כי הם עושים מלאכת יי. ואולם דרך מליצה שיריית אמר כי המלאכים העוזרים לישראל הטבקים שלומם יצעקו ויבכו בראותם צרות יהודה ומצוקתם מפני סנחרב, עד שנשמו מסילות ארץ יהודה, וסנחרב הפר הברית שהיה לו עמם, כאשר קצץ חוקיה דלתות ההיכל ושלחם לו ואח"כ שלח את רבשקה⁽³⁾. (ט) החפיר לבנון. זה גזרה בעצמה, ר"ל סנחרב החפיר ארץ יהודה הנקרא לבנון, ואולם קמל שענינו כרת הוא גזרה אחרת, וגם לבנון בזה נשוא, וכ"ז פרשו לנו אנשכה"ג⁽⁴⁾. השרון. מקום דשן ושמן, וכל אלה שנוים לרעה, הפך מה שנוכר לפנים הרבה שנוים לטובה⁽⁵⁾. ונער. המעם וסנחרב נער בשן וכרמל והפיל הכל. (י) עתה אקום. כלומר אבל אמר השם עתה אקום עתה ארומם וגו', וכ"ז הפלגת התעוררו ית' להשחית סנחרב ומחנהו אך עתה עתה. (יא) תהרו. רמז לסנחרב ועמו והכל דבור מהשם או מהנביא שלוחו שהוא כמותו. רוחכם. במעם געיא לקריאה נכח סנחרב ומחנהו, והמעם רוחכם עצמו

(1) עי' פרושו בראשית ט"ו ב' משנה כספ ii הערה 4. (2) אראל שם מלאך, הרד"ק. (3) כמבואר במ"ב י"ה ט"ו ט"ז, ותיכף שלח את תרתן ואת רבשקה, וא"כ רומז על מאורע נודעת בכתוב. וכן פי' הר"א מבלגנצי. (4) ר"ל הנגינה. (5) ל"ב ט"ו, ט"ז.

ואמר על שדי חמד, לדמות המליצה מ ש ד ה עם ש ד ים ואינם מענין אחד ומטעם שכן היו סופדים ג"כ על השחת שדי חמד וגפן פוריה, כמו שיפרש עוד (יג) על אדמת עמי וגו', כי על כל בתי משוש, ר"ל כי גם תעלה שמיר ושית על כל בתי משוש ועל כל קריה עליזה, (יד) היה בעד מערות, המעם היה בעבור מערות, להסתיר שם פראים, וגם מרעה עדרים, וזה בעד שמעמו בעבור הוא לסבה תכליתית כלום' שאין שם ישוב אנשים כמו שהיה לפנים. (טו) יערה יגלה, וזה יהיה בסוף [ימין] חזקיה כי מת סנחריב, (יט) וברד ברדת היער. זה הפלגת מליצה עם הפלגת עיון פילוסופי' דק, וזה שהפגעים הטבעים אין רצון השם למנעם לגמרי תמיד, אבל כי יביאם על ארצות חסידיו, יביאם במקומות שלא יזיקו הזק רב ולכן יברד או ירד⁽¹⁾ הברד במורד היער ותשפל העיר בשפלה לבד, וזה יותר מופלג ממה שקדם ביום הרג רב בנפול מגדלים ואלה סודות גדולות והכל אי"י, (כ) אשריכם ורעי על כל מים, אין זה כמו שלח לחמך על פני המים (קהל' ט' ז), וכבר כתבנו ההברל שבין על ובין על פני, והמעם בזה לזרוע על כל שדות שהם על שפת הנהרות, כי זה טוב מאד לכמה סבות, ובפרט בחול המזיקים הטבעים לצמחים כמו הברד והעצר המטר, כ"ש כי שם לא ירד ברד, כמו שקדם שלא ירד רק ביערות שהם מקום יובש, ולכן סמך לזה משלחי רגל השור והחמור, כמו מנהגם שם היום להשקות הארץ, כמעם והשקית ברגלך וגו' (דברים י"א י') ואולי הטיבו חכמי אנשכ"ג כי שמו געיא במלת אשריכם לקריאה, והערה גדולה להם, וכל אלה ענינים גדולים וסגולת מלכים אי"י.

לג. (א) הוי שודד. זה קריאה לסנחריב שבו כוונת הפרק, ולא אמר הוי בעבור מה שזכר תחלה שודד ואתה לא שדוד⁽²⁾ וגו', רק מצד מה שסיים כהתימך וגו' והפך זה הוי כל צמא לכו למים (נ"ה א'), ובאור זה הכלל גם באור ענין כהתימך שודד וגו' שהוא ענין דק אי"י, כנלתך, כהשלימך כמו כהתימך ואין בידני בעונינו משרש נלה רק זה ומגלם (איוב ט"ו כ"ט), (ב) יי חננו לך קוינו. זה על הושע יהודה מיד סנחריב הרמוז, ומעם לבקרים, כי בבוקר יצאו כל בני אדם למלחמה כי יבאו על שכנגדם בלילה ופתאום, כמ"ש במקומות רבים⁽³⁾, ואסף שללכם, המעם שבני יהודה יאספו

⁽¹⁾ ומפרש ברדת מן שרש ירד כחכמי עמים, ולא כגדולי המפורשים רש"י הראב"ע והרד"ק. ⁽²⁾ אולי לדעתו הוי לרוב לשון קריאה של שמחה כמו לה א', ⁽³⁾ וכן ביהושע י' ט'.

ועיניך תראנה איך מפורש לפי האמת כל ספר ישעיה כאלו הוא כלו דרשה אחת מדורש אחד בזמן אחד, וכל הענינים מתיחסים ונקשרים, א"כ גם זה כאלו אמר הנה נבאתי תשועת יהודה מיד סנחרב, וגם כבר נבאתי לכם נפילת יהודה ביד נ"נ וכי ישוב בזמן מדי, אבל לא יקריב בזה דבר כלל לאדום הרשעה, וזו הארץ והאומה היתה בנבול קרוב לא"י, כמו שמפורש בתורה (במדבר כ' י"ז), ויותר בפרשת אלה הדברים, א"כ למה נאמר שהארץ הזאת שאנו בה היא ארץ אדום ומלכות אדום וחלילה, אבל הם בני יפת, ואולם הדתות נשתנו והארץ לעולם עומדת, וכ"ז אבאר במקומות אחרים. (ה) חרמי. שם כמו מצרי עברי כענין מותרם. (ה) שנת שלומים. כי הרעו לציון וזה נתנית סבה אחרת⁽¹⁾ לעונש אדום. (ו) לילה ויום. הפליג להמריץ בזה ארבע גזרות כולן מניחות התמדה ושקידה, שתים מחייבות ושתים שוללות ועדין אולי. וזה מחייב הנצחות לעולמי עד, וגם ירמיה ויחזקאל⁽²⁾ הפליגו בנצחיות בחרבן אדום, אבל לא כמו זה הנביא. (יב) חריה. המעם כאלו אמר אין שם חריה שיקראום מלוכה ומלכים, כי מלך אשור השחיתם, ואמר חריה כמעם חרי יהודה (ירמיה כ"ז ב'), גם בא לרמוז אחד מסודות תורת משה שכתב במשנה תורה בענין דק כי החרים ישבו שם לפנים (דברים ב' י"ב), והשם השמידם מפני אדום, ועתה השמיד אדום מפני מלך אשור, ואלו סודות נפלאות ואי"י. (יג) חצירה. כפשוטו, וכן חציר לקנה וגמא (ל"ה ז'), כי שם מעם לקנה למ"ד ההכרה, כמו ויגדל המלך שלמה וגו' לעשר וגו' (מ"א י' כ"ג), ורבים כן, ופה מעם הלכ"ד לתכלית כלומר כי שם יעלו עשבים ראויים ומוכנים לעופות מדבריים, וראה איך אנחנו נומים מדעות המפרשים הקודמים, ואיך אחטא ליי ואשפוט שום תמורה וחסרון ושנוי בכל ספרי הקדש דברי אלהים חיים, והחכם אבן גנאח⁽³⁾ עשה בכל זה שערים רבים שערי מות, וגם החכם א"ע ואבן הקמחי לא נמלטו מזה במקומות רבים. (טו) דרשו מעל ספר יי. זה ספר תורת משה בלי ספק, וכבר כתבתי במקום אחר, כי אין דבר אף מהיעודים הרעים לכל האומות אף בי לישראל, ובכלל כל ממשלות ארבע חיות זו אחר זו שאינו כתוב בתורת משה

(1) בכ"ז אחת, (2) ירמיה מ"ט י"ז י"ח, יחזקאל כ"ה י"ג, (3) ספר השרשים שרש חצר, וכן הראב"ע והרד"ק ותי"פה מפרשים מקום, כמו חצר.

הוא אש תאכל עצמכם, וזה ענין נכבד, וכבר קדם רמז אחר באמרו משה שמנים וגו'¹), ובאור יותר אי"י. (יב) והיו עמים. עמי סנחרב ומחנהו כי נפלו כלם פגרים מתים ברגע אחד. לכן (יג) שמעו רחוקים וגו'. (יד) אש אוכלת. כן היו קוראים לסנחרב. לכן השיבם (טו) הולך צדקות וגו', וזה הוא חזקיה, וכן עליו (טז) הוא מרומים ישכן, והוא (יז) מלך ביפיו. ארץ מרחקים. הוא ארץ אשור שהוא רחוק מירושלים, כמ"ש מארץ רחוקה באו אלי מבבל, וזה נמשך באמרו לבך יהגה אימה, כי בתחלה ירא חזקיה שיגלה סנחרב אותו לאשור כמו שגלו שם רבים ממלכינו, ולכן קצץ דלתות ההיכל, וגם באחרונה פחד מזה כמו ששלח לישעיה, ולכן אמר לו ישעיה לבך יהגה אימה וגו', וזה דבור פנימי כמעט ויאמר עשו בלבו (בראשית כ"ז מ"א), כי לא היה רוצה להראות ולפרסם כי היה מתפחד. (כ) חזה ציון. אבל חזה ציון, ובא בלשון צווי והוא נכון בעברי ובהגיון כמו תראינה שבא בלשון עתיד. (כא) כי אם שם וגו'. גם זה ממין הקש תנאי שהקודם מבואר לעצמו ואין צריך לשנותו, ומעם שם בירושלים, והפליג דרך מליצת שיר לתאר ירושלים כעיר שמים רבים סביב לה, שלא יוכל אדם לעבור בה, ור"ל לא יוכל סנחרב לכבשה, כי כן רצה השם אז, ולא כן תמיד. כמו שסיים (כב) כי יי שפמנו. הוא יושיענו. לכן אמר נכח סנחרב. (כג) נמשו חבליך. וזה נמשך למה שתאר ירושלים במים רבים. ומעם כן תרנם כן נמש התורן שלהם. בל פרשו נס. הם בראש הספינות כנהוג. אז חלק עד. והמעם כי מבני יהודה באו רבים אל מחנה אשור אחרי שהיו פגרים מתים עד שבאו שם גם פסחים מיהודה כענין המצורעים (מ"ב ז' ז'). וכבר נרמז זה ג"כ לפנים ואסף שללכם וגו' (פסוק ד'). (כד) ובל יאמר. ולא יאמר שוכן בציון חליתי מממשלת סנחרב, כי ימלט ממכתו. נשא עון. מורם עון, כי השם ית' הרים עונו מעליו כי הוא ית' נושא עון ועובר על פשע.

לד. (א) קרבו גוים. זה יעוד על נפילת אדום ביד סנחרב וגם אחריו האחרון נ"נ והכל מלך אשור, וגם בתחלת זה היעוד לא באר על מי, עד שאמר אח"כ (ה) הנה על אדום תרד, וסמוך זה לתשועת יהודה מיד מלך אשור להודיע מה בין עובר יי לאשר לא עברו, וכל האומרים שאין טעם בסדר הפרשיות והמאמרים הנה הם מועים,

¹) כ"ה ו', ור"ל כי ממשה זו שתו ודעו ונשחתו.

כטעם ובאו אליך כל הברכות האלה וגו' (דברים כ"ה ב') וכן וגם הוא רמז ליגון ואנחה כלומר יגונו אלה מישראל, וכן מתהפך זה כי כן טבע הדברים המצטרפים, וכבר קדם לנו באור זה על אמרו ויפרדו איש מעל אחיו (בראשית י"ג י"א), ואם אברהם לא זו ממקומו, וכבר באר זה אריסטו' בספר השמע. ויותר נמרץ בזה היות בני ישראל פועלים בזה ר"ל הרודפים והמשיגים לששון ושמחה והנסים מהיגון והאנחה, וזה ענין גדול ונכבד והכל בא"י.

לו. (א) ויהי בשנת עשרה שנה, כבר הודעתך כמה פעמים כונת ספר ישעיה וגם הראתך חבור ספרי הנביאים, כי אינו כמו שיאמרו הנוצרים שאין יחס כלל לסמיכות הפרשיות עד שמפני זה אמרו שנכון שינבא [על] המשיח שלהם באמצע סדור אחר, ואין זה כן אבל אע"פ שנניח שכל ישעיה עד"מ נאמר במקום אחד ובזמן אחד כענין דרשה אחת מהדורשים שלנו, או כענין ספרי החכמות שחברו הפילוסופ' כמו שנאמר ספר המורה עד"מ, הנה מה נכון הסדר שעשה, ואע"פ שיכפול ענין אחר, כמו הצלחת סנחרב או הפכו ותשועת ירושלים מידו, אין זה מותר בדבור, כי כן נהגו גם הפילוסופ' לכפול הדברים ויאמרו, ונשוב לבאר, או ונבאר זה יותר, גם יפסקו בין עניניהם, ויאמרו ונשוב לבאר או ונבאר זה יותר, וכאלה ענינים רבים בתורה וכ"ש במשנה [תורה] כמו שמבואר למי שיש לו עינים, ולכן עשה ישעיה בזה הפלגה גדולה, כי כאשר היה עיקר הבונה במה שקדם עד הנה ספור הצלחת סנחרב ואחר נפילתו ותשועת יהודה וירושלים מידו ע"י חזקיה, והאריך בזה בפרטים רבים הנה הטיב לכתוב בכאן איך היה הענין המאורע כלל, כמו שעשה ירמיה בסוף ספרו, ולא נשענו מצד מה שכתבו זה סופרים אחרים רבים, ובפרט כותב מלכים ודברי הימים. ולכן אין לתמוה אם באלה הכתובים שניים מה או תוספות או גרעון ממה שכתבו אחרים, כי אפשר לרבות הסופרים כמו שאמר יוסיפון, וסופרים רבים העירו כמוני, ובכלל כי מהתחילו ויהי בארבע וגו' עד שסיים מה האות כי אעלה בית יי, הכל הוא כדי שיבין כל מליצותיו במה שקדם בענין סנחרב ועמנו ויותר העמים, ואם נכנס בכלל הדברים הקודמים בשני המקומות בפרט נפילת מלכות נ"נ וזה בפרשת משא בכלל וגו' ובפרשת משא מדבר ים וגו', ואם במקום הראשון רמז בקצור מופלג שוב בית שני, אין בזה קושיא כלל כי מלכות אשור אחת בסוג, גם טוב היא מאד לזווג הענינים בקצור או כוולת מקומם כמו שכתבתי. זכמה מזה המין בספרי הפילוסופ' וגם בספר המורה, כ"ש שהעירנו

שהיא תורת יי, ואמנם מי יכיר ומי יבין זה בה ומעם. אחת מהנה וגו', כנורות הרעות לאומה אומה ובפרט תגבורת החיה הראשונה, וגם על אדום שבו כוונת זה הפרק שאנו בו. ומעם כי פי, כמו בפי, כלומר בפה כמעט בדבר יי שמים נעשו וברוח פיו וגו' (תלים ל"ג ו'). ורוחו הוא קבצן. מעמו בכתוב בספר, והפליג לומר תחלה על השם ית' כי בפיו צוה הדבר לכתוב בספר התורה ורוחו הידוע כמעט יי שלחנו ורוחו (מ"ח ט"ז), ורוחו הוא קבצן באותו הספר, והפליג זה הנביא לאמר בזה מלות שיובנו אצל ההמון שרומז לעופות המדברים, גם המשיך לזה והוא הפיל להן גורל, שהוא בלי ספק רומז לעופות המדברים שקדם זכרם, וזה ענין נכבד ותחבולות נבון להסתיר שימצאו סודות אלה הענינים בתורת משה, כי יהיה זה רע אצל ההמון לסבות, וכמו זה המין יש לשונות בתורה ובנביאים להסתיר, ובפרט באמרו עד כי יבא שילה (בראשית מ"ט י'), וכאלה הרבה ענינים יקרים אין כמותם והכל באי"י.

לה. (א) יששום מדבר וגו'. אחר שספר נפילת אדום ביד מלך אשור ישוב עתה להשלים ספור הושע יהודה מידו ולעשות בזה חתימת דבריו עד ונסו יגון ואנחה. ומעם יששום, נכון בעברי כמו שנכון יושו המדבר והערבה מבני יהודה שישכנו בס^א). (ו) אז ידלג כאיל פסח. זה עד נאמן כי פסח אין ענינו מדלג ומקפץ, כי זה התואר הוא העדר גמור בענין התנועה המקומית כמו שהאלם הוא העדר גמור בתנועת הלשונות והפך האחד ידלג, והפך האחר תרון, אבל אמר כאיל לצחות דמיון, וכן היה אפשר לו לומר ותרון כצפור או כומיר, והקש ע"ו, כי אם תבין השמות הנפרדים בספרי הקדש תבין הגזרות ואז תדע כל החכמות. (ח) והוא למו. אבל הוא לבני יהודה שיהיו הולכים בדרך ההוא הסלולה עד שהאווילים לא יתעו. (ט) לא תמצא, ולא תמצא. (י) ופדויי יי. כמעט ובאו האובדים וגו' (כ"ו י"ג), וכ"ז מפורש בארוכה באר המב בספר מלכים ובספר דברי הימים^ב) למי שיש לו עינים, ומבואר כל זה למי שישכב במטות כסף, וגם זה כדרך הגזומות שנהגו הנביאים וכ"ש זה הנביא. ישיגו, וכן ונסו משרת לשנים נושאים, וזה כי הוא רמוז לששון ולשמחה כלומר אלו ישיגו ישראל כלומר ישיגום

^א ואין צריך לחלוף המ"ם בנו"ן כהראב"ע, ^ב במ"ב י"ח ו' ובפרט בדה"ב ל' ל"ב מבואר הצלחת חזקיהו ועמו.

וכנה אותה לחזקיה כי היו לו אלה המזבחות בתחלת ענינו ירשה מאבותיו, וגם היו במלכותו ובארצו. (ז) לפני המזבח הזה, אשר בבית המקדש. (י) ועתה המבלעדי יי. זאת טענה אחרת יותר חזקה להפיל לב ההמון, וכאלו אמר נניח כי השם הנכבד יש לאל ידו להושיעכם מידי, ומה תעשו אם הוא צוה אלי להשחיתכם. יי אמר אלי. הטעם ע"י נביא יהודי או זולת זה, וכבר גלה זה המורה (מו"ג פ"א משני). (יב) לאכל, ולשתות, הטעם שלחני אדני להעמיד במצור אלה האנשים ולהרעיב אותם ולהפיל לבם עד שיאכלו וישתו מותר גופם גם עמכם. (טז) וצאו אלי, למסור העיר תחת ידי וממלכתי ותשארו כלכם בעיר איש תחת גפנו. (יז) עד בואי, זה נמשך עם הרחוק ר"ל אל תשמעו אל חזקיה, כלומר לא תשמעו למרהיבי¹ עד שיהיה האחרית שאבא ואקח אתכם ואגלה אתכם בבלה, אבל נכנס בין הדברים האלה כי כה אמר וגו'. ורבים כן והכל נאות ונכון בעברי ובהגיון, וטעם אל ארץ בארצכם וגו' דבק עם אתכם לא עם ולקחתיו, כלומר שאתם יושבים בארץ טובה ולכן ראוי לכם להתאונן אם תגלו מסנה. אבל אמרו (כ) כי יציל את ירושלים מידי, זה יותר פרטי. (כא) ויהרישו ולא ענו וגו'. זה בא לבאר מה שקדם במליצותיו, ושפלת מארץ תדבריו וגו' (כ"ד).

לו. (א) ויקרע את בגדיו וגו', באור למה שקדם לבך יהנה אימה וגו' (ל"ג י"ח), וכותב דברי הימים (דבה"ב, ל"ב ג') ויועץ עם שריו וגבוריו, שהוא באור איה ספר ואיה שקל וגו' (ל"ג י"ח), והקש בזה בכל זה הספר. (ד) אולי ישמע. שם זאת הגזירה אפשרית לא הכרחית כי פחד כי כן כתב ישעיה במליצותיו (שם) והוכיח. רמז לרבשקה כלומר שאמר דברי תוכחה ונאצה. (יא) ואתה תנצל. בתמה. (כא) וישלח ישעיהו בן אמוץ. די בזה משל ודמיון נכבד לכל הכפל והשנות שיש בנביאים, וזה כי הנה שלח המובן והעולה מזה היעוד הטוב לחזקיה קודם שהתפלל זאת התפלה ואין ספק שהתפלל תפלה אחרת, אבל אין מותר כלל בהכפל זה מפי השם ד' ה' פעמים בזמנים שונים כ"ש כי יוסיף ויחדש בכל פעם ופעם כמו שמבואר וכוה רבים בתורה על האבות ובמשנה תורה.

¹ בכ"י למרחיבו, ופי' לפרושו הסביר לי הח' דק' אפמאנויצר ר"ל כאילו היה כתוב במקרא: אל תשמעו אל חזקיה עד בואי ולקחתיו—בשבי—אתכם אל ארץ וגו', כלומר אל תשמעו אל חזקיה מרהיבו, המרהיב עז בנפשו ומעיו פניו נגדי, כי זה יגרום לכם שאקח בשבי אתכם—שאתם יושבים על ארץ יפה ומשובחת כארצכם,

המורה על קצת סודות בספרו הנכבד ועל ספר התורה באמרו⁽¹⁾ ולא נאמר דבר בוולת מקומו אלא להעיר על דבר במקומו. וזה ענין אחד מכלל סתרי תורה.

ואמנם אמרו (ל"ט א'), בעת ההיא שלח מרודך בלאדן וגו'. עד שסיים כי שלום ואמת יהיה בימי. (ל"ט ח'), הנה אין זה לבאר מה שקדם כלל, אבל הוא הקדמה והצעה לבאר מה שעתיד לדרוש דרך מליצות, ר"ל נחמו נחמו עמי וגו' עד סוף ספרו, וזה כי בזה המאורע יעד ישעיה כי תחרב ירושלים ויגלו המלכים בבלה, וכו' נשלם אחר חזקיה עד סוף צדקיהו, ועמד חרבן זה זמן מוגבל כמו שיפרש בירמיה, לכן יאמר אחר יעוד רעה כזאת נחמו נחמו וגו', ואמר כי מלאה צבאה וזה הוא זמן שבעים שנה, וכזה יאריך ויאריך בכמה מיני מליצות עם תוכחות ומוסרים, וגם יפרש זה יותר בזכרו עוד לעיקר כונה נפילת בבל בקום כורש ויותר באורים, עם שנראה לי שישעיה לא ראה כל אלה הפרטים כמו שראה ירמיה, ואיך שיהיה די לנו ולו בזה הכלל, ובכלל המיב מאד ישעיה אם כתב בתחלת ספרו פרשת בארבע עשרה שנה עד מה האות כי אעלה וגו', שיהיה הקדמה למה שעתיד לזכור, כמו שנהג בהקדימו והציעו ויהי בימי אחז וגו'. אבל גם המיב מאד כי כתבה בסוף כמו שנהג ירמיה וגם המיב יותר כי סמוך לזה כתב בעת ההוא שלח וגו'. וכל אלה הדרכים שונים וכלם טובים, ובכלל זה המכוון מאלה הספורים הכתובים בכאן באמצע ישעיה שאינם מליצות רק כמו ספורי ספר מלכים וזולתו, ואתה לא תאמין זולת זה והאמת עד לעצמו. ואחר שבארנו כללי הענינים, נשוב לפרש פרטים מה, ואם קדם לנו באורם בספר מלכים. (ה) אמרתי. הנה כותב מלכים כתב אמרת (מ"ב י"ה ב'), ואין בזה תמה כלל בין המבינים לאשורם, ואיך שהיה הנה הכל נכון ומה יזיק אם חזקיהו ורבשקה מסכימים שבעצה וגבורה תעשה מלחמה, רק שנכון יותר אצלי כי הם ענינים נבדלים, וכבר פרשתי במלכים אמרת. אבל אמרתי הכת' כאן ענינו, אמרתי כי בשלשה דברים יוקח תועלת למלחמה, תחלה דבר שפתים, אם מענות ואם מענה רך, והשנית עצה אם בחזק החומה והכנסת המים וזולת זה מתחבולות המלחמות, והשלישית גבורה לצאת בחיל כבד ועל סוסים, ואתה על מי בטחת, כי אין לך אחד מאלה. ובארמו לכוני⁽²⁾ (ז) את בטיחו ואת מזבחתיו. ר"ל מן האלילים

(1) מו"ג פמ"ב משני. (2) בכ"י לקנה.

לכן אני מבקש ממך שתעשה ערבות או תתן לי משכון עד שארפא ואשלם במעות⁽¹⁾. (טו) ואמר לי. כלומר השם אמר לי שהוא עשה ופעל והביא זה החולי עלי, כלומר כי אין זה בסבת עשק וחמס בממון אבל בסבת ענין אחר ידוע אצלו ית' והוא נעלם ממני. ע"כ אדדה כל שנותי על מר נפשי. כלומר כי נראה שזה החלי היה בסבת חטא וחסרון שהוא ממין הסבלות שעל דרך ההעדר בענין שלמות הנפש, וזה הפך מה שחשבו טובי העיר טובי ההמון, ר"ל כי יחשבו שאין חסרון וחטא בהמנע מידיעת האמיתיות או בהעלם קצת, וכל שם חטא בעברי זה ענינו, כי עון ענינו עוות, וזה מונח לסבלות שעל דרך הקטן⁽²⁾. ואלה ענינים סודיים מאד. ולכן התורה וגדר שאם יקום מחליו כי ישים כל מחשבותיו וימיו לזה, וזה הוא כונת אמרו (טו) יי⁽³⁾ עליהם יחיו וגו'. (יז) הנה לשלום וגו'. להעדר השלום כי נעדר הוא ממני היום, כי נכון בעברי לומר לשלום או בשלום או על השלום על העדרו כמו על מציאתו, והעד בבכרו יסדנה וגו' (יהושע ו' כ"ו)⁽⁴⁾. ואתה חשקת וגו'. כי כן בשרו ישעיה. בלי שם דמיון ראשון כמו פרי. (יח) כי לא שאול. הפך חי חי, ואין השאול רק המות ושוב הגוף לעפר. (כא) ויאמר ישעיה ישאו דבלת תאנה וגו'. אחר זה המכתב, וגם כתב בזה (כב) ויאמר חזקיהו מה האות כי וגו'. ולא כתב כן כותב סופר מלכים והכל נכון, ובכל אלה הם הערות גדולות, וגם הפלגה אחרת, כי כותב ספר מלכים השמיט ידו מזה כי לא כתב זה המכתב, גם קצר ענינים רבים, גם שנה ברבים, והכל להערות נמרצות, ומי יבין אלה והכל אי"י.

למ. (ג) מה אמרו וגו' אין ספק שהכל ידע ישעיה גם מפי מגידים וגם מפי השם, אבל עשה עצמו כלא יודע, כי רצה שיצאו הדברים מפי חזקיה, ולכן כמו זה בענין השם עם אדם⁽⁵⁾ וקין⁽⁶⁾ ע"ד דברה תורה כלשון ב"א. ובאור יותר אי"י. (ה) ויאמר ישעיה וגו'. שמע דבר יי וגו'. כעם השם וחרה לו גם חרה לישעיה שלוהו כמ"ש ובעיני משה רע (במדבר י"א י'), על כי חזקיה הראם כבוד עשרו ואוצרותיו, ואולם על כל זה שאלות ותשובות ואי"י. (ו) הנה ימים באים וגו'. זה יהיה בימי יאשיה עד סוף צדקיהו, ואמת שגם לפנים

(1) וזה באור חדש שלא היה לעולמים, ורחוק. (2) ר"ל דעתו הטא הוא הנוגע לענין שלמות הנפש, ועון הוא עוות הנוגע לגוף כמו עון הקטנים בהעותם ויחסם. (3) כן בב"י. (4) עיי"ש בהערה 5. (5) בראשית ג' ט'. (6) שם ב' ט'.

(כה) ואחרב בכף פעמי. הפך זה להפלה⁽¹⁾, כלומר' אמצא מים במקום ובזמן שארצה ואחריבם במקום ובזמן שארצה. (כו) עתה הבאתיה. ר"ל אבל עתה הבאתיה בפעל, א"כ אמר לשון עשה ויצר על הכח. (כז) קצרי יד. קצרי פעל וכת, שזה הענין נשלם משני צדדים מגבורת המנצח וחולשת המנוצח והשם גזר הכל. (כח) אלי. בעבור ירושלים והמקדש. ואמר (כט) יען התרגנך וגו' ושמתי חחי וגו' לנ"נ⁽²⁾. (ל) וזה לך האות אולם בענין זה האות ענין נפלא, ר"ל בתתו אות המופת וראיה וחזק באמות ההוה ממה שעתיד להיות, וכן זה אחד בתורה⁽³⁾ ואחד בירמיה⁽⁴⁾. (לג) ולא יקדמנה מגן. כמעט וקיר ערה מגן (כ"ב ו'), והוא כלי גדול שנחבאים תחתיו הרבים הבאים להפיל החומה או לשרוף השער. (לה) למעני ולמען דוד עבדי. זה על הסבה הפועלת. (לו) והנה כלם פגרים מתים, לא המשכימים הנזכרים⁽⁴⁾, אבל זה הלשון נכון מכמה צדדים.

לח. הנני יוסף וגו'. אין לאריסטו' וחבריו מאמר נכבד כמאמר ר' עקיבא גדול התלמוד בזה⁽⁵⁾, ולא היו הם כלם חכמים במדרגת ר' עקיבא, והעד תנאי הנדירים⁽⁶⁾ שכתבו הם ז"ל, גם הם אמרו עליו שהיה השלם מהנכנסים לפרדס⁽⁷⁾, ואין לנו אחר דבריהם ז"ל כלום. (ז) וזה לך האות, אין זה ממין האות הנזכר לו כבר אבל הפכו. (י) ברמי. כמעט אל תתנו דמי לו (מ"ב ז') והכל מסוג העדר. בארץ החיים. הכונה בזה על העולם הזה, והעד יושבי חדל, כי כן נקרא העולם הזה, כמעט נבזה וחדל אישים (נ"ג ג'). (יב) מני. ממני. רועי. שם היחס כמעט רועה, וזה כמעט והתנודדה כמלונה. (כ"ד כ'). (יד) עגור. ועגור⁽⁸⁾. עשקה לי ערבני. זה הפלגת מליצה להודיע שאין יסורין בלא עון (שבת נ"ה), וברוב אמרו הנביאים — וראוי להם — כי הוא על החמס אשר בכפיהם, כי גולו ועשקו אחרים לכן יי⁽⁹⁾ קריאה, ועשקה הוא שם דמיון ראשון כמו עשק, וערבני כמעט ערבון, וזה כאלו אמר חזקיה לשם הנה בידי עשק מאיש מה. ע"כ חליתי,

(1) ר"ל הפך הקודם אני קרתי וגו'. (2) כן בכ"י ואולי צ"ל כמו לגוג (יחזקאל ל"ח ד'). (3) שמות ג' י"ב, ירמיה א' י"ב י"ג. (4) כל המפרשים פה אחד כי "המשכימים" היו הנשואים ממחנה אשור שאין לו טעם נכון, ונעים כי נשמע דעת חזק"ל במדרש (ש"ר פ"ח) והיו ישראל וחזקיה יושבין וכו' כיון שהשימו בבוקר מצאו אויביהם פגרים מתים. (5) יבמות מ"ט: שאמר ר"ע משלו הוסיפו לו וכו' ועיין עש"כ ח"א עמוד 13. (6) כן בכ"י, ואולי צ"ל "הדברים" או "הגדרים" תנאי הדברים שאמרו שם ביבמות נ'. (7) חגיגה י"ג. (8) ר"ל חסר וי"ו, וכן רש"י ורד"ק. (9) כן בכ"י.

החמאים [בכפלים] ויהיה עול אף כחוש השערה, אבל צרוף זה לחצי איננו, אבל הטעם כפל לקות ושבר נהוג, כמעט ומשנה שברון (יחזיקה י"ז ו"ח), והטעם בזה כלול גדול מאד, כי כפל בכאן לאו דוקא ובפי' מלכים⁽¹⁾ הארכנו בזה. (ג) קול קורא במדבר. אין מעמו שחקול הקורא היה שוכן במדבר אבל היה בשמים בארץ בישוב, ואולם היה אומר כי במדבר יפנו דרך יי ובערבה יישרו מסלה, ולכן שמו זקף בשם קורא וגעיא בשם במדבר. (ד) כל גיא ינשא. גם זה מדברי הקול. (ה) ונגלה כבוד יי וראו. אין הטעם וראו כי פי יי דבר⁽²⁾, ולכן שמו זקף ביחדו ותביר במלת כי. (ו) ואמר מה אקרא. המצוה מן הקול אל הקול מה אקרא, והקול השיבו קרא, כל הבשר חציר וגו', ומעם קול, בעל קול, כמו תן לי הנפש (בראשית י"ד כ"א), ורבים כן. כל הבשר חציר. נכון זה מטעם הוא הוא, וכן כונת משה באמרו כי האדם עץ השדה (דברים כ' י"ט), וזה היה נעלם מכל המפרשים⁽³⁾. (ח) ודבר אלהינו יקום לעולם. יש לשאול כי כמה דברים ממנו ית' חזרו, וכ"ש יעוד מות חזקיה שהיה זה קרוב, ואלו שאלות עצומות והכל אי"י. (ט) עלי לך מבשרת. אין הכרח שתהיה אשה, אבל יותר ראוי שיהיה איש וזכר. (י) בחזק. בכח חזק. הנה שכרו אתו. דרך לשון בני אדם כי מי שהוא פרוץ משכרו, הוא עושה פעולתו בזריזות גדול אם הוא איש אמונים, לפי שמה שיצא לפעל יותר בטוח ממה שיצא. ופעלתו. כמו שהיא, כלומר הפעלה שהוא ראוי לעשותה, הנה היא לפניו ובין ידיו ואינו צריך לחפשה. (יא) יקבץ מלאים. כ"ז מענין הרועה. (יב) מי מדד בשעלו. אין הכרח שיהיה מדד בשעלו מים, וכן שמים וארץ, ורוח יי, הם הנוכחים בתחלת בראשית. (יג) ואיש עצתו. ומי הוא איש עצתו שיתן לו עצה ויודיענו מה לעשות. (טז) כמר. הנה מר הוא שרש בעצמו מונח בעברי על הטפה הקטנה הנופלת מהדלי הגדול, וכן שחק הוא שם דמיון ראשון, מונח על האבק, הדק הנמצא תמיד במאונים, וכל אלו כלם הפלגת משלים, גם הפליג לומר כי השם נוטל האיים הגדולים מאד והערים וישימם מורמים באמצע הים שמוחים וקיימים כאלו הם דבר בן, וזה כמעט וינטלם ינשאים (פ"ג מ'), (טז) אין די בער. כמעט והריקותי לכם ברכה עד ובלי די (מלאכי ג' י'), וכן כדי גאלתו (ויקרא כ"ה כ"ו), וזה השם אין

(1) עיין פרושו מ"ב ב' מ', ובחנם דחקו עצמם רש"י וראב"ע ורד"ק לפרש כפלים ככתוב. (2) נגד הרד"ק וראב"ע. (3) עיין משנה בספ"א ע"פ זה

נבא לנו זה ברמיוות כמו שנבא לנו ג"כ בקצור וברמיוות בנין בית שני אבל בכאן יפרש יותר כמו שמבואר ויאמר חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר יי וגו' גם בזה ענין נכבד ואוצר יי יבא.

בז. (א) נחמו נחמו עמי. אחר שיעד חרבן בית ראשון, ראוי ונכון שיבשר להם בנין בית שני, וזה הוא המכוון מפה עד סוף הספר, ואין עוד דבר, כלומר התנחמו עמי במה שיעדתי לכם מחרבן בית ראשון, כי אחר שבעים שנה ישוב ויבנה, ואיך ייעד להם בנין בית שלישי, ולא נמצא בשום צד בכל הספר יעוד חרבן בית שני, וראוי שנדע חרבן בית שני קודם שנדע תשובתו. ואולם אע"פ שלפנים בספרו יעד נפלת מלכות בבל, ובכלל אבוד החיה הראשונה וזה באמרו משא מדבר ים וגו' (כ"א א'), ויותר מפורש באמרו משא בבל וגו' (י"ג א'), עד שבעבור זה עשה שם פרוש, כי אמר אשר חזה ישעיה בן אמוץ. (א' א') ושם מפורש כי מלכות בבל ואשור יפלו בסבת החיה השנית שהיא מדי, וגם אז ישובו ישראל לירושלים, הגה נזכר זה לפנים בקצור גדול ולסבות פרמיות כמו שבארנו, ולכן ישוב להאריך בזה, כ"ש כי עד עתה לא יעד ישעיה לישראל כי מלך בבל יחריב ירושלים לגמרי, ומכמה פנים היה ראוי שיאריך ישעיה מכאן עד סוף ספרו ביעוד בנין בית שני, עם שלא היה זה בימיו כמו שהיה בימיו ובין ידיו ענין חזקיה. ואם בענין חזקיה הטיב מאד בדברי גזמות והפלגות כ"ש שראוי כפל כפלים בענין זרובבל בבנין בית שני, וגם הפליגו בזה חגי וזכריה, והענינים מבוארים בעצמם אצל בעלי השכל, כ"ש בי מי שיודע ספר יוסיפון ימצא מפורש שכל אלו ההגדלות היו בזמן בית שני עד שיתאר אצלו מה שיאמר עוד חגי גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון (חגי ב' ט'), גם נכון מאד שלא כתב יוסיפון את הכל. (ב) דברו על לב ירושלים. כמעט וידבר על לב הנערה (בראשית ל"ד ג'), כי נרצה עונתה. הפועל בזה הוא עמי, וירושלים הוא הפועל, כמעט והם ירצו את עונם הנזכר אחר או אז יכנע לבבם הערל (ויקרא כ"ו מ"א), ואין בשרש רצה רק ענין אחד והוא ההכנע וההמסר לדבר, וכן תרצה הארץ את שבתותיה (שם), ומעם רצוי לעון, אין הכונה הכנע והמסר לעון, אבל מצד העון, כי המתודה מודה שעשה עון. כפלים בכל חטאתיה. אין כפלים — שהוא ממאמר המצטרף לחצי — נאמר בכאן בצרוף אל בכל חטאתיה הדבק עמו, ולכן יש מרחא בשם כפלים, וזה כאלו אמור כי לקחה מיד יי בכל חטאותיה כפלים, וכן פי שנים וגו' (דברים כ"א י"ז). ואיך יעניש השם עונש שיהיה בחטאים ומן

וגו'. ויחזק חרש את צרף וגו'. ר"ל הנה הם רואים נפלאות שעושה השם יום יום ואין כן זולתו, ועם כל זה כי יחרדו וייראו בראותם תגבורת אויבים לא יקראו אלי, אבל איש לאחיו יאמר חזק ויחזק חרש את צרף וגו'. (ו) לדבק. המעם להדביק החלקים מהפסל, גם נכון שהוא ויש"ק בלע"ז⁽¹⁾. (ה) אהבי. כמעם ואהבת את יי אלהיך (דברים ו' ד'). ולא שיהיה מעמו שהשם ית' הוא הפועל, כי מעט הוא בכל התורה והמקרא שיאמר שהשם ית' אוהב האדם, כי אמרו ידיר יי (דברים ל"ג י"ב), הנה הפועל בידירות הוא האדם ואמרו על השם ית' כנוי לאהביו (שם ז' ט'), הכונה בזה שבני האדם הם אוהבים אותו, ואע"פ שהלשון ענינה הגם הוא ממאמר המצטרף, עד שמצר זה נאמר ואהב את יעקב וגו' (מלאכי א' ב') ואחרים כן, והנה עקר ענין האהבה כמו שבאר המורה בס' המדע (פ"א) ובמורה (פ"ז מנ"ד מראשון) שאינו ראוי ליחס רק לאדם, ר"ל שהוא אוהב את השם לא הפך זה. ובאור יותר אי"י. (ט) מקצות הארץ. מארץ כשדים תחלה, ואחר ממצרים. עכדי אתה. די בזה עדות ופרוש לנו מפה עד סוף הספר כי אמרו עכדי בסתם הוא לישראל כלו בכלל, ואם ביניהם מקבלים פחות ויתר בזה התאר, ולכן יש במקום שהוא רמז לנביא, וחזר זה עד שישלם ישעיה. (י) אל תשתע. משרש שעה (בראשית ד' ה'), וזה מבנין התפעל והתפעלות, כלומר לא תתפעל בעיון לאלהים אחרים⁽²⁾. (יב) תבקשם. לבערם. ולא תמצאם. כי נאבדו מאליהן כענין מחנה אשור, וכן יהיה אחרית מלכות אשור. (יד) תולעת יעקב. להעירו כי אנו מסוג החי ודומים בסוג לפחות שברמשים, גם אנחנו שוים לו מכל צד אם לא נשים שכלנו אל מעל, וכ"ז למען תשוב לנו מדת הענוה והשפלות קנין חזק ויותר הכרחי, גם למען נתעורר לקנות השכל והמושכלות אשר בס נפרד מן התולעים, ומוזה הצד והעיקר נתנו לפי דעתי כל המצות הכתובות בתורה שהם הרחמנות וחנינה או מנוחה ושביטה בבעלי חיים ובצמחים וכמחצבים מצורף למעמים שזכר המורה⁽³⁾. ואמר ג"כ מְתִי, שזה ג"כ פחיתות אחר איך שיהיה מין האדם או פרט ממנו. (טו) למורג חרוץ. זה השרש בעברי מונח על מהירת התנועה, ולכן נקרא הכסף חי חרוץ, וכן המורג הנה ימהרו בני אדם תנועתו, כי מורג הוא עץ דבוק אל החרוץ כרמות ורועות, וכן כתוב והמורגים (ש"ב כ"ד

⁽¹⁾ Visqueux-Klebstoff. גם הרד"ק והראב"ע משרש שעה, אבל לא מטעמו ונעמו בזה. ⁽²⁾ מו"ג פכ"ז—ג' משלישי.

ענינו ספוק רק כספוק, ובכלל זה השם מונח לשני דברים שוים בצמצום, כי הוא ממאמר המצטרף כמו השוה, ולכן יאמר אין די, אבל הלבנון והחיה עודפים מאד מאד. (יט) נסך. מטעם סתר⁽¹⁾, הנוסך הוא החרש כלומר חרש עצים ונגר, והטעם שבסוהו בכסף ובוהב בלתי מרוקע ומתוקן, ועדין אינו מרוקע כראוי. (כ) המקבן תרומה, זה השרש לפ"ד ענין הרגל ומנהג בכל העברי⁽²⁾, ולכן אמר בזה שאין הכל נהוג לעשותו מזהב כי אין היד משנת, אבל הנהוג והמורגל הוא לעשות תרומה לכבוד האליל ההוא לבחור עץ לא ירקב. (כא) מוסדות הארץ. הטעם כי השם ית' הוא יסוד הארץ ומוסדותיה כי בו תלוי קיום העולם, כמו, שירמוז עליו היושב, וגו'. (כב) כדק. הוא ענין מיוחד וזולת דק, ואם הם משרש אחד, וזה כי דוק הוא מונח לבגד הדק וליריעה הנטויה לאהל, וטעם לשבת, שישב האדם תחתיו. (כד) נשף. כטעם נשפת ברוחך וגו' (שמות ט"ו י'), (כו) איש, פרמ, וכן איש מלחמה (שם ט"ו י"ג). (כז) נסתרה דרכי מיי, כמו עזב יי את הארץ (יהזקאל ח' י"ב). (כח) הלא. כמו אם לא בכל הלשון. (כט) אונים. זה השרש בכל העברי מסוג כח החזק הנאמר על האבלות והעושר⁽³⁾, כי הם דברים חזקים מצדדים.

מא. (ב) מי העיר ממורח צדק. לא זכר בזה הפעול, והטעם על כרש ומלכי מדי כי ארצם מזרחית צפונית לא"י, כמו שמבואר בדניאל, וכן נהג לפנים לסתום הדכרים, ואחר הרבה יבאר ממי הוא מדבר, כמו שעשה כמשא בכל וגו'⁽⁴⁾, וכן כנבואת נפילת אדום ורבים כן, יתן. רמז למעיר, וגם לכרש והוא הקרוב ואולם חרבו וכן קשתו רמז לגוים ולמלכים שזכר, והם בפרט בני אשור הנופלים תחת החיה השנית, וכן (ג) ירדפם. כי כרש ירדוף אותם הגוים והמלכים והוא יעבור בשלום, כטעם וישבו כל העם אל המחנה אל יהושע בשלום (יהושע י' כ"א). ארח ברגליו, כמו שמנהג הנלחמים על סוסים ברוכ שיהרגו הסוסים, וכן דרך הנסים והנרדפים במ"ש וירד סיסרא מעל המרכבה (שופטים ד' ט"ו). (ד) ויחזק חרש וגו', זה תכלית הויכוח שיש לשם עם האיים והאומות כמו שהתחיל החרישו אלי איים וגו', כי העולה מכל זה הוא התוכחות השם עמם על סבלותם בשומם הצלמים אלוהות, ואמר (ו) איש את רעהו יעזרו

(1) כלשון הרד"ק בסוי. (2) רש"י. (3) כמו דברים כ"ו י"ד וכמו הון. (4) וכן משא בכל וכו' (י"ג א'), גלה שם המחרס כפסוק י"ו, הגני מעיר עליהם את מדי.

מב. (א) הן עבדי וגו'. כמו שפרשנו על ישראל. נתתי רוחי וגו'. כמעט אצק רוחי (מ"ד ג'), וכן אמר עליו בפי' נכבד קדם עליו בפירוש אף תמכתיו, גם בחרתיך⁽¹⁾. (ב) לא ישא. קולו, כמו שזכרתי אחריו⁽²⁾, והמעט בכ"ו דרך שפלות וענוה ולא כיתר העמים, כי אף (ג) קנה רצון. ואף פשתה כהה וגו'. וכן לאמת יוציא משפט, כמעט דברי חכמים בנחת נשמעים (קהלת ט' י"ז), והכלל בכ"ו לבאר שהוא פועל ומניע שאר העמים לכל טובה ויושר ואמת, מבלי שהוא מדבר דבר ועושה בידים, וזה אחד ממיני הסבות. ומעט (ד) לא יכהה. כי הוא בעל אור, ומעט ולא ירוץ. ולא ירוץ לענין אחר כמו שקדם ואל תשתע (מ"א י'), וכל אלה הענינים מבוארים ליודעי חלופי סוג תנועה. ואמרו עד, הוא ע"ד אחת משני מיניו. (ו) קראתיך. כנוי לכורש שכבר נרמז מצפון וממזרח (מ"א כ"ה). לאור גוים, שיהיה הוא מאיר לגוים, ומכמה פנים נקרא פועל ומניע בזה. (ח) ותהלתי. ולא תהלתי לפסילים⁽³⁾. (ט) הראשנות. שכבר ידעתים מרם היותם בפועל. במרם. סמוך אל תצמחנה, כלומר שתצמחנה. (יא) ישאו. קול ורנה וכן ישאו גם החצרים שתשב בקדר. (יג) כאיש מלחמות. מסוג שם הדומה, ואמנם יי איש מלחמה (שמות ט"ו ג') מסוג הוא. (יד) החשיתי. לאחרים, וכן אחריש כמו הלא אני מחשח מעולם (נ"ז י"א), ואחר אתאפק וכילדה אצק. (טו) ושמתי נהרות לאיים. והפך זה קדם ואמר אשים מדבר לאגם מים, והכל ראוי לפי המקום ולפי הזמן. (טז) לפניהם. שלפניהם. עשיתם. זה אחד מסודות התורה והמקרא והבאור בכלל אי"י. (יז) החרשים. עתה יוכיח ישראל על עונם, ואין קושיא כלל כי קראם עבדי ואמרו בזה (יט) כי אם עבדי, ואין אני מרחיק מהיות הכונה גם בכל זה ר"ל באמרו מי עור כי אם עבדי וכן כמלאכי על כלל ישראל, וקראם באלה התוארים, כי בן היו כבר וכן יהיו ראויים להיות תמיד, אבל היותר נכון אצלי, כי הוא רומז לנביא בכלל אם ישעיה ואם זולתו כמו שמבואר שהיו קוראים לנביא עור וחרש ומשוגע, לפי שהוא היה קורא אותם כן, כמו שמבואר בכאן האומרים החרשים שמעו וגו' כלומר אבל אתם אומרים שנבאיי ושלוחי הוא עור וחרש. וכן אמר החכם⁽⁴⁾ על ההמון אנחנו והם שוים במומים ואני בעיניהם

⁽¹⁾ למעלה פסוק י' י"א, ⁽²⁾ ר"ל קולו, ⁽³⁾ ר"ל ולא משרת אחר עמו, כהראב"ע, ⁽⁴⁾ אמרו על גרוסים החכם, מדוע אתה סובל גדופות ב"א, אמר כי אנחנו והם שוים וכו'. מוסרי הפילוסופים, הוצאת דק' לעזונטאהל עמוד 14, 45.

כ"ב), חדש. כי הוא יותר חותך מהישן. (יז) מבקשים מים. מורכב הרכבת באור ותנאי, כלומר המבקשים מים ואין ולשונם וגו', כי הנשוא אני יי אענם. נְשָׁתָהּ, שרשו נשת, כמו ונשתו מים מהים (י"ט ה'), נשתה גבורתם (ירמיה נ"א ל'), והוא ענין יובש והשחתת הדבר. (י"ח) שפים, הרים גבוהים. (כ) וישימו. המעם וישימו לב, ובא מפורש עוד ונשימה לבנו (פסוק כ"ב). (כא) קרבנו. צווי מבנין פעל הדגוש. עֲצֻמוֹתֵיכֶם. מענותיכם החזקות אם יש אתכם. (כב) אשר תקרינה. זה סוג, ואחריו שני מינים, הראשון ידיעת הדבר העבר אבל נעלם ממנו תכליתו, והשני הדבר העתיד שנעלם כלו לגמרי. (כג) האתיות. הבאות, כענין אתא בקר (כ"ב י"ב), שבו אתיו (שם), וכן כת' אח"כ ויאת (פסוק כ"ה), וזה הפלגת מליצה, והענין כי מן העתיד בא האפשרי-שיהיה ושלא יהיה לא נדע וולת השם, ולא מה שיהיה מאחד משני חלקי הסותר ומן העבר שיצא לפועל הנקרא מצואי, לא נדע הסבה התכליתית בו, וזה אמר בפרט ועיקר על תגברת עם על עם שהוא המין השני מן הרעות, א"כ די בזה תשובה מישעיה למוענים עלינו מה הסבה כי גלותינו זה ארוך כל כך, ובמקום אחר אאריך יותר, וכן והם לא ידעו מחשבות יי כי קבצם וגו' (מיכה ד' י"ב), וכן כי גבהו שמים מארץ וגו' (נ"ה ט'). לאחר, הוא ממאמר המצטרף הפך ומלפנים (פסוק כ"ו), והונח בכאן לדבר העתיד שהוא בומן אחר ההוה, אחר ששמו מאריך במלת האתיות, ואין כן מעם וישמע לאחר (מ"ב כ"ג). ונשתעה. גם זה מלשון חזק עיון והשגחה, וכן ונראה יחדו, כלומר נעיון עיון מופלג יחדו אני ואתם מה לעשות בהנהגת העולם, וזה כבוד גדול שהיה השם אומר לשאר האלוהות דרך צחות. (כד) הן אתם, כלכם. כלומ' אחר שאין הדבר כך הנה אתם מאין וגו'. (כה) מצפון. וכן ממזרח. והכוונה בכל על החיה השנית כי הוא מזרחית צפונית, וכן דרך הנביאים לבאר מעט מעט וכלם למדו ממושה הראש. (כו) מראש. ומלפנים. המעם קודם ומנינו וקודם ישעיה. צדיק. שהוא צדיק בדבריו. אמריכם. הכנוי למגידים, כלומר מעולם לא ראינו איש שהיה שומע זה מכם. (כז) ראשון. כלומר אבל את ראשון לציון וגו'. וכנוי הנגס לציון, כלומ' הנני להם. (כח) ואשאלם. שאשאלם. (כט) רוח ותהו. גם בזה הערה, והנה רוח בבאן על ענין אחד, אבל ענין אחר מי תכן את רוח יי (מ' י"ג), וענין אחר ורוח להולכים בה (מ"ב ה' ¹).

¹ ר"ל רוח הוא אויר הנושב, וכא גם לדבר רוחני, ונרדף גם לנפש ונשמה.

יוסיף עוד לפתוח פרוש כונתו. וטעם למענכם, על הסבה התכליתית, והטעם שלחתי החיה השנית לבבל. בריחים. תאר מלשון בְּרִיחָה (ט"ו ה'), כי כלם כנוי לבני בבל, וטעם והורדתי, כמו יורדי הים (תלים ק"ז כ"ג), כמו שיפרש באניות רנתם, כי כשראו אבוד בבל ברחו להם דרך אניה בלב ים. והנה שרש רגן הוא הרמת קול, ולכן זה סוג לכמה מינים ואחד מהם לאנחה ולהספד כמו זה, וכן קמי רני (איכה ב' י"ט). (יז) רכב וסוס. הוא מרכבות פרעה וחילו, וכן אמר עליהם יחדו ישכבו, כי אמר⁽¹⁾ דבק עם (יח) אל תזכרו. כי זה תחלת דברי השם בכאן לישראל, והטעם צרות ראשונות. (יט) אף אשים במדבר דרך. הטעם בעלותכם מבבל כמו שעשיתי בעלותכם ממצרים כאשר קדם (פסוק ט"ז) הנותן בים דרך. והפליג לומר בישומן נהרות, שהוא הפך ובמים עזים נתיבה. (כ) תכבדני. זה הפלגת צחות מליצה עם היות הכל אמת. להשקות עמי בחירי. בעצם ובכונה ראשונה, אבל גם להשקות החיות והעופות. (כא) עם זו יצרתי לי. דבק עם מה שקדם⁽²⁾. (כב) ולא אתי קראת יעקב. בזה יתוכח השם עם ישראל, וטעם כי יגעת. כי אף בהיותך יגע⁽³⁾, כי לא היית קורא אותי מה שהוא קריאה ע"ד האמת, ומה שקדם תהלתי יספרו, הטעם שתהלתי יספרו, כלומר להשקות עמי בחירי שהוא עם שיצרתי לי למען יספרו תהלתי, והם לא כן עשו אבל לא אותי קראתי וגו'. (כג) לא הביאת לי. גם זה מליצה נכבדת לפי המבוז האמתי. (כד) אנכי אנכי. טעמו אבל אנכי וגו'. למעני. ולא למענך. (כו) הזכירני נשפטה יחד, גם זה דבר השם לעמנו, כלומר אם שכחתי דבר מזכיותך. ספר אתה וגו'. כטעם צדיק הראשון בריבו (משלי י"ח ז'). (כז) אביך הראשון. אחרי ששם האב בעברי ובהגיון מונח על רחוק וקרוב במדרגות אין מספר, וכן ראשון⁽⁴⁾, הרשות בידינו לפרש זה על אדם הראשון אם נרצה, אבל זה לפי דעתי אחר שכתב ומליציך פשעו בי, שטעמו השרים אשר למלך, כמו וגם במליצי שרי מלך בבל וגו' (דבה"ב ל"ב ל"א), כי השלוחים ההולכים לדבר עם המלך, ראוי שיהיו בעלי הרבור הצח והמליצה הצחה, הנה הכונה באמרו אביך הראשון קדימת אבותם ושריהם ומלכיהם, כי כלם היו נועצים עם שריהם והיו הולכים לבקש עזר ממצרים ומאשור כמו שכל הספרים מלאים

⁽¹⁾ פסוק ט"ז. ⁽²⁾ ר"ל עם להשקות עמי בחירי. ⁽³⁾ וזה באור חדש ונאה

⁽⁴⁾ ר"ל גם ראשון לו כונות שונות.

כאשר הם בעיני, כמשלם, ממעם שלמות. (ב) ראות רבות. חמסם בזה על אמרו החרשים העורים, ור"ל כי אני מראה לכם אמתות רבות ולא תשמרום, ואפקח אזניכם ולא תשמעו לדברי. (כא) יי חפץ למען צדקו. זה דבר ישעיה נתינת סבה טובה להיות הנביאים מוכיחים ומודיעים אמתות להמון עם היותם בלתי שומעים לדבר. (כב) הפח. שיושמו בפח. ומעם בחורים. כמו חורי עפר (איוב ל' ו'), והבי"ת מין השמוש. ואין אומר השב. הנה הפועל בכ"ו רומז לישראל כמעם והעם לא שב עד המכחו (ט' י"ב). (כג) יאזין זאת. רמוז למה שקדם וזכרו ר"ל היות ישראל למשסה. ומעם לאחר. לדבר שהיה לאחר כלום' שהיה כבר, והוא (כד) מי נתן למשסה יעקב. כי באה זאת הצרה להם, והם לא האזינו והקשיבו להם כבר, וגם היום לא יבינו, מי נתן וגו' כלום' מה היתה הסבה הפועלת. מי נתן וגו'. זה שאלה מהנביא דרך משא ומתן, והוא עצמו אומר התשובה והוא הלא יי זו וגו', וכן קדם מי יתנני שמיר שית וגו' (כ"ז ד'), אבל בזה באה התשובה יותר מפורשת משם, והבקיאים בהגיון יבינו זה, ואמר הנביא חטאנו בעד כלל העם ורבים כן. (כה) ולא ידע. כי הידיעה סבת זכרון.

מג. (א) אל תירא כי גאלתיך. וכן כת' אל תירא כי אתך אני (פסוק ה'), וזה מין אחד ממיני ענין כי. קראתי בשמך. כמעם וקראתי בשם (שמות ל"ג י"ט), וכן ויקרא בשם (שם ל"ד ה'). (ג) נתתי כפרך מצרים. זה צחות מליצת שיר, וכן צדיק מצרה נחלץ וגו' (משלי י"א ח'). (ד) ואתן. כמה וכמה מאלה הווי"ן בעברי. (ו) הביאי. גם זה ממיני הסבה הפועלת. (ז) כל הנקרא בשמי. זה באור טוב אל בני¹). בראתיו יצרתיו אף עשיתיו. אלה שלשה מינים ממציאות. (ח) הוציא. מקור או צווי והכל לצפון ולתימן, והפליג לומר אחר זה, על זה העם שהוא עור וחרש עם שאמר הנקרא בשמי וגו' הכל אמת ונכון מצדדים רבים. (ט) ויצדקו. הגוים. וישמעני. השומעים, ויאמרו השומעים והדיינים הנה אמת אמרו הגוים ההמה. ויש הפרש בין צדק ובין אמת. ואולם מה לנו לעדים (י) אתם. הגוים עצמכם גם עברי ישראל עדיי כי אני לבדי (יב) הוא הסגיד והמשמיע, כי אני הוא הפועל לכל. (יג) גם מיום אני. המעם מה שנעשה לפני הישועה שזכרתי באמרו והושעתי ירושלים, וזה כי החרבתי ירושלים לפני, וע"ז אמר ואין מידי מציל. (יד) למענכם שלחתי בבלה. עתה

¹ (א) מפסוק ו'.

מה. (א) למשיחו. ואע"פ שלא נמשח בשמן המשחה, וזה נכון מצד ספוק השמות והתארים גם בעברי גם בהגיון, כמו שם האדם הנאמר על החכם ועל הבלתי חכם, לרד. כמעט והיום רד (שופטים י"ט י"א), מלשון ירידה. (ב) והדורים מפוארים⁽¹⁾. והתאר לשם כרש, וכן לפניך, על כרש. (ז) יוצר אור. זה מבואר שהוא פי' התחלת מה שבת' בתורה במ"ב, והפליג לשנות הסדר להסתיר הסוד, גם העיר ליחידים על סוד, וכן עשה דוד במזמור ברכי נפשי את יי, אלה ענינים יקרים והכל אי"י. (ט) הוי רב וגו', זה תוכחה לישראל. פעלך. זה דברי השומע החמרי שאומר ליוצרו דרך תפושה כי פעלך אין ידים לו. ומעם פ' ע' לך כמו שם נגזר כמו שקדם היאמר וגו', וזכר ידים, עד"מ אחד מהאיברים היותר הכרחיים שיעשה היוצר בחמר בכלים רבים ויותר בנכבדים שבם צורות ב"א. (י) הוי אומר לאב. זה הוא הנמשל וגם אח"כ באור אחר, באמרו (יא) כה אמר יי קדוש ישראל. וזה באור משל האב וגם היוצר שקדם זכרו, ומעם האתיות. בתמה. ודומה למובן מזה הפסוק פי' הא"ע בנים אתם ליי אלהיכם לא תתגדדו (דברים י"ד א'), והוא האמת שאין אחריו כלום. (יב) ואדם עליה בראתי. גם זה פי' ויברא אלהים את האדם (בראשית א' ב"א), ויש בכאן שני. (יג) העירתהו. הכניו לכרש הירוע. (יד) אנשי מדה. כמעט אנשי מדות (כמדבר י"ג ל"ב), ואם כל אדם בעל מדה, הנה זה הלשון נכון בעברי ובהגיון מאד. אך כך אל. המעם ותאמרו אך כך אל וגו'. (טו) אל מסתתר. שאינו נראה לחוש ביתר האלוהות וזה הוא שבח. (טז) חרשי צירים. תואר לאלוהות כמו אימים⁽²⁾. (יז) ישראל נושע ביי. הכונה בעוה"ז, וזה על המעלה שהיינו בה בבנין בית שני, וכן כת' אשריך ישראל וגו' עם נושע ביי וגו' (דברים ל"ג כ"ט), והוא כמו ויושע יי ביום ההוא (שמות י"ד ל'), והעד אמרו אחריו מן עורך ואשר חרב גאותך, ואין אלה הכלים צריכים לעוה"ב. אך במקום הכרח יש לנו בתורה ובנביאים, יעוד העולם הבא, ולא נחליש האמת בהחזיקנו כמענות אשר אם יעלה שועל ויפרץ [חומותיהם], כמו שנהגו רבים ביעוד המשיח. (יח) לא תהו בראה. גם זה פי' והארץ היתה תהו (בראשית א' ב'), ואין ספק שתחלה היתה תהו ולא כן אח"כ, לכן מעם לשבת יצרה, אבל לשבת יצרה, וזה מבואר

⁽¹⁾ ר"ל כנוי לערי מבצר וחומות שהם הדר העיר והפארחה, וכן רש"י ע"פ תי. ⁽²⁾ אולי כונתו לירמיה נ' ל"ח ובאימים יתהללו.

מזה, ולכן (כה) ואתנה לחרם יעקב וישראל לגדופים, ונחרבו עשרת השבטים וגם יהודה.

מד. (ד) בכין. נכון מטעם הוא הוא, כמו כערבים מטעם הדומה. (ה) זה יאמר וגו'. כלומר שיהיו ביניהם שנוי מליצות רק הענין אחד. (ח) השמעתוך והגדתו. כטעם האותיות והעתידות. (ט) כלם. הכנוי לפסל ולפסילים כמו שקדם למסכה אתם (מ"ב י"ז), וכן כנוי וחמוריהם, ועדיהם המה. כלומר עצמם, אבל כל יראו וכל ידעו. למען יבוש. כנוי לַיָּצֵר, ואם גם הכל נכון ליצרי. (י) מי יצר אל. אין זה דרך שאלה לדעת, אבל דרך תמה כלומ' איך היה שגוען כזה¹. (יא) וחרשים המה מאדם. ואם חרשים ואומנים מופלגים המה מכל אדם או מן הנמצאים במין האדם. (יב) מעצד. במעצד. כורוע כחו, נכון ג"כ אם אמר בכח וזרועו, וכן דרך כל המצטרפים. לא שתה מים ויעף. רמו לפועל, והענין להפלגת שקידתו. (יג) יעשהו במקצעות. זה הבי"ת בי"ת הכלי. וכן בי"ת בראשית לפי כונת המורה². לשבת בית. נכון שהוא הגדה, ונכון שיהיה מורכב הרכבת באור ותנאי. (יד) נשע ארן. מין אילן. וגשם יגדל. מה נכון מאד מה שארז"ל³. רק לפי המקום יותר נאות⁴ שזה מענין גשמי יצטבע (דניאל ד' ל'), וכן נהגו כל המעתיקים לומר גשם סוג כמו גוף. (טו) והיה. על קצתו. (טז) חציו לאו דוקא. (ז) רעה אפר. נכון כמו רעה רוח (הושע י"ב ב'). הותל. שם נגור והטעם לב בעל התול. (כא) לא תגשני. נכון בעברי איך שיהיה ענינו. (כג) יתפאר. הולך אל קבול מפאר והכבוד כטעם יתחמם (איוב ל"א ב'). וזה הוא כל ענין בנין התפעל או אמור מאמר שיתפעל. (כד) עשה כל. הכל. רקע הארץ מאתי. וכבר קדם לבידי, וגם אין ספק שאמרו נוטה שמים הוא מה שכת' בתורה, וכבר הודעתוך כי הנביאים בדברים תוכחות לעם יערבו ויצטרפו פירושם מכל דברי התורה ובפרט מ"ב ומ"מ, ובוה הערה גדולה. (כה) בדים. על הפלגת דברים שהם בענפים. (כו) עכדו. ומלאכיו, כנוי לנביאי האמת, כי חכמים שזכר (פסוק כ"ד), אינו ע"ד האמת, וכבר זכר המורה שתוף זה. (כח) רעי. רועה שלי, כאלו כת' האומר לכורש שיהיה רועה שלי. כלומר בשליחותי ירעה ישראל, או הוא שם היחס וזה ג"כ נכון.

¹ וגם זה באור חדש אשר נתקשו המפרשים בשאלה זו, ואליו כוון גם הרב מלבים. ² מו"ב פ"ל משני. ³ רמו לדברי חז"ל ע"ז נ"ד: הרי שגול סאה חמישין והלך וזרעה דין הוא שלא תצמח וכו'. ⁴ נגד הרד"ק שכתב יותר נכון במשמעו וכת' מ"א.

ירמיה באמרו הנני יוצר וגו' וחושב עלינו מחשבות¹ הוסיף, ובאור זה אי"י. (יב) אבירי לב, לרעה.

מו. (א) רדי ושבי וגו'. זה מבואר שהוא סבה אל מה שקדם ונתתי בציון תשועה, וכאלו אמר ואולם למה יהיה ואיך יהיה זה כי רדי ושבי וגו', והנה אנכי גררא נזכר זה לפניכם בשני מקומות² כמו שבארנו, אבל בכאן הוא העיקר, ולכן נכון בזה מעמים וסכות פועלת לנפילת זאת החיה הראשונה, לקיים השרש המונח אין מיתה בלא חמא (שבת נ"ה), והכל יוצא מתורת משה הראש. גם ענין נפלא עוד כי לא תמצא שהשם קרא כרש עבדו כמו שקרא לנ"ג (ירמיה כ"ה ט'), אבל קראו משיח³, ולא כן נ"ג. ובאור כל אלה הענינים אי"י. (ב) קחי רחים וגו'. כן דרך השבויים בבית הבור כמ"ש בתורה (שמות י"א ה'), וגם בשמשון (שופטים ט"ז כ"א⁴). שבל, תאר מצד היותו הולך בשביל וברד⁵. נהרות, נהרות בבל, (ג) תגל ערותך. מצד היותה מגביהה בגדיה, ולא אפגע. גם זה השרש אין בו רק ענין אחד לבד⁶, והוא קריבת דבר לדבר, עם היותנו יודעים שהדבר סוג לעצם ולמקרא בכלל, כ"ש שהמורה באר סוג ענין קרב ונגע ונגש (מ"ג ח"א פ"ח), ואלה התוארים כולם סוגים עליונים כמו הדבר, והנמצא, והיש, והעצמות והבריאה, ורבים כן. לכן אמרו נקם אקח ולא אפגע אדם כמו שיאמר עוד פורה דרכתי לבדי וגו' (ס"ג ג'⁷). ואולם איך יצדק זה, הנה הוא ית' צוה זה לחיה השנית כמעט ומיד כל חיה אדרשנו (בראשית ט' ה'), וכן כתב לפניכם (י"ג ה') יי וכלי זעמו על בני מדי, אבל הכל אמת, (ז) עד לא שמת. גם זה רמז למה שקדם ונתתי בציון תשועה לישראל תפארת⁸ (מ"ו י"ג). וכן אחרית ה, כנוי לעדת ישראל. (ט) ותבאנה לך שתי אלה. רמז לבא אחריו שכול ואל מון וכאלו כתב ר"ל שכול ואלמן. רגע ביום אחד. כאלו אמר ר"ל ביום אחד כי הרגע היא נקודה שאין חלק לה, ולכן פרוש כי הכונה באמרו רגע ביום אחד, מה שאמרנו וידוע כי יום אחד נאמר על זמן רחב אם שנה או שנתים. א"כ העירנו בזה על שתוף שם רגע ועל שתוף יום אחד, ואלה ענינים יקרים, שכול ואלמן. הם לאשה אחת השכולה

¹ אולי כונתו לירמיה י"ח י"א, וצ"ל: הנה אנכי יוצר עליכם רעה וחושב עליכם מחשבות. וזו הוסיפה לוונג יצירה עם מחשבה, ופסוק אחר דוגמהו לא מצאתי שם. ² ר"ל מפלת בבל. ³ וכן קראו רעי מ"ד כ"ח. ⁴ בלשון הרד"ק. ⁵ וא"כ יש לו רע וחבר במקרא, ⁶ נגד ס' השרשים לאבן גנאח שעשה ג' ענינים בשרש פגע, ⁷ וא"כ הח' קרויו בפרושו לישעיה מציא טעם חדש מלא ישן, וכונן למחברנו.

בכאן שהוא הפך היותה תהו⁽¹⁾. (יט) דברתי. דברי לישראל. במקום ארץ חשך. כמעט וימש חשך (שמות י' כ"א), שהוא קנין כמו וחשך על פני תהום (בראשית א' ב'), וגם זה הערה לשמות וכן תהו בקשונים. (כא) מי השמיע זאת. הבשורה הקודמת מנפילת החיה הראשונה וקום השנית עד שיבנה בית שני לעמנו. אל צדיק. צורק בדבריו. (כג) כי נשבעתי. לכן לא ישוב, וכן ארז"ל גור דין שיש עמו שבועה לא מיקרע (יבמות ק"ה.). ואולם מה זה ולמה זה אי"י. (כד) לי אמר. כנוי לישעיה, כלומר אך אמר לי הנה ביי צדקות ועו.

מו. (א) משא לעיפה. תואר לכהמה הנושאות הצלמים. (ב) קרסו. כמעט כרעו, וזה רמז לכהמות הנושאות הצלמים שלא ברחו להם, לכן לא יכלו למלט מהאויבים שהיו עליהן. נפשם. כנוי לצלמים, כמו עצמם, כמו לכן הרחיבה שאל נפשה (ה' י"ד). (ג) העמסים. כמעט ויעמם [איש] על חמורו (בראשית מ"ד י"ג), והכל לשון סבל מונח על הנשוא בכתף, ומשא מונח ברוב בחיק, כלומר כי אני נשאתים מקטנותם כאשר ישא האיש את היונק וכן אף כשהם זקנים. (ד) אני עשיתי. עשיתים. ואמלט. ואמלטם מכל נזק, הפך⁽²⁾ ולא יכלו מלט משא. (ה) תדמיוני ותשוו. ידוע בחכמות [הגיון] שהדומה והשוה הם ממאמר המצטרף, ואע"פ שעיקר הנחת השוה הוא מצד הכמות, הנה גם יונח מצד האיכות, וכן גדול⁽³⁾, ורבים כן. ותמשלני. מטעם משל ודמיון. (ו) הזולים. משרש זול כמעט כל מכבדיה הזילוח (איכה א' ח') וזה הוא היפך היוקר. (ז) תחתיו. כנוי לצלם, וכן וישבו תחתם (יהושע ה' ח'), והמעם לפעמים⁽⁴⁾. לא יענה. זה תמיד. (ח) והתאששו. מטעם איש, וכא כפל למ"ד הפעל לחזוק הענין, וזה כמעט והיו לאנשים (ש"א ד' ט'). השיבו. האמת. (יא) עיט. על החיה השנית מצד השחיתה הראשונה, ועיט שם מונח לכל עוף דורס, כמו צבוע לכל חיה טורפת. אף דברתי אף וגו'. בכאן ד' שמות אמרם ישעיה לבאר זכרם במ"ב, רק

⁽¹⁾ כונתו בזה לפרש איך אמר הכתוב והארץ היתה תהו לאחר שאמר בראשית ברא, הלא כיון שבראה לא היתה תהו? לכן מפרש היתה מכבר (war gewesen), וראיה מפה שמפרשו לא תהו בראה, כשבראה לא היתה תהו, ופרוש זה מוכרח ממה שאמר לשבת יצרה, הרי שהיצירה והבריאה היתה לשם ישוב, וא"כ ע"כ לא היתה תהו כשבראה. כן הסביר תח' אפטאוויצר. ⁽²⁾ דברי הראב"ע, ⁽³⁾ ר"ל גדול הוראתו בארבו ובערכו, ⁽⁴⁾ ר"ל לפעמים ישאוהו ויניחוהו, והוא תמיד כאלם לא יפתח פיו.

גדולות. (ה) ואגיד לך מאן. המעם זאת הבשורה אשר כבר השמעת ר"ל שוב בית שני, והפליג לתת סבה פועלת כי השמיע זאת הבשורה לנו מרם היותה. פן האמר עצבי עשם. וסוג נתינת אלו הסבות ודומיהם ענין גדול. (ו) עתה נבראו. וכבר קדם שכל זה היה ונברא ונשמע מקדם מהאמר כמה פעמים, והכונה בזה ע"ז הענין הסודי מענין החיות הארבע ובפרט הנזכר בכאן מהראשונה והשנית והכל אמת וצדקו יחד. וראה כי נתן הסבה במה שהוא מגלה להם זה היום, ר"ל עוד נפילת החיה הראשונה וקום השנית, בעבור שלא יאמר עצבי עשם וגו', ועוד פן תאמר הנה ירעתין, ונתן סבה מיוחדת למה (ה) לא שמעת גם לא ידעת גם מאן וגו', כי ירעתי כגוד תבגוד וגו', עד שגם בצאתך ממצרים כן היה, וזאת הסבה הוא סוד גדול ואי"י. (ט) למען שמי. זה נתינת סבה איך אחר שזה העם מנעוריו ומתחלתו היה פושע וכן היום איך עמד זמן גדול ויעמוד גם היום, וכבר טען זה משה⁽¹⁾ לשם, וגם באר זו באור רחב יחזקאל⁽²⁾. אחמם. תנועת הארכת החמם כמעם אאריך אפי, כאלו אמר ג"כ ולמען תהליתי אאריך חממו, והכל ע"ד דברה תורה כלשון ב"א, כי כעסו נראה בחממו, והטיב א"ע⁽³⁾ ליפות המשל על מה שכתוב יי ארך אפים וגו' (שמות ל"ד ו'), כי כתב בהכרת הפרצוף כי מי שיש לו חמם גדול הוא נח לרצות. (י) ולא בכסף. ולא כענין צרוף כסף שהוא צרוף שלם, וכן בכור עני, כלום' כי מעולם לא מצאתיך בלי סוג אבל (יא) למעני למעני. ובפל הלשון לחזוק. (יד) יי אהבו. כנוי לכרש, וזה כמעם ואהב את יעקב (מלאכי א' ב'), וזאת האהבה לשם ע"ד דברה תורה כלשון ב"א, ולא כן ההפך ר"ל אהבת האדם לשם. (טז) יי שלחני. כנוי לישועה. ורוחו. אין מעמו ברוחו כמו שחשבו המפרשים⁽⁴⁾, אבל הם שני שולחים, כי השם הוא השולח הראשון, ורוח השם ר"ל השכל הפעל הוא השני, והוא הנקרא כלשון רז"ל רוח הקדש, וגם אבונצר הפילוסוף קראו כן, ובאור כ"ז ידוע

(1) במדבר י"ד ט"ז י"ז. (2) יחזקאל ל"ט כ"ג—כ"ה. (3) יגעתי ולא מצאתי בכל פירושי הראב"ע בתנ"ך על ארך אפים כדברים האלה, עד שיהירני הח' דק. אפמאוויער מ"מ בפירושו הקצר לשמות (ל"ד ו') (הוצאת יש"ר פראג ת"ר): ארך אפים, בעבור הראות הקצף בנחירים אמר הכתוב חרה אפי בך (איוב מ"ב ז'), ועד"מ מי שיהיו נחיריו ארוכים לא יקצוף מהרה וזה טעם ארך אפים וזה הפך קצר אפים יעשה אולת, ובס' סוד הסודות (הוצאת הח' דק. גמטר, לונדון 1908) עמוד כ"ה, "חומם ארוך ביושר הוא אות על השכל, ומי שנחיריו ארוכים הוא חזק לב". (4) רס"ג מביאו הראב"ע והרד"ק וי"ו תחת ב"ת.

מצד אבדן בניה, והאלמון מצד אבדן בעלה. כתמם. אין זה כ"ף הדמיון אבל כאלו כת' בבי"ת, כי הוא כ"ף האמות, כלומ' כי בשלמותם יבואו עליך שכול ואלמון שלמים וגמורים ברע, וגם זה רמז אל מה שכת' בתורה כי לא שלם עון האמרי וגו' (בראשית ט"ו ז'). (יב) עמדי נא בחברריך וברב כשפיד. זה נתינת סבה פועלת למה שקדם חכמתך ורעתך, כי לא היה מן האמתות, וכבר כת' המורה שתוף שם חכמה (מו"ג ה"א פ"ג), וכן משיב חכמים אחור וגו' (מ"ד כ"ה). אולי תערוצי, מתעבר. (יג) נלאית, אבל נלאית, יעמדו נא. גם זה דרך לעג. לחדשים. לאו דוקא והמעם לעתים, וכן בחדשה ימצאנה (ירמיה ב' כ"ד). (יד) נפשם, גם זה כמו עצמם, כמו והנפש האוכלת (ויקרא ז' י"ח), נפש כי תגוע (שם פסוק כ"א), והעד אמרו בכאן מיד להכה לחמם, השם והמקור הוא חמם, והלמ"ד הוא מאותיות בכל"ם כמו לשכב. וזה דבק במעם מצד מה שאמר היו כקש וגו'. וידוע כי הקש כשהוא נשרף לא ישאר שם גחלת שיוכל לחמם דבר, וכן אין שם אור שישב אדם נגדו.

מח. (א) שמעו זאת וגו'. זהו תוכחה. לא באמת ולא בצדקה. כמו קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם (ירמיה י"ב ב'). ולכן אמרו באמת בכאן הפך על דרך העברה כמו מנהג הפילוסופים לאמר ע"ד האמת. וזה כי עיקר הזכרת השם הוא בציור ובדבור הפנימי כמו שפרש המורה (מו"ג פס"ב מראשון). גם נכון עם זה שכוון בכאן לומר כמו לכן לשקר ישבעו (ירמיה ה' ב'). והכל ראוי ומוב. (ב) כי מעיר הקדש וגו'. המעם כן היה בימי קדם כמו שקדם זרע קודש מצבתה (ו' י"ג), אבל עתה לא כן, כמו שיאמר עוד מדעתי כי קשה אתה, והכונה בכ"ז להעירנו כי לא בצדקותינו נשחתה החיה הראשונה וגם קמה השניה עד שיבנה בית שני ושבנו לא"י. וזה כלו גלה משה באמרו לא בצדקתך וגו' (דברים ט' ה'), וגם קדם אמרו לפנינו כי היתה הצלחת החיה השנית למען ישראל לא בצדקת אותה החיה, ובמקום אחר אמר שהיה זו למען ירעו כל בני העולם שמו, ואלו ואלו דברי אלהים חיים, והכל אמת וכל אלה ענינים דקים. (ד) ערפך. כמעם קשה ערף (שמות ל"ב ט'), ובמקום אחר¹ קשי מצח וכן ומצחך נחושה, ודרך כל לשון להניח תאר מה באבר מיוחד נאות לפי הכונה והענין על הכלל, וזה ענין כולל כמו נפש ובשר, וכן לא תשאר פרסה (שמות י' כ"ז), ואלה ענינים דקים ומשרתים לסודות

¹ ביחזקאל ג' ז', חזקי מצח.

היותו והזר היותו. ואלה סודות גדולים והכל אי"י. גם אלה תשכחנה וגו'. המעם אפשר שתשכחנה, וזה כתב לפרש כי מה שזכר אינו מן הנמנע במוחלט, וכן היקח מגבור מלקוח (פסוק כ"ד), אולם לא יעשה כן בכל מקום מספרי הקדש, אבל ישאר הדבר נעלם. (יז) מהרו וגו'. המעם לצאת מבבל שהיו שוכנים שם, והסבה הפועלת לזה כי הכשדים שהיו מהרסין ומחריבין ממך יצאו, כלומ' מבבל שהיו שם שכנים עמך, והוא הדין ג"כ מירושלים, כי אין ספק שכשדים רבים היו בא"י בזמן הגלות והערב בספר המלכים בגלות עשרת השבטים, וכלי ספק יצאו כולם בשוב ישראל. (יח) כלם. כנוי לבניך, כלומ' באו לציון, וכן (יט) תצרי. כנוי לציון, וכן (כ) באוניך, הכל מליצת שיר. גשה לי, זה משל גדול למיני התנועות שאנו רומזים כמה פעמים ולעניני המצטרף והתנגדות התנועה, וזה, כי זה האומר צר לי מקום זה, רמוז כמו שנניח דרך משל ספכל אחד מכל ארבעה יושבים והוא מונח ממורח למערב, ויבא חמישי דרך מזרח לשבת שם, ויאמר לראשון מאותם הארבעה קרב אלי אצל המזרח עד שיהיה ריוח אחריו אל המערב ואשב שם. (כא) איפה הם. איפה היו ומאין באו, ולכן התשובה כה אמר יי וגו'. (כב) בחצן. כמעט גם חצני נערת (נחמיה ה' יג). (כג) אמניך. מטעם כאשר ישא האמן את הינק (במדבר י"א י"ב). והנה רבים מחסרי עמנו מתחזקים בזה הפסוק ולא תתקרר דעתם אם יהיו הפרשים או בני המלכים או מנינו, כ"ש אם יהיו פלגשי המלכים מניקותינו, כ"ש וכ"ש אם יהיו מלחכים עפר רגלינו כלחוך השור את ירק השדה, והכל טוב. (כד) היקח מגבור מלקוח. גם זה ממין ה"א התמה שזכרנו וראה הפלגה כי לבאר ענין זה ולהעיר על מקומות חמורים שבלשונות ולומר גם שבי גבור יקח, ר"ל כי אמר בכאן שבי תמורת מלקוח, כי הם אחדים בענין, ואמר. עריץ תמורת צדיק, כי זה השם ר"ל צדיק הוא משותף לרב ענינים, והערב ספר קהלת, אבל בכאן הוא כענין גבור ועריץ, ואלו התמורות בשם, ענינים דקים מאד, ורז"ל פרשו התורה וסודותיה בזה המין מאד.

ג. (א) כה אמר וגו' איזה ספר וגו'. וירמיה אמר ואתן ספר כריתות בידה¹) והכל אמת ואי"י בארו. (ב) ואין איש. נכון זה הלשון במוחלט גם בעברי גם בהגיון, וזו ע"ד דברה תורה כלשון ב"א, ובמ"ש יפתח ואזעק אתכם וגו' (שופטים י"ב ב'), וזה כאלו השם בא וקרא גבורי ישראל שיעזרוהו לפדות גליות ישראל מבבל, והם לא

¹ בקרא ספר כריתתיה אליה, ירמיה ג' ח'.

למשבילים ואין חפץ בכסילים. (יז) להועיל. לעצמך, כמ"ש משה כמה פעמים (דברים ל"ב ה'). (יח) ויהי כנהר וגו'. כמו אלה הווי"ם הרבה כי אין כל ו"ו לעמוף. (יט) כמעתי. תאר לרגים¹ שהם במעי הים ותוכו. לא יכרת ולא ישמר. שמות נרדפים. (כ) צאו מבבל. בקום החיה השנית, אך רבם במצות כורש לא מעצמם, כמו שהוא מפירש במקום אחר. (כא) ולא צמאו וגו'. ויבקע צור וגו'. אלו הנפלאות עשה משה בלי ספק, אבל לא נשמע שכן עשה להם השם או שלוחו בעלותם עם עזרא וזרובבל, והכל אמת. (כב) אין שלום. בעבור רב שלום ישראל בעת הזאת, אמר כי העדרו שהוא המתנגד לו, יהיה לכשדים והם הם הרשעים²).

מז. (א) שמעו איים³ אלי וגו'. זו המליצה עשה ישעיה כאלו ישראל מדבר, והערך אמרו עוד ויאמר לי עברי אתה ישראל אשר וגו'⁴). (ב) וישם פי כחרב חדה. כמעט והכה ארץ בשבט פיו (י"א ד'). בצל ידו החביאני. אין זה כמעט חבי כמעט רגע וגו' (כ"ו ב'), אבל עשה לי צל למחבא ולמסתיר ולמחסה שלא יכני שרב ושמש, וזה הפך סר צלם מעליהם (במדבר י"ד ט'). הסתרני. כי כל חצים מסותרת תוך האשפה עד שיהיה זמן לירותם, וכן הוא הענין בכאן. (ד) ואני אמרתי וגו'. אכן משפמי. המעם לא היה הענין כן, וזה כמעט אני אמרתי אלהים אתם וגו' (תלים פ"ב ז'). (ה) לא יאסף⁵. למקום אחר, רק אלי. (ו) ויאמר נקל וגו'. כלום' נקל בעיני שתהיה לי עבד עומד בביתי נעלם, אבל עוד אעשה לך פרסום, כי אקים שבטי ישראל וגו'. (ז) לכוז נפש וגו'. אלו השלשה הם תארים לישראל בהיותם בגלות, כי כִּזָּה שם נגזר וכן מתעב תאר, ורבים כן לאין מספר. מלכים יראו וגו'. זה הפך מה שקדם, כלום' כי עתה מלכים יראו וקמו וישתחוו לישראל. (ח) בעת רצון עניתיך וכיום ישועה וגו'. זה אחר מסודות התורה והכל אי"י. (יב) אלה, אלה, ואלה. המעם קצת אחד וקצת אחד ואחד. (יד) ותאמר ציון עובדי. זה היו אומרים קודם כרש כמ"ש ואני אמרתי לריק וגו'. והנה ותאמר נכון כי הוא כנוי לנקבה נסתרת, כלום' בת ציון, ואם אין זה הכרח. (טו) התשכח אשה וגו'. ה"א התמה יונח גם כְּעַבְרִי גם כהגיון על הנמנע במוחלט או על הנמנע בצרופ, ר"ל הקשה היותו או המעט

¹ רש"י והראב"ע, ² וכן הראב"ע לבבליים. ³ בכ"י עמים. ⁴ כל המפורשים פה אחד כי כל אלה דברי הנביא על עצמו, וכמדומה לי שהכספי האחד שמפורשו על ישראל, ואחריו ימשכו איזה חכמים גוצרים, כי אמנם עדות פסוק ג' עומד וצוות כפרוש, ⁵ ע"פ הכתיב

כאלו כתב ר"ל הרעב והחרב, מי אנחמך, מה אנחמך. (כ) כתא מכמר, זה דמיון ידוע אצלם לזה הבע"ח הנקרא תא שנהוג לעמוד במכמר ושם ימות, המלאים, שב אל בניך, (כא) ושכרת, כמו ושכורה, (כג) מוניך, מטעם אשר הונה (איכה א' י"ב).

גב. (א) לא יוסיף, וכן קדם לא תוסיפו (נ"א כ"ב), הנה רבים כאלה שאינם נצחיים, ערל, הנה ידוע כי רוב האומות היו אז ערלים, והעד פן יבאו הערלים האלה (ש"א ל"א ד'), ואיך שיהיה הנה יעד שלא יבא עוד בציון ערל, וכתב יחזקאל לבאר שהוף שם ערל ואמר ערל לב וערל בשר וגו' (יחזקאל מ"ד ט'), ודי בזה לנו טענות כנגד החולקים עלינו. (ב) מוסרי, ממוסרי כמעט מוסר מלכים פתח (איוב י"ב י"ח). (ג) חנם, כמו בלא כסף, וכן לפי דעתי ותסיתני בו לבלעו חנם (שם ב' ג'), ע"ד דברה תורה בלשון ב"א, כמו שפרשתי במקומו. (ד) מצרים ירד עמי וגו', וקצר הטעם, והוא, והם כבשום לעבדים, באפם, בלא סבה וטענה. (ה) משלוי יהלילו, כי שמחו ויתפארו בכחם ונבורתם, ולכן שמי מנאץ, (ו) רגלי מבשר, במוחלם ובסתם, ויותר מבואר מבר מוב. (ח) יראו, הצופים, וזה ג"כ מליצת שיר. כ"ש שהוא כמשמעו אם הצופים תאר לנביאים החזוים כמעט צופה נתתיך (יחזקאל ג' י"ז). (י) חשף יי וגו', הטעם יגלה, כי ימשוך בגדיו אצל כתפיו, ויותר מבואר זה ממנהג הארץ ההיא אצל בני אדם, (יא) טמא אל תגעו, צוה לישראל שלא יגעו דבר טמא מדי צאתם עד שיכנסו לארץ למען יבאו במהרה, כלי יי, כלי בית המקדש כי כן היה. (יג) הנה ישכיל עבדי, הנה אע"פ שהארכתי בזה בס' מלות כסף להיות זאת הפרשה קשה עם היותה פשוטה וקלה לחכמים, אשוב לפרשה בכאן, ואומר שהנוצרים כשפרשו זאת הפרשה על משיחם שאין לו יחס כלל עם הפרשה הקודמת לזאת אשר בסמוך אמר (יא) צאו מתוכה, הברו נשאי כלי יי, וגם אח"כ (נ"ד א') רני עקרה וגו', כי מבואר גם להם שזה כלו לפניו ולאחריו, הוא על יעוד בנין בית שני, ואם אמרו הנוצרים כי אין ספורי הנביאים מתיחסים כלל¹). אין זה אמת, וכבר המשכנו פרוש כל ספור ישעיה על סדר מופלג, וכן כל ספור וספור מן הנביאים כלם, ומי שירצה לחלוק על זה יבא נא אלי, ואח"כ אומר כי עבדי ועבדי יי, אינו בכל ישעיה רק על שני מינים, והוא אם כלל ישראל ואם הנביא ביחוד, והרמז בפרשה הזאת הוא ישראל כאשר העיד עליו לפנים (מ"ט א'—ג'). ומעם ישכיל

¹ ר"ל שאינם דורשים סמוכים,

רצו ללכת עמו, כי לא בטחו בכחו ית', לכן אמר הקצור קצרה ידי מפרות וגו' וקרוב לזה מאמר יפתח (שם פסוק ג'). (ד) לדעת. זה תחלה, ואח"כ לעות את יעף דבר, וטעם לעות להגביל עת ולקבוע עתים. (ו) גוי נתתי למכים. זה מפורש בירמיה (ט"ו י' יח"ב), וכן הוא לעולם כל אוהב אמת דורש אלהים.

נא. (ב) הביטו אל אברהם. זה הוא הנמשל במשל הקודם ולא כן יעשה תמיד. כי אחד וגו'. יחיד היה כי קראתיו ואברכהו ואברכהו, זכן אעשה לכם ברכות והרבות. (ג) כערן. כגן יי. מבואר הוא, וכן בתורה כגן יי (בראשית י"ג י'). (ט) הלא את. היא כנוי לזרוע השם. (יב) ומכן אדם חזיר ינתן. כטעם הוא הוא, והרמו אל מלך אשור, וכן עליו יאמר (יג) חמת המציק. לכן עתה יאמר השם בנפילתו ואיה חמת המציק. (יד) צעה. הוא ישראל, שכן הוא צווח וצועק על צוקותיו ומאסריו ולכן להפתח. (טו) רגע הים. אין בזה השרש רק ענין אחד והוא ההשקט והעדר התנועה, ולכן נקראת הנקודה מן הזמן שאין חלק לה ואין תנועה לה, רגע. ונאמר בכחו רגע הים (איוב כ"ו י"ב), ואע"פ שמבעו להתנועה, וכן בכאן רגע הים, ואחר יהמו גליו, כי זה צודק בשני עתים. (טז) ובצל ידי. הפך סר צלם (במדבר י"ד ט"ו). לנמע שמים וגו'. כלומר עתה עתה, כמו שיאמר עוד שמים חדשים וארץ חדשה (ס"ה י"ז), ומן ההכרח הוא שיהיה זה כאן בצדו, והרמו באמרו ולאמר לציון עמי אתה. וראה הפלגת פרושו למעשה בראשית, ולמה ניהם פי' התורה אל המורה וזולתו, ודי לנו ולדומים לנו במה שפרשו לנו הנביאים, ובפרט ראה אמרו בכאן לשון נמע על השמים כמעם באהלים נמע יי (במדבר כ"ד ו'), ויטע אהל אפרנו (דניאל י"א מ"ה), ואין ענין נמע רק במה שיש לו קצת ממשש בקרקע, וכן הוא, ר"ל האהל עם יתדותיו, ולכן נאמר תקע את אהלו (בראשית ל"א כ"ה), א"כ איך אייחם כי המורה פי' רקיע השמים (מו"ג פ"ל לשני), אבל פרשו ישעיה, ואולם המורה ז"ל הרחיב פי' ישעיה. ובאור כל אלה הפרטים והכללים אי"י. (יח) מכל. בכאן לשון מן דבק עם הפועל, והטעם בנים שילדה שגדלה. (יט) שתים הנה. והוא זכר ארבע, ואמנם השתים הם השר והשבר, כי השור הוא מיתה בידי שמים והשבר הוא מיתה בידי אדם, ולא היה אמרו והרעב והחרב רק באור לשמות הקודמים, כי הרעב הוא באור לשר והחרב הוא באור לשבר¹).

¹ (1) וכן הרד"ק רק שהפך באורם.

ובאר זה בדרך שהגזרות והמלות מונחות בכ"ז לפי ההגיון, ולכן לא יוכל חכם נוצרי לחלוק בזה, כי הוא ידוע בעברי ובהגיון כי שמות הפעולה מצטרפים פעם עם הפועל ופעם עם הפעול, כאמרו עד"מ כמהפכת אלהים [את] סדום [ואת] עמרה (עמוס ד' י"א), וכן הכל, לכן אמרו בכאן חלינו ומכאבינו הוא מצטרף עם הפועל, כי הגוים היו מחליאים ומכאיבים לישראל, וזה שאין ספק שישראל היו חולים וכואבים כמו שקדם הספור על ישראל בכלל שהיה איש מכאובות וידוע חלי, אבל מה שהיה בספק אצל הרואים, הוא, מי היה המחליא והמכאיב, ר"ל מי היה הפועל והסבה המטעה בעצם לזה המקרה הרע, כי זה הוא מה שיעלם מהרואים וגם מהרופאים ברב ולכן יטעו, וכן טעו אלה הגוים בחלי זה עם ישראל, כי היו חושבים שהאל יתעלה הוא הפועל בעצם לחלי ישראל לעלה ידועה אצלו בנוף ישראל, ולא כן היה הדבר, [כי] אם אנחנו היינו הפועלים בזה בעצם, כי הוא היה בריא הנוף, אבל אנחנו החלינוהו בהציקנו לו ובהכתינו אותו, וזו מליצה נכבדת ואמתית.

ואמנם עדן צריכים אנו לדעת אחד הכרחי, והוא אם כשהגוים מחליאים ומכאיבים לישראל, אם הוא פשע ועון בידם בבחירתם הרעה, או הוא זכות וצדקה להם, כלומר אם הוא פעל רע או טוב בעיני השם. והנה גם בזאת הכונה השנית טעו הגוים כי הם חשבו שהיה זה טוב בעיני השם, כי חשבו שבצדקתם מצורף לרשעת ישראל היה זה, שכמו זה אולי טעו גם עמנו בהצלחתם על בני כנען כמ"ש להם משה (דברים ט' ו'), וכ"ז נכלל במובן מאמרם ואנחנו חשבנוהו נגוע מכה אלהים ומענה, ולכן יכירו הגוים האלה ג"כ האמת בזאת הבקשה ויודו ויאמרו הם, כי ישראל היה מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו וגו'. וזה סוד גדול שגלה ישעיה במליצה שיחם אותה לגוים, וגם יותר נמרץ ממה שאמר משה לעמנו לא כצדקתך וגו' כי אם ברשעת וגו' (דברים ט' ה'). וזה כי בכאן הוא מונח שם רשע למנצחים הגבורים, ולא למנוצח הנשחת, כמ"ש וגם רשע ליום רעה (משלי ט"ו ד'), שהרשע הוא הגבור המשחית, וכן אמר חבקוק ע"ז — ר"ל כי מלך אשור השחית את ישראל — כבלע רשע צדיק ממנו (חבקוק א' י"ג), כי קרא מלך אשור ועמו רשע וקרא ישראל צדיק. ואמר ירמיה על מלך אשור מפיץ אתה לי וגו' (ירמיה נ"א כ'). ואחר כ"ז ושלמתי לבבל ולכל יושבי כשדים את כל רעתם אשר עשו בציון. (שם פסוק כ"ד). והענין בזה כי הניח זה הנביא החכם, שאלה הגוים בני אשור שהשחיתו והכאיבו ודכאו את ישראל, יתודו עתה בראותם הפוך הזמן,

כבר פרש אריסטו' בגדר שם ההשכל בספר המדות, והוא ההצלחה בעניני העולם הזה, וכן ירום ונשא וגבה. גם מבואר שהכל הוא התרוממות בעוה"ב. (יד) כאשר. כ"ף הרמיון, וימשך זה עד אמרו כן יזה וגו'. ואולם כן משחת, אינו לרמיון אבל הוא לאמות כמו כן תבעיסנה (ש"א א' ז') ורבים כן. והענין בזה כי ישראל בגלות ובצרות כמו שמבואר זה ממנו גם היום, עד שהנוצרי יכירו היהודי בפניו, ויאמרו שיש לו פני יהודי, כי הוא משונה בצורתו, אינו אדמני עם יפה עינים כמו הנוצרים ובכלל האנשים המצליחים, וכבר האריכו בזה הפילוסופים וגם המורה באחד מספרי הרפואה. וכן כתב חשך משחור תארם (איכה ד' ה') צפד עורם על עצמם (שם), וכ"ו גלוי בעצמו, לכן ישתוממו עליו כל רואיו. (טו) ומעם יזה כמו ישיף, כי אלה הם מקרי המדבר, וידוע כי המשתומם אינו מדבר, כמו שאמר יחזקאל (ג' ט"ז) משמים בתוכם, ולכן אמר כמו ששממו רבים על עמנו לרב פחיתותו ושינוי בריאתו לרע, כן ידברו רבים עליו כי יראו בו הפך מה שקדם כמו שיפרש אח"כ. וענין דבורם ומאמרם הוא:

נג. (א) מי האמין לשמעתנו וגו' עד(ו) ויי הפגיע בו את עון כלנו, למה שאנו שומעים היום שזה העם יוצא מבבל ועולה לירושלים וישראל עושה חיל, ואלה המדברים הם בפרט בני אשור, כי הם העיקר, לפי שהם הגלום מירושלים וגם הגלו עשרת השבטים. (ב) ויעל כיונק, ישראל. לפניו. כנוי ליי הנזכר. לא תאר. לא היה תאר לו, וכבר ידוע שמלות המציאות נכון לחסרם בעברי, וכן רבקה שומעת (בראשית כ"ז ה'), היתה שומעת, ונחמדהו. עד שנחמדהו, או לא נחמדהו והכל עולה לענין אחד. (ג) נכזה. היה, ואיש מכאובות, כמ"ש על כלל עמנו ואיש ישראל (שופטים כ"א א'). וכמסתר פנים ממנו. כ"ף הקרוב כלום' כמעט שהיינו מסתירים פנינו מראותו. כמו שנהוג לכל אדם מראות כל דבר נמאס מעורר קיא. ולא חשבנהו. כלל, כמעט לא חשב אנוש (ל"ג ה'), וכל אלו מליצות כפולות לחזק, ואין בזה דבר גזומא, ועדים אנחנו היום בארצנו זאת, שגם הנוצרים האדוקים באמונתם לא ירצו להביט אלינו. (ד) אכן חלינו וגו'. זה תשובה מהגוים ההם לעצמם, כי יאמרו אך שקר נחלנו במה שכתוב אח"כ ואנחנו חשבנוהו ננוע וגו', כלומר עתה נכיר שאין זה אמת, אבל האמת הוא שחלינו הוא נשא ומכאבנו הוא סבלם, וכן הוא באמת מחלל מפשעינו, אבל (ו) כלנו כצאן תעינו. במחשבתנו, כי האמת הוא כי השם הפגיע בו וגו'

(ו) כלנו כצאן תעינו איש לדרכו פנינו, כלום' היינו בבהמות שאין להם הבנה, כי כלל הדבר הוא ויי הפגיע בישראל את עון כלנו, כמ"ש מרכא מענותינו, כמו שפרשנו לפנים. ומעם הפגיע בו, כמו שצוה שלמה לבניהו על יואב לך פגע בו (מ"א ב' כ"ט), כן צוה לנו שנפגע בישראל בסבת עון כלנו ולא בסבת עונו, ובזה תמו הדברים שיחם ישעיה לגוים בני אשור. ועדין נשאר שלא נתן מעם וסבה להיות בני אשור מושחתים היום מן החיה השנית, כמ"ש ירמיה ושלמתי לבבל ולכל יושבי כשדים וגו' (ירמיה נ"א כ"ד), וגם הוא אמר המוכן מזה לפנים כמ"ש לא שמת להם רחמים וגו' (מ"ז ז'), ולכן יאמר ישעיה זה אף בכאן אך בקצור, והוא אמרו (ה) מפשע עמי נגע למן, ר"ל לגוים קדם זכרם, כי פשעו בישראל וכי הכום מכה נצחת יותר ממה שרצה השם, וזה העומד לא רצה ישעיה ליחס לגוים, וכל אלה הענינים סודות עצומים ובאור זה הכלל אשר תחלתו ושרשו בתורתנו הקדושה אי"י. (ז) נגש והוא נענה. מכאן ועד שיסיים (פסק י"ב) ולפושעים יפגיע. הם דברי הנביא, אבל כונתו לומר כי הקודמים הליצם הנביא בנכח שהגוים אומרים אותם, ולא כן אלה, ואולם אין אלה האחרונים רק הרחבת באור לקודמים, עם תוספת מאמרים סוריים, כאמרו על ישראל על לא חמס עשה וגו'. ויי חפץ דכאו החלי וגו', כי א"כ יש יסורין בלא עון, ויש מיתה בלא חטא, ואיך שיהיה, הכרח היה לישיעיה שישוב לומר הדברים בשמו, כי כאשר אמרם בשם הגוים, אולי יחשב שאין כונת ישעיה שיהיו אמת.

ובאור זה כפי הראוי בזה הספר, כי ישעיה שב תחלה להאריך ליעד לעתיד בחזק דלות ישראל בגלות בבל, שזה יהיה בימי ירמיה ואמר עליו נגש והוא נענה וגו', וכי זה העם היה בירושלים עם מלוכה ומשפט ולא יוכל לספר דורו בעמו ודירתו בארצו, כלום' הפלגת מעלתו, כי הארץ ההיא ארץ חיים, וכאשר יגלה ויוקח משם יהיה נגזר מארץ חיים הוא והגוזרים אותו, וכן הדוחקים והמרחיקים והלוקחים והמובילים אותו, ידוע כי היו נ"נ ועמו. ולכן היה נכון מאד לרמוז למו להם, ומפשע. הוא פשע של אלה, וא"כ יהיה מפשע עמי דבוק הפעל עם הפעול, כלום' המתפעל מפשע בני בבל, כמו טחלל מפשעינו שהוא דבוק הפעל עם הפעול, כאלו אמר מצד הפשע והזרז והעון שעשו בני בבל לעמי, לכן היה נגע לבני בבל כי ישחתו אח"כ ע"י כורש ועמו, וכן קדם לו לא שמת עליהם רחמים וגו'. וכן ירמיה אמר ושלמתי לבבל וגו'. אולם (ט) ויתן את רשעים קברו וגו' עד שסיים ויי חפץ דכאו החלי, זה ענין יקר מאד, והוא אמת

כי ישראל יצאו מתחת ידם ויעשו חיל, להיות ככראשונה בירושלים, והם יהיו נשחתים מיד החיה השנית, ואז יאמרו בודאי יי אלהי ישראל הוא אל אמונה ואין עול, והוא הפועל והמניע לכל, ולכן הוא הניע אותנו להשחית אותם. ועתה הוא הניע החיה השנית להשחיתנו ולהצליח לישראל, כי כל זה עשה כרש, לא שהשחית את ישראל עם יושבי בבל, לכן אין זה כלו כי אם מענות צודקת, והכל גם את הראשון גם את השני, ר"ל היותנו משחיתים והיותנו מושחיתים, הכל הוא בסבת רשעתינו ופשעים ועונות שבירדנו, לא ברשעת ישראל, וזה תחלה על מה שהיינו משחיתים אותו, כי זה הוא ספק החמור לאותם הגוים כראותם אחריתם בכלל. כי היו זדים ועושי רשעה זאבים ודובים משחיתים כל מי שיהיה, ובכלל אנשים צבועיים — כמ"ש אריסמו' שהם יותר רעים מכל שאר ב"ח צבועיים — וזה הוא המכון מאמרו (ה) והוא מחלל מפשעינו מדוכא מעונותינו, כלומר כי פשעינו ועונותינו היו סבה פועלת ומנועה כי היינו משחיתים אותם, ולבאר זה יותר, כפל ואמר, מוסר שלומנו עליו ובחברתו נרפא לנו. עם שגלה מעמ מן הסוד כי מוסר שהוא משרש יסר אין בו כי אם ענין אחר, והוא מסוג ענין קשר ועצירה, כי יסר הוא קושרו ועוצרו מלעשות רע. והיסוד הראשון לכל הוא מוסר מלכים (איוב י"ב י"ח), והעד פתח, כמעט ויפתח הגמלים (בראשית כ"ד ל"ב), אל יתהלל חוגר כמפתח (מ"א כ' י"א), כי מפתח הוא הפך אוסר, והמלכים נקראים עוצרים כמעט זה יעצר בעמי (ש"א ט' י"ז), ופי' זה גלוי סוד מישעיה אלינו, וזה כי הכרח הוא שהרשע אשר אמר שלמה שהשם פעלו להרע בו לאחרים ליום רעה (משלי ט"ז ד'), וכן מה שאמר ישעיה ואנכי בראתי משחית לחבל (י"ד ט"ז), וגם אמר אשור שבט אפי (י' ח'), וכן המפץ שזכר ירמיה (ג' כ'), הנה איזה משל או נמשל בזה המין, צריך שיהיה הדבר חזק ובריא ושלם כמו המקבה, כי אם היה חלוש ורעוע איך ישחית ואיך ישבר תכף, ואין לנו משל יותר מפורסם ממלכי עשרת השבטים זה אחר זה, כמו שפורש בספר מלכים. ולכן מפורש מן מלך אשור ועמו כשהיה להם חזק שלם וכח גדול, היה על ישראל כלומר בעבור ישראל, ר"ל הסבה התכליתית, כדי שיהיו חזקים לשבור ישראל, וכדי שיהיו ישראל חזורים ופצועים היו בני אשור נרפאים, כלומר שוקדים בבראות, שזה הוא חלק אחר מחלקי גדר הרפואה, כמו שידוע לרופאים, וכן מחויב זה כאמרו אני יי רפאך, אחר לא אשים עליך (שמות ט"ז כ"). א"ב מה שדמינו וחשבנו כי ישראל מכה אלהים ומענה.

הופכין (ע"י ח':), והחסיד האחד השיב מן השמים ירחמו (שם י"ח.), רק החכם השלם על דרך האמת גער בו במענה מושכלת¹, וזה ידוע לבקיאים בנמרא, ר"ל היות שתי אלו הכונת לחכמי התלמוד, ויודע יי את אשר לו, אבל על כל פנים היה הכרח ג"כ לישעיה להניח זאת הכונה הכוללת להמון שהוא מדבר, ואמר שאחר שבן רצה וחפץ השם בגלות ירושלים אם יהיה שהעם ישים עצמו זבח ויקבל המיתה וכ"ש היסורין מאהבה ולכבוד השם, הנה אחריתו יהיה למוב, כי יראה זרע שיאריך ימים ושחפץ יי בידו יצלת, וזה בשוב בית שני, ואמר תשים לשון נקבה לישראל, כמו ותערך ישראל (ש"א י"ז כ"א). ואחר אמר נפשו ויראה לשון זכר, והכל נכון בעברי ובהגיון כמו שאמרנו כמה פעמים. גם פרוש יותר ואמר כי מסבת עמל עצמו שסבל צרות וצוקות ומיתות באשור, יהיה שכרו ומשכירתו מעם השם, כי יראה ישבע, כלומ' תחת שהיה רעב וחסר כל, ובחכמתו יצדיק עבדי, זה החסיד והצדיק לגוים רבים, וזה שמצדדים רבים יהיה הוא הפועל והמניע להיות שאר העמים צדיקים כמו שקדם ע"ז העם עבד יי, עד ישים לארץ משפט ולתורתו איים יחלו (מ"ב ד'), והרבה מזה המין לפני ואח"כ. ומעם (יא) ועונתם הוא יסבל. כלומר סבלם בגלותם, כמו שזכר מדכא בעונותינו, ויש במקרא לאלפים לשון עתיד שהוא עבר וכן הפך זה, כ"ש שגם עתה בשובם לארץ, בזמן בית שני היה כן, שמצאו הארץ חרבה ושוממה, לכן בשכר זה (יב) אחלק לו ברבים ואת עצומים וגו'. כלומר בזמן בית שני, ועקר זה בעבור שהפליג בזמן הגלות שהערה למות נפשו כמו שקדם אם תשים אשם נפשו, והוא נמנה בכלל מענין הפושעים כמו שקדם (ט) ויתן את רשעים קברו. כלומר כי היה נהרג זה העם ישראל יחידים ורבים ע"י בני אשור ובפרט הרוגי מלכות, כאלו היו רשעים ופושעים והיו נדונים למות, וכן ואת עשיר במותיו, שדרך העשירים לההרג ע"י רוצחים שוללים, ואלה לו כן היו, ועם היותם עניים היו נהרגים בדרכים, וכל פוגש כם פוגע והורג אותם, כמו שיקרה לנו גם היום, ומעם (יב) והוא חסא רבים נשא וגו' כמו שקדם שיודו העמים [שהוא] מדכא מעונותינו, ויי הפגיע בו וגו'.

¹ (שם ע"י י"ח, שהשיב לו אני אומר לך דברים של מעם ואתה אומר מן השמים ירחמו,

וצודק, אך בשיובן בעיון דק, וזה מה שאינו ראוי לבארו בזה הספר. ואולם מה שיובן מזה בעיון גם אשר מצד זה אמרו וכתבו ישעיה להמון כולו, והוא להסיר כל דעת רע מעמנו, ובאור זה, שאין ספק שבני עמנו היו תמיד חכמים וצדיקים בעיניהם על דרך שאמר שלמה כל דרכי איש יד בעיניו (משלי ט"ז ב'), ואמר דרך אויל ישר בעיניו (שם י"ב ט"ו), ולכן כי היו רואים ששאר האומות שאינן סדת משה ויהודית היו גוברות עליהם, היו מדברים באלהים תמיד להתלונן ולהתאונן, והיותר נמרץ מזה בסוף מלאכי באמרו חזקו עלי דבריהם אמר יי וגו', אמרתם שוא עבד אלהים וגו' (מלאכי ג' י"ג י"ד), ובכלל כל ספרי הנביאים כן, כאמרם עזב יי את הארץ (יחזקאל ח' י"ב), ותחלה בתורת משה באמרו ואם תלכו עמי קרי (ויקרא י"ג כ"א), ולכן הוכרח ישעיה לומר מענה כוללת, ושלא יוכלו בני ההמון לסתור אותה, וזה שכאשר היה הנביא אומר להם שהם רעים או סכלים וחסרים, הם אומרים לא כן, אבל אנחנו צדיקים וחסידים גם חכמים ושלמים, כי לא היו יודעים גדר אלה התארים על האמת, וכמו שהוא ענינו גם היום בעוננו, וכבר באור המורה שתוף שם חכמה, וגם שאר השמות (מו"נ פ"ג משלישי), כ"ש שישעיה באר זה ואמר להם הוי חכמים בעיניהם (ה' כ"א), וכן הוי האומרים לרע טוב וגו' (שם), א"כ לא יצליחו בזה לעולם, ולכן הוכרח בהיותו מיעד להם לעתיד חרבן בית ראשון על ידי מלך אשור ושובו ע"י מלך מדי, שיונח להם מעם וסבה לפי הראוי להם, וכאלו אמר ונניח שאתם גם בניכם אחריכם כלכם צדיקים ואין חמס בכפיכם ואין מרמה בכפיכם, הנה השם חפץ לדכא ולהחליא אתכם, כי זו היא אחת מכונת בני הזמן, ר"ל כן רצה השם כמ"ש המורה (מו"נ פ"ג מ"א), אבל דעת היחידים הוא שכן גזרה חכמתו ויחקרו אי זו חכמה היא כפי יכולתם, ואל תחשוב שזה הוציא ישעיה מרעתו, שכבר העירותי שאין דבר בכל ספרי הנביאים שלא הוצא מספר תורת משה, כי דברים דומים בסוג לזה, כתובים בה פעמים ושלש, וגם זה הפרט כתוב בה, אבל לא נודע מקומו לשום אדם עם היותו שם בפרוש, כי הרואים עורים כולם.

אמנם מה שיאמר ישעיה אח"כ (י) אם תשים אשם נפשו וגו'. זה ענין אחר נמשך אל הקודם, וזה כי אחר שכן רצה השם, ואין לנו דבר אחר רצונו וחפצו, מה לנו לעשות, רק שנעשה עצמנו כקרובן וכאשם וכחמאת, כמ"ש החסיד הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לה

לנוכח ופעם לנסתר והכל אמת וכ"ז מבואר. בני שוממה, הם בני ישראל, והכל תארם לפי הזמן העבר בעת בנין בית שני, וזה כמעט עד עקרה ילדה שבעה (ש"א ב' ה'). מבני בעולה, הם בני אשור. (ב) ימו. הנומים, אל תחשבי, אל תמנעי, בין שיהיה זה בודר או יוצא. (ד) כי לא תבושי, כי דעי באמת שלא תבושי, ואל תכלמי כי לא תחפירי, אלו שני השמות אע"פ שהם כמו שמות נרדפים, או שמות נרדפים אמורים, כמו וחסרה הלבנה ובושה החמה (כ"ד כ"ג), הנה כבר אמרנו מפי הפילוסוף א"ח כי השמות הנרדפים כמ"ש עד"מ חרב סכין מאכלת, הנה הנה כל אחד הוראה מה מיוחדת כי ידוקדוק, וכן הוא לפי דעתי ענין כל שרש אחד בכל העברי, רק שהאחדות פעם במין קרוב ופעם במין רחוק, והקש ע"ז במקומות החמורים. (ו) כי כאשר עזובה וגו'. המעם כי כמו שיקרא הבעל את אשתו אחר שעזבה, כי ראה שהיא עצובת רוח ומתאוננת על פרידתו ממנה, הנה ברמיון זה קראך, וכן ברמיון אחר והוא כמו ואשת נעורים כי תמאס לפעמים, כי ברוב הבעל יחזירנה, כי חזקה היא גירסא דינקותא. (יא) סערה, ממעם וסער מתחולל (ידימה כ"ג י"ט), (יב) שמשתיך. החלונות שעושין שם על השערים להכנס משם שמש או אור שמש כשיהיה השער נסגר. (יג) וכל בניך למודי וגו'. זה הוא היותר טוב מכל היעודים, ולכן ורב שלום בניך כמו שארז"ל¹. (יד) כי לא תיראי, אין זה נסיגת סבה אל רחקי מעשך, אבל המעם רחקי מעשך, ואם כה תעשי הנה לא תיראי משום דבר, ובפרט ממחתה וגו'. (טו) הן גור וגו'. וכן מי גר, כלם מענין ישכון², כמו גר וגרים שהוא האיש היושב במקום מה בכונה שלא להשתקע שם, והעולה מזה כי אחרי היותך בירושלים בזמן בית שני אם יבא עם צר ואויב עליך למלחמה, זולת מי שיבא שם מאתי ובמצותי, הנה כל מי שיהיה, יפל וישחת עליך, כמעט על הרי ישראל תפול (יחזקאל ל"ט ד'), וזה כי באמת כן היה בזמן בית שני וכלם יפלו ונשחתו שם, ובכלל התחלת החיה הג' שהיא מלכות יון, וכבר ידוע כי באו בני חשמונאי ונצחום. ואולם בכאן רמז נסתר מאד ולמד ישעיה זה מדבריו יעקב באמרו עד כי יבא שילה (בראשית מ"ט י'), ואלה סודות עצומים, וכן בכאן רמזים לענינים סודיים באמרו ג"כ (טז) ואנכי בראתי משחית לחבל וגו', ובאור זה אי"י. (יז) כל כלי יוצר וגו'.

¹ גיור ס"ו: ת"ח מרבים שלום בעולם. ² נגד כל המפורשים, וכעין זה מפורש הר"א מבלגנצי.

והוצרך ישעיה לכפול זה בעבור שאמר ואת פשעים נמנה, שהוא כפי מחשבת הגויים, וכן ויתן את רשעים קברו, ואין הדבר כן כפי האמת, וזה כאלו אמר בכאן אבל דרך האמת לא היה זה העם בגלותו בכלל פשעים ורשעים אבל היו צדיקים, כמ"ש עליו כבלע רשע צדיק ממנו (חבקוק א' י"ג), רק שכן רצה וחפץ השם, ואולם יבואו עליו יסורין וגלות ומיתות, כי הוא—כמו שיתודו באחרית גם המשחיתים אותו—נשא חטא רבים ולפשעים יפגיע, והפליג לדקדק בלשון העברי ולא אמר ובפשעים יפגיע, כי זה הפך, אבל ולפשעים, כלומר כי הוא הניע הפשעים שיפגעו בו, א"כ הוא הפגיע לפשעים, כלומר היה הוא סבה פועלת שהפשעים יפגעו בו, וזה אמת מכמה צדדים, ובכלל אין דבר ומלה ואות בכל ספרי הקדש שאינם אמת גמור אצל מי שהוא בקי מופלג בלשון הקדש ובמלאכת ההגיון, אבל צורך והכרח ודבר טוב הוא במקומות רבים שלא יביא האמת רק יחידים סגלות, וכבר שנו ושלשלו בזאת ההסכמה רבותינו הקדושים ז"ל⁽¹⁾ והמורה⁽²⁾, וכל הפילוסופ' מסכימים בזה והמריצו מאמרים מופלגים בהסכמה זו. וכבר גלינו יותר ממה שראוי לפי כונת ספרינו זה והשם הטוב יכפר בעד.

נד. (א) רני עקרה. כבר קדם לנו שלשון זכר ולשון נקבה אין אחד מהם סימן הכרח, ובפרט על כלל עם, כי פעם יאמר עליו לשון זכר כמו ויאמר מצרים (שמות י"ד כ"ה), וישלח ישראל (במדבר כ"א י"א), ורבים כן לאין מספר. ופעם לשון נקבה על האמה והקהלה, ולכן ותערך ישראל (ש"ב י' כ"א), אם תשים אשם נפשו (נ"ג י'). ויותר מופלג ותכל דוד (ש"ב י"ג ל"ט), כי הוא גופה ובריאה, וכבר הארכנו בסוד זה במקום אחר, אבל הכונה בכאן כי היה נכון מאד לישעיה שכאשר יאמר בהרבה מקומות לשון זכר לנוכח ישראל פעם לשון רבים כמו שהתחיל נחמו נחמו עמי (מ' א'), ופעם לשון יחיד כמו ואתה ישראל עברי (מ"א ה'), ופעם לשון נקבה כמו שקדם וקראו עליה כי מלאה צבאה (מ' ב'), וכן עורי לבשי עז (נ"ב א'), וכן בזה רני עקרה וגו', עניה סערה וגו', ובכלל הכל הולך בשנוי פעם ליחיד ופעם לרבים פעם לשון זכר ופעם לשון נקבה, פעם

⁽¹⁾ כמו דבר זה אמרו לאמרו בפני ע"ה, מנחות צ"ט: וכן בב"ר פ"א הדוכרות על צדיק עתק שהעתיק מבריותיו וכו', וכן בחגיגה י"ג. ⁽²⁾ בפתחה למו"נ „אשר הביא הכרח ההכמה האלהית להגיד במשלים וחידות וברברים סתמיים מאד וכו' וכו' ע"ש.

ונו', (מ"ג כ') ולכן יאמר כי חית השרה והיער יבאו לאכול בארץ ישראל ובשרותיה, כי יעברו וימצאו שם צמחים וורעים לאכול מה שלא היה כן בהיותה שממה. (י) צופיו ונו'. עתה ידבר להם דברי תוכחות על ענינם היום בימיו. כלם כלבים אלמים, כמעט הוא הוא, לא יוכלו לנבט. הפך דרכו של כלב, כ"ש שיושב בבית או במצפה כדי שיהיה צופה ויהיה נוכח אם ירגיש שום אדם שיבא לשם, ויותר היה עיקר זה המשל על כלבי הצאן שהם לשמירת הצאן מוזאבים ודובים, וכל עם ועם יקרא צאן אדם, ולכן אמר (יא) והמה רעים ונו' כמו שאפרש, ובכלל כי הצאן נשמר שמירה מעולה בג' דברים שזכר בזה והם צופים כלבים ורעים וכ"ש צאן אדם, ולכן נקראו הנביאים בלשון הנביאים צופים כמעט צופה נתתיך (יחזקאל ג' י"ז) כי צופה וחוזק שמות נדרפים. והמלכים נקראים רעים, וישעיה קרא כלבים את הפרשים והשרים והתקיפים מן העם, ובכאן צופיו על נביאי השקר. (יא) עזי נפש. כמעט קשי פנים וחזקי לב (שם ב' ד'), או חזקי מצח וקשי לב, כי לא תאדם בחרוצים ומהירי התנועה והתנברות הלב, אבל בהפך זה, כמ"ש היום שכבים אהבי לנום, והמעט קשים לשמוע וקשים להתנועע כאלו הם מאבן עד שלא ידעו לבקש צרכם בעמדם אצל מרעה הצאן עד שיהיו שבעים הנבורים להלחם עם האריים והדובים כשיבאו לאכל הצאן, כמו שיפרש במכוון באמרו והמה רעים ונו', כי והמה בנוי אל הרועים כמו להם לבני ישראל (יהושע א' ב'), ובאלו אמר והמה ר"ל רעים לא ידעו הבין, כלום' אין להם בינה ולכן כולם לדרכם יפנו איש לבצעו מקצהו, גם ילכו למשתאות בכלל ויעזבו הצאן במרעיתם יחידות, א"כ הצאן יהיו עזובות מבלי רועים כלל, גם הכלבים ישנים וחלשים. (יב) והיה בזה יום מחר. זה הלשון נכון מכל הצדדים, אע"פ שמחר יתחלף ליום ההוא בפחות ויתר או בגדול וקטן, הנה יצדק לומר כזה כי הרברים הנערכים בפחות ויתר יחויב שיהיו במין אחד קרוב, וזה ענין מכואר בהגיון.

ג. (א) הצדיק אבד. בעבור שזכר כי צאן בני ישראל אובדות היום בסבת צופים ורועים רעים, שעיקר זה על מנשה וורעו עד סוף צדקיה, גם על נביאי השקר שהיו שם שלא ראו הגברת החיה הראשונה, יזכור כי הצופים והרועים המוכים שהיו לפנים בישראל כבר מתו ואבדו, ובפרט רמז בזה על חזקיה ובני עזתו, כי כבר ניבא לו חרבן יהודה אחריו, והוא אמר מוב דבר יי כי יהיה שלום ואמת בימי (ל"ט ה') נוכח הודעתך לפנים, כי חזקיה היה חתום

משרש יצר, והמעם בומן עמורת בית שני כי כן רצה השם או.
נה. (א) הוי כל צמא וגו'. אמר הוי, קריאה על עמנו היום,
בעוד היותו צמא, כ"ש כי אינו מיעד להם במאמר גזור אח"כ
יעוד טוב אבל מצוה או מתחנן להם שילכו למים. ודע ענין כולל,
והוא כי עם שראו שיהיה בכאן נסתר כמו שהעיד המורה (מו"ג פ"ל
מ"א), הגה אין כונתו לעולם למנוע הנגלה במקומות שפשוטם טוב,
וכן הוא בכאן, ובכלל זה המאמר הוא ממין תפוחי זהב במשכויות
כסף, ואין כן (ג) חסדי דוד. החסדים שעשיתי לדוד. (ד) נתתיו. רמז לדוד
ומעם עד כמו לעד ולאות. (ה) פארך. הפך תפאר אחר כך (דברים כ"ד),
והכל נכון מצד שנוי היחסים, אבל נכון להשמיט היחסים ויראו
המלות בסתם, וזה לשתי סבות, האחת כי אלה הענינים נכונים
בעברי ובהגיון, והשנית להסתיר הסודות והאמתות מן ההמון, כי אם
ידעו האמתות זולת היחידים יגיע מזה הזק להמון
ולאותם היחידים. (ח) כי לא מחשבותי. זה סוג גדול כולל,
אבל העיקר אשר בעבורו נאמר בכאן, הוא, כי עתה הם בירושלים
ואינם משערים וחושבים שיגלו ממנה, וכן אם יצאו ממנה ויגלו לבבל
שישובו לעולם לירושלים, והכל בהפך אצל השם, והכל נבא ויעד
להם זה הנביא ישעיה. והפליג לעשות משל (י) כי כאשר ירד וגו'.
ורקדוק גדול יש במה שאמר שמה לא ישוב, וכן לא ישוב, (פסוק י"א),
אם שיהיה שובה מענין חזרה, או תנועה בעצמה, ומי שידע ענין
הגשם ובפרט המשל שזכר אריסטו' בספר המופת, וכן ענין
דבר יי שהוא דבר הנביא, יבין בשלמות כל אלה הענינים, גם
הפליג נביא אחר ואמר והם לא ידעו מחשבות יי כי קבצם וגו' (מיכה
ד' י"ב), וזה יותר מופלג מאד. (יא) אשר שלחתיו, באשר. (יב) כי
בשמחה. זה פי' מה שכתב בתורה ובני ישראל יוצאים ביד רמה (שמות
י"ד ה'), לא כמו שיצויר בהלל שלנו.

נו (ב) יעשה זאת. וכן יחזיק בה. רמז למה שיבא אח"כ
שמר שבת וגו', וזכר זה בפרט כי בזה היו חומאים יותר בני הומן
ההוא, כמו שמבואר בירמיה (י"ז כ"א), וגם הוא התנה להם כי אם
יקיימו זאת המצוה שלא יהיו חרבים ע"י נ"נ, אבל העיר זה הנביא
על קצת הסודות בצרפו (ד) ובחרו באשר חפצתי ומחזיקים
בבריתתי, וכן האריך (ו) בבני הנכר, והכל צריך לבאור
ובאורים. (ז) תפלתו. מצורף זה השם אל השם ית', מצד שאליו
יעשה האדם תפלתו, ובמקום אחר תפלתם (מ"א ח' מ"ה), והקש
ע"ז. (ט) כל חיתו שדי. דומה למה שקדם תכבדני חית השרה

ממני כלומר גלית עצמך ועלית לאוהבים אחרים. יד חזית, הטעם ראת מקום נאות לך לפי מחשבתך. (י) חית. סוג זה השרש ממעם חיות¹) אם נפרש חי כמו וארפכשד חי (בראשית י"א י"ב), או חיה כמו וחית אתה וביתך (ירמיה ל"ה י"ז), ולכן נקראת הבהמה חיה, וכן ארבע צורות הבהמות ארבע חיות, וכן ארבע חיות (יחזקאל א' ה'), וכן כת' וחית פלשתים (ש"ב כ"ג י"ג), על מחנה קהלת פלשתים, לכן אמרו בכאן חית ירך נכון על קהלת אשור, וגם נכון שיהיה מענין מחיה כטעם כי למחיה שלחני (בראשית מ"ה ה'), כלומ' מצאת מחיתך עם בני אשור לפי כוונתך. וטעם על כן לא חלית. עד"מ כי מי שימצא תמיד מחיתו והמוזנות המורגלים לו לא יחלה לעולם, כי אם ע"ד זרות. (יא) דאגה. זה הלשון מיוחד בעברי על התנוה מפתח על דבר עתיד אפשרי אצלו שיהיה, וכן היתה עדתנו דואגת מבני אשור. כי תכזבי. הטעם כמו ויכחשו אויביך לך (דברים ל"ג ל"ט), ולכן סמך לזה הלא אני מחשה וגו', כטעם והלויים מחשים לכל העם (נחמיה ח' י"א) ולכן אמר השם לעמנו הלא אני מעולם ומקדם מחשה ומשתק לכל מדבר²), ולמה תדברי כזבים לאויביך מיראה מהם, ואותי לא תראי. (יב) אני אניד צדקהך. כפי מחשבתם שהיו חושבים לעשות צדק גמור, כי היו כורתים ברית עם בני אשור כמו שקדם לזה הנביא כמה פעמים, וכלל דברי זה הנביא וכן כלם בענין חרבן בית ראשון, כי בימי חזקיה לא רצו הנביאים שיכנעו למלך אשור, והפך זה בימי צדקיהו, כי לכל זמן הרצון השם, אבל בשום זמן לא רצה השם שיכטחו וישענו בבני אשור רק בשם ית', א"כ היה ראוי לנביאים שיוכיחו עמנו תמיד כי היו בוטחים באשור, ואף רבים בימי חזקיה כ"ש בימי צדקיה היו כן, והיו קבוצים ונקהלים בני עמנו להועץ ולשלוח למלך אשור תשורות ומרקחות כמ"ש ותשרי למלך וגו', ולכן סיים זה ישעיה להם בשם האל, ואמר (יג) אבל בזעקך אלי כלומ' לשם, אז יצילך קבוציך ותחבולותיך על ענין מלכי אשור או זולתם אם להכנע להם ואם להלחם עמך, ובכלל כי כל השתדלות שתוכלי לעשות לא יועילוך אם לא תזעקי ותתפללי תפלת ערובה אלי, כמו ואת מעשיך לא יועילוך, והכלל הוא כי השם חפץ בתחבולות הנבון אך שישען בשם, וזה ענין יקר מאד. וטעם (יג) ואת כלם. רמז לבני אשור הרמזיים כמה פעמים בזאת הפרשה. יקח הבל. הטעם יקחם הבל. (יד) ואמר סלו. הטעם ואז יאמר, כי זה דבק עם והחוסה

¹ ר"ל שם חי תואר לכל מרגיש ומתנועע, ² וזה באור חדש.

וחתימה לגרלתנו בבית ראשון. עד שלהעיר ע"ז נכתבה מ"ם למרבה המשרה חתומה וסתומה, וכן אמר בזה עליו ועל גדולי עצתו (ב) יבוא שלום ינוחו על משכבותם וגו'. כמעט ואתה תבוא אל אבתיך בשלום וגו' (בראשית ט"ו ט"ו) קודם ועבדים וענו אותם. ואמר ינוחו ואמר הלך נכחו, בשנוי רמיוות וכנוים והכל נכון. אבל מה שאמר (א) כי מפני הרעה נאסף הצדיק, כמו שאמר ליאשיה לכן הנני אספק אל אבתיך ונאספת אל קברתיך בשלום (מ"ב כ"ב כ'), הרי כן כוון נותן התורה באמרו ואתה תבא אל אבתיך בשלום (בראשית ט"ו ט"ו), אע"פ שלא זכר שם לשון מפני או ענין סבה. ואולם זה המין מן הסבות, הוא ענין שצריך עיון, וביאר כל מה שאמר בזה שהוא כולל ענינים שונים רבים ורבים אי"י. (ה) הנחמים, שרשו יחס כמעט כלם יחמו כתנור (הושע ז' ז'). באלים, הם אילנות כמו מאלים אשר חמדתם וגו' (א' כ"ט), ורצה הנביא לזכור פרטים מרעתם מכאן עד (ט) ותשפילי עד שאל, ובפרט בשני הפסוקים האלה הראשונים זכר עון הנחלים ששם אילנות כמעט ערבי נחל והם היו שתי רעות יחד, והוא המשגל בענין רע ושפיכת הנסך ועשיית הזבח, וכן שתי אלה יעשו בהר גבוה, כמ"ש אח"כ (ז) על הר גבוה וגו', ושחיטת הילדים הנזכרת בכאן, שענינה היה להסתיר תחת סעיפי הסלעים שעל שפתי הנחלים, היא בעבור הממזרים שהיו יולדות שם הנשים הזונות תחת בעליהם, כמו שידוע אצלנו מעשים בכל יום. ולכן כאשר זנו עם הנשים תחת כל עץ רענן כנהוג, ותלדנה הנשים שם ג"כ, ישחטו הילדים בשפת הנחלים תחת סעיפי הסלעים וימכיעים שם. ואמרו (י) בחלקי נחל חלקך. כמעט חלקך (במדבר י"ה כ'), כי הכל שרש אחד וענין אחד⁽¹⁾. (ז) על הר גבוה, לפעמים⁽²⁾. (ח) זכרוןך. הוא צורת צלם מה מאנשים ידועים וחשוקים אצלם לזמה, כמ"ש יחזקאל ותוסף על תזונתיה ותרא אנשים מחקה על הקיר וגו' (יחזקאל כ"ג י"ד), וזה היה הפלגת פעל רע והערת המדמה והזוכר כמ"ש זכרוןך, וכן כונת ישעיה בכאן, ולכן סיים (ט) ותשרי למלך. ר"ל מלך אשור, וענין תשרי, מתשורה. ואין עיקר כונת אלה הנביאים לזמת הנשים עם אנשי בבל, רק לחשק הנבירים מעמנו לכרות להם ברית ואחזה עם בני אשור, והם החריבונו באחרית. וממין זה מלאו הנביאים ספריהם. ומעם (ח) גלית, משרש גלה וזה כמעט איזה רוח עבר יי וגו' (מ"א כ"ב כ"ד). מאתי. כמו

(1) ר"ל חלק וחלוקי אבנים שרש אחד להם, ולא כד"ק שהם שני משקלים.

(2) ר"ל לפעמים בנחל ופעמים על הר גבוה.

[מי] שיצום ויתפלל לבד⁽¹⁾. וראה וזכור אמרו לבד, כי אין ספק שהתענית והתפלה טובים מאד חי יי. ולא יקרך עון כמו שקרה לאחד מגדולי זמננו — לפי מחשבתו ולפי מחשבת ההמון — שהיה מעיין בספר המורה ופגש בזה הלשון, ותכתן עיניו מראות שם לבד, והשליך הספר מידו באף ובחמה. ברוך המקום שעקרו. ואולם באור אלה הענינים שגם אמרו נביאים אחרים⁽²⁾, וגם מלאכי האחרון⁽³⁾. כי היו חכמים עובדים ה' בעיניהם⁽⁴⁾. (ד) לא תצומו ביום. זה ענינו לשני צדדים יחד, גם להגדה וגם לאזהרה, ר"ל מאמר גזור ובלתי גזור. הן לריב ומצה תצומו. היא הגדה לבד, כלומר אתם צמים. והכל אמת. (ה) הכזה יהיה צום אבחרהו. רמז לבא אחריו והוא יום ענות אדם נפשו כל שכן למה שקדם, כי זה שיאמר עתה (פסוק ו') הוא יותר מופלג, וזה הוא המכוון מן התורה כמו שזכרנו. (ו) הלא זה צום אבחרהו. זה עד נאמן כי נפשו הקודם הוא גופו ולא הנפש מצד עצמה. כי פה פרש גדר הצום על דרך האמת, שהוא ענוי הנפש. ואולם בדברי התורה שאמרה תענו את נפשותיכם (ויקרא ט"ז ב'), יש עיון, ובכלל כי אין הבדל בין [מה] שאמר המורה בספרו בענין הצום ובין מה שאמר הנביא בכאן. פתח חרצבות רשע. כי ענין חרצבות משרש חרצב כלום' קשורים וחזוקים כמעט מוסר מלכים פתח (איוב י"ב ה'), שהוא הפך ויאסור, כ"ש שהפליג ישעיה בסדרו בכאן רב סוגי המצות כי זה נמשך עד אמרו (יד) או תתענג על יי. ולכן לבאר זה יותר, האריך בהתירו אלה הענינים, וזה באמרו (נ"ט א') הן לא קצרה וגו', והעיקר הגדול בזה מה שהוא הפך פתח חרצבות רשע, שפתותיכם דברו שקר לשונכם עולה תהנה, אין קורא בצדק וגו' כי היותר עיקר בזה הוא שמירת הדעות המושכלות הצודקות האמתיות הנאמנות והחזקות והתרחק מהפכן וזה הוא תכלית האדם, וזה באור חלק גדול ממעשה בראשית, ויותר פי' לזה פשע וכחש ביי ונסוג אחר וגו' והכלל ותהי האמת נעדרת. (ז) ומבשרך. זה נכון בעברי

(1) הם דבריו כמו"נ בפנ"ד מראשון. ועיין דברי הרי"א בפרושו שם, שבא להסיר מעל הרב תלונות בני ישראל" בארוכה, ועוד יאמר להוסיף עליהם בפרושו בפנ"א משלישי — שלא זכינו לאורו — ומחברנו הסיר התלונה בקוצר אמרים להצדיק צדיק. (2) כמו ירמיה י"ד י"ב. (3) אין זכר שם מענין צום רק בזכריה ו' ה'. (4) ר"ל כי היו אלה אשר ענו בצום נפשם, בעיניהם חכמים עובדי ה'.

בי וגו' ויירש הר קדשי, ורמו ואמר אם לשם ואם לאי זה אומר שיהיה במצות השם, ומעם סלו, עשו מסילות. (טו) מרום, כלומ' עם היותי שוכן במקום מרום וקדוש, אני שוכן ג"כ עם דכא ושפל רוח, שהוא תכלית המטה, ובאר מה ענין שכינתו ית' את דכא ושפל רוח והוא שיציה אותם, וכ"ז על ישראל שיוצאים מגלות בבל וישיבם לירושלים וכן אמר יחזקאל. (טז) אריב. המעם עם ישראל. כי רוח וגו'. זה הוא נתינת מעם וסבה להיותו בלתי מתמיד בריבו וקצפו עם ישראל החוטאים עד שהגלם, ועתה ישיבם בבית זה, וזה המעם כמו שהראה להם מרע"ה כי יצר לב האדם רע מנעריו (בראשית ח' כ"א). ר"ל כי רוח החיים הנה הוא מלפני עומפת אותם, כלומ' אני בראתיה בגופם כמו שיפרש יותר ונשמות אני עשיתי וגו', והכלל אני הוא הפועל לזה, ולו הבחירה. ולכן עכ"פ יחטא לפעמים וכי יחטא אכחו, וכי ישוב מדרכיו הרעים ארפאהו, וכן מנהגו של עולם עם השם ית', אך בכ"ז סודות וסודות והכל אי"י. (יז) ומעם הסתר. כמעם אסתירה פני מהם (דברים ל"ב כ'). (יח) בורא ניב שפתים. המעם שהשם צוה לישעיה שיאמר להם דבר שפתים, כלומ' דבור חיצוני, שלום שלום לרחוק ולקרוב וגו'. וגם הם שפתי השם, ולכן כתוב אמר יי, כי הכל אחד בענין ר"ל השם ית' ונביאו. (כ) והרשעים וגו'. גם זה ממאמר הנביא והשם, וזה רמו לבני אשור כי השם קרא ברנע אחד שלום על ישראל, ואין שלום לבני אשור, וזה בקום החיה השנית, וכן קדם לפניו פעם אחרת עליהם (מ"ח כ"ב). (כג) נגרש. הוא שם נגזר ותאר, והעד ויגרשו מימיו. כי השקט לא יוכל. זה הוא במשל¹) וכן בנמשל, כי שם רשע בעברי מונח על חווק התנועה המקומית בעסקי העולם הזה כמעם ולא ימלט רשע את בעליו (קהלת ח' ה'), ואלה ענינים דקים בלשון ובענין.

נח. (א) קרא בגרון. זה צווי מהשם לישעיה, וכל אלה שנוי מליצות צחות ולבאר הענינים יותר. (ב) ואותי יום יום ידרושון. הנה באור הדרוש הוא אמרם (ג) למה צמנו ולא ראית. כי ידרשו לדעת מה המעם והסבה הפועלת בהמנעו²) מעזור להם ממלכי אשור. בהיותם מתעצנים, עם היותם פושעים וחוטאים, והם תמהים ע"ז כאלו הם גוי אשר צדקה עשה, ולכן הגד להם פשעם ואמור להם הן כיום צמכם וגו'. ויש בזה הערות יקרות ודי לנו במה שאמר המורה : לא

¹ ר"ל והרשעים. ² בכ"י בד מיננו.

ואלה שני ענינים ושניהם הכרחיים בזה, והם רוח ודבר, ר"ל רוח השם שיהיה תמיד עלינו בפעל, כמעט רוח יי אלהים עלי (ס"א א'), וזה הוא הציור השכלי הפנימי מן השכל הפועל, ומצורף לזה הדבור החיצוני והכל בפועל תמיד, כמו שיסיים מעתה ועד עולם. ואלה ענינים יקרים ודקים, ובאורם אי"י.

ס. (א) קומי אורי כי בא אורך. זה הלשון סובל שני מתנגדים בענין כל תנועה, וכן כי בא השמש (בראשית כ"ח י"א), המעם סר לשם או סר לכאן, וכן בא השמש על האפק או בא תחת⁽¹⁾ האפק, אבל לא קרה שמצאנוה בספרים הנמצאים בידנו רק על בא תחת האפק, אבל אין ספק שהוא ג"כ נכון על באו על האפק. ומדעתי אע"פ שאינו נמנע אמרו בכאן כי בא אורך היה תחת האפק והחסתה, וכונת ישעיה פה באמרו בכאן כי בא אורך, על הגלותו עליו כמו שקדם אורי וכן עליך זרח, עליך יראה. (ד) כלם. רמו לגוים ולמלכים⁽²⁾ שיכנעו כלם לעבודתם ולעבודת האל, וישאו הבנים והבנות שלנו לירושלים. (ה) או תראי. משרש ראה⁽³⁾. ונהרת. העשה פעל הנהר, וכן ונהרו אליו (ב' ב'), רק שהנזכר שם ענינו מצד איכות המרוצה, והנזכר כאן ענינו מצד ההמיה בלב כמ"ש ופחד ורחב לבבך, וטעם לשון פחד הפלגת תנועת רפרוף הלב כדרך הפחדן, וזה מצד ראותו המון סחורת ים וחיל גוים ושפעת גמלים וגו', וכן טעם ופחדו ורגזו על כל הטובה וגו' (יזמיה ל"ג ט'), וזה הפלגת סוג ענין לשון פחד. (ו) בכרי. כל שרש בכר הוא ענין אחד, רק משקלי השמות משתנים להיות שנוי מה בניהם, כמו שדקדק בשמות הנרדפים הפילוסוף א"ת, ולכן נאמר לחם מלחמה, עפר עופרת גליל גללי, וכן בכאן הונה בכרי מדין, בכרה קלה לגדולי הגמלים, ונכון שיהיה בן בכר. (ז) ובנו בני נכר חמתיק. זה נכון מכמה פנים, אם הם בעצמם ואם מצד שישלחו שם עבדיהם, או מצד שישלחו מכספם וזהבם ועצי יערם וכאשר עשה כרש (נחמיה ג' ח'), כי בקצפי כמעט כי רגע באפו וגו' (תלים ל' ו'). (יא) ופתחו. זה בודד או יוצא ואין הכרח שיוכור המפתחים. נהוגים. יהיו נהוגים וזה תאר. (טז) ושר מלכים. ממעם חלצי שר (איכה ד' ג'), ומשקלי השמות אשר בענין אחד גמור רבים, ואין זה בענין אמרו אח"כ שר ושבר, ואע"פ שהכל

(1) והנה גם בירושלמי ב"מ פ"ט ה"ב, "ומנא דתפתר תדנח עלוי שמשא, וזמנא דתפתר תממעיו עלוי שמשא", וכן דרשו בב"ר פס"ה, אתא שמשא, (2) וכן הר"א סבלגנצי, שד"ל וגזעני, (3) וכן ת"י והרד"ק, אולם הראב"ע יבארו מלשון יראה. ועי' מנחת שי בזה.

ובהגיון כי מין האדם הוא בשר אחר במין⁽¹⁾, וכבר ידוע שתוף אחד והוא הוא. (ח) יבקע. כמ"ש אנשי כנה"ג ובוקע חלוני רקיע, ומי שידע מה הוא הרקיע יבין זה. (ט) שִׁלַח. מקור. ותסיר. מוטת לכל. (י) ונפש נענה. מלשון עוני וענוי, כי כל זה השרש הוא ענין אחד. (יד) או תתענג על יי, שתבקש ממנו כל תענוגותיך והוא יתן. ודומה לזה בצד מה ועלי תשוקתו (שיר ז' י"א).

נמ. (ב) כי אם עונתיכם. נכון זה הלשון בעברי ובהגיון. פנים. הם פני השם, וכן משמוע, השם הוא השומע. (ד) כמות. אבל במוח וגו'. (ה) ביצי. זה משל נכבד. (ח) להם. לעצמם. (ט) ממנו. וכן תשיגנו, וכן האחרים למדברים בעדם הוא, שהנביא מדבר נגד כל ישראל, כי הוא הכל. (י) באשמנים. זה השם יהיה שרשו אשם או אשמן, הוא מקום חרב ששם קברות המתים, וזה כאלו אמר והיינו עומדים בחרבות עם היותנו בחיים, כמו שעומדים המתים. (יג) הרו להגו. מקורים והפעול הוא דברי שקר, כמעט והרה עמל (תלים ז' ט"ז), תהרו חשש (ל"ג י"א). (טו) משתולל. כמו נעדר בצד מה, וכבר ידוע להגיונים שההעדר והשלילה הם שני ענינים בצד מה, אבל הצד השווה שבהם הוא שאינו נמצא⁽²⁾. (טז) מפניע. כלומר' ומפניע ופוגש באמת, אבל נכון בעברי ובהגיון לומר השוללות וגם המחייבות במוחלט בסתם ואין הכונה בסתם, וכן אמר כי אין איש, ואם בכ"ז דיוקים אחרים וכל אלו סודות עצומים בענינים חמורים והכל אי"י. (יט) כי יבא כנהר צר. זה כנוי ותאר לכרש. נססה. מטעם נס ומטעם כמסם נסם (י' י"ה). כמחויב בכל מלחמה שיהיה בה איש נושא הנס. ואמר כי רוח יי היא גם כרש, וזה משל נכבד, ובכלל כי כרש יתואר בשווא צר וגואל, אבל משני צדדים מצד פעולים מתחלפים, כי יהיה צר לבני אשור וגואל לציון ולשבים מפשעם מישראל, וכבר קראו השם משיחו, וכמה גואלים באו לציון כמו זרובבל ועזרא ונחמיה וזולתם, וקצתם קודמים לקצתם. (כא) ואני זאת וגו'. זה קריאת השם לעצמו, כמו ואהם לא עמד איש בפניכם וגו' (יהושע כ"א מ"ב), וכמו ששם הקדים ואתם כדי שנדע למי כנוי בפניכם, כן הקדים הנה ואני, כדי שנדע למי כנוי בריתי. ואמר אֶתֶם. ואמר עליך כי כן דרך שנוי המליצות, וזה כאילו אמר השם, ואני הנה זאת בריתי עם ישראל, וכנוי זאת רמז למה שיאמר אחריו רוחי אשר עליך וגו'.

(1) ור"ל לאו דוקא קרובו, כמ"ש הראב"ע, ⁽³⁾ ר"ל שהוא משרש שולל, כי ענין הבהוה שיסור אותו מבעליו ויבוא ליד שולל, וכן פי' הראב"ע.

אבל זה היה שרש מיוחד בעברי, וְאֵלּוֹ נִמְצְאוּ בִּידֵינוּ כֹּל
הַסְּפָרִים שֶׁחֲבָרוּ אֲבוֹתֵינוּ הֵנָּה מִצְאָנוּ עִמָּנוּ מִזֶּה הַשֶּׁרֶשׁ הַרְבֵּה
מֵאֵד, וּמִה פֶּלֶא אִם לֹא נִמְצָא כִּי אִם אֶחָד כִּמוֹ רִמְפֶּשׁ (אִיּוֹב ל"ג כ"ה)
וְאַחֲרֵים כֵּן. (ז) תַּחַת בִּשְׁתֶּכֶם מִשְׁנֶה. וְכֵן יִרְנוּ חִלְקֶם, הַכֹּל לְיִשְׂרָאֵל,
וְכֵן בְּאַרְצֶם וַיִּירָשׁוּ עִם לַהֶם⁽¹⁾, וְכֵן כָּל דֶּרֶךְ הָעֵבְרִי וְדִבְרֵי הַנְּבִיאִים
בִּפְרָט לַשְּׁנוֹת הַמְּלִיצָה גַּם לַהֶסְתִּיר לַפְעָמִים, כִּי כֵן הָיוּ כָּל דְּרָכֵי
הַנְּבִיאִים, כַּעֲנִין מִה שֶׁאָמַר הַמּוֹרֶה בְּמִין הַשְּׁנִי מִן הַמְּשָׁלִים⁽²⁾. וְשֶׁעַם
מִשְׁנֶה, כִּמֹּ"שׁ פְּעָמִים רַבּוֹת אֵינוֹ תָּמִיד לְדַקְדּוֹק אֲבָל לַחֲזוֹק וּבִפֶּל
וְכוֹחַ בְּסִימָן הַמְּשֻׁנָּה כִּמוֹ צִהָרִים עֲרָבִים עֲצֻלִּים, וְכֵן פִּרְשֵׁי כְּפָלִים
בְּכָל חֲטָאֵתִיה (מ' ב'), וְכֵן פִּי שְׁנַיִם בְּרוּךְ (מ"ב ט'), וְאֵינוֹ כֵּן פִּי
שְׁנַיִם בְּכָל אֲשֶׁר יִמְצָא לוֹ (דְּבָרִים מ"ט י"ז), כִּי אוֹתוֹ הוּא מְדוּקָדָק
וּמְצוּמָצִים, כִּי הָאֲחִים יִדְקְדּוּ בֹזֵה. וְאוֹלָם מִשְׁנֶה הַנּוֹכַח בְּכָל זֶה
הַפְּסוֹק אֵינוֹ מְצוּמָצִים, וְהִרְאִישׁוֹן נֹאמַר עַל מִשְׁנֶה שֶׁבְּרוּן וּבִשְׁתּוֹ וּכְלִימָה,
וְהַשְּׁנִי מִשְׁנֶה הַפֶּךְ כ"ז, וְפִי' הַפְּסוֹק כֹּאֲלוֹ אָמַר כִּי תַּחַת שֶׁהִיָּה לַהֶם
בְּגִלּוֹת כְּפָל מִשְׁנֶה בִּשְׁתּוֹ וּכְלִימָה, הוּא בְּכַנִּין בֵּית שְׁנֵי יִרְנוּ בְּחִלְקֶם,
כְּמַעַם חֵלֶק כְּחֵלֶק יֹאכְלוּ (ש"ס י"ח ח'), כְּלוֹמַר כְּשֶׁעוֹר הַבּוֹשֶׁת וְהַכְּלִימָה,
לִכֵּן בְּאַרְצֶם מִשְׁנֶה שְׂמֵחָה יִירָשׁוּ, כִּמוֹ שִׁיפְרֵשׁ אַח"כ שְׂמֵחָת עוֹלָם
וְגו', כֹּאֲלוֹ אָמַר כִּי כִּמוֹ שֶׁהִשְׁגִּינוּ בְּגִלּוֹת בְּכָל בִּשְׁתּוֹ וּכְלִימָה חוֹק כֵּן
יִרְנוּ, וּבִירוּשָׁלַיִם שְׂמֵחָה חוֹקָה יִירָשׁוּ, וְכִבְר הוֹדַעְתִּיךְ שְׁדֶּרֶךְ הַנְּבִיאִים
לֹאמַר בְּמוֹחֶלֶט זֶה ג"כ לַהֶסְתִּיר עִם הָיוֹתוֹ נִכּוֹן בַּהֲגִיוֹן. (ח) בַּעֲלוּהָ.
אַף בַּעֲלוּהָ. בְּאֵמֶת. בְּתֹאֵר חוֹק וְקִיִּים, כִּי זֶה הוּא גִּדְרָה הָאֵמֶת וְלִכֵּן
פִּרְשׁ וּבִרְיֵת עוֹלָם. (ט) כָּל רֵאִיהֶם יִכִּירוּם. כֵּן הִיָּה בְּגִלּוֹת בְּכָל כִּמוֹ
שֶׁקֶדֶם כֵּן מִשְׁחַת מֵאִישׁ מִרְאֵהוּ (נ"ב י"ג), לִכֵּן אִמְרוּ אַחֲרָיו כִּי הֵם זֶרַע בֶּרֶךְ
וְגו', הוּא תִנְאִי מְצוֹרֵף אֶל יִכִּירוּם, וְהִקְשׁ ע"ז בְּמִקּוֹם רֵאיוֹ. (י) שׁוֹשׁ
אֲשִׁישׁ בִּי. זֶה דִּבְרֵי הַנְּבִיא כֹּאֲלוֹ הוּא כָּל יִשְׂרָאֵל. כַּחֲתָן יִכְהֵן פֶּאֶר.
יַעֲשֶׂה פֶּעַל כֵּהֵן וְכֵן וּבְנֵי דוֹר כֵּהֵנִים הָיוּ (ש"ב ח' י"ח), וּבְכֻלָּל כֵּן
עֲנִין כָּל שְׂמוֹשׁ פֶּעַל, וְכָל פֶּעַל הוּא תְּנוּעָה וְהַתְּנוּעָה סוֹג לְאַרְבַּע
מֵאֲמֵרוֹת וְזִכּוֹר זֶה מֵאֵד מֵאֵד.

סב. (א) לִמְעַן צִיּוֹן לֹא אַחֲשֶׂה. זֶה אֲפֶשֶׁר שִׁיחִיָּה עַל הַסִּבָּה
הַפּוֹעֶלֶת וְעַל הַתְּכִלִּיתִית. (ב) שֵׁם חֲדָשׁ, לֹא זָכְרוּ, כִּי הוּא מְבֹאֵר
בְּעִצְמוֹ, וַיִּתְּכֵן שֶׁהוּא חֲפְצִי בַּהֶם⁽³⁾, וְכֵן עִם הַקִּדְשׁ שִׁיאֲמַר עוֹד
אוֹדִירוּ שֶׁה (פְּסוֹק י"ב). יִקְבְּנוּ מִטַּעַם נִקְבָּה שְׂכָרְךָ (בְּרֵאשִׁית ל' כ"ח),

⁽¹⁾ ר"ל יִירָשׁוּ עִם לַהֶם מִסּוֹף הַפְּסוֹק. ⁽²⁾ בַּפְּתִיחָה לְמוֹנֵי. ⁽³⁾ פְּסוֹק ד' וְכֵן הִרְדֵּק, וְהוּא גַּם שֵׁם כִּמוֹ מ"ב כ"א א'.

אחד בסוג כמעט אמרו אפס המץ כלה שד (מ"ז ד'), כי האויב מוצץ ויונק ולכן נקרא מיין, וכן שד ושודד, וזה הפלגת לשון העברי. ואין קושיא כי לא אמר מלכות, כי נכון גם שד מלכים מכמה פנים אצל הבקיאים בעברי ובהגיון. (יו) תחת הנחשת אביא והב. אע"פ שכל אלה הדברים מישעיה משלים ואין הכלל רק רבוי השנוי לטובה תחת רעה, רצה לנהוג בזה דרך חכמי מלאכת האל כמ"ה, להעירנו אגב גררא דרך חכמת המבע⁽¹⁾. פקדתך. הפקידים אשר עליך יהיו אנשי שלום, וכן נוגשיך, יהיו אנשי צדק וצדקה. וזה היה כרש ורעיו ורצה לרמוז ברמז קצר כי תחת אלה יהיו אלה. (כב) בעתה אחישנה. זה יהיה אחר זה כמו ק"פ שנה או מאתים שנה מזמן ישעיה או אחר חזקיה שמלכו בירושלים כמו ק"י שנה, ועמדו בגלות ככל שבעים שנה, ואין במלת אחי שנה התנגדות כלל אל בעתה, כי אחישנה הוא על מהירות ותנועה, כי עד"מ אם יצוה איש לעבדו שילך לירושלים אחר אלף שנה הנה נכון בעברי ובהגיון שיאמר לו כי בעתו יחוש מהלכו או תנועתו כלום' שילך או במהירות, כי התנועה ממנה ממהרת וממנה מתאחרת, כמו שמבואר בגלגלים והם הולכים יחד ביום אחד או בשעה אחת, כי המהירות והאחר בתנועה הוא נכון שישוער מצד היות שני המתנועעים הולכים מרחקים שונים בזמן אחד.

סא (א) רוח יי עלי. זה הוא רוח הנביאי וגם רוח הקדש וכן יי שלחני ורוחו (מ"ח מ"ז), ובאור זה אין כאן מקומו, ואלה דברי ישעיה על עצמו כי הוא בשר ישראל בבנין בית שני אחר שיעד להם כבר חרבן הראשון. פקח קוח. שם מורכב כמו עכמיט. (ב) רצון ונקם. הפכים, אבל היה הכל, אך בערך אל שני נושאים ר"ל בני ישראל ובני אשור. (ג) פאר תחת אפר. די בזה הערה להפוכי השמות במ"ב ובמ"מ ואלה סודות עצומים. תחת אבל. כי הוא הפך ששון, גם כאבל אין שמן, כמעט מש"כ בתקיעת⁽²⁾, וכן וסוך לא סכת (דניאל י' ג'). רוח כהה. כמו ורוח נכאה, (משלי י"ז כ"ב), וזה הפך עם מעטה תהלה, כי לרוח מונח לשון עטף ועטה כמעט כי רוח מלפני יעטוף (נ"ז מ"ז) (ו) ואתם כהני יי תקראו. כמעט ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות י"ט ו'), וכן כתוב ובני דוד כהנים (דה"א י"ח י"ז). תתימרו. שרשו ימר, וחלילה שיהיה בכל העברי תמורת אות באות⁽³⁾.

(1) ועיי' משנה בסף ח"א עמוד 13. (2) ש"ב י"ד ב' ואל תסוכי שמן. (3) הראב"ע והרד"ק י"ד בחילוף אל"ף.

כן כתיב, ובקרי לו, וכבר העירותי על סוג זה הענין לפני⁽¹⁾, והסבה בכאן כי כמו הקרי, הוא כמעט ותקצר נפשו בעמל ישראל (שופטים י' ט"ו), וכן והיתה לי כאריאל (כ"ט ב'), והכל נכון אך ע"ד דברה תורה כלשון ב"א, ואך חלילה שיפליגו בהעברה עד שיאמרו ותקצר נפשו למוות כמ"ש בשמשון (שופטים ט"ו ט"ז), ואולם להעירנו שעל דרך האמת אין יחס צר וצוקה בשם ית' היה הכתיב לא באל"ף. ומדעתי כי אין זה הפעל מאנשי כנסת הגדולה כלל. אבל כל מחבר ספר היה עושה כן והראש לכלם משה אדון השלמים מפי האלהים בראש ית' וית', ובאור זה הכלל אי"י. (י) והמה מרו ועצבו. כמו יעציבוהו בשימון (תלים ע"ח מ'), והתחלת זה היה בעגל ואמר בפרטים במדבר⁽²⁾, כ"ש יום יום בימי השופטים והמלכים. הוא נלחם במ. הפך יי ילחם לכם (שמות י"ד י"ד). (יא) ויזכר ימי עולם משה עמו. וזה כאלו כתב ר"ל ימי משה ועמו, כמו שיפרש אח"כ. איה המעלה מים. כלומר כי יזכור איה המעלה וגו'. והעולה מכ"ו עד שסיים (יד) לעשות לך שם תפארת, כי תמיד יום יום בעשותם עונות השם יכעס ויהפך להם לאויב וילחם במ, אך לא עשה מהם כלה, כי יזכור ימי עולם וגו'. (טו) הבט משמים וגו'. כלומר כן אני מתפלל לך השם היום בענין שאנו בו, הבט משמים וגו', כי יהיה נשחתים עד שיחרב בית ראשון שתרחם עליהם ולא יהיו שם כלה, אך ישובו לבנות בית שני. ומעם (יא) השם בקרב את רוח קדשו, כי האל שם בקרב עם ישראל רוח הקדש, כלומר בקצת מהם והראש לכלם משה, ואמר ואצלתי מן הרוח וגו' (במדבר י"א י"ז), וזה הוא הענין היותר נכבד והטובה היותר עיצום מכל הטובות שעשה האל ית' לעמנו. ואמרו (יד) כבהמה בבקעה תרד. שתדך מהר לבקעה שראוי להנהיגה בנחת וכן עשה השם בהנהגת ישראל. (טו) אלי. שאלי. (טז) כי אברהם לא ידענו. זה הפלגת לשון ברוב לפי ההגיון כמו שקדם לנו, כי על מה שאינו חוק וע"ד השלמות יצדק לומר עליו שלילה או העדר במוחלט. (יח) למצער. למספר מעט. ירשו. הוא רמז לצרינו ג"כ בלומ' כי עם קדשך נשארו מתי מספר וירשו צריך אותם ובוססו מקדשך. (יט) היינו מעולם. נכון מטעם הוא הוא, והמכוון הוא כאלו מעולם לא משלת בנו. לוא קרעת שמים. אמר הנביא לשם אם תקרע שמים ששם מושבך ותרד בארץ, כמו שעשית כמה פעמים, והראשונה וירד יי

(1) עיין לעיל ט' עמוד 103—102, ר"ל שם בתלים אמר ימרוהו במדבר.

וכל שרש נקב הוא ענין אחד. (ו) אל דמי לכם. [יתכן] שהוא רמו לישׂראל. ואחר (ז) ואל תתנו דמי לו. שהוא לשם, והכל דמי ושתיקה מוכרז שם יי. (ט) כי מאספיו יאכלהו. גם כן יעשו האויבים אם יאספיהו, כמעט ועלה עמו ועמלק (שופטים ז' י"ב), אבל התנאי הוא, והללו את יי, וכן בחצרות קדשי. (יב) עיר לא נעזבה. אחר דרושה לחזוק, כמו בתולה ואיש לא ידעה (בראשית כ"ד ט"ז), כי החזוקים פעם יבאו בשני מחייבים, ופעם בשני שוללים ופעם במחייב ושולל.

סג. (א) מי זה בא מאדום. המעם בזה על השם ית' שהוא הפועל הרחוק לכל, כמעט אשכיר חצי מדם (דברים ל"ב כ"ג), והכל דברה תורה כלשון ב"א, והפליג לומר כי השם מחריב אדום ע"י מלך אשור לנצח נצחים, כמו שהפליג לפני (ל"ד י') ולא כל האומות האחרות כן, וכ"ש ישרא'ל. חמוץ. ראה הפלגת העברי ואין בשום לשון שידעו לנו טבעי הדברים וסגולתם, כי הבצק הלבן בתכלית, ישוב כשיתחמץ נוטה על המצוע באדום וירוק וזולתו מן האמצעיים ויותר אל האדום, ואותו הצבע האמצעי יקרא בעברי מצד מה חמוץ. ואמנם הדור אינו מצב צבע מיוחד רק הוא תאר אחר, כלום לבוש בגדי מלכות כי היה נמלך, וכן ענין אחר צעה ברב בחו. ואמר אני, רמו לשם ית' הוא הפועל הרחוק לכל. (ב) מדוע אדם ללבושך. כדר זאת המליצה ישעיה כאלו בכאן איש שואל לשם או למלאך המשחית, מדוע אדם ללבושך וגו', והמלאך או השם משיב פורה דרכתי וגו', וזה הפלגה כי על חרבן עם אדום היה אדם ללבושו, גם מצד דמו הנשפך. (ג) ומעמים אין איש וגו'. המעם שיעזרני, וכן כתוב נקם אקח ולא אפגע אדם (מ"ז ג'), וכ"ז נכון בעברי ובהגיון. נצחם. כמעט נצח ישראל (ש"א ט"ו כ"ט), שענינו קיום ועמידה, והדם הוא קיום האדם כמ"ש כי הדם הוא הנפש (דברים י"ב כ"ג). אנאלתי. נכון כמו שהוא בעברי ובהגיון, כי לעשות שתיים ושלש הודעות אין מותר. (ה) ואביט ואין עזר. זה על שנת גאולי שהוא ענין בנין בית שני כי זה הפך ענין אדום. וחמתי. כי החימה והכעס מבעירים הלב ומעוררים הגבורה כי כל גבור יחס לבבו, כ"ש שבכאן בערו על שונאי ישראל שהם בני בבל כמו שסיים ואבוס עמים וגו'.

(ז) חסדי יי אזכיר וגו'. זה מישעיה באחרית ענינו כמו שעשה שמואל ואמר ואשפטה אתכם לפני יי את כל צדקות יי וגו' (ש"א י"ב ז'). (ח) ויאמר וגו'. המעם תחלת ענינם במצרים. (ט) לא צר.

(ה) אל תקצף וגו'. ידע ישעיה כי לחנם יבקש שלא יקצף, כלל אבל הכרח הוא שיחריב ירושלים והבית וגם יעמדו בגלות בבל שבעים שנה⁽¹⁾.

סה. (א) נדרשתי ללוא שאלו. זה תשובת השם לישראל על תפלתו, וכאלו אמר לו שמעתי את תפלתך, והמליצות שונות אבל הענין אחד, והנה ישעיה היה מתפלל בעד ישראל, כי יהיו בגלות בבל שלא ישארו שם לנצח, ואע"פ שישראל לא היו שם צדיקים אבל מקולקלים ומקוללים כמשפטנו, לכן ענהו השם נדרשתי ללוא שאלו. והפליג ישעיה שייחם לשם שהוא פרש ידיו תמיד אל עמנו כדרך מתחנן להם שיעשו טוב, כמעט מה שאמר הנביא פרשתי ידי אליך (תלים קמ"ג ו'), אפרוש כפי אל יי (שמות י"ט ט'), ואין ספק שהנביאים שלוחי השם עושים כן ממש לישראל, ושלוחו של השולח כמותו, ובכלל כי זה הלשון נכון בעברי ובהגיון מצדדים רבים. (ד) הישבים בקברים. כן דרך הנשים לדרוש אל המתים וכן ענין כל האנשים הדורשים אל המתים ג"כ, וכן וצורים ילינו, מעמו מקומות מצרים, יעמדו שם יחידים במקומות חרבים, כמעט כעיר נצורה (א' ג'), ודעת השומים הוא ששם יעמדו השדים. בליהם. בכליהם. (ה) האמרים קרב אליך. הטעם שזה העם הנבל כשהיה ישעיה פורש ידיו אליהם, וגם אוהו בכנף בנדיהם או בזרועם למשכם אל העיון לשמוע תורת יי ודבריו, היו אומרים לו קרב לעצמך לא לנו כי קדושים אנחנו בערכך, כמו שאמרו קרח ועדתו כי כל העדה כלם קדושים (במדבר ט"ו ג'), כי כל דרכי איש זך בעיניו⁽²⁾. אלה עשן באפי. בפרט על הדברים האחרונים ר"ל דברי האומרים קרב אליך. (ו) ומדתי פעלתם ראשנה, ר"ל העונש על פעלתם הרעה, ואח"כ אעשה לו ברכה ובית שני יבנה, כמו שיפרש (ה) כה אמר יי וגו' כי הוא ית' אל אמונה ואין עול. (ח) למען עבדי. כלל ישראל וכן (ט) בחירי ועבדי. והכל נכון ר"ל לשון יחיד ולשון רבים אל העם. (יא) ואתם עובי יי. דבר זה כנגד קצת בני יהודה וישראל שלא עלו עם עזרא, ואולי גם לא אח"כ, ואעפ"כ אמרו רז"ל לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה כסלת נקיה (קידושין ט"ט:), וזה צריך באור. הערכים לגר שלחן. הנה גר כוכב ידוע אצלם אם יחיד ואם קבוצ כוכבים, וכן למני כלום הממלאים ממסך למני, וענין העורכים לגר שלחן הנוכח בכאן כבר כתבתי בספר אחד עם שזכרתי לזה

⁽¹⁾ ור"ל ע"ב ביקש אל תקצף עד מאד. ⁽²⁾ וזה באור חדש ויפה.

על הר סיני (שמות י"ט ב'). הנה מפניך הרים נולו, והמעם בקשה מישעיה לשם שיעזור לישראל עד שיעלו מבבל ויבנה בית שני כי ישחית מלכות אשור ובבל, וכל אלו המליצות נאותות, ונכון לישעיה להתפלל ולומר דרך בקשה, ואם כבר יעד וגור כ"ו מאת השם ית'.

סד. (א) בקרח אש המסים. נקרא כן האש החזק כי הוא ימס ויתוך הדברים, וכן כמו שתבעה המים אש, ממעם גלוי והקאות כמו והמים אשר בתעלה לחכה (מ"א י"ח ל"ח), ובכלל בקש ישעיה מהשם שכמו שעשה נוראות לעזור לעמנו לפניו, כן יעשה השם עוד ויבנה בית שני, ואם אותם הנוראות והנפלאות שעשית לנו כבר לא קיינום, ובפרט כי כאשר ירדת ומפניך הרים נולו, כי לא יקוה שום אדם הדבר שלא ראה מעולם גם לא ישערהו שהוא אפשרי להיות, אבל הוא אצלו נמנע גמור, אבל אלהים יעשהו מעצמו לאיש ולעם המחכה לו ית'. (ד) פגעת את שש. כמעם שש אנכי על אמרתיך (תלים קי"ט ס"ד), וכאלו אמר ישעיה לשם, אמת כי אתה פוגע ופוגע השש והשמח לעשות צדק ובדרכיך יוכרוך, ומה יש [עוד] אחר הנביאים שום ענין אמת בכל הפילוסופיא העיונית והמעשית. וזה בכאן כי אריסטו' נזר בספר המדות, כי לא יקרב בעל מעלה אלא א"כ הוא עושה פעולות המעלה בשמחה רבה ושלמה, לא שיהיה לו כלל מעצבון רוח בעשותו אותם, כמו הנבור והירא חטא ועושה צדק. וכן כלם, והוא הדין בבעלי עיון, כמשרו"ל אין אדם למד תורה אלא ממה שלבו חפץ (ע"ז י"ט), לכן השם קרוב למי שהוא עושה צדק ושש בו. הן אתה קצפת ונחמא. כלומר כי נחמא בדרכיך שקדם זכרם, ולכן שמו בזה הפסק במעם. ואמר בהם עולם ונושע. וגם היות מרחא בשם עולם הכונה בו ובהם, או כי בהם כלומ' בהם תלוי העולם¹) או עומד העולם, כמשארז"ל על שלשה דברים העולם עומד (אבות פ"א מ"א). וכן ובהם נושע. ונכון שזה על חתשועה לעולם הבא, אך בהם עולם, הכונה בו על העולם הזה, וזה הפלגה כי דרכי השם הכרחיים לנו בעוה"ז ובעוה"ב. (ה) ונהי כטמא כלנו. המעם כאשר נחמא נהיה כן, וכן אנחנו היום. ומעם וכבגד עדים. מענין יאכל עד (בראשית מ"ט כ"ז), או חלק עד (ל"ג כ"ג), וידוע שהבגד כשילוקח בשלל, יהיה ברב קרוע גם נסחב כי כן ימהרו השוללים לעשות למהר לבו בו איש מפני רעהו.

¹ וזה מירוש חדש ונאה לעולם.

עוד כי גם המה בחרו בדרכיהם וגו' ולא בדרכי, וכן קדם לומר לא תוסיפו הביא מנחת שוא וגו' (א' י"ג). (ד) גם אני אבחר בתעלוליהם. כמעט ויאהב קללה ותבואהו (תלים ק"ט י"ז), וכלל הדבר כי ידע ישעיה כי בזמן בית שני יהיו שם שתי כתות רעות, האחת שלא תרצה לעלות לירושלים ויהיו משחקים ומלעיגים על העולים כמו שהיו רבים בזמן הצלחת חזקיה ככתוב (יהי"ב ל' ו'). והכת השנית שקצת העולים המתחזקים בירושלים לא היה לבבם והשתדלותם רק לבנות הכית ולעשות זבחים לרוב, עם השארם בחסרונות הדעות, או גם בכפירות הדעות, ובכלל בסכלות שהוא שני מינים כמו שידוע, לכן גער בהכת הראשונה תחלה כמו שהתחיל, ואתם עוזבי יי וגו' (ס"ה י"א), ואחר הכת השנית כמו שהתחיל (א) כה אמר יי השמים כסאי וגו'. ובעבור שהכת הראשונה יותר רעה מאד מהשנית, כי עמדו בלא בית המקדש ובלא זבחים עם סוג הסכלות בשני מינין, ואלה הם בתכלית הרע, לכן ישוב לחרף את אלה, ובוה יסיים (נד) והיו דראון לכל בשר, ועל אלה הרעים אמר (ה) אמרו אחיכם שנאיכם מנדיכם, כי היו מנדיפים ומרחיקים אותם מעלות לירושלים, ולכן היו אומרים למען שמי יכבד יי, ממעם כבד האבן (משלי כ"ג ג'), כמו ולא נכבד עליך (ש"ב י"ג כ"ה), והנה למען בכאן על הסבה הפועלת או הצורוית, וזה כי בסבת שמי, שהוא שם המפורש חמור מאד, והוא שם יו"ד ה"א ו"ו ה"א עם היותו שם נכבד, ע"ז השם הנכבד [אמרו] כי יכבד יי, וזה ג"כ דרך לעג מצד שתוף השם קצת שיש בשרש כבד¹), כמו מה משא יי כמ"ש בירמיה (כ"ג ל"ג), ולכן אמר להם ישעיה, או השם עצמו, כי אנחנו נראה בשמחתכם והם יבשו, ואין תמה אם אמר השם ונראה כי אין זה יותר נפלא ממה שכתב משה נעשה נרדה ונבלה, ובכלל כי באור כל הפסוק הזה על שלמותו אי"י. (ז) תחיל. על ציון או ירושלים או העם. (ח) פעם אחת. זה יותר קרוב אל הדקדוק והצמצום ממה שאמר (הכל) לכד יהושע פעם אחת (יהושע י' מ"ב)²). וכבר התבאר במה שאחר המבצע שתוף אחד ואחת, וכן בזה כתוב (ח) ביום אחד והקש ע"ז. (ט) אם אני המוליד ועצרתני. זה צורך בשני נושאים בזמן אחד או בשני זמנים בנושא אחד, והוא הקש תנאי מתדבק, או לשון דרך שאלה מונח על מה שהוא כן כלי ספק והקש ע"ז. (יד) וזעם את אויביו. גם זה על היה ויָדִים הרעים שזכר למעלה, ועליהם אמר (מו) את כל שבר. וכן חללי יי, כמו שקדם

¹ (ז) וזה באור חדש עמוק ורחוק. ² עורנו כמעונו עם הכל. ע"ש במקומו.

מעם אחר יקר מאד¹), וגם המורה—בבודו מונח במקומו—אמר שלא מצא בו מעם²). (יב) ומנתי. מטעם מנין. (יג) הנה עבדי. העולים לירושלים, ואתם, הם הנשארים בבבל. (טו) לשבועה לבחירי. כי העולים לירושלים כשירצו לקלל שום אדם יקללוהו שיהיה כמותם פגר המת, כמו שסמך לזה והמיתך, וכאלו כתוב לאמר והמיתך וגו', כמו שכתב על כמו זה ישימך יי כצדקיהו וכאחאב (יזמיה כ"ט כ"ב). שם אחר. לא בארו, כי אין צורך. (יז) שמים חדשים. אין ישעיה כופר באמונת החדוש וחלילה, ולא אנשכה"ג שתקנו לנו בתפלה ובטובו מחדש בכל יום תמיד מ"ב, ולא דוד שאמר ותחדש פני האדמה (תלים ק"ד ל'), אבל הכל מליצות אמתיות. (יח) ועמה משוש. ולעמה. (כ) לא ימלא את ימיו. לפי הנהוג במבע, כי הנער בן מאה שנה ימות. ר"ל כי יקרא נער בזמן ההוא, וכן יקרא חוטא ויאמר כי בחטאו מת, א"כ ישוב הענין כמו שהיא בתחלת בריאת העולם, וכבר העיר ע"ז המורה. (כב) יבלו. כמו שפרשו חכז"ל³). (כג) וצאצאיכם אתם, המעם יהיו ג"כ ברוכי יי.

סו. (א) כה אמר יי השמים כסאי. אחר שהאריך בתהלת בנין בית שני, רצה להעירנו שאין בנין הבית לשם רק להערה לנו, והוא קרוב למין הובחים כמו שהעיר המורה (מו"ג פליב משלישי), ובכלל אין הבית והובחים וענינים אחרים מזה הסוג מכוונים לעצמם כי אי זה בית אשר תבנו לי וגו'. (ב) ואת כל אלה ידי עשתה. כלום' כל בני אדם הנמצאים בונים לי בית או לא בונים הנה הנם הווים בעולם' אבל לא אביט להם, רק אל עני ונכה רוח וחרד על דברי, כלום' תורת יי ע"ד שיבין עניניה וסודותיה, ואולם עני, אינו מחוייב שלא יהיה לו מה יאכל, כי אם אין קמח אין תורה, אבל המעם שאין לו קנינים רבים כמנהגו של עולם, וכן מעמו של ענוי כחותיו הבהמיים. (ג) שוחט השור מכה איש. כאשר העירנו על שאין הבית ככאן כונה ראשונה, כ"ש שראוי זה על הובחים, ויותר מזה כי הם יותר רחוקים מן הכונה הראשונה כמ"ש המורה (שם), וכ"ש באשר תכלית הובחים עם טמאת הרעות הרעות כמו שיפרש אח"כ, ולכן אמר שוחט השור מכה איש, ר"ל הוא מכה איש כמעם הוא הוא, וכן הוא ערף כל ב [מעלה מנחה], הוא דם [חזיר] [מוכיר לבנה] הוא מברך און, ובאר

¹ עי' עשכ"כ II עמוד 101. ² מו"ג פמ"ה מג' : אבל השלחן והיות עליו הלחם תמיד לא אדע בו סבה וכו'. ³ שדרשו ע"פ (ש"א ב' ב') כי אין בלתי א"ת בלתי אלא לבלותך שלא כמדת וכו' אבל הקב"ה הוא מבלה את מעשיו (מגילה י"ד).

מכתבים והערות.

I am very glad to hear that Mr. LAST is editing the commentary of KASPI on the Prophets.

The MS. ארני כסף which he has used only came to light in 1906 when it was bought by the Bodleian Library from Mr. LIPSCHITZ, London who had obtained it in Damascus.

Mr. LAST has already done so much good work in editing other writings of KASPI, that it was eminently suitable that he should publish this important and hitherto unknown Commentary.

It is much to be hoped that his self-sacrificing labours and his life-long devotion to Jewish literature may receive the reward they deserve.

The edition is already well advanced, 160 pages of the text being in type.

וזאת ברכתי לירידי המו"ל: צלח ורכב, ואסוף „כסף" לרוב.

A. COWLEY

Oxford.

30. 6. 11

עש"ק כ"ה אייר התרע"א, בוראפסנט,

ידידי היקר!

בשמחה יתירה קבלתי גליוני ספר „ארני כסף" ובחרוה גדולה ראיתי ששבת אל מקומך הראשון מקום מוצא הכסף, ואחר שמצאתי פנאי לי מיד אחר קחתי הספר, העברתי עיוני על כולו ומה שמצאתי להעיר ולתקן רשמתי, ומה שרשמתי הגני שולחו בזה לירידי למען תשתמש בו כרצונך, והגני מוכן לקבל עוד מה שיבא מידך יד חרוצים ואשימה עיני עליהם,

ואולם מה ששאלת ממני, אין לאל ידי לעשותו, כי כבר באו ימי הגופים בבית היער הוא בית הקיץ שלי אני יושב, ואין עוזרי, הם ספרי אתי, אבל בלבי

למעלה שיאמר למשל להם והמיתך (ס"ה ט"ו). (יז) אחר אחר. כמו
 אחר תלך (בראשית כ"ד נ"ה) ואחר תאסף (במדבר י"ב ט"ו). ותאר
 אחת לאשה זונה, ואין הכרח לזכור המתואר, ומעם בתוך בין שני
 גברים, כמו והעיר בתוך (במדבר ל"ה ה'), וזה ירוע גם אצלנו היום
 דרך קבוצ זונות רבות עם זונים רבים ויסבו על השלחן ויושיבו זונה
 אחת בין שני גברים כמו שיעלה מספרם, וכן דרך העם במחולות,
 וגם אותו הענין לזימה. והנה דרך הארץ ההיא להתרחק תמיד בגנות,
 וכבר באר המורה קצת הפסוק הזה (מו"ז פליג מ"ג), רק שלא בא על אמתת
 פי' אחר אחת בתוך, כי אני בקי באלה הענינים שבה
 האל, והוא לא היה בקי באלה. יחדו יספו. בבת אחת כרגע.
 כי רבים היו כאלה. (יה) ואנכי, גם זה קריאה לעצמו, יותר וזה לפי
 הנראה ממה שקדם אמרו ואני זאת בריתי אותם (נ"ט כ"א). והמעם
 באה אלי. לקבץ. כלום' כי בעבור נבלות אלה הנבלים היהודים
 רצוני לקבץ וגו'. (יט) ושמתי בהם אות. כמעם וישם יי לקין אות
 (בראשית ד' ט"ו). והגידו. אלה הפלימים היחידים הנכבדים, כלום' אלה
 יהיו דורשים ומפרסמים בכל קצות הארץ כבוד ירושלים, ולכן כל
 קצות הארץ (כ) יביאו את כל אחיכם מנחה ליי. (כג) והיה מדי חדש
 בחדשו. המעם בכל ראש חדש יבא כל בשר, והוא הדין העצמות
 והגידים והמעם, והכל מבואר ליורעים שתוף מלת כל. (כד) ויצאו
 וראו וגו'. דע בני כי זה יהיה ענין נכבד, כי אוהבי השם יצאו ויראו
 הפגרים המתים מפושעי ישראל הנמצאים בגיהנם, שהם מלאים תולעים
 חיים, עם היות האש שורפת בהם תמיד לא תכבה. וזה פלא גדול
 כי אלה הפושעים יהיו פגרים מתים שמורים בגיהנם תמיד, ורק
 התולעים יהיו חיים בהם תמיד, והאש שורפת בהם תמיד. ומדעתי כי
 אלה הפושעים יותר רעים מהרשעים שנאמר עליהם בספר מלאכי כי
 יהיו אפר וגו' (מלאכי ג' כ"א) וכמה רבים מכאובים יש למקום. ואולם
 יראה לי כי אוהבי השם אשר אמר עליהם כי יצאו ויראו בפגרי
 האנשים הפושעים בו, זה יהיה מרחוק מאד, כי אש של גהנם שלהבת
 יה כמו שקדם (ל' ל"ג) מדרתה אש ועצים הרבה. אבל געלם ממני אם אלה
 אוהבי השם שאמר אליהם ויצאו וראו וגו' אם הכונה שיצאו מירושלים
 בעודם חיים, או הכונה אחר מותם כשיהיו בגן עדן, כי יצאו אז אם
 מג"ע, אם מן החדרים עד פתח הגן והפרדס. וברוך הירוע. ואיך שיהיה,
 אלהים יוכנו לדעת תורתו עם ספרי הנביאים כלם, שהם פרושים לה,
 גם מה שהרחיבו עוד פירוש לפרושם רבותינו השלמים ע"ה והמורה
 ז"ל, עד שנהיה מן הנכנסים בג"ע, גן נעול גן יי.

- עמוד 68 הערה 1, "כב"י המלך" נוסחא זאת היתה לפני הכספי, כי על פיה הוא מפרש את הפסוק, ולפ"ז היה ראוי להניחה בפנים הספר.
- " 80 שורה 16, "היו ספרי התלמוד... למאכולת אש" זה רומז על שריפת התלמוד בפריז בשנת 1240.
- " 81 שורה 12, מלת "קצוניכם" לא ידעתי מה הוא, אולי צ"ל-קצויכם, (ע"ד לשון קצוי ארץ), [ואולי יותר נכון "קציניכם" מלשון קצין, אם שבכ"י בוי"ו, המו"ל].
- " 84 שורה 22, אחר מלת יבאר צריך להשלים: (ישעיה מ' ב').
- " 92 ו' א', מלת לעגלת לא ידעתי טעמה, ואולי צ"ל לעגלות והם הגלגלים.
- " 92 שורה 23, "שהרות ראובן" אולי צ"ל שערות ראובן והם שערות ראשו.
- " 97 שורה 1, (בראשית מ"ו ל"ב) לא ידעתי מה טעם זכר פסוק זה בענין? [צ"ל בראשית מ"א ל"ב, כן דעתי לכוונת החכם יוסף ליוסף אבינו, ומי שימצא ראייה אחרת יביאנה אלינו, המו"ל].
- " 100 הערה 1, המחבר בעצמו כתב לקמן (בשורה 15) ויועץ המלך.
- " 100 שורה 11, אחר מלת "הרשים" צריך להשלים (ישעיה ג' ג').
- " 101 שורה 17, תחת לט"י צ"ל לטין, וכן בשורה 14 תחת הלטין צ"ל הלטין.
- " 122 שורה 20, מלת "התערב" אינה לשון מקרא כי אם משקל ההתפעל, וכוונתו לומר כי הנביא השתמש בכנין קל בטעם התפעל.
- " 126 שורה 22, השואל צ"ל המשיב.
- " 137 שורה אחרונה, צ"ל הפך [ברכת] שדים ורחם (בראשית מ"ט כ"ה).
- " 146 שורה 1, אמצא אולי צ"ל אוציא.
- " " " 6, "לנ"ג בלומר לנבוכדנצר והוא טעות וצ"ל סנחריב.
- " 149 שורה 23, מוד צ"ל מורד, ואחר מלת בשעלי צריך לתת הקו המפסיק ולמחקו אחר מלת מים.
- " 154 שורה 29, "לעדים" בלומר לפסוקים המעידים על ההפרש הזה, ואפשר שצ"ל "להאריך".
- " 157 הערה 1, איננה נכונה כי המחבר אמר "והתאר לשם כרש" ר"ל שתואר הדורים (=מפוארים) מוסב על כרש אע"פ שהוא לשון רבים והדורים אישר פירושו: את ההדור הזה הוא כרש אישר.
- " 161 הערה 2, צ"ל יחזקאל כ' ט'.
- " 162 שורה 2, צ"ל דברים ח' ב', כ"ט ד'.
- נפלאות בעיני כתיבת שלמנאצר תחת שלמנאסר, הכן נכתב בכ"י? (כן וכן, המו"ל).

יוסף החכם הנכבד הזה שלוח אלי איות הערות ותקונים וכה דבריו היקרים אלי
לאמר:

עש"ק 7.7.11 Budapest.

"הערות ותקונים אלה מעדיתי על שעיינתי בגליונות האחרונים כמו שעיינתי בראשונים, ועתה מהכה אני להגלות כל הספר ואז בע"ה עוד אוסיף לעיין בו,

לעשות חפצך בדרך אחרת, רצוני לומר שאחר הגלות הספר אחזה דעתי עליו
באחד מכתבי עתים ואדבר על פירוש הכספי, ועל זכות המוציאו לאור.
ויהי נועם ה' על ידידי ומעשה ידיך יבונן, כאות נפש מוקירך ודורש שלוםך.

בנימין זאב באכער.

עמוד 2 יהושע ב' א', "ממעם חרשות", צ"ל מטעם חרישיות (יונה ר' ח'),
שתרגמו שתיקא.

7 " י' מ"ב, "שתוף אחד ואחת" עי' לקמן דף 43.

8 " ב"ד ב"ב, צ"ל אל אלהים [ה' הוא יודע] כמו כי יודע אלהים,
ענין זה כענין זה.

11 " שופטים ג' כ"ב, "מענין מוין" צ"ל מענין מעי (לוי של מעים).

14 " ש"א ו' י"ב, "מי יתן והכמו נכבדי אנשי בית שמש כמו אלי הפרות"
ר"ל הפרות היו מישרות ללכת ולא פנו אחור ולא הביטו בארון
כאשר עשו אנשי בית שמש וגרמו מכה גדולה.

14 שם ו' כ"א, "אמר ההכם השמר מפי שיועץ על פי דרכו" הוא מה
שאמר רב כהנא בשם ר"ע (סנהדרין ע"ו:) הוי זהיר מן היועצך
לפי דרכו.

18 שם בשורה האחרונה, "תא ואשחטך" אולי נשתבש בזכרוננו של הרב
כספי ספור התלמוד מגילה ז': קם רבה ושחטיה לר"ז וכו', אך
גם נפשו איננה נוחה מביאורי זה.

[ונכמוה"ר ר"מ גרסבערג ידע מקומו בירושלמי נדה פ"ג ה"ב: כולו
אדם ופניו בהמה עומד וקורא בתורה ואומרים לו בוא ואשחטך
וכו', וכל כי האי ואולי, המו"ל].

22 שם כ' כ"ו, "שם בלתי נשלם" הוא שם התואר עם מלת השלילה כמו
שאמר לקמן (דף 39) ש"ב י"ז ז'.

26 שם כ"ח כ"ו, הבדל בין עון ופשע הוא ההבדל שעשה (עמוד 51)
במ"א י"א ח' בין עון וחטא.

28 שם כ"ו כ', "קוגול" צ"ל "קוגו" או קיקו והוא בלשון צרפת Coucon
בל"א Kukuk, וכן מתורגמת מלת קורא במלת לע"ז על המקרא

שיצאו לאור בספר Brandst: Lambort דף 72.

38 ש"ב מ"ו כ"ד, צריך לגקוד ויצקו—ויצקו.

39 שם י"ז י', "אם למות אם לחיים" הם דברי תושי (כפסוק כ"א בסימן
הקודם) לכן אמר "באמרו" ואין טעם להוספת [כלב האריה],
"ושרי הצבאות" הם גבורי דוד הנזכרים בש"ב כ"ג ובריה"א י"א
המתחזקים עמו.

46 הערה 1, אין טעם כי אם לביאור הדק' ברארי.

עמוד 48 שם ו' ז', "מצומצים" מלה בלתי מובנת ואפשר שצ"ל "מצומצח".

53 הערה 1, אין לה טעם, כי הכספי אומר שמלת גיר נאמרת ע"ד
השאלה, ומעמדה שדה גורה כלומר חרושה, ועוד הוא אומר, ואם
אמר גר היה נכון" כלומר גם מלת גר היתה נכונה ע"ד השאלה
אילו נאמרה, אבל לא אמרו" כלומר אין לפגינו במקרא כי אם
גיר בחורק, ואין צורך להפכו לגר בצירי.

" 14 שורה 16, ולא יראו צ"ל ולא יבאו לדאות וגו',
 " * " 19, על כמו זה אמר החכם" נ"ל שרמזו בזה לסנהדרין ע"ו:
 הוי זהיר מן היועצך לפי דרכו,
 " 104 שורה 5, ובאמרנו הכל הולך וכו', עיין ברכות י"ב ע"א,
 " " " 19, רופא אומן יקרא, לישנא דגמרא סנהדרין צ"א, נקט.

ב"ה ו' תמוז התרע"א, ווין.

ידידי... מר ר"י לאסט שלום וכוט"ם!

נעתרתי לבקשתך לגלות לך דעתי על מלאכתך בהוציאך לאור ספרי ר' יוסף אבן כספי, ולא אחרל לאמר לך כי אני לעצמי אינני ממעריצי הכספי וממכבדיו ורוחי לא נחה מדרכו, אבל השתמשתי הרבה בספריו לרגל מלאכתי בספרי Das Schriftwort וגם את החלק אשר הוציא לאור עתה קראתי בשם לב, וצריך אני להודות כי מצאתי בו דברים שהם כסף סיגים, אבל גם הרבה ביאורים חדשים וטובים שתועלת מהם למבארי המקרא, ובכלל ימצאו בספריו דברים הרבה אשר חפץ בהם למבארים ולחוקרי ספרות הביאור, וגם לחוקרים במקצועות אחרים, להם כולם יוציא פרח ויצוץ ציץ ויגמול שקדים—מרים ומתוקים—, יבאו נא ויראו ויקחו איש מטהו, ואתה ידידי תבוא על שכרך, חיה בטוב ושיבת הישרים,

בחפץ ידידך ההה"צ בלוג"ח ודו"ש"ת,

אביגדור אפטוביצר.

ולעומת מה שהבטחתי את ידידי לחוות דעתי עליו רבים אשתדל לפרסם מאמרי בלשון אשכנז בחפצך, והיה זה שלום,

מוקירו ודורש שלום,

ב"ז באכער.

עמוד 163 שורה 18. מחסרי עמנו צ"ל מחסרי דעת בעמנו.
" " " 28, אחרי מלת קהלת צ"ל (ז' ט"ו).
" 164 שורה 13, אחר מלת ולכן צ"ל מהר
" 167 שורה 9, המטעה צ"ל הנוטעה.
" " " 16, צריכים אנו לדעת אחר... צ"ל לדעת בונה אחת.
" 169 " 12, העומד אולי צ"ל האומר.
" 180 " 3, "מסרת (?) לכל" צ"ל מוטת כמו ממת עלכם (ויקרא כ"ו י"ג).

בע"ה פה לענגגריעז סמוך למינבען, כ' תמוז, תרע"א.

שלום וב"ט לכבוד ידידי ואוהבי המופלג בת"ו ובכל מדה טובה' כש"ת מו"ה יצחק הלוי לאסט נ"ו.

קבלתי את העלים מס' „אדני כסף" ששלחת לי, והלום ראיתי שאהבתך את הכספי היא אהבה שאינה תלויה בדבר לפיכך אינה בטילה, כי בצע כסף לא רכשת לך בעד הספרים הקודמים שהוצאת מכבר, ובכ"ז עדיין אתה עומד באהבתך אליו, והגם שידוע גם לך שהרבה פעמים פלטה קולמוס דברים שאינם כרי לשומעין ולא נוהר לקיים מאמר החכם מכל אדם, „הגו סיגים מכסף", בכל זאת חמלת על ספריו וען נמצאו בהם דברים טובים ונבונים עפ"י הפשט הפשוט שישמחו בהם החכמים היודעים להוקיר דברי הקדמונים, וטובה גדולה עשית עמו לעמר את ספרו בהערות מהובמות מאירות ומסבירות לבאר כל סתום ועמום, ובגלל הדבר הזה ישבחוך החכמים ויודוך הנבונים ויתווקו בידך לשלם לך שכר פעולתך במיטב כספם בעד הכספי.

זה, יאריך ימך בטוב ובשיבה, עוד תשגא זתנוב

באות נפשך אוהבך בלב שלם,

חנוך עהרענמרייא הכהן.

הגני יושב פה מחוץ לעיר באין ספרים, רק זאת מצאתי להעיר:

עמוד 2 שורה 19, צ"ל את הספרים ויקראם וגו' ויפרשהו וגו'.
" 9 שורה 18, תחת „הוא נלהם במ" ג"ל דצ"ל או נלהם נלהם במ, שופמים
"א כ"ה.
" 10 שורה 2, כי היא שמעה וכו', עיין ראב"ע ריש האזינו.

לוח המעות.

עמוד שורה	מעות	תיקון	עמוד שורה	מעות	תיקון
2	1 מלמטה הידועה	הידיעה	133	13 שורה	מעות (ה)
11	10 עברי	עבר	135	5 נשיאות	נשיאות (ה)
43	8 מלמטה ואחד	ואחת	137	2 מלמטה ימיתו	ימותו
45	10 מדי	מדי	139	4 והכל	והכלל
55	18 האירוני	האירנו	"	6 עתך	עתיד
60	5 מרומיל	מרומיל	140	5 הולך	הלך
61	13 התישם	התישם	141	1 תראנה	תראינה
64	3 מלמטה צרכי	דרכי	"	12 ויום	ויומים
66	22 יושב	יושבת	142	1 הנקודה אחר „ומעם” צ”ל אחר „כה”	
68	8 (ה)	(ד)	"	24 הנפרדים	הנפרדים
72	28 הקו המפסיק אחר מלת והקל		143	8 בשנת	בארבע
	צריך למחוק		"	30 ויותר	ויתר
74	21 שתי	שני	144	16 האות	אות
85	12 מלא	מלאו	145	10 בואי	באי
"	29 הקו אחר והיא צריך למחוק		146	14 אחר ל"ח צ"ל (ה)	
"	30 הקו אחר שיהיה צ"ל אחר		"	22 רועי	רעי
	מלת לדבר		147	1 מלמטה הנקודה אחר מלת מה	
87	6 השחיתם	השחיתום	148	10 נפלת	נפילת
94	1 הערה ב	בחוויה	152	30 אבל את	אני
95	3 מלמטה בעכרם	בעוכריהם	153	30 שנבואי	שנבואי
98	2 הערה (יו)	(ו)	155	8 כי אמר	כה אמר
100	11 אחר הרשים	(ג' ג')	156	21 מפאר	הפאר
112	1 מלמטה (ה)	(ח)	"	27 בענפים	בענפים
116	7 וישיבו	וישובו	159	15 ולמקרא	ולמקרה
117	21 תכופות	תכיפות	161	2 השמעת	השמעתי
119	12 מצפיניו	מצפוניו	"	21 סוג	סוג
120	14 כידועה	כידוע	"	24 לישועה	לישועיה
122	10 בשר	בשרו	162	15 ולמסתור	ולמסתור
"	14 כי תגע	אשר תגע	"	16 חצים מסותרת החצים מוסתרים	
124	21 סנה	סנא	163	13 מכל	מכיל
126	19 וכן	לכן	164	25 ממשש	ממשות
127	23 יצאה	יצאה	165	2 תא	תוא
128	9 ד'	ד'	166	6 שהנוצרי	שהנוצרים
129	9 שיהיה	שיהיו	167	4 מלמטה, מפיץ	מפיץ
"	13 הקו אחר „לתינוקים” צ"ל אחר		171	13 ומשכורתו	ומשכורתו
"	16 לפני ידבר צ"ל (יא)		"	20 בעונותינו	מעונותינו
130	3 יחוש	יחיש	172	22 ש"ב י'	ש"ב י"ז
"	6 מלמטה, שבתי ודקרקתי בהכ"י		"	3 מלמטה, עליה	אליה
	והנה הפסוק הוא (בראשית ט"ו ט"ז)		175	12 ותזק	ותזות
	ביניהם				
	לפני ידבר צ"ל (יא)				
	יחוש	יחיש			
	6 מלמטה, שבתי ודקרקתי בהכ"י				
	והנה הפסוק הוא (בראשית ט"ו ט"ז)				
	בי לא שלם עון האמרי וגו'.				

אֵלֶּיךָ כְּמִסְעֵר הַמֶּלֶךְ הַמְּכֻנֶּה אֶרֶץ בְּסֶלָה בְּכִי אֶלֶּיךָ

אמר יצחק אלכנן בן יצחק

מלכותו כבודו

מנצח (מקדונו) בנצח בנצח

החלף את המעבדן מההסמכות העממי תואם לכוונתו ובהמשך

(עמוד ראשון תורה) כן ידועה באמנה בדבריהם

אשר יאמר אליו ואלה המעשרות אשר נתתי לך ואלה המעשרות אשר נתתי לך ואלה המעשרות אשר נתתי לך

וְהָיָה כִּי יֵרָאֶה הַבְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-עֲמֹנִית וְאֶת-מוֹאָבִית
וְאֶת-בְּנֵי עַדְמֹן וְאֶת-בְּנֵי מוֹאָבִית

אשר יאמר אליו ה' ואלה יאמרו אליו

ה'תש"ח י"ב י"ג י"ד י"ה י"ו י"ז י"ח י"ט

ה'תש"ח (1947) - יום הולדת 100 לרב

מכאן נראה כי המידע המוצג הוא מוגבל ונדרש חיפוש נוסף.

ה'תש"ח

[illegible]

1. *Handwritten text, likely a list or index, with some words underlined.*
 2. *Handwritten text, possibly a title or heading.*
 3. *Handwritten text, possibly a date or reference.*
 4. *Handwritten text, possibly a name or location.*
 5. *Handwritten text, possibly a description or note.*
 6. *Handwritten text, possibly a signature or conclusion.*

[illegible]

המלך המשיח יבוא ויגאל את ישראל ויבנה את בית המקדש ויגדל את כל ישראל ויגדל את כל ישראל ויגדל את כל ישראל

ה'תשנ"ח יום חמישי כ"ב אלול

1947-1948

החל מיום זה, יחולקו המסמכים בין שני הצדדים, וכל צד יחזיק את המסמכים שיש לו, ויחזיקם בסוד.

[Faint handwritten text at the bottom of the page]

~~הנהגתו ופיקודו על כלל הצי והאוי~~

אשר הוציא ה' את ישראל ממצרים (הענין בזה כי ה' הוציא את ישראל ממצרים)

ישראל מלכות ישראל מלך ישראל מלך ישראל מלך ישראל

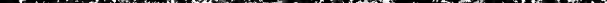
[illegible]

אמר לנאום אברהם אבינו כי זכור מקור וזה כתב וזו חתימתו

הוא יתן לנו את כל צרכינו

הענין הזה נראה שיש בו חכמה גדולה

[Faint, illegible handwritten text]

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

_____

~~44035~~

ADNĚ KESEPH

~~111306~~

ADNĚ KESEPH

Commentary on the prophetic books of the Bible

BY

R. JOSEPH IBN KASPI.

Edited for the first time from the unique manuscript
in the Bodleiana, Oxford

BY

ISAAC LAST.

Caspi, Joseph San Alba Maria

I. PART

Joshua, Judges, Samuel, Kings, Isaiah

LONDON,

1911.

אדני כסף

פרושים על נביאים ראשונים ואחרונים

לרבי יוסף אבן כספי.

הוצאתו לאור בפעם הראשונה ע"פ כתב יד יחיד באוקספרד,
בהוספות מ"מ וציונים והערות

אני

יצחק הלוי לאסמ.

חוברת שניה

ירמיה, יחזקאל, תרי עשר.

לונדון

התרע"ב

ADNĒ KESEPH

Commentary on the prophetical books of the Bible

BY

R. JOSEPH IBN KASPI.

Edited for the first time from the unique manuscript
in the Bodleiana, Oxford

BY

ISAAC LAST.

I. PART

Joshua, Judges, Samuel, Kings, Isaiah.

LONDON,

1911.

I. Narodiczky, Printer, 48, Mile End Road, E.

אדני כסף

פרושים על נביאים ראשונים ואחרונים

לרבי יוסף אבן כספי.

הוצאתו לאור בפעם הראשונה ע"פ כתב יד יחיד באוקספורד,
בהוספות מ"מ וציונים והערות

אני

יצחק הלוי לאסמ.

חוברת שניה

ירמיה, יחזקאל, תרי עשר.

לונדון

התרע"ב

אדני כסף

הנני מציב כזה אות זכרון לכבוד ולתפארת עם ברכת תודה להאוצר היקר
הבדילאני בעיר אקספרד, באר זה ממנו ישקו העדרים, מקור מים חיים לתורה
ולתעודה, מן המעיין הזה שאבתי גם אני, שם ישבתי כעשר שנים לרגל מלאבתי
ואדונים הפקודים הישרים כמו נגיד קרבוני.

אבל בפרט לך אדוני החכם הנעלה Prof, Dr, A. Cowley העומד ומשרת
ומכהן פאר בהיכל ספרתנו, מה יקר חסדך אשר האצלת לי בטובך, חומה היית
לי, ידיד נאמן, גם יועץ פלא בכל ימי שבתי שם, עד כי תקצר לשוני להודות לך
על כל תגמולך עלי, ע"כ אמרתי יהי שמך חקוק על לוח ספרי זה כמו בלוח
לבבי באותיות כסף עד נאמן סלה!

ממני מכבדך ומוקירך

המון"ל.

פתח דבר.

וקנו חטים מן הסימון.	בואו זלים זהב מכים
הדא מלא אטימיטון	רחוק מספירים מכרה
דמיא כ ס פ א תותי חספא	הדא קושטא במשבשתא
אידלי חספא איגלי כ ס פ א.	איפותח סותא אינהר ביתא

(הקדמת הר"מ די לונאנו „במעריך“, הוצאת יעלליניק).

שובע שמחות וסמכוני באשישי ענבים אנכי היום !

ד' גמר עלי להשלים חפצי גם בחלק השני לאדנים „אדני כסף“ אלה, כמסרו לחכמי ספרתנו.

כמה נמפי מרורות ואגליזיעה מנו לי, עד שילדתי גם בן-עוני זה, הנם שומים בנאדי הלא בספרי !

אבל שובע שמחות ושבע רצון אנכי! ששתי לראות כי חכמי לב, רבים וכן שלמים, שמו עינם ולבם לעסוק בכל כ ל י כ ס פ י, ומלאו פיהם תהלתם. — שמחתי באמור אלי אחד מן גדולי המורים, כי ברעתו לקבוע שעור בבית מדרשו, להשמיע בלמודים הנ"ך עם כל באורי הכספי אלה שהו"ל.

היש שמחה ועונג גדול מזה למו"ל ?

זה חלק הרוחני שבו !

והיש מי שידאג וישאל גם לשלום כיסי, וחשבון יוצא ובורא ומביא את את כל הספרים האלה ?

יש ויש! הנני אסיר-תודה לכל אוהבי ומכבדי, חכמי ונדיבי לב, אשר בעין יפה ורוח נדיבה קנו ממני את החלק הראשון, וכן אקוה כי לא ימנעו המוב ממני לאסוף גם הכסף הזה.

ולוא חסדי אלה הנאמנים לספרתנו — והמה מעטים לדאבון נפשנו — אמנם לא היה אפשר לי לעמוד אפילו בהוצאת הדפוס כי רבה היא, מלבד שכר עניי ועמלי וכל עבודתי בזה.

אךמה כי גדול כבוד החלק הזה האחרון מן הראשון, ואם יש בבאוריו

לג. (ט) ופחדו ורגזו. ואעפ"י שנמצא כמו זה על ישראל¹, הנה הנכון אצלי הוא שהוא רמז לכל גויי הארץ². (טז) זה אשר יקרא לה יי צדקנו, אין זה יותר נפלא מקריאת המזבח יי נסי (שמות י"ז ג'), וכן אלהי ישראל (בראשית ל"ג ב'), וכן יי שלום (שופטים ו' כ"ד), ולפנים קרא ורובבל יי צדקנו (ב"ג ו'), והכל נכון³. (כ) אם תפרו את בריתי היום, גם זה ממין ההקש התנאי שקדם זכרו. (כב) אשר לא יספר וגו', וכן זה ג"כ הקש תנאי. (כד) שתי המשפחות, משפחות דוד ויהודה ומשפחות לוי. (כה) אם לא בריתי וגו', אם ימוש בריתי או יעדר בריתי, והקודם בזה ההקש הוא אמרו אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי והנמשך גם זרע וגו', וזה כענין מה שקדם (ל"א ל"ה) אם ימשו החקים האלה, כמו שיפרש אח"כ מה זה הברית שמרו חקות שמים וארץ, רק שבא הקודם בזה בלשון שלילה או חסרה והכל נכון בהגיון, וגם באור זה יותר אי"י. (כו) גם זרע יעקב וגו', חלילה שיהיה בכאן שם תמורת שם⁴, ומההכרח שיזכור בכאן בפרט שתי המשפחות שקדם זכרם (פסוק כ"ד), ושם ספור אחד ופה אחד, והכל נכון, וזכר יעקב שהוא הסוג, ואחריו דוד שהוא המין, והמושגל בם יהיה מזרע הסוג והמין לא מנכרים כג"כ וזולתו, ולכן זכר אחר זה שלשת הסוגים העליונים ר"ל אברהם יצחק ויעקב. ורחמתיים, זה סיום יעוד בנין בית שני.

לד. (א) הדבר אשר היה אל ירמיהו. עתה ישוב לכפול עוד יעוד חרבן בית ראשון. (ה) בשלום תמות. סוג השלום נחלק למינים רבים וכבר קדם באברהם (בראשית ט"ו ט"ו), וביאשיהו⁵, כ"ש שהשמות נאמרים בצרף בכמה מקומות לא במוחלט תמיד, והנה מת צדקיהו בשלום בערך אל יהויכין שנקבר קבורת חמור⁶. (ו) וידבר ירמיהו. כלומר הוא קיים מצות השם לו, אבל לא הועיל כלום. (י) הנני קרא לכם דרור, דרוש שני מצטרף, ואין הטעם שיהיה הדרור בצרף אל החרב הסמוך בכאן⁷, כי יהיה זה הפך המכוון, אבל יהיו משולחים לנפשם חפשים מאת יי כי יעזבו מתחת הנהגתם וימסרו ביד החרב, וכבר פרשתי דומה לזה פי שנים ברוחך⁸.

¹ אולי כונתו להושע ג' ה', ² וכן הרד"ק. ³ ועיין רמב"ן בראשית י"ז ב'.
⁴ נגד ס' הרקמה הוצאת ג"כ עמוד 179: כי יעקב הנה במקום אחרון וע"ש בהערה 1, ועי' רד"ק בזה. ⁵ מ"ב כ"ב ב' וע"ש פרושו בח"א, ⁶ ירמיה כ"ב י"ט נאמר על יהויקים, ⁷ ר"ל לא שיהיה הכונה דרור מן החרב, וכ"ז כפרש"י.
⁸ עיין באורו שם מ"ב ב' ט'.

דברים רחוקים ודקדוקים רחוקים, המה מעמים, אולם ברובו נמצא ונרגיש רעיונות והערות מאירות, חדשות ונצורות, נעלות ונשגבות, רובם מרוקעים ואחוזים מטבע זמן ההוה, מדברי חכמים וקורות הימים.

ובפרט נשמר בחלק הזה בלשונו, ונצרה על דל שפתיו, זו לעגו וזעם לשונו לחמוד לצון לו.

חפו יצרי עלי, להביא לכם עוד אחד מכתבי אבן כספי, מעט הכמות ורב האיכות, והוא כ"י „תם הכסף" מבית גנזיו של הח' אלקנה אדלר, ועמו אומר אפס כסף! ואומר לכם חכמים ומשכילי עם, היו במוב, ואכלו זמזוב אשר אני בעניי הכינותי לכם בימי חיי הבלי — ואחר עורי, תקראו זאת ותזכרוני אותי

אני עבדכם

המו"ל.

רמסנט, מו"ב אדר לשנת תער"ב לנפש לפ"ק.

כל האנשים מתאחדים ומתאחים עליו להתחמם, ואין בזה רבוי ענינים כמו שחשבו המפרשים¹. (כו) ויסתירם יי. וכבר קדם אמרו לך הסתר אתה וירמיה (פסוק י"ט), והכל אמת ונכון וראוי. (לב) ועוד נוסף עליהם. נכון לומר בזה ובזולת זה שהוסיף מדעתו ונכון לומר שלא הוסיף מדעתו, וכן הוסף דבר ולא הוסף דבר²).

לז. (א) צדקיהו בן יאשיהו. כי יהואחו ויהויקים וצדקיהו היו בני יאשיהו. (יד) שקר אינני נפל וגו'. הטעם שהיה אומר שיניחחו. (פז) וישב שם ירמיהו ימים רבים, זה היה פחות משתי שנים ועכ"פ פחות מ"א שנה, וכבר נזכר מעט מזה ע"ד שמעי (מ"א ב' ל"ה).

לה. (ב) וחי. כמו הוא ינוס אל אחת הערים האלה וחי. (דברים י"ט ה'). כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג ב'). (יב) ויעש ירמיהו כן. כי לא היה שוטה אבל חכם מופלג. (כו) ויגד להם ככל הדברים האלה. כלומר לאמר להם מפיל אני תחנתי וגו', ואין קושיא מהכוב כי רבים ורבים מיני התנצלות בזה, כמו שאבאר במקום אחר כלל גדול.

למ. (פו) בהיותו עצור בחצר הממטרה. זכר זה בכאן להודיענו כי נתקיים דבר זה, והנה בזה פירוש שהיה זה קודם בזמן ואם הוא נכתב מאוחר בסדר. (פז) והיה לפניך ביום ההוא. במציאותך ואתה רואה ומרגיש, וכבר זכר המורה שתוף פנים (מ"ג פל"ז מראשון). (יז) והצלתוך ביום ההוא. גם בזה אין חובה שיפרש אח"כ כי כן נתקיים. **מ.** (א) הדבר אשר היה וגו'. הוא מה שיאמר עוד בסוף (פסוק ו')

זיבא ירמיה אל גדליה וכו' כלומר כי ירמיה בחר בזה מפי השם ובמצותיו, וזה פלא כי לא בחר ללכת בבל, וזה ענין נכבד, וגם כי אין בכאן יעוד. (ה) ועודנו לא ישוב. זה הגדת כותב הספר. כאלו אמר ועדיין לא היה ירמיה שב למקום אחר, כי לא היה יודע מה יבחר מכל אלו החלוקות שכבר אמר לו נבזוראדן, ואמר עתה לו עוד באור יותר וכמו דרך עצה והוא שאמר ושב אל גדליה וגו'. וירמיה גם כן נתרצה לזה כי געלמה ממנו נפילת גדליה. (יא) וגם כל היהודים אשר במואב וגו'. וכן כתוב עוד (מ"א ה') ויבאו אנשים משכם משלו

¹ אכן גנאה בס' השרשים, ו"בשרשות כסף" שורש אוח. היו לאחדים בידו את. אותם, האת, מטעם זה. ² ר"ל הוסף דבר לפי מה שנראה לנו, אבל באמת לא הוסף, כי הנביא הוציא ההוספה מכונת המלות, או שאמר לו השם ולא נספר במקרא, ועיין ח"א למלכים צד 56 ובהערה 1.

לה. (א) הדבר אשר היה וגו'. ידוע כי יהויקים היה קודם בזמן לצדקיהו שקדם זכרו, והיה בכח ביד ירמיה בסדרו ספרו שיסדר נבואותיו בימי יהויקים קודמת בסדר לנבואתו בימי צדקיהו, אבל עשה זה בכאן ובזולת זה להעירנו שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ולחזרותינו שהנבואות היו כדמות דרשות עשויות בזמנים זמקומות שונים, ואין זה אלא כדרך רבים מהדורשים שמקבצים בספר בסוף ימיהם כל הדרשות שעשו בזמניהם, ואומרים שנה כך עשיתי דרשה זו, ושנה כך עשיתי דרשה זו, ואין מהכרח זה שיכתבו השנים בסדר כי מה תועלת בזה, וכן כתוב אח"כ (ל"ז ב') שצוהו השם קח לך מגלת ספר וגו'. ואולם אין להעזר מזה שאמרנו שנכון שישעיה וירמיה וזולתו יכתבו נבואה על משיח מנוצרים או על משיחנו שיבנה בית שלישי, אחר שאין לנו לעיין מה שלפניו ומה שלאחריו, אין הדבר כן כי עכ"פ צריך לנו לעיין בצדדים מה הקודם שנכין במה ועל מה יסוב כונת המחבר, כ"ש כי העיקר הגדול שיש לנו ברחיית אלו ההנחות, הוא, שאין ראוי בשום פנים לייחס לשום נביא מכל הנביאים שייעד בנין בית שלישי או ענין הנצרים, אלא א"כ ימצא כתוב בספרו שייעד חרבן בית שני, ואם כולם מודים בישעיה ובירמיה שאין בספריהם כלל יעוד חרבן בית שני, איך ייעדו בנין בית שלישי ועדין לא נהרס השני, כ"ש שהמפורשים יפרשו יעודים על שלישי ועדין לא נהרס גם הראשון, ובכלל האמת עד לעצמו. (ב) והשקית אותם יין. כמו שקדם פרושי על אמרו והשקיתה (כ"ה ט"ו), אבל זה היה כח יותר קרוב לפ"ד, כי נכון מאד אצלי שירמיה לקח ממש בהקיץ הגביעים ועשה שוה בשוה כמו שכתב, אבל לא השקום כי הם לא רצו לשותות, ואולם יצדק עליו לומר שהשקם כי הכין להם קרוב מאד לפועל ההשקאה, ואם ג"כ יצדק בזה על הכח הרחוק מאד, וכ"ז גלוי ליודעי ההגיון. (יא) ויהי בעלות נ"נ. זה התנצלות מהם, כי אנוס רחמנא פמריה (נדרים כ"ה), ופותחין בנולד (שם ס"ד). וארעתא דהכי לא נדר. (יט) לא יכרת איש ליונרב. גם בזה לא כתב שכן נתקיים כמו שעשה על חנניה כי אין זה חובה שיכתב תמיד.

לו. (ט) קראו צום לפני יי. כדרך הצומות שהיה מנהג השומרים אז כאשר הוכיחם ישעיה. (יד) את יהודי. ואחר פרושו ואמר בן נתניהו, אבל לא ידע שמו המיוחד לו יהודי, כי כן כתוב עוד. (כא) את יהודי, והנה רבים כן, וזה המין הנאמר בכללות וביחוד. (כב) האח. נקרא הכלי שמבערין בו הדלקה בעת הקורא, אח, כי

שהיה הוא הפעול ר"ל המושבת והמבוטל. כי פרעה היה סובר שיהיה פועל. וכן הענין בכניהו⁽¹⁾, ובאור זה יותר אי"י.

מה. (א) הדבר אשר דבר וגו'. הנה מפורש כאן איך היה זה קודם בזמן, ואם בא מאוחר בסדר, וכ"ז עשו הנביאים להעיר על המקומות הסתומים ובפרט בתורת משה, ואם לא בא שם מפורש, גם כתב זה בכאן להודיענו כי יתקיים מה שייעד ירמיה לברוך. והנה אע"פ שהמורה (פ"ב משני) הניח זה הויכוח על ענין השגת הנבואה, יראה לי — כבודו מונח במקומו — שלא התאנח ברוך על היותו בלתי מגיע לנבואה, רק בהעדר שקידתו בעיון מצד הגזרה הכוללת למלטל ישראל בכל אשר תשנה בה כרח גזרת החלק, וחשב כי בזכות התחברו לירמיה שינצל הוא ועמו ויהיו בגדולה וכבוד מצד נ"נ או זולתו אם פרעה או יותר גדולים ושרים בכל מקום שילכו, ואם כל ישראל יגלו וישחתו. לכן אמר לו ירמיהו כי רב לו ולו, כי תהיה לכם נפשם לשלל בכל מקומות אשר ילכו. ואמנם אין ספק אצלי שכרוך וכדומה לו לא היה מתמרמרים על מרדת גופם, רק כי מצד זה יגיע לנפשו המשכלת מרדה וגלות, ולכן השיבו ירמיהו — שהיה יותר שלם ממנו — מה לך לשלמות הנפש לבקש שתשב בגדולה וכבוד, די פת חרבה ושלוחה בה ותהיה לך נפשך לשלל על כל המקומות אשר תלך שם.

מו. (א) על הגוים. סוג כולל ואחר ירד למינים, ותחלה למצרים ואחר לפלשתים ועמון ואדום וזולתם. (ב) והתהללו, שרשו ה'לל בכלל מענין שבח ותפארת, ונקרא החסר השכל והשוטה מהולל ומתהולל, כי דרך אויל ישר בעיניו והוא משובח על סכלתו בעצמו ועם אשתו ובניו. (ג) עלי גלעד, דרך לעג, וסוף הדברים יוכיחו. (ד) גם שכריה, אנשים גבורים שהיו נשכרים למאות ולאלפים לעזור להם כי יבא צר ואויב בשעריהם. (ה) ילכו. נ"נ וחילו, (ו) נאם יי, נכון מאד וגם אם הוא על לשון עבר כי מעמו כי אמר נגזר מי⁽²⁾, ואע"פ שיהיה כרתו לשון הווה נכון מאד, כי כן הרבה מלשון הנבואות וגם אם הוא לשון עתיד⁽³⁾, (ז) ואחרי כן תשכן כימי וגו'. זה היה לפי הנראה ולפי דברי ישעיה בקום החיה השנית. (ח) אתה אל תירא עבדי יעקב. אמר זה לפלמי חרב מישראל הבאים לגור

⁽¹⁾ עי' ירמיה כ"ב כ"ד והרד"ק שם, שהשם כניהו הוא שם לגנאי, ששמו יכניהו. ⁽²⁾ ר"ל גזירה יצאה מלפני ה', לישנא דקרא אויב כ"ב כ"ח, ⁽³⁾ ועי' "ז ברד"ק.

וגו'. ומה נאמר אח"ז הלשון מופת וראיה שכ"ש שנכון לומר בזאת ובזאת על הצלחת חזקיהו וזרובבל וזכור זה מאד מאד.

מב. (ז) ויהי מקץ וגו'. בין זה הלשון עם מה שיבוא אחריו ויהי דבר יי וגו', יש הפסקה⁽¹⁾ והוא מקום נפלא, ובאורה עם כל האחרת ימצא בגביע.

מג. (י) ואת ירמיה הנביא ואת ברוך וגו'. מבואר כי אלו לקחם יוחנן בכונה ראשונה, גם הם לא הלכו שם בבחירה, אבל לא יכלו אלה להשאיר בארץ יהודה יחידים, ועם כ"ז נכון מה שכתב בזה ויקח וגו' והקש ע"ז.

מד. (ז) למה אתם עשים רעה גדולה. כי רצה ירמיה והאל ית' שישבו כולם או קצתם להושיב ארץ ישראל, על נפשותיכם. לעצמכם. (ז) למלכת השמים. סוג כולל כמו למלכות השמים, כי אין ספק שיש להם ממשלה על העולם השפל, והם כדמות פקידים שתחת המלך העליון על כל מלך, והוא האל ית' שמו. (יט) כונים. כמו כונות ומחשבות⁽²⁾. להעצבה. זה היה ע"ד מה שכת' בבעל (מ"א י"ח כ"ה) ויתגודדו כמשפטם, כי היה במחשבתם שהפרה תתעצב ותתפעל בראותה עובדיה מתמרמרים נעצבים ונאנחים⁽³⁾. עד שתרחם עליהם. כדרך הבנים הבוכים לפני אביהם ואמם. (כה) הקים תקימנה. דרך גוים, כמ"ש יחזקאל איש גלילי עונו לכו עבדו⁽⁴⁾. (כט) וזאת לכם האות. רמז בזה למה שיבא אחריו כה אמר יי וגו'. והכונה בזה כי היהודים המתגוררים בארץ מצרים, כי יכה נ"ג ארץ מצרים כמו שהכה א"י, והנה זה האות מן המאוחר בזמן על הקודם בזמן, וכן אמר ישעיה וזה לכם האות אכול השנה ספיח⁽⁵⁾ (ישעיה ל"ז ל'), ושני אלה למדו זה ממשרע"ה במה שכ' עליו וזה לך האות כי אנכי שלחתיך (שמות ג' י"ב). ואמנם איך יתכן זה הנה באורו ימצא בגביע. (ל) פרעה הפרע. שמות הפוכים⁽⁶⁾, ועשה השני לגנאי להורות.

⁽¹⁾ במנחת שי איננו מביא הפסקה זו, אבל הרב פינפר בספרו „מסורות התורה" כ" (עמוד 134) מביאה בשם קצת ספרים, ⁽²⁾ ראה זה חדש בכונת שרש זה. וכן למעלה ז' י"ת, ⁽³⁾ גם זה רעיון חדש ויפה ואין צורך לבנוי כדעת הרד"ק. ⁽⁴⁾ צ"ל איש גלילי לכו עבדו, יחזקאל כ' ל"ט. ⁽⁵⁾ ע"ש בח"א בהערה. ⁽⁶⁾ וטעיתי שם ברשימת מ"מ ירמיה א' י"ב, אחרי כי נרשם מקומו פה מפורש, ודי שכונתי לטובה באחד. ⁽⁷⁾ קרא הפרע תחת חפרע, ועיין עשב"כ II עמוד 108, ועיין בתנחומא פ' וארא אות מ', וכן ראיתי בתנ"ך כ"י ישן בבית אוצרו של הח' אלקנה ארלער, ועי' רד"ק בזה.

ופרם שהוא צפוני לבבל, והוא החיה השנית, וכבר קדם זה בקצרה במשל כוס החימה וסיים (כ"ה ב"ו) ומלך ששך ישתה אחריהם, ודע כי בזה שאלות ותשובות רבות ר"ל בשלוח השם את נ"נ להשחית האומות ובפרט ירושלים עד שקראו עבדי, כאלו היה אחד מהנביאים הגדולים, ואחר יזכור שהוא ית' יענשיו ע"ז, וכבר כתבנו זאת השאלה בספר כסף סיגים, ואולם ההתרה ימצא בגביע.

נא. (א) ישבי לב קמי. נכון לפי דעתי שיהיה כמשמעו ויהיה ישבי כמו יושביה כנוי לבבל. ויהיה לב ורוח דבק עם מעיר, וכנה בשם קמי לבני מדי כמו שיאמר עוד (פסוק י"א) העיר יי את רוח מלכי מדי, וזה כי הם קמים על בבל במצות השם כמ"ש ישעיה עליהם (י"ג ב') גבורי לאפי, ובכלל כי יקומו על בבל כל האומות במצות השם. כמו שניבא דניאל, כי זאת החיה השנית תקום אחר הראשונה, ואולם אם יש באמרו לב קמי הוראה נסתרת כמו בשם ששך כמו שאמר זולתי⁽¹⁾, טוב הוא, ובאור סוג זה אי"י. (ז) כוס זהב. מבואר בדניאל⁽²⁾ (כ) מפיץ אתה לי. כנוי למלך בבל, וזה הוא אחד מן ההתרים, וישעיה אמר זה⁽³⁾, והכל הוציאו מתורת משה רבן של כל הנביאים. (כז) ממלכות אררט. מבואר מאד שזה הוא בגלילות אשור ובבל וכן זכרו על סנחריב⁽⁴⁾. (לג) עוד מעט, זה המעט שענינו זמן מועט שהוא ממאמר המצטרף, ואינו בערך אל עת הדריכה, כי אין הדריכה קודמת בזמן לקציר⁽⁵⁾. אבל המעט עוד מהיום הזה זמן מועט ויבא עת קצירה, אבל אח"ז תהיה הדריכה. (לד) אכלני הממני, זה וכל הנמשך דבק עם מאמר יושבת ציון (פסוק ל"ה), לא עם מה שקדם בה אמר יי⁽⁶⁾. (לה) למען יעלו. כמו שמחת שכורים. (מו) ופן ירך לבבכם ותיראו. אין ספק שמלכות מדי עשו מצור והשחתות בארץ בבל שנה אחר שנה, עד שנתפשה בבל ובהכרח סבלו עמנו צרות ונזקים רבים בממון ובנפשות גם בראשונה וגם באחרונה. (נז) בלכתו את צדקיהו. מזה מבואר כי צדקיהו עצמו הלך בבלה לברות ברית עם נ"נ, וגם כל הספורים הקודמים בירמיה וגם במלכים יורו ע"ז, ואין ספק שבזה ישר [בעיני] השם, ולא כי הפר ברית ועבר על שבועתו ומרד בו. (פג) והיה ככלתך וגו' תשקע בבל וגו'. די בזה עד נאמן שאין כמוהו כי אם הנביאים מצוים את זולתו לעשות

(1) רש"י ורד"ק שהוא בא"ת כ"ש בבל וכשרים. (2) אולי כונתו לדניאל ב' ל"ב ראשיה די דהב וגו'. (3) עיין ח"א ישעיה י' ה'. (4) עיי' מ"ב י"ט ל"ז. (5) וכן רש"י ורד"ק אבל לא ממעם הכספי. (6) וכן הוסיף חת"י: אמרת ירושלים.

בארץ מצרים, שישבו משם לארץ יהודה בבנין בית שני כמ"ש לפנים, וכי אלה יתערבו ויתחברו עם העולים מבבל, ובכלל לא יעשה כלה מעמנו ולא ימחה שמם לעולם, ואם ימחה ויכרת שם שאר האומות.

מז. (ב) הנה מים עולים, זה ג"כ על נ"נ כי גם הוא השחית ארץ פלשתים על הארצות, והנה זה הוא מלך הצפון, כי פרעה הוא דרומי לפלשתים, לכן אין זה יעור על הכות פרעה את עזה (פסוק א), אבל הפליג ואמר כי במרם הכות פרעה את עזה שהיה מצליח מאד, ראה ירמיה הצלחת נ"נ על פרעה אם על ארץ מצרים, ואם על ארץ פלשתים הכבושה תחת יד פרעה, ולכן אמר במרם יבה פרעה את עזה, כאלו אמר ופרסם לכל, הנה אל תיראו עוד שפרעה יצליח ויכבוש ארץ פלשתים, ואל תחשבו שהיא תשרת לו, כי ההצלחה מן השמים לחיה הראשונה על הכל, ולכן כל הנפילות הנוכרת בכאן לכל האומות, היו על יד נ"נ, והנה מבואר בכאן כי המשיל תגבורת המים, על התגבורת המשחיתים, וכן נהגו הנביאים, וגם בהפך זה, כ"ש כמו ושאתם מים בששון וגו' (ישעיה י"ב ג'), וכן וורקתי עליכם וגו' (יהוהאל ל"ו כ"ה), אבל אין כתיב [שם] והיו לנחל שוטף וגו'.

מח. (ז) ויצא כמוש בגולה, הצלם עצמו עם כהניו שָׁבוּ הכשרים, וכן כתיב למעלה (מ"ג י"ב) על אלהי מצרים ושכם. (ט) תנו ציץ למיאב, אין הכונה בזה ציץ כסף וציץ זהב, אבל המעם ציץ ומורה או הדומה לזה מהנהוג אצלנו שישימו בראשיהם הדלים הולכים ערומים ויחפים והם בעלי לצנות ומליצות וחקויים ובוה ישיגו מחיתם. כי נצא, היותר נכון אצלי כי היה בעברי שרש זה ממעם יצא (?)¹. (י) עושה מלאכת יי רמיה. כמו מלאך יי, כמ"ש כי עושה שליחות יי כמו שליח יי. (יב) צועים, מענין צועה ברב כח (ישעיה נ"א י"ד), והענין בזה צועקים והצעיקוהו².

מט. (טז) תפלתך [קורא] הע"ו תפלת או מפלצת ממעם פלצות כי כן תעשה זה הפועל בעובדיה כמו האִימים. (יז) ארגיעה שם דמיון ראשון כמו רגע. (כח) עֲזֹבְתָן כפשמו, כלומר איך לא נעזבה שלא היתה נכבשת ע"י נ"נ. (לח) ושמתי כסאי. כי שם יראה כחו ית'. **נ.** (א) הדבר אשר דבר יי, אחר שנבא על נפילת כל האומות ע"י נ"נ ועמו, סיים דבריו בנפילת זאת המלכות ע"י מלכות מדי

(1) אולי צ"ל: בוצה, וכן פי' הר"י קרא הוצאת שלאסכברג פאריו 1881.

(2) וכן מפרש שם מלשון צעקה, ע"ש.

יחזקאל.

אמר יוסף אבן כספיו. אחר שקדם לנו פרוש הנביא הקודם והארכנו בענינים רבים שבו, והם דומים לענינים שבזה הספר, ראוי לנו שנקצר בזה כי א"כ נכפול הדברים תמיד, ולא יחשוב אדם לעמוד על האמת בתורה ובנביאים — שהם פרושה — אלא א"כ יעיין ויבין הכל כסדר ולא בסירוגין אחת הנה ואחת הנה, וע"ז הוכיח ישעיה ואמר והיה להם דבר יי צו לצו קו לקו זעיר שם זעיר שם⁽¹⁾ ואתחיל במכון בכאן בעזרת השם.

א. (א) ויהי בשלשים שנה וגו'. אין הכרח לנו שנדע מאיזה התחלה נמנה זה החשבון כי דרך הנביאים לכתוב הגבלות ומנים בקצת נביאותיהם, כמו שקרה לישיעיה וירמיה⁽²⁾, ואין להגבלה ההיא תמיד מן הזמן ההוא יחס אל הנביא, כמו בשנת מות המלך אחז (ישעיה י"ד כ"ח). ואמנם עיקר הגבלתם זמן הוא להעירנו על ענינים וכלם למדו ממש רבנו ורבן של כל הנביאים, וכבר העיר המורה ע"ז⁽³⁾. ודע שזה הנביא גלה לבבל עם יהוכין והיה מתנבא בבבל כמו שהיה מתנבא ירמיה בירושלים, והיו נביאותיו ויעודיו דומים לנבואות ירמיה וגם לנבואות ישעיה, ובכלל כל הנביאים פה אחד הסכימו לנבואת הצלחת החיה הראשונה ונפילת כל האומות בה ובידיה, ואחר יתנבאו נפילת זאת החיה, וקום החיה השנית אשר על ידה נבנה בית שני, וזה הוא כל ענין שלשת הנביאים האלה, וזכור זה תמיד, רק שיחזקאל ניבא ענינים מה היו בזמן בית שני שלא נבאו ישעיה וירמיה, ועוד אבאר כל זה. (ד) וארא והנה רוח סערה. השומים יחשבו שמעשה מרכבה הנקרא בלשון רז"ל, הוא לבדו נכון ביחזקאל ובמראה השנית שראה אח"י, ואין הדבר כן, כי עיקרו בתורת משה בארבע וחמשה מקומות, אין אני רוצה לזכרם⁽⁴⁾, והנביאים לא כונו רק לפרש מה שכתב מרע"ה ורבן. ולכן נזכר ג"כ זה בישיעיה (ו' א—ד) ובזכריה (א' ה' ו' א'), ואין הכונה בספרנו זה לבאר אלה הענינים ולכן אעזוב פרוש כל זה, ובאורו אחר המורה ז"ל אי"י.

⁽¹⁾ עיי' פרושו שם כ"ח י"ג. ⁽²⁾ בישיעיה ו' א' ובירמיה כ"ה—כח. ⁽³⁾ מו"ג בראש פ"ז משלישי. ⁽⁴⁾ וכבר הזכירם בספרו „מגורת כסף" פ"ז—כ"א מאמר ראשון ע"ש.

כן בהקיץ ובשמוש החושים על מנהגיהם, כל שבן שהם עצמם עושים
כמו זה תמיד, וכבר הארכנו ע"ז במקום אחר, ותמהנו מאד על קצת
ענינים שהניח המורה שהם היו בשינה, ובאור כ"ז ימצא בגביע.
נב. (יב) ובחדש החמישי בעשור לחדש. ובמלכים (כ"ה ח')
בשבעה לחדש, ואנו עושים תענית בתשעה, והכל אי"י. (ב) לא היה
משקל לנחשתם, נכון זה בעברי ובהגיון. (כז) רוחה. לכל רוח מארבע
רוחות. (לג) כל ימי חייו. זה השנות¹ לתוספת ביאור ולחזוק ולשקידה,
וכן לא זכר שר המשקים וגו' (בראשית מ' כ"ב). וכן כי מת אתה ולא
תחיה (מ"ב כ' א'), ורבים כן לאין מספר, ומי שיתן בזה טעמים
או ירבה פרושים הנה הוא מרבה הבליים.

---

¹ ר"ל תמיד, וכל ימי חייו.

סיימתי העתקת ירמיה ביום צרה ותוכחה לנו לחרבן בית
מקדשינו ערב ר"ח מנחם אב תרס"מ, וביום אבל, אבל אב על
בתי שושנה היפה, בדמי ימיה נקמפה, חיה ז"ל (ער בר"ח
אב, תרנ"ב).

ל"י המעתיק והמור"ל.

(טו) ויהי מקצה שבעת ימים. בזה יש הפסקה בין זה ובין ויהי דבר יי אלי, וזו אחת מההפסקות הגדולות הנפלאות שהן חמש בתורה ותשע בנביאים. (יז) צופה נתתיך. כ"ז הסיפור היתר לספקות ושאלות רבות, ועוד יש עיון גדול באמרו (כא) ואתה כי הזהרתו צדיק וגו'. (כה) הנה נתנו עליך עבותים, לא זכר הפועלים, והמעם המחשבות העיוניות והמושכלות וזולת זה ענינים ומעמים רבים ימנעוהו מלצאת מביתו, וכאלו היה אסור בעבותים. והכונה בכ"ז כי הנביאים פעם היו חפצים להמנע מן ההוכחה מצד ראותם כי אין תועלת להם בה, ופעם היו חפצים לדבר להם על כל פנים ולא יוכלו כלכל, וכן אמר ירמיה (כ' ט'), וגם פעמים היו מצווים מאת השם על המניעה מן הדיבור ומגלוי סודות השם כמ"ש צר תעודה (ישעיה ח' ט"ז), וכן רזי לי רזי לי (שם כ"ד ט"ז), ופעם לא, ובאור זה אי"י. ד. (א) ואתה בן אדם קח לך לבנה. מדעתי שכ"ז הספור והמעשה היה בהקיץ ובשמוש החושים על מנהגיהם, אבל אחר שנראה לו כ"ז בשינה בחלום, וכן כל הענינים הנזכרים אח"כ — כבוד המורה במקומו מונח⁽¹⁾ — ואמנם אין זה נכון או מחויב מצד הענין ומצד העברי והגיון, והנה באור הכל ימצא בגביע. (ד) ואתה שכב וגו'. ענין השכיבה לצדדים מעמו על זו הדרך, הנה שכיבתו לצד שמאל היה דמיון לישראל, לפי ששומרון היתה לשמאל, אכן יהודה כמו שכתב עוד (ט"ז מ"ו) ואחותך הגדולה וגו' היושבת על שמאלך, היתה לימין⁽²⁾. ומעם (ה) שני עונם. כמו שנים, וזה שהכונה בזה היא שיהיה המשל יום לשנה בענין מה שכתב בתורה (במדבר י"ד ל"ד), והנה מאחר שמת יהושע עד הושע [בן אלה] מנה יחזקאל, וידע שישראל עמדו בשעבוד וענוי ש"ץ שנה, ואנחנו נמצא החשבון בקירוב שבימי השופטים היה הזמן שעשו הרע ונכנעו לאמות בימי שמגר וזולתו שלא נתפרש, ועלה זה כמו ק"מ שנה, וימי מלכי ישראל מירבעם עד הושע כמו ר"ם שנה, וכדי הוא יחזקאל לסמוך עליו. ואולם יהודה יחשב ענינו משקם מנשה, ועליו נגזרה גזרת חרבן ירושלים, ואע"פ שמלך מנשה הרבה ואחריו בניו ובני בניו, הנה כדי הוא יחזקאל לסמוך עליו בחשבו ארבעים שנה ימי הרעה המופלגת שהיתה ליהודה, אחרי קום מנשה עד שחרב בית ראשון⁽³⁾. ואמרו מספר הימים אשר אתה שוכב וגו' יש עיון, למה לא עשה כן בשכבו על צדו הימני מ' יום.

⁽¹⁾ שאמר שהיה במראה הנבואה מו"נ פמ"ו משני. ⁽²⁾ וכן רש"י. ⁽³⁾ ועיין הר"א מבלגנצי והערת הח' המ"ל שם.

ב. (א) ויאמר אלי בן אדם, אחר שהשיג מושכלות מחכמת המכע והאלהית, באור למה שבא בקצור במשל מסלם יעקב אבינו, והגיע לו פרושו עם מה שכתב בתורה ובמקומות אחרים כמ"ש, הגיע לו דבור ודבורים מהשם על המאורעים העתידים, וכן קרה ליעקב וזכריה. ומעם (ב) העמידה על הרגלים, כי בן ראוי להיות לעבד לפני רבו כמעם והוא עמד עליהם (בראשית י"ח ח'), וכל עבדיו נצבים עליו (ש"א כ"ב ו'). ואשמע את מדבר אלי. והנה מדבר הוא שם נגזר ובינוני מבנין התפעל כענין מתדבר⁽¹⁾, וכבר ידעת מאמר שיתפעל. (ד) והבנים, בני האבות שקדם זכרם, כלומר הנמצאים היום שקמו תחת אבותם תרבות אנשים חטאים, כמעם אשר למדום אבותם (ירמיה ט' י"ג). (ה) כי בית מרי המה, זה נתינת מעם לאמרו ואם יחדלו לך לדרך לשון מסופק, ואמנם אין תמה בבא לשון מסופק ברברי השם ית', כי העיקר והיסוד הוא בתורה באמרו פן ינחם העם (שמות י"ג י"ז), והנה עוד כתיב במוחלש (ג' ז') ובית ישראל לא יאבו לשמע אליך, וכ"ז צ"ע, וכבר אמר ישעיה על כמו זה יי חפץ למען צדקו וגו'⁽²⁾. (ז) כי מרי המה, כמו תועבה יבחר בכם (ישעיה מ"א כ"ד)⁽³⁾, וכבר הודענו ענין זה, ובכלל נכון לאמר בכאן כי מרי המה, רק שהאחד נהוג בלשון ע"ד הרוב, והאחר על דרך המעט. (ח) פצה פיך ואכל, כל ספור זה נעשה בחלום ובשינה לבר.

ג. (ו) אם לא אליהם שלחתיך, זה תכליתו לקיום הדבר לפי הסכמה העברי כמו אם לא בתים רבים לשמה יהיו (ישעיה ה' ט'), אם לא כאשר דמיתי וגו' (שם י"ד כ"ד), וענין זה אם לא, הוא כמו הלא, והשלילה הזאת נאמרת דרך תימה ולכן נשאר החיוב מונח, והוא הדין בהפך. (ז) כי אינם אבים לשמע אלי. כי הוא ית' הוא המדבר הרחוק. (ט) כשמיר, הוא הברזל החזק החד שחוצבים בו הסלע. (י) קח בלבבך, בא קודם⁽⁴⁾ כי הוא קודם במעלה. (יא) כה אמר אדני אלהים, כלומר כן יתחיל בכל נבואותיו⁽⁵⁾, אבל אם ישמעו ואם יחדלו אינו דבק עם כה אמר אדני אלהים, רק עם מה שקדם ודברת אליהם, כלומר תדבר אליהם איך שיהיה אם שישמעו ואם שיחדלו. (יג) משיקות, נושקות, כמ"ש (שמות כ"ו ג') חברת אשה אל אחתה. (טו) תל אביב, שם מקום כמו תל מלח (עזרא ב' נ"ט). המה יושבים. והמה.

(1) רש"י ורד"ק ור"א מבלגנצי, (2) ע"ש פי' ישעיה מ"ב כ"א, (3) ר"ל שפרשו איש תועבה, וכן פה בית מרי, (4) ר"ל הלב קודם האוזן, (5) וכן פי' הר"א מבלגנצי הוצאת הח' פאונסקי.

ח. (ג) המקנה, שם נגזר כמו כי כלל משקה (בראשית י"ג ו'), ועובדיו קנוהו⁽¹⁾ להם. (ה) חתר נא בקיר. זה לא היה בהקיץ כלל והכתוב יוביח, כ"ש שהקדים ופרוש (ג) במראות אלהים. (יד) מבכות את התמוז, פרושו במורה הנבוכים (פכ"ט משלישי). (יז) והנם שלחים את הזמורה אל אפס. זה משל נכבד ומבואר גם אצלנו כי האוחז [בענף] או הדומה לו משבט שיכפף מהר בהנעתו, הנה כשירצה להכות בו אחר, יכפף ראשו ברחוק ויכה בו בעצמו ובפניו⁽²⁾, וזה כמו שאמר ירמיה (י' י"ט) האתים הם מכעיסים הלא אתם למען בשת פניהם.

ט. (א) ויקרא באזנו, האל את שלוחו. (ב) והנה ששה אנשים. גם זה מהסודות העמוקים ואם המורה לא פרש זה, (ח) ולאלה, רמו לששה האנשים שקדם זכרם. (ו) וממקדשי תחלו, כפשטו, כי שם יושבים הזקנים הרעים כמו שקדם (ח' י"א) ושבעים איש מוקני בית ישראל וגו', וכן פרוש ואמר ויחלו באנשים וגו'.

יא. (א) לא בקרוב בנות בתים. אלו שתי גזרות, הראשונה שוללת ר"ל אומרו לא בקרוב ולכן יש בו טרחא, והשנית מחייבת ר"ל בנות בתים, והטעם כי הם אומרים על מה שינבא עליהם מחרבן וגלות, אם זה היו יהיה, הנה לא יהיה בקרוב כמו שיאמר (י"ב כ"ו) לעתים רחוקות הוא נבא, ומה לנו למה שיהיה אחר אלף שנה, לכן נבנה בתים אנחנו כלנו חיים היום לשבתנו, כי כמו שהבשר שוקד בסיר עד שיתבשל, כן ירושלים ואנחנו בתוכה, כשעם תבא בכלח אלי קבר וגו' (איוב ה' כ"ו). לכן (ד) הנבא וגו', (ה) כן אמרתם וגו'. זה כמשמעו כלום' כן הדבר אמת כמו שאמרתם מההלצת דברים מופלגת על צד שתוף שמות ומלות, וזה כי הנביא יורה להם זה המשל הנזכר, אבל יעשה בו פי' אחר בשם בשר, ואמר כי יהיה זה בשר המתים ההרוגים מהם דם נקי וחללים⁽³⁾ שוקדים בה תמיד, כי הם שופכים אותם יום יום, אבל בשר החיים אוציא מתוכה ויגלו, וכן פרש עוד ואמר ענין אחר, והוא (יא) היא לא תהיה לכם לסיר וגו'. (יב) וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם עשיתם, ולפנים (ה' ז') כתיב לא עשיתם, ושניהם צודקים יחד אבל משני צדדים והקש ע"ז. (טו) אחיך. אחיך אנשי גאלתך. זה על אשר הלכו בגלות בבל עמו בימי יהויקים ויהויכין והיו הנשואים בירושלים בימי צדקיהו מלעיגים על הראשונים. (כא) לכם הלך. מורכב הרכבת

⁽¹⁾ וזה פרוש חדש מלשון קנין. ⁽²⁾ ובאורו זה היותר נכון ומתאים, ⁽³⁾ בכ"י ואלמים.

ה. (ז) וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם, זה כפל לשון לחיזוק, וכאלו אמר אם עשיתם כהם החרשתי, כי חליתם והייתם כיתר העמים, אבל אתם הפלגתם ברע, עד שאין דמיון בין רעותיכם ובין רעותיהם, ולכן כמו שאין דמיון בין רעותיכם ובין רעותיהם, כן לא יהיה דמיון בין הרעות שאעשה לכם, ובין הרעות שעשיתי ושעשה להם, וזה (י) לכן אבות יאכלו וגו'. וזריתי וגו'. (יא) אנרע. הטעם אנרע ואכחד אתכם.

ו. (ט) אשר נשברתי את לבם הזונה, אחר שהדבור הוא כלשון ב"א, נכון מצד מה לומר לשון התפעלות על הפועל כמו והתנחלתם (ויקרא כ"ה מ"ו) וזולתו. ואין תמה אם יאמר כן בשם, אחר שידענו בכלל על כל מה שהונח עליו, כי ההתר הוא, כי דברה תורה כלשון ב"א, וכן כתיב התעללתי (שמות י' ב'). (יא) ואמר אח. כן דרך הנואקים לקרוא אח ואחות. (יב) והנצור. הטעם השמור במבצר.

ז. (ב) קץ בא וגו'. (ו) הקץ אליך. כ"ז הכפל לחזוק, והנה הקץ ממעם הקיץ הנער (מ"ב ד' ל"א), עד"מ התעורר והתעוררת⁽¹⁾. (ז) הצפירה. זה השרש ענינו מהירות התנועה, כמו שפרשו ישב ויצפר (שופטים ז' ג'), לקלות התנועה, וכ"ז מהפלגת שתוף המליצות, וזה הערה למקומות החמורים, וראה איך יאמר בכ"ז לשון עבר על היות הענין נכון ומחויב כאלו יצא לפועל כענין בעלות השמש מהר וגם כי הכח קרוב מאד. הדר הרים. הוא הקול המדומה שישמע בהרים ששם אנשים, בהיות איש אחד צועק קרוב להם, ולכן אמר כי ביום מהומת ירושלים יהיו שם אנשים משחיתים רבים יתנו קול וקולות, ויהיה זה שם קול באמת לא קול מדומה. (י) צץ המטה וגו'. הטעם על ישראל. (יא) מהמהם. כמעט מהם אבל הוא הפלגה, ולא נה. כמעט נהי כלומר אין ראוי לקונן עליהם. (יג) ועוד בחיים חייתם. הטעם כל עוד נשמתם בם, ולו יחיו אלף שנים פעמים. (כ) לגאון. גאווה וגאות רע, כמעט וישמן ישרון ויבעט (דברים ל"ב מ"ו)⁽²⁾. (כב) צפוני. על בית המקדש בפרט. (כג) עשה הרתוק. הם שלשלאות של ברזל ונחשתים להוליך בני ישראל בגלות. (כד) רעי גוים, וכן קדם (כא) ולרשעי ארץ. (כה) קפדה בא. כן מכת נ"ג ועמו, והטעם הכעס⁽³⁾ עם צרות עין. ובקשו. ישראל. (כו) הוה. כמשמעו⁽⁴⁾. כמו שידועה, והטעם מציאת ושמועה רעה.

⁽¹⁾ ועי' באור שכוון למחברנו, ⁽²⁾ וכן הר"א מבלגנצי. ⁽³⁾ נראה שמפרש קפדה מענין קפדנות מלשון חז"ל אבות פ"ב מ"ה, ⁽⁴⁾ וכן פרש"י ומלבי"ם.

כי כל ענינים כשוף או הדומה לזה. (יט) להמית נפשות אשר לא תמותנה, וכתב אח"כ (כב) יען הכאות לב צדיק שקר ואני לא הכאבתיו ולחוק וגו'. ראה הפלגות אלו הלשונות, כי הכונה בזה שהנשים המכשפות האלה העושות עצמם נביאות המיעדות טוב ורע, היו אומרות לצדיק כי הוא ימות מהרה, ולרשע כי יחיה לארך ימים, ומצד זה הרבוב תאר הנשים ההן בשון ממיתות ומחיות, כאלו היו עושות זה בידים, ואין בזה זרות כלל, כי הכל בשוה יקרא פעל, וכן הרבוב החיצוני והמחשבה, כי הידים והלשון והלב כלם שם, יעשה פעל ומעשה, א"כ מכמה צדדים נכון לאמר המית החיה, וכן כל שמוש פעל, גם ראה אמרו אשר לא תמותנה, ואשר לא תחיינה, כי הכונה בזה שאינן ראויות ומחויבות למות ולחיות לזמן שהן מיעדות, וזכור כל אלה ההערות כי תמצא מזה דעות יקרות.

יד. (א) ויבא אלי אנשים. על כלל הכת והקבוץ שהוא כמו סוג ומין, וכן וצדיקים ככפיר יבטח, (משלי כ"ח א'), לא שירמו לבל אחד ואחר כמו שאמרו המפורשים, כי לא שמו לב לסוג ומין ושאר חילוקות ההגיון, ואמר ויבא ואמר וישבו והכל נכון, וכן בתורה ויחנו ויחן (שמות י"ט ב') זה בצד זה על העם, והקש ע"ז. (ג) האדרש אדרש להם, מטעם נדרשתי (ישעיה ס"ה א'), שמעמו כמו נמצאתי (שם), והנה הדרישה יותר נכבדת מהמענה באמרו (ד) נעניתי לו, כמו שרצה יותר נכבד משעה, ר"ל אמרו וישעיי אל הכל (בראשית ד' ד'), לכן אמר השם לאלה כי לא יהיה נדרש להם, אבל יהיה נענה, אני יי נעניתי לו בה, ואח"כ כתב (ז) אני יי נענה לו בי, וטעם הראשון באותה המראה, הנבואה, וטעם השני כנוי לשם שהוא המראה לנביא אותה המראה והנבואה, והכל ישוב לענין אחד, והכונה בכ"ז כי אמר השם שאע"פ שאלה רשעים, הנה אחר שיבאו לנביא האל לשאול דבר, הנה השם לא ישתוק ויחריש מלדבר לנביא בזה לגמרי, אבל עכ"פ ירבה הוא ית' אליו בענינים ויצוהו וישיבם ויעצם עצה טובה, ואע"פ שהוא יודע שלא ישמעו לו, והוא ית' יעשה כ"ז למען תפוש את בית ישראל בלבם, ולא יתנצלו מחר לאמר אלו הודענו השם רצונו ע"י נביא ולא החריש ממנו, לא תעינו, כ"ש שטוב זה בעיני השם אם ישמעו לו, ואין לנו משל יותר נאות בזה מדברי יוחנן בן קרח וסיעתו לירמיה (ירמיה ב' ג'), כי אלו התחננו לו תחלה והתחסדו מאד דרך אונאה וגנבת הדעת, והכל גלוי וידוע לפני השם ית', אבל אע"כ ענה השם לירמיה והשיבו עצה הגונה שישב להם, ובאחרית נתן יי פניו בהם להכריתם, כמו שיאמר בכאן (ח) ונתתי

באור ותנאי שהיה לבם הולך, והטעם כבר שלמתי תחלה לאלה השבים ירושלים, רעתם אשר עשו, ועתה אעשה להם מובת. וזה כמו שאמר ירמיה ושלמתי ראשונה וגו' (ירמיה ט"ז י"ה). (כד) במראה ברוח אלהים. זה הפלגה בבאור ולא יעשה כן תמיד.

יב. (ג) עשה לך כלי גולה. אין ספק שזה עשה בהקיצו. (ו) כי מופת נתתיך. וכן אני מופתכם (יא), ופרוש אח"ז ואמר איך הוא מופתכם, והוא באמרו כאשר עשיתי כן יעשה להם, א"כ מבואר שהמופת יאמר גם על האות והסימן והרושם איך שיהיה. (ז) הנשיא על הנשיא, כלומר המלך צדקיהו. אמנם אמרו (ח) ויהי דבר יי אלי בבקר, יש בו עיון גדול ודומה לזה בענין גם בסוף שמואל¹) ושם הפסקה, ובאור כ"ז אי"י. (יח) בן אדם לחמך ברעש תאכל. גם זה נעשה בהקיצו. (יט) למען תשם ארצה. זה למען [רבים] מאד, כי הוא על הסבה הפועלת כאלו אמר בגלל כי תשם ארצה, וכבר הודעתי כי למען ברוב על הסבה התכלתית. (כב) ואבד כל חוון. ידוע כי בארך הימים יאבד ויפסד הדבר, לכן יתנחמו אלה על החוון הרע שהיו הנביאים מיעדים להם חרבן ירושלים כמו שקדם למעלה (י"א ג') לא בקרוב וגו', וכן אמר עוד (י"ב כ"ז) ולעתים רחוקות וגו', ולכן היו אומרים כי בארוך הימים אולי יתחדשו ענינים שימנעו החרבן. (כג) קרבו הימים. הפך יארכו, ואמרו ודבר הפך בענין עם ואבד, וכבר הודעתך שיש הפכים בענין ואם אינם מבוארים בלשון. גם הפליג לעשות צחות מליצה להיות אבד ודבר קרובים במבטא, וזה הערה לענינים רבים.

יג. (ב) לנביאי מלכם. הטעם לנביאים או לנביאייהם רמז לישראל או לנביאייה, וכן ואל יושבי לב קמי (ירמיה נ"א א'), כמו שפרשתי שענינו יושביהם או יושביה. (ו) ויחלו. מטעם תוחלת, כלומר כי היו מיחלים לזה כל בני ישראל שהיו שומים גמורים. (ט) ובכתב בני ישראל לא יכתבו. כבר העירותי שענין הכתיבה הוא הקיום, וכן כתבם על לוח לבך (משלי ג' ג'). (יא) ואתנה. דבר לנכח האבנים שכן צחות המליצה בעברי. (טו) נביאי ישראל. כאלו כתב ר"ל נביאי ישראל, כי זה פי' למחיים הנזכר (פסוק י'). (יז) שים פניך אל בנות עמך. כאשר נבא על אבוד האנשים המתנבאים שקר, כן ינבא עתה על הנשים, ואין לנו להעמיק או לשאול ענין מלאכת הרעות האלה,

¹ ש"ב כ"ד י"א ויקם דוד בבוקר. ודבר ד' היה אל גד וגו', ומי חכם ויבין לברקרים האלה וא"ו, ואין אחד מהמבארים קם בבוקר זה.

אמרו גבר על חטאיו, פרושו על מה שגרמו חטאיו, לא שיהיה אמרו יתאונן מצורף לחטאיו, כי ההתאוננות אינו רק על הצרות שבאת לו מצד חטאיו, ורבים כן במקרא.

טז. (ב) מה יהיה עץ הגפן וגו'. זה משל פילוסופי, וכמו זה שוה בשוה יעשו החכמים בעלי העיון כלם, והנה כן הוא רוב משלי הנביאים רובם שהוא ככולם, ואין הבדל ביניהם רק שהנביאים ידברו ויכתבו מצד הכח העיוני אשר בנפשם, וכן יעשו כזה הקוסמים מצד כח המדמה אשר בנפשם, ואולם הנפש הנה היא אחת לכל. (ד) הנה לאש וגו'. כל שכן כי לאש נתן בפעל עד ששני קצותיו אכלה אש וגו'. (ה) בהיותו תמים, רב בזה עד נאמן כי תמים ותם הוא שלם, וכן תמים תהיה עם יי אלהיך (דברים יח י"ג), וכן והיה תמים (בראשית י"ז א'), אבל כמו שהשלמות סוג ותחתיו מינים רבים, כן הוא שרש תמים, וכן כתיב בתורה פרה אדמה תמימה (במדבר י"ט ב'), וכתיב תורת יי תמימה (תלים י"ט ח'). לכן טעה בו המתרגם לנוצרים במה שאמר בתורה⁽¹⁾ אין בה מום, ר"ל במלת תמימה, כלומר שמה שבא בתורה (במדבר י"ט ב'), אין בה מום הוא, פי' לאמרו בה תמימה, ולכן מלת תמימה בתורה⁽²⁾, יובן בה פי' אין בה מום. ואין הדבר כן, אבל הם שני ענינים, כי המום יותר כולל מן החסר בנוף ובאיברים בכמות, כי יש מום מצד האיכות לבד, ועוד כי החסר והשרוע שענינם יתר וחסר, כמו שיאמר ביתרון בעל אצבע ששית, ובחסרון בעל ארבע אצבעות, הנה ע"ז האחרון [יאמר] חסר ואיננו תמים ושלם. וכן יצדק לו עליו שיש בו מום, אבל לא יצדק לומר עליו שאינו תמים ושלם, א"כ אין בו מום יותר כולל מתמימה. (ו) לכן בה אמר יי. זה פי' המשל, כי בכאן יבאר הנמשל ולא כן יעשה תמיד. ישבי ירושלים. הנשואים שם אחרי זה הנביא במלכות צדקיהו. וטעם (ז) מהאש יצאו, כי נמלטו בגלות יהוכין מאש נ"ג⁽³⁾, ואח"כ אש נ"ג תאכלם בימי צדקיהו, וכבר ידוע כי שני המתנגדים צודקים בנושא אחד בשני זמנים.

טז. (ג) מכרתוך. כל המפרשים הקודמים⁽⁴⁾ נטו מני ארח, כי

(1) ר"ל תורת ד' תמימה, (2) תורת ד' תמימה, וע"ז העיר ידידי הח' אפסאוויער: תרגום רומי מתרגם תמימה (תלים י"ט ח') immaculata והוא חרגום אין בה מום כמו שמתרגם בבמדבר י"ט ב' in qua milla sit macula, אבל מה שכתב הכספי שמתרגם לנוצרי מהבין אשר אין בה מום בבמדבר הוא פרוש לתמימה, מסברתו כתב כן ולא אמת, כי המתרגם לנוצרים תרגם תמימה בבמדבר actatis intyra כלומר תמימה בשנים כמו שתרגם יונתן בן עוזיאל. (3) ועי' פי' הר"א מבלגנצי, (4) רש"י והרד"ק ואבן גנאח בס' השרשים שרש מכר הוצאת הח' באכר עמוד 260.

פני באיש ההוא וגו'. ואמרו (ט) ודבר דבר. מעצמו, כלומר שיהיה הוא הפועל לכם, כמו שהתנצל משה ואמר כי לא מלבי (כמדבר ט"ז כ"ח), וגם זה קרוב לסבה שאמר ישעיה (כ"ב כ"א) יי חפץ למען צדקו כמו שפרשתי שם, ואמרו (ח) לאות ולמשלים, הנה מבואר שתוף אות, ואולם אמרו (ט) אני יי פתיתי את הנביא ההוא, אין זה מכונת הפרק בעצם כמו שזכרתי רבים בירמיה, אבל נתגלגל בזה להערה, כמו שיש רבים בתורה ובנביאים, והמורה למד מזה ועשה רבים כזה בספרו הנכבד, ואמר בכלל: ולא הונח דבר בזולת מקומה כי אם להעיר על דבר במקומו, ולכן הונח זה המאמר בכאן אגב גררא ודרך נחבא ונטמן בכלל שאר הדברים, להעירנו על כלל גדול ויקר כמו שהעירנו המורה (בפרק ח' מראשון ומ"ז ומ"ח משני), עד שאמר שאותו הפרק יובן יותר מכל פרקי ספרו, ואין זה מכונת ספרנו זה, ובאורו אי"י, ואולם הוכרח לזכור זאת ההערה בכאן לפי מה שאמר ודבר דבר שפרושו בהכרח שידבר מעצמו, כאלו יראה מזה שאפשר שהאדם פועל פעל מה ואין השם ית' פועל לו, ואולם היה זה מוכן מאמרו במוחלט ודבר דבר, שהוא הפך אני יי נענה לו, ומצד שיונה ודבר רמו לנביא שענינו בהכרח מעצמו לא מצד האל ית'. ולכן כאלו אמר, דעו כי איך שיהיה, אני הוא הפועל והמשים הדבר ההוא בפיו, אבל בצד מה, לא בצד אשר אמר נענה, וכן כי יפתה שהיא המתנועע מאי זה מניע שיהיה לו, דעו כי אני המניע אם קרוב אם רחוק, וכל אלה הענינים סודות עצומים, ואינם ראויים להתבאר בזה הספר. (יא) למען אשר לא יתעו עוד, זה דבק עם הקרוב לו קודם, כלומ' כי השם יכלה את זה הנביא הרע והדורשים הרעים, לתכלית המוסר לנשואים מישראל ומהנביאים, ולא יתעו עוד בית ישראל בכלל, כי גם הנביאים ישראלים הם, וזה כמעט (דברים י"ט כ') והנשואים ישמעו ויראו. (יג) אדם ובהמה, הראשון בעצם או בכונה ראשונה, והשני במקרה או בכונה שנית, כי מה שהוא בכונה שנית הוא נמנית במקרה בפנים מה כמו שכתבו הפילוסופים, (יד) נח דנאל ואיוב, ולא אברהם יצחק ויעקב או משה ואהרן ושמואל, וזה סוד גדול¹, ואולם אין זה כענין אם יעמוד משה ושמואל לפני (ירמיה ט"ו א'). (כג) ונחמו אתכם וגו'. כי ראוי למקבל הצרה שלא יצעק ויתאונן אחרי שהוא עצמו סבה לרעתו, וכן כתיב מה יתאונן אדם חי וגו' (איכה ג' ל"ט), כלומ' מה יתאונן שום אדם על צרתיו אחר שחטאיו מעצמו גרמו לו זה, כי

¹ ור"ל גלו הסוד עי' רד"ק, והרי"א לפי דרכו.

התועבות והזנויות לפנים, ולא יהיה כזאת לעולם, (יט) האכלתיך. אשר האכלתיך אותם לפניהם, ויהיו נאם יי אלהים, מעם זה לחזוק ואמות, כאלו כתיב וכל מה שאמרתי היה בלי ספק, וזה דרך כל לשון לחוק⁽¹⁾ הדברים. (כ) ותזכרים להם לאכול, גם זה היה מכלל מנהג עובדי ע"ז, כי יש מינים רבים מהן לאין מספר, וכבר כתיב בספר יוסיפון (פ"ג) מעשה על צלם אחד שהיה אוכל לפי מחשבת ההמון. (כא) בהעביר אותם להם, לאכלם, כמו והעברת אלי⁽²⁾, כי אין כתיב כאן באש. (כג) אוי אוי, לחזוק. (כו) הנכלמות מדרכך ומה, גם זה הפלגה כי גם האויבים נכלמים כי ימצא במין האדם מתועבים כבני ישראל, (כה) מבלתי שבעתך, מצד בלתי שבעתך, כלום' בסבה שאינך שובעת, כמצרים וחבריו. (כט) ותרבי את תזנותך, הנה אשור סוג כולל מאד וכשרים הוא חלק אחרון ממנו, כי אם בפרט בני בבל, והכונה בזה הלשון, ותרבי את תזנותך בארץ כנען אל כשדימה. (ל) שלמת, כי היא זונה מופלגת שאינה כפופה לאיש מיוחד. (לא) לקלם, זה השרש בעברי בכל מקום ענינו שבת, אבל המפרשים ישעו שיאמרו שפעמים ענינו לעג ובוז מאמרו וקלסה (כ"ב ד'), וכ"ז להעלם מהם ידיעת ההגיון, ואינם בוחנים צדדי הענינים, וזה כי המלעיג והבוז לרעהו הוא בהכרח משבח עצמו עלי⁽³⁾. (לב) תקח את זרים, לא נזכר זה לפרש מה היא האשה המנאפת תחת אישה, כי זה ענינו ידוע, כי נדר המנאפת הוא שלוקחת זרים, אבל זה כלו נמשך עם הבא אח"ז (לג) לכל זנות יתנו נדה, ואלו הגזרות ממין האפשריות הממוצעות. (לד) ויהי כך הפך וגו', בשני מינים, הראשון בהיותך תמיד פועלת ומניעה לזנות עם אחרים, ולא ימצא לעולם שאחרים יניעוך לזה, והשני בתתך אתנן וגו', ועל הראשון אמר ויהי כך הפך, ועל השני אמר ותהי להפך, כי זה יורה שגוי בעצם, ורבים בן. (לו) נחשתך, כמו וחרה נחשתה (כ"ד י"א), שהוא על שיפולי הכלי ותחתיהו, ואם בכלל זה השרש ר"ל נחש היה ענינו אחד בסוג והוא מונח לכל דבר רע וקשה בכלל, ובאורו יארך יותר מאד, ואין זה מקומו. (לז) אשר ערבת עליהם, דע באמת כמו שהודעתך כמה פעמים, כי בכל שרש, ראוי שיונח שרש ענין אחד ושבע יחיד כולל, לא כמו שנעלם זה מן המפרשים, ר"ל שלא יניחו תחלה מבע אחד כולל, ולכן אומר כי שרש ערב מבעו הכולל מענין התדבקות והתערבות — כמו שגדרו הפילוסופים — הדברים המתערבים שהוא קרוב למתמזגים,

⁽¹⁾ בכ"י לחיים, או לחיוב, ⁽²⁾ אולי כונתו לשמות י"ג י"ב, ולדעת הח' אפסאוויער צ"ל העבירו להם לאכלה (כ"ג ל"ז), ⁽³⁾ ועיין פרושו מ"ב ב' כ"ג.

יִיחֲסוּ בַּכְּתָבִי קֹדֶשׁ — שֶׁהֵם דְּבָרֵי אֱלֹהִים חַיִּים, — תִּמְרוּת, אִם בְּשִׁמוֹת, וְאִם בְּאוֹתוֹת, וְחִלּוּלָהּ, וְלִכְנֹן אָמְרוּ כִּי הִכֹּף בֹּזֵה תִּמְרוֹת גִּימִ"ל, וְכֵן מִכְרֵתֵיהֶם (בְּרֵאשִׁית מ"ט ה'), וְזֶה וְהַדּוּמָה לוֹ כָּלוּ שֶׁקֶר, אֲבָל הוּא כִּמוֹ שֶׁהוּא בִּכְתוּב מִשְׁרַשׁ מִכֹּר, וְזֶה כְּמַעַם אָמְרוּ וַיִּתְּמַכֵּר לַעֲשׂוֹת הָרָעָה⁽¹⁾. וְזֶה כִּי הֵהֱמַסְרָהּ הַמּוֹפֵלֵג וְהַשְׁקִידָה בְּדַבָּר מֶה, יִקְרָא בְּלִשׁוֹן עִבְרֵי מִכִּירָה, כִּי כֵן הוּא עֲנִין מִכִּירָה אֶצֶל הַקּוֹנֵה, וְזֶה לִשׁוֹן נְאוֹת שְׂאִין כְּמוֹהָ, וְגַם זֶה מִשְׁלַל פִּילוֹסוֹפִיָּא, וְרָאָה אֵיךְ זֶה מִבּוֹאֵר מִכָּאן, כִּי בַעֲבוּר שֶׁנִּמְחָה יִשְׂרָאֵל לְנִמְרֵי, וְהַתְּעוּרָרוּ מִכָּל אֲרָצוֹת אַחֲרוֹת וּשְׁקִדוּ בִּכְנָעָן, נֹאמַר לָהֶם מִכְרֵתֶיךָ וּמִלְדֵּתֶיךָ שֶׁם, וְיִוְתֵר מוֹפֵלֵג מִזֶּה אֲבִיךָ הָאֲמֵרִי וְאִמְךָ חֲתִית, (ד) לְמַשְׁעִי. הִיוּ"ד לִיחֹס כִּמוֹ מִצְרֵי עִבְרֵי, וְהַמַּעַם לְהוֹשֵׁעַ⁽²⁾ וְלִהְיוֹת מִמּוֹת וּמִהָרַע. וְהַמֶּלֶךְ לֹא הִמְלִיחַ. כֵּן הוּא מִנְהַג כָּל הַיִּשְׁמַעְעָאִלִּים עֲדִין, לִיבֹשׁ הַלְחוֹת אֲשֶׁר בִּילֵד מִזְוֵהֶמָּה הָאֵם, וְגַם יִחְזַק בֹּזֵה אֶת הָעוֹר שֶׁהוּא מִגֵּן לְנוֹף. (ו) וְאָמַר לְךָ בְּדִמְיֶיךָ חַיִּי, הַהִכְפֵּל וְהַהֲשִׁנּוֹת לַחֲזוֹק וּלְשִׁקִּידָה, וְהִנֵּה אָמְרוּ בְּדִמְיֶיךָ חַיִּי, אֵין הַכּוֹנֵה שֶׁהַדְּמִים יִהְיוּ סִבָּה פּוֹעֶלֶת לַחַיּוּתָהּ, כִּי אוֹתָם הַדְּמִים הֵיוּ לַחַיּוֹת נוֹולֶת כְּעִנֵּין הַיְּלִידִים, כ"ש אַחֵר זִמְנָן רַב. וְאָמַר (ט) וְאִשְׁטַף דִּמְיֶיךָ מֵעֵלֶיךָ, אֲבָל הַמַּעַם בֹּזֵה, כִּי כָּל הַיְּלִידִים הַכֹּרֵחַ הוּא שִׁיחֵיו מִגּוֹלָלִים בְּדִמִּים לַחַיּוֹת בְּתַחֲלָתָם, וְגַם אַחֲרֵי הַיּוֹת הַנִּעְרָוֹת גְּדוּלוֹת יֵשׁ לָהֶם דְּמִים כִּמוֹ שִׁידוּעַ, וְעַל אֱלֹהִים אָמַר וְאִשְׁטַף דִּמְיֶיךָ מֵעֵלֶיךָ. וְכֵן חַיִּי בְּלִשׁוֹן צוּוִי, וְנִכְוֵן בַּחַיִּים⁽³⁾ כִּמוֹ וּמוֹת בְּמִיתָה. (יג) סֵלֶת וּרְבִשׁ וּשְׁמֵן אֲכָלָה. כִּי גַם הַמּוֹזוֹנוֹת הַטּוֹבוֹת כְּאֵלֶּה מִיָּפִים הַנוּוֹן וּמִשְׁמִינִים אוֹתוֹ. (יד) כִּי כָּלִיל הוּא. רִמּוֹ בְּאָמְרוֹ הוּא אֵל הַיּוֹפִי, וְהַמַּעַם כּוֹלֵל וְשִׁלֵּם⁽⁴⁾ מִכָּל צָד. (טו) מִלְּאוֹת. אֵין זֶה הַשֶּׁרֶשׁ לְגִנְאֵי בַעֲצָם בַּעֲבוּר שֶׁכְּתֹב וְנַעֲלֹת בָּלוֹת וּמִמִּלְאוֹת (יִהְיֶה שֶׁ' ה'), אֲבָל יִסְדּוֹ בַּעֲבוּרֵי שְׁמִי⁽⁵⁾ צִבְעִים אֵיךְ שִׁיחֵיהָ כִּמוֹ בִּכְבָּשִׁים אוֹ בִּבְגָדִים⁽⁶⁾ וְזוֹלָתָהּ, וְפֶה הוּא קִבּוּץ בְּגָדִים מִצִּבְעִים שׁוֹנִים, כּוֹלֵם בְּגָדֵי חוֹפֵשׁ וִיקָר, אֲבָל אֵינָם כֵּן כְּאִנְשֵׁי נִבְעוֹן. וְאוֹלָם עַכ"פּ סוֹג הָעֵנִין אֶחָד, וּבֹזֵה הֵם מוֹעִים הַמִּפְרָשִׁים בִּכְמָה מִקּוֹמוֹת לְמֵאוֹת וְלֵאלֶפֶים. לֹא בְּאוֹת וְלֹא יִהְיֶה. הַמַּעַם לֹא כָּאוֹ כְּאֵלֶּה

⁽¹⁾ צ"ל הַתְּמַכֵּר לַעֲשׂוֹת הָרַע (מ"א ב"א כ"ה). ⁽²⁾ וְזֶה הוֹרָאָה חֲדָשָׁה עִפְיִי דְרַכּוֹ, וּבִשְׁרָשׁוֹת כֶּסֶף בְּשִׁרְשֵׁי שֶׁעַ יֹאמַר: וּמִשְׁקָל אַחֵר, לֹא רָחַצְתָּ לְמַשְׁעִי, כִּי הִרְחִיצָהּ לִילָדִים הִיא הִצִּילָה לְגוֹפֵם לְנִקּוֹתָם מִן הַטְּנוּף בַּמְּפֹרָסִים, וְהִיוּ"ד לִיחֹס, וְאֵין תִּימָה כִּי נִפְלָה הִיוּ"ד מִשְׁרַשׁ כִּי יֵשׁ כֵּן לְמֵאוֹת עַכ"ל, וּבִמְכָלּוֹל יוֹפִי מִבּוֹאֵי בִשְׁם הַרִיקִים דּוֹגְמָא לְפִי הַכֶּסֶף, כִּי בְּלִשׁוֹן עִבְרֵי אֵל תִּמְשׁוּ"ע, מִהֲרָה, ⁽³⁾ ר"ל נִכְוֵן צוּוִי חַיִּי כִּמוֹ וּמוֹת (דְּבָרִים ל"ב ג') לִשׁוֹן צוּוִי, ⁽⁴⁾ עֵינִין פִּי הִרְ"א מִבְּלַגְנֵי בַּהֲעֵרָה 2. ⁽⁵⁾ כֵּן בִּכְ"י וְאוֹלֵי צ"ל כִּמוֹ. ⁽⁶⁾ ר"ל שְׁלֹשׁ מִלּוֹא נִמְצָא בִּכְבָּשִׁים (בְּרֵאשִׁית ל' ל"ב) וְגַם בִּבְגָדִים שֶׁהוּא כָּאֵן מִן הַצִּבְעִי.

עני ואביון לא החזיקה, וזה רמו משה באמרו זעקת סדום וגו', כי היו העניים צועקים, כמ"ש והיה כי יצעק אלי שמע אשמע צעקתו) ודי בזה עד נאמן לרמזי התורה, ר"ל שהכל רמוז בתורה כמו שבארנו זעקת ולא אמר עון אבל אמר אחריו וחטאתם כי כבדה יגו'. ועתה ראה איך א"ע⁽²⁾ וזולתו מן המפרשים לא יוכלו להבין בנות משה בשם זעקת סדום, ויחזקאל הבין זה כי היה מקרובי הקבלה מפי משה, ואין ספק אצלי שמשם רבנו שנתן התורה ליהושע ולמדו פרושה מלה מלה גזרה וגזרה, הנה עשה כן בספר בראשית, כמו בספר ויקרא, וזכור זה מאד, ובאור זה אי"י. (נ) ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני. אין זה כמעט תועבת רבות, כי א"כ מה היה זה המיעוט שעשו בערך לישראל, אבל כל עצם עונם היה הנאון והגבהות ואחת מתולדות זה היה כי יד עני ואביון לא החזיקה, ואולם הגאות מצד עצמו הוא חסרון גדול בנפש והוא דבר נתעב לפני השם כמו שמפורסם בכל הספרים, ובפרט גאה וגאון וגו' שנאתי (משלי ח' י"ג), ולכן אמרו ותעשינה תועבה היא פי' גדול אל ותגבהינה, וכאלו אמר ותגבהינה וזה תועבה לפני⁽³⁾. (נא) כחצי. לקירוב וכן כחצות הלילה (שמות י"א ד'), ואין הכרח שאמרו בחצי עם בי"ת יהיה לאמות וצמצום, אבל זה וכל הדומה לזה נופל גם על הבלתי מצומצם ולכן היה כחצות כדמות באור אל בחצי⁽⁴⁾, לפי שכ"ף הקרוב יותר מובן לכל, ותצדקי את אחותיך. ראה הפלגת שמוש פעל, והכונה בזה כי יאמר שהיתה צדקת בערכך. (נג) את שבות סדם ובנותיה, די בזה הנביא עדות ופרוש לענין סדום, שאולי היה בקצת דומה לענין גינוה, ואם נכון גם זה מצד אחד, וגם בענין המבול יתכן שהיה קצת זה הענין⁽⁵⁾. ואת שבות שמרון ובנותיה. כי בבנין בית שני אין ספק ששבו רבים מעשרת השבטים, ויש בו רבים מעם שומרון ונבולם, וגם לא שבו כל בני יהודה אבל המעט והפחותים מהם, והעד מה שאמרו רז"ל (קידושין ט"ט). לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה כסולת נקיה, א"כ ע"ז המעט והפחות אמר יחזקאל בראשון ושבות שביתך

(1) הרכיב שני כתובים כאחד, שמות כ"ב כ"ג כ"ו, (2) הראב"ע מפרש שם: זעקת חמס או שדברו דברים נגד השם. (3) וזה הערה חדשה בפרוש הכתוב, (4) ר"ל ויהי בחצי הלילה שמות י"ב כ"ט, ועי' ראב"ע ורשב"ם שם, (5) ר"ל אף כי לא נזכר זה בתורה די בזה עדות הנביא שקצת מאנשי סדום כששמעו מאמר המלאכים כי משהותים אנחנו (בראשית י"ט י"ג), חזרו בתשובה כאנשי גינוה, וכן בימי המבול אפשר שקצת מהם עשו תשובה.

כהתערב החמץ עם הדבש בסכננבין⁽¹⁾, ולכן נאמר ערב לאיש לחם שקר (משלי כ' י"ו), כי כן היא ענין המעם במשוש בלשון והלחות שבו עם המאכל, וכן דבוק חזק לערבון ולכן אמר בני אם ערבת לרעך (שם י' א'), וכן ערב ובקר, כי יתערבו הענינים ויתדבקו ואין מבדיל ומבקר ביניהם, הפך בקר שהוא ממעם לא יבקר הכהן (ויקרא י"ג ל"ד), וזכור זה והקשע"ז תמיד ותמצא פלאות מיריעת הלשון וממבע הנמצאות, ומדעתי כי אמרו בכאן ערבת כולל כל המינים. (מג) ולא עשית את הזמה וגו'. המעם ולא עשית עוד כמ"ש (מ"ב) ושקמתי⁽²⁾, וזה מבואר עוד אחר שהלכה לחרפה וגם נהרגה ונשרפה. (מה) אמכן חתית ואביכן אמרי. זה הפוך בלשון ממה שקדם (ג) אביך האמרי ואמך חתית, אבל המכוון אחר, ומי שיתן בזה מעם וסבה הוא מכוון כונה לא כוון אומרם. (מו) ואחותך הגדולה שמרון וגו'. כי כל דברי תוכחות הנביא הזה לא היו לעשרת השבטים, כי כבר נלו זה כמה, גם לו לגלות יהודה שבאו בבלה עמו, רק לשארית יהודה במלכות צדקיהו, ואם היה רב הדרך ביניהם, וזכר סדום בזה כי כל מעשיהם כמעשה סדום, וכן יהיה תכליתם. (מו) ולא בדרכיהן הלכת. המעם מה שקדם (ה' ז') וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם, וגם בזה פרוש יותר ואמר (מה) חי אני וגו' כלומ' כי העדר הרמיון בכאן הוא מצד היות שם פחות ויתר, כי אע"פ שהרמיון יצדק על הדברים המתחלפים בפחות ויתר, הנה מדוקדק בשוים בצמצום, ולכן על המתחלפים בפחות ויתר, יצדק לומר עליהם שאינם דומים, אבל זה משני צדדים, ולכן קדם לפנים (י"א ב) אמרו עשיתם ואמרו (ה' ז') לא עשיתם. וזכור זה והקשע"ז כי תמצא נפלאות גדולות. (מט) הנה זה היה עון סדם. וגו' בזה פרוש הנביא הוזה מה שכתב בתורה זעקת סדום ועמרה (בראשית י"ח כ'), ובג"ז סדום רעים וחמאים (שם י"ג י"ג), וכדי הוא לסמוך עליו, ודי בזה עד נאמן כי עקרי ספרי הנביאים לעשות פרוש על כל מה שכתב בתורה, וזה ענין יקר אין כמוהו. גאון שבעת לחם וגו'. הנה לא היה עון בידיה השבעת לחם וכן שלות השקט, אבל העון היה כי התנאו בהיות להם כל זה⁽⁴⁾, וזה עון גדול כמו שיבאר בזה כאן ותגבהן, כ"ש עד שיד

(1) פרושו דבר מורכב, עיין מו"ג פ"א משני, עיין שני, (2) כונתו בזה אחר כל העונשים לא תעשה עוד ומה ותועבת, אחר שנהרגת ונשרפת ודאי לא תוכל לחטוא עוד, (ולא כפרש"י ותי' ורד"ק) ומביא פסוק מ"ב: ושקמתי ולא אבעם עוד, כאין חטא אין מקום לכעס, (3) בקרא ואגשי, (4) וזה פי' חדש, ור"ל כי התגאו בשבעת לחם, וכן פי' הר"א מבלגנצי.

(ה) צפצפה, הוא מין אחד ממיני הערבה כמ"ש בספרי הרפואות, (ו) סרחת, זה השורש מונח על עורף כל דבר כמ"ש וסרח הערף (שמות כ"ו י"ב), וכתוב תסרח על אחרי המשכן (שם), וכן וסרחים על ערשתם (עמוס ו' ד'), בגדי ארגמן ארוכים ורחבים מאד עד שיערפו בארץ, וכן סרוחי טבולים (כ"ג ט"ו), וכן טעם נסרחה חכמתם (ירמיה מ"ט ז'), וגם רז"ל שמשו ואמרו טפה סרוחה (אבות פ"ג מ"א), וכן בכל לשון סרחון, ולפי דעתי הכל ענין אחד, כי הזבל או טפת הזרע הכל מותר ועודף. (ז) כפנה, זה השרש אצלינו ענין התפשטות, ולכן לשד ולכפן (איוב ה' כ"ב), מטעם פשט גדוד (הושע ו' א')¹. (ט) תצלח, בתמה, גם נכון לחסר אות התמה, ובא בבאור אמרו עוד (י) התצלח, (יב) הנה בא מלך בבל, זה נ"נ, את מלכה ואת שריה, זה בפרט, והעיקר על יהויכין, (יג) ויקח מזרע המלוכה, זה על צדקיהו כי בזה שבועת השם שעשה עם נ"נ, (טו) והפר ברית, כי כרת [ברית] להיות לו לעבד נותן מס כמו שהתבאר אצל יודעי הספרים, (טז) אם לא, בתימה, ולכן נשאר החיוב מונח, וראה הפלגה כי בזה נתן סבה להשחית צדקיהו, כי בזה שבועת ה' שעשה עם נ"נ, (כב) ולקחתי אני וגו', זה על זרובבל בלי ספק, והנה מבואר באלה המשלים כלם איך ימשלו ויכוננו חלוקת בני אדם בחלוקות מיני בע"ח ומיני צמחים, ובמקום אחד בחלוקות המראות², וכ"ז לעדה ופרוש מהנסתר במעשה בראשית וזולתו מהמקומות הדקים.

יח. (א) ויהי דבר יי אלי מה לכם אתם משלים, זה ג"כ אמר ירמיה (ל"א כ"ה) והכל צ"ע ובאור אי"י, (ו) אל ההרים לא אכל, כמו שמבואר שהיו מזבחותיהם ע"ד הריב בהרים, והיו מתקבצים שם לאכל שלמים וחגים, כמו שראוי להם לעשות בירושלים במקדש, (ז) חבלתו חוב, הפעם מחוב, ר"ל המשכן שהיה לו מחוב ישיב, והנה זה בקצור גדול כי סמך על מה שידוע שכתב בתורת משה, כי הנביאים לא כונו להוסיף או לגרוע וחלילה, וכמו שהגרעון רע כן התוספות רע, ולכן כוון באמרו חבלתו חוב ישיב כשיהיה פרוע, כי כן לפי הדת דתינו, או אע"פ שאינו פרוע אם יהיה כסות לילה כמ"ש בתורה (שמות כ"ב כ"ה), ג"כ, ועכ"ז אמר חבלתו חוב ישיב, ועל הפך זה יאמר עוד חבל לא ישיב (י"ב), ולכן זה עד נאמן כי אמרו אח"כ (ה) בנשך לא יתן ותרבית לא יקח, ובהפכו בנשך

¹ וזה הוראה חדשה, וכונתו: ולכפן, לגדוד המתפשט בארץ, שוד וכפן, שודדים וגדודים תשוק, ² כונתו לנבואת זכריה ו', וככ"י המאורות.

וגו', וכמו זה נהג ישעיה וירמיה וכבר קדם לנו באור זה, ובכלל כי כל הנביאים פה אחד וענין אחד ודרך אחד לכלם והבן זה. (נד) למען תשאי וגו'. כי או תנחמם על מה שעבר, וכי ישכחו הצרות וישמחו באלו המזכות, ואז תאמר להם אוי לי מכן כי הפלגתי בתועבות יותר מכן, ולכן סבלתי צרות יותר מכן. (נז) כי כה אמר יי אלהים ועשית וגו'. הסעם אני תחלה אעשה אותך כאשר עשית, כלומר הפרת את בריתך אתי, וגם אני אפר את בריתי אתך, ואעשה רע לך, אבל אח"כ אשיב להקים הברית. כי אלו צודקים יחד בשני זמנים, וזה כאלו אמר כי על מנת כן נעשה נדרי ובריתי הראשון, וכן אמר ירמיה ושלמתי ראשונה וגו' (ירמיה י"ז י"ח). (סא) בקחתך וגו'. תאר שאר האומות כלן אם גדולות ואם קטנות כאחיות לאמתנו, לפי שכל אחת ואחת אומה בעצמה, ואמנם סוג כל האומות אחד, והוא אומה או גוי ועם, ואמר בזה כי בעת בנין בית שני יהיו לו כולם משועבדות, כמעט יהיו לך למס ועבדוך (דברים כ' י"א). לכן תארם לבנות ומעם ולא מבריתך, ואם אינם הם מבריתך, לכן (סג) למען תזכרי. הרעות שעשית בימים קדמונים. ואמרו בכפרי וגו', מדעתי יבין בזה שתי כונות יחד, האחת שיהיה דבק עם הסמוך לו ר"ל כלמתך, וזה כי החוטא עומד יותר נכלם בפני מי⁽¹⁾ אשר חטא לו בעת כפרו עונו לו, והכונה השנית שיהיה דבק עם כל מה שקדם, כלומר למען שבעת כפרי לך לכל אשר עשית תזכרי ובשת וגו'. מצד גדולתו, וכבר הודעתך כי זה מהסכמות המורה (פמ"ג משני), ר"ל שמאמר האחד יהיה בו האומר להוראות רבות. וזה אחד מן הענינים שכונן דוד באמרו משפטי יי אמת צדקו יחדו (תלים י"ט י'), וחלילה שתהיה [כונת המורה ושום שלם⁽²⁾] לעשות רבוי פרושים במאמר או בשם אחד דרך ספק כמו שיאמרו רבים.

יז. (כ) בן אדם חוד חידה. גם זה משל פילוסופי גמור, וכן באור פי' זה אחריו, ובא הלשון מבואר באמרו (יב) אמר נא לבית המרי הלא ידעתם מה אלה וגו', ואין הכרח שיכתב כמו זה הלשון בבאור בכל מקום, אבל נלמד הסתום מן המפורש, והנה בא הבאור בלשון קצר וסתום במשל הכונה, וכן במקומות אחרים בנביאים, כי אין רצון כותב ספר כן בכל מקום. והנה זה צריך לעיין אם זה הנמשל והמשל מהמין הראשון או מהשני מן הענינים השנים שזכר המורה (בפתיחה למו"ג). (ג) אשר לו הרקמה. נוצה מצבעים רבים

⁽¹⁾ בכ"י בפנימי, ⁽²⁾ ר"ל שום חכם ושלם.

החזירים על השארת הנפש או הפכה, אבל לא דיבר רק לפי תלונותיהם, והם לא היו משערים כלל רק חיי העוה"ז וטובותיו או הפך זה, והעד משל הבוסר, כי מי יודע אם שְׁנֵי הבנים תקהינה בעוה"ב ולכן הנפש החמאת היא תמית, כמו ונכרתה הנפש האכלת (ויקרא ו' כ"ה), ובכלל כי על הראש והראשון, שלא נביט כלל לאביו ואמר כי בעבור שהיה צדיק הנה יהיה טוב לו בעוה"ז, ובנו הפריץ בעבור שהוא חוטא יהיה לו רע, ולא תועיל לזה הבן צדקת האב אביו, ואחר בן הפריץ הזה כי יהיה צדיק יהיה לו טוב ולא תזיק לו רשעת אביו, וזה הוא משפט השם ית' ודינו כראוי לו.

והנה עמנו לא היו מתרעמים על הפריץ כי היה לו רע, ר"ל על הפריץ בעיניהם וכפי מחשבתם, וגם לא היו מתרעמים אם היה לו טוב כי לא היה קשה אצלם רשע וטוב לו, אבל כל ענינם היה תלונת צדיק ורע לו, כי כלם היו צדיקים בעיניהם. וכאשר היו בצרות או בפגעים רעים, אם כוללים אם פרטיים היו צועקים חמס, ולכן זה הנביא העירם על שהם רשעים גמורים או סכלים גמורים ע"ד האמת, בעיני השם, כמעט ותשחת הארץ לפני האלהים (בראשית ו' י"א), ומי שהוא כן השם יענישהו, כי באמת הצדיק בעיני השם הוא לא ימית בעון אביו אם היה רשע. וכי תאמרו אלי על הנחתי זאת, מדוע לא ישא זה צרות בעון האב כמו שהוא היסוד ההמוני אבות יאכלו בוסר ושני בנים תקהינה. התשובה מה לנו למשלים השכלים רק למשלי הפילוסופים, ואיך יהיה דין כי זה הבן יענש והוא משפט וצדקה עשה. ולכן דעו כי בן לא ישא בעון האב כמו שהוא מפורסם לכם ולכל שהאב לא ישא בעון הבן. ובכלל צדקת הצדיק עליו תהיה וכן רשעת הרשע עליו תהיה, והמעט שכר כל אחת, ר"ל צדקת ורשעת, וכן לא תלין פעלת שכיר (ויקרא י"ט ג'), שטעמו שכר פעלת.

והנה זה הנביא וגם ירמיה למדום גם יעדו להם כי עוד בשוב ירושלים בבנין בית שני יוסיפו דעת ויכירו האמת הוזה כמו שיעדו להם באמרו כי מלאה הארץ דעה. (ישעיה י"א ט'), כי כלם ידעו אותי (ירמיה ל"א ל"ג), וזאת ההכרה תהיה מצד שידעו מי הוא צדיק וחכם, ומי הוא רשע וכסיל, וזאת ההכרה אינה מעטה, ומי יבין. (כא) והרשע כי ישוב. לכך אמר זה המשל אע"פ שבאר להם אלו ההפכים בנושאים מתחלפין ובזמן אחד, כאור זה להם בנושא אחר ובזמנים מתחלפין להפלת הבאור, וגם בכ"ז לא דבר מחיים ומות רק בכלל העולם הזה, כי בו הוצרך הלבד להמון, וכן כוון משה באמרו ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב (דברים ל' ט"ו), כי האדם כוסף לאריכות

נתן ותרביח לקח, שהכונה בזה על הנשך והרביח שאסרה התורה, וזוה קצר דוד ואמר בספו לא נתן בנשך (תלים ט"ו ה'), כי מה לו לדבר על שאר האומות, ואין בכל שכונותיהם בעריהם רק יהודים, אבל התורה לא רצתה לעזוב זכירתו⁽¹⁾, שמא ימצא פעם אחת, ואולם אין להעמיק מדוע בחר אלה הפרטים כי הם נכונים מאד כ"ש שהיה ידוע אצלם כי כאלו היו חוטאים יותר, אבל סיים דבריו בכלל גדול ואמר (ט) בחקותי יהלך ומשפטי עשה. (י) והוליד בן פריץ. גם לא היה מן ההכרח שזה הנביא יכתוב על זה הפריץ כל גזרה וגזרה מתנגדות לגזרות שזכר באיש הצדיק אבל השמיט זשנה, וכ"ז נכון מאד, וגם זה הערה גדולה ופרושים לענינים רבים באו בתורה, וכבר הודעתך כי עיקר גדול מהנביאים לפרש התורה, ולכן אין הויק בענין אם אחר ואל הגלולים נשא עיניו, ולא סמך זה אל ההרים אבל, והוסיף תועבה עשה והשמיט ואל אשה נדה קרב, ואחר זשנה ואמר עני ואביון, ובקודם נזכר איש בכלל, אם דל הוא ואם עשיר, ובכ"ז הערות יקרות עם היות הכל נכון לסבות רבות יארך זכרם בכאן, והכל אי"י, ואולם אמרו (י) ועשה אח מאחת⁽²⁾ מאלה, דע כמו שהודעתך יסודי כמה פעמים, שאין בשם אח רק ענין אחד והוא האחות והחברה וההתדבקות, וכן הוא בכאן, וראה אמרו עשה ואחר (יא) לא עשה, והכל נכון בהגיון כי מעם עשה על העבירות, כלומר שעשה העבירות שקדם זכרם, ומעם את כל אלה לא עשה על התכונות שעשה הצדיק, כלומר לא עשה פעולותיו כמהו, כי הצדיק לא אכל ולא נשא, וזה הפריץ אכל ונשא, וכן הצדיק השיב וזה לא ישיב. (יג) וחי. בתמה, ופרושו לא יחיה שהוא בצדו, ואין כן פרושו בכל מקום. (טו) והנה הוליד בן. ואע"פ שזה השלישי צדיק כמו הראשון, אין קושיא כי השמיט מזה ואל אשה נדה לא קרב, וגם זה הערה גדולה סודיית. (יז) והבן משפט וצדקה עשה. זה תשובת הנביא אליהם, וראה כי בני עמנו הסכלים היו נאנחים ומתאוננים על תלונת צדיק ורע לו, כי הם היו חכמים וצדיקים בעיניהם כמנהג המונינו כולם גם היום, ולכן אין הצור תמים פעלו, ולכן זכר שלש כונות צדיק ורשע וצדיק, והניח על הראשון שהוא יהיה לו אורך ימים וטובות בעוה"ו, כי לא דבר יחזקאל לאלה

(¹) אולי כמה שכתוב לנבוי תשיך וגו'. (²) בקרא מאחד, וכן בהרבה כ"י מאחת.

צדדים, והנה מבואר כי במשל זה תאר בני אדם במיני צמחים שונים. בדמך. מטעם דמיון ר"ל לפי דמות ענינך הנה אמך כנפן שעל מים שתולה.

ב. (ב) אם אדרש לכם, כמו שפרשנו על הראשונים שבאו לפניך, ככתוב לפנינו. (ד) התשפוט בן אדם. זה נאמר בלשון שאלה, אבל תכליתו לקיום, וכן מנהגינו גם היום לדבר לפעמים. (ה) ביום בחרי בישראל. שם משותף, ובבאן ענינו מענין בחירה, וזאת הבחירה וגם ההודעה להם ר"ל אמרו ואודע להם וגו', הטעם לאבות השלשה, ובפרט לאברהם הראש, במראות בין הבתרים ששם נתגלה יעוד גלות בני עמנו בארץ מצרים וצאתם משם, וסיים עוד יוסף ואמר (בראשית נ' כ"ה), פקד יפקד אלהים אתכם וגו'. (ו) ואמר אֱלֹהִים וגו'. כמה אמרות יש בתורה ובמקרא שהם לנכח דבר מה ואם איננו שם, כ"ש שזה כלו היה מצות האבות השלשה לבניהם, ובפרט יעקב בעת מותו⁽¹⁾, כ"ש שקדם זה כתיב (שם ל"ה ב') אמרו אליהם הִקְדַּרְנוּ את אלהי הנכר וגו', וכ"ש שכתוב ויאמר אלהים יהי אור (שם א' ד'²), ורבים כן לאין מספר, שהכונה בם כמו ויאמר בלבו (שם י"ז י"ו). (ח) וימרו בו. לא אמר זה הנביא עתה, כי קודם קום המלך החדש⁽³⁾, המרו ישראל ועברו ע"ן, עד שבעבור זה נענשו, כי זה היה כנגד מה שכתוב בתורה, או היה תוספות גמור, כי אין זה כמו זעקת סדום וגו' (שם י"ח כ"א), שכבר פרשנו⁽⁴⁾ כי שם כתב זעקת, אך לא ידענו למה עד שפירש זה יחזקאל⁽⁵⁾. ואולם אין מלה בתורה שתעיד על היות זה הענין והעבדות על עון קדום להם, וחלילה, כי בכל זה כונה אחרת אין זה מקום באורה. ולכן הטעם בזה בלי ספק כי השם נתנם לעבדים ביר המלך החדש ועמו, לסבה ידועה אצלו ית', וגור עליהם העינוי ארבע מאות שנה לבר. והם רבים מהם נטמעו עם המצריים ונשתמרו ועברו אלהיהם, אם בעבור שירחמו עליהם יותר, ואם על דרך הסכלות גמור, ודי לנו כמה שכתוב בתורה ולא שמעו אל משה (שמות ו' ט'), כמ"ש בזה וימרו בו וגו', והשם כי ראה זה אמר להעמידם לנצח באותו העבדות ולכלותם בארץ מצרים, אבל

(1) אולי ברמז כמה שצוה להם (בראשית מ"ט ל"ג), או מסברה שודאי האבות חזהו בניהם על רחוק ע"ן. (2) עי' משנה בספ' זו שם, ע"פ דברי המורה פס"ה מראשון. (3) פרעה, ור"ל כי השעבוד היה לסבה ידועה אצל ה' ולא משום עון, אבל אח"כ חטאו כמ"ש ולא שמעו אל משה, ורצה ה' לשעבדם במצרים לעולם, רק שזכר ברית אברהם. (4) עיין לעיל ט"ז מ"ט מש"ב שם. (5) ר"ל הוא עון ויד עני ואביון לא החזיקה.

הימים בעוה"ו, ושיהיו לו מנוחות העולם הזה, וכי העני והנקשה חשוב כמת, קצרוסיים ואמר ובחרת בחיים (שם פסוק י"ט), ואין הכרח שיאמר ובחרת בחיים ובטוב. וראה איך האמת עד לעצמו כפי מה שאמרנו, כי סיים בחזק לדבריו להם ואמר (ל') שובי והשיבו מכל פשעיכם וגו', כאלו אמר שאין אתם צדיקים וחכמים אבל פושעים או סכלים, וכל זה היה אומר לנוכח הנשאים בירושלים במלכות צדקיהו, וכמהו יוכיחם בירושלים ויבאר להם סכלותם וגם מלכם עמהם והבן זה מאד.

יט. (א) ואתה שא קינה וגו', המעם על המלכים שהיו אחרי יאשיהו, ובן קדם (י"ב י"ב), והנשיא אשר בתוכם וגו' על המלך, והנה גם זה משל פילוסופיא גמור, וראה הפלגת הערה, כי המשל שעשה למעלה הנה כתב אחריו (פסוק י"ג). באר היטב הנמשל והפרוש לגמרי, ובוזה לא עשה אלא כלל והניחו ליודעים, וזה ידוע לנו ממה שכתוב בספר מלכים (מ"ב כ"ד), וס' דבד"י (דה"ב ל"ו ו') ודי הוא למבין דבר. ולכן הכפיר הנזכר ראשון הוא יהואחז בן יאשיהו אשר כנהו ירמיה שלם (ירמיה כ"ב י"א) כי היה בשלום [רק] שהוא רצה להתגרות במלחמות במצרים ולמרוד בו, ולזה אמר בבאן וילמד לטרף טרף. ואמר אדם אבל כי זה הוא תכלית רוע בעלי המנהגים הצבועיים. והכפיר השני הוא יהויקים בן יאשיהו ג"כ, ובפרט יהויכין בנו ר"ל בן יהויקים. וטעם (ו) וידע אלמנותיו. ועליהם¹ החרב, כי היו אלה המלכים הרעים בדמות הצבועים מזיקים ומשחיתים לכל שכניהם ומורידים במלכי אשור והורגים אנשים מכל סביבותיהם, כמו שקדם במשלו אדם אבל, לכן היו בסביבותיהם אלמנות רבות, כמעט והיו נשיכם אלמנות (שמות כ"ב כ"ג), ואמר אלמנותיו בכנוי לו, שהוא בנוי הפועל, כי הוא היה עושה אותן אלמנות, וכבר הודעתך כי שם דמיון ראשון פעם יצורף אל הפועל פעם יצורף אל הפועל כמו כמהפכת סדום (דברים י"ט י"ב), כמהפכת אלהים (עמוס ד' י"א), כי זה השני הוא כמו קללת אלהים (דברים כ"א כ"ג), והכל נכון וראוי בהגיון. וטעם וידע, כי היו ידועות ל², כי היו רבות ורבות. ובכלל כי הידיעה סוג להרגשה והכרה, וכבר פרשתי כמו זה וידע בהם את אנשי סכות (שופטים ח' ט"ו). והנה מבואר כי בזה המשל תאר בני אדם במינים שונים מבעלי חיים. (י) אמך כגפן וגו'. זה משל אחר דרך קינה ג"כ, וזה בפרט על צדקיהו האחרון שבו יבשה עץ מובתנו וגדולתנו, ולא חזרה על שלמותה בבית שני מכמה

¹ (א) בן כב"י וצ"ל ועריהם החרב. ² ועי' פי' הר"א מבלגנצי שם בהערה 1.

כפשמו מטעם ויבנו במוט¹), כי כלל ענינם היה כן, וזה השם אינו מונח בכל התורה והמקרא על מקום מיוחד לשם ית', רק מזבח או מקדש, לכן גַּם הנביא, כי היה להם מקום קבוץ יכונה בשם בַּמָּה, וטעם ויקרא כנוי לעם הזה כאלו כתיב מדוע אתם באים למקום נקרא בַּמָּה כיתר האומות. (לא) ואני אדרש לכם, בַּתְּמָה ופרושו בצדו, והעולה על רוחכם וגו', זה מאמר נכבד ויקר, ותשובה נצחת לכל מוען עלינו או מבקש ממנו השמר בכלל, וזה כי אמר השם מקדם וגור וגלה ע"י יחזקאל כי אחרי בואנו בברית עִמּוֹ מאברהם, ובפרט במעמד הר סיני שנעשו שם לאמנו כנסת ישראל עמו הנשיאון והחופה, אין בדינו לצאת מרשותו, כי אנחנו האשה והוא הבעל ויש רשות לבעל לגרש את אשתו, ולא יתכן הפך זה, לכן הנה השם יניח כל האומות על מקומם בשלום, ואם הם חוטאים, כי הם אינם נשי השם ודי אם יהיו לו פלגשים, כמעט כי לי כל הארץ²), אבל אין הם שְׂרָה ונבורה ומלכה אשר גַּת כתר מלכות בראשה רק לאמתנו, וזה היה במעמד הר סיני ואז נעשה החתן והוויג והמשתה כמו שעשה אחשוורוש לאסתר בשום כתר מלכות בראשה, וזה בכלל ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדש (שמות י"ט), לכן אם נאמר אנחנו שנצא מתחת אישותו ונהיה כאחד מיתר הגוים. לא נוכל, כי אין זה בדינו. ואין קושיא לפי שישתמדו³) יחידים שהם במלים במעוטים, ואין זה אלא כחפירות הארץ והפחתים שיש בה, שאין זה מבמל כדורית כללה. (לג) חי אני נאם יי. הטעם לא אניח אתכם בכלל להטמע בתוך שאר האומות, ואם יאריך גלותכם שנים ושנים, כי באחרית (לד) והוצאתי אתכם מן העתיד עכ"פ. וטעם ובחמה שפוכה, נכון מאד שיהיה בצרף לישראל עם היותו ג"כ בצרף ליתר האומות אבל בפנים שונים, כי הכעס והחמה לכמה פנים, וכבר בארו רז"ל באמרם כל כי האי ריתחא לירתח רחמנא עלן (פנהרין ק"ה), וכבר שבח אריסטו בספר המדות התעוררת הכעס במקומות ופנים⁴), כי זה מגבורת הלב במה שהשכל מחייב אותו להיות, וגם באורו זה המורה⁵), (לה) והבאתי אתכם וגו'. הנה זה היעוד הנמשך עם מה שקדם והוצאתי אתכם מן העמים וגו', הנה הוא בלי ספק על

(¹) כן בב"י, וצ"ל ויבנו להם במוט מ"ב וי"ז ט'. (²) שמות י"ט ה', והייתם לי סגלה מכל העמים, אף שכל העמים שלי הם, אבל אתה הנבירה ועם סגלתי. (³) בב"י שישתמשו. (⁴) ר"ל שגם זו לטובה לפעמים, (⁵) עי' פ"א מה' דעות ה"ג.

זכר הזמן המוגבל לאבותם ולא עשה כן. (יב) וגם את שבתותי וגו'. כבר הודעת כי כל יחיד נכון לקרות בלשון רבים וכן הפך זה, ולכן אם אמר שבת י היה נכון על הסוג, ואמרו אשר נתתי להם להיות לאות ביני וביניהם וגו', גלה לנו בזה כי עיקר תכלית זה הוא לענין הזה, והטעם לכלל האומה, כי ליחידים יש אותות אחרים יותר דקים ויותר הכרחיים כפי תנאי האותות והראיות והמופתים לפי ההגיון. (טו) וגם אני נשאתי ידי להם. כבר הודעת כי הסבה אשר בגללה יבאו הנבואות העתידות בלשון עבר, כמו אשר לקחתי מיד האמורי (בראשית מ"ח כ"ב), וכן הנה באה ונהיתה (כ"א י"ב), ורבים כן. והטעם בכאן שהשם גור גורה הכרחית שאין להשיב, כי הוא בעבור עונם (כה) יתן להם בתוך שאר האמות חקים לא טובים, ר"ל חוקי המלכות וגזירותיו אם ממסים או זולת זה, וכן ענין אמרו ומשפטים לא יחיו בהם וטעם (כו) ואטמא אותם במתנותם בהעביר כל פמר רחם. זכר המתנה היותר יקרה, אבל הכונה על כלל המתנות המוגבלות בתורה לתת לכהנים המוקדשים, ובגלותנו לא נעשים, ואם נעשים הנה הכל יהיו בטמאה, כי הכהנים אינם מתקדשים, ונכון עם זה שכונן ג"כ לומר שתוף בהעביר, כי השם צוה להעבירם אליו ית', כלומר להסיעם לשמו, והם יעבירם באש לפני ע"י, כמו שיפרש אח"כ, והשם ית' היה סבה פועלת לזה¹) כי נתנם נשמעים בקרב שאר האומות. (כז) כעם קרבנם. הנה באורו ע"ד מאמר הנביא עשינו לה כונים להעצבה (ימיה מ"ד י"ט), והכונה בזה כי לסכלותם ושמותם בחשבם שהם אינם ראויים שצלמיהם ואלהיהם יכפרו להם ברצון, להיות אשמתם בגוים גדולה ועצומה, היו משתדלים עכ"פ לסגף עצמם בסגופים מתחלפים למען יתעצב אלוהיהם עליהם ויכמרו רחמיו כם, ויאמר דרך כעם יכופר להם, כאמרו דוד על אבשלום יסב אל ביתו זפני לא יראה (ש"ב י"ד כ"ד), ובא זה²) כמעט נשימה שקים במתנינו וחבלים בראשנו (מ"א כ' ל"א), וכן כתיב כענין הבעל (שם י"ח כ"ח) ויתגדרו כמשפטם וגו' עד שפוך דם עליהם, וזכור זה כי הוא מפתח גדול להבין כמוה הענינים האלה בכל מקום שיבאו בו. (כט) מה הבמה אשר אתם הבאים שמה. לפי דעתי זה

¹) וכן הרי"א בלשונו זה: כאילו הוא ית' היה הסבה בזה וכו' ²) ר"ל ענין להעצבה הנ"ל. ור"ל בכ"ז כי אלהיהם יכמרו רחמיו עליהם, ואף שאינם ראויים לכפר עליהם יאמר (אלוה שלהם) עכ"פ בדרך כעם: יכופר להם, וכמו שעשה דוד שאמר בפנים נועמים יסוב אל ביתו זפני לא יראה.

מתפלתו לפני השם על העגל (שמות ל"ב י"ב), והמרגלים (במדבר י"ד ט"ו), וכן אמר יהושע ומה תעשה לשמך הגדול (יהושע ז' ט'). ויש לשאול מה לו לשם ית' לדברי ההמון והלא החכם השלם אין לו לשית לבו אליהם, והתשובה כי יש ויש, אבל במקומות ובענינים ובצדדים ובתנאים רבים יאריך ספורם ובאורם ואין זה מקומם. ודי לנו בזה הספר כי נעורר הענינים.

כא. (ב) דרך תימנה והמף אל דרום. כי יחזקאל כמו שקדם לנו היה יושב בבבל ולכן היתה א"י דרומית לו. (ה) ואומר אהה יי אלהים וגו'. (ו) ויהי דבר יי אלי לאמר וגו' בן אדם שים פניך, זה נסח אחר, אבל העולה מהענין היא אחד עם מה שקדם מיתר המשלים שעברו וזכר פרושם אח"כ, והכונה בזה כי אמר יחזקאל לשם אהה יי אלהים, אתה צויתני לאמר זה בלשון הקודם והוא לקרוא ליער השדה, ולאמר לו הנני אצית כך אש וגו', וכן עץ לח, ועץ יבש וגו', והנה הם לא יכנעו בעבור אלה הדברים כי לא יבינו הנמשל בזה, ולכן יבוזו לשכל מלי כי יאמרו שכל עניני משלים ויחידות וסודות וסתרים ולא נבין דבר, ומה לנו לשית לב למה שלא נוכל להבין. ואולי אין כונתם כלל יעוד רע עלינו, אם בן אהה יי אלהים מה יועילו דברי להם, לכן השיבו השם באר להם זה, ואמור להם הנמשל, שהוא פ' המשל ודבר אליהם בשתעתיק מה שאמרתי במלות מפורשת עד שתמורת יער, תאמר הסקדש. והאדמה כולה, ד"ל אדמת ישראל, ותמורת הנני סצית כך אש וגו', תאמר הנני אליך והוצאתי חרבי מתערה והכרתי ממך וגו', ותמורת עץ לח תאמר צדיק, ותמורת עץ יבש, תאמר רשע, ותמורת לא תכבה להבת שלהבת, תאמר תצא חרבי מתערה, ותמורת ונצרבו בה כל פנים מנגד צפונה, תאמר אל כל בשר מנגד צפונה. ועתה ראה הפלגה איך זה ממין משל שלם יעקב אבינו שזכר המורה (בפס"ו מראשון), ואין הכרח שיהיו בן בכל מקום, ומבואר כי הטיב מאד במשלו במקדש בפרט ליער, כי הוא בהר המוריה, וכל הגבול ההוא עצים ויער כמ"ש הר הזותים (זכריה י"ד ד'), וגם כלל ארץ ישראל, ארץ הרים ויערים כמ"ש, וגם ידוע היום, כ"ש כשמבואר להמשיל הכלוי והאבוד בהצתת אש, ולמר זה ממש בהפרשת האזינו (דברים ל"ב כ"ב), וכבר כתב המורה שיתף אוכל (מו"ט פ"ב מראשון). ואולם המשילו הצדיק בעץ לח, והרשע בעץ יבש, הנה כמה נכון זה הדמיון מכמה צדדים יאריך לכתבם. ובכלל כי כל דבר טוב וקיים ראוי להקרא דבר לח והפכו יבש. ודע כמו שאמרתי לך פעמים רבות שעם היות הנביאים

ההוצאה מארץ אשור ויתר המקומות בבנין בית שני, כי סמך זה לסדרו מיום לידתנו עד אמרו (כו) עוד זאת גרפו וגו', שזה היה בזמן בית ראשון עד שנחרב, ולכן אחר הגלות ההוא, הכרח הוא שייעד התשובה בסמוך, ואיך ידלג ליעד בנין בית שלישי, ועדין לא נבנה השני ולא ניתן, ולכן אמרו והבאתי וגו' וכל הספור הזה אין הכרח שיהיה ענינו מעמד עמנו במקום אחד קהל גדול כענין מעמד הר סיני או יתר מעמדים היו לעמנו כלו בזמן משה ועל ידו. והמעם בזה לפי דעתי דרך משל לעולם¹) מן הענין, כל שכן שנכון עם זה על העם העולה בימי עזרא מבבל לא", והיה בקבוץ ההוא קהל גדול ישובו הנה במדבר ומדברות שבין בבל לא", כמו שהוא ידוע היום, ועזרא המעלה אותם וכן זרובבל ויהושע הכהן הגדול, היו הראשים והמנהיגים להם כמו משה בימיו, ודברו להם משפטים בדרך בהיותם עם, אם ביום השבת או זולת זה, ואמר ע"ו השם ית' ונשפטי אתכם שם פנים אל פנים, כמ"ש משה פנים בפנים דבר יי עםכם (דברים ה' ד'), ובאר בסוף דבריו איך היה זה²) והוא סוד עמוק ובאורו אי", ובכלל כמה רחוק זה ממה שכתוב ודבר יי אל משה פנים אל פנים (שמות לג י"א)³), והכל נכון מצד שתוף השם הגמור. (לט) ואתם בית ישראל כה אמר יי אלהים איש גילולי עיניו וגו'⁴), זה כדברי יהושע לישראל בשוה⁵), ואין זה צריך פירוש יותר, והתכלית היה אחד ג"כ. ואמרו ואחר, הוא מוכרת כמעם אחר נאחו (בראשית כ"ב י"ג), ואחר באו משה ואהרן (שמות ה' א'), ולהפלגות באור שמו בעלי המסורות בזה געיא, וענין זה המעם ידוע. וענין אמרו אם אינכם שומעים אלי, רמז למה שאמר איש גלולי עיניו לכו עבדו⁶). כאלו אמר אחר שאינכם חפצים בעבודתי, עד ששם קדשי לא תחללו עוד, לכן (מ) בהר קדשי וגו', שם תעבדוני ואבנה לכם בית שני. ומעם (מג) ונקמתם בפניכם. כמעם ונגד פניהם נבנים (ישעיה ה' כ"א), שמעמו כמו בעיניכם, והמעם כי תהיו פחותים ונבנים בעיניכם כי תחברו רעותיכם ופחותותיכם אשר עשיתם כבר. (מד) בעשותי אתכם למען שמי. ויותר נמרץ מה שקדם לפנים פעמים⁷) לכלתי החל לעיני הגוים, וב"ו הוצא הנביא ולמד ממשה

¹) כונתו כי הקיבוץ ביציאת מצרים הוא משל לעולם (לכל הזמנים), ר"ל לתאר קיבוץ גדול, יקח משל מיציאת מצרים, וכן אצל חז"ל: כיוצא מצרים, כפלים כיוצא מצרים.
²) ר"ל כמה שאמר שם אנכי עומד בין וגו'.³) והרד"ק מביא פסוק זה לדוגמא, * צ"ל גלוליו לכו עבדו, * ר"ל כמ"ש יהושע כ"ד ואת רע בעיניכם וגו'.⁴) זה פעם שלישי מעד וקרא כזה, * שלש פעמים כתיב לכלתי החל, פסוק ט', י"ד, כ"ב.

חלק תרי עשר מספר המושל המכונה אדני כסף.

אמר יוסף אבן כספי אחר ההודאה לאל כי השלמנו כונתנו בשאר ספרי הנביאים, נשלים ג"כ בכלל המכונה תרי עשר ונתחיל בספר הושע.

ואומר כי זה הנביא הודיע בתחלת ספרו שמו, גם הודיע כונתו בהודיעו זמנו כדי שנדע כונתו, ומבואר כי זה וישעיה הם בזה לאחדים, כי כתיב בשניהם בימי עזיה יותם אחז יחזקיה מלכי יהודה, וזה היה דור רביעי ליהוא בן נמשי כמו שהתבאר בס' מלכים, כי בימי עזיה⁽¹⁾ מלך יהודה מלך ירבעם וגם זכריה בנו, וגם אחר זכריה שלם בן יבש (מ"ב ט"ו ט'), ומנחם בן גדי (שם פסוק י"ג) ופקחיה בן מנחם (שם פסוק כ"ב), ופקח בן רמליהו (שם פסוק כ"ה), כי כל אלה המלכים, הם מלכי ישראל שמלכו אחר ירבעם בן יואש, ולא היו רק מעט, וכולם היו בימי עזיה מלך יהודה וראשם היה ירבעם בן יואש הנזכר, ולא חשש ישעיה לזכרו כמו שלא חשש זה הנביא לזכור המלכים שבאו אחר ירבעם הנזכר. ואולם כמו שהיה חזקיה סוף טובהנו בבית הראשון לשבט יהודה, כן היה ירבעם בן יואש סוף טובות עשרת השבטים⁽²⁾ כידוע מספר מלכים, כי אחר שנה או שתי שנים שמת ירבעם הנזכר, צמחה מלכות אשור להשחית ולהצר לישראל (מ"ב ט"ו י"א), כי בא פול מלך אשור שהוא היה הראשון ממלכי אשור שבא להצר לנו ולכן המיב זה הנביא שנבא בימי ירבעם בן יואש מלך ישראל (ד) עוד מעט ופקדתי את דמי יורעאל על בית יהוא והשבתי ממלכות בית ישראל כי מעט אחר ירבעם התחילה השבתות מלכות ישראל בעלות פול, ויותר בעלות תגלת, (מ"ב ט"ו כ"ט), שהיה גם בימי עזיה מלך יהודה, ויותר בעלות שלמנא צר⁽³⁾ שהיה בימי אחז מלך יהודה (מ"ב י"ז ג'), ובכלל כי כונת זה הנביא כמו כונת ישעיה ברוב. ר"ל שעיקרו היה לנבאות על חרבן עשרת השבטים עם השאר, ויהודה אחריהם, כי יושעו בעלות סנחריב, כמ"ש (ז) ואת

⁽¹⁾ צ"ל עזריה מ"ב ט"ו א', והוא אחד עם עזיה, ⁽²⁾ וכן הר"א מבלגנצי וע"ש הערה 1, ⁽³⁾ לפנינו שלמנאסר, וכן הוא קורא תמיד בצד"ק.

מוכרחים מצד עצמם ומנבאים גם מצד דורם לדבר מה שרברו, הנה כווננו שעם זה יהיו כל דבריהם פרושים גמורים לכל מה שכתב בתורת משה כי הוא היסוד, ולכן אומר אני שאמרו בזה בכאן הוא פי' למה שכתב בתורה למען ספות הרוה ע"ל⁽¹⁾ הצמאה (דברים כ"ט י"ח), כמו עולותיכם ספו על זבחיכם וגו' (ירמיה ז' כ"א), שמעמו קבוץ ואסיפת הכל יחד לענין אחד ותכלית אחת. ולכן משה אמר שם ג"כ משל צמח ועץ כי אמר שורש פורה ראש ולענה, כמו מיני היותר⁽²⁾ וזולתו מהצמחים והעצים שיש בהם רוע והם סתם רעים או מעצמותם ואם מפרים, וסיים דבריו על מכות הכלל כמו שאמר (שם דברים כ"ט כ"א) וראו את מכות הארץ ההיא ואת תחלאיה וגו', כי זה הוא עיקר כונתו, ואם המיב מאד כי התחיל באיש היחיד ואחד במשפחה, ואחר שבט ואחר כל העם כלל. וראה דיוק יקר כי אמרו למען ספות הרוה וגו', מונח בכאן לשתי כונות יחדו, האחת שיהיה החושא הוא הפועל, ויהיה זה מין אחד ידוע ליודע ההגיון, והשנית שיהיה השם הוא הפועל וזה מין אחד יותר אמת, והנה שני אלה המינים הם נפלאים וענינם ידוע ליודעי ההגיון, ורבים הן בתורה ובנביאים. וכן אמר עוד (כ"ג ג') עיר שפכת דם בתוכה לבוא עתה, וזה מן המין הראשון, וכתוב בירמיה ג"כ מזה המין, והם נבאים בשמי לשקר למען הדיחי אתכם (ירמיה כ"ז ט"ו), וכן עוד בירמיה (מ"ד ה') בארץ מצרים אשר אתם באים לגור שם למען הכרית לכם ולמען היותכם לקללה וגו'. ובכלל כי רבים יש כן במקרא. וכלל זה אוצר יי יבא.

⁽¹⁾ צ"ל את. ⁽²⁾ כן בכ"י ואולי צ"ל האמר.

(תם הכסף, או חסר הכסף, וחבל על דאבדן).

השלמתי ההעתקה זו, אקספרד כ"ח ניסן תרס"ח. ברוך הנותן ליעף כח.

לזה הבן כמו שמות בן ישעי' מהר שלל חש בו מורה במולו מצד עצמו, או הונח להוראת שמו בלבד, הנה מצאנו ואורעם בעמים (זכריה י' ט'), והפך זה יאמר עוד (ב' ב"ה) וזרעתי לי בארץ, וא"כ היה יורעאל כמו משותף, ויהיה הביטול נרמז בבת ובבן הנולדים אח"כ. וכן אם נבחרה בפרט הזונה המכונה גוֹמֵר בַּת דְּבַלִּים, ואם הכתוב לא זכר זה כמו שלא זכר כ"כ במקומות אחרים רבים כזה, וכן מדוע היה הבן הנקרא לא עמי בן הבת? ולא בן האם, וכן למה היה צריך אל זה הבן, וכן מה ענין אמרו וילדי זוננים כי כל זה דיוקים דקים והכל אי"י. (ז) כי נשא אשא להם, גם זה מטעם הדומה כמעט והמלתי אתכם (ירמיה ט"ז י"ג), וכן יאמר עוד אשא ואין מציל (ה' י"ד), והמעם אריסם מארצם, והפך זה אמר לטובה יעלו מן הארץ (ב' ב'), כי זאת [העליה] מארץ אחרת אל ארצם, וזהו הוא ענין הפוך התנועות שאמרו כמה פעמים שהתבאר בהגיון. (ז) ואת בית יהודה ארחם, כמ"ש, כי אחרי השחית עשרת השבטים נשאר יהודה בזכות חזקיה אף בעלות סנחריב ואחריו זמן מה. (ט) לא עמי, שם בלתי נשלם כמו לא רוחמה. ואנכי לא אהיה לכם, הפך עמנאל (ישעיה ז' ט"ו) ואם קרוב להפך זה לא עמי.

ב. (א) והיה מספר בני ישראל. עיקר זה על מה שאמר (א' ז) ואת בית יהודה ארחם, כי רבים ורבים נקבצו עם בני יהודה ושם גם בגבולות ישראל, וכבר אמר ישעיה על זאת ההצלחה שהיתה בימי חזקיה כמה וכמה מאלה ההפלגות, עם שנכון שגם בכלל זאת הבשורה היתה קצת רמז לענין בית שני, אם שהבין זה ישעיה או לא, כי המלות והגזרות נמסרות מן השם לנביא ופעם לא יבין דבר ופעם יבין קצת ולא יבין קצת, ואם הוא לא יבין איך נבין אנחנו, אבל איך שיהיה, הנה כל נביא כותב בספר המלות והמאמרים שידבר לו בם השם ית'. כדמות מלך מדבר עם עבדיו, והם יבינו או לא יבינו, וכל אלה הענינים סודות גדולות, ובכלל כי זה הנביא הניח בתחלת ספרו נפילת עמנו אחרי הצלחתם, ואחר יאריך בתוכחת ויכפול ג"כ המכוון הנזכר, וכן עשו ישעיה וירמיה כמו שבארנו. במקום. כמו תחת. (ב) מן הארץ.

(¹) וא"כ הבין כי (פסוק ח') ותהר ותלד מוסב על הבת לא רוחמה? מאין ולאין? והסביר תח' אפסוויצער: כי הכספי דקדק שאם ותהר בפסוק ח' מוסב על האם, היה לו לומר ותהר עוד, לכן מפרש שותהר מוסב על לא רוחמה, והוא דקדוק נכון.

בית יהודה ארחם וגו', ולא אושיעם בקשת וגו', עם שגם זה הנביא הוכיח מעט גם בני יהודה על מעשיהם הרעים בימי עזיה, יותם, אחז, וגם אחר יחזקיהו כמ"ש (ה' ה') כשל גם יהודה עמם וגו', היו שרי יהודה כמסיגי גבול וגו' (שם פסוק י'), וככפיר¹) לבית יהודה וגו', אבל עיקר יעוד הרעות היה לישראל, על דבר גלות עשרת השבטים בפרט. אך בייעוד הטובות כוון שתי כוונות, האחד להצלחתם בימי חזקיה, שעל זה אמר בפרט (ב' א') ויהי מספר בני ישראל כחול הים וגו', כמ"ש ישעיה כמו אלה המליצות ע"ז הטוב, והכונה השנייה על כלל עמנו בשוב בית שני, שע"ז אמר (ב' ט"ז) לכן הנה אנכי מפתיה וגו', כ"ש שסיים (י"ד ב') שובה ישראל וגו', אך לא פרט זה הנביא חורבן בית ראשון ושוב השני כמו שעשה ישעיה, כי לא ראה הפרטים כמוהו, אך ראה חרבן עשרת השבטים והמלט יהודה זמן מה, וראה שאח"כ יהיה לכלל עמנו הצלחה מה ומנוחה בארץ, וזה הוא ענין זה הנביא, ואין לנביא ונביא רק מה שיראה לו השם ית' וית'.

א. (ב) תחלת דבר יי בחושע. בזה יש הפסקה נפלאה²) בין זה ובין אמרו אח"כ ויאמר יי אל הושע, וזה היה לסבה ולמענות גפלאות. וכבר מניתי אותם עם י"ד הפסקות שהם בתורה ובנביאים. קח לך אשת זנונים וגו', לפי דעת³) זה כלו נתקיים בהקיץ, ואולם איך זה נכון, הוא ענין דק לפי בקיאות העברי וההניין וגם זה אי"י. (ד) דמי יורעאל. הטעם דמי נבות שנהרג בחלקתו שהיתה בחלק יורעאל על ידי אחאב מלך ישראל עם הסכמות אנשי העיר וגדוליה, וזה היה עון מופלג למלך ולכל ישראל, ולכן זכר זה בפרט, ואמר ופקדתי את דמי יורעאל. ואמנם אמרו על בית יהוא, שירבעם הרמז היה בן הרביעי לו, והנה ידוע שמלת על בעברי משותפת, וכיון הנביא שיוכן להמון הטעם עם, ויוכן ליחידים על ממש, וגם טוב להמון בצד מה שיוכן על ממש לקיים השרש המונח שאין מיתה בלא חטא (שבת נ"ה), ואיך שיהיה הנה מכואר בספר מלכים שיהוא וכל ביתו היו רשעים, רק שעשה יהוא מצות השם כי בער כל בית אחאב, כמו שעשה נ"נ כי בער ירושלים, ודומה לזה כתיב בספר מלכים על בער בעשא וביתו שבת' להיות בבית ירבעם ועל אשר הכה אותו (מ"א ט"ז ו'), וכבר פשטו הוא בלשון נאות לכל. ואולם אם שם יורעאל

¹) בקרא וכרכב. ²) כן מביא הפסקה זו הרב פינפער בספרו מסהתוה"ב.

³) וכן דעת רז"ל פסחים פ"ז.

להיות זה מצחות המשל כמי שירצה לדבר עם נערה בחשאי ובסתור,
גם בכלל כל עצה כמו שעשה יעקב עם נשיו (בראשית ל"א ד'),
ואמרו^ל כשהן יעצין אינם יועצין אלא בשדה (ברכות ח' :), מצורף
שיוכיר לה איך עזרה בלכתם במדבר בימי קדם, ואל תפלא על
אמרי כל אלה המעמים, כי כזאת וכזאת יש ויש, ולא נובל
להנבא חציים, והוא הדין בכל התורה והמקרא וגם
במעמי המצות, ואיך נובל אנחנו לבא בחצי שעור
מדעת הנביאים, והנה כל הפליסופים השלמים כאין
בערכם, אבל באור כ"ז אי"י. (יז) משם. אינורומו במדבר, אבל הטעם
על המציאות והעולם, ובפרט על ארץ ישראל וכבר כתב
הר"מ¹): לדעת שיש שם מצוי ראשון. לפתח תקוה. ואין זה הפך
במלות לעמק עכור, אבל בענין, וכבר זכרתי לפניכם כאלה רבים,
בפרט יש לאין מספר במשלי, ואמנם עם היותו נאות בהפכות, הנה היה
זה ראש מלכות ישראל בתחלת יהושע, כמו שפירוש כימי נעוריה
וכיום עלותה מארץ מצרים, ואין קושיא ממלת וכיום אצל
מי שהוא בקי בעברי, וכן ידוע בעברי ענין וענתה וכל שרש ענת.
(יח) ולא תקרא לי עוד בעלי. לשמירה מן השם המשותף, וכן קדם
לירמיה בענין מה משא יי (ירמיה כ"ג ל"ג). (יט) בשמם. בשם המורגל
אצלם לכבוד כמו בעל ובעלים, אבל שקוץ ותועבה והדומה לזה.
(כ) וזכרתי להם ברית. כמו כן כתב כאיוב כי עם אבני השדה בריתך
(איוב ה' כ"ג) ויותר מופלג אמרו משה בענין נח (בראשית ט' י') כי
ברית ברית עם החיות ויתר הבע"ח ולכל ענין. וקשת וגו'. דבק עם
אשבור לא עם הברית, ולכן אתנה במלת האדמה. (כג) והיה
ביום ההוא אענה וגו'. כל ענין סוג ענה הוא מציאות דבר
אצל דבר, והדבר סוג לעצם ולמקרה, וכ"ז גלוי לבקיאם בעברי
והניון, אבל ראה איך הפליג תחלה להניח בכלל אענה נאום ה',
כי הוא הסיבה המניעה והממציאה הכוללת לכל הבא אח"ו, ואחר
זה סדר מדרגות, וזה שהשם פועל ומניע לשמים ר"ל לגשמים
השמימים והם יגיעו וימציאו לארץ, והיא תמציא הצמחים, והצמחים
ימציאו שלימות ארץ ישראל, שראשה שומרון אחר אחאב, ששם גבול
יורעאל שקדם לפניו בתוכחת שהיה בן זנונים, אך עתה לא כן הוא
אבל הוא הפך, באמרו (כח) וזרעתיה לי בארץ. כלומר בארצם
ולא בארץ אחרת, כמו וזמרת זר תזרענו (ישעיה י"ז י'), סורי הגפן

¹ (הלכות יסודי התורה פ"א,

סארץ אויביהם. (ג) ריבו באמכם ריבו. זה התחלה ענין כי אחר שנבא להם הצלחה, ישוב להוכיחם על ענינם עד היום וישוב לנבאות להם נפילה. כי היא לא אשתי. שוה בענין עם מה שקדם (א' ט') כי אתם לא עמי וגו'. וידוע מענין המצטרפים שבכל זה תוספות באור, כמו שיש רבים בכתובים, וראה הפלגה כי למעלה במשל הניח האם באשת זנונים, והנמשל בילדי זנונים, אמרו (ו) כי בני זנונים המה, אבל ואנכי לא אישה, אמר פה באם היא לא אשתי ואני לא אישה, ומה שאמר למעלה בבת לא רוחמה, אמר פה בבנים ואת בניה לא ארחם, אבל הענין אחד, כי פעם יקראו קהלתינו אשה ופעם בנים, והשנויים האלה יעשו הנביאים להערה לנו. אבל בשם יזרעאל לא חדש דבר גם לא שנה בין ביעור הרעה ובין ביעוד הטוב, ובכ"ו מקום סוד. (ז) מאהבי. היותר חזקים באהבתה, כי זה הוא ענין פעל הרגוש כמ"ש במקום מיוחד לזה, ולכן זכר כאן כי היא שהלכה אחרי אלו כי במחה בם יותר. (ח) לבן הנני שך את דרכך. (ט) ובקשתם ולא תמצא. הנה אלה מאהביה, הם, אם האלילים ואם אשור ומצרים, ואיך שיהיה, לא שחשש השם שאם תמצאם ותשיגם שהם יהיו לה לעזר ולהועיל, עד שהוצרך השם לסכך הדרכים ולעשות בם גדרים שלא תוכל ללכת אליהם וכ"ו משל. והמעם כי ימנע המכוון מצדה עמם, כי לא תצליח בתחבולותיה, כמו שהאריך בזה ישעיה מאד. (י) והיא לא ידעה. המעם בעת רדפה את מאהביה. (י) עשו לבעל. והם עשו, וזה כולל לכל מה שקדם, ר"ל לדגן ולתירוש ויצהר וכסף וזהב ומהכל היו עושים מעשים שונים לבעל שהיה ראש האלילים וגם לאחרים. (יא) דגן ותירוש. והוא הדין ליצהר וכסף וזהב, וזכר צמרי ופשי שלא קדם זכרו¹) רק בלכתה אחר מאהביה, וכל אלה השנויים מליצות ממלאכת השיר עם שיש בזה הערות למקומות חמורים. לכסות. שהיה לכסות. (יד) אתנה. כמו אתנן. (יד) ושמתים ליער. הכנוי לגפן ולתאנה, וכן כנוי ואכלתם. (טו) לכן הנה אנכי מפתיה. למוכתה, וזה לפי המשל, כמו וכי יפתה איש (שמות כ"ב ט"ז), וכן ודברתי על לבה, כמו וידבר על לב הנערה (בראשית ד' ג'), ובכלל כי כל הנביאים נמשכו אח"ו המשל בין השם לקהלת יעקב, והנה זה היעוד הוא כמו שאמרנו סתום ג' כ, ונכון שיהיה בו רמז לגדולתינו בזמן חזקיה וגם בזמן בית שני. ומעם והלכתי המדבר. עם ודברתי לצחות מליצה, מצורף כי

(¹) בפסוק ט' רק בפסוק ז'.

כ"ה ב'), ולא אמר מלכיה. וזכר אפוד. כי גם הוא אינו הכרחי, לפי שאינו רק לענינים המוניים ואם הוא טוב מזבח ומלך, ובכלל אמר אל זה העם, הטעם היו פעם לוקחים זה ופעם לוקחים זה כדמות השומים, וזה כמשל האשה המנאפת שפעם תקח אחד ופעם תקח אחר הפך מה שייסרה רעה, כי הוא יאמר לה ימים רבים תשבי לי, והיא לא כן תעשה אבל באותן הימים הרבים תקח פעם הוא ופעם אחר, והנה מבואר כי מה שקדם במשל אהבת רע ומנאפת, אין עקר תאר זה לאשה החיה רק מצד מה שיהיה ענינה עם הנביא שיהיה לה אח"כ וכן מבואר שכך [אמר] קח לך אשת זנונים והיא תוליד לו, כי הונות תאר לה ולבנים אחרי קחתו אותה, כ"ש שזה נאות בנמשל כי השם לקח קהלת יעקב אשה חשוכה וצנועה, אבל אח"כ זנתה תחת אישה או תחת רעה, (ה) אחר, כמו אחר תאסף (במדבר י"ב י"ד), כלומר אח"כ, וזה לא נזכר במשל, כי אין חובה שיעשה לכל משל ורבים כן. ואת דוד מלכם, זה רומז לחזקיה ולזרובבל ונכון לקרוא כל אחד מאלה דוד מצד העברי ומצד ההגיון, ופחדו אל יי ואל טובו באחרית הימים, גם זה רומז לזמן חזקיה גם לזמן בית שני, והנה זה הלשון אינו לפי דעתי כמו ופחדו ורגזו שאמר ירמיה (ל"ג ט"ז)¹, כי שם רומז לגויי הארצות, גם שם כתיב על, ולכן הכונה פה לפי דעתי כי סוג הוראת פחד היא היראה מדבר, ואין כתיב פה מיי ומטובו רק אל יי ואל טובו, א"כ מחויב שיחסר מכאן המצורף, כלומר פחדו מדבר מה אל יי ואל טובו, ומזה המין למאות, וכ"ז נכון בכל העברי כ"ש בהגיון, ובכלל כי ידוע ממבט הענין ומדברי רבים מן הנביאים כי בנפילת בבל נשחתו רבים מישראל בדרך כל ביאת גדוד ומחנה בעיר, ועכ"פ פחדו שם והתעוררו רבים לעלות לירושלים כמו שיפרש ובקשו את יי אלהיהם ואת דוד מלכם, ובפירוש אמר ירמיה צאו מתוכה עמי ומלשו וגו' (ירמיה ג"א מ"ה), פלטים מחרב הלכו אל העמדי (שם פסוק ג'), ורבים כן שם גם ביתר ספרי הנביאים, ואע"פ שהשם שלח החיה השניה להושיע ישראל, הנה היא תחלה השחיתה רבים מהם, ובכ"ז שאלות רבות ותשובות והכל אי"י, באחרית הימים, דבק עם כל מה שקדם ממה שהתחיל אחר ישובו, כאלו אמר באחרית הימים, ומזה מבואר כי אחר ואחרית הוא ענין אחד, א"כ אין אחרית מורה ריחוק מופלג עכ"פ, כי הוא ואחר ואחרון ממאמר המצמרף.

¹ עיין פירושו שם.

נכריה (ימיה ב' כ"א), וגם עתה ורחמתי את לא רוחמה ואמרתי ללא עמי וגו', ובכלל הפך מה שקדם בתוכחות, רק ששם יורע אל לא שינה. והוא יאמר אלהי. זה הפלגת ענין המצטרף כי זה שוה בענין עם שיאמר ואני אומר אלהיכם, הפך מה שקדם ואנכי לא אהיה לכם (א' ט').

ג. (א) ויאמר יי אלי עוד. זה יותר קצר מן המראה האחרת, כי אין בכאן בנים ובנות, גם לא אמר שיקחנה רק שיאהביה, כלומר שיראה לה אהבה ואחזה לעיני בני ישראל, וזה בדברים, ונתת לה כסף, וכ"ו כרי שישאלו ממנו מה זה, והוא יענה כי מופת אני לכם, כמו שבא סבואר במקומות אחרים בנביאים, אבל נכון לקצר במקומות. ואמר אהבת רע, לא אהובת איש, כי יראה שתהיה אשת איש וחלילה חלילה, ומנאפת. הטעם כי עם היותה אהובה מאד מרעה, הנה היא מנאפת, וזה תכלית ההתנכרות. כאהבת יי את בני ישראל. והו פי' הנמשל. וטעם אישי ענבים אישיות יין, כמ"ש גבורים לשתות יין (ישעיה ה' ב"ב), וכן שכרי אפרים (שם כ"ח א'). (ב) ואכרה. משרש נכר¹). וכ"ו השרש ענין אחד כי כל ה בדל הוא מיחד מדברים אחרים. והנה בזה ישלים לכתוב המשל, ואין דקדוק מופלג במספר הכסף ובמשקל השעורים, וכאלה רבים. אבל יראה לי כי מן הראוי ברוב [שוה] מִחֲנִית אשה אחת לפי ארצם, כלומר פסקת לה ההכרחי וזה נאות בנמשל. ולא תהיה לאיש. הטעם לוולתי. וגם אני אליך. אהיה אליך. (ד) כי ימים רבים. זה פי' אחרית המשל, ואין חובה שיפרש מהו הנמשל במה שאמר ואכרה לי, וכאלה רבים. וטעם אין מלך ואין שר. בענין מה שאמר אליהו עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים (מ"א י"ח כ"א), ובכלל שזהו שלילת שני הקצוות, כלומר לא היה מהם להם²) על השלימות. אבל פעם זה ופעם זה או לקצת מהם זה, ולקצת אחר זה, וכל אלו החלוקות ידוע בהגיון כי יספיק לומר השלילה. וטעם מלך. הוא הטוב, וכן זבח ואפור ושר ומצבה ותרפים הוא רע, ואולם העירנו בזה כי מלך וזבח קרובים, וכן העירני עוד באמור ואתן לך מלך באפי (יג י'), אבל על כל פנים הוא טוב משר, ולכך יאמר עוד ובקשו את יי אלהיהם ואת דוד מלכם. וזה כי השר אינו כולל האדנות בכל העם רק בקצת, ולכן יש שם רבים כמ"ש שר מחצית הרכב (מ"א ט"ז ט'), וכתוב שרי יהודה בכל³) וכתוב בפשע ארץ רבים שריה (משלי

¹ ר"ל לשון הכרה וכן הראב"ע ולא כר"ש ורד"ק. ² כן בכ"י וצ"ל לאחד. ³ כן בכ"י, ואולי ר"ל וחצי שרי יהודה (נחמיה י"ב ל"ב).

רק לאכול הזבחים כבני עלי, וכד יום ויום מתאווים מתי יעשו העם עונות כדי שיביאו זבחים לרוב. (י) יפרצו. רבוי במות הבנים, כי זהו אחד מכונת הזונים גם עם נשיהם. כי את יי עזבו לשמר. הפך ושמרו דרך יי (בראשית י"ח י"ט), וכתוב שמור את יום השבת לקדשו (דברים ה' י"ב). (יא) זנות ויין ותירוש. אלו שני חברים רעים ברוב, וכן ויתנו הילד בזונה והילדה מכרו ביין (יואל ד' ג'), ואולם יין ותירוש הם כפל רק שהתירוש שם מיוחד ליין החדש, ובעבור שזה יותר ערב ויותר מְשֻׁבֵּר נקרא כן, לפי שהוא מוריש שותיהו יוֹתֵר. (יב) עמי בעצו ישאל. כמעט קלקל בחצים (יחזקאל כ"א כ"ו). ומקלו יגיד לו. לפי מחשבתו. התעה, המעם התעה אותם. (יג) על כן תזנינה. כי האנשים סבות פועלות ומניעות אל הנשים, כי הנה לומדות מהם, ואמר דרך מליצת שיר (יד) לא אפקוד על בנותיכם. ילבט. תחת סוג השחתה ואיבוד. (טו) אם זנה אתה ישראל אל יאשם יהודה. כן יעץ הנביא ליהודה שלא ילמד מעשה השבט. בית און. היא בית אל לפנים זשם הושם עגלי הוהב. יאל תשבעו חי יי. הפך מה שנצטוו בתורה ובשמו תשבע (דברים ו' י"ג), אך כתיב לא תשא את שם יי אלהיך לשוא (שמות כ' ו'), וע"ז אמר פה ואל תשבעו חי יי, והראיה עלותם בית און הפך העולים לירושלים עולי רגלים. (טז) סוררה. זה השרש מיוחד לפרה שינהגה בחבלים בקרניה להוליכה למקום מה והיא מתעותת, וכן הנמשל מבואר. עתה ירעם יי ככבש במרחב. זה משל נכבד, וזה כי הרועה והמנהיג הצאן כשהוא מניח הצאן במקום רחב ידים עד שיתפשט הצאן בשדה וברם כרצונו, ויבאו בעלי השדות ויכם וישחיתם, ולכן היה השם ית' מנהיגם לפנים למקום נאות לו, והם היו כפרה סוררה, ולא היתה רוצה ללכת אחריו, לכן יניחם השם שילכו לרעות באשר ירצו ויוקו לאחרים, ובאחרית יהיו נשחתים, וזהו אמרו (ה) הנח ל' (יח) סר סבאם. גם בזה בא במוחלט, והמעם סר עליהם, כמעט שכורי אפרים (ישעיה כ"ח א'), כי בזה היו עשרת השבטים נשקעים מאד, ונמשך לזה הזנה הזנו, כי הם חברים דעים, וכן אהבו לאמר הב הב כמעט הוראת יבל ויובל יתובל קיין²), וגם כ"ז נמשך לשכורים. ומעם מגניה, תאר לשרים, כי הם מגיני העם כמעט אנכי מגן לך (בראשית ט"ז א'), כלומר קלון ובושת תמיד למגיניה, כי גם המה כל ענינם בושת ותורפה. (יט) צרר. כמעט מי צרר מים בשמלה (משלי ל' ד'), צרור המור (שיר א' י"ג).

¹ וזה רעיון חדש בכונת המקרא הזה, ² עין משנה כסף i עמוד ט"ז.

ד. (א) שמעו דבר יי וגו'. כי אין אמת וגו'. שמהו ראשון¹ כי הוא קודם במעלה. ואמר ואין דעת אלהים היא פי' אין אמת. (ב) אלה וכחש. היא למטה ממה שקדם. פרצו. זה השרש ענינו בכל מקום הפלגת העברת תנועה, שידוע שהיא סוג לארבעה מאמרות, ולכן נאמר פורץ גדר (קהלת י' ה'), ויפרץ לרב (בראשית ל' ל'), הזנו ולא יפרצו (ד' י'), ואמר מה פרצת עליך פרץ (בראשית ל"ח כ"ט) ששם שני מיני תנועות, ועל הראשונה שהיא תנועה מקומית אמר מה פרצת, ועל השנייה, שענינו בכמות ואיכות, תברכיהו ותאמר עליך פרץ². ואמרו פרצו, כולל תנועה במקום ובאיכות והיא גזירה בעצמה כלומר הם פרצו, לכן בו געיא. (ג) תאכל. כבר פרשתי זה השרש. בחית השרה. הטעם וגם בחית השרה, כלומר שגם החיה והעוף אמללו. וכבר בארנו איך זה. יאספו מהם, הפך יאסף להם (במדבר י"א כ"ב), וב"ז ענין כולל לכל תנועה. (ד) אך איש אל יריב. אמר הנביא על עצמו ועל כל נביא ושלם, כי כל אדם ימנע מלהוכיח זה העם כי הם מריבים עמו כי יוכיחם, וכ"ף כמריבי לאמות. וזכר כהן, כי להם נתנה התורה להורות העם כמעט יורו משפט ליעקב וגו' (דברים ל"ג י'). (ה) גם נביא. נביא השקר. וזכר לילה, לפי שהיו חולמים ורואים הבליהם בלילה והם מספרים חלומותם לעם, מחר ביום. ודמיתי אמך. וכן (ו) נדמו. הכל ממעם דמיון, והראשון יוצא, וכבר בארנו כי אין בזה השרש רק ענין אחד רק שהוא ממאמר המצטרף פעם דמיון לטובה ופעם לרעה, ומדרך העברי וההגיון לחסר המצורף וישאר הדבר סתום, רק שמפורש לפי מקומו, וזה ענין רק בזה וזולת זה, ועכ"פ הדמיון בכאן לרעה ולרעים, ולכן פירש מבלי הדעת, כי אין דעת להם, והם דומים לשוטים. מכהן לי. הנכון שירמוז זה לכלל העם, והנה נאמר להם בכלל ואתם תהיה לי ממלכת כהנים, (שמות י"ט ו'), וגם בפרט לכהנים שהיו כבני עלי כולם היום. (ז) כרבים. כן. אלו הכפיון לאמות. כבודם. לכן כבודם בקלון אמיר. (ח) חטאת עמי יאכלו. זה בפרט הוכחה לכהנים כענין בני עלי, וגם להם רמז כנוי נפשו כי נכון כמו נפשם, ומעם זה כמו ואליו הוא נושא את נפשו (דברים כ"ד ט"ז), והכונה בזה כי הכהנים בפרט שהיה ראוי להיות כל ענינם להורות הדת והחקים, ואין ענינם

¹ ר"ל אמת. ² לדעתו הוא לשון ברכה, ר"ל: עליך פרץ, שתפרוץ בעולם, כמו ופרצתה ימה וקדמה (בראשית כ"ח י"ד), וכן פי' הראב"ע שם, ויאמר עליו הרמב"ן שאין בו טעם.

(ו) בצאנם ובבקרם, כי אין להמון רק זה. חלץ. כי חלץ. (ז) כי בנים זרים ילדו. כמו שאמר ישעיה ובילדי נכרים ישפיקו (ישעיה ב' ו'). חרש. זמן. וכן בחרשה ימצאונה (ירמיה ב' כ"ד), והחדש הוא הפועל בכאן. ר"ל האוכל. וכן דרך כל לשון ליחס הפועל אל הומן. (ט) נאמנה. גורה קיימת והכרחית לא אפשרית ואם היא עתידה. (י) כמסיני. לאמות. עליהם. ע"כ עליהם. (יא) הלך אחרי צו. מצות ירבעם בן נבט הראשון וגם הנמשכים אחריו ממלכי ישראל, והעיקר מה שצוה תחלה שלא יעלו לירושלים רק לעגלי הוהב, וזה היה עיקר נפילתם. (יב) ואני כעש. שהוא אוכל ומכלה הבגר וכן אני אכלם, ואע"פ שהעיקר הוא עשרת השבטים הגה לפעמים יזכיר גם יהודה שגם הם חטאו וגם הם נשחתו באחרית. (יג) וירא אפרים את חליו ויהודה את מזורה. זה הפלגת צחות מליצות בשנויים רבים, והכלל עמנו המקולקל כאשר ראו הצלחת החיה הראשונה מתחלת פול, ראו שהיו חולים וראו לפי דעתם לרפאות זה החולי. מזורה. כמעט לא זרו ולא חבשו (ישעיה א' ו'). וילך אפרים וגו'. שיתרצו ויכנעו לה. וכ"ו מבואר בספר מלכים למלכי ישראל גם למלכי יהודה וכבוא מלך אשור. מלך ירב. הוא ממעם מריבה כי הוא היה איש ריב ואיש מדון לכל האומות כ"ש לעמנו¹), וזה כמו איש אל יריב (ד' ד'), רק ששם הוא פועל, ופה הוא שם נגזר וכוה רבים. והוא לא יוכל לרפא לבם. זה מאמר הנביא להם, להודיעם מעותם, כי הכל בידי שמים, וכל הנביאים כפלו זה כמה פעמים. ומעם יגהה, כמו ייטיב גהה (משלי י"ז כ"ב), וזה השם מונח בעברי על טוב איכות צורת הבשר החי הפך המוגלא והבשר המעופש. (יד) אני אני אשרף. הכפל לחזק. (טו) אל מקומי. כבר באר זה המורה (כפ"ה מראשון). יאשמו. מין זה שרש בעברי תחת סוג החסרון וההעדר. ישחרגני. זה השרש אחד עם השחר עלה (כראשית י"ט ט"ו). וכן יבקר²) עם בוקר הפך ערב, וכן יערבו עם ערב, אבל הונח השרש תחלה ואחר הפועל, ואחר הונח השם לעצמים ולמקרים מצד השרש והפעל לא הפך זה, וכלל ענין זה יקר ודק מאד, ובמקום אחר יתבאר זה בארוכה.

7. (א) לכו ונשובה. דבק עם ישחרגני³), כאלו כתיב ויאמר ו לכו, רק אין בכאן [חסרון] כי הענין מוכן בעצמו, ורבים כן לאין מספר. וירפאנו. כי השחל⁴) וזולתו פעם הוא טורף ועושה פצעים

¹ הח' געזעניוס האחד שכונן לדעת מחברנו, ומר וויינקאפ בתנ"ך המדעי מפרש כן מבלי הזכיר שמו. ² אולי צ"ל יבקר ויקרא ל"ג ל"ו. ³ וכן השבטים והוולגאטו דבקם יחד, וכן הר"א מבלגנצי. ⁴ שאמר למעלה ה' י"ד.

הנה הפועל בכאן הוא הרוח, ועדת ישראל הוא הפעול. והמעם בכנפיה. כנוי לרוח, כי נכון לשון זכר ונקבה בכל דבר¹), וזה כענין כנפי רוח (תלים י"ה א'), ובכלל זה הענין, כמעם ואת כלם ישא רוח (ישעיה נ"ז י"ג).

ה. (א) שמעו זאת הכהנים. זה קריאה לעשרת השבטים וכהנים ומלכיהם, כי לכם המשפט, זה בפרט רומז לבית המלך, וגם נכון גם לכהנים מצד וגם לעם מצד, ובוה הפלגה, כי זאת הנזרה מונחת מצד הראוי²), לא שכן היה הענין עתה. והפך זה כי פח הייתם, ומעם הייתם כענין הוא הוא, שהוא לפעמים כמו הדומה. וכן היה עושים, תבור. הר ידוע אצלם ששם היו פורשים רשתות לצד עופות, וגם מצפה בכאן ממקומות שהיו הציידים צופים ומביאים שם, והיו שמים שם פחים למוקש³). (ב) ושחטה שמים העמיקו. כמעם שחמי הילדים (ישעיה נ"ז ה'), ותאר הילדים הנשחטים בשמים⁴), כי האבות היו מפתים אותם שייטיב להם בהיותם נשחטים ונהרגים לכבוד אלהיהם. ומעם העמיקו כמ"ש ישעיה (שם) תחת סעפי הסלעים. וזכר זה העון בפרט, כי הוא תכלית תועבה. כמ"ש משה (ויקרא כ' ב'—ד') ובאר ירמיה בשלשה מקומות (ו' ל"א, י"ט ה', ל"ב ל"ה). ואני מוסר. שם נגזר כמו מיסר, ואם הוא דמיון ראשון, הנה לאלפים שיונח תמורת שם נגזר, וגם נכון בהגיון, וכן נכון ואני תפלה (תלים ק"ט ד'), וחלילה שיהיה חסרון מלת איש⁵), כי בן נובל לומר שחסר מלת סוס או פרד, והקש ע"ז. (ג) אפרים. וישראל. הכל אחד בענין וכן יאמר עוד וישראל ואפרים יכשלו (פסוק ה'), וכן נמצא תמיד יעקב וישראל, אבל דרך מליצת הנביאים כן, וכן ידעתי ולא נכחד, ומי שיתן בזה טעמים הוא תועה⁶). (ד) לא יתנו מעלליהם. לא ישתו ולא יפעלו פעולותיהם⁷). וענה. כמעם לא תענה ברעך (שמות כ' ט"ז), והכל מסוג שרש ענה, וזה כמו שאמר ישעיה הכרת פניהם ענתה בם (ישעיה ג' ט'), והכונה בזה כמ"ש ישעיה גאות [שכרי] אפרים (שם כ"ה א'), כי הגאות והשכרות היו מדותיהם, כלומר כי הגאות יוכר להם בפניהם כי הם עזי פנים. כשל גם יהודה עמם, זה זכר אנכי גררא כי עיקר דברי זה הנביא על עשרת השבטים.

1) ועי' רד"ק. 2) ר"ל כן היה ראוי להם לעשות. 3) וכן הרד"ק, ולא מצינו כשום מקום ראיה שאלה המקומות היו כן. רק מקום הנה בלבד לעד. 4) ענינו טעות ור"ל שהיו מתעים אותם, ובאורו זה אור חדש בפסוק הקשה הזה, ועכ"פ יותר טוב מהמנסחים ומהמעוותים. 5) הרד"ק ומכלול יופי. 6) ועיין ראב"ע ורד"ק. 7) ולדעתו אין פרוש תנו יעזבו כדעת רוב המפורשים, כי אם שלא יתנו לבם ופעולתיהם לשוב.

אל הנדודים על כ"א שהם מחכים ומקוים לאיש ואיש שיעבור ויתפשוהו ויפשוהו ויהרגהו, כאלו אמר כן חבר כהנים ש כ.ם. (יא) גם יהודה. כמעט וכשל גם יהודה עמם (ה' ה'). וענין הקציר עם המעשים הרעים נהוג בעברי, וגם כל מיני עבודות הארמה, וכתוב חרשתם רשע עולתה קצרתם (י' יג), וכן יקצר און (משלי כ"ב ח'), וכבר הודענו כי כמה פעמים התארים בסתם ובמוחלט ואם הכונה בצרופ מה. ומעם בשובי שבות עמי. נכון מכמה פנים, כי אין המעם ברגע אחד, וגם אין הכרח שיהיה בפועל גמור, כ"ש שנכון שזה יאמר כי גם יהודה חטא בעת הצלחת חזקיה שאז היתה שבות גדולה לעמנו, וכבר פירשנו בישעיה כי גם בזמן חזקיה היו כתות גדולות רעות בירושלים ויהודה, כ"ש אחר מות חזקיה.

ז. (א) כרפאי לישראל וגו'. זה הפך בענין עם עון ורעות, כי הם חולים, וגם זה כרפאי נכון בעברי ובהגיון מכמה פנים, כמו שהעירנו על אמריו בשובי וגו', כ"ש כי שם הרפואה וגדרו מונח על שקידת הבריאות כמו שהתבאר בספר הרפואות. ולכן יאמר כי אני יי רפאך (שמות ט"ו כ"ו). עם לא אשים עליך¹. (ב) ובל יאמרו ללבבם. זה גזרה בעצמה כלומר ולא יאמרו ללבבם, כלומר אין להם ציור פנימי, כלומר הראוי, וזה ענין כל המון השומים כמעט אין לב (פסוק י"א). לכן כל רעתם זכרתי. ותכלית הרעה הוא ובל יאמרו בלבבם. נגד פני היו. המעם אני רואה הכל. (ג) ישמחו מלך. הכונה סוג לכל מלכי ישראל אבל הראש והעיקר היה ירבעם בן נבט כמפורסם. וכן שרים, על שריו. ומבואר בספר מלכים (מ"א י"ב כ"ה). איך נועץ ירבעם עם שריו, ואיך נמשכו אחריו כל העם לעשות העגלים, וגם ידוע ענין כל עם ועם בקום מלך חדש יעשו שמחות ומשתאות עמו, כמו שהפליג אחשורוש (אסתר א' ב'), וכן היום ובכל זמן רק שהענין מתחלף בפחות ויתר. (ד) כמו תנור. זה משל מופלג כי דמה אותם מצד חום הניאוף לתנור כוער מצד האופה הפועל המחמם שזה יותר בלילה ויותר בזמן שבין לוש הבצק ובין שיחמיץ, ובהו הזמן ישבות האופה מהעיר הנשים כמו שידוע כי האופה יקום חצות לילה ויעיר הבתים² הישנים ויכריז להם שילוש, ותיכף ילך לו לשים אש ועצים בתנור להחם התנור מאד מאד כדי שיהיה בבקר

¹ עיין פרשו שם משנה כסף ii. ² גראה כונתו שהיה מנהגם כן כי כל בתי העיר לשו הכצק בבתיהם ושלתו אותו אל האופה לאפותו בתנורו, ולפעמים היה האופה בא אל בעלי הבתים לקטף, וכן המנהג גם היום בארצנו.

ולא ימית לגמרי, ועם כ"ז נכון לומר (ב) יחיינו. וטעם מים, זכן ביום השלישי לאו דוקא יום, וכן לאו דוקא מספר שנים ושלשה. ואולם הפליג החכם אבן עזרא שאמר שמליצה זו ג"כ לצחות כי זה הפך כל מוכה ופצוע כי ביום השלישי יכבד חליו כמ"ש ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים (בראשית ל"ד כ"ה). (ג) נכון מוצאו. כנוי לשם, קדם זכרו, והדמיון כמעט אמרו כצאת השמש (שופטים ה' ל"א). וטעם נכון, קים, כמעט כי נכון הדבר מעם האלהים (בראשית מ"א ל"ב), וזה משל נהוג אצל הפילוסופים בדבר העתיד המחוייב, כי אמרו: כעליית השמש מחר⁽¹⁾, ומשל מין אחר על העתיד האפשרי כירידת הגשם מחר, ולכן הפליג הנביא לומר אח"ז ויבוא כגשם לנו, אבל לא מצד זה, כי אם כן יהיה זה הפכי להיותו בשחר, אבל הדמיון לגשם שהוא מחיה את הארץ והולידה והצמיחה. ואולם המכוון בזה על יעודו הצלחת עמנו לעתיד כמו שזכרנו קצת בימי חזקיה וקצת בימי זרובבל. (ד) מה אעשה לך אפרים. ישוב להוכיחם על רעתם היום. משכים, שם דמיון ראשון כמו הולך. וכן רבה קשת (בראשית כ"א כ'), נשא נבל (ש"א י' ג'), (ה) חצבתי בנביאים. ע"ד חוצב בהר (מ"א ה' כ"ט), והמכוון כי לעוצם רעתם היו הנביאים מתעוררים להוכיחם, עד שהיו מוכים ונהרגים כמו שמפורסים, והשם הוא הפועל כי הוא היה המעורר והשולח לתכלית שמשפטם לאור יצא, אם יוכל. (ו) כי חסד חפצתי. כל הנביאים כפלו זה וכבר העירנו ע"ז המורה (מו"ג פל"ב משלישי). (ז) והמה כאדם. כהמון הפחותים וכבר באר זה המורה (שם פ"ד מראשון). שם, בעולם הזה ובמציאות, כמו שכתוב במדע (פ"א). לדעת שיש שם מצוי ראשון. (ח) גלעד. זכר זה כפרט כי היא אחת מערי הממלכה מעשרת השבטים, כ"ש שזה הפך⁽²⁾ שהיה יותר בגלעד. עקבה, מטעם עקוב הלב (ירמיה י"ז ט'), כי הרוצחים עושים ענינם בעקבה⁽³⁾. (ט) וכחכי. הוא שם, כמו כחכה וכחכות, והטעם כי חברת הכהנים אשר בהם שהיה ראוי להם לשקוד בחדרים על הלימוד וההוראה לעם, הנה הם אורבים בדרכים לחבורות גדולות איש על שכם רעהו מדובקים, בדרך כל המתדבקים, בענין ויבואו האנשים על הנשים (שמות ל"ה כ"ב), וזה כדי לעשות רציחות מן העוברים, כמעט פשט גרוד בחוץ (ו' א'), ולכן דמה אלו הכהנים

(¹) וכן להלן מביא דבריהם אלה, (²) ר"ל שדבר הפוך ומקולקל הוא שבעיר מלוכה מושב המלך והשופטים והשומרים, שם ירבו הרוצחים ופועלי און, (³) וכן הרד"ק ואבן גנאת.

אפרים כיונה פותה אין לב, כמו שקדם (ב) ובל יאמרו ללככם, וזה דמיון אחר טוב ונאות מאד לענינם, ומדעתי שיש פתיות בכל מין היונה, כמ"ש על מין החסידה כי השה אלוה חכמה (איוב ל"ט י"ז), וזה כמו שיש הכרה גדולה לשור ולחמור כמ"ש ידע שור קנהו וחמור אבוס בעליו (ישעיה א' ג'), וכמבואר בספרי הפלוסופים, וכן בכאן פתיות מין היונה, כי פותה אינו בכאן לתנאי רק לכאור, כמ"ש בשור היודע או כראוכן האדם, וכן יאמר בסגולות ידועות למין מין בספר ירמיה (י"ז י"א) קורא דגר וגו', ובכלל כי רוב הטבעים והסגולות נמצאו בספרי הקודש שלנו, ואולם יראה לי כי פתיות מן היונה המכון בכאן כי היונים חולכים להם מן השוכך שלהם תמיד לרעות בגנים ובשדות ויהיו חפשים מבעלי השוכך, ואחר ישובו ברצונם לשוכך עד שיתפשו ביד וישחטום, וגם ציידים רבים יארכו להם אצל השוכך, כי ידעו ששם ישובו, וזה פתיות מופלג, וכן שוה בשוה היו עמנו עם מצרים ואשור, (יב) איסירם, אקשרם, כמעם מסרות ערוד (איוב ל"ט ה'), וכן יעשה לעופות כשיתפשו, ומעם כשמע לעדתם, כאשר נשמע לעדתם לפני מפי הנביאים כלם, והראש משה רבן של כל הנביאים, וכבר הודעתך כי אין כל חדש בספרי הנביאים והכל כתיב בתורה, ואלו סודות עצומות, (יג) אוי להם כי נדרו ממני, זה נמשך עם מה שקדם (י"א) מצרים קראו אשור הלכו, כי זה היה עקר כל נפילת עמנו, כמו שאמר ירמיה (י"ג כ"א) ואת למדת אתם עליך אלפים לראש, וזה סוד גדול, ואנכי אפרם, המעם על היות זה הענין מאתו ית' להם יום יום, כלומר ואני פודה אותם תמיד מצרות, ואך עם זה יתנהג המה מדברים עלי כזבים, כמעם ויחפאו בני ישראל וגו' (מ"ב י"ז ט'), כ"ש שיתחננו אלי בשפתם ולא כן בלבם, כמו שיפרש (יד) ולא זעקו אלי בלבם, כי זהו העיקר, וכבר באר זה המורה (מ"ג פנ"א משלישי), כי אף בדברי תחנונים שלהם יש כזבים בתארים שהם מניחים בשם ית' וגם במאמרים אחרים, (יד) יתגוררו, יתאספו, כמו הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה (מ"א י"ז כ'), כמעם ואספתו אל תוך ביתך (דברים כ"ב ב'), ומעם יסורו בי, אינו כמו יחס עלי, וגם לא כמו ממני ולכן חסר מכאן המצורף, כלומר יסורו מן האמת, ומעם בי בעניני, כענין סרו מהר מן הדרך (שמות ל"ב ה'), כמו שקדם (יג) והמה דברו עלי כזבים, והעולה מכ"ז שאמר השם על זה העם, כי יצר להם ביום רעה עד שיועקו אלי, לא יהיה זה בלבם אך דבר שפתים ובמעיות רבות, ואם ביום מובה כי יאספו על רוב דגן יתירושו, הנה גם אז יתעו בעניני, כי לא יודו שמאתי זה להם, לא

כאש להבה, ואו ישוב לבתים לקמף, ובכלל כי זה המשל הרמיון
לפנים רבים לענין הניאוף, ואין צורך ביאור כי כלנו יודעים
זה המעשה. (ה) מלכנו, דברי הנביא זה על עצמו ועל העם כי
בהמה היה ירבעם בן נבט וזולתו גם מלכו בכלל העם. וענין קחלו,
מחולי, ומעם חמת, כמו חמת תנינם יינם (דברים ל"ב ל"ג), כוס היין
החמה (ירמיה כ"ח מ"ו), וזה כי היין החי הרב כמו סם המות, וספר
הנביא מנהגם כי ביום שהיו מקימים מלך חדש והראש ירבעם בן
נבט היו השרים חולים מרוב היין ששתו, כי העם היו שולחים איש
איש אישיות יין, וגם המלך עצמו משך עצמו עם לוצצים ולצים
כמנהג על היין, כמעם לץ היין (משלי ב' א'). (ו) כי קרכו.
כמעם קרוב בענין¹, כלומר דמיון בענין, ולכן אמר כי גם מצד
ענין לבם בהיותם אורבים לשופטים הדנים אותם דין ומשפט, אם
הנביאים או זולתם, הנה הם דומים לתנור, שכל הלילה ישן האופה,
אחר הזמן שקדם זכרו (ד) שיעור הבתים ללוש ויבעיר התנור,
זאו ישן הוא, עד שיקום בבוקר לקמף, אבל עם היותו ישן הנה התנור
בוער באש ועצים. וזה כמעם היו חושבי און ופעלי רע על משכבותם
(מיכה ב' א'). שאף בעת שנתם ותרדמתם הנה לבם ודמיונם לעשות רע
בבוקר, כמ"ש שם לאור הבוקר יעשה. ואמר (ז) ואכלו, המעם
באש², כל מלכיהם נפלו, ברעה ובגלות, בהם, לא במלכיהם ולא בעם
כלו. (ח) ענה בלי הפוכה, כי תשרף. ויותר מופלג זה בעונת רצפים,
וגם זה נכון שהוא כמעם ועשי ענות (בראיתא י"ח ו'), והכל אמת
יחדו, וכל אלה רבוי משלים נכבדים. (ט) והוא לא ידע, לא הכיר
גם לא זכר, גם שיבה זרקה בו, כי ראוי לזקן שימנע מחטאת נעורים,
כמעם ונהמת באחריתך (משלי ה' י"א). ואומר זרקה על השיבה
ולבון השערות, כי כן יסדו מיסדי לשון העברי שהיו
חכמים בטבע המציאות כלו, וידעו כי לבון השערות מתגבורת
לחות המימי כמעם לא זרק עליו מים³, וכבר הודעתך כי כל
חכמת הטבע הוא כלשונינו ובפרט בספרי הקדש
שלנו כמו שהמשלתי בשם לחם⁴, וזולתו לאין מספר ואלו הענינים
בתכלית הדקות, ובכל זה רמו למה שקדם אכלו זרים כח,
יותר הצרות שזכר, כי גאותו וגאוונו מנעהו לבקש את פני יי. (יא) ויהי

¹ עפ"י מו"נ פ"ח מראשון, ² ר"ל באש להבה בפסוק חקורם, ³ צ"ל מי נדה
לא זרק עליו (במדבר י"ט כ'), ⁴ עיי' דוגמאות מ"ש, שרשות כסף" שהו"ל, *Quarte Rev.*
July 1907. שרש לחם.

ההתחלה אמר ויחלו מעט ממשא מלך שרים. וזה היה על שישיק מלך מצרים, כמו שמבואר במלכים (מ"א י"ב ח'), וידעו עבודתי ועבודת ממלכות הארצות. (יב) אכתב לו רבי תורת. כתבתי וכותב תמיד, כ"ש הפרושים. כמו זר נחשבו. כמו לא ידעתי ספר (ישעיה כ"ט י"ב), אבל כל ידועתם ומוזמתם לעשות זבחים שהם ענינים מופשיים¹, לא לדעת דברי תורה, לכן יאמר השם להם (יג) כי זבחי מתנותי אשר הם נותנים לי יזבחם ויאכלום לעצמם, כי אני לא ארצם. (יד) ושלחתי אש. ולכן אשלח.

מ. (א) אל תשמח ישראל וגו'. אל שום גיל ושמחה. על כל גרנות דגן. כי היה לך רב טוב ולא היית צריכה לאתנן, לכן (ב) גרן ויקב לא ירעם. לעתיד. (ג) לא ישבו בארץ יי. ארץ ישראל, ואם כתיב כי לי כל הארץ (שמות י"ט ה'), ושם אפרים מצרים. בגלות, וכן באשור. ממא. מהון ממא. (ד) לא יסכו ליי יין. זה נתינת עצה הוגנת שהנביא נותן להם, אחר שאין רצון השם יחפץ בם ומידם, אבל הוא כלחם אבלים שלהם אשר אכלו יממא, כמ"ש בתורה לא אכלתי באני ממנו (דברים כ"ו י"ד). לנפשם. יהיה לנפשם, כלומר לעצמם, והמעם שלחמם יהיה לעצמם, ויאכלוהו הם ולא יבא בית ה'. (ה) וליום חג יי. בעשותו זבח ושחיטה מבני אדם, כמעם כי זבח ליי בבצרה (ישעיה ל"ד ו'), וכן ביחזקאל על גוג מזבחי אשר זבחתו וגו' ושבעתם על שלחני (יחזקאל ל"ט כ'). (ו) כי הנה הלכו. בגלות וגם נעדרו, כמעם הגשם חלף הלך לו (שיר ב' י"א). משר. מצד השד ובסבתו, כי בא עליהם מאת השם, מחמד לכספם, בתי משפיותם ששם ציורים מכסף רב. (ז) ידעו ישראל. אחר שאנשי כה"ג עשו הטעמים לפירוש, א"כ ידעו ישראל דבק עם מה שלפניו², כאלו אמר ידעו ישראל בלי ספק כי באו ימי הפקדה והשלם. כי יפקוד יי להם על חטאתם וישלם להם כרוע מעלליהם. ואמרו אויל הנביא. הוא הנדה אחרת ומעם הנביא ואיש הרוח, על נביאי האמת אשר רוח יי עליהם, והזכירם זה על אמרם שהנביא אויל ומשוגע כמו שמבואר בס' מלכים (מ"א ט' י"א), ויאמר להם, כי הוא [הנביא] מתואר כן על רוב עינם ורוב שנאתם לו ולאמת, כאלו אמר, כן הוא לפי מחשבותם וזה מצד שהם חכמים בעיניהם עד שיחשבו שהם (ח) צופים כולם ורואים כל הנולד עם האל ית'³, ויאמרו כי הנביא המוכיחם הוא פח יקוש, וכ"ז יעשו משטמה ושנאה להם בבית אלהיהם

¹ בכ"ז מפשיט, ² נגד הרד"ק, ³ וזה פרוש חדש.

הרעה ולא הטובה. (טו) ואני יסרתי, גם זה ביום מיבה, ומעם יסרתי קשור וחזוק. (טז) ישובו לא על, שם בלתי נשלם, והפכו הגבר הקם על (ש"ב כ"ג א'), זהו הענין אחר אם שיהיה שם דמיון ראשון או נגור, והמעם בזה הסטה, הפך ארח חיים למעלה למשכיל (משלי ט"ו כ"ד). זו לעגם בארץ מצרים. כי היו שריהם הולכים מצרים לבקש עזר והיו עושים שם משתאות ולעגים ולצנות.

ח. (א) אל חכך שפר, יהיה שופר, כי המלות המציאות נכון לחסרם בעברי ובהגיון לא זולתם, כנשר. כי כנשר יהיה על בית יי, והרמוז על מלך אשור, ובפרט על נ"נ כי הוא האחרון אשר עצמונו. (ב) לי יועקו, המעם ואז לי יועקו לומר אלהי ידענוך אנחנו ישראל, ובפרט הראש שהוא ירבעם בן נבט, ומעם, (ד) ולא ממני, לא מדעתי ומאתי, וכבר קדם במלכים, כי מאתי היתה נסבה¹ וגם דברי אחיה² והכל אמת, השירו, שמו שרים, כמו המליכו שמו מלך, עשו להם. פעלו, וזה רמז לכספם וזהבם, והמעם לעשות צלמי כסף וזהב. למען יכרתו, לא כווננו הם לזה אבל אל הפך זה. (ה) זנח עגלך שמרון, עגל הזהב שהיה לישראל, שראשם שמרון אחר אחאב, והזנח והשוכח, הוא העגל, והנשכח הוא שמרון, וזה דרך לעג כלומר שכח אותך ולא יצילך מרעתך, ואמר זנח שהוא השכחה, עם שמרון שמעמו השמירה והזכרונות להפלגות צחות, ובתיב בשם ית' זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותנו (תלים ס' י"ב), נקיון, מעין. (ו) והוא, רמז למלך ירבעם בן נבט הרמז בעקר אמרו (ד) המליכו, והמעם כי מהסכמת ישראל והמלך עשהו חרש לאלוה, ובאמת לא אלהים הוא, והעד כי באחרית יהיה שוכבים ממעם וילך שובב (ישעיה נ"ז י"ז), כלומר תמורה ושנוי כי יאבד. (ז) כי רוח יזרעו, רמז לישראל, אולי, לעולם כמו אפשר, והמעם בזה אפשר שיעשה קמת, הנה אז זרים יבלעוהו, ומה יועיל לו. (ח) פרא בודד לו, תאר לאשור להיותו חיה רעה מן הצבועים, כמעם פרא למד מדבר (ירמיה ב' כ"ד), ולכן הוא שונא בני אדם, התנו. ממעם תנאי, כי היו עמנו עושים תנאי וכרתו אהבה עם מלכי אשור ולא הועיל זה להם, אבל הויקם מאד. (י) יתנו, גם זה מענין תנאי הנוכר. אקבצם. לארץ אשור בגלות, והמעם בזה באחרית, אבל תנאי האהבים החלו תכף שמת שלמה וקמו ירבעם ורחבעם, ועל זאת

¹ צ"ל כי היתה סבה מעם ה' מ"א י"ב ט"ו, או דבה"ב י' ט"ו. ² אולי למה שאמר אחיה השילני (מ"א י"א ל"ו) ואתך אקח ומלכת וגו'.

(ו) גם אותו. בנוי לעגל ולעגלות. ירב. פרשתי (ה' י"ג). בַּשְּׁנָה. זה היה שם בעברי כמו בשת. (ז) נדמה שמרון וגו'. המעם היה המלך בשמרון שהוא הראש, דומה לקצף שעל פני המים כי יכרת מהרה. (ח) ואמרו להרים כסונו. כי יבחרו מות מחיים. (ט) מימי הגבעה חטאת ישראל. ואם שם לא חטאו כל ישראל רק בני בנימין, כמו שיפרש אח"כ על בני עולה. וכן כתיב על יוֹתָר מַעֲטָה, חטא ישראל (הושע ז' י"א). לא תשיגם. זה השוללות על מה שהוא בלתי ראוי לפי האמת, כמ"ש בתורה אשר לא תאכל (ויקרא י"א כ"ז) ויותר מופלג לא תוכל לאכל (דברים י"ב י"ז). (י) באותי ואסרם. כלומר באֹתִי הוא שאקשרם כאלו הם בהמות רשות, כמו שיפרש אח"כ. עינתם. ממעם האריכו למעניתם (תלים קכ"ט ג'). (יא) ואני עברתי. היום בעת צרתם. ארכיב אפרים. היא הרכבה כמו שיהודה הוא החורש ויעקב הוא הבהמה הפועלת בשדה, והכל אחד, ר"ל אפרים ויהודה ויעקב והכל בני ישראל, וכ"ז משל להיות ישראל עובדים שאר האומות ובכל עבודה בשדה. לכן (יב) אני מוכיח לכם היום מרם גלותכם, שתרעו לכם לצדקה, וכבר הודעתי כי דרך הנביאים לומר כל לשון עבודת שדות גם לרעה גם לטוב. לפי חסד. בלשון הפילוסופים⁽¹⁾, וגם הפליג לומר לפי על הקצירה כמעם לפי חרב (הושע ו' כ"א). עד יבוא. אינו הגבלת זמן כמו עד כי יבא שילה (בראשית מ"ט י'), וכ"ו תכלית הפלגת ענין כמו שיאמרו החכמים עד שיהיו כך וכך, כלומר דרשו השם והתפללו לו עד שיבא הוא ית' אליכם, כמעם אבוא אליך וברכתיך (שמות כ' כ"ד). (יג) חרשתם רשע. שב לענינו. (יד) וקאם שאון. המון מלך אשור ובפרט של נ"נ. כשר שלמן. זה היה מאורע ידוע אצלם כמו כמספד הדרימון⁽²⁾ בבקעת מגדון (זכריה י"ב י"א), וכן אמר אריסטו למקום הריגת עתמן. אם על בנים רמשה. זה היה באותו המאורע, וכן יהיה לישראל. (טז) ככה. כמו וככה תאכלו אתו (שמות י"ב י"א), כלומר כ"ז הענין היה סבה פועלת ענין בית אל המכונה בית און. ומעם רעת רעתכם, להפלגה כמו הכל הבלים (קהלת א' ב'), קדש הקדשים (שמות כ"ז ל"ג). (טז) כשחר נדמה נדמה מלך ישראל. אין זה מצד דמיון מה שקדם כשחר נכון מצאו (ו' ג'), אבל זה מצד הסתלקו מהרה כענין דמיון קצף על פני מים (פסוק ו'), והפלגת זה המשל

(1) ר"ל לפי nach Mass, והלא כן לשון תורתנו הקדושה ויקרא כ"ה ט"ז, במדבר ט' י"ז. או יאמר לפי, מלשון פיפיות, ⁽²⁾ לפנינו בקרא הדרמון, והעירני לח' אפסוויצער כי כן בכמה ספרים הדרימון, וכי כן בש"ס מוער קמן כ"ח: בכ"י ודפוסים ישנים (ב' פעמים), וכן ברש"י כ"י וד"י.

לכל דבר אמת, כי עתה (ט) העמיקו שחתו, כימי ענין פלגש בגבעה, לכן יזכור עונם יפקוד חטאתם ודי כזה, כי כמו שעונם וחטאתם הוא כפל לשון, כן יזכור ויפקוד. (י) כענבים במדבר, הטעם כי זה נמצא ע"ד זרות קרוב לנמנע. ומעם בכבורה, כי ישמח אדם במאד, בעל פעור, כמו שמפורש בתורה (במדבר כ"ה ג'). שקוצים, שם נגזר, אם בלשון אם בענין, (יא) ומבטן, ואף מבטן וכן ואף מהריון, (יב) כי אם יגדלו את בניהם, זה אחר הלידה הרבה, ושכלתים מאדם, שלא יבואו לכלל אנשים, וזה יותר קשה ממה שנאמר וכל מרבית ביתך ימותו אנשים (ש"א ב' ל"ג), בשוריי, כמו בסמ"ך, וזה בטעם והסתרת פני מהם והיה לאכל (דברים ל"א י"ז), ומעם להם, אף לאבות עצמם, (ג) אפרים כאשר ראיתי וגו', הטעם היה לפני, כאשר ראיתי וגו' ועתה בהפך, כי ענינו להוציא בניו אל הורג, (יד) תן להם יי מה תתן, במה שתתן והוא רחם משכיל, וזה דרך בקשה מן הנביא כי יטיב להם זה מהיותם מולידים לבחלה, (טז) גם כי ילדון, שהוא פרי בטן, (יז) ימאסם אלהי, הוא הגדה לעתיד, י. (א) גפן בוקק ישראל, כן היה תחלה במצרים וגם במדבר, אבל אח"כ פרי ישוב לו, ומעם ישוב, מענין השווי הנוכר בספר המדות, כלומר הטובות שבשווי לא מותר, כי כן הכונה הראשונה, אבל כאשר היה לו רוב ורבו אז חטאו, וכאשר היה ברוב הרבה ובטוב, הטיבו ע"י, ולכן מבואר כי ענין הברכות מן הטובות הכתובות בתורה הוא השווי והכרחי⁽¹⁾, (ב) חלק לבם, מכמה פנים, ובפרט כי נחלקה המלכות לירבעם ורחבעם, הוא, כנוי לאלהי, קדם וזכרו (ט"ז), (ג) כי עתה, בגלותם מארצם יתוודו או על עונם ויכירו כי אין תועלת במלך אם לא שידבקו הם והוא כיראת יי, כמ"ש בדברי שמואל (ש"א י"ב י"ד), (ד) דברו דברים, שב לענינו בזמן היותם בארץ, ומעם דברים, מילים שאינם רק דברים והבלים, אלות שוא, עם כרת ברית, ופרח כראש, הטעם שרש פרה ראש, ומעמו משפט מעוקל, שדי, כמו שדה, סוג, (ה) יגורו, יפחדו, כמו לא תגורו מפני איש (דברים א' י"ז), גורו לכם מפני חרב (איוב י"ט כ"ט), ואם הכל מסוג גר, שכן שמרון, כמו שוכן, רמז לעם השוכן בשמרון שהוא ראש, ומעם אבלות העם והכמרים על עגלי הזהב, כי שלמנאצר לקחם מצד הזהב, ומעם עליו יגילו, שעליו יגילו בזמן שעבר, כמו והבית הזה יהיה עלין (מ"א ט' ח').

⁽¹⁾ וכ"ז באור חדש ונכון, ור"ל כי מותר הטוב קללה תחשב לבעליו, והטוב האמת הוא הסיפוק מבלי חסרון וכלי מותר וזה ישוב.

כי אין לו מקום כלל, וכן כתיב ואי זה בית אשר תבנו לי (ישעיה ס"ו א'). (י) אחרי יי ילכו. גם בזה רמז לזמן חזקיה ולזמן זרובבל. (יא) כצפור, וכיונה. לרמיון קלות תנועתם, וזה לטובה הפך מה שקדם כיונה פותה, כעוף השמים (ו' י"א י"ב).

יב. (א) סבבני בכחש אפרים. שב לענינו להוכיחם על רעתם היום. עד דָּד. משל, כמעט שרית עם אלהים (בראשית ל"ב כ"ט), ואין כתיב על, וכן כתיב אח"כ שרית את אלהים, וכן (פסוק ח') וישר אל מלאך, ואין כתיב על. נאמן. היה נאמן, והטעם עתה ישראל בכחש ובמרמה, אבל עדיין נשאר יהודה בממשלתו ואמונתו על השם והמקדש, וזה היה בעת חלוקת המלכות לירבעם ורחבעם כמו שמפורש במלכים (מ"א י"ב ב') ודבה"י (דבה"ב י' י"ז). אבל אמר אח"כ (ג) וריב ליי עם יהודה. כי אח"כ ימשכו גם המה לעזוב המקדש והאל ועשו אלילים כמו שמפורש במלכים, וכן קדם (ו' י"א) גם יהודה שת קציר לך. (ד) בבטן עקב את אחיו. על יעקב שהוא סוג כולל אפרים ויהודה, ולא זכר זה דרך גנאי, אבל לשבח גדול, כי עקב, אין ענינו רק אחו בעקב אחיו, כי התגבר עליו כי כן גזר השם, ומעם זה הריב מהשם עם עמנו, כמעט זכר נא מה יעץ וגו' (מיכה ו' ה'), ובכלל זכירת החסדים וכמה מעלות טובות שעשה השם לאבותינו מקדם ואיך ראוי לנו שנעבדהו ג"כ. (ה) בכה ויתחנן לו. הטעם המלאך, ואין אלו ההעברות חמורות בחק המלאך, כ"ש אותו המלאך. וביאור יותר אי"י. ימצאנו. הכנוי למרברים בעדם כמו עמנו, ואם הוא לנסתר אין היוק כי כן דרך הנבואות, ואלו דברי המלאך שהוא ליעקב שאמר לו שלחני כי עלה השחר (בראשית ל"ב כ"ז), ואמר לו כי עוד פעם אחרת ימצא אצלו בבית אל, ושם ידבר עמו, כמו שמפורש בתורה (שם ל"ה ו'), ואין פלא אם המלאך ידבר על עצמו בלשון רבים, כי יותר נפלא מה שימצא בשם ית' כמו נעשה נרדה (שם א' כ"ו י"א ו'), גם אין פלא אם לא בא בהורה בפירוש שהמלאך אמר לו זה, כי הכל מובן לחכמים ממה שכתוב שם, וביאור הכל אי"י. (ה) כנען בירו מאזני מרמה. כאלו אמר ונשוב לכונתינו, וטעם כנען כמו הוא הוא, והנה שם כנען שם מושאל, כי נקרא כל כנען מצד היות העקר בואת המלאכה והאומנות לבני כנען פחותים רובלים סובבים, עם היותם מזויפים גדולים. (ט) מצאתי און. חזק, כל יגיעי. בכל יגיע. לא ימצא, מוצאים, והכונה כי הוא זך בעיניו ומחשבתו, שכל קניינו ועשרו

(1) וכן הר"י מבלגנצי.

כי כשחר הוא עולה בגבורתו ר"ל שחרות האד לפני השמש וינצחהו השמש וימחהו, וכן יעשה מלך אשור למלך ישראל.

יא. (ב) קראו להם, חסר הפועל, אבל שלוחיו ונביאיו הם קוראים קרובים, וכנוי להם, לישראל. כן, כמעט וכן יפרוץ (שמות א' י"ב), כי אינו לדמיון. הלכו. ישראל מפני הנביאים, כי היו גשמיים מפניהם. (ג) תרגלתי, נכון ביסוד העברי כמו שנכון הרגלתי. קחם, לקחתי אותם, על זרועותיו, נכון כמו שנכון בזרועותיו, וכן נהוג שיעשה לכל נופל ויותר במים, כמו שיאמר עוד (ד) בחבלי אדם אמשכם, כמעט ימשני ממים רבים (תלים י"ח י"ז). (ד) כמרימי על על לחיהם. זה יעשו לבהמה כשירצו שתאכל בנחת ועונג. אוכיל, שם דבר ראשון בעברי כמו אכל (יואל א' ט"ז). (ה) לא ישוב אל ארץ מצרים. גם זה שלילה לפי הראוי כמו לא תשיגם מלחמה (י' ט') שקדם זכרו. ואשור הוא מלכו. המעט לא ישוב אל אשור שהוא מלכו, כי מאנו לשוב, וכ"ז מענין ההתנגדות התנועות, (ו) וחלה. מעט על ראש רשעים יחול (ירמיה ל"ז כ"ג). (ז) ועמי תלואים וגו'. כמו והיו חייד תלואים לך מנגד (דברים כ"ח ט"ו), כי תלא הוא שורש מיוחד בעברי. וזה השם תונח על הדבר המסופק, וזה כענין עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעפים (מ"א י"ח כ"א), כמו שקדם אין מלך ואין שר וכו', ואולם שם משובח הוא מיוסד לרעה, ובא הכנוי לשם⁽¹⁾, כמו תועבת יי (דברים ז' כ"ה), ובבר ידוע שנוי צירוף הפעולות, ואל על, הפך לא על (ז' ט"ז), כמו שפרשנו, יקראהו, הקוראים הם הנביאים המזכירים. (ח) איך אתנך, ביד אויב וכן אמגנך, כמעט אשר מגן צריך בידך (בראשית י"ד כ'), ומעט זה הפסוק עם הבא אחריו, כי לא יעשה בם כלה לגמרי כמו שהאריכו כל הנביאים. (ט) לא אשוב, נכון בעברי גם על התחלת תנועה כמו שהורעתיך בכמה מקומות, ומעט כי אל אנכי, כמ"ש אל רחום (שמות ל"ד ז'), ואל, טעמו חזק ותקיף, ובתיב מוב ארך אפים מנבור (משלי ט"ז ל"ב), וכן אמר ישעיה חמה אין לי (ישעיה כ"ז ד'), בקרבך קדש ולא אבוא בעיר. זה הנדה אחרת כלומר אני קדוש שוכן בקרבך, כמעט ושכנתי בתוך בני ישראל (שמות כ"ט מ"ה), על צוותו בנין חמשכן, וכן ושכנתי בקרבך⁽²⁾. אבל להסיר כל אמונת גשמות מן העם אמרו לא אבוא בעיר, בשום עיר וגם לא בירושלים ואם אמרתי שאני שוכן בקרבך, כי אין הכונה רק על כבודו ית'⁽³⁾,

(²) בכ"י לשב, (³) צ"ל בתוכם, יחזקאל מ"ג ט', או ושכנתי בתוכך, וזכירה ב' י"ד, (³) וזה הערה חדשה וראויה, ולזה כוון הראב"ע באמרו: ע"ד האמנם ישוב אלהים את האדם, דבה"ב ו' י"ח,

עוד (ח) אפגשם, אשור, אביט ואארוכ¹). חית השדה תבקעם, כמו שתבקעם חית השדה, (ט) שחתך, כמעם שחת לו (דברים ל"ב ה'), שמעמו שהוא שחת לעצמו, כמעם כי השחית כל בשר (בראשית ו' י"ב), ומעם כי בי בעורך, נתינת מעם ללשון שחת, כמו כי עצר עצר יי (שם כ' י"ח), וזה כי כאשר יהיה ישראל כומח ונעזר באלילים יאמר ששחת לעצמו, לפי שבשם לבד מגן עורתם. (י) אהי מלכך, הפוך מן איה, כי זה השם משותף עם (יד) אהי דברך, ובוזה הערה גדולה על שתוף השמות וגם על שנוי סדר האותיות, אשר אמרת תנה לי מלך ושרים, כי מהכרח המלך שיהיו עמו שרים, וזה היה בזמן שמואל כמו שמפורש (ש"א ח'). (יא) אתן לך מלך באפי, גם זה מבואר בשמואל (שם ח' ז'). ואין בזה סתירה עם מה שכתוב בתורה (דברים י"ז ט"ו), וגם עם מה שאמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין כ'). שהוא מצוה, כי המצות למינים רבים, ואקח בעברתי, בעת הגלות, וזה בפרט על הושע בן אלה, ואין זאת הלכיהה במדרגה אחת עם הנתינה, (יב) צרור, ממעם מי צרר מים (משלי ל' ד'), (יג) בן לא חכם, שם בלתי נשלם, ולכן מעמו סכל, וזה דבק עם הבא אחריו, כי עת לא יעמד, כמעם לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם (דברים ל"ב כ"ט), והמכוון בזה כי אפרים כאשר שיבואו לה חבלים, והוא אינו מבין שעת הוא שלא יעמוד במשבר בנים, וכי (יד) מיד שאול אפרם וגו', וזה רמז למה שעשה הושע בן אלה סכלות גמורה כי מרד במלך אשור, כמו שגם כן עשה צדקיה. א"כ העת היה מוב, אבל סכלותם הביאם לרע, ועל הכל כי מאסו תורת השם, ובפרט מצות אליו תשמעון (דברים י"ח ט"ו), ואלו החטאים צרורים וצפונים, לכן הציע צרור עון אפרים צפונה חטאתו, אהי דברך²) מות אהי קמכך שאול, וכן קדם מיד שאול, א"כ מבואר מכל זה כי שאול איננו ניהנם, ואולם אהי בבאן כמו אהיה כמעם ואהי להם כמו שחל (פסוק ז'), ומעם דברך, לדברך ועניניך³), כי דבר שם משותף והמעם אחר שאתה לא חכמת, הנה אני אהיה פועל לך מות ושאול ולא אנחם מזאת הגזירה, עד (טו) כי אם הוא בין אחים יפריא, המעם באחו (בראשית מ"א ב'), הנה יבא קדים רוח יי וגו', והמעם על ביאת שלמנאצר מלך אשור.

יד. (א) והירותיו, הנשים ההרות כי זה נמשך עם עלליהם י' משו, וזה ענין האנשים הצבועים שזכר אריסמו בספר המדות.

¹ כרש"י, ² בלא יו"ד וכן בדפוסים ישנים, ³ גם התרגום גם הדר"ק מלשון דיבר, אבל לא ממעמו.

נאספו באמונה גדולה וכי אין בם עון שיהיה חטא, כלומר חסרון בנפש, כי עון וחטא הם שני ענינים. (י) עוד אשיבך באהלים. גם זה לרמוז לזמן חזקיה ולזמן זרובבל, ובכלל כי דרך הנביאים לערב תמיד דברי נחמה עם דברי תוכחה כמו הם כנגד בן, וזה התחיל משה הראש, כדי שלא יצא לב ההמון ויתאשו מן הטובה, ואלו ענינים גדולים. (יא) הרביתי. דברים. אדמה. אעשה דמיונים ומשלים. (יב) אם גלעד און. אין זה דרך הקודם בהקש תנאי המתדבק, אבל המכוון אם גלעד הנה הוא און, וידוע שגלעד הוא כמוראש לעשרת השבטים, וזה בענין מלת אם בהיקש תנאי המתחלק, וכן יאמר בכאן אם גלעד אם גלגל הכל רע, וידוע שהירדן בין שני אלה. שרי. כמו שדה (יג) ויברח יעקב שדה ארם. גם בזה שב לספר איך עזר השם לאבותינו מקדם ביום רעה. שמר. הצאן, וגם שמר יום כנגד יום (יד) ובנביא. זה משה וזה יותר מעולה. נשמר. ישראל במדבר (טו) הכעים אפרים. כי כפר בכל זאת הטובה אחר שנכנסם לארץ ועשה כעסים מרים ורעים. ודמיו עליו. על עצמו, כמעט דמו בראשו (יהושע ב' י"ט), וגם השם שהוא אדוניו ישיב לו חרפתו וישיב גמולו בראשו, שתכפוהו צרות ופחד לילה ויומם, ולכן.

יג. (א) כדבר. כדברו יהיה לו רתת¹. נשא הוא בישראל. כמעט ונשא עונו (ויקרא ה' י"ז), וגם נכון שיהיה הרמוז לישראל, והכל ענין אחד. ויאשם בבעל בימי השופטים, ועתה בימי המלכים והראש עגלות זהב. (ב) כתבונם. הטעם כתבונתם, כי שני משקלי שמות הם. כלה. בנוי לפסל ולעצב. להם. לעצמם, כי היו קוראים זה לזה ומעירים קצתם את קצתם. ומעם זבחי אדם. הזובחים שבמין האדם, כלומר אתם החסידים מבני אדם הזובחים האדוקים לאלוה הזה, ראוי שהעגלים ישקון. כי כן דרך חבה גדולה, כמעט וכל הפה אשר לא נשק לו (מ"א י"ט י"ח), וגם זה מבואר היום. (ד) ואנכי יי אלהיך. כי אז הכירו זה אבותינו ראשונה, ולכן כתיב (שמות כ' ב') אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ודי בזה הנביא פרוש לזה, ולחנם טרח אבן עזרא². (ו) כמרעיתם. הכ"ף לאמות, והטעם כאשר היו רועים. על כן. תחלה כי שבעו, ואח"כ רם לבם, כמעט וישמן ישרון ויבעט (דברים ל"ב ט"ו). (ז) ואחי להם. לעתיד³, כמו שיאמר

¹ ר"ל היה מטיל אימה בדברו על כל סביבותיו, ולא שתקרא כדבר אפרים רתת — נשא וגו', ותיבת לו קשה להולמו. ² עיין הראב"ע שמות כ' ג', בשאלתו למה לא אמר בורא שמים וארץ. ³ והראב"ע לע בר.

פירוש יואל.

א. (א) דבר יי אשר היה אל יואל בן פתואל. לא זכר בזה ומנו ולא שם המלכים שהיו בזמנו כמו שעשה ישעיה והושע. ואולם מדבריו נכר לפי דעתו, כי זה הנביא לא דבר כלל ביעוד חרבן בית ראשון ולכן לא ידבר כלל ביעוד בית שני כ"ש בחרבן בית שני ובכנין השלישי, רק נבא על מאורע הארכה שהיה בארץ ישראל והיה להם בית המקדש אם ראשון או השני, כמו שמבואר מדבריו, ואחר נבא על הנשע עמנו מצרות חזקות מיתר האומות בעת היה להם בית המקדש, ולכן יראה לי כי זה הנביא אחר שנתאמת לו מפי הושע וישעיה וזולתם מן הקודמים לו, שבית ראשון יחרב ויבנה שני, והם לא יעדו מאורעים שיהיו לעמנו בזמן בית שני זולת מה שיעד יחזקאל ענין קום החיה השלישית וצרות עמנו מצדה, עד שבאו בני החשמונאים ונצחום, חיוק זה הנביא זה הענין ג"כ, ולכן אמר (ד' ו') ובני יהודה ובני ירושלים מכרתם לבני היונים, וזה כי ממשלת החיה השנית לא שקדה רק שלשים שנה, ותיכף בא ממשלת החיה השלישית היא מלכות יון שהצרו לישראל מאד עד שבאו בני החשמונאים, וע"ז כתב זה הנביא (ג' א') והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר וגו', עד סוף ספרו, רק שנבא תחלה מאורע הארכה שהיה לדעתי בזמן ב"ש, עם ממשלת החיה השנית או השלישית, כי אין זה ענין אחד עם הבצורות שזכר ירמיה (י"ד א'), כי לדעתי אותו המאורע היה בבית ראשון כי לא דבר כלל מענין בית שני רק מבנייתו וכן יחזקאל, וזה הנביא עברו יותר, ועוד אבאר זה. (ג) ובניהם לדור אחר. הטעם וכן תמיד כל מה שישקוד לכם וזרונות, ויותר קצר מה שאמר ירמיה (ב' ט'), לכן עוד אריב אתכם ואת בני בניכם אריב. והכל נכון בעברי ובהניין. (ו) כי גוי. ענינו קיבוץ. שניו שני אריה. להפלגה, והרבה הפלגות ג"כ בזה הספר, וכבר העירם המורה (מו"נ פכ"ט משנ'). (ח) כבתולה. על שם העבר. (יא) על חמה. זה רמז לאיברים, ואמרו (יב) חנפן הובישה, [רמז] לכרמים. (יג) משרתי אלהי. ואחר אלהיכם, והכל נכון. (טו) וכשד משדי יבוא. כן זכר זה ישעיה ושם העירונו. (יז) עבשו. שרש היה בעברי ולא נמצא רק זה, והנה כמה

(1) עיין פרושו בח"א ישעיה י"ג ו'.

(ב) שובה ישראל עד יי אלהיך. חתם ספרו בייעוד טוב וכן דרך רוב הנביאים לנחם העם, וזאת המוכה רימו גם על זמן חזקיהו גם על זמן זרובבל. כי כשלת בעונך. עד היום, לכן שובה מן היום הזה לעתיד, וזה כמעט רפאה נפשי כי חטאתי לך (תלים מ"א ה'), ואין בזה דיוק כאן כמו אע"פ, ולא גם כן נתינת סיבה בעצם, ומי שהוא בקי בעברי ובהגיון יבין הכתובים. (ו) כל תשא עון. בכלל תשא עונינו. ונשלמה פרים שפתנו. די בזה עתה עדות נאמנה למה שאמר המורה (פ"ב משלישי) כי התפלה בדבור החיצוני יותר קרוב אל האמת מן המעשה בזבחים. (ד) אשר בך. כנוי לשם. יתום. ישראל. (ה) ארפא משובתם. זה תשובת השם להם כי ישמע תפלתם. נדבה. דרך נדבה לא חיוב כי אין עמנו ראוי לטובה, כמעט לא למענכם אני עשה (יחזקאל ל"ו ב'), (ה) יחיו דגן. כמו דגן. (ט) אפרים. קריאה מהשם לעמנו. ומעם מה לי עוד לעצבים, כי הוא ית' רואה הכל. (י) מי חכם ויבן אלה. גם זה דברי השם או הנביא שהוא שלוחו כמותו ואין הכדל ביניהם בזה. ואמר לשון חכמה ובינה וידועה, כסדר שלשת חלקי המוח¹, וזה דיוק גדול בכל ספרי הקדש שלנו, וגם דיוק גדול בכונת זה הפסוק.

נשלם פרוש ספר הושע

שבח לאשר בו נשתעשע.

---

¹ ואלה הם דברי הראב"ע שמות ל"א ג'.

נעלם מהם כי חשבו שלא יקרא תנועה רק המקומיית. ומי שהוא יודע בהגיון ובחכמת הטבע, ידע כי כן תנועה בעצם ובאיכות, ולכן אין בשרש זה, רק ענין אחד, וזה כי התאווה והחשק החושק נקרא תשוקה מצד היות תנועת התאווה כפולה ומכופלת פעמים רבות, ורוח הלב והכח המתאווה תתנועע תמיד לדבר החשוק, עם שיש בזה קצת ענין התנועה מקומית ג"כ. ונקרא מקום המקח והממכר שוק, כי שם יעשו ב"א תנועות כפולות תמיד זה הולך וזה בא, כ"ש שוק הימין של השוקים, כי זה האבר עיקר התנועה מצורף לרגל, ולכן הבדילו בין שוק בשורק ובין שוק בחולס, ואם הכל מסוג ושרש אחד, כענין כסף וכוסף גלל גליל, יכן נאמר בכאן מסוג זה והשיקו היקבים תירוש וגו', להיות התירוש והיצהר דבר לח ונגר, ויש לו תנועות רבות אף בהיותם ביקב, כ"ש אם יהיו מלאים ויצופו למעלה, ולא כן הבר, ולכן נאמר שם ומלאו הגרנות, א"כ לא יצא והשיקו מסוג ענינו, אע"פ שיהיה מעמו והציפו, וכן מה ששמשו רבותינו ז"ל בזה¹. וראה מה בין דעתינו בזה ובכל המקרא, ובין מה שיאמר הח' דוד קטחי, שהרבה בזה ענינים, ולא שם להם טבע אחד כולל. וזה ענין גדול עם שנדע שאר הפנות שכתב אבן רשד בתשומת השמות למהות הדברים אם עצמים אם מקרים, וכ"ז יתבאר במקום אחד בארוכה, כי מזה הדיוק יצאו פלאות חכמה במעשה בראשית ומעשה מרכבה ובשמות הנכבדים.

ג. (א) והיה אחרי כן אשפוך את רוחי וגו'. כבר העירנו המורה (מו"ג פל"ב משני) על דברי הנביא, וגם פירוש ענין אמרו ונבאו בניכם וגו', ואיך שיהיה, הנה הכונה מזה עד סוף הספר כמ"ש, כי אחר זמן המאורע שקדם, שהיה בזמן בית שני ואולי בעת ממשלת החיה השנית, הנה אח"כ זמן אם מעט או הרבה — כי זה לא יתבאר — הנה יהיה דור נכבד בעמנו בא"י. וכן תמורת ענין הדורות תמיד בכל ארץ פעם לרעה פעם לטובה. וגם יזכור וייעד כי השם ית' בזמן זה הדור, יתן מופתים ואותות עליונות ותחתונות מצרות ומאורעות רעות שיבאו, והוא יקרא יום יי הגדול והנורא, ר"ל עת המלט ישראל מאלה הצרות, וזה ענין קום החיה השלישית שהיא ממשלת יון הרשעה, ובפרט מלכות אנטיוכס, כי

¹ עיין ערוך השלם ערך שקא' ב'.

וכמה שלא נמצא בספרים שהם אצלנו רק אחד, וחלילה שיהיה בכל העברי תמורה¹, ומעמו נפסדו. פרידות. הגרעונים מן הזרע, שהם חלקים נפרדים חלוקים. מגרפתיהם. נושי העפר. ממגרות. אוצרות כי שם יאספו התבואה, (יח) נאשמו. חטאו וחסרו.

ב. (א) קרוב. נתינת טעם למה שאמר כי ב א, ואם גם יאמר על הרוח. (ב) פרש על ההרים. תאר למשל ולנמשל. ומעם על ההרים כי שם יראו יותר, וראה הפלגה כי דמיון השחר זכרו הושע בשני מינים² וזה כמין שלישי, וכן נכון לעשות משל ודמיון לדבר אחד מצד רבים ורבים, (עש. גם זה ענינו קבוץ³). כמוהו לא נהיה מן העולם ואחריו וגו'. לחנם טרח אכן עזרא בזה עם מה שנוצר בתורה (שמות י' י"ד) על ארבה מצרים, וכמו זה הלשון במלכים (מ"ב י"ח ה, כ"ג כ"ה), והכל אי"י. (ד) כמראה סוסים, גם זה מסוג הדומה, ומה שקדם (א' ו') שניו שני ארית, מסוג הוא הוא, והכל נכון בעברי ובהגיון. (ו) פארור. כמעט פאר, והענין כמו (פסוק י') אספו נהגם, והמעם הכנס הפאר והאור לפנים מן הגלם⁴) ולא יראה בחוצונו. (ז) יעבטון. זה השרש בעברי מטעם עכוב והתמהמה, ולכן קרא המשכון עבוט כי המלוה מעכב אצלו עד שיפרע⁵. (ח) השלח. תאר לחרב מצד היותו משולח מצד יד ההורג. לא יבצעו. לא יהיו נכרתים. (ט) ישקו. פעל משוק ושוקק. (יא) ויי נתן קולו וגו'. נכון שהיה זועה וסופה גדולה קודם שבא הארבה. כמו במצרים ויי נהג רוח קדים (שמות י' י"ג)⁶. (יב) וגם עתה. אע"פ שיעדתי לכם ולעתיד זאת הגזירה במוחלט, ונתן טעם לזה. (יד) מי יודע ישוב ונחם. גם הפליג המורה על סוד אחד באומרו שכן עשו⁷, ר"ל שהתפללו והתענו והשם שמע תפלתם. ויקנאו יי וגו'. ויען יי וגו'. (כ) ואת הצפוני. כי רוח מזרחית צפונית נשא זה הארבה לא"י, ועוד יאמר הקדמוני, וכן כתיב בענין מצרים ורוח קדים נשא את הארבה (שם) ולכן אמר פה וסופו אל הים האחרון. (כד) והשיקו היקבים. זה השרש ר"ל שוק וכן שוקק שניהם תחת סוג התנועה, אבל כי זה מיוחד לכפילת תנועות זו אחר זו, רק שהמפרשים לא ראו זה וגם

¹ רש"י הראב"ע והרד"ק ואבן גאנח ב"ת תחת פ"ה, ² הושע ו' ג' י' ט"ז, ³ כן בבכ"י, אולי נשמט מפרשה ד' ו"א עושו, ⁴ ר"ל שלא יאספו האור אללא שיוסתר בפנים הגולם (הגוף) ולא יראה החוצה, ⁵ וכן הר"י אבן גנאח כס' השרשים שרש עבט, וכן ת"י מעכבין, ⁶ ויש כוזה טעם נכון יותר מכל המפרשים, ⁷ עיין מו"נ פל"ב משלישי ואולי יגלה לך הסוד הזה.

כִּי כִלְהֹנְחֹרֶצָה (ישעיה' כ"ג), וכל אלו הענינים מבוארים בעצמם, וגם מבואר בעצמו שבעת ממשלת מלכות יון עזרום לרעה גם בני סביבות א"י כמו צר ו צ י ד ו ן וכל גלילות פלשה, וגם זה כתוב בפירוש בספר יוסיפון, ושללו ובזזו בספנו וזהבנו וגם מבנינו ובנותינו ומכרום לבני היונים שהיו גבורים אז כולם, והפליג זה הנביא להעירנו על אמתת דבריו ודברי כל הנביאים בהפלגות החדושים אם לטובה אם לרעה, על הפגע הרעה שקרה אל מלכות יון עם פסוק שלם, כמו שאמר על הפגע הרעה שקדם לנו בעבור הארבה, והוא אמרו (טו) שמש וירח קדרו וככבים אספו נהגם, וכן (טז) ורעשו שמים וארץ זגו' ומה נבקש עוד פירוש ופירושים לדברים כתובים בכל הנביאים מזה המין והכל מבואר. ומעם (כ) ויהודה לעולם תשב וירושלים לדור ודור. הכונה אורך זמן עד שיחרב בית שני, וכמה מזה המין למאות. (כא) ונקיתי דמם לא נקיתי. המעם ונקיתי דבר מה לא בכלל, והער מה שיפרש אח"כ דמם לא נקיתי, כלומר אבל דמם לא נקיתי, כמעם שאמר משה (דברים ל"ב מ"ג) כי דם עבדיו יקום.

נשלם פרוש יואל, שבח והודאה לאל.

היה המלך העליון כמו שמבואר ביוסיפון. ואמר יחזקאל (ל"ה י"ח י"ט) והיה ביום ההוא ביום בוא גוג על אדמת ישראל וגו', אם לא ביום ההוא יהיה רעש גדול על אדמת ישראל, וכן כתב ונשפמתי אתו בדבר וברם (שם פסוק כ"ב). ובכלל הנה מליצת זה הנביא עם יחזקאל אחר במין ע"ז המאורע, ואיך נפלא על אמרו אלו המאורעות הרעות וכל אלו הפליאות אף בגשמיים השמימיים, והנה אמר כן על המאורע ביאת הארבה. ואם משה נזהר מזה תאר⁽¹⁾, אבל אמר קצת, והוא וכסה את עין הארץ (שמות י' ה'), ותחשך הארץ (שם פסוק מ"ו), וזה מעט בערך כל הנביאים, וכבר ביאר זה המורה (מו"נ פכ"ט משני), ובכלל כי קרא הנה (ד) הנה יום יי הגדול והנורא, על נפילת זאת החיה ביד בני חשמונאי שהם ראשי (ה) השרידים אשר יי קרא, אם שנושעו, שאין ספק שרבים מתו ורבים נשתמדו לדת יון כמו שמבואר בארוכה בתלמוד ובס' יוסיפון⁽²⁾, וגם אין ספק שרבים ברחו מארץ ישראל ונתפזרו בקצוות ולכן.

ד. (א) כי הנה בימים ההמה ובעת ההיא אשר אשיב את שבות יהודה, (ב) וקבצתי את כל הגוים, מלכות יון ועוזרי שבו להשחית ירושלים וא"י, והשם ית' הפילם ביד בני חשמונאי כמו שמבואר בס' יוסיפון (פ"ה). וגם זה מבואר שנראו אז בירושלים ארבעים יום סוסי אש, וכתב שם (פ"ה), הנה נראה מופת בירושלים וכו' יעויין הכל שם במתן. אמנם זכרו עמק יהושפט, לסבות, וזה כי נקרא עתה העמק כן, לפי ששם היה הנצחון לבני חשמונאי על היונים עתה, ורבים כן לאין מספר⁽³⁾, וכן יאמר עוד (יב) נתינת מעם על עמק יהושפט, כי שם אשב לשפוט את כל הגוים, וגם בפרוש כתב בספר יוסיפון באחד ממלחמות ישראל עם יון שהיה בעמק יהושפט, שהוא קרוב לירושלים. וגם מבואר כי זה העמק הוא העמק שהיה בנצח גם כן הנזכר בספר דברי הימים (דבה"ב כ'), שהיה נצח המופלג למלך יהושפט, וקראהו לסבת זה עמק ברכה כמו שמבואר זה למי שיקרא הספרים, כמ"ש שם (פסוק כ"ו) על כן קראו שם המקום הזה עמק ברכה עד היום⁽⁴⁾, ושני השמות האלה אחד כסוג הענין, וכן עמק החרוץ שיוזכר ג"כ פה (פסוק י"ד), מטעם

(1) ר"ל מאלה ההפלגות, ואולי צ"ל מאד. (2) כמו, דורו של שמד, בשעת השמד, ב"ר פפ"ב, ירושלמי חגיגה פ"ב דע"י, ירושלמי סוכה ספ"ה, מרים בת בלגה שנשתמדה, וביוסיפון פ"ח ובס' חשמונאים פ"א. (3) ר"ל שיקרא את שם המקום עפ"י המאורע. (4) ואלה הם דברי הראב"ע פה.

אבל זה לא דיבר משובת עמנו עד אחרית הספר הזה. (ג) כה אמר יי על שלשה פשעי דמשק. עתה ירד לפרמים בתגבורת מלך אשור על כל האומות ויותר [על] נ"נ. ואולם מספר שלשה וארבע לאו דוקא, וכן תחת שלשה רגזה ארץ ותחת ארבע (משלי ל' כ"א), וכן אחרים שם, והמעם בזכירת שלשה בכמו אלה הענינים, רבוי גדול חזוק, כמו חרב שלישתה (יחזקאל כ"א י"ט), והחוט המשלש (קהלת ד' י"ב), וגם זה מספר שלם, כמו שזכר אריסטו בתחלת השמים והעולם, ובכלל הוא יותר מורה רבוי וחזוק משנים, ויותר ויותר מארבעה. ושעם לא אשיבנו, שלילות אמרו (יואל ד' א'), אשיב את שבותי. והכונה בכ"ז לזכור על כל אבוד עם ועם סבה וסבות, לקיים השורש המונח אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון (שבת ג"ה), ולכן יאמר כי עונות רבות ורבות עשו אלה, אבל יזכור בפרט אחד קשה והוא המכונה ברביעית, וכ"ז להערה והערות גדולות. את הגלעד. הוא מישראל כמ"ש בתורה (במדבר ל"ב מ'), וביהושע (י"ג י"א), והפליג כי לא אמר על השחיתים גלעד, רק על דושם בחרצות הברול¹). (ה) מבית עדן. נראה שזה במחוז דמשק. (ו) כה אמר יי על שלשה פשעי עזה. אין לשאול אנה נמצא כתוב שעשו זה יושבי עזה, וכן דמשק שקדם זכרו, וכן האחרים שיוזכר עוד, כי אין זה חובה שיכתב במקום אחר, וכן רבים בתורה ובנביאים ופעמים לסבות. ובאור זה הכל אי"י. שלמה. נמורה וחזקה, ומעם להסגיר, הפך מה שנצטוונו אף על יתר הגוים לא תסגיר עבד אל אדוניו, כמו שכתוב בתורה (דברים כ"ג ט"ז), וזה היה נבלה, כי ישראל היו מסתתרים בארצם מפני האויבים והם היו מסגירים אותם לאדום, שהיו שונאים אותם שנאת מות, מפני מה שעשו להם דוד ויואב כמ"ש (מ"א י"א ט"ז) עד הכרית כל זכר באדום. ואולם לא פי' בכאן ישראל, וזה לסבה. והכל אי"י. וכן אמרו (ה) מאשדוד וכן מאשקלון ועקרון וגם שארית פלשתים, ובתחלה לא זכר רק עזה. וגם זה אי"י. (ט) כה אמר יי על שלשה פשעי צר. גם בזה לא יפרש שהנסגרים היו ישראל, ואם בלי ספק עליהם ידבר, והעד אמרו ולא זכרו ברית אחים, שזה בלי ספק על דוד ושלמה עם מלך צר, וכן כתיב שאמר מלך צר על שלמה מה הערים האלה אשר נתת לי אחי (מ"א ט' י"ג). (יא) כה אמר יי על שלשה פשעי אדום. אחיו. זה ישראל, כמו שמבואר כי אחיך הוא (דברים כ"ג ה'), וזה התאר נאמר על הרחוק ועל הקרוב

¹ (1) וכן הר"א מבלגנצי.

פירוש עמוס.

א. (א) דברי עמוס. זה הנביא היה בימי הושע וישעיה כמו שנוזכר בכל אלה בימי עזיה מלך יהודה. אמנם זכר בזה ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל כמו שעשה הושע, אבל לא זכר יותם אחוזקיה כמו שזכר הושע כ"ש ישעיה, והסיב זה מצד מה כי לא זכר דין עזיה, אחר שלא זכור רק ירבעם, ובכלל כי זה הנביא לא דבר רק על עשרת השבטים וחרבן ירושלים עם הבית, ובכלל ענין הצלחת החיה הראשונה על כל האומות ועלינו, ובאחרית נבא על שוב בית שני, וזה ענין כונת הספר ואין עוד. בנקדים. מגדלי צאן או רועה צאן, כי כן קצת הצאן⁽¹⁾, ואם [אין] בן כלם, ורבים בן בתארים. לפני הרעש. זה היה בימי עזיה, כמ"ש זכריה כאשר נסתם מפני הרעש וגו' (זכריה י"ד ה'), ואין תימה כי לא כתב זה כותב ספר מלכים, גם לא כותב דברי הימים, כי בן שנת הבצורות שזכר ירמיה (י"ד א'), וכן ענין הארבה שזכר יואל לא נכתבו במלכים ובדברי הימים. וכל זה היה חכמה מה, וביאור כ"ז אי"י. (ב) יי מציון ישאג וגו'. דיוק השאגה הוא לאריה הזקן, ונתינת הקול הוא לכפיר הבחור, כמו שיאמר עוד (ג' ד'), הישאג אריה, היתן כפיר קולו, והנה אלו התארים אינם מונחים רק לבעלי חיים הצבועים, מצד היותו משחית, ואין בכל הנביאים שימשל השם ית' באריה וזולת זה, כמו שקדם המורה (פכ"ו ומ"ו מראשון), ולכן לא אמר אריה ישאג, אבל הפעלים נכון ליחס לו גם מצד היותו פועל רחוק, כמו ויאמר יי לה (בראשית כ"ה כ"ג), ויאמר יי לדג (יונה ב' י"א). כי יי הוא השם הנכבד שמו המיוחד לו, ובעבור כי השאגה ונתינת קול לאריה הצבועי מצד היותו משחית וזולתו, ולכן אמר יי מציון ישאג ומירושלים יתן קולו, כלומר בא שם האריה המשחית ציון וירושלים וגם כל סביבם, והוא המשחית הראש, וכמה דוכים אחרים, ובפרט מלך ישראל וגם השרים, וגם נביאי השקר, וגם העם כלו, כ"ש מלך אשור, ובכלל כל אלו פעלים ומניעים באבור הארץ איש על מקומו. ואבלו נאות הרעים. החל יעודו לרעה על אנשי עירו, כי ידע נבלותם כענין אנשי ענתות לירמיה, אבל הכונה נפילת ישראל כלו בכלל, וזהו כל ענין זה הספר וכן עשו ישעיה וירמיה,

(1) ר"ל שהם נקודים וטלואים.

שלשה פשעי ישראל. בזה עיקר דבריו כמו שקדם (א' א') ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל, ואם במקומות מעטים יזכור עוד יהודה כמו שנהג הושע, וכבר בארנו ענין ירבעם זה, ואמנם בכאן לא זכר ויתעום כזביהם, כי נ"נ לא השחית אלה רק שלמנאצר, ואין כתוב שנביא צוה להם שיתנו את צוארם בַּעֲלוֹ, רק זכר בזה פרמי עונות, והוא ענוי הדלים, אשר כתוב בתורה ע"ז וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב וגו' (שמות כ"ב כ"ג). ואמנם מה שזכר (ז) ואיש ואביו ילכו אל הנערה, עם שאין זה עון כתוב בתורה זה פלא. ובאור כל אלה הענינים שזכרנו אי"י. ואמרו (ז) בעבור נעלים, זה הפלגה, וגם בן מנהג הרוצחים המופלגים גם אצלנו. (ז) השאפים, זה השרש בכלל מענין הבטח, וזה כמעט ויעלו עפר על ראשם (יהושע ז' ו'), כי הדלים לרוב מרירותם בעושק שיעשו להם התקיפים ישימו עפר על ראשיהם ויצעקו מרה, והתקיפים יביטו לזה דרך לענ ולא ירחמו עליהם כלל⁽¹⁾. ומעם (ח) ועל בנדים חבלים, כי ימשכנו⁽²⁾ העניים או יענישום בבסף מה, כרי שיטו ויעמדו בהסבה בחבורות בית אלהיהם ואצל מזבחייהם לאכול ולשתות יין, ובכלל זה ענין כל רקים ופוחים גם בארצנו זאת, ובכלל כי היו הדלים אצלם כמו הבהמות, והתורה החמירה בזה, כ"ש שאלה תכונות צבועיות, כי מה יתרון ומעלה לתקיפים על הדלים, אחר שאין להם חכמה, רק כי התקופים האלה צבועיים גמורים, וככה אמר אריסמו כי ראוי לבערם מן הישוב כמו החיות הצבועיות, ואלו ענינים יקרים והכל אי"י. (ט) ואנכי השמדתי את האמרי וגו'. יזכור זה הנביא כמה מעלות טובות וחסדים שעשה השם לאבותם מקדם, ואלו הבנים שבחו הכל וכפרו בטובות ההם, וכן נהגו נביאים אחרים להציע להם כמו זה, וכן נהג משה הראש (דברים ל"ב ז'), ואחריו יהושע (כ"ד ב'—י"ד), והכל ללא הועיל. ואנכי השמדתי את האמרי. ואמר (י) ואנכי העליתי אתכם מארץ מצרים, זכר חמלת היותר קרוב לאלו הבנים והיותר מפורסם אצלם, כי הם מחזיקים בארץ, וגם זה כענין אמרו ית' (שמות כ' ב') אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ועזב לומר אשר עשיתי שמים וארץ, או אשר נראתי לאברהם⁽³⁾. לרשת את ארץ האמרי. גם זה ביאור המורה, וביאור יותר אי"י. (יא) ואקים מבניכם לנביאים וגו'. זה יותר טוב מהכל, וזה היה גם במצרים גם

(1) ור"ל יביטו בכזו ולענ על העפר המונח בראש דלים וזה באור חדש נגד כל המבארים. (2) בכ"ז ימשכו. (3) עיין הושע י"ג ד' ובהערה.

כמו האב והסוג וכל הדומה לזה, וזאת הרדיפה היתה בעת בא צרות וגלויות לישראל מצד אויבים רבים כי צוה יי ליעקב סביבו צריו, והיו ב"י בורחים הנה והנה, וכאשר היו מוצאים האדומיים היו הורגים אותם בחרב והאשימו מאד. כי עברתו שמורה נצח, אשר הראש שנאת עשו ליעקב על הבכורה והברכה, ולא היה בזה חמס ליעקב, וכבר האריכו שאר הנביאים בחרבן מופלג לאדום ע"י מלך אשור, ואע"פ שפירש ירמיה על כולם, כי הצלחת החיה הראשונה ובפרט נ"נ בהקדמה אחת כוללית להחיר כל הצלחת עם ונפילת עם, והוא אמרו (ירמיה כ"ז ה') אנכי עשיתי את הארץ וגו' ונתתיה לאשר ישר בעיני, אע"כ רצו הנביאים לספר ולפרסם עון וחטא בנסתר. וכ"ז ראוי, ובראש אמר משה הנסתרות לוי אלהינו וגו' (דברים כ"ט ב"ח). (וג) כה אמר יי על שלשה פשעי בני עמון, הרות, כמו הרים, למען הרחיב את גבולם. זה היה נבלה גדולה כי השם צוה לעמנו ע"י משה שלא נצר לבני לוש (דברים ז' ט'), וגם הוא פי' כי השם נתן לאלה חלק ידוע בעולם⁽¹⁾, כמו שנתן לנו, ואלה הרעו לקחת גבול, לכן נענשו והשחיתם יי נ"נ.

ב. (א) כה אמר יי על שלשה פשעי מואב וגו'. בזה נתן עון נפלא והוא אמרו על שרפו עצמות מלך אדום לשיד. וזה מופלג וביאורו אי"י. (ד) כה אמר יי על שלשה פשעי יהודה, אע"פ שחרבן יהודה וירושלים היה מאוחר בזמן מחרבן ישראל, הקדימו בסדר זכירתו, לפי שירושלים ויהודה קודם במעלה, וכאלה רבים, ובפרט במעשה מרכבה כמו שזכר המורה. ואולם יש לשאול איך הקדים חרבן שאר האומות לעמנו, והנה מבואר בירמיה כי ההתחלה בנפילה מצד החיה הראשונה היא לעמנו⁽²⁾. והתשובה כי עשה זה לסבות. וג"ז אי"י. אמנם יותר נפלא מה שיתן סבה בזה על מאסם את תורת השם שזה כולל תרי"ג מצות, ומה מעם שלשה וארבעה, ואיה הרכיעי היחידי? אבל הענין בזה סתום מאד, וזה כי הכונה המיוחדת בכאן, הוא מה שכתוב בתורה אליו חשמעון (דברים י"ח ט"ו), וזה רמז לנו באטרו ויתעו כזביהם, כלומר כזב נביאי השקר כחנניה בן עוזר ורעיו שהיה אומרים כנגד ירמיה (ירמיה כ"ח א'—ד'), ואין הבדל בין אמרו ויתעו, ובין מה שכתוב בתורה עד כי יבא שילה (בראשית כ"ט י'), ואלו סודות חתומות והכל אי"י. (ו) כה אמר יי על

⁽¹⁾ ר"ל כמו שנאמר בפירוש כי לבני לוש נתתי את ער ירושה, ⁽²⁾ וכן הקשה הר"א מבלגנצי וסבאר הסבות, ע"ש עמוס א' ג'.

עליכם את כל עונתיכם. זה מבואר לפי המשל המונח בכל הנביאים כלם, שעדתינו או אמנו הראשית הוא אשת השם, ולכן לפי המשל הפליג לומר בכאן רק אתכם ידעתי, כמו וידע אדם את אשתו⁽¹⁾, ואחר שזאת העדה היא אשתו גבירה ומלכה המיוחדת המסוגלת, ושאר העמים פלגשים ועלמות גם רקחות ומבחות וגופות⁽²⁾ לשם, כפירה גמורה בזנות אחת מהן בזנות⁽³⁾, או באיזה עון וחטא, העד ושתי עם אחשורוש, וכ"ז מבואר בכלל גם אצלנו, כי כל אדם יכעס ויתמרמר יותר על בנו או אשתו, או אחיו וקרוביו, כי יחטאו לו מן הנכרים, כי מה לו ולחם, ואלו ענינים ארוכים ודקים. (ג) הילכו שנים יחדו, כבר הודעתוך כי התמיהות יעשו לסבות רבות, פעם על הנמנע הגמור, ופעם על האפשרי הרחוק ועל המעמ, ופעם על הבלתי ראוי והגון, ופעם לסבות אחרות.

אמר אבן כספי. אחר שמוסכם הוא מכל החכמים והפילוסופים כי הנביאים הם למעלה מאד מן הפילוסופים, עד שאריסטו וחבריו הבל המה יחד בערך להנביאים האמיתיים, ואנחנו לא נוכל לדעת אחד ממאה מכל דברי אריסטו וחבריו בכל ספריהם, א"כ איך נבין אף אחד מני אלף מדברי הנביאים בספריהם, אבל עכ"פ ניגע להשיג מה שנוכל, ורב לנו ולדומים לנו, אם נשיג אחד מרכבה בטרם נמות. ונתן תורה להשם ית' כי ה' יתן חכמה ת' וית'.

ואחר זאת ההצעה אומר, כי גם זה הנביא דבר עמוקות גדולות בזאת הפרשה ואין זה מקום ביאורם רק מקום הערתם ורמיותם. ונשוב לכונתינו, דע כי כל המשלים האלו הם משלים למכוון בכאן, והוא השתתת עשרת השבטים ע"י מלך אשור. ומעם שנים, דבר וקבוץ, כלומר אשור ומחנהו, ואריה הוא מלך אשור וגם הוא ומחנהו בכלל, וכן כפיר והמרף והנלכר, והצפור הוא עם ישראל, ופי' ומוקש היא העניבה כיחור שהוא בכלל הפח. והרשת הנקרא לא"ס בלע"ז, והמעם כי הצפור לא יתפש בפח, אלא א"כ יש שם מוקש, ופי' היעלה פח, כי הפח והרשת בכלל שמוח ופרוש בארץ ע"י הציידים כדי שילכוד עופות ולא יסתלק משם אלא א"כ לכר, זבכלל היה הנמשל בכל זה על ענין מלך אשור ועמנו. ואע"פ שלא יהיה הבדל כלל בין משל למשל באלו החמשה דברים שזכרנו, לא

⁽¹⁾ צ"ל והאדם ידע את חוה אשתו בראשית ד' א', ⁽²⁾ בכ"י ועופות, ⁽³⁾ בכ"י

במדבר, גם אחרי ירושת הארץ ונחם היום, כמו עמוס המדבר וזולתו, אבל הפליג כי לא אמר יחד לנביאים ולנזירים, כי הבדל גדול ביניהם, גם לא אמר מבחוריהם לנביאים, כי אין זה ראוי, אבל כבר אמר יואל בחוריהם חזינות יראו (יואל ג' א'), ואמר (שם) ונבאו בניכם, וגם אין שם דיוק מופלג כי אמר גם בנזיריהם. זכר הודעתך כי כל השמות והמאמרים פעם נאמרו בדיוק וע"ד האמת, ופעם בדרך גם וע"ד ההעברה, וזה ענין יקר כולל כל הכתובים. האף אין זאת. רומז בפרט לזכר אחרון⁽¹⁾, כי הוא היותר מעולה מצד עצמו וגם מצד השארותם בארץ, כי הנזירים הפך שכורי אפרים (ישעיה כ"ה א'), גם הנזירות והפרישה מכל תענוגי העולם, סבה קרובה לנביאות, והנביאים הם הנותנים עצה להשארם בארץ, והעד ירמיה הפך חנניה נביא השקר, לכן הפליג לזכור עונם לרעתם. (יב) ותשקו את הנזירים יין. ועל הנביאים צויתם וגו', לכן (יג) הנה אנכי מעיק תחתיהם, וזה יעוד חורבן עשרת השבטים לגמרי ע"י שלמנאצר מלך אשור. ומעם מעיק, מציק, כמו עקת רשע (תלים נ"ה ד'), (יד) נפשו. עצמו, כמו שכבר זכרנו רבים, וזה יזכר גדול לכל המקרא, כי הפעל המתעבר פעם יתעבר לעצמו ופעם יתעבר לדבר חוץ ממנו. וחדש דרך אחרת באמרו (טו) וקל ברגליו לא ימלט, והשמים הפעול כי אין חובה שיוכר. וכל אלו ענינים יקרים ואין כאן מקומם. (טז) ערום, כמו כאשר הלך עבדי ישעיה ערום (ישעיה כ' ג').

ג. (א) שמעו את הדבר הזה וגו'. המשפחה. מונח בזה סוג לכל עשרת השבטים, וגם לרמוז ליהודה כמו עם וגו'. אשר העליתי מארץ מצרים. זכר זה בפרט כי זה היה הטוב הראשון שעשה השם לעמנו, גם זה דבק עם אמרו (ב) רק אתכם ידעתי. כי זאת הידיעה היה און, כי בירד אותם ולקחם לו לעם און, כמו שטבואר בפרשת ואלה שמות, וארא, ויותר במעמד הר סיני כמו שמפורש בדברי משה לעמנו, ובמצות השם באמרו (שמות י"ז ה') והייתם לי סגלה סכל העמים וגו'. וחלילה שיהיה כ"י⁽²⁾ כמו אע"פ, אבל הוא נתינת מעם מופלג לתאר סגלה, כמו כי עזר עזר (בראשית כ' י"ח), לתואר זיר פא. ובכלל כי זה הלשון הנאמר בבאן שיצא מן המאמר הרמוז בתורה⁽³⁾, הוא ענין גדול ובאורו אי"י. ואולם אמרו על כן אפקוד

(1) ר"ל לנזירים. (2) ר"ל אע"פ שלי כל הארץ, וזה פירושו של רבי מריוס שהביא הראב"ע שם. (3) אולי במה שני ויקרא כ"ה מ"ב, דברים י"ד א'.

ארץ כי אביא עליה חרב וגו'. ונתנו אתו להם לצופה וגו' ותקע בשופר והזהיר את העם וגו', ואתה בן אדם צפה נהתיך וגו', ולכל זה כוון הנביא ועל הכל בנמשל. ואם הכל היה בשמרון ויתר ערי ישראל בלי ספק, כי היו שם נביאים שהוכיחם שלא יחרדו משלמנאצר כמו שיעץ ירמיה ליהודה, והם לא חרדו ולא פחדו ולא קרעו את בגדיהם (ירמיה ל"ו כ"ד). וכן מביאר אם תהיה רעה בעיר ויי לא עשה, א"כ זכר העם הלוקה והנביא התוקע המזהיר, והשם שהוא פועל הלכות והאבוד. ואמרו (ז) כי לא יעשה יי אלהים דבר וגו', עד שסיים (ח) מי לא ינבא, היא נתינת מעם לדבריו שצדק שתי אלו הגזרות הנזכרות יחד, ר"ל אמרו אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, עם אם תהיה רע בעיר ויי לא עשה, כי בכלל זה שלשה דברים כמו שאמרנו, ר"ל העם והנביא והאל, ולכן באר עתה כי אלו השלשה מצטרפים יחד ומתיחסים במדרגות זה תחת זה, כמו שלשה הנבולים בתמונה הראשונה, כאלו העם הוא הקצה התחתון, והנביא הוא הנכול האמצעי, והאל הוא הקצה העליון, וזה כי השם פועל ועושה והוא גולה מודו לנביא, כדי שיכריז, והעם ירא וחרד. ואמרו אריה שאג מי לא יירא אדני אלהים דבר מי לא ינבא, הוא סיום המכוון עם הרחבת ביאור למה שקדם, עם תת סבה לדבור הנביא לעם, כי כבר אמר שהשם הוא פועל הרעה, ואמר כי השם מגלה אותם לנביא מרם היותה. וגם אמר כי הנביא הוא הצופה מכריזו זה לעם, ולכן עדיין נשא ר"ל, למה ומה לו לנביא כי יכריז זה לעם, רק שיברח לו ממקום הרעה וימלט עצמו אם יוכל, כמו שעשה לוט ונח עד"מ, כ"ש בהיות העם בלתי [שומע] לדבריו, כמו שהיו ישראל, וכן הוצרך להשלים זה, ואמר (ח) אריה שאג מי לא יירא אדני אלהים דבר מי לא ינבא, כי הירא בכאן הוא המתנבא. והמשל בזה ירמיה, שהוא מפורסם שהוכיח העם, ופ"א עלה בדעתו לצאת מירושלים לחלק משם בתוך העם (ירמיה ל"ז י"ב), אשר היו חוץ ולהשלים עם נ"ג ושריו, כי נתאמת אצלו שריפת ירושלים כמ"ש בספרו, א"כ היה ירא בהכרח פן יספה עם הכלל, כמו שקרה לאשת לוט כי נתעכבה מעט, אבל לא יכול ירמיה כי מנעוהו הרעים מעמנו כמ"ש בספרו. והמכוון בזה כי הנביאים היו מתנצלים על היותם מוכיחים מי שאינו נוכח, כאלו הם צועקים אל הצלמים ופנגנים בין הסתים, שזה שמות גדולה, כ"ש שאין ראוי לחכם שלם לעשות מעשה אלא לתכלית מעולה מאד מאד.

יזק¹), כי כן נהגו הנביאים, כמ"ש ישעיה כמלונה במקשה בעיר נצורה (ישעיה א' ה'), אבל בכאן יש הכדלים מה, וזה כי הראשון מבואר שהוא ענין בעצמו, כלומר כי מלך אשור עם כל משפחות צפונה או מלביהם שהם רבים, כמ"ש ירמיה (א' ט"ו). נועדו יחדיו להשחית ישראל כמ"ש בקבוץ מלכים ביהושע ויעודו יחדיו²), וזה הסכנה העצומה, מצורף שרמו בזה כי להם ראש מיעד ומניע גם רבים מניעים, אבל הרחוק הוא השם המניע לכל. ואולם הארכה משלים הנשואים, ראה הפלגה כי זכר בשנים מהם שלילה, ר"ל אין לו, אין לה, ובשנים חיוב ר"ל לכידה, וביאור השנים הראשונים, כי אריה רמו למלך העליון והיה זה שלמנאצר. וכפיר רמו לשאר המלכים והשרים הבאים עמו, גם פי' ומרף אין לו זולת פי' בלתי אם לכד, כי הראשון אינו מחייב שלכד, אבל המעם אין לו ביער ההוא, כי זאת השאנה ונתינת הקול היא לשמחה, כי אלו החיות הצבועיות שואגות וצועקות פעם לרעב כי לא ימצאו טרף, ופעם לרוב התעוררותם כי ילכדו הטרף, והוא בין ידיהם או קרוב להם, וע"ז המין האחרון הוא אומר אלו המאמרים, כי זה ראוי לפי הנמשל, והמעם כי האריה שואג ביער, כי שם ביער לו טרף מוכן ומוזמן, כי הוא יודע ורואה ששם בהמות כלם נמסרות לו לחפזו, וכן כפיר האריות הקמן אין לו שאנה, גם לא אמר עליו ביער רק ממעונתו, ואמר כי משמיע קולו במעונתו כשלכד טמש, כי אין הבהמות נמסרות לו ביער או זולתו כמו לאריה הזקן, ובכלל כי כן היה הענין בנמשל, כי שלמנאצר היה בטוח בעצמו ובגבורתו וכמו בלי ספק שישאל בידו לעת בואו כחפזו, לכן היה שואג ממקומו, והכפירים נתנו קול כי לכדום, והענין בשנים האחרים מבואר כי ישראל יפלו ויתפשו בפח מלך אשור, כי באמת הוא מתוקן המלאכה כי בו מוקש. ועם זה ידעו כי לא יסתלק זה הפח המתוקן אלא אם כן לכד, כלומר לא ישוב לארצו כמו שעשה פול אלא אם כן השחית הכל לגמרי, וכל אלו החמשה משלים עד הנה, מבוארים גם מכמה צדדים ויארך לכתבם. אמנם מה שיאמר (ז) אם יתקע שופר בעיר וגו'. אין בכ"ז משל למלך אשור, רק לעם ישראל ולנביא האמת ולשכל הפועל המניע והשולח לנביא אל העם, אבל השם הוא העליון המניע לכל, ולכן זה השופר הוא בדבר יחזקאל באמרו (יחזקאל ל"ג ב' ג')

1. לא יזק אם זכרם כלם. ² טעה בזכרוננו איוב ב' י"א, וצ"ל ויעדו כל המלכים וגו' ויתנו יחדיו (יהושע י"א ה').

(ט) השמיעו על ארמנות באשרוד. לכן ישוב לייעד להם החורבן והראש שמרון אחר שמלך אחאב, והפליג זה הנביא להשמיע בארמנות מלכו. שאר האומות, כי אין שם אוצרות רשע וחמס ושוד כמו בארמנות מלך שמרון, אבל שם מרגליות עם כל ראשי בשמים שזהו סגלת המלכים: לכן (יא) כה אמר אדני אלהים צר וסביב הארץ. המעם על שלמנאצר כי הוא היה לישראל כמו נ"נ ביהודה, וזה הפלגת קצור לשון עם היותו נאות בתכלית בעברי ובהגיון, וכן צר ואור חשך בעריפיה (ישעיה ה' ל'), כלומר צר נמצא והוא סביב הארץ, כי אינו רחוק והוא יוריד מסך עוז, וכן די שנאמר צר שהוא סביב הארץ יוריד ממך עוז, כי הווי"ן פעמים בענינים רבים. ונבזו ארמנותיך. בפרט בעבור היות חמס ושד בם, כמו שזכר (ו). (יב) ברל. מטעם או יבדיל (דברים ד' ט"ו), כלומר הפרשת און או חלק לאון. ובדמשק. אין לו חבר במה שנמצא אצלינו מן העברי, ואין הויק בזה, ולכן יראה לפי מקומו שהוא שם לחלק ידוע אצלם מן הערש, והמעם בזה דבק עם היושבים, כמעם וישבת על מטה כבודה (יחזקאל כ"ג מ"א), כמו שיתארם עוד (ו' ד') השכבים על מפות שן וסרחים על ערשתם, כי כל ענינם היה גאות וגאווה עם מאכלות ומשתאות כמ"ש (ישעיה כ"ח א') עמרת נאות שכרי אפרים. והכונה בזה כי עם היותם מעוננים מאד, או בסבת היותם כן, הנה נצלו מעט מהם מפי שלמנאצר הארי. (יד) ופקדתי על מזבחות בית אל. כמעם וככל אלהי מצרים אעשה שפטים (שמות י"ב י"ב). וגם זה אי"י. (טו) בית החרף על בית הקיץ. גם בזה הלשון על נכון בעברי כמו אל, וזכור אלו הענינים ג"כ, כי גם זה מהפלגת תענוגיהם, וכן בתי השן, כמו שמבואר שבנה אחאב (מ"א כ"ב ל"ט).

ד. (א) שמעו את הדבר הזה פרות הבשן. אחר שהוכיח הגברים, שב להוכיח הנשים כי הן הנה היו ראשית ברע, והשם סכל עצת הנברים והיו שומעים לעצת נשיהם, הפך מה שביקש בתחלת היצירה⁽¹⁾, ושאלו לחכם במה נוסרת? ואמר ראיתי הכסיל ועשיתי הפכו⁽²⁾. העשקות דלים. כל עשק רע, אבל התורה והנביאים ידברו בהווה⁽³⁾, ר"ל בנמצא ברוב ואפשרי על הרוב: האמרות לאדניהם

(1) ר"ל והוא ימשל כך בראשית ג' י"ז. (2) המאמר הזה מביא הכספי גם במשלי ב' י"ד ו' (עשכ"ב עמוד 102), וחששתי ולא מצאתי מקורו איה, לא במכח הפנינים ולא במוסרי הפילוסופים אבל חפשתי ומצאתי דוגמתו בס' "צל המעלות" (ק"ב תקכ"ה) "הרוצה להחכים במדותיו ולהישרם, ילך בין הכסילים האדורים, ויפדוש ממעשיהם הזרים וכו'". (3) ר"ל הענינים והאביזנים.

וכבר נתן ישעיה מעם אחד, והוא יי חפץ למען צדקו וגו' (ישעיה מ"ב כ"א). אבל זה הנביא עמוס הפליג ונתן בזה שתי סבות פועלות, האחת יראתו מן האריה המשחית בעם או אמור מלאך המות פן יספה עמם, והשנית התעוררתו מכח השם כמו בעל כרחו, כמ"ש ישעיה (ח' י"א) כחוקת היר, ואמר ירמיה (כ' י') פתיתני יי ואפת חוקתני ותוכל, ואמר (שם פסוק ט') והיה כלבי כאש בוערת וגו'. א"כ הנביא כדמות אנוס ומוכרח מצד השכל הפועל, והאל ית' הוא המניע הרחוק, ולמה איחס לעצמי זה המוכן האמתי באמרו אדני אלהים דבר מי לא ינבא, והנה כתבו המורה (מ"ג פל"ז משני) יעויין שמה. ולא זכר המורה⁽¹⁾ אריה שאג מי לא יירא, כי נראה שהבינו כמו שהבננו אנחנו, שאין לו יחס עם אדני אלהים דבר מי לא ינבא. אבל כבר הודעתוך כי במקומות ראויים — ובפרט בענינים הסודיים הדקים — היה כונת המחבר להורות הוראות רבות יחד, ועל אלו המקומות ביחוד אמרו חכמי"ל השלמים שבעים פנים יש לתורה⁽²⁾, ומי שימשוך זה ב כ"ל⁽³⁾, הוא מכון כוונות לא כוון במ אומרם. ולכן אומר אני בכאן כי מצורף למה שפירשנו, כיון זה הנביא הנכון שיהיה אמרו אריה שאג מי לא יירא, הוא מתיחס יחס מה, למה שימשוך לו אדני אלהים דבר מי לא ינבא, לא שיומשל השם הנכבד באריה ובזולת זה מכל בע"ח בשום פנים וגם לא באדם כמ"ש המורה (בפס"ז מראשון), אבל נכון ליחס לשם הנכבד פועלות כל בע"ח כמו שכל הספרים מלאים מזה, שזהו ענין דברה תורה כלשון בני אדם, לכן נכון ליחס לו ישאג, ויתן קולו, כמ"ש בתחלת הספר, א"כ הכרח שאמר בכאן אריה אינו לשם הנכבד, אבל הוא למה שתחתיו, אם לאחר מן השכלים אם לשכל הפועל, ודי לנו בכאן בשכל הפועל הנקרא רוח הקודש, שהוא המיוחד להניע הנביאים, ויהיה אמרו יירא, על החרדה והפחד שיקרה לנביאים כשיעוררם השכל הפועל. אבל מסופק אני באמרו שאג, כי זה השורש לא ימצא לפי דעתי רק על התנועה להשחית ולאבד כדרך שאגת אריה משחית ומורף, ומה שכתוב ויתכו כמים שאנתי (איוב ג' כ"ג), המעם כחות לבו להשחית ולהתגבר על זולתו, כמעם וימס לבב העם ויהי למים (יהושע ו' ה'), וכתוב אשר לבו כלב האריה המס ימס (ש"ב י"ז י'). וכל אלו הענינים שכוון הנביא בזה הספור, צריכים באור יותר ארוך והכל אי"י.

(1) שם באותו פרק, (2) כמ"ר פ"ג: כשם שיין חשבונו שבעים כך יש עיין פנים לתורה, (3) ר"ל שירבה פרושים בכל מקום.

(ח) וגעזו, ערים, כלומר אנשי הערים וכלה אין מספר. ומעם שתיים שלש, כמו שנים שלשה נגזרים (ישעיה י"ז ו'), וכן שנים עדים או שלשה (דברים י"ז ו'). וג"כ מנהגינו ללעווות. (ט) בשדפון ובירקון, מארות בזרע, הרבות, רבוי, והמעם גנותיכם וכרמיכם ותאינכם הרבים יאכל הגזם, וכן אם יתן לי בלל מלא ביתו (במדבר כ"ב י"ח), וכן במבחר קברינו (בראשית כ"ג ו') וכן ואכרת קומת ארזיו (ישעיה ל"ז כ"ד¹). ובכלל כל העברי וגם זה נכון בהגיון. (י) בדרך מצרים, המעם כי היו הולכים תמיד למצרים לבקש עזרה, לא מן השם, ובפרט עשה כן הושע בן אלה כמ"ש במלכים (מ"ב י"ז ד'), שבי סוסיכם, שנשבו הסוסים שהיו מוציאים סמצרים כי על סוסים ישענו, ובאפכם, דרך לשון מה שקדם (ג' י"א) וסביב הארץ². (יא) באור מצל מאש, משרפה, כי מהפכת סדום היה באש, ואין מעם שיהיה ניצל מכל שרפה, אבל המעם משרפה גמורה, כלומר כחתיכת עץ שהושמה באש להשרף וישאר בסוף קצה קטן ממנה שלא נשרף, כמו שקדם (ג' י"ב) משל אחר כאשר יציל הרעה, וכן כתיב על יהושע הכהן הלא זה אור מצל מאש, (זכריה ג' ב'), אבל בכאן היה יותר מופלג אם היה נשרף לגמרי לרעתם, אבל השם לא רצה לעשות בהם בלה, כמו שכפלו הנביאים כלם, ולכן בזה המשל הוריענו השחת רובם והשאר מיעוטם, ועל כל המארות שזכר ובפרט ע"ז היעוד האחרון, אמר (יג) לכן כה אעשה לך, והמעם שאתם עם קשה עורף, כי אין אתם שבים אלי, לכן כל מה שאמרתי אעשה, אני עושה לך, ואמרו עקב כי זאת אעשה לך, דבק בענין הבא אחריו, הכון לקראת אלהיך ישראל, כי זה ראוי ללוקים בקצת מצד חלוקת ומצד השארית לפי כמות הנלקים, וכן מצד חלוקת הזמן, אמר דוד כי עמך הסליחה למען תורא (תלים ק"ד ד'), והנה עקב בכאן על הסבה התכליתית שהוא בסוף, והתכלית בכאן הוא הכון לקראת אלהיך ישראל, וגם הפועל יתעלה מכיון לזה התכלית. (יג) כי הנה יוצר הרים וגו', כלומר ראוי לך שתכון לקראת אלהיך אשר שמו יי, השם הנכבד, כי הוא יוצר הרים, והנה ליחידים די ויותר מדי באמרו יי אלהי צבאות שמו, כי ידיעת זה השם כהלכתו, הוא כלל כל החכמות, אבל הוצרך הנביא מצד האנשים שהוא מדבר להם שיעשה להם ראיות ומופתים מן המוחשית, עם שבזה הערה ופירוש

¹ כונתו לפרש השם המופשט: הרבות, מבחר, מלא קומתו, בית מלא, קבר מובחר, ארזים גבוהים, הח' אפסאוויוצר, ² ר"ל קרוב לאפס ולפניהם.

הביאה ונשתה, כי הנה מושלות בארזיהם, כי הם נשמעים
 לנשים, ולכן הן מצוות לנכרים. (ב) ונשא אתכם, לנשים, ואחריתכן.
 וכן בתורה ויגרשום ויושען (שמות ב' י"ז), והכל נכון לנקבות גם
 לזכרים, בצנות, אניות גדולות, בסירות דוגה, הם הקטנים מאד כמו
 סירות הבשר, ולכן ואחריתכן, כי יהיו הנותרים מעטים מאד.
 (ג) ופרצים תצאנה אשה נגדה, כי בעבור היות החומות נפרצות,
 הנה הנשים יוצאות מן העיר אשה נגד עצמה ולא תצטרך להסב
 כלל כדי שתצא דרך שער, כמ"ש ויעלו העם העירה איש נגדו
 (יהושע ו' כ'). ומעם והשלכתנה ההרמונה, כי הרמון וארמון שני
 שמות מונחים ביסוד העברי לארמנות המלכים, והמכון בזה כי כשכבש
 שלמנאצר שמרון, נתישב הוא בארמן מלך ישראל, כימים ששקד
 בעיר, כי כן ראוי לו, וציוה להוציא אליו כל הנשים אשר בעיר
 ולהעלותם בארמן שיבחר מהן הוא מי שיחפון, כמעם ויקבצו את
 כל נערה בתולה מוכת מראה אל שושן (אסתר ב' ג'), והפליג לומר
 על אלה לשון זה שלכתנה, דרך גנאי ובוז כי כן היה בלי ספק.
 (ד) באו בית אל, כמעם איש גלולי עיניו לכו עבדו¹, ורבים כן,
 ולכן באר כונתו בכאן באמרו (ה) כי כן אהבתם בני ישראל, לשלשת
 ימים מעשרתיכם, (ה) וקמר מחמץ תודה, אין הכרח שירבעם בן נבט
 שיוסד העגלים הנהיג העם שיעשו שוה בשוה להם כמו שהוא מיוחד
 בירושלים לפני השם, כי הנה שנה החדש כמו שמפורש (מ"א י"ב ל"ג),
 אבל אם היה כן, יהיה ימים בכאן שנים, כי כתיב מקצה שלש
 שנים תוציא את כל מעשר תבואתך (דברים י"ד כ"ה), וכן נתן
 דניאל (י' ג') מספר, וגם נפרש אמרו מחמץ תודה, כמ"ש על חלת לחם
 חמץ יקריב קרבנו (ויקרא י' י"ג). (ו) וגם אני וגו', כלומר כמו
 שהכעסתם אותי באלו הענינים, כן אני אכעיס ואעציב אתכם, כי
 אתן לכם נקיון שנים, כמו שיפרש אחרי כן, וחסר לחם, כי
 האוכל אין שניו נקיות, ולא שבתם עדי. המעם ואף ככ"ו לא שבתם
 עדי. (ז) בעוד שלשה חדשים לקציר, שהוא אז יותר הכרחי והוא
 הנקרא מלקוש. והמטרתי על עיר אחת, זה הפלגה כי לא לברכה
 לאותה העיר כי כלם רשעים, אבל להראות להם כי הזמן מוכן להמטיר,
 והשם ימנע הכללות לרעתם, וגם יחלק לחלקה חלקה שהוא יותר
 פלא, וכן כדי שיצטערו יותר, ינועו אנשי ערים רבות אל ערים
 הנמטרות ללכת שם לשחות מים, ואף שם לא ישבעו, ואמרו

(1) צ"ל איש גלוליו לכו עבדו יחזקאל כ' ל"ט.

השם ית' שנוי לטובה, כמו שכתוב וישנה ואת נערוותיה לטוב (אסתר ב' ט'), עם שכוון בזה לזכור שנוי ענינים מבעיים לרמוז לענינים נזכרו במעשה בראשית, וגם כוון בזה לזכור ענינים מכוונים למה שאנו בו, כי השם ית' ישנה עמנו עוד לטובה, וכן לא יתיאשו מן הנאולה, והציע תחלה עשה כימה וכסיל, ואח"ז הפוכים שעושה השם כי מה שהוא פחות ישוב מעולה, וזה אמרו והפך לבקר צלמות, כלומר שהצלמות יתעלה וישוב בקר, והלילה שהיא מחשיך יתעלה וישונה לטוב ויהיה יום, ויותר הפלגת הפוך כפול ומכופל, כי גי' הים הם למטה, והשם ית' יעלה אותם למעלה, ואחר ישפכם אל מטה להרוות את הארץ להולידה ולהצמיחה, וכן יעשה השם לכם שנויים לטובה, כי הוא ית' מנשא ומחזק השפל והחלש על הרם והחזק, ולכן ירום החיה השנית על הראשונה, כי השנית היתה שרודה מן הראשונה, כמ"ש במשל כוס החמה (ירמיה כ"ה ט"ו), וכן אתם שדורים מלפני מלך אשור שהוא עז ומבצר, והשם יקום אתכם עליו אם תדרשהו. ועיקר זה כי מלכות מדי שהוא חלוש וגם היה שרוד מצד מלכות אשור, כמו שמבואר ואת כל מלכי מדי (שם פסוק כ"ה), וע"ז הענין אמר ירמיה נקבה חסובב גבר (שם ל"א כ"א), כי עיקר הנביאים לדבר על אלה הפוכי החיות. (י) שנאו בשער מוכית. שב לענינו עם מה שקדם (ז) ההפכים ללענה משפט. כי מה שהפסיק בזה היה לצרף (ד) דרשוני וחיו עם תהפוכים שעושה השם ית'. (יא) בושמכם. אין לו חבר במה שבידינו ויפרש כפי ענינו. (יב) לכן המשכיל וגו'. זה הנושא בזאת הגזרה, והנשוא ירום, כי בן נזרו אנשכה"ג והמיכו מאד. ואולם נתן מעם בזה כי עת רעה היא, וזה הפסוק מונח בכוונת עמוס להוראות רבות. (יד) דרשו טוב ואל רע. הפלגת באור, וכן יאמר עוד (טו) שנאו רע ואהבו טוב. וגם מקום לזאת הכפולה שהוא נאות מאד, אמרו ויהי בן יי אלהי צבאות אתכם, מבואר בכל ספרי הנביאים, שעמנו עם היותם בתכלית מעשים רעים יאמרו כי יי עמם, וכ"ז שהיו מדמים לעשות טוב, כמו שהוא הענין בכל זמן, כמ"ש דרך אויל ישר בעיניו¹, ובפרט אמר סיכה לעמנו שהיה בתכלית הרוע, ועל יי ישענו לאמר הלוא יי בקרבנו (סיכה ג' י"א), לכן יאמר להם זה הנביא, דעו כי אם תדרשו טוב או באמת יהיה השם עמכם. (טז) לכן כה אמר יי וגו'. באור אלו הכפולות עם שנוי שמות אי". (יז) כי אעבר בקרבך. כמעט ועברתי בארץ מצרים (שמות י"ב י"ב).

¹ צ"ל כל דרך איש ישר בעיניו, משלי כ"א ב'.

לקצת מ"ב, רק שמצורף לזה זכר קצת ענינים מכוונים בעצם למה שאנו בו מהצלחת מלך אשור על ישראל, כי דברו גבוהות ולא נכנעו לו כמו שיעודם הנביאים כמו שמפורסם בירמיה, ולכן אמר ומגיד לאדם מה שחן, כמעט ומי מענה לשון (משלי מ"ז א'), ואמר הפוכים באמרו עושה שחר עיפה, כלומר כי הוא ית' מחשיך האור ומשפיל הגבוה, ולכן אם תכון לקראת אלהיך ישראל, הנה כן יעשה עוד למלכות אשור.

ה. (א) נשא, פרים, כלומר הרמת קול. (ב) לא תוסיף קום. זה הלשון טובל פרושים⁽¹⁾, כ"ש בעבור היות זאת הנפילה רמו לעשרת השבטים, נמשה על אדמתה, ראה הפלגת לשון, כי זה יהיה טוב להם, ר"ל אם נעזבו בארצם ולא גלו ממנה, אבל הנמישה בכאן העויבה מעוזרים ומקימים, כמו שפרוש ואמר אין מקימה, כלומר נעובה בנפילה, כלומר נשחתו בארצם, כי האויב הרגם וגם לקחם מארצם ולא נמצאו עוזרים לה. (ג) העיר היצאת, נכון שיהיה גם זה בודד⁽²⁾, כי נכון לתאר העיר ביוצאת, מצד שאנשיה — שהם כחלקים לה — יוצאים ממנה וגולים לאשור, כמעט כאלה נבלת עליה (ישעיה א' ל'), וכן אכלת יושביה (במדבר י"ג ל"ב)⁽³⁾, וכן בכל התארים נוכל לומר כן, כמו שהתבאר בספר השמע, ר"ל שהכל יתואר מצד החלק כמו שבמקומות יתואר החלק מצד הכל, ואלו אמר תשאר היה ג"כ נכון⁽⁴⁾. (ו) פן יצלח כאש, שרש צלח בעברי ענינו הפלגת מהירות תנועה, וידוע שהתנועה סוג גדול. (ז) ההפכים ללענה משפט, כמעט שרש פורה ראש ולענה (דברים כ"ט י"ז), והם שפט והאמת הוא מתואר במתוק [ובמר] בשתוף השם, כמו שמבואר בספרי קדש, כלומר שיאמרו שמשפט הוא לענה, כמעט שמים מר למתוק (ישעיה ה' ב'). וכן וצדקה לארץ, כי הצדקה למעלה, כמעט ארח חיים למעלה (משלי מ"ז כ"ד), והם מניחים אותה למטה, כי הם מפחיתים המעולה כמו שקדם, כי המשפט המתוק יאמרו שהוא מר, וכן יאמר (ו) כי הדרישה לשם שהוא חיים, יאמרו שהוא מות, ולא חשש הנביא לזכר בזה גם הפוכו, כמו שעשה ישעיה, כי די לו בזה, ומה שעשה ישעיה נכון גם כן. (ח) עשה כימה וכמיל, בעבור שאמר על אלה הרעים שעושים הפוכים ושגוים לרעה, יזכור הנביא הפוכים⁽⁵⁾ שעושה

(1) עיין פרושו מ"א י"ג עמוד 56, הערה 1, ובירמיה ל"ז שם בהערה 2. וכן רבו המפורשים בזה ועיין רד"ק. (2) ר"ל פועל עומד. (3) עיין פרושו שם במקומו. (4) וכן רד"ק ובמבולל יופי. (5) וכן הר"א במלגנצי ע"ש פרושו.

היה בזמנו, אבל עכ"פ יזכור לפעמים ציון וירושלים ויהודה, כי גם המה היו רעים וכלם נשחתו וגם מצד החיה הראשונה. נקבי ראשית הגוים. כאלו אמר המכונים ראשית הגוים, כי הם מכנים עצמם כן כמעט ראשית שמנים שיוכור אחר זה (פסוק ו), וגם כמעט ראש, והכל מסוג ענין אחר, וכל זה לרוב גבהותם, ולכן יבאו להם כל בית ישראל, כאלו אמר ובאו להם בית ישראל מכל סביבם מכל הערים, כ"ש הנמלטים מחרב תגלת. (ב) עברו כלנה. כלומר למה אתם מתגאים על ממלכתכם וגבולכם, והנה אלה העמים גדולים וטובים יותר). (ג) המנדים ליום רעה. כלומר מרחיקים יום רע, כי לא ידמו שיבוא לעולם, והפך מנדים, ותגישון. וסרחים, כבר קדם לנו כי זה השרש ענינו בכלל עידוף ומותר, והמעם בגדים ארוכים ורחבים עודפים בדרך כל נאים. (ה) הפרטים. כמעט ופרט כרמך (ויקרא י"ט ו'),⁽²⁾ וכן כלל ופרט⁽³⁾, והמעם גורים דקים, וכן ענין המשוררים והמנגנים. כדוד חשבו. כמעט ואחשבה לדעת זאת (תלים ע"ג ט"ז), וידוע כי דוד העמיק מחשבות לעשות ולתקן כלי שיר חדשים גם ישנים⁽⁴⁾ להעיר הנפש המשכלת⁽⁵⁾, ואלו עשו כן אך להעיר הנפש המתאוה, עם דמותם שהם חכמים ושלמים כדוד, ולכן אמר זה הנביא להראות שמותם ורעותם. (ו) השתים במזרקי יין. נכון בעברי ובהגיון שיהיה במזרקי מוכרת או סמוך⁽⁶⁾. וראשית שמנים. קדימת סעלה, וגם המעם המוהל הראשון שהוא זב מאליו שידוע שהוא המשובת, כלומר שמן אפרסמון ושמן המור, וידוע כי ראשית הוא שם משותף לכל מיני הקדימה שהם חמשה⁽⁷⁾. ולא נחלו. כמעט חולו, כמעט ואין חולה מכם עלי (ש"א כ"ב ח'), ולכן אמר כי יושבי שמרון וציון אינם שמים על לב שבר כלל העם המכונה יוסף, כמו שקראם שארית יוסף (ה' ט"ז), כי ידוע שקודם שגלו שמרון וסביביה גלו קצת השבטים ע"י תגלת אשר, וגם ע"ז אמר (פסוק א') ובאו להם בית ישראל כמו שכתבנו. (ז) יגלו. גם אלה יושבי שמרון. מרוח. ענינו בעברי אבל, כמ"ש אל תבא בית מרוח (ירמיה ט"ז ה') כמעט בית אבל, ומעם זה כמו אל תבכו למת (שם כ"ב י'), וקרא אלה סרוחים,

(1) זה באור חדש בעין גירסא חדשה, שגבול אלה העמים גדולים מגבולכם, ולדעתו אין זה לשון שאלה, ועיין באור הח' פ, היות בתנ"ך מדעי, מרמו לזה.
 (2) וכן חברו מנחם והר"א מבלגנצי. (3) בדברי חבז"ל. (4) דכה"א ט"ו, ט"ז כ"ה ו'.
 (5) וכן אמר אריסטו: המוזיקא מביאה אל המדע הרוחני, מוסרי הפילוסופים פו"ט ט"ג הוצאת לעונם אהל. (6) ר"ל במזרקי של יין, או שותים יין במזרקי. (7) ר"ל חמשה הוראות לראשון.

(יח) הוי המתאווים יום יי. גם זה מפורש בדברי ישעיה כי קצתם היו אומרים זה כמ"ש (ישעיה ה' י"ט) האומרים ימהר יחישה מעשהו וגו'. (יט) וסמך ידו אל הקיר. להשען שם כי הוא פצוע מן הרוב. (כ) הלא חשך יום יי. גם בזה כפולות חיוב ושלילה, החיוב בתארי העדר, והשלילה בתארי הקנין, כמו בנים סכלים המה ולא נבונים (ירמיה ד' כ"ב). (כד) ויגל, משרש גלל כי הוא פתוח, וכל ענינו סבוב, ובא עם מים כמעם גלת מים (שופטים א' ט"ו), ואמרו וצדקה כנחל איתן, כלומר חזק וקיים, וזה משל נכבד מכמה פנים, והעולה מזה כי אין העקר הזכחים והשירים וכלי הניגון אשר כל זה היה בבהמ"ק, רק העקר הוא המשפט וצדקה, וכבר באור המורה כל אלה. (כה) הזכחים ומנחה. ידוע כי בכל אותן הארבעים שנה לא עשו זבח לשם, רק פסח וזכר ליצ"מ פעם אחת, ולא אמר זה להם דרך תלונה, וכן כי לא ישבתי בבית למיום העלתי את בני ישראל ממצרים (שם ז' ו'), ר"ל שלא נאמר זה דרך תלונה. והפליג הנביא לעשות להם מופת חזק כי אין רצון השם בכונה ראשונה שיעשו לו זבחים, כי כל זמן עמדם במדבר שאין שם יישוב ושכונת יתר אומות לא נצטוו כלל לעשות זבח¹). (כו) ונשאתם. כלומר ועתה אתם מפליגים לרעה יותר מן הזבחים, כי אתם עושים צורות לאלוהות. ומעם סבות. שם דמיון כמו סכך², וכן כיון, שם דמיון מטעם כוון וכונים, והנה ידוע כי המלך כשיכנס בעיר יעשו לו אהל וסכך מבגדי זהב, וכן עשו עמנו בשמרון למלך ומלך, וגם מוציאין לו הצלם שהוא אלהיהם, כמו שגם היום המנהג כן בכל עם, ולכן יאמר ונשאתם וגו', ומעם כוכב לכוכב, כי הוא דבק עם צלמיכם, כי הצלם היה נעשה לשעות ורגעים מכוונים לצורת כוכב, היה באמונת עם ועם לפי העולה על רוחו, לכן אמרו אשר עשיתם לכם, דבק עם הכל, ר"ל עם האהל ועם הצלם ועם אלהיהם, כי עשוהו והפקידוהו עליהם לאלוה, כי שרש עשה ופעל נופל בעברי על הכל. (כז) והגלית. לכן אגלה אתכם מהלאה לדמשק, והמעם, כי לא די לשם שיגלם בארם דמשק, אבל יגלם יותר רחוק.

ו. (א) הוי השאננים בציון. כבר הודעתך כי עקר זה הנביא לנבא על חורבן עשרת השבטים כמו הושע, ולכן זכרו שניהם ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל, מה שלא זכר זה ישעיה ואם

¹ (יעין ראב"ע והר"א מבלגנצי הערה 5, ב) זה הוראה חדשה וכן כיון,

לפני ד'. ומעם כי לא להזכיר, כמו הכ, ולכן יאמר עוד (ה' ג') הם לבד, והמכוון כי אין ראוי בעת הדבר ורב הפגר שיפתח אדם לאמר הכל נעדר ומת, כמו שאמרו ז"ל אל יפתח אדם פיו לשטן (ברכות ט'), להזכנה כי המדבר עצמו יתפעל מזה וכל שומע, וכבר ידוע פעולת כח המדמה, וכן במקומות אחרים. (יא) כי הנה יי מצות. לשלמנאצר, ואילו אמר הנה יי מכה, לא היה מבואר כל כך, ודרך החכמים לבאר ענין מה במקום אחד להעיר על כמה מקומות. רסיסים. ענין אחד עם רסיסי לילה (שיר ה' ב')¹, ועם לרס את הסלת (יהוקאל מ"ו י"ד), והמעם שבירים וגזרים. (יב) אם יחרוש. בסלע. והמעם יחריש החורש, ואם אמר יחרשו הבקרים, או אם ירוץ בסלע סוסים היה ג"כ נכון, ועקר זה המשל למה שיאמרו האומרים (ג) הלא בחוקינו לקחנו לנו קרנים, שענינו לנגח וולתינו, וזה העקר על הושע בן אלה ועמו ששלחו למלך מצרים לעזר, ומרדו במלך אשור, וגם כמו כן עשה צדקיהו ביהודה, וכולם נשחתו, וזה אמרו (יד) כי הנני מקים עליכם גוי וגו', ובכלל המכוון בזה, כי כמו שהוא נמנע שהסלע יתפעל מן הסוסים, כן הוא [נמנע] שמלך אשור יתפעל מישראל, והם חושבים זה למחויב או אפשרי, וזה מעות גדול, ולכן זה תחת סוג הפוך לראש משפט ופרי צדקה ללענה.

ז. (א) כה הראני וגו' והנה יוצר גבי. יוצר שם דמיון ראשון כמו יצר, או שם נגזר, כמו יוצר הרים (ד' י"ג), הנני יוצר עליכם (ירמיה י"ה י"א), כמו שיאמר עוד (פסוק ד') והנה קורא לריב, והכל עולה לענין אחד. ומעם גבי, שם כולל לארבה, כמו שדי, שרי, ורבים כן לאין מספר. ומעם לקש, מענין מלקוש (זכריה י' א'), כי ענינו סוג לכל דבר נמצא מאוחר בזמן, ולכן זה שם ידוע אצלם כמו ספיה שחים (ישעיה ל"ז ל'), ומעם גזן, שם מגוון, והם הקוצרים בכלי הנקרא זאייל בלשוננו², בלאחוד³ ועשב גדול, ודרך המלכים להיות להם זה לרעות שם הסוסים, ואחר יעלה דשא ועשב באדמה עוד. והיה הארבה משל למלך אשור לרוביו ולכלותו כל העמים, כי זה הוא ענין החיה הראשונה, ואחר המשילו השם לו באש (פסוק ד'), כי הדבר האחר יזמשל במשלים רבים, וכבר זכרנו כמו זה הרבה. ומעם (ב) מי יקום יעקב — אחר שיש בו מרחא — כמו מעמיר, ומי יוכל לעמוד כ"ש יעקב שהוא קטן. כמ"ש כי אתם המעט מכל העמים (דברים ז' ז').

¹ ר' משה הכהן שםביא הראב"ע, ² בל"א Sichel, ³ כן בכ"י ולא ידעתי לכונן.

כלומר מסורחים ונבאשים, תחת שחשבו להיות הפך, כמו שקדם ענינם¹), וכבר בארנו זה השרש בכלל עניני מותר ועורף, גם נקראו אלו סרוחים מצד בנדיהם שהיו סחובים בארץ, אם בגדי ערשותם ואם לבושיהם. (ח) בנפשו. בעצמו, וכבר זכרנו רבים כזה. מתאב. כמו תפאר (דברים כ"ד כ'), תִּשָּׂרֵשׁ (איוב ל"א י"ב), וכבר הודעתך איך עם היות הענין אחר, יש בו התנגדיות מצד הפוך התנועות, כמו שידוע ליודעי ההגיון, לכן זה המעם מתאב אנכי מאת גאון יעקב כמו סורה ממני²). (ט) עשרה. המעם רבוי גדול. ומעם ומתן, יודמן שימותו לא כלם ברנע אחר, אבל כלומר שימותו איש איש. (י) דודו. לא דוקא אחי אביו או אחי אמו אבל קרובו, כמו דודי לי (שיר ב' ג'). ומסרפו. או מסרפו, ואני מה אוכל לעשות אם לשון הקדש אינו כלו בידיו, אבל זה עכ"פ אחד מן הקרובים הקרובים מאד. עצמים. עצמות, כי כן יאמר על המת. והנה בכלל זה יש היקש חנאי, והקודם הוא והיה אם יותרו עשרה אנשים בבית אחד ומתו, והנשוא, ינשאו דודו ומסרפו להוציא העצמים מן הבית, וזה כי המכון בזה כי מנהגם שם וגם אצלנו היום, כי קרובי המת הסמוכים מאד לו, לא ישאוהו לבית הקברות, רק הם הולכים אחר המטה, הולכים ובוכים, אבל אלה יהיו הפך כי הקרובים הסמוכים ישאוהו, כי אין איש בעיר שכלם גלו. ומעם ואמר, כי הרוד או מסרפו הנושא יחידי את המת, כי אין לו עוזר, ישאל לאשר בירכתי הבית, כלומר הנצב בירכתי הבית, אם שזה הוא אשה, כמעם אשתך כנפן פוריה בירכתי ביתך (תלים קכ"ה ג'), כי כן ראוי לה לשבת, אם שזה החולה שהוא יושב שוקד. העוד עמך. איש שיעורני לשאת זה הפגר, וישוב אשר בירכתי הבית, אפס, כלומר אין, ולא, ונעדר, כלומר שכל האחים מתו, ואמר הנושא הפגר הם כי לא להזכיר בשם יי, וכן כתיב עוד רב הפגר בכל מקום הושלך הם (ה' ג'). וזה כי הם ענינו בעברי מונח כמו שיומר בלע"ז³), שמעמו לשתוק לגמרי, כי העת רעה בכלל, כ"ש ביום מנפה ודבר בעם, ראוי לכל אדם שידום, כמו שאמר (ה' י"ג), לכן המשכיל בעת החוא ידום, וכן האנק דם (יחזקאל כ"ד י"ז), והמעם בזה הכריחו אנשכח"ג כי שמו מרחא במלת להזכיר, ולכן מעמו הם בשם יי, כי לא להזכיר. ומעם בשם יי, כי כן דרך כל אדם לדבר וגם אנחנו היום, כלומר כי כן רצוי

¹ במסוק ו' וראשית שמנים ימשהו. ² צ"ל סור ממנו (איוב כ"א י"ד).
³ אולי כמו taire — verschweigen, בלשון צרפת.

הכפל, כ"ש שאע"פ שלא האריך בכאן בפירוש, כמו שלא האריך בכל פירוש אנך, כן עשה בכאן, והעד מה שכתוב ביחזקאל בא הקץ הקיץ עליך (יחזקאל ז' ה'), וזה כי שרש ק יץ בכאן, להורות על ענין הקיץ הנער (מ"ב ד' ל"א), שהוא התעוררות שינה ותנועה, וכן מטעם קצתי בחיי (בראשית כ"ז מ"ו), וכן מטעם ק יץ וחרף (תלים ע"ד י"ז), כי בקיץ יעלה לעולם מלך אשור וגם כל הלוחמים כן בכל או ברוב. (ג) והלילו שירות היכל. הפך אמרו תדוץ דאבה (איוב מ"א י"ד), והענין בזה כמו שיאמר עוד (פסוק י'). השליך. גזרה נפרדת בעצמה, כי יש מרחק במלת מקום, והמטעם המשליך השליך, כלומר האויב וגם כל אדם היה משליך הפגר בחפזון ודרך בזוי. וכן הם, היא גזרה אחרת נפרדת, כלומר ויאמר [הם] כמו שפרשנו. וגם עם זה נכון, כי הם הוא דבר הנביא גם לסכה שוכרנו לפנים⁽²⁾. (ה) החדש. ראש החדש, כי היו עושים חג וזבחים. (ז) בגאון יעקב. ע"ד האמת ועל מה שעבר, ומעם זה כמו שקדם (ו' ה') נשבע יי בנפשו, כלומר בעצמו, כי אין לו ית' נפש, ומעם השבועה לענין, ובאור כלל זה אי"י. (ח) ועלתה בָּאֵר, אין הכרח שיהיה זה כמו כיאור בעבור שכן כתוב אח"כ [כיאור מצרים]⁽³⁾, והלא כתוב כאריה יעלה (ירמיה מ"ט ט'⁴), וכמה עולים יש, וכל אחד משל נאות בנמשל, כאמרו השמש עולה, וזה ידוע שהוא מונח לעליית השמש על האופק או מן האופק, כי זהו ענין נגוד התנועה, וכן נאמרו שני אלו הדמיונים המתנגדים על השחר. כאמרו כשחר פָּרַשׁ על ההרים (יואל ב' ב'), וכאשר נדמה מלך שמרון בשחר (הושע י' ט"ז), ומזה הצד נמשלה קהלת יעקב בכאן, להסתלקה מן הארץ כהסתלק האור בערב פתאום ברנע אחר⁽⁵⁾, וכן יפרש עוד (ט) והבאתי השמש בצהרים, ואמר משל לזה בכאן ג"כ, והוא אמרו ונגרשה ונשקעה כיאור מצרים. ומעם ונגרשה כמו כים נגרש וגו', ויגרשו מימיו (ישעיה נ"ב'), כלומר שהיא עולה ואחר תשקע כמו שידוע שכן ענין יאור מצרים, וכן היו ישראל כי עלו תחלה ואחר נשקעו בעונותם. (ט) בצהרים. כיום אור. לפי מחשבתם, והפך זה ביום רעה⁽⁶⁾, כי הוא ע"ד האמת. (י) כאכל יחיד. נכון ענינו כמעט כמספר על היחיד (זכריה י"ב י').

(¹) גם מה גם שם העמיד כל שרש זה על רגל אחד כדרכו. (²) עיין פירושו למעלה ו' י'. (³) כנגד הראב"ע והרד"ק. (⁴) אבל גם שם (מ"ו ז' ח') כתוב כיאור יעלה? רק ר"ל שיש גם עולים אחרים אריה, שמש, ועוד. (⁵) וזה באור חדש. (⁶) תלים מ"א ב', ואולי צ"ל כיום מר (פסוק י').

לכן ראוי לחמלה ולהצלה מיר מלך אשור יותר משאר האומות, ולכן ספר הנביא כי נעתר לו השם, כמו שאמרו כלם^(ז) ואתך לא אעשה כלה (ירמיה מ"ו כ"ה). (ז) כה הראני וגו' חומת אנך ובידו אנך. ראה הפלגה, כי לפניו זכר שני משלים שראה בחלום, ולא זכר שהיה שם שאלה ותשובה בין השם ובינו, כמו שזכר בזה (פסוק ח'), וגם עוד (ה' א') במשל כלוב קיץ, וזה, כי הענינים יבאו במינים שונים לכל אדם וגם לחכמים וגם לנביאים. ומעם הראני, השכל הפועל, או השם עצמו, כי הוא המראה הרחוק, והענין אחד באמרו בכאן כה הראני, והנה אדני, עם מה שאמר (ד) כה הראני יי. ומעם אנך הבדיל השוקע, והאר החומה, מצד אנך הנתלה בצדה ביד האיש. וגם בזה הפלגה גדולה והערה, כי אנך הוא ג"כ לבנות, ובכאן יורה להרוס כענין מה שאמר ירמיה (י"א ס"ג) תקשר עליו אבן וגו' ואמרת ככה תשקע בבל, וכן רצה השם בזה המשל עם היותו ניצב על החומה ומוריד האנך בצד החומה מלמעלה למטה להורות כי כן תרד החומה כלה ותשקע לארץ, וגם למשל אחר והוא אמרו (פסוק ח') הנני שם אנך בקרב עמי ישראל, כמו ושמתי משפט לקו וצדקה למשקלת (ישעיה כ"ה י"ז), כי כן כל דיני השם וגזרותיו בצומצום ושיעור ומשקל, והכתוב מפרש פעם הכל, פעם קצת ופעם לא דבר. עבור לו. עבור לו על פשעיו, כמעם ועובר על פשע (מיכה ז' י"ה). (ט) וקמתי על בית ירבעם בחרב. זהו ירבעם בן יואש מלך ישראל, זרע ליהוא בן נמשי, ובן ירבעם זה הנקרא זכריה כמו שמבואר במלכים (מ"ב מ"ז ח'), וכ"ו נכון בעברי ובהגיון, וזהו אחד מסודות הנביאים. (יג) כי מקדש מלך הוא. על העגל ועל הבית שהכין שם ירבעם בן נבט. (יד) בוקר. מטעם בקרים ושורים. ובולם. אין לו חבר ויפורש כפי ענינו, והענין כי גדל עם הרועים והנוקדים כמו שקדם, וגם בזה (מו) ויקחני מאחרי הצאן, כי כן דרך כל רועה ללכת אחרי הצאן, וכן וילך מאחריהם (שמות י"ד י"ט) על המלאך. (מו) תמיף. אחד ממקרי השם המדבר, כמעם כן יזה גוים (ישעיה ג"ד ט"ו).

ח. (א) כה הראני וגו' כלוב קיץ. גם בזה הפלגה כענין מקל שקד וסיר נפוח (ירמיה א' י"א), כי השם לא פירוש לו הוראת כלוב רק הוראת קיץ ואמר כי זה לנמשל קיץ, ואם הם שני שרשים כמו קיץ, קניתי (בראשית ד' א'), וזה כי קיץ מנחי העין, וקץ מבעלי

(י) וכן יחזקאל ב' י"ז, וכן נחמיה ט' ל"א.

הכברה צרורות וגושי עפר, כמעט עד אשר לא נמצא שם גם צרור (ש"ב י"ז י"ג), וזה בענין אם יפל משערת ראשו ארצה (ש"א י"ד מ"ה). ומעם והניעות י, בגלות, וזה בשורה מצד מה שיסיים, ולא יפול צרור ארץ, ורבים מזה המין. והענין בזה, כי אף השפלים והדלים לא ימחה שמם בגלות, אבל החומאים וגם הנאים הגסים הנה הם ימותו בחרב וימחה שמם בגלות, והשרידים הנשארים ישובו לירושלים ויבנו הבית כמו שיאמר (יא) ביום ההוא אקים את סכת דויד הנפלת, וזה על זרובבל אשר מורע דוד, ורבים כן. (יב) עליהם. כנוי לישראל היורשים. (יג) הנה ימים באים. גם זה נמשך עם הענין הקודם מתשובת בית שני, וכן אמרו רבותינו עתידה א"י וכו' (יג), והפליג החכם שהשיב לכסיל כאולתו², ובאור זה הכלל אי"י?

נשלם פירוש ספר עמוס,
שבח למעמים עלינו ברכות עמוס.

---

¹ כונתו למאמרם ז"ל עתידה א"י להוציא גלוסקאות וכלי מילת (שבת ל:).
(עיין שם בגמרא ליגלג עליו אותו תלמיד וכו'.

כלומר על הכן היחיד, וגם שהמתאבל הוא יחיד בצער, כי אכל רבים חצי נחמה⁽¹⁾ והכל נכון יחד. (יא) לא רעב ללחם וגו'. רי בזה משל לכמה שמות בספרי הקדש שלנו. (יב) ולא ימצאו. כי אבדו כל הנביאים בעת הגלות והצרות ולא יקומו עוד.

ז. (א) ויאמר. למלאך המשחית מי שיהיה. ובצעם. ובצע אותם, ונכון בוא"ו בלשון עבר לפי העברי והגיון. אהרג. כנוי לאל עצמו והכל אמת. (ב) אם יחתרו בשאול. זה עד נאמן כי שאול אינו גיהנם, רק המטה המוחלט קרוב למרכו הארץ, וזה למענות, ה אחת אמרו הפך זה ואם יעלו השמים. שהוא המקיף למרכו. וג"ע הוא הפך ניהנם לא השמים. והשנית, שאמר שהשם יקחם משם, ואין זה [רע] הלקיחה מגיהנם, אבל היא תכלית הברכה⁽²⁾. וראה הפלגה כי אחר שהפליג לזכור החבא גדול בארץ המגולה שנאמר בה יקו המים (בראשית א' ט'), זכר החבא אחר בארץ המכוסה, שהוא חלק אחר מן הארץ, והוא אמרו (ג) אם יסתרו מנגד עיני בקרקע הים, וזה מבואר. (ו) מעלותיו. כמעט עליות מרוחים (ירמיה כ"ב י"ד), ואלו הם יריעות הרקיע. (ז) הלא כבני קשיים אתם לי. אחר שנבא חורבן עמנו ע"י מלך אשור גם לישראל גם ליהודה, רצה לסיים ספרו ביעוד תשובתם ובנות בית שני, וזה כוון מכאן ועד סוף ספרו, והנה כתיב בתורה (בראשית י' ו') ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, וכן פלשתים הם מאלה, ואין קושיא כי לא נמצא כתוב במקום אחר כי השם העלה פלשתים מכפתור וארם מקיר, כמו שנמצא כתוב שהעלה ישראל ממצרים, כי רבים ורבים כן בספרים. ואולם הכונה בזה להעיר סוד, ר"ל שהשם יוציא מעבדות לחרות גם ישראל גם יתר עם ועם כרצונו וכחפצו, וכן הציע ירמיה אנכי עשיתי את השמים ואת הארץ⁽³⁾, והראש בזה משה רבינו בפרשה אלה הדברים⁽⁴⁾, ובכלל הכונה בזה כי השם גזור טוב ורע לעם ועם כרצונו, והוא יודע למה, ואין לנו לשאול מעם וסבה, אבל השם הפליא לעשות עמנו, כי אותנו לא יעשה כלה והשמדה, כמו שיעשה ביתר העמים, ובזה הפליגו הנביאים, ואם יעדו תשובות למצרים (יחזקאל כ"ט י"ד), וצר (ישעיה כ"ג ט"ז), וזולתם רבים, גם בזמן קום החיה השנית. וכל אלו הענינים צריכים פירוש ארוך והכל אי"י. (ט) כאשר ינוע בכברה. ידוע כי האדם משים הקר בכברה, כדי שיפולו לארץ בעד נקבי

(1) עיין ירמיה ו' כ"ו הערה 3, 2) ר"ל הוצאה מגיהנם, 3) צ"ל אנכי עשיתי את הארץ ואת האדם (ירמיה כ"ו ה'), 4) אולי דברים ב' מ'—י"ב.

תשלחנה בחילו (יד) ואל תעמד על הפרק. הוא מהמין השני, ומעם נכרו. זרות חליו וצרתו. ומעם תשלחנה, כנוי לידים, הפרק. פרשת דרכים, ואל תסגר שרידיו, לאנשי אשור כמעם לא תסגר עבד אל אדניו (דברים כ"ג ט"ז). (טז) שתיתם, היותר נאות אצלי שוה כנוי לישראל¹) אשר הנביא מדבר להם, וכן אמר ירמיה (כ"ה כ"ח). ולעו. וישחתו. כלוא היו, שם בלתי נשלם. (יז) ובהר ציון תהיה פליטה. בקום החיה השנית, ולא כן לבית עשו, אבל ישראל יירשו גם הם שעיר, וזה מבואר בס' יוסיפון וגם בימי חשמונאי ובניו שהיו בני שעיר כולם עבדים ונמולים יעוין שם. (יח) הנגב והשפלה. ירמו לבני ישראל כי הם דרומיים לחיה הראשונה שהשחיתם, וירשו את שדה אפרים, וכן כמה וכמה מעשרת השבטים ומשבט יהודה ובנימין בזמן בית שני, שבו וירשו כל הא"י ושמרון וגלעד וזולת זה מגבוליהם, אבל לא כל יהודה ולא כל עשרת השבטים. וכ"ז למוד למי שהוא בקי בכל ספרי הנביאים, וגם ראה וידע ספורי יוסיפון בענין זמן בית שני, וכל מה שכתב שם הוא אמת. (כ) וגלת החל הזה. ממעם תחלה, ואמרו אשר כנענים, אשר הם היו כנענים, כלומר רוכלים פחותים²), כמו שהפליג כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כ"ג ט'), ואין ספור [כמו] מטבע הדבר עצמו, ומצד שאנו רואים כמו זה תמיד כי מיום שנחלקה מלכות בית דוד, ויתעוררו הבלבולים בעמנו ביניהם, וכ"ש אחרי כן כי צוה יי ליעקב סביביו צרו, וכ"ש בקום החיה הראשונה, כי רבים מעמנו הלכו — להיות נפשם לשלל, ולהחיות נפשיהם ובניהם — לצרפת ולספרד, והיו רוכלים נושאים מחמים וכדומה לזה, או יותר ענינים, וכן אנחנו היום, וכל ההולכים או קצתם שבו לארץ ישראל בשוב בית שני, וכן יהיה לנו בענין בית שלישי.

¹ וכן הראב"ע ומכלול יופי בהג'ה. ² וזה רעיון חדש טבעי מן ההווה, כדי לפשט העקמומית שבזה.

פירוש ספר עובדיה.

א. (א) חזון עבדיה. זה הנביא לא ייעד רק שני דברים והוא חורבן אדום ע"י החיה הראשונה, ושוב עמנו ע"י החיה השנית, ושיירשו ארץ אדום, כי לא ישוב אדום לממשלתו כדרך שאר העמים, וכבר קדם לעמוס (ט' י"ב) למען יירשו את שארית אדום, וגם שאר הנביאים הפליגו בהיות חורבן אדום נצחי, ויותר ישעיה (ט"ג), ואע"פ שבספר יוסיפון ווולתן, נמצא ישוב גדול בארץ אדום וזרע אדום, אבל ברוב היו עבדים לישראל, כמו שמבואר שם. (ב) קמן. בכמות ואיכות, אבל בזוי הוא באיכות לבד. (ג) אמר בלבנו. כמה מזה בכתוב למינים רבים. (ד) שים. נכון בעברי ובהגיון. (ה) נדמיתה. לנשחתים¹ במוחלט, ורבים כן. (ו) נבעו. נגלו. (ז) עד הגבול. זה כענין דברי ירמיה לצדקיה (ירמיה ל"ח כ"ב), שיאמרו לו נשוי בעת החורבן, והוא הדין לבני ביתו ובני בריתו. ומעם לחמך, אוכלי לחמך, ובכלל כי יועציו ועבדיו יעצוהו שלא יכנע למלך אשור, כמו שנהגו יועצי צדקיה, וכולם עבדו כמו שפירש ירמיה (כ"ז ז'). ומעם ישימו מזור תחתיד. במקומך, כמו וישבו תחתם (יהושע ה' ח'), ומעם מזור, כי היא רפואת מכה, כמעם לא זרו (ישעיה א' ז'), כי חיו אומרים לא תמוש ממקומך², כי כך וכך נעשה ולא יכבוש אותנו מלך אשור, לכן יאמר השם כי אין תבונה בו, כי אילו היה מבין, היה יודע כי מהשם הוא שהחיה הראשונה תמשול פעם אחת, וכן כל חיה וחיה, כמו שאמרו רבותנו ז"ל גם על השלישית אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה וכו', (ע"ז י"ח). וכעס³ כי השיב לו החסיד ההוא מן השמים ירחמו, ואין ספק כי הגוער היה חכם מן הנגער שם. (ט) למען יכרת. זה סיבה תכליתית ממין סה, ובמקום אחר כתיב למען יכרת (הושע ח' ז'), שאינו ממין זה. (י) מחמס אחיד יעקב. זה נתינת סיבה לזכור (בפסוק ט') עשו, והמעם על זרע יעקב הנמצאים עתה, וכן המכוון בעשו. (יא) ביום עמדך מנגד. כמעם ואתה תעמוד⁴ מנגד (ש"ב י"ח י"ג), וענין זה שלא יזיק ולא יועיל, ויותר קשה גם אתה כאחד מהם, כי קצתם באו להזיק, וכן ואל תרא (י"ב) הוא ממין הראשון. (יג) ואל

¹ מפרש מלשון דמיון על פי דרכו², וזה הוראה חרשה בבאור תחתיד.

³ א"ל ר' יומי בן קיסמא אני אומר לך דברים של טעם וכו', ⁴ צ"ל תחיצב.

ישראל נדר (במדבר כ"א ב'), וכן נדר יעבץ (דבה"א ד' י'), וכן יאמר עוד (ב' י') אשר נדרתי אשלמה.

ב. (א) דג. שם נאמר בכלל ויחוד. וכן דגה. (ד) מצולה. במצולה. (ט) חסדם. כבר באר המורה שתוף חסד (מו"ג פי"ד מראשון). (י) בקול תודה אובחה לך. כמעט זוכח תודה יכבדנני (תלים ג' כ"ג), הפך מה שיעשו ההמון זובחי הצאן והבקר.

ג. (ב) אשר אנכי דבר אליך. כמו שכתוב אשר אראך (בראשית י"ב א'), וכ"ז להראותינו כי הענינים יודעו מעט מעט, וגם זה אי"י. (ה) ויאמינו אנשי נינוה באלהים. המעט ביעוד זה הרעה מאתו, ולא בן עשה דור המבול ואנשי סדום וכ"ש צדקיה. (ו) אדרתו. לבוש ידוע למלכים ולגדולים, וכן היה לאלהיו (מ"א י"ט י"ט). (ז) הבקר והצאן. וכן (ח) ויתכסו שקים האדם והבהמה, וכן כתיב עוד (י"א ד') ובהמה רבה, כמו אדם ובהמה תושיע יי (תלים ל"ו ז'). (ט) מי יודע ישוב ונחם. וכן בספר נחום¹).

ד. (ג) קח נא את נפשי. וכן אמר אליהו (מ"א י"ט ד'), והראש מרע"ה (במדבר י"א ט"ו), ובכ"ז שאלות רבות ורבות ובפרט על דברי יונה והכל אי"י. (ד) ההיטב חרה לך. ואין עוד², לא מהשם ולא ממנו, כמו שיבוא בשניה (פסוק ט') עוד. (ה) ויאמר טוב מותי מחיי. זה לסבה אחרת זולת בחירת המות שקדם זכרו³. (יא) ואני לא אחוס. בתקמה. אמנם באור זה הפסוק כלו יש בו שאלות ותשובות והכל אוצר יי יבוא.

¹ צ"ל בספר יואל ב' י"ד. ² ר"ל נפסק לעת עתה הדבור בין ד' ובין יונה. ³ ר"ל שבפסוק ג' בחר מות מחיים על אודות שליחותו, ועל ישראל אהבתו, ועתה בחר במות מפני צער עצמו.

פירוש יונה.

א. (א) ויהי דבר יי אל יונה בן אמתי. ידוע כי על נינוה דבר זה וגם נחום וצפניה, ואולם נחום וצפניה נבאו חורבנה ע"י החיה השנית, כי זאת העיר היא אחת מן העיירות הראשונות במלכות אשור ובבל, כמ"ש מן הארץ ההוא יצא אשור ויבן את נינוה (בראשית י' י"א), ואולם יונה לא נבא ע"ז, אבל נבא על פגע היה לו מן השמים, כמו שקרה רעש בא"י בימי עזיהו. ונראה שזה הפגע הנזכר לנינוה היה בזמן בית ראשון, ואח"ז זמן רב נשחתה בקום החיה השנית, כאשר נבא נחום וצפניה, ואיך שהיה, הנה זה יונה לא נבא רק ע"ז המאורע לנינוה. ואולם איך נתיחד ספר בספרי קודש שאינו מדבר כלל על עמנו, הנה באור זה אי"י.

ודע כי זה הנביא נראה כי הוא נזכר בספר מלכים (מ"ב י"ד כ"ה)^(א), ואם אין זה הברח. ודע עוד כי יש סברות בכל הספור הזה ר"ל מכאן עד (ב' י"א) ויקא את יונה אל היבשה, כי יש שאומרים, שהיה כלו בהקיץ, וי"א שהיה כלו בחלום ובמראה נבואה. ובאור כ"ז אי"י. אבל אפרש הענינים כמשמעם. (ב) כי עלתה רעתם לפני. לקיים השרש המונח שאין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלי עון (שבת נ"ה). והראש בזה משה רבינו, כענין מכול וסדום.

והנה הפעם הזאת לא גלה לו עוד רק דברים אלו סתומים, אבל בפרשה השלישית גלה לו שיאמר להם עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת, ולכן נראה שלא גלה השם שיאמר להם עתה רק דעו כי עלתה רעתכם לפני השם, וכמה מאלה המינים בתורה ובמקרא.

אמנם אמרו (ג) ויקם יונה לברח תרשישה מלפני יי, וכן יאמר עוד (ד' ב') הלא זה דברי עד היותי על אדמתי ע"כ קדמתי לברח תרשישה, הנה בכל זה דיוקים ורקדוקים אינם מכונת ספרינו זה, והכל אי"י. ויירד בה. כי הים למטה מן הארץ, לפי שהים בעומק הארץ. (ו) מה זאת עשית. אין זה שאלה לרעת, אבל דרך תלונה ורבים כן. והעד אמרו אח"כ כי ידעו האנשים וגו'. (ז) וידרו נדרים. אין הכרח שהכתוב יפרש בכל מקום הנדר, וכן לפי דעתי ויירד

(א) כן דעת חז"ל (ב"ר פצ"ח).

אך איש אל יריב (הושע ד' ד'), ופג. מטעם השגה. (ו) האמור. הה"א בסג"ל ולכן הוא הגדה, והמכוון בזה, אמר הנביא גם אני ידעתי כי כאשר נמנע אנחנו מן הדבור בשם השם, יאמרו בני¹ יעקב הקצר רוח יי, אם אלה נפלאות מעלליו, כי אין לו דברים, לכן השיבם הנביא אין זאת, אבל דברי ייטיבו עם מי שהולך דרך ישר, אבל לא ייטיבו אבל ירעו לכם, ולמה נאמרם לכם, כי אתם רעים, גם (ה) מתמול ומקדם תפשטון ותגולו בגדים ולבושי תפארת מעוברים במח ומשובי מלחמה, עם שלל צבעים כנהוג. וגם (ט) הנשים תגרשון מבית תענוגיהם. ומעם עמי העניים והחסידים, כי התקיפים והאנשים יגולו מהן כל בגדי הדר, ולכן קראו הדרי, אחר שזה העם והבת הוא שלו יתעלה, כי האחרים לא ליי המה. (י) תחבל, כמעם וחבל את מעשה ידיך (קהלת ה' ה') וחבל נמרץ, ויהיה החבל נמרץ, וכן מעם לשון וסביב הארץ (עמוס ג' י"א). (יא) אסף. דבק עם כזב, כי בכלל זה בכח יאמר. (יב) אסף אסף. כאילו אמר אבל אח"כ אסף אסף, כי המעם על בנין בית שני, אבל נהגו הנביאים בכמה מקומות לומר מלות זרות סתומות ולא יבארו שנוי הזמן או שנוי הנושא, וזה כלל גדול בסבות. כצאן בצרה. כי היה מפורסים שהיה שם לפנים מקנה רב, כי הרים רבים שם מאד, הדברו. מכלא צאן, כי שם ינהגו הצאן. (יג) הפרץ. כמעם ופרצת ימה וקדמה (בראשית כ"ה י"ד), והקרוב להם הוא זרובבל והרחוק השם ית', כמו שסיים מלכם לפניהם ויי בראשם.

ג. (א) ואמר. שב לענינו ותוכחותיו (ב) גולי עורם מעליהם. מעל עצמם, וכן ושארם מעל עצמותם, כמעם והם לדמם יארבו יצפנו לנפשתם (משלי א' י"ח), ובאור הסבה הפועלת לזה. (ג) כי אכלו שאר עמי. כי הראשונים והקצינים כשישחיתו העם, הנה הם משחיתים עצמם בהכרח מכמה פנים. (ה) ואולם אנכי. השתבח הנביא בעצמו כי כן הוא אמת. (יב) בגללכם. סבה פועלת, וכן לעולם²).

ד. (א) והיה באחרית הימים. המעם בבנין בית שני, וכמו זה אמר ישעיה על זמן חזקיה (ישעיה ב' ב') וכזה יהיה בבנין בית שלישי וג"כ היה בימי חשמונאי ובניו. (ו) ואשר הרעתי. גם זה תאר לצלעה ולנדרח, כלומר ואשר הרעתי לה, וכ"ז על גאולתם וע"י

¹ וזה באור חדש דחוק ולא רחוק. ² ר"ל שלעולם בגלל הוא סבה פועלת.

פירוש מיכה.

א. (א) דבר ה' וגו' אל מיכה המדרשתי. ראה כמה שנויים בין הנביאים, כי הושע זכר עזיה יותם אחו יחזקיה, וצירף להם ירבעם בן יואש, ועמוס לא זכר רק עזיה וירבעם, וישעיה הרא שון לא זכר כלל מלך ישראל, ואם גם נבא לפעמים על חורבן עשרת השבטים, וזה הנביא מיכה לא זכר עזיה, כי נראה שלא בא למעלות נבואתו, או לא נולד עד יותם, ולא זכר כלל מלך ישראל, ואם אמר שנבא על חורבן שמרון כמו על ירושלים, ואין בכ"ז קושיא, כי הכל נכון, ובאור אלו הענינים בכלל אי"י. (ה) מי. כמו מה, ורבים כן. ובכלל כי מי ומה נכון על כל עצם ומקרה. (ו) ויסדיה אגלה. כי היסודות מן הקיר לעולם נסתרים תחת הקרקע, ובאשר ישחיתו הקיר ויציאו היסודות מתחת הקרקע להפלגת ההשחתה. (ז) קבצה. רמו לעיר שמרון, כי היא היתה מקבצת ממון מאתנן. (ח) על זאת אספדה. זה דברי הנביא, לא ללעג כמו שינהוג ביתר העמים. שולל וערום. קרוע בגדים, גם לבוש בגדים בלויים, ועל הכל נכון לומר שולל וערום. (יא) עריה בושת. ערומה הבשת, כי הערוה נקרא בושת, והעד במבשיו (דברים כ"ה י"א). צאנן. וכן בית האצל. שמות מקומות. יקה. רמו למלך אשור. עמדתו. עמידתו. כי עמדה גם הוא שם דמיון ראשון, כמו חמדה, חמלה. (יב) חלה. כמו כי חלה גם ילדה (ישעיה ס"ו ה'). ומעם לטוב, להעדרי הטוב או להוחיל טוב. כמו הנה לשלום מר לי מר (שם ל"ח י"ז). (יג) לרכש. ממעם רכוש. (יד) שלוחים. דורנות. (טו) יבוא. שבא.

ב. (א) כי יש לאל ידם. זה לשון תנאי כלומר כאשר, [כי] עם קשה עורף הוא (שמות ל"ד ט'), [כמו]¹ כי יחטאו לך (מ"א ח' ל"ה). (ג) ולא תלכו רומה. הפך ובני ישראל יצאים ביד רמה (שמות י"ד ה'), והפך נשוא פנים² (ישעיה ג' ג'). (ד) ישא. הנושא מי שיהיה. איך. דרך דאגה, כמו איך אתנך אפרים (הושע י"א ח'), איכה ישבה בדר (איכה א' א'). ימיש. רמו למלך אשור. לשובב שדינו יחלק. כלומר לשדינו המיושבים הוא יחלקם לו. (ה) לכן. אין זה עלול ממה שסמוך לו לפניו, אבל כ"ז מיעוד הנביא החרבן לעמנו, כי לך, רמו לעם ולמשפחה קדם זכרם (פסוק ג'). (ו) אל תטיפו. דברי הנביא לעצמו ולכל נביא וחכם, כמעט

¹ בכ"י כלומר.

שופט ומנהיג ישראל והיה שמו אלעזר הכהן, והוא היה ראש השבטים וקנים שהעתיקו כל כתבי הקודש ללשון יוני בימי תלמי המלך שהיה מלך יון קודם אנמיוכוס (יוסיפון פי"ז), ובאשר מלך אנמיוכוס ושר צבאו פילפוס, לקחו זה הישיש אלעזר ובקשו ממנו שישתחוה לצלם הזהב ולא אבה, ואז אסרוהו והכוהו בשופים ובמיני אכזריות ומת, כמו שמבואר ביוסיפון בארוכה, ומה נבקש אח"ו פירוש למה שכתוב כאן בשבט יכו על הלחי את שפט ישראל, והנה כל היהודים והנוצרים מאמינים בדברי יוסיפון, וכן אמרו

ה. (א) ממך לי יצא להיות מושל בישראל וגו'.
 (ד) והיה זה שלום, מבואר בארוכה בס' יוסיפון (פכ"ב) כי זה יעזר פשוט על מתתיהו ובניו, כי אלו היו הראשים, וגם אמרו והקמנו עליו כלומר עמו, כי עם מתתיהו היה יהודה ויתר אחיו הגבורים שם, שהיו חמשה בנים למתתיהו ועמם זקנים וגבורים מישראל, שנתחברו עם אלה רבים, ולכן אמר שבעה ושמונה, כלומר רבים ורבים ושנה שמם לקרוא רעים ונסיכים, כמו ששנה שמות מושל ושופט, כי כן היו אלה, כי שם לא היה מלך כמו דוד ושלמה וזולתם, כי כלם היו כהנים עובדי עבודת המקדש, רק לסבת כבוד השם לבשו כלי מלחמות והיו רועים ומושלים בעמנו להצילם מיד החיה השלישית, ואין קושיא כי לא נזכר בספר יוסיפון כי מתתיהו ויהודה יצאו מבית לחם, כי אין חובה שיכתב הכל, כי הסופרים הכותבים המאורעים רבים ורבים, וכמה שנויים ותוספות וגרעונות בין כותבי דברי הימים ובין כותב ספר מלכים, וזולת זה בין נביא ונביא ואם הם כענין אחד, וכדאי מיכה לסמוך עליו, כי מבית לחם יצאו. ואולם הפליג זה הנביא לזכור אשור פעמים רבות, לפי שזאת החיה השלישית כבשו כל ארץ אשור וגבול נמרוד שהיה ראש אשור כמו שמפורש בתורה (בראשית י' י"א), וידוע כי החיה השנית כבשו ארץ אשור שאחר מראשם בכל וזאת החיה השנית היתה אוהבת ישראל, ואז נכנעו בני אשור תחת ישראל, ובקום החיה השלישית שהיתה שונאה לישראל והשחיתה החיה השנית, ומשללה על כל ארץ אשור, אז יצאו בני אשור להנקם עוד מעמנו והיו חרוצים עם בני יון להשחית ישראל, ובפרט עם אנמיוכוס, ובכלל כי על זאת ההצלחה והתשועה שהיתה לעמנו עד שנשאר ירושלים שלא נחרבה וגם שב בית המקדש לכבודו, תחת אשר חללוהו אנמיוכוס וחבריו, ועשו חג חנוכה המפורסים לנו שמונה ימים כאחד הימים טובים, כי זאת התשועה היתה יותר גדולה מן התשועה שהיתה בימי חזקיה,

החיה השנית. (ה) ואתה מגדל עדר. אחר שיער להם בנין בית שני ע"י החיה השנית שמלכה כמו שלשים שנה, רצה לצרף לזה קצת ענינים קרו בזמן בית שני, ולכן יאמר הנביא הזה כי כמו שהיה להם ממשלה ראשונה והצלחה בזמן בית ראשון, ובאחרית נשחתו וגלו לבבל, ואחר יצאו משם ויבאו לירושלים בזמן בית שני ושוב לממשלה כמו שכבר יעדתי לכם, הנה כמו כן יקרה לכם בזמן בית שני השחתות עצומות ואחר ישובו לממשלה, וזה יהיה ע"י מלכי יון שהוא החיה השלישית, וע"ז התחיל (יא) ועתה נאספו עליך גוים רבים, כי נאספו מלכי יון ורבים מלכים עמם להשחית ירושלים, והתגברו חשמונאי ובניו ונצחום, כמו שמפורסם, וכמ"ש בארוכה בספר יוסיפון (פ"ח), ואע"פ שמלכים רבים [היו], הנה המלך העז היה אנטיוכוס, כי הוא היה במלכי יון כמו נ"נ במלכי אשור, והוא השחית עם לאין מספר מישראל ונשחמדו רבים לאין מספר כי עשה צלם זהב כמו שעשה נ"נ וציוה להשתחות לו, וזה המלך נקרא בדברי יחזקאל גוג ומגוג, וכ"ז בפרט תחלת נבואת יחזקאל באמרו בן אדם שים פניך אל גוג ארץ המגוג (יחזקאל ל"ח ב'), כי פרסיים וכושיים רבים וזולתם נתחברו עמו, כי נפל פחדו עליהם, וע"ז אמר יואל ונתתי מופתים בשמים ובארץ (יואל ג' ג'), וכמ"ש ביוסיפון (פ"ח), וגם ע"ז יאמר זה מיכה כל הפרשה הזאת, וכן צפניה באמרו והשארתי בקרבך עם עני ודל (צפניה ג' י"ב), וכן זכריה אמר ע"ז פרשיות ונבואות כמו שאבאר שם, ובכלל כי יחזקאל ויואל ומיכה וצפניה וזכריה אלו החמשה הודיעו לנו ענין מלכות יון, והעז בכולם המלך אנטיוכוס, והנצוח הנפלא היה זה, כי מת באותה מלחמה מיתה משונה (יוסיפון פ"ב). ועל צרות ומצוקות ישראל בזמן זה המלך, אמר זה הנביא לקהלתנו (יד) עתה תתגדרי וגו'. מטעם גדוד, כלומר שתתחזק להלחם עם זה, וכן עשו מתתיהו ובניו יהודה שהיו ראשי הכהנים הנקראים בני חשמונאים, ובהצלחה הזאת נעשה חנוכה, וע"ז אמר מצור שם עלינו, וע"ז אמר ג"כ (ה' ב') לכן יתנם עד עת יולדה ילדה, כי זה אנטיוכוס ושר צבאו פוליפוס עשו רע לנו יותר מנ"נ, וגברו על כל האומות, וכן על ענין זה אמר בשבת יכו על הלחי את שפט ישראל, כי הפושעים פריצי עמנו נתחברו עמו והצרו לנו יותר מהם, והם היו מפתים אותו להצר לנו יותר, ובפרט מבואר ביוסיפון (פ"ב) כי פושע אחר נלחם עם מתתיה הראש והכהן, אבל באחרית הרגו מתתיהו, וגם זה רומז לענין מיוחד כתוב ביוסיפון (פ"ה) כי היה שם ישיש אחד

ולבער כל רשעי ישראל ופושעיהם מן הארץ, וכתוב שם (פכ"ג) כי הגוים אשר היו בעיר יפו ויבנה, כמו ביהודים היושבים בקרבם, להעלותם על ספינותיהם עם נשיהם ובניהם ללכת לצחוק עמם בים, והמביעו מאתים יהודים, ויגד ליהודה וירץ אל יפו ויצר עליה, ויתנה אלהים בידו, ויבדיל היהודים שהיו בתוכה, ויך את העיר לפי חרב מאיש ועד אשה וישרוף את העיר, וכן עשה ליבנה עד שנראה עשן האש בירושלים, וגם אז השחית ערים רבות מגוים שונים, כמו גוי ערב, ועיר שספין⁽¹⁾ שהיו מקללים את יהודה ומדברים דברים רעים על עם יי בני ישראל, ויהודה הרג כלם בחרב, כמ"ש ביוסףן שלא נעשה כמוהו מימי קדם, כי שנים רים באורך ושנים ברוחב הלך אנם הדם מן העיר עד שיגע באגם מים שהיה שם. וגם עם גוים רבים נלחם אז והשלימו עמו עד שסיים וישב יהודה לירושלים שלשה ימים לפני חג השבועות. ומה לנו עוד פירוש אל מה שסיים ענין זה בכלל (יד) ועשיתי באף ובחמה נקם וגו'. ומי שירצה להכיר אמיתת כ"ו יעיין ספר יוסיפון, ומי שאינו בקי בספרים כ"ש מי שלא יפתח אותם, מי הוא ומה הוא? ואע"פ שלא נמצא אותו בספר, הנה היה זה כונת הנביא, אבל אנחנו לא נכירחו והיינו מפרשים דבריו כרצונינו, והיינו מכונים כונות לא כוון בהם אומנם. וגם על כל אלה התשועות נבאו כמו שאמרנו יחזקאל ויואל וצפניה וזכריה, וגם דניאל שאינו מכלל הנביאים, וזכור כ"ו. ואחרי שהשלמתי הכונה, אשוב לבאר קצת מאמרים באו בזה הספר, ואומר, כי אמרו (ה) בפתחיה. כנוי היא לחרב, כמעט והמה פתחות (תלים ג"ה כ"ב), לפי חרב (יהושע י' ל'). ואמרו (ט) והכרתי והאבדתי. (יג) ונתשתי. והשמדתי, כל אלה הם כרת וכריתות, והכל העדר הדבר, אבל ראה הפלגה כי אלו הענינים הם טובות העוה"ו, וגם כל אלה הם בתורה ובנביאים יעודים לנו לטובה, והעדרם ביעודים רעים, ר"ל סוסים ומרכבות, כ"ש ערים גדולות ובצורות שאמר בכאן (י) והכרתי ערי ארצך והרסתי כל מבצריך, אשר אלו הרעות עשו לנו מלכי אשור ובפרט שלמנאצר וסנחרב ונ"ג, אולם הכונה בזה שאלו הענינים יהיו נעדרים ממנו לרוב השלום והשלווה שיהיה לנו, כי באמת הסוסים והמרכבות וכן הערים הגדולים והמבצרים הם טובים לעת הצורך כי תקראנה מלחמה, אבל יותר טוב מאד מאד כי לא נצטרך לאלה, כי רוב שלום ומנוחה יהיה לנו,

⁽¹⁾ כספין.

וגם קרוב לתשועה והצלחה שהיו לנו בימי זרובבל וגחמיה, הנה הרחיבו והאריכו ארבעה נביאים שזכרנו, ועדיין לא האריכו כראוי לפי מה שכתוב ביוסיפון, ויותר מופלג כי סיים (ז) והיה שארית יעקב בגוים בקרב עמים רבים כאריה וגו'. (ט) והיה ביום ההוא נאם יי, וזה נגלה ביוסיפון (פ"ב) כי בן אנמיוכוס כאשר נלחם מלחמה אחת עם בני חשמונאי ועמנו על העיר ביתר, והראה השם להם שם מופתים נפלאים כמ"ש שם שראו איש ברמות (זהב¹) והוא רוכב על סוס ודמות הסוס כמראה להב, וכיד האיש רומח וידו נמויה על מחנה יון, ואח"כ התעוררו בני חשמונאי ועמנו והשחיתו כל מחנה יון ששמו מצור על ביתר עיר גדולה לאלהים שהיתה לעמנו, ונמלטו בן אנמיוכוס וליציאה² שר צבאו, וכאשר ראו כל התשועה שעשה השם לישראל, שאלו מעמנו ברית ושלוש ושלוש כמה אגרות שלום ליהודה בן חשמונאי וסייעתו, ולכל ישראל והחזירו לדת משה ויהודית, וזאת היתה תשועה והצלחה גדולה לאין חקר כמו הראשונה שזכרתי, ויותר כי בזה היה אחרית נפילה למלכות יון, והיה עמנו איש תחת גפנו ותחת תאנתו, כי היה שלום מופלג ביניהם ובין היונים וכל העמים שהיו כלם תחת היונים, וגם במות זה אנמיוכוס התגברו בני רומים שהוא אחרון מן החיה השלישית כמו שהיה נ"ג החלק האחרון מן החיה הראשונה, והיו כל האומות תחת מלכות רומי וכן גדולי יון היו נשמעים להם.

והנה כתוב בספר יוסיפון (פכ"ג), כי זה הגוי ר"ל רומיים נלחמו עם אניבל³ מלך אפריקא מלחמות נפלאות כי שר אחד מהם שמו שיפאיו⁴ נצח אניבל וכל בני אפריקא נצוחים נפלאים, עד שנהרג אניבל והיו הרומיים אדונים לכל הארצות, ותיכף שלחו אגרת דברי שלום ואמת ליהודה בן חשמונאי ולכל עם יהודה, והיה ברית אמת בין רומי ובין ישראל ותשקוט הארץ בזה הזמן כימי שלמה, ויותר מימי חזקיה וכ"ש מימי זרובבל, וכל זמן החיה השנייה, ואע"פ שאין כתוב ביוסיפון (שם פכ"ג) זה ההשקט רק שמנה חדשים, אין קושיא בזה כי אולי היה שמנה שנים, או יותר, כ"ש כי אין הברל בדברי הנביאים בין שמנה חדשים או שמנה שנים או עשרה, וכ"ז יבין מי שהוא בקי בספרי הקדש ובהגיון, והכל מפרש בארוכה ביוסיפון, וגם שם מפורש מה שסיים בכאן (יד) ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים וגו'. כי כתוב שם כי אחרי זה ההשקט לעמנו מיון ורומי וכל הגוים, החל יהודה הכהן בן חשמונאי לשפוט כל ישראל

(¹ צ"ל לבוש בלבוש זהב, ² Lysias, ³ Hannibal, ⁴ Sapinius).

והשם בלי ספק יעד אותם. (ו) עוד האיש. אין זה דרך תמה, אבל גזרה. ואיש אינו רומז לאיש פרטי, אבל לכלל עמנו, וכן ויאמר איש ישראל (יהושע ט' ז'), ורכים כן¹), והמעם כי אע"פ שהכם השם מכות גדולות עדיין הם רשעים, כמו שהפליג כמה פעמים עמוס ואמר ולא שבתם עדי (עמוס ד' ו'), (יא) האזכה. גם זה דברי הנביא בעד כל ישראל²). (יג) הַשָּׁמַיִם. להשמים אתכם. (יד) וישחק. כניעותך ושפלותך. ותסג. תשיג האשה ילדים בבטנה. (טו) וישתמר. זה הסבה פועלת לאותן הגזרות שקדם זכרם, והמעם כי היו משתמרות חקות הרשע עמרי ואחאב בנך, וישראל היו שומרים אותם, הפך ושמרו דרך השם (בראשית י"ח י"ט). למען תתן. זה לא עשו הם לתכלית זה, ורבים מזה המין.

ז. (א) אללי לי וגו'. גם זה דברי הנביא מתאונן על שברו ושבר העם וזה משל, אבל הנמשל (ב) אבד חסיד מן הארץ. יצורו חרם. בחרם, כמעם אשר היא מצודים וחרמים (קהלת ז' כ"ו). (ג) על הרע כפים להיטיב. הליץ דרך צחות מליצה להיטיב עם הרע. ומעם כפיים להיטיב, כמו ותיטב את ראשה (מ"ב י"ט ל"ח), כלומר להחליק כפיים ולמשחם בשמן השחד או בדבש, כמעם והכהנים ירדו את³) ידיהם (ירמיה ה' ל"א). כענין רדה הרבש (שופטים י"ד ט'), והנה זה הפסוק דבק עם הקודם, ר"ל מה שאמר (ב) איש את אחיהו יצורו חרם, כלומר יצורו אותו ויאמר על הרע כפים וגו', והפליג לזכור ענין המלשינים עם בני החצר⁴), וזה כי המלשינים ילשינוהו כמעם ברך גבות אלהים ומלך (מ"א כ"א י"ג), עד שיתפש החסיד העניו בחצר, ותיכף ילכו הם לאשתו ובניו וקרוכיו ויאמרו להם הנה על הרע הזה אין תקנה, רק להיטיב כפים לבני החצר כלם, לכן לכו עמנו אתם ונדבר באזניהם כי הם אהובינו, ולכן ילכו לדבר תחלה עם השר המושל משנה למלך, וזכר הפלגת ערמת בני החצר, אם שיהיו שלשתם במעמד אחד או לא, וזה כי השר שואל רב ממון לפדיון נפשם, והשופט שהוא יודע הדינים אומר נעשה פשרה דרך שלום למִטָּן הנשאל מפי השר, והגדול כמו השומר השופט אומר לא יקח ממון כל הון שבעולם, כי הַנֶּת נפשו הוא, כלומר בן מות הוא זה התפוש⁵). ומעם ויעב תוה, מענין עץ עבת (במדבר כ"ג מ'), כי הם

(1) בב"י האי"ש מלא יו"ד, ובאורו זה נגד כל המפרשים, רק הרי"א מפרש ג"ב איש ממש. (2) רק "הבאור" כוון לדעתו בזה. (3) לפנינו בקרא על, ע"ש ברד"ק פרושו, (4) ר"ל חצר בית המשפט, או חצרו של השר שכן קורין גם היום חצרו של האדון בפולין Hof, (5) וב"י הבאור רעיון חדש מלא ישן בזהו.

ולכן היה זמן שלמה יותר טוב מוזמן דוד, וגם מוזמן יהושע, כי התכלית הוא השלום בעולם הזה, והעיון במושכלות לנמול העולם הבא.

ו. (א) שמעו נא וגו'. קום ריב את ההרים. עתה ישוב לענינו להוכיח בני דורו שהיו רעים, ויעד להם חורבן וגלות על יד מלכי אשור, כמו שהתחיל כי זה כמו שאמרו החכמים, ונשוב לבונת הפרק, או נשוב לבונתנו. והנה אין ריב בכאן מצורף להרים, כי אינו מתרעם עם ההרים רק עם ישראל, אבל הפירוש כמו שזכור אח"כ (ב) שההרים ישמעו הריב שיש לשם עם ישראל, כמעט האזינו השמים (דברים ל"ב א'), והאתנים, האר אל מוסדי ארץ, כלומר יסודות הארץ שהם חוקים, (ד) כי העלתוך. כלומר אבל העלתוך וגו'. ואשלח לפניך, שהיו הולכים לפניהם להורותם הדרך, כמעט ויי הלך לפניהם (שמות י"ג כ"א). (ה) מן השמים עד הגלגל. אינו דבק עם בלעם בן בעור הסמוך, וכן ונכרתה הנפש ההוא מיום הראשון עד יום השביעי (שמות י"ב ט'), אבל זה דבק עם (פסוק ג') עמי מה עשיתי לך, וזכר שמים, ששם היה ענין בלעם בשמים בערבות מואב, וצירף לזה ענין הגלגל ששם עשה השם נפלאות לישראל, ואז החזיקו בארץ. למען דעת צדקת יי. זה סבה לכל מה שקדם, והיודעים הוא ישראל וכל האומות. (ו) במה אקדם יי. כמעט נקדמה פניו (תלים צ"ה ב'), והנביא אמר זה כנגד כל ישראל להודיע כי אין הכונה הראשונה מן השם בעולות וזבחים רק כמעט הנה שמע מובח טוב (ש"א ט"ו כ"ב), ומעם אכף, אכפף. (ז) האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי. כל הקודמים התחכמו בפרוש זה הלשון, ושמוח¹ כי הניחו שיש בכאן חסרון בי"ת, וכי בי"ת ברבבות תשרת גם לזה, ולא מצאו האמת, אבל רמו כי נתינת הבנים לזבח אם בכור אם זולתו, כנהוג ליתר האומות, הוא פשע וחטאת נפש, ומשאר הבעלי חיים בלתי רצוי לשם, ואם אינו פשע וחטאת נפש, וזוה הערה גדולה. (ח) הנגיד לך אדם מה טוב, וזכר שלשה סוגים עליונים. (ט) קול יי לעיר יקרא. אמר הנביא כי יי קורא לאנשי העיר, ובעלי תושיה מהם, הוא רואה שמו ית², לא הסכלים, כי אותם אינם שומעים לקולו ולא רואים שמו, וכבר הודעתוך כמה פעמים כי השם והנביא שלוחו כמו אחד. שמעו ממה. המעם ממה מוסר השם להכות ולסר, כמעט וממה הוא בידם ועמי (ישעיה י' ה').

¹ רק הראב"ע התחכם ושמוח בזה, ² וכן הראב"ע והרד"ק.

פירוש נחום.

א. (א) משא נינוה ספר חזון נחום האלקשי. זה הנביא לא הודיע זמנו, אבל עכ"פ היה בזמן בית ראשון שהיתה תוקף הצלחת החיה הראשונה, שהיא מלכות אשור, ונבא זה הנביא בנפילתה, ורמז כי בזה היה ישועה לעמנו, כמו שאמר (ז) טוב יי למעוז ביום צרה וגו', וכן (יא) ממך יצא וגו', וכן (ב' א') הנה על ההרים וגו'. ואולם זכר נינוה, כי היא אחת מן העירות הנרשמות במלכות אשור, והחיה השנית לכד והשחית תחלה עיר בבל, ואחרי ימים או שנים השחית נינוה, ולכן (ב) אל קנא ונקם יי. המעם על מלכות אשור וכפרט על נבוכדנצר וכשדים כמו שהאריך בזה ירמיה, וכפרט אמר כי נקמת יי היא נקמת היכלו (ירמיה נ"א י"א). (ג) יי ארך אפים. זה הפך קנא ונקם, ומעם וגדל כח, פירוש למה שאמר משה ועתה יגדל נא כח אדני (במדבר י"ד י"ו), כענין טוב ארך אפים מגבור (משלי ט"ז ל"ב), כלומר כחו יותר טוב וחזק, כמו שבאר יותר באמרו ומשל ברוחו מלכד עיר (שם), והנה זה אינו לאויביו וצדיו שקדם זכרם (ב), וזה צריך באור ארוך, עם שבזה שאלות ותשובות. ונקמה לא ינקה. כלומר אע"פ שיש לו כח חזק למשול ברוחו ולהאריך כעסו אבל נקה לא ינקה, וזה לפעמים. (ה) ותשא הארץ. כמו ותרם התכה¹, הפך תנועתה שהיא למטה, וכן ענין הארץ שתגבה בעת הרעש. (ו) נתכה. עבר, מפעול הדגוש. (ז) טוב יי למעוז וגו'. זה רמז לישראל, כי גם בעת חורבן בבל סבלו צרות רבות ואבוד נפשות רבות, כמו שקדם בשאר ספרים, אבל באחרית היה זה תשועה להם, ולכן מזה הצד הוא בשורה ורבים כן. (ח) מקומה. הכנוי לארץ ותבל שקדם זכרם (ה), כלומר נינוה וכלל מלכות אשור. חשך. בחשך. (ט) כלה הוא עשה. בחיה הראשונה, ופעם אחת ברגע, ולכן אמר לא תקום פעמים צרה, וזה מבואר כי בלילה אחת נשחת כל מלכות החיה הראשונה². (י) כי עד סירים סבכים. קוצים מסובכים, כלומר כי יהיו כן שרופים ברגע אחד. וכן כקש. ומעם וכסבאם סבואים, כי היו שכורים בכית המשתה באותה הלילה, ואז נלכדו המעברות³. (יא) ממך. כנוי

¹ צ"ל ותרם מעל הארץ, בראשית ז' י"ו. ² כמבואר בדניאל ה' ל'.
³ ואין אחד מהמפרשים כמוהו בבאור זה ע"פ מה שקרה באמת, כמו שמפרשים גם לקמן ב' ז'.

שלשה, וכל אחד מעמיק, כמו שהוא ידוע גם אצלנו. (ד) מובס, המוב
שם הוא בחדק, שהוא קוץ מכאוב. ומעם ישר. והוא ישר, וכן
ממסובה. גדר קוצים שהוא מסוכך, כמעם הנני שך את דרכך
(הושע ב' ה'), וזה תכלית הצחות, וכן נאמר אנחנו דרך צחות על
הדבר העקום שהוא ישר יותר מן המותרת⁽¹⁾. (ד) מצפיק. חזוק
הצופים כי בשמרון וירושלים היו מעמידים מצפים לשמור הימב
ממלכי אשור שלא יוכלו ללכדם, לכן אמר להם הנביא כי כל שיצפו
יותר או ילכדו. (ה) אל תאמינו ברע וגו'. זה היה סבה פועלת
למבוכתם כי כלם היו בוגדים זה לזה, ולכן סרה ההסכמה מביניהם
ונלכדו. (ז) ואני ביי אצפה. זה דברי הנביא לסיים ביעוד טוב, כלומר
בנין בית שני אחר חורבן שמרון ויהודה על יד מלכי אשור. (י) בה.
על החיה הראשונה ובפרט בכל. (יא) יום לבנות גרדיך. זה דברי
הנביא לישראל, כלומר בקום החיה השנית. ומעם חק, גורת מלך
אשור וחקיו ממסים⁽²⁾, והחוק (יב) יבוא עדיך, כי אתה תמשול
בגוים רבים ותשם עליהם⁽³⁾ חקים ומסים. (יג) והיתה הארץ. ארץ
אשור. (יד) רעה עמך. תפלת הנביא לשם על ענין בית שני הנזכר.
וכן אמר הנביא בעד השם (טו) אראנו נפלאות, וסיים תתן אמת
ליעקב חסד לאברהם. ובאור ענינים יש בזה, אשר אוצר יי יבוא.

(1) ר"ל יותר ויותר, די והותר, ומעם, "דרך צחות" — דרך צחוק והתול.
(2) וכן ח"י. (3) וזה באור חדש וקרוב לענינו

נינוה, הנה גלתה שהצב על ראשה, נסתלקה מעל ראשה. ושפחותיה מנהגות אותה המלכה, כי נפשה מרה לה ולא תוכל ללכת, והן כקול יונים מתפפות על לבבהן, כדרך המקוננות^(א) (ט) ונינוה. כמעט והיתה בכל צבי ממלכות וגו' (ישעיה י"ג י"ט), כלומר כי זאת העיר העליוה אשר מיום היותה היתה כבִּרְכַת מים שהיא נובעת ושוקעת תמיד, הנה עתה נָסִים, וכשיקרא להם שום אדם עֲמָדוֹ עֲמָדוֹ, אין פונה מהם לקורא, אבל גם ובורח. (י) בַּז כסף וגו'. גם זה לנכח בני נינוה, כמעט כספם וזהבם בחוצות יִשְׁלִיכוּ (יחזקאל ז' י"ט). לתכונה. להכנות הממונות והסגלות שיש להם בביתם, והכל היה לבז. (יב) איה מעון אריות. קרא נינוה מעון אריות, כמעט גיא צבועים (ש"א י"ג י"ח)⁽²⁾, וכן המשיך המשל עד אמרו (יג) ומענתיו מרפה, להפלת היותם כאריות ורובים, לכן אמר בעת השחתם איה הם, כמעט אבותיכם איה הם (זכריה א' ה'), וסמך לזה. (יד) הנני אליך וגו'. כלומר להשחיתך. וזכר וכפיריך, ויִמְרְפֶהָ. ג"כ מפני שזכר (יב) לכפירים, וכן (יג) מרף ומרפה, וגם על נינוה הליץ עוד ואמר:

ג. (א) הוי עיר הדמים וגו'. פרק מלאה. כמעט ואל תעמד על הפרק (עובדיה א' י"ד). (ב) קול שומ. כלומר עתה ישמע בה קול שומ⁽³⁾, כי יעבור בה תגבורת מלכות מדי, וכן וקול רעש וכל הנמשך לזה. (ג) ואין קצה לגויה. המתה כמו פגר, ואמר יבשלו בגויתם, רמו לבני נינוה גם לבני מדי לרוב הפגרים שיש בארץ, מכל בני נינוה. (ד) מרוב זנוני זונה. זה נמשך עם הבא אחריו (ה) הנני אליך. והיה המ"ם בכאן⁽⁴⁾ שהוא כמו מן, כענין מצד וסבה, וכן כמו אחר, וכבר העירוני על שתוף מלת מן מדברי אריסטו בספר ההמקאה וספר השמע. (ו) כראי. כמעט מוראה ונגאלה (צפניה ג' א'). (ח) התיטבי. גם זה משותף טוב, כי אין המעט רק כמו טובת חן (פסוק ד'), לא כמו טובת שכל (ש"א כ"ה ג') (ט) היו. שהיו. (י) גם היא לגלה הלכה. זה מבואר שהיה על יד נ"ג, וגם גכון שאחר שקם מלך מדי ונשחת מלכות נ"ג, נתישבה מאד כל ארץ מצרים, כי כן יעדרו לה הנביאים. ונכון שעיר נא שהיא אחת מערי

⁽¹⁾ וזה באור חדש ורחוק, כמו כל הכאורים הרחוקים בזה. ⁽²⁾ עיין למעלה. ⁽³⁾ אולי מלשון שמו העם, במדבר י"א ח'. וכן אבן גנאת. ⁽⁴⁾ ר"ל מרוב.

לארץ אשור קדם זכרה, וזה היה כפרם נ"נ, וכן אמר ישעיה וירמיה. ומעם יצא, כי איננו עוד בארץ, כמעט ממך יצאו (ישעיה מ"ט י"ז), כלומר יצאו מן הארץ. (יב) כה אמר יי. בזה הפך פניו לישראל, שיעלו אז משם ויבנו בית שני. ואמר להם התנחמו, כי אם היו בני אשור שלמים בגופם ובממונם וגם היו רבים, הנה כן יהיו נזוזים ונכרתים ויעברו מן העולם, וכאמת אם ענתך על ידם, אבל לא אענך עוד בקום החיה השנית, כי אז (יג) אשבר ממהו מעליך, והמוסרות שלך שעשה לך, אנתק. (יד) ועליך. נבוכדנצר צוה יי וגור שלא ימצא זרע משמך עוד. וכבר הודעתך כמה פעמים כי הנביא הוא כמו הדורש יהפוך פניו לארבע רוחות העולם פעם לימין פעם לשמאל, פעם לפנים פעם לאחור, פעם ליחיד פעם לרבים, פעם לנקבה פעם לזכר, פעם לנוכח פעם לנסתר, וזכור זה תמיד אם תרצה.

ב. (א) הנה על ההרים רגלי מבשר. מבואר שגם זה מבשרת יעוד בנין בית שני. (ב) על פניך. שעל פניך, כלומר חלף הלך לו. (ג) כגאון ישראל. שהוא השם היקר ליעקב מצד שהיה לו גאון וכה, כי שרה עם אלהים ואנשים ויוכל. בקקים. הוא נ"נ ומחנהו וזרעו אחריו עד בלשצאר, ורמו אמרו (ד) מגן גבריהו מאדם. ודמיון מתלעים, כמו אם יאדימו כתולע (ישעיה א' י"ה), וכל זה בכלל על כל תגבורת נ"נ וזרעו, אבל כפרם על המושל אשר בנינוה מצד מלך אשור, כי כל אלו המערכות עשו כשעלה עליהם מלך מדי. ומעם והברושים הרעלו, החניתות והחצים שבם עצים, והמנהג לשים בם סם קטית⁽¹⁾. (ו) יכשלו בהלכתם, להפלגת מרוצתם. הסבך. כלי עץ ומחצלות ויריעות לסבך החומות שלא יוכלו להזיקם אבני הדיק כנהוג. ועם כ"ז (ז) שערי הנהרות נפתחו. כי השם רצה בנפילת החיה הראשונה. (ח) והצב גלתה העלתה. נכון כי בנינוה היה מלך מיוחד, כמו שמנהג הארץ היא, כמפורסם בספר יהושע מלך שלשים ואחד⁽²⁾, אבל כלם היו נשמעים לנ"נ וזרעו, כי הוא היה מלך מלכים כי אז היה מלך כמו שר בארצנו זאת, לכן אמר על אשתו של מלך נינוה הגבירה כמו ושתי לאחשוורוש, והצב גלתה העלתה, כמעט וגלה על ראשה (זכריה ד' ב'), כי לכל מלכה עמרת זהב בראשה והיא יושבת בהיכל המלך פנימה, לכן אמר כי בהלכר

(1) וכן הר"ק בשם י"מ. (2) צ"ל: כל מלכים שלשים ואחד, יהושע י"ב כ"ד, ור"ל שהיו רבים וקטני ארץ.

פירוש חבקוק.

א. (א) המשא אשר חזה חבקוק. גם זה הנביא לא דבר רק על הצלחת החיה הראשונה שעקרה היה נבוכדנצר עד שנחרב עמנו ע"י, ואחר נפילתו על יד החיה השנית, ושבו ישראל לירושלים ונבנה בית שני. (ב) עד אנה וגו'. דרך הנביאים להתוכח עם השם דרך תלמיד עם הרב בחכמות העיוניות, ושואל התלמיד והרב משיב, ופעמים ישיב התלמיד לעצמו, וכן דרך ויכוח אמר ירמיה לשם, צדיק אתה יי כי אריב אליך (ירמיה י"ב א'), כי היה רע לו היות יד אנשי ענתות הרעים תקפה והיו מצליחים, ואם לא היה נעלם ממנו. וגם מדעתי כן היה זה הנביא לא היה נעלם ממנו כל הענין, אבל כותבים הדברים דרך משא ומתן כמו שיש לנו רבים מספרי החכמות בזה הדרך אמר השואל, אמר העונה, ואך שהיה סדר זה הנביא דרך שאלה למה נבוכדנצר מצליח על ישראל, כי אע"פ שישאל רעים, הנה נ"נ יותר רע, עד שנכון לקרוא ישראל צדיק בסתם בערך נ"נ, כמ"ש (ג) צדיק ממנו, וכ"ז מבואר לבקיאים בעברי ובהנין. (ג) ויהי, בעולם, ריב. מנבוכדנצר. ומדון ישא. ירים ויגביה על כל העולם כלו. (ד) על כן תפוג. כמעט ויפג לבו (בראשית מ"ה כ"ו), והוא העדר תנועה וחולשת הדבר. מכתיר. כמעט כתרו את בנימין (שופטים כ' מ"ג), וכן נקבה תסובב גבר (ירמיה ל"א כ"ב). מעקל. מעוות. (ו) כי הנני וגו'. דבר הנביא בעד השם, כי כן מנהג כלם. (ז) ושאתו. הרמתו. (ט) לחמם. לעשות חמם. (י) יתקלם. יתהלל ויתפאר. (יא) זו כחו. זה יצא מכחו, כלומר שאמר זו כחו לאלהו. (יב) לא נמות. תפלה מהנביא לשם שלא יפלו ישראל ביד נ"נ. למשפט שמתו. לעשות משפטים לישראל ותוכחות, לא להמית. וכבר בארו זה ישעיה וירמיה. וגם בזה הוא קצת סתר תלונת רשע וטוב לו, כמעט מפץ אתה וכו' (ירמיה נ"א כ'), וגם רשע ליום רע (משלי מ"ד). (יג) כבלע רשע. כי נ"נ עשה יותר ממשפטים ותוכחות, כמ"ש וזה האחרון עצמו (ירמיה נ' י"ז). (יד) אדם. כל שאר האומות ובפרט ישראל. (טו) בחכה העלה. רמו לנ"נ, וזה מענין כד גי היס. (טז) כְּרָאָה. כנוי למאכלו, וכן היה נכון בריא אם אמר לאכילתו, וזה נעלם מן המפרשים, ולכן נטו בכמה מקומות הדקים. (יז) יריק חרמו. כדרך הדיינים כשיהיה הרשת מלא דגים ואחר ישיבוהו במים וכן תמיד, כמו שיפרש יותר באמרו ותמיד להרג גוים וגו'.

ארץ מצרים, לא רצתה להכנע למלך מדי כמו שלא רצתה עיר
 נינוה, ומלך מדי השחית שתיקה. (יא) גם את. רמו לנינוה. נעלמה.
 נסתרת. (יב) עם בכורים. כמו עם יפה עינים (ש"א מ"ז י"ב). (יד) מי
 מצור. ללעג. (טו) התכבד. והתכבדי. מענין כבד רבוי הכמות, וכן
 כבד פגר (פסוק ג'). כילק. לדמיון רבוי במותו. ומה שקדם תאכלך
 כילק, לדמיון רבוי איכות כלותו ואכילתו. ילק. כמעט הוא הוא.
 (יז) מנזריך. הדגש לחיוק ומעמו סנור וכתר, והוא שם נגזר כלומר
 בעלי כתר או המוכתרים. כארבה. היו כארבה. וכן היו כגוב גובי,
 כמעט עבד עבדים (בראשית ט' כ"ה), קדש קדשים (ויקרא כ' ג'),
 להפלגה, וגובי שם יחס או רבים, ודמה רבוי נינוה והעדרו אח"כ
 פתאום, כמו החגבים החונים בגדרות ביום קרה ותכף שיזרח השמש
 יתנודדו משם. (יח) נמו רעיק. כמעט היום שכבים (ישעיה נ"ז י').
 ישכנו. בממותם, כלומר לא יתנועעו להלחם, לכך נִפְשָׁו ורבוי עמך
 על ההרים כי הם בורחים שם. (יט) אין כהה לשכרך. כי השבר
 והפצע כשהתחיל לכתות זה יורה רפואתו¹ כמעט כהה הנגע
 (ויקרא י"ג ו'). נחלה. אבל נחלה, המעם חולי. תקעו כף. לשמחה.
 כמעט ובאבר רשעים רנה (משלי י"א י'), כי על מי לא עברה רעתך.
 כי כל הגוים לקו מן החיה הראשונה כמו שמבואר בירמיה.

נשלם פירוש ספר נחום
 שבח לאל חנון ורחום.

---

¹ וזה כאור חדש ונכון.

רגליה (משלי י' י"א). כשאול נפשו. זה נפשו אינו נפש גמור, רק הוא כמו עצמו. (ו) ומליצה חירות לו. כלומר וישאו מליצה וחירות. עבטים. מלה מורכבת וענינו מוכן (ז) הלא פתע יקומו נשכין. זה ביאור לקץ קדם זכרו (ג) בסתם. (ח) כי אתה שלות וגו'. ממעם שלל, וזה כמעט מה שכתוב בתורה סיד כל חיה אדרשנו (בראשית ט' ה'). (י) קצות. מקור, ממעם מקצה רגלים (משלי כ"ו ו'). (יא) כי אבן מקיר תועק. להפלגה, וכן אמר איוב אם עלי אדמתי תועק (איוב ל"א ל"ח), וכן קול דמי אחיך צועקים וגו' (בראשית ד' י'). (יב) הוי בנה עיר ברמים. גם זה על נ"נ שבנה בבל, כמו שמפורש ברניאל (ד' כ"ז). (יד) כי תמלא הארץ וגו'. אין זה נתינת סבה למה שקדם, אבל הוא ספור לעצמו נמשך בענין, כי בנפילת נ"נ ידעו כל העמים כי להשם התשועה והנפילה, והוא האל העליון, וכבר האריכו גם ישעיה (י"א ט'), וירמיה', על ענין זה גם על ענינים אחרים. (טו) הוי משקה רעהו וגו'. גם זה מרעות שעשה נ"נ וזרעו בלשאצר, לקיים כי כל אחד גרם לו חמא וחמאים. ואולם אע"פ שלא נמצא זה כתוב במקום אחר, כדאי הוא זה הנביא לסמוך עליו², כי נ"נ וגם בלשאצר עשו אלה הנכלות למלכים ולגדולים התפוששים בידו דרך לעג, וכן המנהג היום בכל הארצות ההם. ומעם מספח, מדבק. כמו ספחני נא (ש"א ב' ל"ו), ומעם חמתך, ממעם וחמת מים (בראשית כ"א י"ד), כלומר נאד מלא יין, והעד אף שבר, ואמרו למען הביים על מעוריהם, כמ"ש תשכרי ותתערי (איכה ד' כ"א), וכן כתוב וישכר ויתגל (בראשית ט' כ"א). (טז) שבעת קלון מכבוד. מאנשי כבוד, כלומר הקלות באנשי כבוד, כלומר המלכים והגדולים התפוששים בידך כמו שקדם כי היה משקה אותם, לכן שתה גם אתה מאחרים, ויבא קלון על כבודך ג"כ, וזה נצוח החיה השנית לראשונה. ומעם והערל, הפעלות מתרעלה כמו והברושים הרעלו (נחום ב' ד'). ומעם וקיקלון, שם מורכב כמו עבטים, וענינו יותר מופלג מקלון שוכר. (יז) כי חמס לבנון. החמס שעשה לא"י המכונה ארץ הלבנון כמ"ש בתורה (דברים ג' כ"ה) ובנביאים (זכריה ט"ז א'). יחיתן. יחת אותן וישחיתן, וגם זה פירוש למה שכתוב בתורה ומיד כל חיה אדרשנו (בראשית ט' ה'). (יח) מה הועיל פסל. על צלם הזהב שעשה נ"נ (דניאל ג' א'). וגם נכון

¹ אולי כמ"ש שם כ"ד ו'. ² וכן חזו"ל הרבו עליו עבטים עונות וחמאים עי' שבת קמ"ט: פסחים צ"ד, ורק כאחת נקרא גם עבד ד' ירמיה כ"ה ט'. ³ ר"ל הרע יפרע מכל מקום.

ב. (א) על משמרתי וגו'. בזה יתחיל זה הנביא לסדר התשובה וההיתר לזה הררש והספק, ובפרט על נ"נ, כי לא היה זה שאלה כוללת ולא היתר כולל, ואם נכון מאד שמוכן בזה ענין כולל לכל צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, אבל זה יהיה ענין דק מאד להוציאו מזה. מה ידבר. הדובר, אם השם ית' אם המלאך הדובר בו, וגם הוא בעצמו, ולכן אמר ומה אשיב. (ב) ויענני יי. הוא הרחוק. (ג) כי עוד חזון למועד. זה משרת לנפילת הרשע ולישועת הצדיק, כי כל זה היה ביום אחר, ר"ל בקום החיה השנית, ומעם זה כמ"ש לכל זמן (קהלת ג' א'), והראש לב"ז משה רבינו, שאמר כי לא שלם עון האמרי (בראשית ט"ז ט"ז), ואמר לי נקם ושלם וגו' (דברים ל"ב ל"ה). ויפת. וידבר המדבר מי שיהיה, וזה הקץ יהיה בימי בלשאצר, כמו שביאר ירמיה (כ"ו ו') ועברו אותו [כל הגוים] ואת בנו ואת בן בנו, ועל בלשאצר גם על נ"נ זקנו אמר (ד) הנה עפלה לא ישרה נפשו בו. כלומר כי נפשו גבוהה ולא ישרה, ובכלל כי הכונה בזה כי נ"נ נענש שזרעו יהיה כלה, וגם זרע בלשאצר מצד עצמו, כי כל אחד מאלה היו חומאים בחמאים ידועים אצל השם, ואם עשו רצונו ית' בהשחיתם ישראל, וזכר כי היה להם גאות הנפש, כמו שביאר עוד (ה) גבר יהיר. ולא יושר, והיה משתכר, והיה נבהל להון ועושה חמסים, שכל אלו חסרונות בנפש, כמו שקדם לא ישרה נפשו בו, וכן יאמר עוד (ו) וחומא נפשך. שאלה מנפש ממש, ובכלל נתן סבות רבות לנפילתו, וכן קדם לישעיה וירמיה, והכל לקיים השרש אין מיתה בלא חמא וכו' (שבת נ"ה).

ובכלל מכל מה שקדם, נעשה ההיתר על הספק והתמה שהיה לחבקוק, למה היה תגבורת נ"נ וזרעו על ישראל, והשיב השם יותר רחב ממה ששאל חבקוק, וזה כי הרחיב לבאר סבות נפילתו, אבל אע"פ שנעשה הבאור למה היה תגבורת החיה הראשונה שהוא היתר רשע וטוב לו, וגם נפילתה שהוא קיום אין מיתה בלא חמא, עדיין אנו צריכין לדעת מה שנוגע לפעול, ר"ל לנשחת מצד עצמו שהיה ישראל, שזה שאלת צדיק ורע לו, אבל בזה קצר מאד, והוא אמרו וצדיק בא מונתו יחי, וזה סוד מופלג אין כמוהו, ובאורו אי"י. (ה) ואף כי היין בוגד. אין בכלל מה שיאמר מעתה רק הרחבת באור למה שקדם ואמר בקצור גדול הנה עפלה וגו', כי צריך לה מון שירבה בפרמי עונות במעשיות, כי אינם יודעים מהו הנפש. ומעם היין בוגד, כמו לץ היין (משלי כ' א'), כלומר בעל היין, כי כן דרך העברי ונכון בהניין. ולא ינוה. כמעם המיה היא וסררת בביתה לא ישכנו

במעמד הנכבד מעמד הר סיני, וכן עשתה דבורה הנביאה (שופטים ה' ד'),
 ב"ש חבקוק הנביא, ואין זה רק לשון משה רבו ורבן של כל הנביאים
 [כמ"ש] יי מסיני בא וגו' (דברים ל"ג ב'), והנה ידוע כי הר סיני הוא
 קרוב למצרים שהוא תימן ודרום לא"י, והר פארן הוא אחריו יותר
 סמוך לא"י, כמ"ש ויחננו במדבר פארן (במדבר י"ב ט"ו). סלה, ממליצת
 שירי דוד, כסה שמים הודו, בעבור היות שמים שם משותף, מרעתי⁽¹⁾
 גם זה על כבורו בענן, המכסה הר סיני, ולכן הללו לו בני ישראל שהיו
 בתחתית ההר וכל שומע, (ד) ונגה כאור תהיה, כמעט ומראה כבוד יי כאש
 אכלת וגו' (שמות י"ד כ"ז)⁽²⁾. ומעם קרנים, חזק קרן, לאו דוקא שניים⁽³⁾,
 כמו עצלתי צהרים, וזה השרש אין בו רק ענין אחד בסוג, כי כל
 קרן יש לו זוהר, ויש לו חזק וכן לנגח ולחזק
 ולנצח, כמו שיוכר עוד ע"ו, והכל מובן בכאן יחד, ומעם לו,
 לעצמו, כי כנוי מידו הכנוי לו, והכל לשם ית'. ושם, על ראש
 ההר שהוא בתימן, וחביון, מלשון סתר ונסתר. ועד כאן ספורו
 מעמד הר סיני, ולכן אח"כ יוכר ענין הלכם במדבר, וזה יתחיל
 באמרו (ה) לפניו ילך דבר וגו'. וכבר ביאר המורה שתוף פניו
 ולפניו (מ"נ פל"ו מראשון) ושתוף רגל (שם פכ"ח), ומעם זה מות רבים
 ורבים מישראל בדבר ובתבערה⁽⁴⁾, כי זה היה אחת מן הסבות למה
 שיוכר אח"כ (ו) עמד וימדד ארץ, עם שנכון אצלי כי מצורף לזה
 יחד כמו באמרו לפניו ילך דבר, גם במעמד הר סיני, כמ"ש
 וירא העם וינעו וגו' פן נמות (שמות כ' י"ח ו"ט), וכן רשף, שענינו
 רשפי אש כמ"ש כי תאכלנו האש הגדולה (דברים ה' כ"ב). ועכ"פ
 אמרו עמד וימדד ארץ, כבשם ארץ סיחון ועוג ואחריהם מדין, וכ"ו
 היה ע"י משה, ואח"כ התחיל ענינים נפלאים היו לעמנו ע"י יהושע⁽⁵⁾,
 שזה תחלה קריעת הירדן שהוא תחת סוג נהרים וים, כי הים
 הוא סוג ליסוד המים, וזהו אמרו (ה) הבנהרים חרה יי, כמ"ש ישעיה
 חמה אין לו (ישעיה כ"ו ד'), והמעם בזה כי השם לא קרע הירדן
 מצד חרון שהיה לו עמו, רק כדי להעביר ישראל ביבשה לקוים
 (ט) השבועות לממות ישראל שאמר לאבות, ולכן נהרות תבקע ארץ.
 ואמרו (י) ראוך יחילו הרים, על נפילת חומת יריחו שהיו
 כהרים חזקים, ואמרו זרם מים עבר, הוא מה שכתוב אח"כ (יהושע י' י"א)

⁽¹⁾ וזה דעת רש"י ורד"ק, ⁽²⁾ וכן הרד"ק, ⁽³⁾ נגד הרד"ק, ⁽⁴⁾ הרד"ק בשם אביו,
⁽⁵⁾ נגד כל המפרשים יתחיל מכאן רק לזמן יהושע, ואם מעט בדוחק, אבל לא
 ירחוק.

שאחרים עשה גם הוא גם בלשאצר. יִצְרוּ, שם נגור. יִצְרוּ, שם דמיון ראשון כמעט וי צר¹) לא הבין, כלומר בריאתו ומציאתו. (יט) הוא יורה, המעם הוא יורה על עצמו²), שהיו (?) לכל קורא לו, כי הוא תפוש זהב וכסף וגו', ואמר תפוש, דרך בוז. (ב) ווי בהיכל קדשו. זה הפך כל הפרטים שזכר באליל והפסל.

ג. (א) תפלה לחבקוק וגו'. אחר שהשיבו השם כפי שאלתו אשר היתה השאלה באמרו (א' ב'), עד אנה יי שועתי וגו', עד שסיים (י"ו) לא יחמול, והתשובה היתה באמרו (ב' ב') ויענני יי ויאמר וגו', עד שסיים (כ') הם מפניו כל הארץ, רצה חבקוק לעשות תפלה לשם, אשר היא מאמרו (ב) יי שמעתי שמעך יראתי, עד שסיים ספרו למנצח בנגינות, אשר אלו המלות ר"ל שגינות (פסוק א') ולמנצח, הם מלות שיריות ר"ל ממלאכת השיר הנהוגית בכלי הניגון העשויים להעיר הנפש המשכלת המכונה בימי קדם מוסיקא, אבל נאבדה החכמה הזאת³). וראה הפלגת זאת התפלה כי מכאן הוציאו אנכה"ג סדור תפלת יוצר בכלל מיושב ומעומד, ובפרט יותר מה שהוא מעומד⁴), כי אנכה"ג היו קרובים לקבלה מן הנביאים. וזה כי זה הנביא אמר תחלה בקצור מופלג גבורת השם באמרו יי שמעתי שמעך יראתי, כלומר שמעך בכלל בכל מעשיך שעשית, כמעט ויהי שמעו בכל הארץ (יהושע ו' כ"ו), ובפרט על תשובתו שעשה לו. ואחר ביקש צרכו וצרכי עמו, ר"ל התשועה מיד החיה הראשונה שקדם זכרה, והוא אמרו יי פעלך וגו', רחם תזכור. ומעם בקרב שנים, מעמים, כי השם אמר לו (ב' ג') ויפח לקץ, ולא באר מתי, כמו שלא באר לדניאל, וגם עתה לא באר לו, ואם עשה⁵) תפלה גדולה. ואע"פ שהשם יעד לו זמן בקצור, והוא אמרו (שם) וצדיק באמונתו יחיה, אף ע"ז רצה הנביא להתפלל לשם, ועתה יאמן נא דבריך. ואין תמה שאלו השלימים משימים ספק בדברי השם, שיאמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה, כי בזה סודות והכל אי"י. ואולם אמרו (ג) אלוה מתימן יבוא. הוא שב לבאר כלל שמעתי שמעך, כי כ"ו הוא ספור נפלאותיו מקדם לעמנו, והתחיל ביותר נכבד שעשה לנו והיא נתינת התורה על הראותו לנו

(¹) צ"ל ליצרו, ישעיה כ"ט ט"ז, (²) וזה כאור חדש, לא בתמה. (³) מי יגלה עפר מעיניך עד כמה עלתה חכמה זו למדרגה עליונה כזמננו זה. (⁴) וכן אמרו חז"ל לעולם יסדר אדם שבחו של מקום וכו', ברכות ל"ב, ומנלן? ממושה, וזרואי גם חבקוק למד ממנו. (⁵) בכ"י יעשה.

כל ישראל, ופעמים יפרש כי הוא רמז לישראל, כמו שאליו כנוי יגורדנו, כי לעם, מרמזו לנ"נ אשר אליו כל המכוון. ומעם לעלות, לעלות למלחמה כנגדו. שהוא אוסף גדודים עלינו, לכן אשר אנוח, דבק עם מה שקדם ותחתיו ארגז, כי הנביא מתאונן על סכלות עמנו אשר כולם הוזים שוכבים אוהבי לגום¹, וכל הנביאים האריכו בזה. (יז) כי תאנה לא תפרח. גם זה נמשך עם מה שקדם מהשחתת ארצנו, אבל באחרית כמו שיער השם (יה) ואני ביי אעלוזה. כלומר אני וכל ישראל, כי הוא יהיה חזק. וישם רגלי. קלות כאילות לרוץ ירושלים, ועל כמות אויב ידר כני. כמעט ואתה על במתימו תדרך (דברים ל"ג כ"ט). וכ"ז יהיה בקום החיה השנית, ויבנה בית שני.

נשלם פירוש חבקוק מספר המשל המכונה **ארני כסה**.

---

¹ ובוה באור והערה, חדשות ונצרות.

ויי השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים⁽¹⁾. ומעם סמכו לזה נתן
 תהום קולו, מבואר למי שיודע ספר אותיות עליונות, סבות
 היות המים, ופירוש קולו, להתפלל לשם שהוא הפועל הרחוק,
 ושם תפלה ובקשה וקריאת קול ידוע לחכמים, והפליג
 והמשיך מלותיו השיריות, שאחר שנתן הקול בתפלה ובקשות, אמר
 שבהרמה גדולה נשא תהום ידו, כמעט הרמתי ידי אל יי
 (בראשית י"ד כ"ב), וישא אהרן את ידיו (ויקרא ט' כ"ב). ואמרו (יא) שמש
 וירח, הוא מה שהיה אח"כ עמדת השמש והירח⁽²⁾. ומעם ובלה,
 בזבול או לזבול, ופירוש זה יותר ואמר לאור חציך יהלכו וגו',
 כלומר הצלחתם בעזר אלהי על הכנענים באותה מלחמה, כמו
 שיסמוך לזה (יב) בועם תצעד ארץ. וזה אמת, כמו שרמו המורה⁽³⁾,
 ומצורף לזה מה שחדשתי אני. (יג) לישע את משיחך, תאר ליהושע,
 כי גם כרש נקרא משיחו (ישעיה מ"ה א'), כ"ש יהושע השלם, וגם
 זה כלל לכל נצוחם לכנענים ע"י יהושע, וכן מחצית ראש מבית
 רשע, כי רשע, סוג כולל כל בני כנען, כמו נסו ואין רדף.
 רשע (משלי כ"ה א'), עוד האיש בית רשע (מיכה ו' י'), כמו
 שפרשנו, וגם כוון בזה לכלול ולרמוז כל התשועות שהיו לעמנו אחר
 יהושע גם בימי השופטים, גם בימי המלכים כשהיינו עושין רצונו
 של מקום. ואמרו (יד) נקבת במטיו וגו'. מכאן יתחיל על הפך
 התשועה, ר"ל הנפילות שהיו לנו, ובפרט מה שהנביא היה היום
 בעת ממשלת החיה הראשונה, שהיה מפיל עד בלשאצר. ואמר נקבת
 במטיו, כנוי לשם, כי הוא הפועל הרחוק לכל, וכנוי במטיו, לרשע
 קדם זכרו (יג), וזה כאלו אמר ועתה יי אלהים נקבת במטיו, כמו
 שיפרש יסערו להפיצני. ומלת כמו, אינו לקרוב, רק לאמות, וכן
 אם אספרה כמו (תלים ע"ג ט"ו), שמעמו שהוא כמו בצמצום.
 (טו) דרכת בים סוסיך. אמר בכאן דרכת, כי זה לרעה, הפך⁽⁴⁾
 מה שקדם (ה) כי תרכב על סוסיך, ודרכת. כמעט כדרך מנת.
 (ישעיה ס"ג ב'), וגם אמר חמר שענינו ג"כ מורה לרעה לנו. ולכן
 (טז) שמעתי ותרנו בשני. לקול, זאת השמועה הרע. צללו שפתי.
 כמעט הצילנה [שת] אונזי (ש"א ג' י"א), כי הכל דפיקת תנועה.
 אשר אנוח ליום צרה. קצת אלו הכנויים יאמר הנביא לעצמו כנגד

(1) וכל אלה הוראות חרשות שלא שערום המפרשים, ואם כי זרם מים ירמז
 על האבנים קשה להלמו, (2) במלחמות יהושע י"ב, וכן הדר"ק, והר"א מבלגנצי.
 (3) אולי נרמו זה במו"נ פכ"ח ומ"ו משלישי. (4) והפך להדר"ק.

בבית זולתי^(א), צועד בנחת על המפתח, לא שידלוג ויקפוץ עליו, ר"ל שיניח רגלו עליו. (י) מן המשנה. כמעט והיא יושבת [בירושלים] במשנה (מ"ב כ"ב י"ד), והוא מקום ידוע בירושלים. וכן (יא) חמכתש. ואמר על ישראל נדמה כל עם כנען, לסכות רבות, וכן נאמר עליו כנען בידו מאוני מרמה (הושע י"ב ח'), והסכה החזקה להעירני כי נכרת מן הארץ, כמו שנכרת כנען. (יב) האמרים בלבבם. להעירנו כי זה היותר קשה ברע, וגם לבאר כי לא היו רוצים לומר זה בפני רבים, כי זה היא מינות, כלומר האמונה בהעדר ההשגחה. (יג) ובנו בתים וגו'. כמו שמבואר בקללות בית תבנה ולא תשב בו (דברים כ"ה ל'), ואין בניית הבתים או נטיעת הכרמים קללה, אבל המצורף לו, ר"ל לא ישבו, לא ישתו, וכמה מאלה הנזירות בתורה והנביאים, וכן בברכות, שאינם צודקים בהפרד כמו שהם צודקים בהתחבר, וזה כלל גדול. צרח. תאר לגבור, וזה לנ"ג בראש, וכן כל גבור ממחנהו. ומר, דבק עם צרח, כי כן הכריחו אנשכה"ג. והפועל במרירות הוא נ"ג ובכלל כל גבור שבמחנהו צועק מר מר, כמעט חרב ליי ולגדעון (שופטים ז' כ'). (יח) כי כלה וגו'. אע"פ שזה רמז גם ליהודה, אין קושיא ממה שכתב במקומות אחרים רבים, שלא יעשה כלה בעמנו.

ב. (א) וקושו. השי"ן בדגש, כי שרש קשש, כמו התקושו, ובא הכפל לחזק כמו התמהמהו ותמהו (ישעיה כ"ט ט'), וזה כענין מקשש עצים (במדבר ט"ו ל"ב), לקשש קש (שמות ה' י"ב), וסוג זה הענין אסיפת פרמים דקים וקבוצים יחד, והפרט העצמי ביחוד. (ג) בקשו ענוה. והיא שיתנו צוארם בעול למלך בבל כמו שיעץ להם ירמיה, וכמו יעקב באמרו עד כי יבא שילה (בראשית מ"ט י'), ולכן אמר אחריו אולי תסתרו ביום אף יי, כמו שאמר ישעיה חבי במעט רגע (ישעיה כ"ו כ'), אבל הציע תחלה (ג) במרם לדת חק. כלומר חק נ"ג וגורותיו, וכן הציע (ג) בקשו את יי. והמעט התפלה והשמועה למצותיו, ובפרט אליו תשמעון (דברים י"ה ט"ו⁽²⁾). (ד) כי עזה עזובה תהיה. וזכר אלה בפרט, כי הם שכני יהודה, וצירף לחורבן ישראל גם חורבן פלשתים, אשר הכל ע"י נ"ג, להעירני על הגורה הכוללת. (ה) הוי יושבי חבל הים וגו'. גם זה מכלל גבול פלשתים, כמעט נגב הכרתי (ש"א ל' י"ד), וגם הכל מגלילת כנען. וראה הפלגת

⁽¹⁾ וכעין שהזכירו גם חו"ל: אל יכנס אדם לבית חברו פתאום דא"ר פ"ה.

⁽²⁾ וכ"ז רעיון חדש בבאור אלה הפסוקים.

פירוש צפניה

א. (א) דבר יי אשר היה אל צפניה וגו'. זה הנביא הודיע זמנו, מה שלא עשה חבקוק ונחום, ומבואר שאחר שזה היה בימי יאשיהו ולא קודם, כי לא נבא כלל על חורבן יהודה וירושלים. וידוע כי חולדה הנביאה נבאה זה ליאשיהו כמ"ש בספר מלכים (מ"ב כ"ב י"ד), וגם זה הנביא יעד תשובת בית שני בקום החיה השנית, כמו שאר הנביאים שקדמו, וגם המשיך באחרית הסיפור תשועתם בזמן בית שני בימי בני חשמונאי כמו שעשה מיכה, כמו שאבאר. אולם זה הנביא יחס עצמו לאבות רבים, והיו חמשה, מה שלא עשה כן נביא אחר, אולי היו אבותיו גדולים בחכמה ובנביאות, ואולי הוצרך זה להכרח, ואיך שהיה, אין יחוס קצר ונכבד כמו משה עבד יי. (ב) אסף אסף. כמעט אסף אסיפם (ירמיה ח' י"ג). כל הכל. (ג) אסף אדם ובהמה. הפך אדם ובהמה תושעי יי (תלים ל"ו ז'), וכן כתוב בתורה אמחה וגו' (בראשית ו' ז'). והמכשלות. יהיו לרשעים. והכרתי את האדם וגו'. לתוספת באור, וכ"ו אע"פ שהכונה כל האומות, הנה העקר על יהודה, כמו שיפרש (ד) נמיתי ידי. וע"ז אמר בסתם אסף אדם, והכרתי את האדם. את שאר. שארית. ומעם שם הכמרים, שהיו כהני הבעל. ומעם עם הכהנים, שהיו כהני המקדש השם, כי גם המה רעים כמו חפני ופינחס. וכן (ה) ואת המשתחיים הנשבעים ליי. כי קרוב הוא בפיהם ורחוק מכליותיהם. והנשבעים במלכם. אלו מִפֶּה הנשבעים ליי שקדם זכרם, וזה בעבור שהיה מלכם רשע כמו מנשה, וזה, אם שיערכוהו עם השם, כמעט חי יי וחי נפשך (מ"ב ב'), אם שפעם זה ופעם זה, או קצת מהם זה וקצת זה, והכל נכון ואמת יחד. (ו) ואת הנסוגים מאחרי יי. שלא ישתחוו לו ולא ישבעו בו כלל, וזה כמעט מה שאמר יחזקאל (כ"א ה') והכרתי ממך צדיק ורשע. (ז) כי הכין יי זבח וגו'. כמעט מה תעשו ליום מועד וליום חג יי (הושע ט' ה'). (ח) הלכשים מלבוש נכרי. זה כולל כל הגדולים שהם לובשים בגדי ארגמן וזהב שהם זרות ויחוד להם לברם, ולא כן כל ההמון, וגם כולל נביאי השקר שעושים עצמן פרושים וגזירים וחסידים, ולובשים לבושי פרישות כמו שמפורסם. (ט) על כל הדולג על המפתן. אלו הם הפוחזים והריקים קלי הראש, כ"ש בבואם עם שלל שעשו מחמס אל בית אדוניהם, ולבם גם כן, וזה הדולג על המפתן הוא מקלות הרעת והראש, כי כל מיושב הרעת בהכנסו בבית, אם בביתו כ"ש

כוש וכל הגוים היושבים בנגב ובמערב ובצפון, ודי בזה פירוש. וזכר נינוה, כי אחר שהשחית בבל, השחית נינוה כמ"ש נחום, וכלל זה הנביא השחית הנשחתים גם ע"י החיה הראשונה גם ע"י החיה השנית, כי הכל בעון גאות, ובית גאים יסח יי. (יד) בכפתריה. כי אלה הצורות עושים בראשי החלונות והשערים כמו שקדם הד הכפתור (עמוס ט' א'). קול. ציים. חרב. חרבן בסף, שהוא למטה כמו שהכפתור למעלה. ארוה. ארו שלה, והכניו לסף, כי ברוב יעשה מעץ ארז, ובעבור שקצתו טמון בארץ יאמר שהאויב גלה אותו, כמעט ערות יסוד (חבקוק ג' י"ג), כמו ויסדיה אגלה (מיכה א' ו'), וזה האויב הוא מלך מדי. (טו) זאת העיר. בפרט נינוה וכן בבל. האמרה בלבבה. וכן אמר ישעיה (מ"ו ה').

ג. (א) הוי מוראה ונגאלה. מעם מוראה מענין ושמתיך כראי (נחום ג' ו'), כלומר מטונפת. ונגאלה. ממעם לחם מנאל (מלאכי א' ו'), וקרא ירושלים כן, כי כזאת היתה, כמעט איכה היתה לוונה (ישעיה א' כ"א) וכן תארה העיר היונה⁽¹⁾. (ב) לא שמעה בקול. במתם, כמו ושמע לעצה (משלי י"ב ט"ו), והמעם בקול יי ונביאיו, אבל בעונות שמעה בקול נביאים רעים.

אחר שיעד השחת החיה הראשונה, הנה מכאן עד שסיים (ז) אכן השכימו השחיתו וגו', הוכיחם על רעותיהם בתחלת כ"ש, כי גם אז היו שם נביאי שקר, כמ"ש בעזרא⁽²⁾, וכמו שהאריכו בזה חגי וזריה ומלאכי, ואחר מעונם כי היו העולים לירושלים אנשים מעמים ופחותים. לא לקחה מוסר, וכן ביי לא במחה. כי לא האמינו לדברי הנביאים המיעדים להם הצלחת בית שני, ואמר (ו) הכרתי גוים. על כריתת החיה הראשונה, ובעבור זה סמך לזה (ח) לכן חכו לי נאם יי. כי אחרי שיעד להם תשובתם בבית שני בקום החיה השנית כמו שהציע תחלה (ב' ז') כי יפקדם יי אלהיהם, וזה בהשחתת אשור כמו שקדם. לעד. כמו יאכל עד (בראשית מ"ט כ"ז). כי משפטי. מנהגי תמיד. לאסוף גוים. הנה ענין אסיפת גוים וקבוץ ממלכות על ארץ ישראל הוא בדברי הנביאים כלם על תגבורת החיה השלישית בבית שני, ר"ל מלכי יון. כי כן אמר גם מיכה ע"ז ועתה נאספו עליך גוים רבים (מיכה ד' י"א), וכן כמו זה הפליג יחזקאל על ענין זה כמו שפרשתי יעוד גוג ומגוג (יחזקאל ל"ה ג'—ה'). ובעבור זה אמר צפניה

(1) לא פירש מלת היונה, והנכון כראב"ע ורד"ק מלשון לא תונג. (2) נחמיה ו' י"ד, וככל הראשונים קורא עזרא ונחמיה בשם עזרא.

חכמה, כי עשה בזה ראש פרשה¹). אם היות הכל מפלשתיים, וזה להפריש ביניהם, כי מה שקדם (ד) כי עזה עזובה וגו' המכוון ע"י נ"ג, והמכוון בכאן הוי יושבי וגו', הוא ע"י מלך מדי ופרס כמ"ש ביוסיפון, והעד אמרו בכאן (ז) והיה חבל לשארית בית יהודה, וכן (ח) שמעתי חרפת מואב וגו'. גם על מה שכבשום בני החיה השנית, כמו שיסיים (ט) שארית עמי יבזום, וכן (יב) גם אתם כושים וגו'. ובכלל כי מהתחילו הוי יושבי חבל הים וגו' עד שיסיים (טו) ישרק יניע ידו. וכל אלה הענינים מבוארים ביוסיפון. ודי לנו עד נאמן כי מהתחילו ראש הפרשה באמרו הוי יושבי חבל הים וגו', מתחיל בזמן שוב עמנו לירושלים בבית שני, כי שם כתוב (ז) כי יפקדם יי אלהיהם וישב שבותם, אחר שייעד חורבנם מתחלת הספר עד פה. (ו) כרת. ממעם כי יכרה איש בור (שמות כ"א ל"ג), כי הרועים יחפרו בורות מים להם ולצאנם. (ז) והיה חבל. כלומר בזמן אחר, אחר השחת מלכות נ"ג. וזה אחר מתחבולות הנביאים להסתיר, כמו שקדם בחבקוק (ג' י"ד) אמרו נקבת בממיו וגו'. כי יפקדם וגו' בקום החיה השנית ונשחתה הראשונה. (ח) שמעתי חרפת מואב ונדפי בני עמון. כל אלו השמות, ר"ל חרפת ונדופי, הם סמוכים עם הפועל כמו חרפת מצרים (יהושע ה' ט'), וכן יפרש בכאן יותר באמרו אשר חרפו וגו'. (ט) לכן חי אני. לסבה הפועלת קדם זכרה, וכבר העירותיך על מין אלה הסבות הפועלות ולאיוזה סבה יאמרם ויכתבם הנביא. ממשק חרול. כמעם בן משק ביתי (בראשית מ"ו ב'), כלומר תנועת התפשטות החרולים והקוצים. ומכרה. גם זה ממעם כי יכרה איש בור (שמות כ"א ל"ג), כי המלח יעשה במקוה מים ששם יעשו חפירה להקוות שם מן האגם והים. (י) זאת להם תחת גאונם. גם זה באור יותר לסבה שקדם זכרה, וידוע כי כל גאון הוא חמא ועון גדול, ולכן יתקיים באלו השורש אין מיתה בלא חמא וכו'. (יא) עליהם. כנוי למואב ועמון, כלומר בראותם כי השם השחיתם בגאונם ושלח רוון וחסרון באלהיהם, וגם בכל אלהי הארצות כלם, וזה בקום החיה השנית שהשחית מדרום ועד צפון, כמו שיסמך לזה (יב) גם אתם כושים, שהם בדרום כמ"ש ובני חם כוש ומצרים (בראשית י' ו'), וכן (יג) וים ידו על צפון, שהוא מלכות החיה הראשונה וכתוב בפרוש ביוסיפון (פרק ג') וילחם כרש וילכוד כל מעברות הודו וכל ארץ

¹ כן הוא ברוב כ"י, וכן הרב פייפער בספרו מסהת"נ מדפוסים ישנים, שכאן פרשה סתומה.

יִמְרָמָה, כְּמוֹ שִׁמְפּוֹרֶסֶם שֶׁם שֶׁאֵמַר: [וְאִיךְ אֲבוֹא] הַיּוֹם לִירָאָה אֶת
 יִי בִמְרָמָה, וְאֵין עָלַי זֹאת לְרִמּוֹת בְּנֵי אָדָם, וּבִאֲחֵרִית הִיָּה כִּי הִסָּה
 יָרְעוּ וּרְבִצּוּ וְאֵין מַחְרִיד, וְגַם אִזְּכָרוּ בְּנֵי חֲשִׁמוֹנָאֵי כָל
 חֲמַאי יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא חָסוּ בְּשֵׁם הַשֵּׁם וּנְתַעֲרְבוּ עִם אֲנַמְיּוֹכּוֹס וּזְוֹלָתֵי
 מַמְלֻכֵי יוֹן. וְכֵן נִמְשָׁךְ לִזֶּה, אֵמַר עוֹד וַיִּמְשִׁיךְ עֲנִינוּ (יד) רִנִּי בֵּת צִיּוֹן
 זְגוּ ר"ל עַל נְפִילַת מַלְכוּת יוֹן הִרְשָׁעָה, כְּמוֹ שֶׁהֶאֱרַכְתִּי בַסֵּפֶר מִיכָה,
 כִּי כָל זֶה הִיָּה בִּזְמַן בֵּית שְׁנִי. (יז) יַחְרִישׁ בִּאֲהֶבְתּוֹ. כְּמַעַם וְהַחֲרִישׁ
 יַעֲקֹב עַד בָּאֵם (בְּרֵאשִׁית ל"ד ה' ¹). (יח) נֹגִי מִמוֹעֵד. תֹּאֵר כֵּן יִשְׂרָאֵל,
 כִּי כֵן הָיוּ בִּזְמַן מִמְּשַׁלַּת הַחַיָּה הַשְּׁלִישִׁית, ר"ל מַלְכוּת יוֹן, כְּמוֹ
 שֶׁמְבֹאֵר בְּיוֹסִיפּוֹן (פ"ה) כִּי אֲנַמְיּוֹכּוֹס מִנֶּעַם מִלְשִׁמּוֹר מוֹעֲדֵי
 הַשֵּׁם. וְמַעַם אֶסְפַּת י, בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם, כִּי הַפּוֹשְׁעִים שֶׁנִּשְׁתַּמְדּוּ הָיוּ
 חוּץ לְיְרוּשָׁלַיִם, וְכִשְׁנִשְׁחַת אֲנַמְיּוֹכּוֹס וְאַחֲרָיו גַּם בָּנָה, שָׁבוּ בְּנֵי חֲשִׁמוֹנָאֵי
 וְכָל הַחֲסִידִים לְיְרוּשָׁלַיִם וַעֲשׂוּ חֲגִים וּמוֹעֲדִים. וְמַעַם מִמֶּךָ הָיוּ,
 דְּבַק עִם נֹגִי מִמוֹעֵד, כְּלוֹמֵר שֶׁמִּמֶּךָ הָיוּ ². וְמַעַם מִשְׁאֵת עָלֶיהָ
 חֲרָפָה, שֶׁנִּשְׁאָו חֲרָפָה וְחֲרָפוֹת עַל יְרוּשָׁלַיִם שֶׁקֹּדֶם זִכְרָה (פְּסוּק ט"ז),
 וְכֵן רָמְזוּ לָהּ אֲמָרוּ מִמֶּךָ, וְכֵן מְבֹאֵר שֶׁקֹּרָא לְבְנֵי חֲשִׁמוֹנָאֵי וְחִבְרִיו
 זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל. (יט) הִנֵּנִי עֹשֶׂה אֶת כָּל מַעֲנִיךְ. גַּם זֶה רוֹמֵז לְמַלְכֵי יוֹן.
 וְמַעַם עֹשֶׂה, כְּמִשְׁמַעוֹ, כִּי הִפְעֵל וְהַמַּעֲשֶׂה הוּא סוֹג עֲלֵיוֹן גְּדוּלָּה ³.
 (כ) בִּשְׂבוּבִי אֶת שְׁבוּתֵיכֶם. גַּם זֶה נִכּוֹן מְאֹד עַל הַכֹּל, ר"ל הַצִּלְחָתָם
 בְּנְפִילַת מַלְכוּת אַשּׁוּר וּמַלְכוּת יוֹן, וְנִכּוֹן שֶׁבַעֲבוּר זֶה אֵמַר שְׁבוּתֵיכֶם
 לְשׁוֹן רַבִּים, וְאֵמַר לְעִינֵיכֶם, וְכֵן קֹדֶם אָבִיא אֶתְכֶם, וְכֵן קִבְּצִי
 אֶתְכֶם, כִּי זֶה נִכּוֹן גַּם לְרִמּוֹז לְדוֹר הַזֶּה, כ"ש לְחֲסִידִים שִׁהְיוּ אִזְּ
 שֶׁקֹּדֶם זִכְרָם (י"ב י"ג), וְכִבֵּר לְמַד זֶה מִשֶּׁה שֶׁאֵמַר בְּסוֹף יָמָיו בְּמִשְׁנֵה
 הַזֶּה מֵאֲמָרִים רַבִּים לֵאמֹר מִסְפָּר, כֵּאלִיל הָיוּ כָלֵם בַּעַת יְצִיאַת מִצְרַיִם,
 וַיִּדְּעוּ שֶׁכָּל אוֹתָן הָאֲנָשִׁים כָּבֵר מִתּוֹ, וּבִפְרָט אֲמָרוּ עַל עֶשְׂרֵת הַדְּבָרוֹת
 פָּנִים בְּפָנִים דְּבַר יִי עִמָּכֶם (דְּבָרִים ה' ד'), וְכֵן יַעֲד לָהֶם עֲנִינִים
 עֲתִידִים, לֹא יִהְיוּ בִּזְמַן הַדּוֹר הַהוּא, וַיִּיחָסֶן לְאוֹתָן
 הָאֲנָשִׁים הַנִּמְצָאִים לִפְנֵינוּ, וְכֵן לְמַדוּ מִמֶּנּוּ הַנְּבִיאִים, לַעֲשׂוֹת
 כֵּן בְּכֻמָּה מִקּוֹמוֹת לֵאמֹר מִסְפָּר. וְכֹאֵר כ"ו אִי"י.

¹ בְּמִשְׁנֵה כֶּסֶף I עֲמוּד 18 יֹאמַר ע"ז: לְמַדְנוּ חֲכֹנֶת אֲרִיכַת אִפִּים וְכו' וְר"ל בִּזְהָרֵי הַשֵּׁם יִי יַחְרִישׁ וַיֹּאדִיךְ אֶפְסוֹ בִּאֲהֶבְתּוֹ אֶת יִשְׂרָאֵל. ² ר"ל שֶׁהָיוּ רְחוֹקִים מִמֶּךָ (חוּץ לְיְרוּשָׁלַיִם). ³ עֵינִי מִשְׁנֵה כֶּסֶף II עֲמוּד 10.

לאלה שיעזר להם השחת אשור ע"י החיה השנית, ושוב שבות ישראל בבית שני, כי הוא, בזמן זה הבית, יאסוף עליהם גוים רבים, וזה כדי לשפוך עליהם זעם השם כמ"ש מיכה (ד' י"ב) כי קבצם כעמיר גרנה וגו', וזה היה בימי אנמיוכום מלך יון, כי נצחיהו בני חשמונאי, וגם אנמיוכום התודה לשם, וכן בנו אחריו וכבשו ארצו, וזהו (ט) כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה, וכמו שכתב חבקוק ע"ז ג"ב כי תמלא הארץ לדעת וגו' (חבקוק ב' י"ד). (יא) עליו גאותך. וכן לגבהה. כי הגאות והגאה חסרונות חסאים בנפש, גם זה החריב בית ראשון, כי לא נתנו צוארם תחת עול מלך בבל, כמפורש בירמיה, ולכן מפורש ביוסיפון (פ"ג) כי אחר בנין בית שני היו לעולם ממלכה שפלה, והיה די להם, והיה להם שלום, — אם דרך כניעה, — אם דרך חברה, עם מלכי מדי וגם עם מלכי יון ורומי. (יב) והשארתי בקרבך וגו' גם זה נמשך למה שקדם בזמן בית שני. ואין טעם עני ודל, נודר ללחם, כי אם אין קמח אין תורה, אבל הטעם, מעט הקנינים, כמו שידוע דרך העברי וההגיון, וידוע כי רבוי הקנינים הוא סבה לגבהה, גם המכוון כמו עגו ושפל, וכן ע"ז אמר (יג) שארית ישראל וגו', כי רבים פריצים ופושעים יצאו מן הכלל בזמן ב"ש. וכן אמר מיכה על ענין בית שני והיה שארית יעקב וגו' (מיכה ה' ו'), כמו שפרשתי שם. אבל גם מצורף לזה נכון שזה עתיד ג"כ, כמו שיאמרו הנוצרים⁽¹⁾ כי הגורה או הגורות נכון לשרת לרבים, וכלל הדבר כי בהתחלת בית שני כשעלה עזרא לא עלו רק השפלים והפחותים, כמ"ש רז"ל לא עלה עזרא מבבל עד שעשתה כסולת נקיה (קדושין ס"ט:) וגם אח"כ היו כולם שפלים וממלכה שפלה גם בימי החיה השלישית, והכל ימצא מבואר ביוסיפון, ושם כתיב בפירושו⁽²⁾ ויעבדו עמנו עבודה מתוקה כל מלכי מדי ופרס, כ"ש שמבואר שם, כי שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב, כי בקום הרשע אנמיוכום מלך יון לא רצו הרבה חסידים להודות אף כדיבור פה כנגד אמונת הדת, כמו (פ"ט) האם ושכעה בנים וזולתם, ועל כלם המעשה הנכבד הנזכר שם (פ"ח) על אלעזר הכהן ראש השבעים וקנים, כי אסר שלא ידבר כזב גם לשון תרמות

(¹) העירני הח' אפמאוויוצר, כי בתרגום רומי מחורגם בלשון עתיד non facient... nec loquentur... et non inveniatur והמפרשים הבינו כהוה אינם עושים ואינם מדברים, (²) ביוסיפון ספ"ד: ויעבדו אבותינו מלכי פרס בנחת ובהשקט וכו'.

הימים (דבה"א ה' מ"א), והוא היה אחי עזרא, ושניהם היו בני שריה⁽¹⁾, ולכן עלה יהושע עם זרובבל. (ב) העם הזה אמרו. אין לנו לבקש אנה כתוב שאמרו זה, כי די לנו במה שאמר זה הנביא בכאן, וכאלה רבים. לא עת בא, וכן לא עת בית יי. כי מלת שלילה אחת תוכל לשרת לאלף גזרות, והענין בזה כי היו רוב עמנו בבבל נואשים מבנין בית שני לסכות, ובפרט כי ראו שנשבת הבנין מתחלת דריוש וכרש עד שנת שנים לדריוש השני בן אחשורוש ואסתר, אשר אמרנו שעליו רומזו אמרו בשנת שנים לדריוש וגו'. (ה) שימו לבבכם. כ"ז להעיר העם הזה להעלות ורבים ג"כ בתורה⁽²⁾. (ו) ואין לחם. לחם. אל צרור נקוב. זה משל מופלג, כ"ש שם שאינם נושאים כים, ולכן עכ"פ הענין משתכר וישים פשיטיו בצרור בגד נקוב, יצאו הפשיטים והוא לא ירניש. (ט) פנה אל הרבה. המעם עתה הוא כן, ונתן סבה פועלת לזה יען ביתי אשר הוא חרב. והבאתם הבית. וכאשר תביאו הבית אותו המעם, ונפחתי בו, כדרך אדם נופח בפיו כל אבק ודבר ריק והולך לו לרוח. (יג) מלאך יי במלאכות יי. הכל ממעם אמרו אח"כ (יד) ויעשו המלאכה.

ב. (ג) הלא כמהו כאין. הכניו במלת כמהו, הוא לבית השני, ולכן אמר להם דרך שאלה ותמה, אם לא כמוהו כאין בעיניכם. ומעם בעיניכם, כמעם היו חכמים בעיניהם (ישעיה ה' כ"א), כלומר לפי ראות עיניכם וכפי סברתכם, כלומר אם לא כאין והבל ורוח שיהיה זה השני כמו הראשון⁽³⁾, וזה כאלו אמר להם יודע אני ומכיר דעתכם ושעוריכם, כי אתם חושבים שהיות זה הבית השני נכבד כמו הראשון הוא אין ורוח והבל, וגם העדר שלם, ר"ל נמנע, שהוא העדר גמור ובמוחלט, כי כ"ז בכלל הוראת שם אין, לכן חוקם הנביא עד שהשלים (ט) גדול יהיה כבוד הבית הזה וגו', כי לא די שיהיה כמו הראשון אבל יהיה יותר נכבד, כמו שאבאר עוד. ואמרו (ה) את הדבר אשר כרתי וגו'. הוא דבק עם (פסוק ד') כי אני אתכם, כאלו אמר שהוא הדבר אשר כרתי אתכם בצאתכם ממצרים, ולכן גם היום רוחי עמדת בתוכם, אל תיראו, ודי בזה המאמר לנוצרים קושיא, על מה שיפרשו באמרו ישכנתי בקרבך⁽⁴⁾, וזה אכתוב במקום מיוחד. ורבים מתחכמים

⁽¹⁾ כי עזרא היה בן שריה עזרא ז' א', וכן יהוצדק בן שריה דבה"א ה' מ'.

⁽²⁾ באו ורשו את הארץ דברים א' ח' ועוד, ⁽³⁾ ר"ל הלא זה סברתכם: האין זה הבל ורעות רוח שיהיה הבית השני נכבד כמו הראשון. ⁽⁴⁾ גם פה זכרוננו המעוה וצ"ל ושכנתי בתוכם (שמות כ"ה ח').

פירוש חגי.

א. (א) בשנת שנים לדריוש המלך. מבואר ענין זה הנביא, כי בזמנו עם זכריה ומלאכי היה ענין החיה השנית, ונשחתה הראשונה, כ"ש שמבואר בכאן בשנת שנים לדריוש. וזה היה אפשר שהיה דריוש הראשון, שהוא היה הראש מן החיה השנית, והוא נקרא דריוש המדי הזקן, וזה לא מלך רק שנה אחת, כי תיכף תפש כורש המלוכה, ולכן אמר בשנת שנים, הכונה תחלת השנה השנית, כי יום אחד ישנה מספר השנים, ובוה יקרה מעויה, ולכן כשמת זה, מלך כרש, והוא קרא מי בכס מכל עמו וכו', (עזרא א' ג'). וכל זאת ההערה היה לסבות מניעות רבות, אבל הפועל הראשון הוא השם יתעלה, וכ"ז מבואר בארוכה ביוספון (פ"ג), אך לא היה ממש בנין הבית עד שמלך דריוש השני בן אחשורוש ואסתר הנקרא ארתחשסתא, ובשנת שנים למלכו נבנה הבית וזה לסבות נזכרות בספר דניאל (ט') ובספר יוספון (שם). רק נכון מאד שדריוש הנזכר בכאן הוא דריוש השני מצד שכתוב ע"ז בספר עזרא (ה' א') והתנבי חגי נביאה וזכריה בר עדוא וכו'. וגם אין ספק שעכוב גדול קרה להם בענין בנין בית שני, כי היו עמנו עצלים ונואשים בבבל לעלות לירושלים כי קצה נפשם בהלוך ושוב, (ושערו אחרית¹), ולכן לא עלו עם עזרא וזרובבל רק הפחותים, ואיך שהיה, ראוי היה לחגי וזכריה וזולתם מן החכמים שהיו אז בגולה, שירבו ויפליגו בספורים ובתוכחות לעם ההוא עד שיהיו מזורזים לבוא לרשת הארץ, וכבר למדו זה כלם ממושה. (דברים א' כ"ג).

אמנם אמרו בחדש הששי ביום אחד לחדש. גם זה מענין ההגבלות שדרך כל הנביאים לעשותם, זולת משה רבינו, וכבר העיר ע"ז המורה (בריש פ"ז משלישי). פחת יהודה. תאר לזרובבל, וכן הכהן הגדול, אשר תאר ליהושע, וכן זכריה בן ברכיה בן עדוא² הנביא³. והנה כתוב בדברי הימים כי זרובבל היה בן פדיה בן שאלתיאל (דבה"א ג' ט"ז)⁴, אבל נראה שהיה שאלתיאל יותר מפורסם אצלם, אולי יותר נכבד⁵. והנה יהוצדק הנזכר גלה לבבל עם צדקיה, כמ"ש ג"כ בדברי

¹ ר"ל הבינו ופחדו לאחריתם. ² לפנינו עדו. ³ ר"ל הנביא תאר לזכריה.

⁴ וכאן וגם בעזרא ג' ב' וזרובבל בן שאלתיאל. ⁵ כרד"ק ולא כראב"ע שגדלו והיה לו כבן.

מצות אשר בתורה, שאינו מכוין בזה רק לפשט הכתוב, כן הוא עניני בפרושי דברי הנביאים, עם דעתי, שהנביאים קבלו התורה ופרושיה מן הוקנים הקרובים למשה, ולכן אומר אני, כי שתי התשובות שעשו הכהנים היו נכונות לפי דעת השם, והעד כי חגי לא הוכיחם על אחת מהם¹, אבל הורה לדבריהם, וכלל הדבר כי הנביאים במצות השם עושים מיני משלים רבים לעם לתת רושם בנפשותם, ואחד מהם יחזקאל אכל ענינים טמאים, כמו שטפורש שם (יחזקאל ד' י"ב), וזה היה מין אחר, והוא שאלה ותשובה בדבור החיצוני על ענינים טמאים והכל נכון. וגם אין תימה בבא פירוש מחגי על החלק האחרון מן המשל ולא על כלו, כי כמה וכמה מזה המין, ודי לנו כי בקצת נבין הקצת ולחכימא ברמיוה. ולכן העולה מזה כי הניח למשל, שאם ישא איש בשר קדש בכנף בנדרו והוא יגע בכנף בנדרו אל הלחם או אל התבשיל או יין או שמן, או בכלל כל מאכל, שהוא סוג, כלומר איזה שיהיה, לא יהיה קדש, וזה כי בשר הקדש הוא ראשון והכנף הוא שני והמאכל הוא שלישי, ויש א"כ אמצעי ביניהם, אבל אם יגע טמא נפש במאכל מבלי אמצעי, הנה המאכל יהיה טמא, וזהו המשל. וראה הפלגה, כי הנביא היה יכול להמשיך הכל בענין היקדש או בענין היטמא² אבל לא היה זה מתוקן לפי כונתו בנמשל. גם הפליג עוד שלא חשש לפרש מהו הנמשל בשאלת היקדש, כי העיקר הוא בשאלת היטמא, כ"ש כי מזה האחרון יובן הראשון, ולכן היה פירוש האחרון מבואר, באמרו ויען חגי ויאמר כן העם הזה וגו' כי זה יותר מבואר שהוא דבק עם מה שקדם. (יג) ויאמרו יטמא. כלומר כן העם הזה הוא טמא נפש, כמו שקדם בישיעה (ו' ה') עם טמא שפתיים, וכן כי יגעו בדבר הוא ג"כ טמא, כמו שאמרתם כדין ובפסק, אבל מזה יובן פירוש הראשון, ר"ל מה שקדם, כי לא יקדש הדבר בהיות אמצעי בינו ובין הקודש, וגם לפרש זה רמז במה שיאמר אח"כ (טו) שימו נא לבבכם וגו'. ובאור זה, כי בשר קדש שקדם הוא מישל לאנשי קדש שהיו בירושלים בזמן בית ראשון כמו שפרשנו ג"כ בירמיה (י"א ט"ו) ובשר קדש יעברו מעליך, בטעם יבוא כל בשר (ישעיה ט"ו כ"ג)³, ודי

¹ וכן הרד"ק, י"ב ר"ל היה יכול לשאול כשאין שם אמצעי (פסוק י"ג), או היטמא כשיש אמצעי (פסוק י"ב), ולא היה לו לשאול פעם, "היקדש" ולשנות אח"כ משלו ולשאול "היטמא". כן הסביר לי ידידי הרב החכם דק' בראדי, ע"ש בירמיה י"א הערה 2.

איך היה זה¹), לפי שלא ישימו לב למין דבור הנביאים לעם בכלל, וגם לא [לב] לדעת כי גדול וכבוד שמות משותפים למינים רבים, אך רב לנו במה שכתוב ביוסיפון הפלגת כבוד בית שני, עם מצב עצם בנינם, ובפרט המיוחד ע"י הורדוס²), וגם מה שסיפר שם (פ"ג) מעושר המקדש, ומן הכבוד שעשה לו אלכסנדר מלך מלכים, ובכלל כמה ענינים שלא היו בבית ראשון אף בזמן שלמה. אמנם מה שימנענו עלינו שכנגדנו באמרו האחרון, זה הבל הבלים³), ואיך יכול לומר דבר זה איש שידע התחלת הגיון, כי מבואר שאחרון ממאמר המצטרף, ולכן נקרא זה אחרון בערך לראשון, ואם יהיה אחרי זה אלף, והעד אמרו על האות השני במשה והאמינו לקל האת האחרון (שמות ד' ח'), ואחר יאמר (שם פסוק ט') והיה אם לא יאמינו גם לשני האת וגו'. ומוזה המין כמה בתורה ובנביאים, וזה מה שאין ראוי לענות עליו. (י) בעשרים וארבעה לתשיעי. המעם חדש כסליו, כי תחלת נבואתו היה באלול ותכליתה בעשרים וארבעה לכסליו, א"כ לא עמדה לו נבואה רק ארבעה חדשים ולא כלם בשקידה, ולא כן למשה רבינו. (יא) כה אמר יי צבאות שאל נא את הכהנים תורה. אין אני זוכר שיהיה בכל כתבי הקדש לשון כזה, כי שאל נא את הכהנים הוא מאמר השם לנביא עצמו, ומה מעם לאמר כה אמר יי צבאות? אבל הענין בזה כי השם ציוהו שילך בבקר אל העם ויאמר אליהם דעו כי אמש יי צבאות אמר אלי שאל נא את הכהנים תורה, והתכלית כדי שיהיה למשל לכם זאת השאלה והתשובה, כמו שסיים (יד) ויאמר כן העם הזה וגו', והנה רבות מחלוקות בין רבותינו ז"ל באלו ההלכות⁴). ואני נמשך אחרי המורה בפרושי, כי כמו שאמר הוא, כמוני, מעמי

---

1) ר"ל איך היה האחרון גדול ונכבד מן הראשון. (2) יוסיפון פנ"ה, וכן דעת רז"ל (ב"ב ג') שהיה גדול בבנין, ועי' ראב"ע ורד"ק בזה. (3) וכן ראיתי בב"י "אבן בוחן" No. 286 לרש"ט שפרוטם (הנמצא באוצריו פה דמסגמ, מוכן ביד ידידי מר באלסקי להו"ל) בפ"ט ששאלו "המשלש" במה גדול כבוד הבית האחרון, אלא ע"כ יש לך להודות שזה רומז למשיחנו וכו', והשיב המיתד... ועוד "כבוד" נאמר על העושר, כמ"ש מאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה, וא"כ הכתוב, גדול יהיה כבוד הבית הזה נאמר על העושר, כי גדלו מאד נדבת המלכים ועושר מלכי ב"ש וכו'. עכ"ל. זמה טוב יוכיח הוכח מחברנו ראייה מפורש יוצא כבאור האחרון, ובכלל הנה רוב המפורשים והר"א מבלגנצי, כלם פה אחד שהוא על בית שני, ועיין מאור עינים פנ"א, רק הרי"א יפרש על השלישי העתיד. (4) רב אמר אישתבש כהני ושמואל אמר לא אישתבש כהני, פסחים י"ז.

והכונה בנמשל נפש פשוטה בלי גוף, כלומר שהנפש מצד עצמה ממאה בדעות כמ"ש המורה (מו"נ פמ"ז משלישי) ג"כ מומאת הדעות, והגוף יקרא ממא נפש, כמו חכם לבב (איוב י"ב ג'), מהור עינים (חבקוק א' י"ג), וכן כל התארים שאפשר להיות, א"כ לא היה שם ממא, ושם נפש בנמשל ענין אחד גמור עם הנזכרים במשל, אבל אחד בשם לבד ובשתוף, לא בגדר, וזה הפלגת הדקות בדברי הנביאים. עוד ראה הפלגות בלשון הקודם באמרו (יב) הן ישא איש בשר קדש, כי זה לשון משתוף ג"כ בעברי¹ כמו שפרשנו, וכן הפליג בזכרו כנף בגד, כי גם אלה שמות משותפים, וכבר זכר המורה שתוף כנף (מו"נ פמ"ג מראשון), ומכמה צדדים היה כנף מורה על דור צדיקהו, ובפרט ממעם עשה יעשה לו כנפים (משלי כ"ג ה'), כמו כעוף יתעופף כבודם (הושע ט' י"א), ואולם בגד, מבואר אצלינו שבו שתוף עם בגד בוגדים בגדו (ישעיה כ"ד ט"ו), ואולם היה מאכל ג"כ שם מורה על זה הדור האחרון, כי גם הוא שם משתוף, וכבר זכר המורה שתוף אכל (מו"נ פ"ל מראשון) וכלם נאותים בזה. ועתה שימו נא לבבכם, כבר הודעתוך כי כל הנביאים מאריכים לשונם בורזו העם למה שהם חפצים, כמו שהיה הראש בזה אברהם ובניו ואחריו משה רבינו, כי אלה² הפליגו לזרז העם לעלות ולרשת ארץ כנען ולבנות בית ראשון, וכן אלה הנביאים הפליגו לזרז זה העם לעלות ולרשת ולבנות בית שני. עם שדעתי שאין כזב בדבריהם, וכ"ז מובן מצד סבות הסתירה שזכר המורה ובפרט הסבה השביעית³. ומעם שום אבן אל אבן. בצד אבן ועל אבן, כי כן דרך כל בנין קיר. (טז) עשרים והיתה עשרה. לאו דוקא, וכן חמשים ועשרים, ורבים כן. לחשף. כמו ולחשף מים מגבא (ישעיה ל' י"ד). ומעם (יז) בשדפון ובירקון. מכות הזרע. ואמרו אתכם, נכון עם זה גם מצד העברי גם מצד ההגיון, ואין אתכם אלי. אין בכאן חסרון כלל⁴ לפי העברי וההגיון. (יח) שימו נא לבבכם מן היום והזו ומעלה. כי הזמן הולך ועולה ומוסיף במספר, כי אחד ועשרים עד"מ הוא למעלה מעשרים, ולכן אמרו בזה מן היום הזה ומעלה, הוא, כאלו אמר ונה⁵, והמעם בזה עשרים וחמשה לתשיעי, וכן ושש

¹ ר"ל ישא, ² אברהם מנין? ³ בפתחה למו"נ: והסבה השביעית צורך הדברים בעניינים עמוקים מאד יצטרך להעלים קצת עניניהם וכו', ⁴ ס' הרקמה עמוד 152: שעורו ואין, משיב" אתכם אלי, וכן הראב"ע והרד"ק. ⁵ ר"ל ביום עשרים וארבעה (פסוקי') דבר אליהם, ואמר פה, ומעלה" דהיינו עשרים וחמשה,

לנו אם ירמוז בזה לדור חזקיה, והמאכל הנזכר הוא העם הזה החי היום העולים מכבל לירושלים, והאמצעי ביניהם שהוא כנף הבגד הוא הדור שהיה בין שני הדורות האלה, והכונה היה בזה לומר כי הדור הקדוש הקודם שהיה בבית ראשון, אינם מקדשים זה הדור המאוחר, כי דור אמצעי הפסיק ביניהם, והוא דור הגלות הוא דור צדקיהו, א"כ זה הדור האחרון הוא טמא על כל פנים, כי הוא לא יקדש מצד קדושת הראשון, כי דור מקולקל הפסיק הענין, והוא היום טמא נפש מצד עצמו, הנה הוא עכ"פ טמא גמור ובתכלית, א"כ מבואר כי שתי החלוקות שזכר, הכל מן הענין, וכן לשון הנביא בנמשל מתיחס לכל, כי יפרש כן העם הזה, וכן כל מעשה ידיהם וגו'. הנה לא נדע שכן העם הזה, רק מצד שאמרו לא יקדש, כלומר הדור הראשון לא ישים זה הדור האחרון קדוש ולא יצילנו מטומאה, ולכן אמרו וכן כל מעשה ידיהם, הוא פרוש לבד למענה השנית, ר"ל ויאמרו יטמא, ועוד ירחיב באור למענה השנית באמרו (טו) ועתה שימו נא לבבכם וגו', ובכלל כי שני המענים כמו אחד בענין, רק שהאחד שולל והאחד מחייב, והכל הכרחי בענין, ובכלל הכל כי הדור הקדוש הראשון לא ישים קדוש זה האחרון, אחר שהיה הפסקה ביניהם, ולכן זה הדור האחרון איננו קדוש מצד הקודם, ולכן אינו קדוש מה שהוא נוגע בו ג"כ. ואולם הוצרך לזכור טומאה, לפי שהוא יותר רע מבלתי קדוש, וזה כי אין כל בלתי קדוש טמא, כי הקדוש והחול הם הפכיים, וכן טהור ושמא, וכבר אמרו אוכל חולין בטהרה⁽¹⁾, ונאמר לעמנו בכלל קדושים תהיו (ויקרא י"ט ב'), לכן אחר שהניחו שזה העם אינו קדוש הוצרך להניח שהוא טמא. ועוד ראה הפלגה באמרו (יג) טמא נפש. כי נפש שם משותף, יאמר לגוף ויאמר לנפש גמורה, כמו שידוע ליודעים בקיאים, ומה שכתוב בתורה טמא לנפש (במדבר ה' ב'), או איש כי יהיה טמא לנפש (שם ט' י'), ענינו גוף שאין בו נפש כלל, כי הוא פגר ומת, כי אין זה כמו תן לי הנפש (בראשית י"ד ב"א), כי אותו גוף [הוא] נפש או בעל נפש, ומבואר כי זכרו טמא נפש בשאלתו לכהנים, לפי שהם מורי התורה לכל העם, כמעט יורו משפט ליעקב (דברים ל"ג ו'), והכונה [במשל] גוף פשוט בלי נפש⁽²⁾.

⁽¹⁾ ב"מ פ"ז אברהם אבינו אוכל חולין בטהרה היה. ⁽²⁾ ר"ל טמא נפש (בפסוק י"ג) הוא מת בעצמו, גוף שאין בו נפש, והנמשל הם הכהנים אשר נפשם טמאה אף אם הגוף טהור.

הכל לברכה ולטובה, ר"ל גשמי ברכה מן היום הזה ומעלה וגם מניעה לכל פגעים מזיקים.

וראה הפלגה כי דברי זה הנביא זרזם לזרוע עוד הרבה וגם לנמוע, כמ"ש משה כי יברכך⁽¹⁾ יי אלהיך בכל אשר תעשה, וכתב [בספרי] יכול בטל ת"ל בכל אשר תעשה⁽²⁾. ועוד הפלגות אחרות, כי אלו היו בזמן שצטח הזרע ולא היה ממון בארץ, וכן העצים אם הוציאו פרח וציצו, היו אומרים מה פלא יש אם יהיה לנו ברכה ותוספת טובה, כי הענינים עושים הוראות טובות, כמו שנהוג לומר בכל שנה אצלנו, לכן אמר להם ראו כי עתה אין בכל הענינים הוראות כלל, ואני מיעד לכם שאחר שהחילותם ליסוד הבית, כי מן היום הזה אברך, ויצמחו הזרעים לחוץ ויציצו האילנות ויעשו וישאו פרי, כי יהיה לכם מבת אדר ניסן כעת כשר, וכן כל הקיץ הבא, עד שיהיה הקיץ הבא הפך הקיץ שעבר, ובכלל שנה זו הפך השנה שעברה, וזהו הפלא ופלא, (ג) ויהי דבר יי שנית וגו'. גם זה היה בכסליו ואם לא פורש, ודי אם אמר לחרש, ואין פלא אם היה זה ביום אחד או בלילה אחד, כי גם שני חלומות פרעה היו בלילה אחד זה אחר זה, בין שהיה ביניהם יקיצה או לא, כי הכל נכון ואפשרי. (כא) אמר אל זרבבל. הגה היעוד הקודם היה לעם, וזה היה לזרבבל מצד עצמו, וכן קדם לנביאים אחרים למלך מצרים ומלך צר⁽³⁾. וראה הפלגת מלת לאמר בעברי, כי פה שני פעמים, וכבר זכרנו בירמיה (ג' א') אמרו לאמר הן ישלח איש את אשתו שהוא התחלת הדברים, אני מרעיש וגו', כמה מאלה הדברים בספרי הנביאים⁽⁴⁾, אבל מעט בדברי משה. (כב) והפכתי כסא ממלכות. שיהפוך כסא ממלכות אשור ממעל לתחת, וגם יהפכו למלכות מדי. אמנם והשמדתי חוק ממלכות הגוים. הוא ממלכות בני אשור, וכן והפכתי מרכבה ורכביה, על בני אשור, כמעט ויאמר לרכבו הפך יריך (מ"א כ"ב ל"ד), כלומר הפכם מפאת הפנים אל פאת האחור, כמו הפוך ערף באדם. ומעם וירדו סוסים, גם מגושאי העגלה המכונה מרכבה, גם מהסוסים האחרים שעליהם חיל מלך אשור⁽⁵⁾. והירידה לרכביהם מבואר, כמו שקרה ליסורא, שכתב שם וינס

(1) צ"ל וברכך וגו' דברים ט"ו י"ח. (2) כן דרשו בספרי על פסוק זה. (3) כמו יחזקאל כ"ח א', כ"ט א', (4) ר"ל אלה ההפלגות. (5) ר"ל ירדו הסוסים וירדו הרכבים, הסוסים ירדו מן המרכבות, והרכבים ירדו מן הסוסים האחרים (המיוחדים לרכבים ולא למרכבות).

ושבע, כי אמרו למן היום אשר יסד היכל יי, לא פרש אי זה יום היה, ואולי היה זה ניסן שהוא חרש האביב, שאז הומן כשר לבנות כמו שידוע, לא בימי הקור, ולכן כאלה שני מאמרים שבכל אחד אמר שימו נא לבבכם — והכל היה בחדש כסליו כמו שהודיע לפני זה — אמר שני ענינים, כי בראשון⁽¹⁾ אמר על העבר כי בתשרי שעבר היה להם קציר ובציר מעט, כי השם הכה שדותם וברמיהם בשדפון ובירקון באותו הקיץ שעבר, ובזה המאמר השני יאמר שפירש להעירנו שהיה בכסליו, כי יראו שהיום הנה עדיין הזרע במגורה, ועדיין עצי השדה לא נשאופרי, ובאור זה כי (יט) העוד, אע"פ שהה"א פתוחה, לא היא שאלה על דבר מסופק, אבל ידוע היה לכולם כי בכסליו היה עדיין במגורה, ורבים כאלה במקרא, וזה כי הוא⁽²⁾ שם למקום מקובץ שם דברים נפרדים נספרים, שהם מכמה המתחלק, כמו שם לקיטה לפעל קבוצם, וזרע הוא שם מיוחד לגרעיני התבואה וכל זרע גרעין, אם שנזרע בפעל, אם שהוא מיוחד לזה, כמו הא לכם זרע וזרעתם (בראשית מ"ז כ"ג), כשהם נזרעים בשדות, ורגן ובר הוא שם מיוחד לנשלם ולמושם באוצר, ולכן נאמר ביואל (א' י"ז) נהרסו ממגרות, על האוצרות ששם נאצר הרגן והבר. ונאמר ג"כ מגורה לפי דעתי, לקצת שהיה עדיין בבית האוצר, ולקצת שהיה בשדות זרוע שמון בארץ, ובמקומות אשר בקרקע השדות שהגרעינים אצורים ושמונים שם כמ"ש יואל, וכ"ז מוכרח אצל הבקיאים בעברי ולכן אמר זה הנביא, הנה מה שעבר מעבור הארץ כבר לקה בשדפון ובירקון ובברד בקיץ שעבר שהוא זמן האסף, ועתה היום בכסליו אתם זרעתם עדיין מעט, עד שיהיה לכם עוד תבואות באוצרות, כי תפחדו מכמו מה שקרה ומה שזרעתם לתקות התבואה בקיץ הבא, ולכן ראו פלאות השם איך ישנה הקיץ הבא לשוב מן הקיץ שעבר, כי היום עדיין לכם קרי תבואות באוצרות מפחד, וגם עדיין הזרע תחת הקרקע ואין לו הוראה מה יהיה אחריתו, כי עדיין לא צמח כלל, וכן עדיין עצי השדה לא נשאפו, בסתם, כלומר לא הוציאו פרח ולא ציץ, כ"ש פרי, וכן הוא לעולם בכל שנה, אבל הפלא הוא, ואני, מן היום הזה אברך, וזה כי היה אפשר שלא יברך, אבל יקלל, וזה כי לא יהיה מלקוש בניסן, ויותר כשרון העתים⁽³⁾, גם אפשר שיהיה בקיץ הבא שדפון וירקון וברד, וכ"ז לא יהיה, רק יהיה

⁽¹⁾ ר"ל בפסוק מ"ז, ⁽²⁾ ר"ל במגורה, ⁽³⁾ ר"ל ובשאר העתים המבושרים לירידת גשמים.

פרוש זכריה.

א. (א) בחדש השמיני וגו' אל זכריה בן עדוא⁽¹⁾. גם זה דריוש בן אחשורוש ואסתר, כמ"ש בעזרא (ה' א') והתנבי חגי נביאה וזכריה וגו'. והנה זה דריוש כמ"ש בספר הקבלה⁽²⁾, ויוסיפון (פ"ג), מלך שלשים שנה לבר, והוא צוה לבנות הבית בשנת שנים שנה, וזה המלך היה סוף החיה השנית, וזה הנביא התחיל בואת השנה שהתחיל חגי, אבל לא היה בחדש אחד, כי חגי פרוש ענינו בתחלתו שהיה באלול, וזה באר שהיה במרחשון קרוב לסיום חגי, והנה כבר אמרנו כי יחזקאל ויואל ומיכה וצפניה אלו מן הנביאים הראשונים, ודניאל מן הכתובים, דברו ונבאו ענין קום החיה השלישית שהתחלתה נקרא מלכות יון ואחריתה מלכות רומי, אבל יחזקאל ויואל ומיכה וצפניה לא דברו כלל בענין הנוגע לממשלת רומי עלינו, וכאשר הצרו לנו ובסוף שחרבו בית שני, ואם כבר קדם לנו כי ישעיה וירמיה שנבאו בנין בית שני, רמזו מעט בסוד כמוס חורבנו, כמו שרמזו משה מעט בסוד כמוס חורבן בית ראשון אחר שייעד בנינו ואולם זה זכריה עבר יותר ממה שנבאו יחזקאל ויואל ומיכה וצפניה, והוא כי זה ניבא על סוף החיה השלישית שהחריבה בית שני, ובעבור שניבא חורבן השני, היה ראוי לו ליעד בנין הבית השלישי, וכן עשה, כמו שאבאר עוד, אבל מי שלא יעד חורבן השני אין ראוי לו שייעד בנין השלישי, שאנו מחכים היום. ובאור כל אלו הענינים ימצא במקום אחר, אבל הכונה בכאן, לומר כי זה הנביא זכריה יעד תחלה בנין בית שני שהיה קרוב לו, וזרז העם לבנותו כמו שזרז חגי, ויעד ענין קום החיה השלישית עד שנחרב בית זה, ויעד צמיחת הצלחתינו לזמן שיבנה בית שלישי שאנו מחכים היום, וחבלי משיחנו שיהיה לנו אז בתלאות רבות וצרות, כמו שראוי על כל מי שיתנשא פתאום, וכן קרה לעמנו בענין בית שני, אבל נושענו גם בימי החיה השנית והשלישית, ר"ל בממשלת יון, כמו שמבואר כלו ביוסיפון (פ"ז—י"ז), וגם עמדו בשלוח גדולה קצת זמן עם בני רומי, אבל באחרית כאשר רצה השם, היא שהחריבה

⁽¹⁾ לפנינו עדו, ⁽²⁾ בספר הקבלה להראב"ד הנדפס בסדר החכמים וקורות הימים להח"י נ"ב ח"א עמוד 51 ושם כתוב ל"ב שנה. ועיין צמח דוד ח"ב בשם ספר זכרונות ג"ב שלשים שנה מלך.

ברגליו (שופטים ד' מ"ו), ואמנם הירידה לסוסים, התנועה אצל משה מצד עצמם, כטעם אך אל שאול תורד (ישעיה י"ד מ"ו), כי יהרגו בחרב בני מדי, ויפלו לארץ כמו שנהוג בכל מלחמות, כי גם הסוסים ידקרו בחרב הרוכבים. (כג) עבדי, כבוד גדול היה לו זה, ואם ג"כ נאמר לנ"נ (ירמיה כ"ו) בשתוף, ושמתיך כחותם. ואין קושיא כי אמר ירמיה בשם האל על יהויכין זקנו אם יהיה כניהו חותם על ימיני כי משם אתקנך (ירמיה מ"ב כ"ד), כי אותו המאמר לא כוון רק עליו לבדו, כמו שיש רבים כן, אבל אין כלם כן¹). גם מצד זה אין קושיא², כי לא משל מזרע זרבבל איש, כי באמת בבית שני לא היו מזרע רוד רק זרבבל ונחמיה התרשטא, שהיו יחד מנהיגים בזמן החיה השנית שהיה קיומה מעט שנים, כי לא היה ממשלתה רק כמו שלשים שנה אחר שנבנה ב"ש, וכל אלו הלשונות נכונים ומזכים.

---

¹ ורבותינו ז"ל גם ע"ז פקחו עיני בינחם, ואמרו שם „אתקנך" אתקנך בתשובה, עיין ילקוט ירמיה סי' ש"ג. ² ר"ל אין קושיא מירמיה כנ"ל.

עזיהו (ישעיה ו' א'), ואחר יחזקאל במרכבה בתחלת ספרו וגם אח"כ. ולעולם לא נמצא כי במראה אחת יקדים סדורו בעתידות זיסיים במושכלות, אבל בהפך זה כמו שאמרנו, ולפעמים כלו מושכלות ופעמים כלו עתידות. ואולם הוצרכתי להציע זה בכאן בקיצור, וגם כי לא אוכל לפרש בכאן אלו המראות הנכבדות שדבר זה הנביא שהם תחלת (ה) ראיתי הלילה והנה איש רכב על סוס אדם וגו', ואחריו מראה שנית באמרו (ז' א') וישב המלאך הדובר בי וכו', ויאמר אלי מה אתה ראה וגו' והנה מגורת זהב (ד' ב'). ומצורף לזה קצת פרושו למראה זו, באמרו (שם פסוק י') שבעה אלה עיני יי וגו' עד שסיים (יד) העומדים על אדון וגו'. ואח"ז במראה שלישית באמרו (כ' א') ואשוב ואשא עיני וגו', עד שסיים אבן העופרת על פיה. ואח"ז מראה רביעית באמרו ואראה שתי נשים (ה' ט') עד שסיים (יא) על מכנתה. ואח"ז מראה חמישית באמרו (י' א') והנה ארבע מרכבות וגו', עד שסיים (פסוק ח') הניחו את רוחי וגו'. אלה החמשה מראות הם מודיעות ענינים ופנות גדולות מחכמת הטבע והאלהות, ביותר שלמות ממה שנכתב בספר אריסטו¹ וחבריו, הן שנכיר אנחנו הן שלא נכיר, אבל מה שאכיר לא אכתוב בזה הספר דבר, כי אין זה מכונת זה הספר, אבל במקום אחר אני אכתוב¹. וגם עוד יש בספר זה שתי מראות שאינם חמורות כ"כ, הראשונה אמרו (ב' א') ואשא את עיני וגו' ארבע קרנות. (ג) ויראני ארבע חרשים. והשנית (ג' א') ויראני את יהושע וגו' עד שסיים (ט) הנני מפתח פתח וגו', כי אלו השתי מראות, אע"פ שבהם ענינים מחכמת הטבע והאלהות, הנה נתערבו בהם ענינים שהם מאורעות עתידות, ולכן אכתוב באלה פירוש מה לפי הראוי לספרנו זה.

ב. (א) ואשא וגו' והנה ארבעה קרנות. ידוע כי הקרנות מונח ברוב בדברי הנביאים לנגח ולהשחית עם היות בשם קרן שתוף², אבל העולה והראוי מכל זה בספרנו זה, כי אלה משל הארבעה חיות שיוכר דניאל (ז' ג'—ו'), שהם ארבע מלכיות, כי הענין האחד יומשל במשלים רבים, ואחר שיש בכאן ארבע קרנות מנגחות וכל אחת תשבר, הראוי שתמצא שם ארבע חרשים משברים הקרנות, ר"ל שכל חרש משחית קרן אחת איש על מקומו, וכן נקרא [גם] המשחית

¹ וכבר כתב, והו"ל אני ב"מגורת כסף" מאמר הרביעי פ"א—פ"ט, ² עיין באורו חבקוק ג' ד'.

את ביתנו, ושרפה את היכלנו, וכ"ז נבא זכריה וגם עוד כמו שאמרנו. אולם דניאל ירד עוד לפרטים והאריך יותר, כמו שאפרש בזה שם ודי בזה בכאן. הנביא, רמז לזכריה. (ג) ואמרת אליהם כה אמר וגו'. גם בזה בפילת אמירות והכל נכון. (ה) אבותיכם איה הם. כמעט איה המיח (יחזקאל י"ג י"ב), כלומר נעדרו מן העולם במיתה משונה בדבר בחרב ברעב כי חמאו להשם, וגם הנביאים הראשונים נביאי האמת שהוכיחום, מתו, אבל מיתה טבעית, ואיך שהיה, כלם מתו ואינם עוד היום בעולם, ולא יוכלו אבותיכם והנביאים העוברים לספר ולהעיד לכם, אך אע"פ שכל אלה נעדרו, לא נעדרו דברי וחקי אשר צויתי את עבדי הנביאים הראשונים לאמר לאבותיכם. והנה כל אותן הדברים והחוקים והיעודים הרעים שאמרו אותן הנביאים לאבותיכם הנה השינו אותן, עד שאבותיכם עצמן התודו על עונם ואמרו כאשר זמם וגו', וכן יקרה אתכם אם תמאנו ומריתם דברי אלה, כי הנה [את] זכריה אני שולח היום, כי הנביאים האחרים מתו. וכ"ז מובן מדברי הספר מהתחילו (ב) קצף יי וגו' עד (ו) כן עשה אתנו. (ז) ביום עשרים וארבעה לעשתי עשר. מבואר שזה אחר כסליו שסיים חגי נבואתו, כמו שקדם (ח) ראיתי הלילה. בני ההמון יחשבו שידעת העתידות הוא ענין היותר מעולה שהיה לנביאים, וזה לפי שענין ההמון בלו, וכל תשוקותיו אינו רק לדברים הדמיונים, בקיבוץ הממון והשכיבה עם הנשים והאכילה והשתיה, ולכן ינשאו כל קוסם ומנחש וזולת זה מבעלי הכחות המודיעים העתידות ממאורעי הזמן, וחלילה, אבל הדבר היותר מעולה לנפש הנבואית ולמעלה, הוא ידיעת המשכלות באל ובמלאכיו ר"ל חכמת אלהות שקודמת לה חכמת הטבע, ובוה יתרונם על בעלי הנפש העיונית כמו אפלטון ואריסטו וזולתם, אבל בהיותם בהתבודדות הנבואי באלו הענינים מחכמת האלהות, יתאחדו עם השכל הנפרד המכונה השכל הפועל ורוח הקודש ורוח אלהים ורוח יי, עד שידעו גם מן המאורעים העתידים בעולמנו זה, שהם תחת האפשר, כירידת הגשם, או מחוייבים כעליית השמש, מה שלא יוכלו לדעת חכמי העיון. כי אין התאחדותם עם השכל הפועל בדברים שהם מחכמת הטבע והאלהות, שאינם דברים עתידים רק דברים שוקדים הכרחיים, ויספרו לנו שאח"כ השינו ענינים מן המאורעים עתידים, והראש בזה יעקב אבינו ממשל. הסלם כמ"ש בתורה, ואחר ישעיה בענין המרכבה, במראה המתחיל בשנת מות המלך

ב"א, כאלו היה ישן ונעור משנתו, ואם באמת לא ינום ולא יישן שומר ישראל, הפך מה שזכר אריסטו' בספר האלהות, כי דעת הקודמים היה, שהאל העליון ישן ובטל תמיד, והנהגת העולם תעשה מאלוה כאשר סדר מראש, ואין לו עוד פעל שוקד.

ג. (א) ויראני את יהושע וגו'. גם זה במראה הנבואה בשינה. מלאך יי. אינו השמן הנזכר אח"כ, ואם הכל עושה מלאכות השם, אבל יש מלאך השם ששמו המיוחד לו הוא שטן ומלאך המות ויצר הרע כמו שהעירונו רז"ל⁽¹⁾. (ב) הלא זה אוד מצל וגו'. רמו ליהושע. (ג) ויהושע היה לבוש וגו' עד שסיים (ט) הנני מפתח וגו'. וכן מה שיבוא אחריו עתה עד (י"ח) הניחו את רוחי וגו' הכל אי"י. ו. (ט) לקוח מאת הגולה וגו', (יב) הנה איש צמח. זה זרובבל שהוא מזרע דוד, ולכן אמר ומתחתיו יצמח, כמעט ומתחת⁽²⁾ שרשיו (איוב י"ח ט"ו), כי שרשו מצמח מלכים, לא כמו בני חשמונאי הכהנים שבאו אחריו, כי כתר מלכות וכתר כהונה שני כתרים הם, ולכן אמר (יג) בין שניהם. על זרובבל ויהושע הכהן. (ט"ו) והיה אם שמוע תשמעון וגו'. זה לשון נכבד ובאורו אי"י.

ז. (א) ויהי בשנת ארבע לדריוש. זה עד נאמן כי כל דריוש הנזכר בכל אלה, הוא דריוש בן אחשורוש ואסתר, כי דריוש הזקן הראשון לא מלך רק שנה אחת, אבל דריוש זה השני מלך שש עשרה שנה⁽³⁾ כמו שמבואר בספר הקבלה⁽⁴⁾ וביוסיפון. בכסליו, תוספות באור כאלו כתוב ר"ל בכסליו. (ב) בית אל. שם אדם ג"כ כמו חבריו, ואלו נראה שהיו אנשים גדולים בגולה אשר בבבל, ושלחו זה⁽⁴⁾ לירושלים לשאול. (ג) בחדש החמישי. הוא אב שהוא העקר. הנזר. מקור, כי כן כל בוכה מתפרד מתענוגים רבים. (ה) בחמישי ובשביעי. הוסיף השם השביעי⁽⁵⁾ להעירנו, כי אחרית אבודנו ואורך החרבן הזה מצד מות גדליה, וזה לסבות רבות. הצום צמתי אני, זה צמתי יוצא לזולת, כלומר אם עניתם אותי, או אם שמתם אותי צם ומתענה, ואין כן כי צמתם⁽⁶⁾, והפליג כי לא אמר ספדתוני, כי זה יהיה העברה יותר חזקה בשם יתעלה, גם היה יותר קל אם אמר הלא אתם הצמים והסופדים, ואולם נשמר שלא אמר האכלתוני, או תשקוני, כי זה יהיה חזק העברה בשם יתעלה, וכלל המכוון בזה

(1) הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות ב"ב ט"ו. (2) בקרא מתחת. (3) ונראה בזה טעות דמוכח וצ"ל שלשים, כמ"ש למעלה א' א', (4) בית אל. (5) שלא שאלו עליו. (6) ר"ל צמתם הראשון.

חרש, כי הכל פועל פעלה, כ"ש כי בעברי נהוג לומר כל לשון פעלה על העדר כמו על קנין, כ"ש שאמר ישעיה אנכי בראתי חרש וגו' ואנכי בראתי משחית לחבל (ישעיה נ"ד ט"ז). (ה) אל הנער הלז. אמר זה על זכריה, וכבר פרשנו זה⁽¹⁾. פרוות. ערי פרוות. (ט) ואני אהיה לה וגו', חומת אש. כי הפרוות אין להם חומה. (י) הוי הוי ונסו. וכן עוד (יא) המלמי. כמ"ש ירמיה (מ"ח ו'), ובאור זה אי"י. כארבע רוחות. נכון מאד, ונכון מאד אם אמר בארבע רוחות. (יא) יושבת בת בבל. על ציון, וקראה כן, כי הוא כמו נתינת טעם למת שאמר המלמי⁽²⁾, וגם הוי, וכן אברם העברי (בראשית י"ד י"ג), וזולת זה רבים, ולכן היה זה כמו כי עצר עצר יי (שם כ' י"ח). (יב) כי כה אמר יי צבאות. כל צבאות שסמך לשם הנכבד — הכונה בו בכל התורה והמקרא — צבאות השכליים הנפרדים, ואם בשיתוף השם נקראו הגשמים השמימיים צבאותיו ית', וכן ישראל בכלל מצד היותם עם רצונו. שלחני. הכניו לזכריה, ושמו בו אנכה"ג געיא, להודיענו כי אינו דבוק עם כבוד הקודם לו, אבל כבוד דבק בענין עם אחר, כי אחר אינו מוכרת כמו אחר תלך (בראשית כ"ד נ"ה), אחר אחר (ישעיה ס"ו י"ז), כאלו אמר אחר כבוד⁽³⁾ הוא יתעלה אמר וגור ושלחני אל הגוים. (יד) רני ושמחי בת ציון. ושכנתי בתוכך. תמה אני למה יסתבכו בזה הנוצרים בעבור אמרו לשון כניו נקבה, גם לשון בתוכך, כי כל המקרא מלאה לדבר לשון נקבה על כל קהלה וקבוץ, וכתוב ותעל הצפרדע (שמות ח' ב'), ותעל השלו (שם ט"ו י"ג), גם בתוכך, גם בקרבך שהוא במקומות בני מעיים, הנה בבמה מקומות שיאמר כמו זה לכלל בני העם, כמו ושכנתי בתוכם (שמות כ"ה ח'), וכבר זכרתי ורוחי עמדת בתוכם (חגי ב' ה'), ואלו אמר שם בתוכך היינו לואים⁽⁴⁾ לפי סברתם. ואם הכל נכון בלי ספק, והאמת עד לעצמו. (טז) ונחל יי. אע"פ שזה נמצא על המעמ⁽⁵⁾ במה שבידינו בספרי הקדש, אין לחוש, כי הוא נכון כמו מה שנמצא על הרוב. גם מי יודע אם בכלל לשון העבריים זה נמצא ג"כ על השוה או אף על הרוב, וזה ענין יקר והנהיגהו. (יז) כי געור. ע"ד דברה תורה בלשון

(1) ר"ל מה שקראו גער, עיין פרושו לעיל ירמיה א' ו'. (2) ר"ל ואלו היתה בת ציון בציון, לא היה אומר לה להמלט ולנוס משם. (3) ר"ל ד' צבאות — אהר הכבוד הראוי לו (כלומר במחילת כבודו) — שלחני וכו'. (4) כמו גללים. (5) ר"ל במשקל הזה, ועי' ראב"ע.

כוללים כל התורה. ובאור זה יותר יכתב במקום אחר. (כג) עשרה אנשים, רבוי גדול ולאו דוקא.

מ. (א) משא דבר יי בארץ חדרך וגו'. מבאן עד שהתחיל (יב) שובו לבצרון וגו', גם הוא מענין הקודם, ר"ל חזק ובפל להצלחת עמנו בזמן החיה השנית כמו שישב לזכור (ט) גילי מאד בת ציון וגו', הנה מלכך יבוא לך וגו'. כמו שאבאר, רק שרצה להודיענו, כמו שעשו הנביאים הקודמים, כי בזמן החיה השנית יהיו עמנו מושלים בכל ארצות צריהם אשר סביבם, כמו ארץ ארם ודמשק וארץ חמת צר וצידון ואשקלון ועזה וכל גבול פלשתים, וכ"ז כתוב בנביאים הקודמים בכתבם יעור בית שני, ואולם מלת חדרך, אע"פ שלא מצאנוהו במקום אחר¹), אין תמה בזה, כי כן זכר יחזקאל רוב [מקומות] ולא נמצאו במקום אחר, ורבים כן. ובכלל כי חדרך הוא ארם, וידוע כי ראש ארם דמשק (ישעיה ז' ז'), ולכן כנוי מנחתו, הוא לחדרך. ומעם משא דבר יי. נבואה ויעוד על הכבש ארם ודמשק ע"י החיה השנית, והכל בעבור אהבת ישראל. כי לוי עין כל אדם, ועין כל שבטי ישראל, וכן אמר ישעיה (מ"ג ד') כי השם ימשיל החיה השנית לאהבת ישראל. ומעם עין, סוג למינים הרבה, כמ"ש המורה (מו"ג פמ"ד מראשון) ג"כ, וכלם נאותים בזה. ומעם כנוי (ב) ב.ה. אל ארץ חדרך, כלומר תשים גבולה ב.ה. וכן צר וצידון כי חכמה מאד. כלומר צר בפרט, כמ"ש יחזקאל ג"כ (כ"ה ג' — ה'), כלומר חכמת ההמונות והתחבולות, ומצד רוב התחבולות התצר כסף בעפר וכמיט חצות, וגברה מאד בעושר וסוס ורכב ופרשים, ועם כ"ז (ד) הנה אדני יורשנה והכה בים חילה, ההולכים באניות, והעיר באש תאכל, וכ"ש ארם וצידון שקדם. (ה) כי הוביש מבטה, היא צר בפרט, והמעם כי גם פלשתים השוכנים בירושלים, יכבשם מלך מדי, ויהיו עבדים לישראל או, כמו שסיים דבריו. (ו) וישב ממזר באשדוד. זה הפלגת פרט, כי בזמן הנזכר, מבואר בספר עזרא (ט' א' — ב' ג'), כי הוא ונחמיה — המושלים בעמנו מכח מלך מדי — הבדילו מירושלים העמונים והמואבים וכל ערב, ובהכרח נמלטו לסביבות ירושלים כמו ארץ אשדוד, שהוא שארית פלשתים. ומעם אמרו על פלשתים (ז) והיה כאֶלף ביהודה. וכן על בני עקרון שהוא ג"כ לפלשתים, ועקרון כיבוסי, הכונה שיהיו

¹ אבל נאמן עלינו ר' יוסי בן דרומסנית שהעיד עליו שמים וארץ שישים אצל דמשק מקום ששמו חדרך, ספרי דברים פסקא א'.

כמ"ש ישעיה בענין הצומות בני אדם, וכמו שאמר המורה לא שיצום ויתפלל לבד⁽¹⁾, ולכן אמר השם שיושב מאתו לאלה השואלים, שסכלות היא שאלתם, כאלו זהו כל העקר, ולא שאלו על העקרים, כי ידעו שאין זה העקר להתרצות לשם, כמו שאמרו רז"ל [וכי] מה איכפת ליה להקב"ה וכו' (ב"ר ר"פ מ"ד), וכן מה לו לשם אם נצום ולא נאכל לעולם, או נאכל ארבע פעמים עד שתפח ברוס, אבל העקר (ז) הלא את הדברים אשר קרא יי ביד הנביאים וכו', ואלו⁽²⁾ ידועים בכולם, וכ"ש בדברי ישעיה (נ"ח ו'—י"א) בארוכה, ויותר בירמיה, שהוא בפרט מצות אליו תשמעון (דברים י"ח ט"ו), ואע"פ שהדברים האלה ידועים, רצה השם לפרשם אח"כ, והוסיף (ח) ויהי דבר יי וגו'. (ט) כה אמר וגו' משפט אמת שפמו וגו', עד שהשלים (יד) וישמו ארץ חמדה לשמה, שנכון מאד שכל זה היה מן התשובה שנשלחה לירושלים, ואם די כמה שקדם בקיצור. ואיך שיהיה, הנה זה היה באור למה שקדם (ז) הלא את הדברים האלה וגו', והעד מה שאמר עוד (יב) ואת הדברים אשר שלח יי צבאות ברוחו וגו', שזה ענין זולת התורה, ר"ל פרטי התורה⁽³⁾, אבל הוא כתורה בכלל ובכח מצד שכתוב בה אליו תשמעון, וזה סוד גדול והכל אוצר יי יבא.

ח. (ב) קנאתי לציון. וכן קנאתי לה, כמו בקנאתי לבני ישראל ויהודה (ש"ב כ"א ב'), ואין כאן הענין עם קשר בי"ת או עם את, והנה אמר קנאתי⁽⁴⁾, וכן אמרו עוד (ג) שבת י אל ציון, זה נופל על ענינו הראוי, כי היותו לשון עבר, ואם רבים בן בלשון עתיד על יעוד זה עצמו, כמו שעשו הנביאים הקודמים וזה לסבות. (ד) עוד ישבו זקנים וזקנות. כי העולם היום אינם כלם כן, גם היום אין הרחבות מלאות, ר"ל בשנת ארבע לדריוש. (ז) הנני מושיע את עמי. מבוואר שזה על ענין בית שני זה, (יז) כי את כל אלה אשר שנאתי. והנה ידוע כי גם דברים אחרים שנא השם, אבל זכר אלה, כי הנה הכרחים לישוב המדינה, ומצד זה נחרב בית ראשון גם השני. (יט) והאמת והשלום אהבו, כי ברוב בימי החגים יעשו סכליות וקטמות לרוב השמחה והאכילה והמשתה, כ"ש שתעזב האמת שהוא הכל, לכן זכר שיאהבו באותן הימים שני אלה, והם שני סוגים

(1) מו"נ פנ"ד מראשון, ועיין ישעיה נ"ח ג' הערה 1. (2) ר"ל הדברים אשר ד' שואל מאתנו. (3) ר"ל הנביא מבדיל בין שניהם ואומר: את התורה ואת הדברים וכו', והם פרטי (או פרושי) התורה. (4) ולא אמר אקנא.

וימשול על כל ממלכות דריוש ממעם דריוש, וגם כתוב שם מעשה ארוך⁽¹⁾, עד שהיה זרובבל נכבד בעיני המלך ובכל מלכותו עם שאמר דריוש לזרובבל: גִּשָּׁה נָא אֵלַי ויגש, וישלח המלך את ידו ויקרבתו אליו ויחבקוהו וישקוהו נגד כל העם הנצבים ואמר ברוך יי אלהי זרובבל אשר נתן בו רוח אמת כי אלהים אמת הוא, ויבין בסאו על האמת, ויצו דריוש ויסכים עם כרש ויעבירו קול בכל מלכותם וכו', וגם עוד דברים הרבה שם מודיעות אמתת כל מה שאמר ישעיה (ס' י') ובנו בני נכר חומתיך, ואיך היו אדום ופלשתים תחת יד עמנו או, כמ"ש עובדיה בפרט וגם נביאים אחרים, וכן כל הכתוב בזה, ובפרט אמרו (יא) שלחתי אסירך וגו', כי אין ספק שאסירים רבים מעמנו היו אסורים בכלא בזמן החיה הראשונה, והעד יהויכין (ימיה נ"ב ל"א), ומעם ב ד ס ב ר י ת ך , ברית המילה, וזכר זה בפרט, כי הוא הברית שהיה בינינו ובינו יתעלה, והשם זכר בריתו לעולם, ובכלל בזה השלים זכריה ענין ישוב ירושלים בזמן החיה השנית, לכן ראוי לו מעתה לזכור כסדר ענין עמנו גם בזמן הבית, כשמשלה החיה השלישית שראשיתה מלכות יון, כי ההצלחה שהיה לעמנו בזה הזמן ע"י הכהנים חשמונאי ובניו היתה יותר גדולה ונפלאה מן ההצלחה שהיה להם בזמן החיה השנית, ועכ"פ זה היתה שנית לה, ולכן אמר בכאן (יב) שובו לבצרון אסירי התקוה גם היום מגיד משנה וגו', ופרש זה באמרו (יג) על בניך יון וגו'. וראה הפלגה, כי פה אמר לבצרון, כי הוצרכו לבצר חומת ירושלים עתה מפני שצרו עליהם מלכי יון, ועל כלם המלך אנטיוכוס. גם הפליג שלא אמר בזה אסירי בור, או אסירים בסתם, אבל אמר אסירי התקוה והתוחלת, כמעט תוחלת ממשיכה מחלה לב (משלי י"ג י"ב), ומבואר שבהפלגות המלחמות הרבות והקשות שהיו להם אז, היו מיחלים ומקוים לתשועה ולהמלט מיד אויביהם, וגם הפליג, כי הוצרכו בני עמנו להיות דורכי קשת⁽²⁾, הפך מה שקדם (י) ונכרתה קשת מלחמה, וכן חרב וכל כלי מלחמות כלים מבלים שונים, ותכלית באור המכוון אמרו ועוררתי בניך ציון על בניך יון, ובפרט זה נצוח חשמונאי ובניו לאנטיוכוס מלך עז מיון שהצר לישראל יותר מסנחרב ונ"ג, אבל באחרית נפל הוא וכל מחנהו, וכן אח"כ נצחו בני חשמונאי יהודה ושמעון ואחיו, כל מלכי יון נצוחים נפלאים עם פליאות נשגבות

(1) הם דברי חכמים וחידותם ששאלו, שם פ"ג, (2) ר"ל במה שאמר ודרכתי לי יהודה קשת, הוא ללמד בני יהודה קשת מלחמה, וזה הערה יקרה.

שוכנים עמים רבים בירושלים עצמה בסדר סוחרים גרים, ובפרט ידוע כי היבוסים היה יושב בירושלים גם בזמן שנכבשה הארץ ע"י יהושע (שופטים א' כ"א), וגם בימי דוד (ש"ב ה' ז'), לא נכרתו משם לגמרי, ומה גם היום בהיותי במצרים אמרו לי, כי עדיין בירושלים כת גדול מתפרד מן הישמעעלים ויאמרו כי הוא היבוסים הקדום. וכלל הדבר כי יעד להם זה הנביא, שעמנו יהיו בזמן החיה השנית אדונים וגבורים בכל הארץ, ר"ל ירושלים וכל הארץ אשר סביבותיה, וכן מבואר ביוסיפון (פ"ג). לכן (ט) גילי מאד וגו' הנה מלכך, זהו הנמצא היום בזמן זה הנביא ועיניו כעיניהם רואות, וזהו זרבל בשם, כמו שזכר ואמר גם עליו (י' י"ב) הנה איש צמח שמו וגו', וגם מצורף לו נחמיה התרשאת שגם הוא מזרע דוד, כי מלכך, וכן צמח, משרת לשניהם, כי אלו התארים ראויים בפרט לאשר מזרע דוד, גם נחמיה השלים ההצלחה יותר, ומבואר כי אלה שני המלכים היו עניים ובלתי רוכבים על סוסים, כ"ש עם שרים ופרשים, כמו שעשו אבותיהם לכן נפלו⁽¹⁾, ולכן אמר לשבח (י) והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלים, וכן אמר מיכה (ה' ט') על זמן בית שני להפלגות הטובה, כמו שבארנו שם, ובפרט כתוב בעזרא על נחמיה⁽²⁾ ובהמה אין עמי וגו', ואמרו בהמה, כלומר שאינו סוס דוהר, גם אמר על עצמו (שם ד' י"ז) ואין אני ואחי ונערי וגו' פשמים בגרינו וגו', וכן ושדה לא קנינו (שם ה' ט"ז), ובכלל מבואר כי על זרבל ונחמיה היה ראוי לומר הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע, וכן עני ורוכב על חמור וגו', וכ"ש (י) והכרתי רכב מאפרים וגו' כי מה יעשה להם, והם — בכל זמן החיה השנית וכ"ש באותן הי"ב שנים אחרונים ששקד בירושלים נחמיה אחרי בואו מבבל והצליחו במלאכת הבית — לא היה להם מלאכה ומחשבה רק בבנין העיר ובית המקדש, כמו שמפורש גם זה בעזרא, וגם אמרו ודבר שלום לגוים, כי שלום היה להם מסביב, שכולם היו כבושים תחת מלכות מדי, וגם כן היה לעמנו ממשלות מים ועד ים, ואף כי אין זה מחייב שיהיה כממשלת שלמה בשעתו, או כממשלת נ"ג, ורב לנו בכל זה מה שכתוב ביוסיפון (פ"ג) בפירוש, כי זרובבל היה מלא רוח חכמה ודעת אלהים וכו', וגם כתיב שם ויהי זרובבל למלך

(¹) ר"ל שהתנהגו בגדולות כשרים רוכבים על סוסים, (²) והוא בנחמיה ב' י"ב,

כי אין איש וגו' ותושע לו זרעו (ישעיה ג"ט ט"ו). ומדעתי אמרו בית יהודה בכ"ו הספור עם היות כונת השם לרמוז על כלל עמנו כמ"ש עוד (ו) וגברתי את בית יהודה, היה כונת השם ורוחו לרמוז גם על יהודה המושל המופלג שהיה בזרע חשמונאי הנקרא יהודה מכבי, מצד שזה היה האות הכתוב על דגלו עם נקדות¹) להורות מי כְמוֹכָה כְּאֵלִים יִי, לכן יקראו הנוצרים זה הספר בשם זה, אבל לא אוכל לגזור אם זכריה הבין והכיר זה הרמז או לא, אבל הנאות אצלי כי הכירו. ואמרו (ה) והבישו רכבי סוסים. זה יותר מביאר על אנמיוכוס ומחנהו, וגם אחריו כמה תשועות היו לבני חשמונאי על מלכי יון, עד שכל הנפוצים מעמנו בארצו שבו, וע"ז אמר (ו) והשבותים וגו'. וטעם ולא ימצא להם. לא יספיק להם הארץ, כי כל כך יהיו רבים, כמ"ש ישעיה (מ"ט כ') צר לי המקום. ובוז סיים זכריה, מה שראה וידע מענין הצלחתנו בזמן עמידת מלכות יון, ובאחרית היה שמעון בן חשמונאי שמשל שמנה שנים (יוסיפון פכ"ו), ואחרי שמעון משל יוחנן כהן גדול המכונה הורקנוס, וגם היא עשה תשועות גדולות, והיה שלום לעמנו עד אחריתו שהיה לרעה ונעשה צדוקי. ולכן יתחיל במה שהיה אח"ז הומן באמרו:

יא. (א) פתח לבנון דלתיך וגו'. כי זה הפך הצלחה אבל רעה ורעות. וידוע כי א"י וכ"ש ירושלים והמקדש יכונה בשם לבנון, ויער, וזה הרע התחיל לעמנו בסוף ימי הורקנוס, כמ"ש רבותינו ז"ל כמו יוחנן כהן גדול ששמש בכהונה גדולה שמונים שנה ובסוף ימיו נעשה צדוקי (יומא ט'), וכמ"ש ביוסיפון (פכ"ז). כי אז לסבה ארוכה שהיה נהפך זה הורקנוס ונחלקו בני עמנו לשתי כתות, כי הורקנוס זה נשא הצדוקים שהיו עשירים ונבירים, וזה היה כת אחת, והפרושים, כלומר מפרשי התורה כפי דעת רבותינו, היו כת אחרת, והיו עמם דלת העם, ומלחמות עצומות היו ביניהם ודמים רבים נשפכו בעם השם, גם עשו שני מקדשים, כי הצדוקים עשו מקדש אחר בהר גרזים, ובכלל כי מן היום ההוא עד שנחרב הבית לא סרו חלוקות וכתות בעמנו עד היום האחרון מחורבנו, א"כ מאד נבא וראה זכריה שאמר על זאת ההפלגה והפתיחה, פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך.

ואני אכתוב בכאן בקיצור מה שהאריך ביוסיפון (פ' ל'), כי

¹ ר"ל בראשי תיבות.

שעשה השם להם, כמבואר בארוכה ביוסיפון, עד שהיה לעמנו שלום ורוב טובה. גם אין ספק — ואם זה לא כתב יוסיפון — כי היה בזמן זה ובכל זמן בא"י ובכל גלילות הארצות ההם כלם, עונן ומנחש ומבשף וקוסם ועושה תרפים ובעלי חלומות ושגעונות — כמו שראיתי ג"כ לאין מספר בארצות ההם גם היום — א"כ מבואר אמרו:

י. (ב) כי התרפים דברו און, כי אלו נמצאים היו גם לעמנו גם לבני יון, גם מבואר בעצמו. (ג) על הרעים חרה אפי ועל העתודים. וזה כי כתוב ביוסיפון (פ"ט) כי בסוף ימי דריוש בן אחשורוש ואסתר הנזכר בחגי וזכריה, והיו מושלים בעמנו זרבל ונחמיה וחביריהם, צמח מלכות יון, והיה הראשון אלכסנדר, ונלחם עם דריוש הנזכר עד שנצחו, ומת דריוש זה במלחמה ההיא, ונכרתה החיה השנית לגמרי, ותיכף הלך אלכסנדר וכבש כל הגוים שהיה להם ברית עם דריוש ומלכי מדי וכו', ויעל גם ירושלים להכותה תחת אשר היה להם ברית עם דריוש, עד שרצה השם והראה לו פלאות נשגבות עד שבהכנסו בשערי ירושלים ויצא אליו חנניה הכהן¹ הגדול, וימחר אלכסנדר וירד מעל המרכבה וישתחוה לכהן ויבא עמו אל ביהמ"ק, ויאמר אלכסנדר ברוך אלהי הבית הזה, ויתן זהב לרוב להיכל השם. אח"כ מת אלכסנדר ויחץ מלכותו לארבע ראשים, והיה הראש הגדול המולך בעיר מקדוני עיר הממלכה איש ששמו סליאוקוס², ויבואו אליו פריצי עמנו ופתוהו בחלקות ומלשינות שיבא לירושלים, עד שבא שמה, והשם עשה פליאות שאין כמותם בבואו בהיכל עד שהוכה למות ונשחתו רבים משריו וגדוליו, ובאחרית התורה לשם ולהיכל גם הוא גם אליבאוס³. ואח"ז מלך אנטיוכוס הרשע על מוקדון כמו שספרו שם (יוסיפון פ"ב), ונצחו אותו עד שעשו היום טוב המכונה חנוכה. ובכלל, בידעתי הוא שאמרו הנה על הרועים חרה אפי, חברי זרבל ונחמיה עדיין בזה הזמן היו חיים, אבל זקנים מאד, ולא ספר יוסיפון שאחד מכל בני המלוכה ומכל אנשי כנסת הגדולה ההם, התעורר בשום דרך עזר, בבא אלכסנדר ואנטיוכוס עליהם רק הכהנים, שאין חקם רק לשבת במקדש, כמו חנניה וחשמונאי ובניו, לכן אמר השם על בני המלוכה ואנכה"ג שחרה אפו עליהם, כי לא באו לעזרת יי, עד שהשם בעצמו פקד את עמו, כמ"ש וארא

¹ זה שמעון הצדיק שנקרא ג"כ חנניה או חוניה Onias, הקדמת הרמב"ם לסדר זרעים, ועיי' כ"ו במ"ע פכ"ב מחלק אמרי בינה, ² Seleucus הנקרא Nicator, ³ Heliodorus שר צבא סיליקוס,

שמו אלכסנדר שברח ונמלט מפני פומפיוס, ובאחרית עשו שלום ויחלקו ממשלת יהודה בחמשה חלקים לחמשה ראשים, וכ"ז עשו שרי רומי להעביר קנאה מביניהם ולא יכולו, עד שנהרגו רבים מישראל. ואח"כ קם מלך חדש ברומי אשר נקרא יוליאוס, כי בחדש יולי נולד, והיה נקרא קיסר, והוא הסיר את הישיש ויעציו, ויוציא את אריסטובולוס מן המאסר וישלחו לארץ יהודה עם מחנה גדול, להשיב לו ממשלת ארץ יהודה, ובהגיע שמה השקה סם המות ומת. ואח"ז נשאר הורקנוס ומשנהו אנטיפתור מושלים בירושלים, והורקנוס זה היה איש ענו ושפל ושונא מלחמות, וישם אנטיפתור — ע"פ הורקנוס — שני בניו מושלים בארץ יהודה, שם האחד פסילוא⁽¹⁾ והשני הורדוס. ויהי אח"כ וימלוך הורדוס מטעם קיסר רומי בכל ארץ יהודה, ונתן הכהונה הגדולה לאחר מן הכהנים שלא היה מבני חשמונאי, ויתעשר זה הורדוס עושר גדול. ובימים ההם היה רעש גדול בכל ארץ יהודה וימותו כעשרת אלפים בחוצות ירושלים, מלבד אשר מתו בערי יהודה, ויהי כאשר חוקה הממלכה בידו ויהרוס את הבית אשר עשו האבות עפ"י מלכי מדי, ויבן את הבית ואת ההיכל בנין גדול ומפואר שלא היה כמוהו.

ויהי כי ארכו הימים, ויתגרו מלחמות בין בני ביתו, וימותו גם הוא גם בניו וימלוך איש ושמו אנטיפטר ויסבו את שמו הורדוס והיה רשע מכל אשר לפניו, והרג רבים מחכמי ישראל, והרג את ר' יוחנן על אשר הוכיחו כי לקח אשת אחיו — הוא יוחנן אשר עשה טבילה מרם כל⁽²⁾ — ויגלהו מלך רומי והמיתו, וימלוך תחתיו אגריפס⁽³⁾ בן אריסטובולוס בן הורדוס הגדול, ועשרים ושלש שנים מלך וימת, וימליך תחתיו אגריפס בן אגריפס, ובימיו התעוררו מלחמות בארץ יהודה ובאדום, כי אלעזר הפריץ השחית לרוב ואז גדלה שנאה בין איש לרעהו בירושלים, ויעשו להם סכנים קמנים חדים לשאתם תחת בגדיהם, ויבואו בשוקים ובהיכל ה' ויכהו בתוך ההמון בצדו או בבטנו וימיתו, ולא נודע מי הכהו ויאנח העם מאד, כי המיתו עם רב בדרך זה וגם רבים מן הכהנים והחסידים. בעת ההוא מרדו היהודים ברומיים ובפרט הפריצים, והמלך אגריפס והטובים מבקשים שלום, והרבה אגריפוס דברים ומליצים לדבר באזני העם, ותגדל החמה בין הפריצים ובין החכמים וילכדו החכמים הר ציון, והפריצים לכדו את היכל ה', ותגדל יד הפריצים על החכמים ותהי המלחמה

.Agrippa (3, Taufe, Johann der Taeufer (3, Phasaelus (1

בסבות אריסטובולוס נהרג אנטיגנוס בפגערעה, שמתו שני אלה ביום אחד, ולא היו במלכותם רק שנה. ומלך אלכסנדר הבן הצעיר, ובתחלת מלכותו עשה מלחמה עם מלך שהיה נקרא למירוא⁽¹⁾, ויפלו מישראל שלשים אלף גבורים והנשואים נסו ההרה, וינס אלכסנדר ירושלים, ובחג הסכות (יוסיפון פל"ג) זה המלך שהיה ג"ב בהן, קרב על המזבח והיה הפרושים משחקים באתרוגים ובכפות תמרים, ואחד מהם מלאו לבו דרך עזות לעשות כן למלך, עד שקצף אלכסנדר מאד, ויהרגו מן הפרושים ששת אלפים בתוך היכל ד' ובכלל הרג זה המלך מן הפרושים והעם אשר היו עמם חמשים אלף. וילכו העם אל דמיטריאוס⁽²⁾, ואל מלך מקדון לקרוא מלחמה על אלכסנדר, [ובסוף] נצח אלכסנדר, ויתפוש שמונה מאות מגדולי הפרושים, וישב במשתה היין במקום עם נשיו ופלגשיו ויצו לתלות אותם על העצים כל שמונה מאות מוקני הפרושים, ואח"כ נפל בחולי קדחת רביעית ומת, ויינה שני בנים הורקנוס ואריסטובולוס ובהיותם קטנים מאד, מלכה אלמנת אלכסנדר, וכאשר גדלו הנערים הקימה למלך את אריסטובולוס, והיה הורקנוס בהן גדול, ותמלוך זאת המלכה תשע שנים ותמת, והתעוררו מריבות והריגות בין שני בניה בסבת רוע לב וודון מאיש שמו אנטיפתור⁽³⁾ אהוב להורקנוס, והיה האיש ההוא גדול ונגיד על אדום כי נכנסו בברית יי עם ישראל, והיו למס לעמנו. ויקח לו אנטיפתור אשה מזרע המלוכה אשר לאדום, ותלד לו ארבעה בנים, שם האחד הורדוס, אשר באחרית מלך בירושלים, וקצת הסופרים אמרו שזה אנטיפתור היה אדומי, וקצתם אמרו שהיה משועי יהודה. והיה הענין כי מצד תחבולות גדולות שעשה אנטיפתור הנוכח נתחברו עמו ועם הורקנוס רוב עם יהודה, ויצא מירושלים ויתחברו עם מלך ערב, והיה באחרית ויצא אריסטובולוס עם אנשי ירושלים ועם עזרת שר רומי הנקרא פומפיוס⁽⁴⁾, ויך במתנה הורקנוס ואנטיפתור ומלך ערב, וישב ירושלים. ובאחרית הימים לכד פומפיוס ירושלים, והרס חומותיה והרג רב בתוכה ולכד את אריסטובולוס, ואסרו בנחשתים ויתן המלוכה להורקנוס והיה אנטיפתור משנהו, רק היה הוא ועם יהודה למס לרומי, וזה היתה תחלת נפלתינו, ואז שב לו פומפיוס לרומי, ויוליך עמו את אריסטובולוס אסור בנחשתים עם שני בניה זבנותיו, וישאר הורקנוס בירושלים, ועמו שר אחד מרומי ושמו סכארוס⁽⁵⁾, וגם נשאר עוד בא"י בן שלישי לאריסטובולוס

⁽¹⁾ ביוסיפון פל"א למורי Ptolemy Lathrus מלך מצרים. ⁽²⁾ Demetrius
⁽³⁾ Antipater. ⁽⁴⁾ Pompeus. ⁽⁵⁾ Scaurus.

ונשחתו כלם, והנשארים נפזרו לכל רוח, וגם הופרה האחוה מן השם ית' לכל אלה. ואמנם אמרו (יב) אם טוב בעיניכם הבו שכרי וגו' וישקלו וגו' (יג) השליכוהו אל בית היוצר וגו'. מדעתי אין זה רק מהמין השני שזכר המורה (בפתיחה למו"ג) ממשלי הנביאים כי זה ליופי המשל, כי אין דקדוק במספר שלשים כסף מהשכר, עם שאינו רחוק אצלי שיהיה בו רמז, כי אחר שנשחתו הזקנים והחכמים נשארה ירושלים עם ממשלת הפריצים שלשים שנה, ואיך שהיה, אין הרמז בכ"ז — לפי דעתי — כי הנביא במקום השם, שהוא שלוחו כמותו, היה רועה זה העם בשני מקלות, בדרך כל רועה עם צאן טוב, אבל נושא מקל אחד לבד, והפליג לפרש כי אין רצון השם בשום פנים לרעות זה הצאן, אע"פ שהם יאותו לו ויתנו לו שכר ושכר, והשם אמר לו אח"כ (יג) שישליכוהו, כי אין נפשו בם, והפליג לומר לשון השליכוהו, בדרך דבר שאין חפץ בו, וכן השליכוהו אל ההיכל והבית כי ישרף הכל יחד, ומעם היוצר, שם דמיון ראשון כמו יצר יציר, כמעט יוצר גבי (עמוס ז' א'), כי משקלי השמות האלה מינים רבים שונים, ומעם זה כמו ויצר אמר ליצרו (ישעיה כ"ט ט'), כלומר מעשה ופעל, כלומר מעשה נכבד ומפואר ויקר, ובפרט בנין ב"ש שהיה בנין הורדוס. ובכלל כי באמרו ואגדע את מקלי וגו', להפר את האחוה וגו' נשלם וכלה ענין בית שני בעונותינו. (טו) קח לך כלי רעה אוילי, זה לפי דעתי בלי ספק על רועה ומלך שקם בישראל נ"ב שנה אחר חורבן הבית⁽¹⁾, כמו שמבואר בספר הקבלה, שנעשה ע"פ גדולי ישראל⁽²⁾, ממה שאירע אחר חורבן בית שני, כמו שנעשה היוסיפון וספר דברי הימים וזילתם, וכתב שם⁽³⁾ כי איש אחד ושמו כוזיבא, והיה ר' עקיבא ראש ישיבה בישראל אחר רבן גמליאל שנהרג ע"י מימוס, ומען כוזיבא שהוא משיח בן דוד, ומרד בקיסר רומי שמו דוסמיאון. והרג משנהו שהיה מושל בא"י, ותהי ראשית ממלכתו ביתר, ומת כוזיבא זה, ומלך בנו אחריו ושמו פירוש⁽⁴⁾ ומת גם הוא ומלך בנו שמו רומולוס⁽⁵⁾, והתחברו אל כוזיבא ובניו רבבות מישראל, וגם ר' עקיבא האמין בו כמ"ש גם המורה באגרת תימן, ובכלל עשה הוא ובניו הנהגה רעה, וגם

(¹) וכן באיכה רבתי ע"פ בלע ה' וגו' דרשו פסוק זה על בר כוזבא, (²) ר"ל זה ספר הקבלה או ס"ע, ועיין כ"ז במ"ע פנ"ב מא"ב, (³) והלא הוא גם בירושלמי תענית פ"ד ה"ה ובאיכ"ר פ"ב, (⁴) צ"ל רופוס, [פירוש השם אדמוני]. (⁵) זה דעת הסופרים מימי הבינים שמוכרים שמות בנו וכן בנו של בר כוכבא רופוס ורומולוס שמשלו אחריו, ולדעתם רק בימי בן בנו נכבש ביתר, עי' נייבור

חוקה בין שתי הכתות, וגרשו הפריצים את אגריפס וכל הנסמכים לו מירושלים, וישרפו את בית המלך והריקו אוצרותיו, ואגריפס המלך הלך לרומי ויגד לנינוס⁽¹⁾ כל הרעה שנעשתה ביהודה ובירושלים, ובוה מבואר אמרו (ד) צאן ההרגה. ושתי מקלות (ז), כי כת הזקנים והחכמים הוא נעם, והאחרת חבלים מחבלים ברמים, וגם בזה מבואר (ו) והנה אנכי ממציא את האדם איש ביד רעהו. וכ"ש ביד מלכו, זה אגריפס הנזכר, כי אגריפס שב מרומי, והקיסר שלח עמו כסתיאי⁽²⁾ שר צבאו, עם חיל רב וישחיתו כל ערי יהודה, ויעלו לירושלים וילחמו עליה והוסיף עוד נירון הקיסר את אספסינוס שר אחר, עם חיל כבד ועמו מיטום בנו, והפריצים בתוך העיר, ויהיו אז ראשי ירושלים שלשה רועים רעים יחטאים לה' מאד, והם אלעזר הפריץ בן ענני הכהן, ושמעון ויוחנן הפריצים, ואלה עשו הרג רב בתוך ירושלים ושפך דם נקיים לאין מספר. ובאחרית נכחדו ונשחתו אלה שלשה הרועים ע"י מיטום ומחנהו בירח אחד, הוא חדש אב, כמו שנבא זכריה (ח) ואכחד את שלשת הרועים וגו'. ונלכדה ירושלים ונשרף ההיכל וגלו עמנו לרומי, ורבים ברחו לקצות הארצות, ובכלל זה נשלם גלות עמנו וחורבן בית שני. וע"ז בפרט הפך שם חובלים, ואמר וגם נפשם בחלה בי, מצורף למה שקדם ותקצר נפשי בהם, כמעט ותקצר נפשו בעמל ישראל (שופטיב י' ט"ז), והשלים (ט) ואמר לא ארעה אתכם וגו'. ונתקיים (י) ואקח את מקלי את נעם ואנדע אותו, והם כת הזקנים והחכמים, ואותם נקרא ככאן בפרט (יא) השמרים אתי, עניי הצאן. ומעם (י) להפר את בריתי וגו'. כי בהשחתת אלה גברה מלכות רומי על עמנו, וגם על כל העמים, ועל השחתת כת הפריצים אמר (יד) ואנדע את מקלי השני את החבלים להפר את האחוה וגו', והכונה בזה, כי כמו שנתנבאו כל הנביאים וישעיה הראש, שהיה בבית שני אהבה ואחוה בין יהודה ובין ישראל מה שלא היה כן בבית ראשון, כי אז נחלקו לירבעם ורחבעם, ובבית שני — ששבו קצת שבט יהודה וקצת עשרת השבטים כמו שידוע לבקריאים בספרים — לא נחלקו לשני מלכויות וכתות, אבל הכל היה ירושלים הראש, ולא היה שם כלל כת נקראת יהודה וכת נקראת ישראל, כמו שהיה בבית ראשון, ולכן כאשר נשחתה ירושלים תופר האחוה שבין אלה

(1) צ"ל לנירון (2) Cessius Sallus.

מכריח שיהיה זה כן, ר"ל שיקום משיח משבט יוסף ואחר משבט יהודה, אבל אני מכריח מדברי זכריה ודניאל כי בתחלת חרוש מלכותו בעת נתחיל לעלות ולפנות אל ירושלים, יתעוררו כל האומות עלינו ויפול ממנו עם [רב], אבל באחרית ננצח הכל, וכן קרה לנו בענין בני חשמונאי, וכן הכרח בכל מלחמה ברוב, וכן מתו במלחמה קצת מבני חשמונאי, ולכן עכ"פ היה כונת אמרו (ו) וספרו עליו, על אחד מיוחד היותר נכבד שהיה שר הצבא, כמו אחד מבני חשמונאי בתשועתו עם יוון, ואם היה זה משבט יוסף משיח מלחמה, נ"כ במצות משיח בן דוד, יותר נכון בעיני, כמו שהיה יואב במצות דוד. (ב) סף. כמו אנן ומורק. ופעם רעל, כמו כוס התרעלה (ישעיה נ"א י"ז). (ג) אבן מעמסה. המעם אבן עבה ונסה וכבדה מאד. ואמרו (ד) אכה כל סוס. המעם אשר במצור על ערי יהודה וירושלים, אבל תחלה על בית יהודה אפקח את עיני, לפי שיאמרו (ה) אלפי יהודה, לפי שאין המשיח בעריהם, א"כ חזקים ממני יושבי ירושלים ביי אלהיהם, לכן (ו) ביום ההוא אשים אלפי יהודה וגו'. (ז) והושע יי את אהלי יהודה בראשונה. וזה ענין נכבד להודיע כח השם, כי אע"פ שאין המשיח בתוך ערי יהודה, השם יושעם. וכלל זה היעוד ממה שהתחיל משא דבר יי וכו', עד שסיים (ח) ובית דוד כאלהים. הוא יעוד גאולתנו היום, וקום משיח בן דוד, כי זהו כל אחרית עולמנו זה, אבל אח"כ יעד לנו שקודם זה יהיה לנו צרות ותלאות, כי כן יהיה הכרח, ובפרט כי קודם זה ידקר בחרב ויהרג גרול העם שר הצבא¹), כמו שקדם לנו, וע"ז רמז באמרו (י) את אשר דקרו. כי זאת הדקירה היא עד מות. ופעם דקרו, הדוקרים, יאמר כי בנפילת זה השר והעם עמו, יספרו עמנו בכלל, כי יפלו בהתחלה. כענין עכן, ואמר יהושע מה אמר אחרי וכו' (יהושע ז' ה'), והתחנן לשם מאד, וכן יעשו עמנו אז, וישאו עיניהם, ויביטו לשם דרך תחנה עם תמה איך היתה כזאת, כמו שתמה ג"כ יהושע. כי אמרו והביטו אלי את אשר דקרו, המעם והביטו אלי, מצד ובסבת אשר דקרו²) האויבים, כלומר את האיש אשר דקרו הלוחמים כנגדנו, ובפרט הראש המנהיג שר צבא בראש העם במלחמה, כי המשיח לא יהיה באותה המלחמה, כמו שלא היה דוד בהרבה. ופעם (יא) מספד הדדרימון וכו', דבר ידוע אצלם, ובכלל יבאר:

¹ (משיח בן יוסף, ²) כעין זה גם הראב"ע והרד"ק, אבל לא כטעמו.

לא היתה מפי ה', כי עדיין לא הגיע תור עת גאולתינו שעדיין אנחנו מחכים לה ועבר יותר מאלף שנה. ובימי רומולוס הנזכר התחזק אדריונוס קיסר רומי ועלה לא"י וכבש ביתר במ"ב, שנת שבעים ושלוש לחרבן ב"ש, והרג רומילוס וכמה רבבות מ ישראל יותר הרבה ממה שהיה ע"י נ"נ ושימוס, וכתוב שם (בס' הקבלה), כי ע"ז אמר דניאל (י"א ל"ג) ומשכילי עם יבינו לרבים ונכשלו בחרב ובלהבה וגו'. כי אז נשרפו חכמים גדולים מ ישראל שהיו שונים את התורה, ובפרט ר' חנינא בן תרדיון וספר תורה עמו. א"כ מה מאד נראה שהוא אמת בלי ספק כי אחר חורבן ב"ש שוכר באבוד שלשת רועים רעים ופריצים, יזכור וינבא ענין השחתת עמנו ע"י רומי שנית, ויותר עצומה ממה שהיה מעולם, ובטוב קרא את כוזיבא רעה אוילי, כי היה משוגע ושוטה ומעשיו הוכיחו, וכן תארו (יז) רעי האליל, כי היה לאין ואפע ונתקיים בו ובוזרעו ורעו יבש תיבש וגו', וזה מפורש בתכלית.

יב. (א) משא דבר יי וגו'. כמה פעמים הודעתך כי דברי הנביאים הולך בסדר מופלג בספריהם, וגם בזה כן דעתי בלי ספק, ולכן אני נוטה עכ"פ שהיה סבוון זכריה מה שקדם לי זכרו, א"כ מהראוי אח"כ שינבא ענין נמרץ אחר ענין כוזיבא, ואין לנו ענין כמו בנין בית שלישי וענינו העתיד, כמו שנבא דניאל ג"כ. ולכן מדעתי אני גוזר, כי מכאן ועד סוף ספרו, הוא על כל זה, ר"ל שנבא מזה הענין מה שרצה השם ית' לגלותו לו ולא יותר. והנה בארו זה רבותינו ז"ל⁽¹⁾, ובאגדות הגאונים⁽²⁾, כי היה דעת קצתם שאמרו על (פסוק יא) ביום ההוא יגדל המספד בירושלים וגו' שהיה זה על משיח בן יוסף שנהרג במלחמה, כי כן יהיה הענין לפי מה שקבלו רבותינו מן הנביאים, ובפרט מדברי זכריה, כי קרוב להצלחתינו העתידה הרמוזה עוד יותר בדניאל, יקום איש אחד משבט יוסף ויאמר שהוא המשיח, ויעלה עם רבבות מ ישראל, ויכבוש מדינות ואומות כמו שעשה בן כוזיבא, ובאחרית יעלה על ירושלים, וכשמוע העמים כן ובפרט מלך מצרים אשר לו היום א"י וירושלים, יעלו למלחמה עליו, ויהיה זה האיש מנוצח וימותו רבים מעמנו, וזהו חבלי משיח הנזכר בדברי רז"ל⁽³⁾, וע"ז אמר דניאל (י"ב א') והיתה עת צרה וגו'. אבל אין אני

(1) עיין סוכה נ"ב: שמ"ד אחד בארו על משיח בן יוסף, אגדות רבות על משיח בן יוסף הזה, (3) פסחים ק"ח, דרשו ע"פ לא לנו ה' וגו' זו חבלי של משיח ע"ש, וכן בשבת ק"ח.

ומעם שללך. כנוי הפועל, כי באחרית יהיו עמנו שוללים, (ב) ואספתי וכו'. כי השם יקבץ כל העמים עם כל שללם בתוך ירושלים, ולכן יניח השם לטובת עמנו שתלכד ירושלים, ויעשו השופים כל הרעות שיזכור, וכ"ן למובתינו באחרית, כמעם כי קבצם כעמיר גרנה מיכה ד' י"ב). והענין בזה, כי יעד זה הנביא לנו כי בעת קץ גלותנו יצאו עמנו למלחמה עם כל הגוים הנאספים עלינו, ואז יפול שר צבאנו הרועה והמנהיג, לא המשיח, כי הוא נשמר תוך ירושלים, ואח"כ ילחמו כל אותן העמים ללכוד ירושלים ולהפוש משיחנו, והשם יניחם להכנס וילכדו העיר ויהרסו בתים רבים וישכבו עם נשים רבות, וגם יצאו קצת העם בגולה — וגם חצי לאו דוקא — אבל השאר לא יכרת מן העיר, כ"ש המשיח הנשמר במבצר בציון שהוא בהר הזיתים⁽²⁾, אבל אז (ג) יצא יי ונלחם בגוים וכו'. (ד) ועמדו רגליו על הר הזיתים, להציל המשיח והעם הנשאר. (ה) והיה ביום ההוא יצאו מים חיים, כי כל מה שקדם הוא לשון כל הנביאים על כל צרה מופלגת, וזה מה שאין צריך באור, וגם דרך הנביאים לומר הפלגות על כל תשועה והצלחה מופלגת אחר נפילת עמים רבים במלחמה הזאת, הנה אז יהיה קטטה מה ומלחמה מה בין יהודה ובין יושבי ירושלים, אבל זאת הקטטה היא נהוגה בין כל שוללים ובוזים מחנה⁽¹⁾. . . . .

(¹) בכ"י גריוזים, (²) שלשה דפים חסרים בכ"י, וחבל על דאבדון.

יג. (א) כי בימיו יבנה בית שלישי שאנו מחכים היום, ואו
 (ב) יברתו כל הצלמים וצורות עץ ואבן וזולתם, וגם רוח הטמא ה,
 הפך רוח הקדש, ובכלל יבאר כי לא יקרה לעמנו אז ולא לעולם,
 בזמן בית שלישי, כמו שקרה להם בזמן בית ראשון ושני, והוא, קום
 נביאי שקר, שזה היה עיקר כל חרבנם, ולכן יפליג (ג) כי כאשר
 יקום שום בן להתפאר שיש לו דבר נבואה מאת השם, יאמרו לו אביו
 ואמו לא תחיה, כמעט תהרנ, כענין ותפשו בו אביו ואמו (דברים מ"ט),
 וזה, לפי שדברת דבר שקר בשם יי, כי זה אע"פ שידק הרבה מצד
 עצמו, הנה לאמרו מצד נבואה מאת יי הוא שקר. ובכלל יעד זה הנביא
 לנו לעת בא משיחנו, כי לעולם לא לנו עוד נביא
 כלל, לא נביאי אמת ולא נביאי שקר, וזה יהיה
 סבת קיומנו לעד, כי בסבת נביאי האמת יתעוררו
 הרעים להדמות להם, כמו שיאמר עוד (ד) ולא ילבשו אדרת
 שער וגו', א"כ אין טובה לנו, בהעדר שם נביא מכללנו, אבל היה
 יותר טוב אם היה אפשר שיהיו שם כלם נביאי האמת והצדק.
 (ה) ואמר. הבן. כי יתנצל לפני כל שישאלהו אם הוא נביא ע"ד
 לצנות אם דרך חקירה, ויאמר חלילה, לא נביא אנכי, אבל כפרי
 גמור, והמעט מכלל המון הפחותים, וכאשר יאמרו ואם מעולם לא
 החלות להנבא, א"כ (ו) מה המכות האלה בין ידיך, שנראה שאמנם
 שבוה התחלת רק שפצעוך יולדיך, והוא, דרך ערמה ישיב, לא בן,
 אבל הייתי מתענגע ומשתעשע עם רעי ואוהבי והיינו מכים זה את
 זה כדרך נערים משחקים. (ז) חרב עורי וגו'. זה השנות וכפול מחבלי
 משיח שיהיו או לעמנו כמו שקדם לנו, וכן דרך כל הנביאים לכפול
 יעוד אחד עשרה פעמים, כ"ש כי בעבור שלא זכר רק קצור מופלג
 באמרו (י) אשר דקרו. שב להאריך עתה, והיטיב שקרא זה הנכבד
 שר צבא העם רעי וגבר עמיתי, ורמו לנו כי בחמאו מת, כי
 אין מיתה בלא חטא, וכי כן היה חטא בנפילת עמנו במלחמה
 הראשונה, כענין העי. ומעם הצעירים, הפך אדירי הצאן (יחמיה כ"ה ל"ד),
 וכמ"ש ואדיריהם שלחו צעיריהם (שם י"ד ג'), והמעט כי במות הרועה
 בהכרח תפוצנה הצאן וילקו ויהרגו הצעירים יותר. ואמר (ח) ששני
 החלקים ישחתו ויהרגו אז, ולא דוקא, והמעט עם רב מעמנו בהפלגה.
 אמנם זה פי שנים הנזכר מבואר בלשון המצורף אליו, ואין כן פי
 שנים ברוחך אלי (מ"ב ב' ט').

יד. (א) הנה יום בא ליי. גם זה על זאת הצרה, אבל באחרית
 תהיה תשועה גדולה לעמנו כמו שיאמר (ג) ויצא יי ונלחם וכו'.

ישפטו מי הוא הרשע, כי לא לאדם המשפט, א"כ אין לנו להתרעם על רשע וטוב לו. ואחרי כן רמז על טוב העולם הזה, כי ע"ז הוא תלונת רשע וטוב לו, כלומר טוב לו בטובות המדומות, והשיבם כי בזכות תת המעשר והתרומה לכד, השם נותן לאדם העדפת טובות העוה"ז. (יג) חזקו עלי דבריהם. זה תלונת צדיק ורע לו, כי היא יותר חזקה מן האחרת, כי רעות העוה"ז מונעות שלימות הנפש לא צמצום הטובות, לכן היתה התשובה לזה (טז) אז נדברו יראי יי וכו'. ואמרו (יז) ליום אשר אני עשה סגלה. הוא היום שזכר זכריה (י"ד א') הנא יום בא לי. ובפרט היתה תלונתם על המותרות וההעדפות⁽¹⁾, מה שאין כן כונת התורה אבל ההכרחי לבד, כי זה צריך גם אצל הפילוסופים, אבל ראוי שההמון יבין הלשונות בענין העדפות. על בנו העבד אתו. כי נמצא בן סורר ומורה. ומדעתי כי אחת מכוונות זה הספור כלו, הוא על ענין הזמן בעת גאולתנו העתידה שאמר זכריה, כי תהיה לנו נפילה ונפילות מחוץ ירושלים לפני יתר האומות, עד שלא ישאר לנו רק משיחנו עם מתי מספר, אבל עם זה יש לנו כזה כונות. (יח) ושבתם וראיתם בין וגו'. כלומר כי אז יוכר האמת ויודע כל תאר בגדרו המיוחד לו, כמ"ש ישעיה (ל"ב ה') נבל נדיב כילי שוע. ויותר מופלג עובד אלהים, מצדיק, ומה אפרש בזה, ועל זאת התלונה האחרונה חבר משה רבינו ספר איוב, כי כן היה איוב לפני המונח⁽²⁾. (יט) כי הנה היום בא וגו' באור כל אלה הענינים אוצר יי יבא. (כ) זכרו תורת משה עבדי. זה אמר לכל העם בכלל כדי שיותרו להם כל הספקות, ויהיה נודע להם כל הדעות האמתיות, ובפרט ענין רשע וטוב לו וצדיק ורע לו, וכן בפרט מה זה היום הבא בוער כתנור וכו', כי הכל מובן בתורת משה, הפוך בה והפך בה דכולא בה, וזה כולל כמ"ש ישעיה (ל"ד ט"ז) דרשו מעל ספר יי וקראו וכו'⁽³⁾. והפליג לומר אשר צויתי אותו בחרב, לחזק לבנו, כי אין בה שנוי⁽⁴⁾. ואלו הענינים נפלאים וסודות יקרות. (כג) הנה אנכי שולח. זה מה שקדם מלאכי (א), וכן מלאך הברית. **אמר אבן כספי.** הנה השלמתי פרוש הנביאים כפי הצורה המכוונת בספרנו זה, הנקרא **ספר המשל** ויכונה **אדני כסף**. והנה

⁽¹⁾ ר"ל שחסרו להם תענוגי כשר. ⁽²⁾ ורוחב דעתו ובאורו בזה, ימצא כל דורש ב"שלחן כסף" אשר ערך לנו מלא ברכה. הו"ל "בעשרה כלי כסף". ⁽³⁾ ע"ש פרושו. ⁽⁴⁾ וזה הערה גדולה וישרה.

פירוש מלאכי.

. . . ב. (טו) . . . וזה כי הוא עם לקחו חגר לא נמנע משרה. ושאר. יתרון והשארות רוח נכון. מבקש זרע אלהים. כלומר, הוא תשובה לשאלת ומה האחד מבקש, ורבים בן בנביאים, וזה כמו שאמר הרב⁽¹⁾: ויישם על לבו שיהיה לו בן אולי יהיה חכם גדול בישראל, כלומר אין אתם מכוונים רק לתאונה. (טז) וכסה חמם על לבושו אמר יי. זה אומר גזור, והמעם רומז על מי שקדם אל יבגד. כלומר שהשם אומר, כי מי שיבגוד באשתו, הוא נקרא מכסה חמם על לבושו. כמעם ופרשת כנפך על אמתך (רות ג' ט'⁽²⁾). (יז) הוגעתם יי בדבריהם, זה ענין אחר, וזה, כי אע"פ שזה הנביא לא יעד בפירוש חורבן בית שני ולא צרות לנו אחריו, כמו שעשה זכריה, רב לנו ממנו רמז בחורבן בית שני כמה שקדם עד הנה, וכן רב לנו מזה הנביא יעוד על תשובת בית שלישי, כמה שיאמר עוד (ג' ד') וערבה ליי מנחת יהודה וכו'. ובכלל כי מכאן עד סוף הספר, הוא בלשון קצר קיום וחזוק, מה שכאר זכריה בה רבה ענין יעוד גאלתנו העתידה היום עם חבלי משיח, אבל זכר כי אז, ולפני זה ובפרט בעת חבלי משיח, יהיה לנו תלונת רשע וטוב לו וכן צדיק ורע לו. והתשובה:

ג. (א) הנני שלח מלאכי. הוא אליה שיוכור אח"כ, כי זה המלאך יתיר לכם אלה הספקות, וזה המלאך הוא אליה⁽³⁾ שיוכור עוד (פסוק כ"ב). והאדון. הוא המשיח שאנו מחכים היום. ובכלל כי מהתחילו (ב' י"ז) באמרם כל עשה רע וגו'. דבר על ענין רשע וטוב לו, עד שהתחיל (יג) חזקו עלי דבריהם וגו' ידבר על תלונת צדיק ורע לו. הנה בא. הוא בינוני, כי הוא קמוץ, ואע"פ שיהיה עבר, הנה כתוב על העתיד באה ונהיתה (יחזקאל כ"א י"ב). (ב) מבבסים. תאר לברית, כמו נסו ואין רודף רשע (משלי כ"א א'⁽⁴⁾), ורבים בן, ובכלל כוון באמרו כי הוא כאשר מצרף וכו', וכן יאמר עוד (ה) וקרבתיו אליכם למשפט וכו', כלומר כי אז בבוא המלאך והאדון, הם והשם בראשם,

⁽¹⁾ לא מצאתי בלשון זה דברי הרב המורה רק מש"כ בהלכות דעות פ"ה ה"ה, ובש"ע או"ח ס' ר"מ בשם הראב"ד. ⁽²⁾ וזה הערה נכונה. ⁽³⁾ וכן מפרש הרי"א, וכן דעת ר"ל. ⁽⁴⁾ יתיר ורבים כאחד.

לוח המעות.

עמוד שורה	מעות	תיקון	עמוד שורה	מעות	תיקון
4	3	תמצא	68	תונח	הונח
5	4	וב מעם	70	קודם עגלת זהב, שעשה ע' ו',	
"	"	בשורה אחרונה בהערה, חסר ס' 5)	71	לכם	לבם
6	18	וכללם	72	נהגם	נגהם
8	18	משלומים	81	התקופים	התקופים
9	10	למכתו	82	הערה 1 צ"ל לנביאים ולנזירים	
10	6	באלוהתם	85	אותם	אותה
12	9	המונחת	86	הסימן המפסיק לפני מלת ל מ ה	
13	26	שישוב		צריך למחוק	
18	11	מנעורים	87	צ"ל אחר שמלך [זה] אחאב	
22	12	הנוכרת	89	התכלית	התכלית
26	12	הסכמה העברי	90	לה	להם
28	32	מציאת	91	מרחותים	מפחיתים
29	22	מההלצת	92	באור	באר
31	21	חילוקות	95	הקצורים	הקצורים
"	32	ירמיה ב' ג, מ"ב ג'	98	אבדו	נאבדו
33	הערה 2 צ"ל	integra = nulla	"	הערה 2 צ"ל ירמיה י"ב מ' הערה 4,	
35	2	ויהיו	100	עבדו	עבדוהו
36	14	גם לו	101	זה ענינים	עניים
"	29	להשבעת	104	להעדרי	להעדד
37	16	שמפורסים	105	והבת	והבת
39	29	הדת דתינו,	115	העירוני	העירותי
41	5	תמות	117	ירים ויגביה — ירום ויגבה,	
"	17	ימות	121	הלכם	הלוכם
53	20	ואכרתי	"	אין לו	אין לי
54	29	העירני	"	מפיל	מושיל
57	8	משכר	122	מגת	בגת
"	22	ויכם וישחיתם — ויכום וישחיתום	"	הרע	הרעה
58	14	שייטיב	124	המקדש	מקדש
61	29	מהעיר (מקור)	125	להעירני	להעירנו
62	14	שיעור	"	הכריחו	הכריעו
64	14	חמטה	"	והשמועה	והשמועה
"	7	המלות	127	השחת	השחתת
"	23	שובבים	128	שיעור	שיעד
"	32	תבק שמת	"	שעשתה	שעשאה
65	5	צ"ל ידעתם ומיומתם	152	הערה 2 Sallus צ"ל Gallus	

בעבור שענין גאולתינו העתידה הוא דבר שהשכל מחייב אותו, ר"ל שהשם ברצונו וכמו שתגזור חכמתו, הוא משפיל עם ומרים עם, וזה לזמן זומנים כמו שתגזור חכמתו, כאשר פרוש ירמיה יותר זה היסוד והסוד באמרו אנכי עשיתי את השמים ואת הארץ⁽¹⁾, וכן נהג הענין מיום היות העולם, והראש המעורר זה הסוד הוא משה רבינו בפרשת נח⁽²⁾, ובפרשת אלה הדברים⁽³⁾.

הנה חזקתי זה היעוד, ואמרתי שזה בהכרח הוא בזכריה ומלאכי, ר"ל כי באלה שני הנביאים בא זה בפרוש, אם בשאר הנביאים נכון מאד שהוא שם ברמו ובקצור יעוד חורבן בית שני, וכל אלו סודות.

אבל חתום דברי הוא, כי בזכריה ומלאכי מן הנביאים, ודניאל מן הכתובים, יעד לנו מפורש בענין גאולתינו העתידה היום, עם היות נשיא עלינו מורע דוד, כמו שכרת השם ברית עם שבועה, כאשר כתוב בתלים (פ"ט ל"ו), וזה אינו חוזר לעולם, אבל בענין יקר סיים מלאכי, והוא שהעירנו שאין תכלית טוב גאולתנו טובות העוה"ז וממשלה וסלכות, כמחשבות ההמון שיתאוו ביאת המשיח לתכלית זה, אבל כל תכלית הצלחתנו בענין גאולתנו שאנו מחכים היום ההוא, כי אז נשיג שלמות נפשנו יותר ויותר, כי זאת ההצלחה היא האמתית ואין זולתה, ולתכלית זה לבד נתן לנו השם תורתנו כמו שמפורש בתחלת עניננו ואמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט ו'), וכל אלה הענינים יקרים מזהב ומפז רב.

⁽¹⁾ עיין עמוס מ' ז' הערה 3, ⁽²⁾ אולי שם פרעה י' בקורות תולדות העמים, שירשו זה את זה, ⁽³⁾ בפרשת דברים ב' כ"א—כ"ג וירשם וישבו תחתם.

תם הכסף;

בני עמנו היו מרגישים התמרמרות נמרצת נגד מלחציו, עד שהיה מקום למה שהוא מספר בפיו לישעיה מ"ט כ"ג.

לחסרון הפנאי ולרוב מרדוטי אקצר את דברי, אע"פ שהרבה עוד אפשר היה לעמוד על צורתו ודרכיו של הכספי והרבה יש ללמוד מתוך פירושו, ודבר גדול עשית, יידי, בהוצאת ספריו, כי פרק חשוב ניתוסף על ידי כך בתולדות הפרשנות בישראל, תחוקנה יידיך! —

מוקירך ודו"ש

אברהם כהנא.

I must here express my earnest thoughts and heartfelt gratitude to those two noble men — almost the only ones among the rich Anglo-Jewish Community — who give proof of their warm feelings for Jewish publications and their editors.

They are Sir ADOLPH TUCK, BART, and M. E. LANGE, Esq., who have so nobly welcomed both in word and deed all my literary work! **המיבה ה' לטובים!**

May they afford an example to the rest!¹⁾

My thanks also to the authorities of the Universal Library collection which has so kindly purchased *all* my works. This, above all is my best reward for all my toilsome labours.

על טוב יזכר שם החכם הנעלה, נודע לתהלה, הפראפ. שלמה שכמר הי"ו, (ניו-יארק), כי בהיותו אשתקד בדרך נסיעתו פה רמסנט, זכיתי לקבל פנים מאירות בתורה ובחכמה, וברוח נדיבה התם ידו על עשרה עקסמפ. „אדני כסף“ ועל עשרה „מגן אבות“ (ע"ו האחרון מלא פי תהלתו) זכרה לו ה' לטובה.

כן אובח תודה להרב החכם הנעלה דק' ישראל הלוי, פאריז, אשר בהשתדלותו השגתי עזר מחברת כ"ח. ותודתי נתונה גם להח' דקמר נאטהן, ברלין, אשר במליצתו וטוב לבבו השגתי מתן מהחבורה הנכבדה מפיצי השכלה.

---

¹⁾ ולמען ילמדון גם רבבות הרברבין שפרין ורבין במדינה זו, אשר ענו ואמרו לי כולם פה אחד, כחזון בן אמוץ כ"ט י"ב... חוץ משנים טובים שבהם, ולעומתם, כמעט כל חכמי ורבני ארץ אשכנז לקחו ממני ספרי בעין יפה ורוח נדיבה.

120/8 „שהיו לכל קורא ל" צ"ל שהוא אומר לכל קורא לו.
122 הערה 1 „כי זרם מים ירמו על האבנים קשה להלמו" אינו קשה כלל,
כי זרם הוא כמו זרם בדר (ישעיה כ"ה ב') כלומר מטר עם ברד יחד, כמו שהיה
במכת מצרים (שמות ט' כ"ג), והאבנים הם אבני הברד (יהושע י' י"א).
125/15 „והפועל" צ"ל והטעם, ר"ל טעם מר צורה במירות צורת,

קיום כ"ו מבת תרע"ב.

ידידי הנכבד מאד!

קבל תודתי בעד מתנתך החשובה, הוא ס' „אדני כסף" על נ"ר וס' ישעיה.
לצער לי לא הספיקה לי השעה עדיין לעיין אלא בס' ישעיה בלבד, וגם בו מצאתי
(כבעשרה כלי כסף ומשנה כסף) הרבה ענינים חשובים בין מצד המחבר עצמו
ומאורעותיו בין מצד דבריו בנוגע למאורעות עמנו.

כנראה כתב את פירושו לישעיה קודם שכתב את פירושו לתורה (עיין בצד
103), וכבר היה אדוק בסברותיו (השוה דבריו בריש „משנה כסף") ובפירושו,
אע"פ שהם זרים ונרחים הרבה, וחוא מאמין בעצמו שהוא מכון אל האמת,
השוה למשל דבריו על המ"ם הסתומה שבתיבת למרבה בישעיה ט' (צד 104)
„מדעתי שבאנו עד כוונת מחבר הספר גם בתורה גם בזה ולא נקרא אנחנו זה
פירוש, אבל נקראה כוונת השם".

הוא חולק על המפרשים המגיהים הפנים, עיין י"ג כ"ב על באלמנותיו, ועוד
כאלה רבים בספריו, ועיין י"ג כ"ב דבריו על עשי שבר י"ט י'.
מענינת היא נ"ב התיחסותו אל התרגומים, „אין להשגיח כלל — יאמר בפי'
לישעיה צד 101 — בכל ספרי הקדש אל המעותק אם לטו"ן אם עברי או יוני
או זולת מכל הלשונות, כי משה והנביאים כותבי הספרים ומדברי הדברים לא
כתבו ולא דברו רק יהודית וכו'".

מצוין הוא סגנונו ומבטאיו, שיש בהם אפילו מעין קלות-ראש קצת, כמו
דבריו בש"ב י"א ו', ובישעיה י"ד ט', ושם כ' ב', ויש גם שאהבתו להתחדד
מביאתהו ללשון בלתי נקיה, כמו דבריו בישעיה ג' י"ב, ולכאן יש לחשב גם
דבריו על הזימה בפירושו ישעיה ס"ו י"ז, והשוה לענין זה גם בקיאתו ודבריו
בפי' שם נ"ז ז'.

ויש שמאהבתו להתחדד הוא מעמיק מליצתו עד שקשה להבין כוונתו.
השוה, למשל, דבריו בישעיה כ"ו ד' על „כי ביה ה'": בכאן חצי השם
הנכבד ושם שלם זה אחר זה וכו'.

לצורך פירושויו הוא רגיל ללמוד ממה שנהוג בימיו על דברי הקדמונים,
הודות למדתו זו, מוצאים אנו בדבריו כמה דברי חפץ לחיי עמנו בימים ההם
ומצבו בתוך העמים. כן הוא מדבר על דרכי החינוך ותלמוד תורה בדורו, עיין
למשל בעמוד 129, בימיו היו צרות גדולות באות על עמנו, התלמוד נשרף
(עמוד 80), ויבחושים עם הנוצרים היו חזון נפרץ, כנזכר הרבה פעמים בפירושו,
היהודי מבוזה מאד, כמו שהוא אומר בפירוש לישעיה נ"ב י"ד „הנוצרים יכירו
[את] היהודי בפניו ויאמרו שיש לו פני יהודי וכו', ולהלן (נ"ג ג') יאמר: ועדים
אנחנו היום בארצנו זאת שגם הנוצרים האדוקים באמונתם לא ירצו להכיש אלינו".

בדף 87 חוששני למעות¹). אגב אעיר שמחברנו השתמש במלת לעז במובן תרגום, כי כתב ("ג כ"ד) "שלעזו ופרשו כמו ציונים", ושמענו מזה בהחלט, שבימיו כבר למדו בצרפת את המקרא על פי הלעז כמובן. הלשון גזרה משמש אצל מחברנו בתורת מאמר, למשל "ג ח' ו"ט וכן ט"ו ז'.

מענין מאד, שלשון אחד בחכמת הדקדוק, הוא התפעל, נתפרש ע"י מחברנו על פי חוקי הפילוסופיא ("ד ב').

פעמים הרבה הוא מזכיר את הטעמים לצרכי פשוטי המקרא, למשל ט"ו ז', וכן ב' ג', וכן כ"א ח', ובכל פעם ופעם נכון היה לכתב בצדו, לפנינו כך וכך". בדף 85 הערה 2 נשאר הגליון בלי הערה²), וכזאת אידע גם בדף 89 שורה 17³).

בדף 85 שורה 2 מלמטה, אין להטעים מלת "היה" כי הוא הפירוש עצמו⁴). בדף 113 ("ו ד'), "והיה, יעקב" אין לו שחר, קרא, "והם יעקב" והוא פירוש לעשרת השבטים⁵).

ועתה ארשום את טעיות הדפוס כאשר עלתה לי לראותן ואציין אותן דף על דף.

עמוד 79¹¹ הנכרת צ"ל תגבורת, — 106¹¹ "מטה וקש" נכון, — 107¹² מ"ב צ"ל מ"ב⁶), — 109²⁰ שימו צ"ל שימי, — 112⁴ "ואלים" חסר סימן הפסוק (ח), — 112¹⁶ יגירו — יגורו, — 114¹ תפריהו — תפריחי, — 115¹⁶ ידיעות — ידועות, — 133¹⁴ והנשאות — והנשאת, — 136²⁸ סתם זרם — סתר זרם, — 159¹⁵ ולמקרא — ולמקרה, — 165¹⁴ כאפס — באפס, — 173²⁰ נסינת — נתינת, — 176²² ויטביעים — ויטביעום.

ומי יתן ויכאו ממנו עוד אדנים רבים כאלה, למען היות תפארתו של אכן כספי שלם ומתוקן.

ואסיים כברכת שלום ואהבה אני ידידך

שמואל קרויס.

¹) ומדוע לא תקנת אדני? ²) והיה לך לפרשו ולתרגמו, ³) הלא פסוק אחד הוא ע"ב רשמתי "שם". ⁴) רק הבחור הועצער נתן בו טעם לפגם, ⁵) אין בזה רק טעות קל לתקן, במקום (ד) צ"ל (ה), והרי כוון מחברנו "לפירוש הנכון" לאבן בורד שהביא אדוני בעצמו בפירושו במקום הזה, ור"ל והיה, מוסב על יעקב, והרוחנו בזה דבר גדול, ויש לו שחר, ⁶) הוא ר"ת מספר ממות כסף.

קבלתי עד הנה ה' גליונות מס' „אדני כסף“ חלק שני, וגם החלתי לעבור בו ולעיין עליו, ולשמחתי ראיתי כי מעט הנחת להגיה ולתקן, ואחרי בוא ידי הגליון האחרון אשלח הערותי לידך. אך מאמרי על הכספי אשר שלחתי זה ג' ירחים לברסלוי יצפה עוד ג' ירחים או יותר עד בואו אל המכבש, כי רק החוברת הראשונה של השנה 1912 (בחדש מארץ) יצא לאור המכתב החדשי, ותיכף אחר הגלות מאמרי לא אמנע טוב מבעליו.

ועתה הנני שולח לידידי את ברכת שלום יוצאת מלב מוקירך

ב. ז. באכער.

הגהות והערות לחלק השני מס' אדני כסף.

6/5 „כי הנזירות נִדְרָהּ נִדְרָהּ“ בן נכון לנגד וא"צ לתיקון, ומעם הביאור: בעבור שהנזירות גדלה גדולה וחשובה הסירי נזירותך מראשך כי אינך ראוי לה. 6/16 אין מקום לשני הפסוקים מס' תלים, אבל צריך לבקש למלות מכמו שכתב תורת ה', וכן בדבר ה' טעם אחר, ואולי צריכים לתיקון. 7/12 אחר מלת „כנעני“ צריך לציין מקומה במקרא: זכריה י"ד כ"א, וכן אחר מלת כנען: הושע י"ב ח'.

14/12 השקה צ"ל השקאה (עיין דף 18 שורה 25 לפועל ההשקאה). 15/22 מלת „שלישת“ לא ידעתי מה הוא, ואולי צ"ל שמיטת ר"ל התנה שישמט ויעזב שני הקצוות כמו שהולך ומפרש.

18/8 קודמת בסדר לנבואות, צ"ל קודמות בסדר לנבואותיו. 22/23 „היותר נכון אצלי וכו' מטעם יצא“ ר"ל כי בעבור שאמר הנביא כי „נצא תצא“ ולא אמר יצא תצא, יתכן ששרש נצא אע"פ שלא נמצא במקום אחר, הוראתו והוראת שרש יצא אחת, ואמרו נצא תצא כאלו אמר יצא תצא. 33/16 „כלומר שזה שבא בתורה אין בה מום הוא“ לשוא הוסיף פה המו"ל: במדבר י"ט ב', כי אין הדברים האלה רומזים אל פסוק, כי אם הכספי מבאר בהם כוונת המתרגם לנוצרים תורת ה' תמימה (תלים י"ט ח') Cor Domini immaculatum, כלומר אין מום במה שבא בתורה, וכן הוא הולך ומבאר בתוספת דברים, וא"כ אין מקום למה שנאמר בהערה 2, כי על פסוק פרה אדומה תמימה לא דבר הכספי כלל.

37/16 „כי גדול אל ותגבהינה“, אולי צ"ל סמוך או טפול תחת גדול. 40/14 „ואדרושנה ואמר“ צ"ל „ואחר יִשְׁנָה“ ואמר (עיין שורה 19: ואחר

לא עשה).

42/8 „וכמהו יוביכם בירושלים“. צ"ל וירמיהו יוביכם בירושלים, ר"ל כמו שדבר יחזקאל דברי תוכחותיו כבבל לנוכח הנשאים בירושלים במלכות צדקיהו, כן יוביכם ירמיה בזמן ההוא בירושלים.

42/10 משל פילוסופיא, צ"ל משל פילוסופי (עיין דף 33 שורה 4 ודף 33

שורה 26,

The Jewish Chronicle, 8, September, 1911.

IBN KASPI'S ADNE KESEPH.

Mr. I. Last is using his leisure at Montef. Col. to further the great aim of his life, the publication of the hitherto unprinted works of Rabbi Joseph Ibn Kaspi.

This writer of the Spanish School deserves this devotion. Chiefly known as a philosopher of the Maimunist Type. Ibn Kaspi is clearly an exegete of the first quality. His Exposition of the fifty-third chapter of Isaiah might be the work of the most modern scholars. He refers the prophecy to Israel, not to an individual, and in this his theory is far superior to that of some other famous Jewish expositors who interpret the chapter of Heseekiah.

Mr. Last, then, gives us for the first time Ibn Kaspi's commentary on Joshua, Judges, Samuel, Kings and Isaiah. The book has been admirably printed by I. Narodiczky (48, Mile End Road, London, E.) The source of the edition is a unique manuscript in the Bodl. Library Oxford. The Book has laudatory letters from Dr. Cowley, Dr. Bacher. Dr. Ehrentreu and Dr. Aptwitzer. To these eulogies I am proud to add my own.

It is to be hoped that Mr. Last will find support in his self-denying labours. There is no doubt whatever as to the merit of the works he is issuing.

I.A.

Israelit, Frankfurt a/m 26 October, 1911.

LITERARISCHE RUNDSCHAU,

Welche unermesslich reiche Fülle jüdischer Geistesschätze noch in Bibliotheken und Archiven im Staube der Jahrhunderte schlummern, erfahren wir von Zeit zu Zeit durch einen glücklichen oft rein zufälligen Fund eines Gelehrten. Volle 800 Jahre lagerte das Manuscript eines umfangreichen Kommentars auf נביאים von Rabbi Joseph Ibn Kaspi, in

Damaskus, von wo es dann nach England wanderte. In Oxford fand es der bekannte Editor der Schriften Kaspis, Herr Isak Last, der es nun nach eingehender Sichtung mit wertvollen Anmerkungen als, Ergänzung der anderen von ihm herausgegebenen Kaspischen Werke, unter dem Titel אדני כסף (Verlag I. Narodiczky, London, 48 Mile End Road.) herausgab. Der bis jetzt erschienene erste Teil umfast ישעיה und נביאים ראשונים, der Rest soll, wie uns der Herausgeber verspricht, bald folgen. Die tiefgründige Art dieses Gelehrten des 12. Jahrhunderts, in das Wort und den Gedanken der Schrift einzudringen und die Schärfe der Logik, mit der er auch den Bibelfälschern seiner Zeit — es war die Zeit der religiösen Disputationen — entgegentritt, sweisen einen Schriften, für deren Veröffentlichung man den gelehrten und opferfreudigen Herausgeber nicht genug danken kann, einen Ehrenplatz in der altrabbinischen exegetischen und religionsphilosophischen Literatur an.

Wien, II, Ferdinand Str. 23.

ד' שבט התרע"ב,

להרב ר' יצחק הלוי לאַסס, שלום וברכה.

אדני יקירי ומכבדי!

אמרתי אחשה אתאפק עד בוא יתר פירושי אבן כספי אשר אתה עשית עמדו חסד ואמת להשיבו אל עמו ולשימו על כנו, אך במצותיך קראתי זה ימים את „אדני כסף“ לישעיה, קראתי בו ושמחתי בנועם אמריו ותהמה נפשי גם עליך, אדוני, לשובה על אשר גלית לנו את המטמון הזה, והנחלת את הסגולה לעם סגולה; אי לזאת ביטלתי רצוני מפני רצונך והעליתי על ספר מה שראיתי להעיר עליו בקראי בו, והנה העירותי מוגשת לך למנחה טהורה לאות אהבתי אליך ולכבוד עבודתך התמימה.

ואחל ברגשי תודה על אשר כבדתני והעירות בכמה מקומות על פירושי לישעיה (ויטאמיר תרס"ה), ובמקום אחד (מ"ז ג') כתבת שכוונתי לדעת המחבר, אך תואיל ותוסף על דבריך לאמר שהרב אבן כספי (ס"ג ג') עוד הפעם מחוק את הפירוש ההוא, ומביא לדוגמא עצם הפסוק ההוא אשר הבאתי גם אני, הלו עזים (שמביא בפירושי) עוד צריכים ביאור, למשל מה שכתוב בצדס

Y729 3HT
70 4MU
Y8A8LI 00A0HD

BS 1506

.C4

מכתבים והערות.

Dear Mr. Last,

I am pleased to learn that you have now completed the second volume of Caspi's "Adnei Kesef" and I heartily congratulate you on the success which has attained your indefatigable labours. You have brought Caspi out of the darkness of the past into the light of the present, and you have thereby greatly enriched our knowledge of the past, and advanced considerably the study of our old commentators of the Bible. You have enabled to see how great their knowledge of the sacred scriptures has been, and how in many points they have been in advance of their times, and how much can still be gathered from their writings for the true appreciation of our Bible. Caspi brings to bear on the interpretation of the text not only a keen philosophical mind, but also a rich store of archaeological and philological knowledge. His search after the primitive meaning of the original roots of the language makes him one of the most modern of modern philologists. I sincerely trust that the publication of Caspi has brought you not only well deserved recognition as a scholar and careful editor, but also some reward for the time and the labour, not to speak of other expense spent on the work. I wish our people would show you that full and generous appreciation and recognition that others have and that the book finding favour in their sight might benefit them as well as you.

With best wishes for your further success,

I remain,

Yours sincerely,

M. GASTER.

ADNE KESEPH

Commentar zu den prophetischen Büchern der heiligen
Schrift

VON

R. JOSEPH IBN KASPI.

Nach der einzigen Handschrift in der Bodleiana
in Oxford.

Zum ersten Male herausgegeben

VON

ISAAC LAST.

Caspi, Joseph ben Abba Mari.

II. HEFT

Jeremia, Ezechiel, Minor Prophetæ.

LONDON,

1912.

Druck von I. Narodiczky, 48, Mile End Road, E.

ADNE KESEPH

Commentar zu den prophetischen Büchern der heiligen
Schrift

VON

R. JOSEPH IBN KASPI.

Nach der einzigen Handschrift in der Bodleiana
in Oxford.

Zum ersten Male herausgegeben

VON

ISAAC LAST.

II. HEFT

Jeremia, Ezechiel, Minor Prophetæ.

LONDON,

1912.

Druck von I. Narodiczky, 48, Mile End Road, E.

222

L33.

The University of Chicago
Libraries

GIFT OF

Isaac Last

